

ISSN 2413-340X

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський національний технічний університет

НАУКОВІ ПРАЦІ

КІРОВОГРАДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В и п у с к 32

Кропивницький • 2017

ISSN 2413-340X

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Central Ukrainian National Technical University

THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

OF KIROVOHRAD NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY

ECONOMIC SCIENCES

Issue 32

Kropyvnytskyi • 2017

Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 32. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – 326 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центральноукраїнського національного технічного
університету,
протокол №4 від 18 грудня 2017 року.*

Редакційна колегія:

Шалімова Н.С. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Левченко О. М. (заст. головного редактора за напрямом «Економіка та менеджмент»), д.е.н., проф.;
Давидов Г.М. (заст. головного редактора за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), д.е.н., проф.;
Бугайова М.В. (відповідальний секретар за напрямом «Економіка та менеджмент»), к.е.н.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар за напрямом «Фінанси, облік та аудит»), к.е.н., доц.;
Білопольський М.Г., д.е.н., проф., віце-президент АЕН України;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Жовновач Р.І., д.е.н., доц.;
Каленюк І.С., д.е.н., проф.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф.;
Манцуров І.Г., д.е.н., проф., член-кореспондент НАН України;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Ревенко А.Д., к.е.н., доц.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Ушенко Н.В., д.е.н., проф.;

Гечбаія Бадрі, д.е.н, проф. (Грузія)
Д'якон Д., Dr.оес, асоц. проф. (Литва);
Моравські Войцех, д. хабілітований, проф. (Польща);
Манолє Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Махмуд Хамдам, д-р філософії з управління персоналом (Ліван);
Сашер Хассан Ел-Аннан, д-р філософії по менеджменту (Ліван);

Адреса редакційної колегії:
25030, м. Кропивницький, пр. Університетський, 8,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
тел.: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Офіційний сайт: <http://economics.kntu.kr.ua>

Збірник заснований у 2001 році.

Включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук в галузі економічних наук (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528).

Збірник наукових праць зберігається в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та представлено у міжнародних наукометричних базах даних, пошукових інформаційно-аналітичних системах, репозитаріях (електронних архівах):

**Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index),
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Scientific Indexing Services (SIS), CiteFactor,
Google Scholar**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB, №15255 - 3827 ПР від 30.04.2009 р.
ISSN 2413-340X

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може приймати рішення про публікацію статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

© Центральноукраїнський національний технічний університет, 2017

The Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, iss. 32. – Kropyvnytskyi: CNTU, 2017. – 326 p.

*Recommended by Academic Council of Central
Ukrainian National Technical University,
minutes №4, December, 18, 2017*

Editorial Board:

Nataliia Shalimova (Editor-in-chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olexandr Levchenko (Assistant to Editor-in-Chief of the section “Economics and Management”), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Hryhoriy Davydov (Assistant to Editor-in-Chief of the section “Finance, Accounting and Audit”), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Maria Buhaieva (Executive Secretary of the section “Economics and Management”), PhD in Economics;
Iryna Smirnova (Executive Secretary of the section “Finance, Accounting and Audit”), PhD in Economics;
Mykola Bilopolskyi, Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-President of Academy of Economic Science of Ukraine;
Iryna Drozd, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ruslana Zhovnovach, Doctor of Economic Sciences, PhD in Economics;
Iryna Kaleniuk, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Larysa Lutai, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Igor Mantsurov, Doctor of Economic Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Science of Ukraine;
Halyna Palchevich, PhD in Economics, Professor;
Revenko Anatoliy, Associate Professor, PhD in Economics
Maryna Semykina, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Natalia Ushenko, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Badri Gechbaia, Professor, Doctor of Economics (Georgia);
Deniss Djakons, Dr.оec, Assoc. Professor (Latvia);
Wojciech Morawski, Professor, Dr. hab. (Poland);
Tatiana Manole, Doctor hab. of Economic Sciences, Professor (Moldova);
Mahmud Hamdam, Ph.D in Personnel Management (Lebanon);
Sasher Hassan El-Annan, Ph.D in Management (Lebanon).

Editorial address:

Central Ukrainian National Technical University, Prospekt Universytetskyi, 8, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25030
phone: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Official site: <http://economics.kntu.kr.ua>

The Collection was founded in 2001.

The Collection is included in the List of Scientific Special Editions in which the results of dissertations for scientific degrees of a candidate and a doctor in economic sciences may be published (Decisions of the Presidium of Higher Attestation Commission of Ukraine on November 14, 2001, № 2-05/9, on March 10, 2010 № 1-05/2; Order of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on May 12, 2015, № 528).

The Collection is presented in Bibliographic Database “Ukrainika scientific” of Vernadsky National Library of Ukraine and indexed in the international scientometric databases, searching information-analytical systems, repositories (electronic archives):

**Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index),
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Scientific Indexing Services (SIS), CiteFactor,
Google Scholar**

Certificate of State Registration: KB № 15255-3827 ПР of April 30, 2009
ISSN 2413-340X

Languages: Ukrainian, Russian, English. *Periodicity* - twice per year

Authors of published material are responsible for the selection and accuracy of facts, quotations, data, proper names and other information, as well as that the materials do not contain data that are not open publication. Editorial board may decide to publish article in order of discussion without sharing the author's view.

© Central Ukrainian National Technical University, 2017

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>О.В. Горбунов (Україна)</i> Міжнародний рейтинг відкритості (прозорості) бюджету «Open Budget Index»: Україна в контексті міжнародних порівнянь (<i>українською мовою</i>)	12
<i>О.М. Левченко, О.В. Ткачук (Україна)</i> Стратегічні аспекти розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні: основні складові та сучасний інструментарій (<i>українською мовою</i>).....	28
<i>М.В. Бугаєва (Україна)</i> Основні тенденції розвитку законодавчого забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності в Україні та пошук напрямків її вдосконалення в умовах соціально-економічної нестабільності (<i>українською мовою</i>).....	39
<i>А.Ю. Грінченко (Україна)</i> Особливості формування економічної безпеки в трансформаційній економіці (<i>українською мовою</i>).....	50
<i>Т.В. Руда (Україна)</i> Європейський досвід інформування громадян про митні правила (<i>українською мовою</i>).....	59
<i>О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк (Україна)</i> Передумови формування інноваційного кластера в регіоні (<i>українською мовою</i>).....	69
<i>А.В. Карпенко, М.О. Твердохліб (Україна)</i> Досвід Південної Кореї з розвитку людського капіталу в сфері масової культури (<i>українською мовою</i>).....	78
<i>Ю.В. Малаховський, О.В. Лізунков, І.М. Савіцька (Україна)</i> Державне регулювання кластерних мезосистем в структурі національної економіки (<i>англійською мовою</i>)	87
<i>Л.І. Цимбал (Україна)</i> Теоретичні концепції становлення інтелектуального лідерства (<i>українською мовою</i>).....	96
<i>І.В. Щогольєва (Україна)</i> Управління конкурентоспроможністю туристських дестинацій (<i>українською мовою</i>)	105

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>О.В. Захарова, А.В. Грузд (Україна)</i> Підвищення якості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації (<i>українською мовою</i>).....	113
<i>О. Ю. Ситник (Україна)</i> Взаємодія роботодавців та вищих навчальних закладів в контексті стабілізації освітніх міграційних потоків (<i>українською мовою</i>).....	123
<i>О.В. Гречуха, О.В. Захарова (Україна)</i> Обґрунтування вибору результативного методу мотивації персоналу (<i>українською мовою</i>)	132
<i>С.В. Коваленко, І.О. Царенко (Україна)</i> Соціально-економічні передумови кадрового забезпечення інтегрованих структур в АПК: стан та перспективи розвитку в міжнародному контексті (<i>українською мовою</i>)	140

ФІНАНСИ І КРЕДИТ*А.М. Лисенко (Україна)*Оцінка рівня податкового навантаження на сільськогосподарське підприємство:
практичний аспект (українською мовою) 152*О.А. Магопєць (Україна)*Визначення сутності поняття «податок» з урахуванням його змістовних характеристик
(українською мовою) 160*Т.А. Мельник (Україна)*Лізинг як джерело фінансування впровадження автоматизованої системи обліку
оплати проїзду (українською мовою) 171*Т.В. Руда, А.В. Артеменко (Україна)*Нормативно-правове регулювання питань здійснення процедур митного контролю
та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними
(українською мовою) 181*Ю.О. Коновалов, У.В. Романюк (Україна)*Сучасний стан автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення
водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними (українською мовою) 194**ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ. СТАТИСТИКА.
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ***І.І. Андрощук (Україна)*Завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду: обґрунтування визначення
та напрямів використання (українською мовою) 203*О.І. Волот (Україна)*Методологічні аспекти побудови, функціонування і розвитку автоматизованих
інформаційних систем обліку та управління підприємствами (українською мовою) 217*Ю.В. Кернасюк (Україна)*Нейронні штучні мережі як ефективний інструмент адаптивного прогнозування
в аграрному секторі економіки (українською мовою) 224*В.В. Муравський (Україна)*

Регістри, форми обліку та комп'ютерно-комунікаційні технології (українською мовою) 231

*М.Г. Чередніченко, Л.О. Руденко (Україна)*Концептуальні засади організації внутрішньогосподарського контролю на підприємстві
(українською мовою) 239**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ***О.В. Захарова, І.С. Барбанова (Україна)*

Інноваційна стратегія розвитку підприємств машинобудівної галузі (українською мовою) 249

*В.І. Кудашов, М.А. Дудан (Республіка Білорусь), А.Є. Солових (Україна)*Оцінка соціальної ефективності проекту по створенню інноваційного лікарського засобу
(англійською мовою) 260*О.М. Левченко, І.О. Царенко (Україна)*Венчурна фірма в системі формування інноваційно-інтегрованих структур: переваги
та недоліки (українською мовою) 271*А.В. Андрейченко (Україна)*

Основні принципи безвідходного виробництва сучасного АПК (українською мовою) 280

<i>Д.В. Василичев (Україна)</i> Методичні підходи до планування бізнес-процесів в електронній комерції (українською мовою)	287
---	-----

<i>О.М. Гуцалюк (Україна)</i> Теоретико-методологічне забезпечення імплементації інтеграційної стратегії корпоративного розвитку акціонерного товариства (українською мовою)	292
--	-----

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

<i>О.О. Стрижак (Україна)</i> Інституціональні системи: сутність та складові (українською мовою)	300
---	-----

<i>Л.В. Федосенко, Т.І. Іванова (Республіка Білорусь)</i> Проблемні аспекти функцій фінансів і розподільного процесу суспільного продукту (російською мовою)	308
--	-----

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	318
-------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ.
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>А.В. Горбунов (Украина)</i> Международный рейтинг открытости (прозрачности) бюджета «Open Budget Index»: Украина в контексте международных сравнений <i>(на украинском языке)</i>	12
<i>А.Н. Левченко, О.В. Ткачук (Украина)</i> Стратегические аспекты развития инновационно-интегрированных структур в Украине: основные составляющие и современный инструментарий <i>(на украинском языке)</i>	28
<i>М.В. Бугаева (Украина)</i> Основные тенденции развития законодательного обеспечения государственного регулирования инновационной деятельности в Украине и поиск направлений ее совершенствования в условиях социально-экономической нестабильности <i>(на украинском языке)</i>	39
<i>А.Ю. Гриненко (Украина)</i> Особенности формирования экономической безопасности в трансформационной экономике <i>(на украинском языке)</i>	50
<i>Т.В. Руда (Украина)</i> Европейский опыт информирования граждан о таможенных правилах <i>(на украинском языке)</i>	59
<i>О.В. Сторожук, А.В. Заярнюк (Украина)</i> Влияние человеческого капитала на социально-экономическую безопасность региона <i>(українською мовою)</i>	69
<i>А.В. Карпенко, М.А. Твердохлеб (Украина)</i> Опыт Южной Кореи развития человеческого капитала в сфере массовой культуры <i>(на украинском языке)</i>	78
<i>Ю.В. Малаховский, А.В. Лизунков, И.Н. Савицкая (Украина)</i> Государственное регулирование кластерных мезосистем в структуре национальной экономики <i>(на английском языке)</i>	87
<i>Л.И. Цимбал (Украина)</i> Теоретические концепции становления интеллектуального лидерства <i>(на украинском языке)</i>	96
<i>И.В. Щёголева (Украина)</i> Управление конкурентоспособностью туристических дестинаций <i>(на украинском языке)</i>	105

ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

<i>О.В. Захарова, А.В. Грузд (Украина)</i> Повышение качества услуг высшего образования при помощи геймификации <i>(на украинском языке)</i>	113
<i>О.Ю. Сытник (Украина)</i> Взаимодействие работодателей и высших учебных заведений в контексте стабилизации образовательных миграционных потоков <i>(на украинском языке)</i>	123
<i>О.В. Гречуха, О.В. Захарова (Украина)</i> Обоснование выбора результативного метода мотивации персонала <i>(на украинском языке)</i>	132
<i>С.В. Коваленко, И.А. Царенко (Украина)</i> Социально-экономические предпосылки кадрового обеспечения интегрированных структур в АПК: состояние и перспективы развития в международном контексте <i>(на украинском языке)</i>	140

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

<i>А.Н. Лысенко (Украина)</i> Оценка уровня налоговой нагрузки на сельскохозяйственное предприятие: практический аспект <i>(на украинском языке)</i>	152
<i>Е.А. Маговец (Украина)</i> Определение сущности понятия «налог» с учетом его содержательных характеристик <i>(на украинском языке)</i>	160
<i>Т.А. Мельник (Украина)</i> Лизинг как источник финансирования внедрения автоматизированной системы учета оплаты проезда <i>(на украинском языке)</i>	171
<i>Т.В. Руда, А.В. Артеменко (Украина)</i> Нормативно-правовое регулирование вопросов осуществления процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ими <i>(на украинском языке)</i>	181
<i>Ю.О. Коновалов, У.В. Романюк (Украина)</i> Современное состояние автоматизации процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ими <i>(на украинском языке)</i>	194

**УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ. СТАТИСТИКА.
МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ, МОДЕЛИ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ**

<i>И.И. Андрущук (Украина)</i> Задания по предоставлению уверенности, кроме аудита и обзора: обоснование определения и направлений использования <i>(на украинском языке)</i>	203
<i>Е.И. Волот (Украина)</i> Методологические аспекты построения, функционирования и развития автоматизированных информационных систем учета и управления предприятием <i>(на украинском языке)</i>	217
<i>Ю.В. Кернасюк (Украина)</i> Нейронные искусственные сети как эффективный инструмент адаптивного прогнозирования в аграрном секторе экономики <i>(на украинском языке)</i>	224
<i>В.В. Муравский (Украина)</i> Регистры, формы учета и компьютерно-коммуникационные технологии <i>(на украинском языке)</i>	231
<i>М.Г. Чередниченко, Л.А. Руденко (Украина)</i> Концептуальные основы организации внутреннего контроля на предприятии <i>(на украинском языке)</i>	239

**РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ.
ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

<i>О.В. Захарова, И.С. Барбанова (Украина)</i> Инновационная стратегия развития предприятий машиностроительной отрасли <i>(на украинском языке)</i>	249
<i>В.И. Кудашов, М.А. Дудан (Республика Беларусь), А.Е. Соловых (Украина)</i> Оценка социальной эффективности проекта по созданию инновационного лекарственного средства <i>(на английском языке)</i>	260

А.Н. Левченко, И.А. Царенко (Украина)

Венчурная фирма в системе формирования инновационно-интегрированных структур: преимущества и недостатки *(на украинском языке)* 271

А.В. Андрейченко (Украина)

Основные принципы безотходного производства современного АПК *(на украинском языке)* 280

Д.В. Василичев (Украина)

Методические подходы к планированию бизнес-процессов в электронной коммерции *(на украинском языке)* 287

А.Н. Гуцалюк (Украина)

Теоретико-методологическое обеспечение имплементации интеграционной стратегии корпоративного развития акционерного общества *(на украинском языке)* 292

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Е.О. Стрижак (Украина)

Институциональные системы: сущность и составляющие *(на украинском языке)* 300

Л.В. Федосенко, Т.И. Иванова (Республика Беларусь)

Проблемные аспекты функций финансов и распределительного процесса общественного продукта *(на русском языке)* 308

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ 318

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY.
INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS*Oleksandr Gorbunov (Ukraine)*The International Rating of Openness (Transparency) of the Budget "Open Budget Index":
Ukraine in the Context of International Comparisons (*in Ukrainian*)..... 12*Oleksandr Levchenko, Olga Tkachuk (Ukraine)*The Strategic Aspects of the Development of Innovative Integrated Structures in Ukraine:
Basic Components and Contemporary Instrumentation (*in Ukrainian*)..... 28*Maria Buhaieva (Ukraine)*The Main Development Trends of the Legislative Support of the State Regulation
of Innovation Activity in Ukraine and the Search for Directions for Its Improvement
in Conditions of Socio-Economic Instability (*in Ukrainian*) 39*Andriy Grinenko (Ukraine)*Peculiarities of Formation Economic Security in a Transformational Economy (*in Ukrainian*) 50*Ruda Tatiana (Ukraine)*Normative regulation on the definition and control of customs value of goods in the EU
(*in Ukrainian*) 59*Oksana Storozhuk, Oleksii Zaiarniuk (Ukraine)*Conditions for the Formation of Innovation Cluster in the Region (*in Ukrainian*)..... 69*Andrii Karpenko, Mariia Tverdokhlib (Ukraine)*South Korea's Experience of the Human Capital Development in Mass Culture Area
(*in Ukrainian*) 78*Yuriy Malakhovskyi, Olexandr Lizunkov, Inna Savitska (Ukraine)*State Regulation of Cluster' Mesosystems in the Structure of National Economic (*in English*) 87*Liudmyla Tsymbal (Ukraine)*Theoretical Concepts of the Intellectual Leadership (*in Ukrainian*)..... 96*Inna Shchogoleva (Ukraine)*Tourist Destinations Competitiveness Management (*in Ukrainian*)..... 105

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

*Alina Hruzd, Oksana Zakharova (Ukraine)*Improving the Quality of Higher Education Services Through Gaming (*in Ukrainian*)..... 113*Oksana Sytnyk (Ukraine)*Interaction Between Employers and Higher Education Institutions in the Context of Stabilization
of Educational Migration Flows (*in Ukrainian*)..... 123*Oksana Zakharova, Alina Hruzd (Ukraine)*Improving the Quality of Higher Education Services Through Gamification (*in Ukrainian*) 132*Snezhana Kovalenko, Ilona Tsarenko (Ukraine)*Socio-economic Preconditions of Personnel Provision of Integrated Structures in the Agroindustrial
Complex: Status and Prospects of Development in the International Context (*in Ukrainian*)..... 140

FINANCE AND CREDIT

*Alla Lysenko (Ukraine)*Assessment of the Tax Burden on the Agricultural Enterprise: a Practical Aspect (*in Ukrainian*) 152

<i>Olena Magopets (Ukraine)</i> Definition of the Essence of the Concept of «Tax» Taking Into Account Its Content Characteristics (in Ukrainian)	160
<i>Tatiana Melnyk (Ukraine)</i> Leasing as a Source of Funding for the Implementation of an Automated Payment for Fare System (in Ukrainian).....	171
<i>Tatiana Ruda, Andriy Artemenko (Ukraine)</i> Normative and Legal regulation of issues of implementing of Procedures of Customs Control and Customs Formalities of water vehicles and goods which are transported by them (in Ukrainian).....	181
<i>Yury Kononov, Uliana Romaniuk (Ukraine)</i> The Current State of Automation of Procedures for Customs Control and Customs Clearance of Water Vehicles and Goods Moved by Them (in Ukrainian).....	194

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT. STATISTICS. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGY IN THE ECONOMY

<i>Iryna Androshchuk (Ukraine)</i> Assurance Engagements Except for Audit and Review: Justification of Definitions and Directions of Using (in Ukrainian).....	203
<i>Olena Volot (Ukraine)</i> Methodological Aspects of Construction, Functioning and Development of Automatized Information Systems of Accounting and Management of Enterprises (in Ukrainian).....	217
<i>Yuriy Kernasyuk (Ukraine)</i> Neural Artificial Networks as an Effective Tool for Adaptive Forecasting in the Agrarian Sector of the Economy (in Ukrainian).....	224
<i>Volodymyr Muravskyi (Ukraine)</i> Registers, Forms of Accounting and Computer-Communication Technologies (in Ukrainian).....	231
<i>Maria Cherednichenko, Larysa Rudenko (Ukraine)</i> Conceptual Framework of Organization of Company Internal Control (in Ukrainian).....	239

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

<i>Iryna Barbanova, Oksana Zakharova (Ukraine)</i> Innovative Strategy for the Development of Enterprises in the Machine-building Industry (in Ukrainian)	249
<i>Valerij Kudashov, Marina Dudan (Republic of Belarus), Andrey Solovykh (Ukraine)</i> Evaluation of Social Efficiency of the Project of Creation an Innovative Medicinal Product (in English).....	260
<i>Oleksandr Levchenko, Ilona Tsarenko (Ukraine)</i> Venture Firm in the System of Forming of Innovative-Integrated Structures: Advantages and Disadvantages (in Ukrainian)	271
<i>Andrii Andreichenko (Ukraine)</i> Basic Principles of Non-waste Production of Modern Agro-industrial Complex (in Ukrainian).....	280
<i>Denis Vasylychev (Ukraine)</i> Methodical approaches to business process planning in e-commerce (in Ukrainian)	287

Oleksiy Gutsalyuk (Ukraine)

The Theoretical and Methodological Support for the Integration Strategy of Joint-stock
Company Corporate Development Implementation *(in Ukrainian)*.....292

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Olena Stryzhak (Ukraine)

Institutional Systems: Essence and Components *(in Ukrainian)*300

Lyudmila Fedosenko, Tatyana Ivanova (Republic of Belarus)

Problem Aspects of Functions of Finance and Distributive Process of a Public Product *(in Russian)*.....308

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....318

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

УДК 336.14

О.В. Горбунов, Народний депутат України, Голова підкомітету з питань видатків державного бюджету
Комітету Верховної Ради України з питань бюджету
Верховна рада України, м. Київ, Україна

Міжнародний рейтинг відкритості (прозорості) бюджету «Open Budget Index»: Україна в контексті міжнародних порівнянь

В статті представлено результати порівняльного аналізу позиції України серед інших країн світу за рівнем відкритості (прозорості) бюджету з використанням даних Індексу відкритості бюджету (Open Budget Index). Враховуючи показники, які представлені в Звітах Міжнародного бюджетного партнерства, з метою більш точної характеристики змісту оцінюваних процесів обґрунтовано доцільність використання назви «Індекс відкритості (прозорості) бюджетного менеджменту». Проведено групування країн з використанням матричного підходу для встановлення взаємозв'язку рівнів Індексу відкритості бюджету та рівнів показників участі громадськості, нагляду з боку законодавчих органів та нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю. Конкретизовано недоліки, притаманні різним групам країн світу з метою обґрунтування напрямів підвищення ефективності та прозорості бюджетного процесу та бюджетного менеджменту в Україні.

бюджет, бюджетний процес, бюджетний менеджмент, міжнародний рейтинг, індекс відкритості (прозорості) бюджету

А.В. Горбунов, Народный депутат Украины, Председатель подкомитета по вопросам расходов государственного бюджета Комитета Верховной Рады Украины по вопросам бюджета
Верховная Рада Украины, г. Киев, Украина

Международный рейтинг открытости (прозрачности) бюджета «Open Budget Index»: Украина в контексте международных сравнений

В статье представлены результаты сравнительного анализа позиции Украины среди прочих стран мира по уровню открытости (прозрачности) бюджета с использованием данных Индекса открытости бюджета (Open Budget Index). Учитывая показатели, которые представлены в Отчетах Международного бюджетного партнерства, с целью более точной характеристики содержания оцениваемых процессов обосновано целесообразность использования названия «Индекс открытости (прозрачности) бюджетного менеджмента». Проведена группировка стран с использованием матричного подхода для установления взаимосвязей уровня Индекса открытости бюджета и уровней показателей участия общественности, надзора со стороны законодательных органов и надзора со стороны Высшего органа финансового контроля. Конкретизированы недостатки, характерные для разных групп стран мира с целью обоснования направлений повышения эффективности и прозрачности бюджетного процесса и бюджетного менеджмента в Украине.

бюджет, бюджетный процесс, бюджетный менеджмент, международный рейтинг, индекс открытости (прозрачности) бюджета

Постановка проблеми. Основною стратегічною метою створення та розвитку ефективної системи публічних фінансів є підвищення якості бюджетного менеджменту як в сфері Державного, так і місцевих бюджетів, що може і повинно бути досягнуто за рахунок забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Важливість оприлюднення інформації, яка стосується управління публічними фінансами, бюджетної системи та бюджетного менеджменту на державному та місцевому рівнях, визнано на міжнародному рівні більшістю країн світу і Україною зокрема. Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [20], пріоритетом в управлінні публічними фінансами має стати підвищення прозорості та

ефективності їх розподілу та витрачання. Принцип публічності та прозорості бюджетної системи України, що визначений Бюджетним кодексом України [3], передбачає інформування громадськості з питань бюджетів як загальнодержавного, так і місцевого рівнів на всіх стадіях бюджетного процесу, а також контролю за їх виконанням.

Отже, відкритість бюджетів виступає основою для підвищення інформованості цільового кола зацікавлених осіб та підвищення рівня їх залучення до процесів прогнозування, планування, виконання, моніторингу, внутрішнього та зовнішнього контролю (аудиту) бюджетів. З початку XXI року інтерес до даного напрямку стрімко зростає в багатьох країнах світу. Суттєво роль в активізації цього процесу відіграло Міжнародне бюджетне партнерство (International Budget Partnership), яке з 2006 року розраховує та публікує Індекс відкритості бюджету (Open Budget Index) для країн світу. У порівнянні з іншими міжнародними індексами він застосовується порівняно нетривалий час, тому дослідження та вдосконалення методики його розрахунку, проведення порівняльного аналізу, обґрунтування заходів щодо підвищення відкритості та прозорості бюджетної системи на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни є надзвичайно актуальним та важливим завданням теоретичного, методичного та практичного спрямування, якому необхідно приділяти підвищену увагу і яке вимагає розробки рекомендацій та пропозицій щодо свого вирішення в науковій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення прозорості в сфері бюджетних відносин представлені в монографічних виданнях таких науковців України, як В.Л. Андрущенко [1], В.Г. Дем'янишина В.Г. [8], О.П. Кириленко, С.І. Юрія, О.М. Десятнюк [14], Т.І. Єфіменко [9] та ін. Детальне дослідження проблем забезпечення прозорості бюджету в контексті використання відповідного індексу досліджується зарубіжними вченими, зокрема [28].

Одна із перших оцінок діючого українського законодавства та практики функціонування сфери громадських фінансів з точки зору міжнародних стандартів відкритості та прозорості була представлена в Звіті «Міжнародні стандарти відкритості та прозорості громадських фінансів в законодавстві та практиці України. Спроба оцінки» підготовленому в 2003 році польськими експертами [12].

На даний час ці проблеми активно висвітлюються у фахових періодичних виданнях науковцями, державними службовцями, експертами, зокрема в працях останніх років таких науковців, як С.А. Дяченко та Є.М. Фетіщенко – питання прозорості процесу планування Державного бюджету України [10], Н.А. Бак – питання прозорості бюджетного процесу як фактору підвищення ефективності бюджетного менеджменту [2], Є.Б. Тихомірова – питання транспарентності бюджету України в контексті його оцінки [21], С.М. Клімова – питання публічності управління фінансами держави [15], О.С. Волохов – питання прозорості бюджету в контексті розвитку демократії в Україні [4], О.М. Іваницька – питання забезпечення прозорості державних фінансів і фінансової системи [13], А.В. Дем'янюк – питання забезпечення прозорості бюджету та участі громадськості у бюджетному процесі [7], Л. Гладченко – проблеми прозорості державних фінансів як передумови ефективності державного управління [5], О. Голинська – питання забезпечення участі громадян у бюджетному процесі засобами державного управління [6], В.В. Зайчикова – проблеми забезпечення ефективності та прозорості в органах місцевого самоврядування [11], І.О. Луценко – питання забезпечення прозорості формування місцевих бюджетів [16], Ю.Д. Радіонов – проблеми прозорості бюджетної системи в контексті забезпечення її ефективності [19], Ю. Наконечна та Л. Демиденко – проблеми відкритості та прозорості Державного та місцевих бюджетів в Україні [18].

Водночас є потреба в додатковому комплексному аналізі місця України серед

інших країн, які охоплені Індексом відкритості бюджету, з метою конкретизації недоліків та проблем, притаманних країнам світу, в цілому, та Україні, зокрема.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є проведення порівняльного аналізу місця України серед інших країн світу за рівнем відкритості бюджету, визначення недоліків, притаманних різним групам країн світу з метою обґрунтування напрямів підвищення ефективності та прозорості бюджетного процесу та бюджетного менеджменту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Оцінка відкритості бюджету Міжнародним бюджетним партнерством здійснюється кожні два роки, щоб охопити всі етапи бюджетного процесу: від розробки проекту бюджету до затвердженні річного звіту про виконання. Дослідження відкритості бюджету проводилися за останні 10 років п'ять разів: в 2006, 2008, 2010, 2012 та 2015 рр. [23; 25; 26; 27; 28]. Останній звіт був затриманий на один рік внаслідок змін та вдосконалень в методології дослідження. В 2006 році індекс охоплював 59 країн, в 2008 році – 85, в 2012 році – 100, а в 2015 – 102 країни. Україна була включена до розрахунку лише починаючи з 2008 року, тому порівняльний аналіз на даний час є можливим лише за 2008, 2010, 2012 та 2015 роки. Результати останньої оцінки мають бути опубліковані до кінця 2017 року.

Прозорість є важливою умовою для забезпечення найповнішого та відкритого обговорення бюджету й відповідного його моніторингу, нагляду, контролю (аудиту). Разом з тим, створення умов, при яких уряд може бути притягнутий до відповідальності за неналежну ефективність та дієвість управління державними коштами, також потребує запровадження значимих можливостей для громадян та громадянського суспільства для участі в бюджетному процесі. Це також потребує потужного формального контролю з боку законодавчої влади та Вищого органу фінансового контролю (з огляду на українську практику – Рахункової палати України), щоб підвищити підзвітність уряду з питань акумуляції та витрачання суспільних коштів. Тому фактично Індекс відкритості бюджетів (Open Budget Index) представлений чотирма самостійними показниками:

- 1) індекс відкритості бюджету (“Transparency (Open Budget Index)”);
- 2) індекс участі громадськості (“Public Participation”);
- 3) індекс нагляду з боку законодавчих органів (“Oversight by Legislature”);
- 4) індекс нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю (“Oversight by Supreme Audit Institution”).

Кількісні показники індексу участі громадськості представлені лише в Звітах за 2012 та 2015 роки, а чіткі кількісні показники індексів нагляду - лише в Звітах за 2012 та 2015 роки, в Звіті за 2010 рік запропоновано лише групування країн, що обмежує можливості порівняльного аналізу.

Узагальнення рейтингових показників України представлено в табл.1. Оцінка України за рівнем відкритості бюджету зросла з 55 балів в 2008 році до 62 балів в 2010 році, що відбулося в основному за рахунок того, що Україна почала публікувати більш повні проекти бюджетних документів, поточні звіти про виконання бюджету, а також аудиторські звіти. В 2012 році Україна посіла 35 місце серед 100 країн, отримавши 54 бали зі 100 можливих, який більше за середню оцінку в 43 бали для всіх досліджуваних країн, але нижче показника в 62 бали 2010 року. Індекс відкритості бюджету України в 2015 році склав 46 балів зі 100 можливих, що вище за середню оцінку в 45 балів для всіх 102-х досліджуваних країн, проте нижче за показник сусідніх країн, зокрема Румунії (75 балів), Росії (74 бали), Польщі (64 бали), Словаччини (57 балів), Угорщини (49 балів). Фактично Україна за результатами дослідження 2015 року знаходиться на 56 місці (приймаючи найкращим 1 місце).

Таблиця 1 – Україна в звітах щодо оцінювання рівня відкритості бюджету «Open Budget Index»

Рік	Індекс відкритості бюджету	Середній рівень індексу	Група, до якої потрапила Україна	Кількість країн, охоплених	Місце України (приймаючи 1 місце – найкращим)	Участь громадськості	Нагляд з боку законодавчих органів	Нагляд з боку Вищого органу фінансового
2006	Україна не була охоплена дослідженням							
2008	55	39	«Окремий» («Some») 41-60 балів	59	26 місце	кількісні показники в звіті відсутні		
2010	62	42	«Значний» («Significant») 61-80 балів	85	19 місце	кількісні показники в звіті відсутні	Середній (34-66)	Середній (34-66)
2012	54	43	«Окремий» («Some») 41-60 балів	100	35 місце	31	73	75
2015	46	45	«Задовільний» («Limited») 41-60 балів	102	56 місце	23	79	83

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звітів щодо Індексу відкритості бюджету (Open Budget Index) [23; 25; 26; 27; 28].

Зниження рейтингу в 2012 та 2015 роках в основному було спричинено непослідовністю у питанні доступності для громадськості окремих бюджетних документів: з одного боку, підвищено доступність бюджетної інформації завдяки підвищенню повноти прийнятого бюджету та річного звіту, але, з іншого боку, знижено доступність бюджетної інформації, внаслідок зниження повноти бюджетної пропозиції виконавчої влади, не досягнуто прогресу в питаннях публікації бюджету для громадськості та піврічного огляду, аудиторський звіт продовжує містити мінімальні дані щодо бюджету. На жаль, рейтинг України має негативну тенденцію не лише тому, що знижуються бали (їх коливання в цілому не є надто значним), але і тому, що суттєво знижується місце України серед інших країн, що свідчить про те, що при розширенні кількості країн, які охоплені дослідженням, рівень їх Індексу відкритості бюджету перевищує рівень України.

В даному контексті необхідно звернути увагу на той факт, що досліджуючи даний індекс науковці та експерти використовують різні терміни, корелюючи їх з термінами «відкритість» та «прозорість», а саме: «бюджет», «бюджетний процес», «бюджетна система», «бюджетна політика» тощо. Враховуючи, що даний індекс як самостійну складову враховує показники нагляду (контролю, аудиту) з боку законодавчих органів та Вищих органів фінансового контролю, логічно використовувати термін «бюджетний менеджмент», оскільки ці процеси (моніторинг, нагляд, контроль та аудит) є, в першу чергу, складовими бюджетного менеджменту, а не бюджетної політики чи бюджетної системи.

Оцінюючи якість та повноту Звітів щодо Індексу відкритості бюджету, слід відзначити, що представлена в них інформація обмежує можливості для аналізу, зокрема:

1. Охоплено недостатню кількість країн, зокрема, майже в 2 рази менше, ніж рейтингом «Doing Business» (в Звіті 2018 року [22] охоплено 190 країн).

2. Країни в самому звіті не згруповані за географічною приналежністю, рівнем доходу тощо, що вимагає додаткових узагальнень за допомогою набору даних, які представлені на офіційному сайті, для того, щоб мати більш детальну інформацію. В

Звіті 2008 року рівень відкритості бюджету аналізувався у порівнянні з такими показниками як географічна приналежність, рівень доходу, залежність від зовнішньої допомоги, залежність від доходів від природних ресурсів, політична система, але інформація містила фрагментарні дані і була незначного обсягу. В Звіті за 2015 рік представлена лише інформація щодо таких показників в групах країн за Індексом відкритості бюджету (достатній, обмежений, мінімальний), як:

1) політичні індикатори:

- відсоткове співвідношення сильних / помірних демократій;
- відсоткове співвідношення слабкий демократій / автократій;
- середній показник рівня прозорості за Міжнародним індексом корупції;
- середній показник свободи засобів масової інформації («репортери без кордонів»);

2) соціально-економічні показники:

- середній показник Індексу розвитку людського потенціалу;
- середній ВВП на душу населення;
- відсоток країн, які залежать від нафтових доходів.

Проведення міжнародних порівнянь розпочнемо із дослідження загального групування країн за розподілами, які пропонуються в Звіті за 2015 рік (табл. 2).

Профіль країн, які відносяться до груп з достатнім рівнем індексу відкритості бюджету (61-100 балів), різноманітний. По-перше, країни, які мають достатній рівень індексу (24 країни або 23,5% від усіх досліджених), як правило, мають порівняно високий рівень доходу, але це не означає, що існує обов'язковий зв'язок між низькими доходами та низьким рівнем індексу відкритості прозорості. Країни з високим рівнем доходу мають більше можливостей для досягнення більш високого рівня бюджетної прозорості, в той час як країни із низьким та середнім рівнями доходу можуть досягти більш високого рівня прозорості за умови застосування виважених політичних рішень в сфері бюджетного менеджменту. Це, наприклад, підтверджується показниками республік Малаві та Уганда, які мають низький рівень доходу, але, тим не менше, достатній рівень індексу відкритості бюджету, а також порівнянням показників різних країн: так, Бразилія має більш високий рівень прозорості, ніж Португалія, Мексика – більш високий, ніж Іспанія, Південна Африка – більш високий, ніж Великобританія. По-друге, в цій групі преважують країни, яким притаманний порівняно сильний демократичний устрій, які проводять прозорі вибори, а засоби масової інформації мають більшу свободу. Проведені дослідження показали, що рівень прозорості можливо залежить більше від теперішнього рівня демократії, аніж від того, наскільки довго країні притаманна демократична система. Зокрема, Південна Африка є відносно молодою країною, яка доволі швидко досягла високого рівня прозорості. По-третє, простежується порівняно тісний зв'язок між індексом прозорості країни та іншими інструментами забезпечення бюджетної прозорості: участь громадськості та ефективність формальних наглядових (контролюючих) органів.

76 країн або 76,5% мають недостатній рівень Індексу відкритості бюджету (0-60 балів). Серед них 44 країни мають в цілому задовільний рівень (41-60 балів) і саме до цієї групи включена Україна зі 46 балами. Країни цієї групи представляють певну бюджетну інформацію для громадськості, але вона залишається обмеженою в певних критичних аспектах. Ці країни мають приблизно рівне співвідношення демократичних та більш авторитарних режимів, мають більш обмежену свободу преси та сприймаються як країни з більш високим рівнем корупції, аніж країни з більш високим рівнем Індексу відкритості бюджету. Деякі країни цієї групи повинні були б мати більш відкриті системи бюджету, враховуючи рівень їх доходу, зокрема, Іспанія, Хорватія та Словаччина.

Таблиця 2 – Інформація щодо Індексу відкритості бюджету за 2015 рік

Рівень	Додатковий розподіл	Розподіл за балами	Кількість (питома вага) країн зі 102 досліджених	Фактичний розподіл за балами	Країни (за рівнем зниженням Індексу)
Достатній (sufficient)	Сумтєвий (extensive)	81-100	5 (4,9%)	81-88	Нова Зеландія, Швеція, Південна Африка, Норвегія, США
	Значний (substantial)	61-80	19 (18,6%)	62-77	Бразилія, Франція, Великобританія, Румунія, Перу, Росія, Італія, Німеччина, Чехія, Словенія, Грузія, Мексика, Болгарія, Південна Корея, Малаві, Португалія, Польща, Філіппіни, Уганда
Недостатній (unsufficient)	Задовільний (limited)	41-60	44 (43,1%)	41-59	Аргентина, Індонезія, Іспанія, Чилі, Колумбія, Словаччина, Бангладеш, Папуа-Нова Гвінея, Йорданія, Киргизстан, Коста-Ріка, Хорватія, Ель-Сальвадор, Сьєра-Леоне, Монголія, Гана, Казахстан, Азербайджан, Домініканська Республіка, Еквадор, Угорщина, Кенія, Сербія, Ботсвана, Малі, Нікарагуа, Гватемала, Намібія, Індія, Танзанія, Малайзія, Україна , Бенін, Туреччина, Камерун, Боснія та Герцеговина, Сенегал, Буркіна-Фасо, Пакистан, Гондурас, Таїланд, Туніс, Афганістан, Тімор-Лешті
	Мінімальний (minimal)	21-40	17 (16,7%)	24-39	Конго, Шрі-Ланка, Замбія, Мозамбік, Албанія, Марокко, Ліберія, Руанда, Македонія, Зімбабве, Тринідад і Тобаго, Ємен, Сан-Томе і Принсіпі, Ангола, Таджикистан, Непал, Нігерія
	Незначний або ніякий (Scant or None)	0-20	17 (16,7%)	0-19	Алжир, В'єтнам, Болівія, Нігер, Єгипет, Фіджі, Китай, Судан, Венесуела, Камбоджа, Чад, Екваторіальна Гвінея, Ірак, Ліван, М'янма, Катар, Саудівська Аравія

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індексу відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

Разом з тим, країни з перехідною економікою також мають потенціал для прогресу в цій сфері. В 34 країнах (33,4% від усіх досліджених), де рівень індексу менше 40 балів, суспільство фактично отримує лише незначну кількість бюджетної інформації, а в деяких країнах доступ до неї взагалі закритий. Більшість країн цієї групи мають слабкі демократичні інститути або керуються авторитарними режимами, сприймаються як найбільш корумповані, а їх контрольні органи є слабкими або мають обмежений рівень ефективності.

Для більш детального порівняльного аналізу було проведено групування країн у вигляді матриць для встановлення взаємозв'язку рівнів Індексу відкритості бюджету та рівнів показників участі громадськості, нагляду з боку законодавчих органів та нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю (табл. 3).

Таблиця 3 – Розподіл країн за рівнями Індексу відкритості бюджету, показників участі громадськості, нагляду з боку законодавчих органів та нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю

Індекс відкритості бюджету та його розподіл	Розподіл			Разом
	Низький (0-40)	Обмежений (41-60)	Достатній (61-100)	
	Показник участі громадськості			
Представляють мінімальну, незадовільну інформацію або взагалі не представляють ніякої інформації (0-40)	33	1	0	34
Представляють обмежену інформацію (41-60)	41 (в т.ч. Україна)	3	0	44
Представляють суттєву та детальну інформацію (61-100)	8	9	7	24
Разом	82	13	7	102
	Показник нагляду з боку законодавчих органів			
Представляють мінімальну, незадовільну інформацію або взагалі не представляють ніякої інформації (0-40)	23	6	5	34
Представляють обмежену інформацію (41-60)	19	10	15 (в т.ч. Україна)	44
Представляють суттєву та детальну інформацію (61-100)	2	7	15	24
Разом	44	23	35	102
	Показник нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю			
Представляють мінімальну, незадовільну інформацію або взагалі не представляють ніякої інформації (0-40)	13	13	8	34
Представляють обмежену інформацію (41-60)	1	15	28 (в т.ч. Україна)	44
Представляють суттєву та детальну інформацію (61-100)	0	2	22	24
Разом	14	30	58	102

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індексу відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

Таке групування в Звіті зроблено лише для показника участі громадськості, але при його перерахунку були виявлені неточності, оскільки на рис. 5.1 Звіту за 2015 рік [28] не враховано В'єтнам і кількість країн становить 101, а не 102, відповідно по групі з обмеженою участю громадськості та низьким рівнем відкритості бюджету має бути 1 країна, а не 0.

Участь громадськості є необхідним доповненням прозорості бюджетної системи, але результати дослідження за 2015 рік показують, що обсяг розкриття бюджетної інформації, як правило, не супроводжуються представленням широких можливостей для громадськості щодо участі в бюджетному процесі. Наприклад, з 24 країн, які мають достатній рівень Індексу відкритості бюджету, лише сім відповідають адекватному (достатньому) рівню надання можливостей громадськості для участі бюджетному процесі та менеджменту. Даний показник для України оцінено лише в 23 бали зі 100 можливих. Групування країн за рівнями індексу відкритості бюджету та участі громадськості показує, що 82 країни (80,4%) мають низький рівень показника участі громадськості (0-40 балів), майже половина всіх країн (41 країна або 40,2%) формує групу, яка представляє обмежену інформацію щодо бюджету при низькому рівні участі громадськості, і саме до цієї групи входить і Україна. Майже всі країни, які характеризуються адекватним (7 країн) та обмеженим (9 з 13 країн) рівнем участі громадськості, представляють суттєву та детальну інформацію про бюджету, отже простежується чіткий прямий вплив участі громадськості на рівень індексу відкритості бюджету.

Нагляд та контроль з боку законодавчих органів та органів фінансового контролю, їх відкритість та прозорість є важливою складовою забезпечення прозорості бюджетної системи в цілому. Результати дослідження 2015 року свідчать про кращу ситуацію як для досліджуваних країн, так і для України в цій сфері. Зокрема, 15 країн, які мають достатній рівень відкритості бюджету, мають достатній (61-100 балів) рівень нагляду з боку законодавчих органів, а 22 країни, які мають достатній рівень відкритості бюджету, мають достатній рівень нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю. В цілому 35 країн мають достатній рівень нагляду з боку законодавчих органів і 58 країн – достатній рівень нагляду з боку органів фінансового контролю (аудиту). Групування країн за рівнями індексу відкритості бюджету та нагляду з боку законодавчих органів свідчить про більш рівномірний розподіл країн: 44 країни (43,1%) мають низький рівень нагляду з боку законодавчих органів, 23 країни (22,6%) – обмежений рівень, 35 країн (34,3%) – достатній рівень. Україна знаходиться в групі з 15 країн, які мають достатній рівень нагляду з боку законодавчих органів та представляють обмежену інформацію про бюджет. Групування країн за рівнями індексу відкритості бюджету та нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю свідчить, що більше половини країн (58 країн або 56,9%) мають достатній рівень нагляду, третина (30 країн або 29,4%) – обмежений рівень нагляду і лише 14 країн (13,7%) – низький рівень. Україна потрапила до групи з 28 країн, які мають достатній рівень нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю та представляють обмежену інформацію про бюджет. Майже відсутні країни, які б мали низький рівень нагляду з боку Вищого органу фінансового контролю та високий рівень Індексу відкритості бюджету.

Як свідчать результати проведеного аналізу баланс складових (факторів) серед досліджуваних країн відсутній, дуже мало країн мають однакові за рівнем показники за всіма індексами. Лише 4 країни (Норвегія, Південна Африка, США та Бразилія) забезпечують достатній рівень (61-100 балів) по всім чотирьом показникам, але жодна з цих країн не досягла високого рівня (81-100 балів) по всім чотирьом показникам. Норвегія, США та Південна Африка мають показник участі громадськості на рівні 61-80 балів, а Бразилія має три показники (індекс відкритості бюджету, індекс участі громадськості та індекс нагляду з боку органу фінансового контролю) менше 80 балів.

В рейтингу «Doing Business 2018» [22] Україна додатково аналізується в групі країн «Східна Європа та Центральна Азія», яка охоплює 24 країни: Азербайджан, Албанія, Вірменія, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Косово, Литва, Македонія, Молдова, Румунія, Росія, Сан-Марино, Сербія, Таджикистан, Туреччина, Україна, Узбекистан, Чорногорія. В детальному наборі даних, які представлені на офіційному сайті Міжнародного бюджетного партнерства, є можливість виділити групи країн за такими регіонами: Східна Азія та Тихоокеанський регіон (14 країн або 13,7%), Східна Європа (14 країн або 13,7%), Центральна Азія (6 країн або 5,9%), Латинська Америка та Карибський басейн (16 країн або 15,7%), Середній Схід та Північна Африка (10 країн або 9,8%), Південна Азія (6 країн або 5,9%), Африка (27 країн або 26,5%), Західна Європа та США (9 країн або 8,8%). Враховуючи значно меншу кількість країн, охоплених Індексом відкритості бюджету, доцільно сформувати групу, яка б охоплювала країни Європи та Центральної Азії. Така група «Європа та Центральна Азія» включає 28 країн або 27,5% всіх охоплених дослідженням країн, а саме: Албанія, Азербайджан, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Великобританія, Грузія, Іспанія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Туреччина, Україна, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція. Розподіл даних країн за балами представлений в табл. 4.

Таблиця 4 – Розподіл країн, включених до групи «Європа та Центральна Азія» за рівнями індексів

Розподіл за балами	Кількість країн за відповідним індексом та балами			
	Індекс відкритості бюджету	Індекс участі громадськості	Індекс нагляду з боку законодавчих органів	Індекс нагляду з боку органів фінансового контролю
81-100	2	0	5	11
61-80	12	1	9	14
41-60	11	8	8	3
21-40	3	14	5	0
0-20	0	5	1	0
Разом	28	28	28	28

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індексу відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

Дана група країн включає 14 країн з достатнім рівнем Індексу відкритості бюджету, в т.ч. дві країни (Норвегія та Франція) мають індекс вище 80 балів – 94 та 91 бал, відповідно (рис. 1), 11 країн, в тому числі і Україна, мають Індекс відкритості бюджету в межах 41-60 бали, лише 3 країни (Албанія, Македонія та Таджикистан) мають недостатній, мінімальний рівень Індексу відкритості бюджету – 38, 35 та 25 балів, відповідно. Україна, маючи 46 балів, знаходиться на 23 місці в даній групі, випереджаючи лише Туреччину, Боснію і Герцеговину, Албанію, Македонію та Таджикистан.

З показником рівня залучення громадськості до бюджетного процесу (рис. 2) ситуація значно гірше, оскільки лише 1 країна (Норвегія) має достатній, але і не суттєвий рівень – 75 балів, 8 країн мають бали в межах від 41 до 60, а 19 країн – недостатній рівень, в тому числі незначний (майже нульовий) – 5 країн. Україна разом з такими країнами, як Боснія і Герцеговина та Німеччина, отримала 23 бали, і, відповідно знаходиться на 19-21 місці, випереджаючи Туреччину, Сербію, Азербайджан, Таджикистан,спанію, Албанію, Македонію.

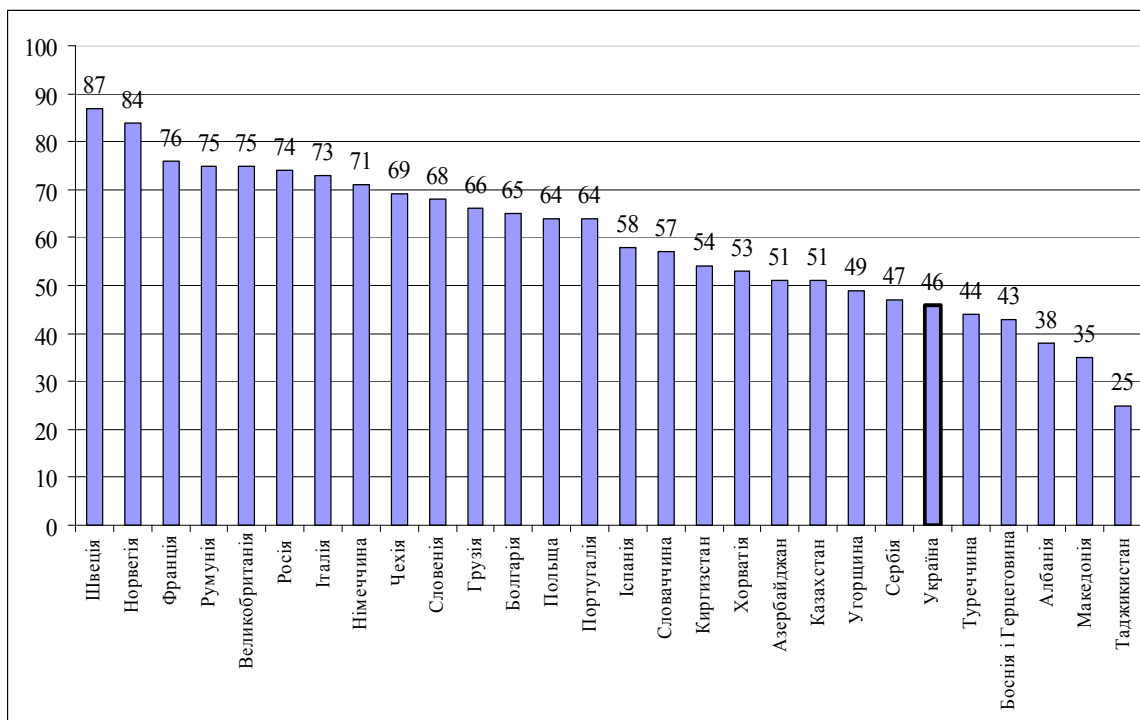

Рисунок 1 - Індекс відкритості бюджету країн, включених до групи
«Європа та Центральна Азія»

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індексу відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

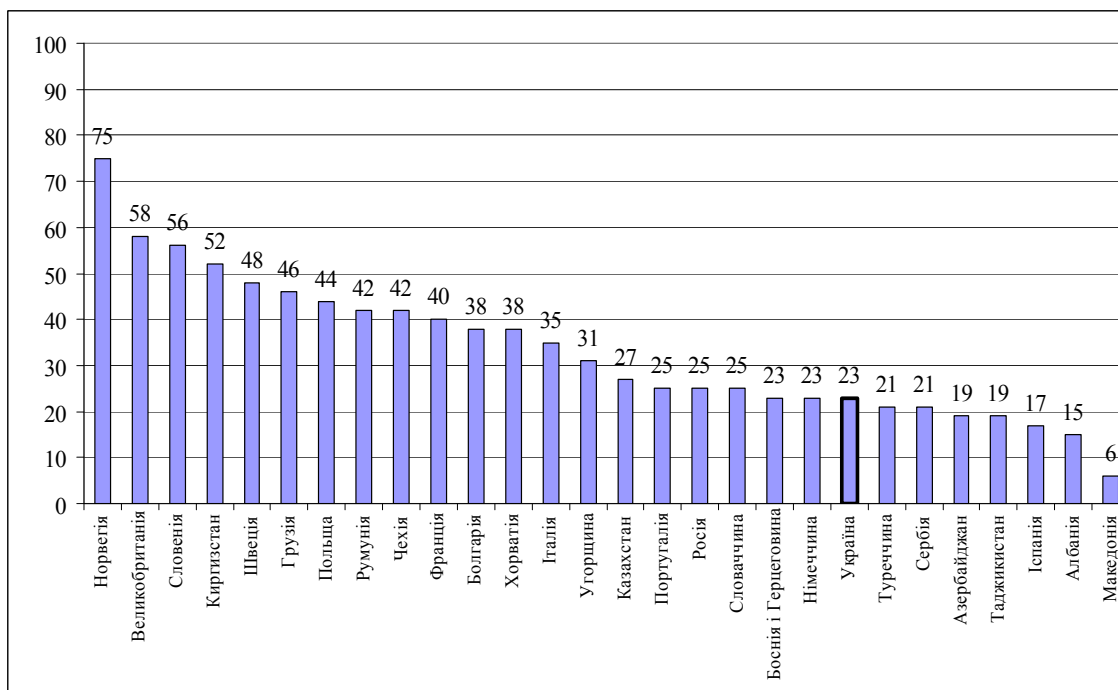

Рисунок 2 - Індекс участі громадськості по країнам, включеним до групи
«Європа та Центральна Азія»

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індексу відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

За рівнем нагляду з боку законодавчих органів (рис. 3) Україна знаходиться на 6-8 місці, отримавши 79 балів, як Італія та Росія. В досліджуваній групі 14 країн мають

достатній рівень даного показника, в тому числі 5 країн - суттєвий (більше 80 балів). Відповідно решта 14 країн мають недостатній рівень, в тому числі 8 країн – в межах від 41 до 60 балів, 5 країн – в межах від 21 до 40 балів, 1 країна (Туреччина) – менше 20 балів. Враховуючи в цілому високий рівень даного показника по досліджуваним країнам світу, слід відзначити його недостатній рівень по країнам Європи.

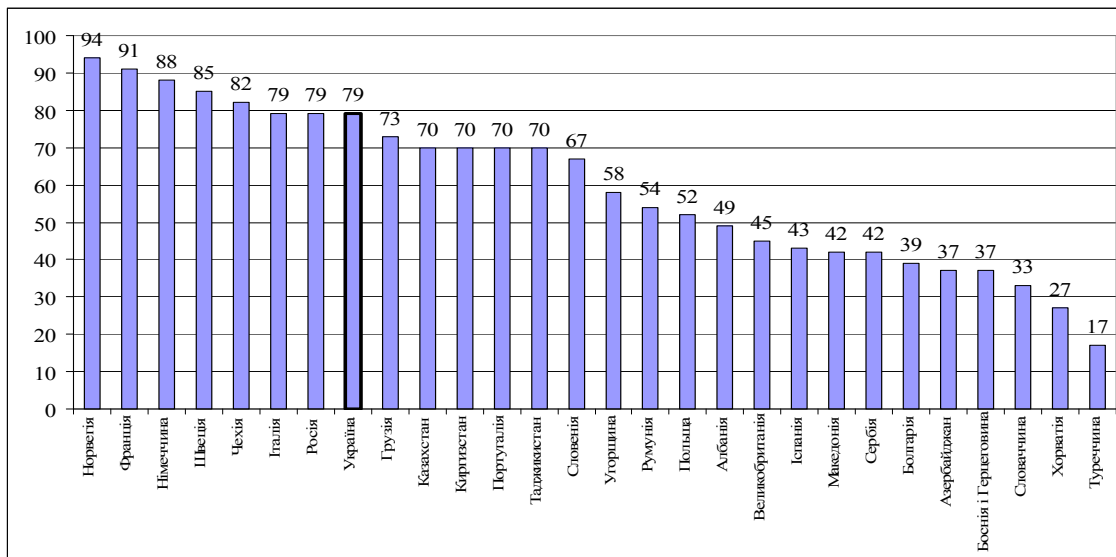

Рисунок 3 - Індекс нагляду з боку законодавчих органів по країнам, включеним до групи «Європа та Центральна Азія»

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індeksu відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

Індекс нагляду з боку органів фінансового контролю (рис. 4) є високим для країн досліджуваної групи, оскільки жодна з країн не отримала менше 40 балів, 11 країн мають суттєвий рівень даного показника (81-100 балів), 14 країн – значний (61-80 балів) і 3 країни - задовільний (41-60 балів). Україна, отримавши 83 бали, ділить 13-17 місце з такими країнами, як Боснія і Герцеговина, Чехія, Угорщина та Словенія.

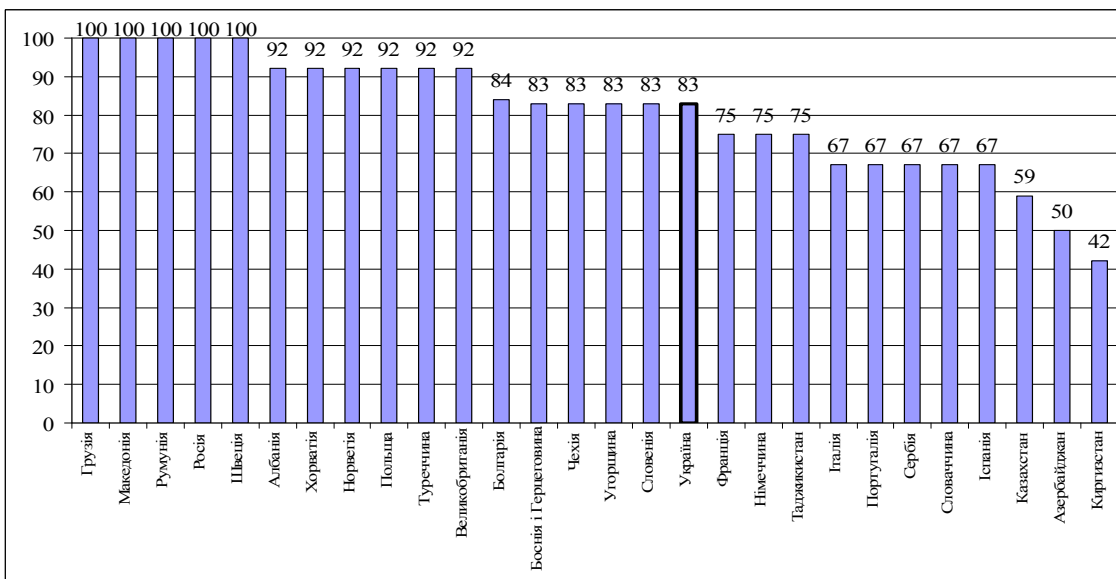

Рисунок 4 - Індекс нагляду з боку органів фінансового контролю по країнам, включеним до групи «Європа та Центральна Азія»

Джерело: узагальнено та побудовано автором на основі Звіту щодо Індeksu відкритості бюджетів (Open Budget Index) за 2015 рік [28].

Загальні рекомендації для всіх країн, які містяться в Звіті за 2015 рік [28], включають таке:

1. Публікувати більше інформації. Рекомендується збільшувати кількість опублікованих документів та підвищувати їх повноту.

2. Закріплювати успіхи щодо прозорості. Наголошується на необхідності збереження минулих досягнень та гарантуванні постійного зростання прозорості.

3. Надавати більше можливостей для участі громадськості. Пропонується використання таких заходів з метою отримання громадської думки щодо розробки та реалізації бюджету: відкриті парламентські слухання з питань бюджету, бюджетування за участю громадськості та аудит з боку суспільства.

4. Розширення можливостей нагляду. Наголошується на необхідності збільшення повноважень законодавчої влади та Вищих органів фінансового контролю з метою підвищення якості та надійності аналітичних досліджень та звітів.

5. Сприяння розвитку комплексних та підзвітних бюджетних систем. Акцентується на необхідності комплексного функціонування всієї системи бюджетної прозорості та підзвітності, оскільки в протилежному випадку стримуючі врівноважуючі сили не зможуть діяти.

В Звіті 2015 року для України [24] були запропоновані наступні заходи:

1) в сфері підвищення прозорості:

- розробляти та публікувати громадський бюджет та піврічний огляд;
- збільшити повноту бюджетної пропозиції виконавчої влади, представляючи інформацію щодо класифікації витрат на майбутні роки та за минулі роки;
- збільшити повноту річного звіту, представляючи порівняльну інформацію про заплановану та фактичну заборгованість і процентний дохід, а також порівняльну інформацію про заплановані та фактичні показники роботи;

2) підвищення участі громадськості:

- забезпечити інформування суспільства про цілі залучення громадськості до бюджетного процесу та представлення достатньої інформації для ефективної участі в ньому;
- провести слухання про бюджети певних міністерств, відомств та установ в законодавчому органі за участі представників громадськості;
- створити офіційні механізми, за допомогою яких громадськість зможе приймати участь в розробці Вищим органом фінансового контролю програм аудиту та безпосередньо в аудиторських дослідженнях;

3) покращення нагляду (контролю, аудиту):

- забезпечити погодження бюджетної пропозиції виконавчої влади законодавчим органом як мінімум за один місяць до початку бюджетного року;
- забезпечити проведення консультації із законодавчим органом перед витрачанням коштів з надзвичайних фондів, які не були передбачені прийнятим бюджетом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує, що бюджетна прозорість, участь громадськості в бюджетному процесі та ефективні інститути формального контролю повинні працювати разом, щоб створити надійну систему бюджетної підзвітності. Без повної бюджетної інформації формальні інститути контролю та громадянське суспільство не здатні в повній мірі контролювати розробку та реалізацію бюджетної політики. Без адекватного доступу до формальних та неформальних засобів впливу на бюджет суспільство не зможе пропонувати уряду, тобто суб'єкту, який приймає рішення, власні пропозиції щодо бюджетної політики на основі повної інформації та з урахуванням національних пріоритетів. Без необхідних повноважень, сфери дії та ресурсів формальні контрольні та наглядові установи не зможуть ефективно виконувати свої функції в сфері забезпечення ефективності

акумуляції та витрачання державних фінансових ресурсів. Відсутність або нестача будь-якого з цих трьох основних елементів негативно впливає на функціонування всієї системи, зменшуючи ймовірність відображення в бюджетній політиці потреб та пріоритетів нації та збільшуючи можливості прояву корупції й неефективного управління державними коштами. Лише при наявності всіх цих компонентів бюджетний менеджмент буде ефективним. Тому враховуючи показники, які досліджуються в Звітах Міжнародного бюджетного партнерства, вважаємо доцільним використовувати назву Індекс відкритості бюджетного менеджменту, що точніше характеризує зміст оцінюваних процесів. Важливим є аналіз впливу якості бюджетного менеджменту на інші міжнародні індекси з метою виявлення їх взаємозв'язку та обґрунтування напрямів розвитку системи бюджетного менеджменту.

Результати порівняльного аналізу рейтингів країн світу за Індексом відкритості бюджету доводять, що на даному етапі підвищена увага має бути приділена саме участі громадськості, адже при низькому рівні даного показника досягти високого рівня відкритості бюджету не виявляється можливим, навіть сформувавши ефективну систему нагляду та контролю з боку законодавчих органів й органів державного фінансового контролю. Лише прозорості та відкритості даних недостатньо для покращення управління, а участь громадськості у формуванні бюджету має максимально збільшити позитивні результати. Необхідно також звернути увагу на той факт, що Міжнародне бюджетне партнерство оцінює діяльність саме центрального уряду, який в системі управління суспільними фінансами відіграє основну роль. Але на сучасному етапі значна роль належить місцевим органам влади та органам місцевого самоврядування, а в процесі залучення громадськості до процесів управління державними та місцевими фінансами місцеві органи мають значно більше можливостей, аніж центральний уряд. В 2017 році була презентована Методологія оцінки прозорості місцевих бюджетів [17], але подальші дослідження та розробки в цій сфері мають надзвичайну актуальність.

Список літератури

1. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті [Текст] / В.Л. Андрущенко – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
2. Бак Н.А. Прозорість бюджетного процесу як фактор підвищення ефективності бюджетного менеджменту в Україні [Текст] / Н.А. Бак // Економіка: реалії часу. – 2014. – №1 (11). – С. 43–49.
3. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України [прийнято Верхов. Радою 8 липня 2010 р. № 2456-VI]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Волохов О.С. Прозорість бюджету як запорука розвитку демократії в Україні [Текст] / О.С. Волохов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – №6–2. – Т.1. – С. 96–100.
5. Гладченко Л. Прозорість державних фінансів як передумова ефективності державного управління [Текст] / Л. Гладченко // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 3–4. – С. 35–41.
6. Голинська О. Забезпечення участі громадян у бюджетному процесі засобами державного управління [Текст] / О. Голинська // Зб. наук. пр. «Ефективність державного управління». – 2008. – Вип. 16/17. – С. 305–315.
7. Дем'янюк А.В. Прозорість бюджету та участь громадськості у бюджетному процесі [Текст] / А.В. Дем'янюк // Економіка і суспільство. – 2016. – Випуск 6. – С. 317–320.
8. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монограф. [Текст] / В. Г. Дем'янишин – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
9. Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ [Текст] : у 4 т. Т. 2: Бюджетна стратегія і державний бюджет 2012: збалансованість, прозорість, реалістичність. – К., 2011. – 912 с.
10. Дяченко С.А. Підвищення прозорості процесу планування Державного бюджету України [Текст] / С.А. Дяченко, Є.М. Фетіщенко // Державне управління: теорія та практика. – 2016. – №2. – С. 45–56.
11. Зайчикова В.В. Принципи забезпечення ефективності та прозорості в органах місцевого

- самоврядування [Текст] / В.В. Зайчикова // Наукові праці НДФІ. – 2008. – Вип. 4. – С. 10–22.
12. Звіт «Міжнародні стандарти відкритості та прозорості громадських фінансів в законодавстві та практиці України. Спроба оцінки» [Електронний ресурс] / Марта Мацкевіч, Ельжбета Маліновська-Місьонг, Войцех Місьонг, Адам Недзельські, Марцін Томаляк. – Варшава, 2003. – 44 с. – Режим доступу: www.ier.com.ua/files/Projects/Projects_2003/2003_01/.../2003_01_ukr_2.pdf
 13. Іваницька О.М. Забезпечення прозорості державних фінансів і фінансової системи України [Текст] / О.М. Іваницька // Наукові праці НДФІ. – 2014. – №4(69). – С. 13–19.
 14. Кириленко О.П. Децентралізація бюджетної системи України в умовах формування відкритого суспільства [Текст] / О.П. Кириленко // Становлення доктрини фінансової системи України : монограф. / За ред. С.І. Юрія, О.М. Десятнюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – С. 11–20.
 15. Клімова С.М. Публічність управління фінансами держави як фактор розвитку демократичної соціальної держави [Електронний ресурс] / С.М. Клімова // Державне будівництво. – 2007. - №2. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/4/01.pdf>
 16. Луценко І.О. Забезпечення прозорості формування місцевих бюджетів [Текст] / І.О. Луценко // Чернігівський науковий часопис. Серія 1: Економіка і управління – 2015. – Вип. 1(6). – С. 66–70.
 17. Методологія оцінки прозорості місцевих бюджетів [Електронний ресурс]. – Київ, 2017. – Режим доступу: <http://www.eef.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/metodologiya.pdf>
 18. Наконечна Ю. Відкритість та прозорість Державного а місцевих бюджетів в Україні [Текст] / Ю.Наконечна, Л. Демиденко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка. – 2016. – №10 (187). – С. 20–27
 19. Радіонов Ю.Д. Прозорість бюджетної системи – гарантія її ефективності [Текст] / Ю.Д. Радіонов // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 14. – С. 14–21.
 20. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
 21. Тихомірова Є.Б. Транспарентність бюджету України: методики оціни Держдепартаменту США та Міжнародного бюджетного партнерства [Електронний ресурс] / Є.Б. Тихомірова // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки : електронний збірник наукових праць / Ін-т між нар. відносин Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2015. – №5. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2502
 22. Doing Business 2018. Reforming to Create Job. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB18-Report.pdf>
 23. Open Budget Initiative 2006. The International Budget Project. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2006/>
 24. Open Budget Survey 2015. Ukraine. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/results-by-country/country-info/?country=ua>
 25. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2008/>
 26. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2010/>
 27. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2012/>
 28. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/downloads/>
 29. Open Budgets: the political economy of transparency, participation, and accountability [Текст] / Sanjeer Khagram, Archon Fung, and Paolo de Renzio, editors Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2013. – 264 p.

References

1. Andrushchenko, V.L. (2000). *Finansova dumka Zakhodu v KhKh stolitti [Financial thought of the West in the twentieth century]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
2. Bak, N.A. (2014). Prozorist biudzhethnoho protsesu yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti biudzhethnoho menedzhmentu v Ukraini [Transparency of Budget Process as a Factor for Increasing the Effectiveness of Budget Management in Ukraine]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: Realities of Time, 1 (11)*, 43–49 [in Ukrainian].
3. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
4. Volokhov, O.S. (2013). Prozorist biudzhetu yak zaporuka rozvytku demokratii v Ukraini [Transparency of the budget as a guarantee of the development of democracy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk*

- Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, №6–2, 1, 96–100 [in Ukrainian].*
5. Hladchenko, L. (2011). Prozorist derzhavnykh finansiv yak peredumova efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia [Transparency of public finances as a prerequisite for the effectiveness of public administration]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Securities Market of Ukraine, 3–4, 35–41 [in Ukrainian].*
 6. Holynska, O. (2008). Zabezpechennia uchasti hromadian u biudzhethomu protsesi zasobamy derzhavnoho upravlinnia [Ensuring Citizen Participation in the Budget Process through Public Administration]. *Zbirnyk naukovykh prats «Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia» – Collection of Scientific Proceedings "Efficiency of Public Administration", 16/17, 305–315 [in Ukrainian].*
 7. Dem'ianiuk, A.V. (2016). Prozorist biudzhetu ta uchast hromadskosti u biudzhethomu protsesi [Transparency of the budget and public participation in the budget process]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society, 6, 317–320 [in Ukrainian].*
 8. Demianyshyn, V.H. (2008). *Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhethoi doktryny Ukrainy [Theoretical conceptualization and practical implementation of the budget doctrine of Ukraine]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].*
 9. Derzhavnyi biudzheth i biudzhethna stratehiia v umovakh ekonomichnykh reform [State budget and budget strategy in the conditions of economic reforms]. (2011). *Biudzhethna stratehiia i derzhavnyi biudzheth 2012: zbalansovanist, prozorist, realistychnist - Budget strategy and state budget 2012: balance, transparency, realism. (Vols.1-4). Kyiv [in Ukrainian].*
 10. Diachenko, S.A., & Fetishchenko, E.M. (2016). Pidvyshchennia prozorosti protsesu planuvannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [Increasing the transparency of the planning process of the State Budget of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice, 2, 45–56 [in Ukrainian].*
 11. Zaichykova, V.V. (2008). Pryntsypy zabezpechennia efektyvnosti ta prozorosti v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Principles for ensuring efficiency and transparency in local self-government bodies]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI, 4, 10-22 [in Ukrainian].*
 12. Matskievich, M., Malinovska-Misonh, El., Misonh, V., Niedzielski, & A., Tomaliak, M. (2003). Zvit «Mizhnarodni standarty vidkrytosti ta prozorosti hromadskykh finansiv zakonodavstvi ta praktytsi Ukrainy. Sproba otsinky» [Report "International Standards of Publicity and Transparency of Public Finances in Legislation and Practice of Ukraine. Attempt to evaluate"]. *ier.com.ua*. Retrieved from www.ier.com.ua/files/Projects/Projects_2003/2003_01/.../2003_01_ukr_2.pdf [in Ukrainian].
 13. Ivanytska, O.M. (2014). Zabezpechennia prozorosti derzhavnykh finansiv i finansovoi systemy Ukrainy [Ensuring transparency of public finances and the financial system of Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific papers of NDFI, 4(69), 13–19 [in Ukrainian].*
 14. Kyrylenko, O.P. (2008). Decentralization of the budget system of Ukraine in the conditions of formation of an open society. S.I. Yuriy, & O.M. Desiatniuk. (Ed.) *The formation of the doctrine of the financial system of Ukraine*. Ternopil : Ekonomichna dumka.
 15. Klimova, S.M. (2007). Publichnist upravlinnia finansamy derzhavy yak faktor rozvytku demokratychnoi sotsialnoi derzhavy [Publicity of financial management of the state as a factor for the development of a democratic social state]. *Derzhavne budivnytstvo – State construction, 2*. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/4/01.pdf> [in Ukrainian].
 16. Lutsenko, I.O. (2015). Zabezpechennia prozorosti formuvannia mistsevykh biudzhethiv [Ensuring Transparency in the Formation of Local Budgets]. *Chernihivskyi naukovyi chasopys. Serii 1: Ekonomika i upravlinnia – The Chernihiv Scientific Journal. Series 1: Economics and Management, 1 (6), 66-70 [in Ukrainian].*
 17. Metodolohiia otsinky prozorosti mistsevykh biudzhethiv [Methodology for assessing the transparency of local budgets] (2017). *eef.org.ua* Retrieved from <http://www.eef.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/metodologiya.pdf> [in Ukrainian].
 18. Nakonechna, Yu. & Demydenko, L. (2016). Vidkrytist ta prozorist Derzhavnoho a mistsevykh biudzhethiv v Ukraini [Openness and Transparency of the State and Local Budgets in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii Ekonomika – Bulletin of the Taras Shevchenko National Taras Shevchenko University. Series Economics, 10 (187), 20-27 [in Ukrainian].*
 19. Radionov, Yu.D. (2013). Prozorist biudzhethnoi systemy – harantiia yii efektyvnosti [Transparency of Budget System - Guaranteeing Its Effectiveness]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 14. 14-21 [in Ukrainian].*
 20. Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina-2020» [The Strategy for Sustainable Development "Ukraine 2020"]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
 21. Tykhomirova, Ye.B. (2015). Transparentnist biudzhetu Ukrainy: metodyky otsiny Derzhdepartamentu SSHA ta Mizhnarodnoho biudzhethnoho partnerstva [Transparency of the Budget of Ukraine: US

- Department of State and International Budget Partnership Evaluation Methods] *Mizhnarodni vidnosyny. Seria: Politychni nauky : elektronnyi zbirnyk naukovykh prats - International Relations. Serya: Political Science: An electronic collection of scientific works*, 5. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2502 [in Ukrainian].
22. Doing Business 2018. Reforming to Create Job. (2018). *doingbusiness.org* Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB18-Report.pdf> [in English].
 23. Open Budget Initiative 2006. The International Budget Project. (2006). *internationalbudget.org* Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2006/> [in English].
 24. Open Budget Survey 2015. Ukraine. (2015). *internationalbudget.org*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/results-by-country/country-info/?country=ua> [in English].
 25. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey. (2008). *internationalbudget.org*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2008/> [in English].
 26. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey. (2010). *internationalbudget.org*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2010/> [in English].
 27. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey. (2012). *internationalbudget.org*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/publications/open-budget-survey-2012/> [in English].
 28. Open Budgets. Transform Lives. The Open Budget Survey. (2015). *internationalbudget.org*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/downloads/> [in English].
 29. Khagra, S., Fung, Ar., & Renzio, P. de (Eds.) (2013). *Open Budgets: the political economy of transparency, participation, and accountability*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.

Oleksandr Gorbunov, People's Deputy of Ukraine, Chairperson of the subcommittee on state budget expenditures of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Budget
Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The International Rating of Openness (Transparency) of the Budget "Open Budget Index": Ukraine in the Context of International Comparisons

The aim of the study is to conduct a comparative analysis of the place of Ukraine among other countries by the level of budget openness, to specify the disadvantages inherent in different groups of countries in order to justify the directions of increasing the efficiency and transparency of the budget process and budget management in Ukraine.

The methodology of calculating the Open Budget Index, which is calculated by the International Budget Partnership since 2006, is explored. Based on the analysis of the Reports of 2006, 2008, 2010, 2012, and 2015 years, the results of a comparative analysis of the position of Ukraine among the rest of the world by the level of openness (transparency) of the budget using the data of the Open Budget Index are presented. A grouping of countries was conducted using a matrix approach to establish the relationship between the levels of the Open Budget Index and the levels of public participation, oversight by legislature and oversight by the Supreme Audit Institution. Taking into account the number of countries covered by the Open Budget Index, a detailed analysis of the indicators of a group of 28 countries in Europe and Central Asia, covering 27.5% of all countries covered by the study, and which includes Ukraine, has been made.

Taking into account the indicators presented in the Report of the International Budget Partnership, in order to more accurately characterize the content of the evaluated processes, the feasibility of using the title "Index of Openness (Transparency) of Budget Management" is substantiated. The necessity of the analysis of the influence of the quality of budgetary management on other international indices has been substantiated in order to reveal their interrelation and to substantiate the directions of development of the system of budget management. The shortcomings inherent to various groups of countries of the world with the purpose of substantiation of directions of increase of efficiency and transparency of budgetary process and budget management in Ukraine are specified. The results of the comparative analysis show that more attention should be paid to public participation, since at a low level of this indicator it is not possible to reach a high level of Open Budget Index, even by creating an effective system of supervision and control by the legislature and Supreme Audit Institution.

budget, budgetary process, budget management, international rating, Open Budget Index

Одержано (Received) 20.10.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 330.342.24

О.М. Левченко, проф., д-р екон. наук

О.В. Ткачук, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Стратегічні аспекти розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні: основні складові та сучасний інструментарій

Стаття присвячена вивченню стратегічних аспектів розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні в умовах глобалізації економічних відносин у світі. На підставі аналізу процесів у сфері інноваційної діяльності та соціально-економічного розвитку країни в цілому констатовано відсутність сприятливих передумов для значного поширення інноваційно-інтегрованих структур на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки та підкреслено доцільність стратегічного підходу до регулювання процесів їх створення та розвитку в Україні. Визначено мету та зміст основних складових стратегічного підходу до розвитку інноваційно-інтегрованих структур, таких як стратегічний аналіз та моніторинг, стратегічне прогнозування, стратегічне планування, стратегічне управління. Обґрунтовано особливості застосування сучасного стратегічного інструментарію розвитку інноваційно-інтегрованих структур, до якого віднесені форсайт-дослідження, брендинг територій, територіальний бенчмаркінг, програмно-цільовий метод, метод сценаріїв тощо.

стратегія, стратегічний інструментарій, інноваційна модель економіки, інноваційно-інтегрована структура, форсайт, бенчмаркінг, брендинг

А.Н. Левченко, проф., д-р екон. наук

О.В. Ткачук, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Стратегические аспекты развития инновационно-интегрированных структур в Украине: основные составляющие и современный инструментарий

Статья посвящена изучению стратегических аспектов развития инновационно-интегрированных структур в Украине в условиях глобализации экономических отношений в мире. На основании анализа процессов в сфере инновационной деятельности и социально-экономического развития страны в целом констатируется отсутствие благоприятных предпосылок для значительного распространения инновационно-интегрированных структур на современном этапе развития отечественной экономики и подчеркнута целесообразность стратегического подхода к регулированию процессов их создания и развития в Украине. Определены цели и содержание основных составляющих стратегического подхода к развитию инновационно-интегрированных структур, таких как стратегический анализ и мониторинг, стратегическое прогнозирование, стратегическое планирование, стратегическое управление. Обоснованы особенности применения современного стратегического инструментария развития инновационно-интегрированных структур, к которому отнесены: форсайт-исследования, брендинг территорий, территориальный бенчмаркинг, программно-целевой метод, метод сценариев и т.д.

стратегия, стратегический инструментарий, инновационная модель экономики, инновационно-интегрированная структура, форсайт, бенчмаркинг, брендинг

Постановка проблеми. Розвиток інноваційно-інтегрованих структур, як одна з провідних форм організації ефективної діяльності господарюючих суб'єктів, належить до ключових напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації. Створення таких структур забезпечує належне підґрунтя для прискорення процесу впровадження інноваційних змін в економіці держави. Зважаючи на повільні темпи інноваційного розвитку економіки України, питання активізації формування інноваційно-інтегрованих структур різних типів належить до стратегічних пріоритетів розвитку вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів запровадження стратегічного підходу до регулювання розвитку інноваційно-інтегрованих структур присвячені праці багатьох вітчизняних науковців. Так,

О.В. Комеліна, О.В. Христенко досліджують питання оптимізації структури управління інноваційним розвитком на регіональному рівні [6], В.Ф. Савченко та С.Д. Гривко вивчають теоретичні аспекти кластеризації та етапи життєвого циклу об'єднаних інноваційних структур [17], Л.М. Ганущак-Єфіменко здійснює оцінку ефективності інтеграційної діяльності підприємств [2], Л.П. Марчук визначає особливості функціонування інтегрованих структур в умовах інноваційного розвитку [11], С.А. Квітка та О.О. Соколовська акцентують увагу на сучасному інструментарії розробки інноваційних стратегій на регіональному рівні [3].

Заслужують на увагу наукові розробки у сфері стратегічного управління територіальним розвитком та розвитком інтегрованих структур таких фахівців, як М.М. Авраменко [1], Н.В. Сментина [19], В.М. Колосок, К.М. Дроботіна [5]. Сучасний стратегічний інструментарій управління інноваційним розвитком досліджують у своїх працях К.Г. Ключнікова [4], О.В. Смага [18] (особливості застосування форсайт-методу), Н.О. Котова [7], Р.М. Крамаренко [8], Т.Л. Нагорняк [12] (вивчення технологій територіального брендингу).

Водночас, потребують детального розгляду та наукового обґрунтування питання створення та розвитку інноваційно-інтегрованих структур у стратегічній перспективі, вивчення сучасного стратегічного інструментарію, спрямованого на підвищення ефективності їх функціонування, особливостей використання стратегічного аналізу та моніторингу, стратегічного прогнозування, стратегічного планування і стратегічного управління в контексті забезпечення довгострокових результатів від діяльності інноваційно-інтегрованих структур у довгостроковому періоді.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення стратегічних аспектів та обґрунтування сучасного стратегічного інструментарію розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні.

Виклад основного матеріалу. Побудова інноваційно-орієнтованої моделі економіки в країні потребує розробки інноваційних стратегій управління економікою як на рівні держави в цілому, так і на регіональному рівні, впровадження ефективної інноваційної політики й механізмів її реалізації з використанням сучасних форм, методів, важелів, інструментів регулювання інноваційних процесів. Однією з найбільш дієвих форм організації інноваційних процесів в державі, яка довела свою ефективність у багатьох розвинених країнах світу, є створення інноваційно-інтегрованих структур різних типів.

Різновидами інноваційно-інтегрованих структур є інноваційні кластери, інноваційні бізнес-інкубатори, науково-технічні альянси, технопарки, технополіси, інноваційні центри, венчурні фірми, центри трансферу технологій, регіональні фонди підтримки підприємництва, спінаут-компанії, спінофф-компанії, технологічні платформи, зони розвитку нових і високих технологій, регіони науки і технологій тощо [9].

На законодавчому рівні доцільність «створення інноваційних структур (інкубаторів, центрів тощо), інформаційних та інфраструктурних підприємств, які сприяють впровадженню нових технологій у виробництво» підкреслено ще у 1999 році «Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України» [14].

У подальшому Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» (2009 рік) передбачено здійснювати «забезпечення розвитку виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури шляхом: сприяння створенню інноваційних структур, орієнтованих на підтримку малого інноваційного бізнесу; створення економічних стимулів розвитку наукових парків на базі вищих навчальних закладів, технологічних парків, технополісів та інноваційних структур інших типів» [16].

Постановою Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2010 рік) одним із пріоритетних завдань визначено вжиття «заходів щодо розвитку інноваційної інфраструктури в Україні: інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів інноваційного розвитку, центрів трансферу технологій та інших організаційних форм інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності, які поєднують науку, виробництво та бізнес, у тому числі шляхом надання державної підтримки» [15].

Разом з тим, до теперішнього часу інноваційно-інтегровані структури всіх типів так і не набули значного поширення в Україні. Водночас, спостерігається низка деструктивних процесів як у сфері інноваційної діяльності, так і стосовно соціально-економічного розвитку країни в цілому, що спричинені багатьма суб'єктивними та об'єктивними чинниками (дія фінансово-економічної та військово-політичної криз, неефективність інноваційної політики та відсутність дієвого стратегічного підходу до управління інноваційним розвитком на рівні держави та її території тощо).

Як результат, згідно з даними досліджень Світового економічного форуму (рис. 1) за одним з ключових показників рівня соціально-економічного розвитку й добробуту населення – валовим внутрішнім продуктом (ВВП) на душу населення – Україна (2125,4 дол. США) знаходиться на рівні, майже в шість разів нижчому за сусідню Польщу (12495,3 дол. США), та в 35 разів нижчому за країну-лідера Норвегію (74822,1 дол. США).

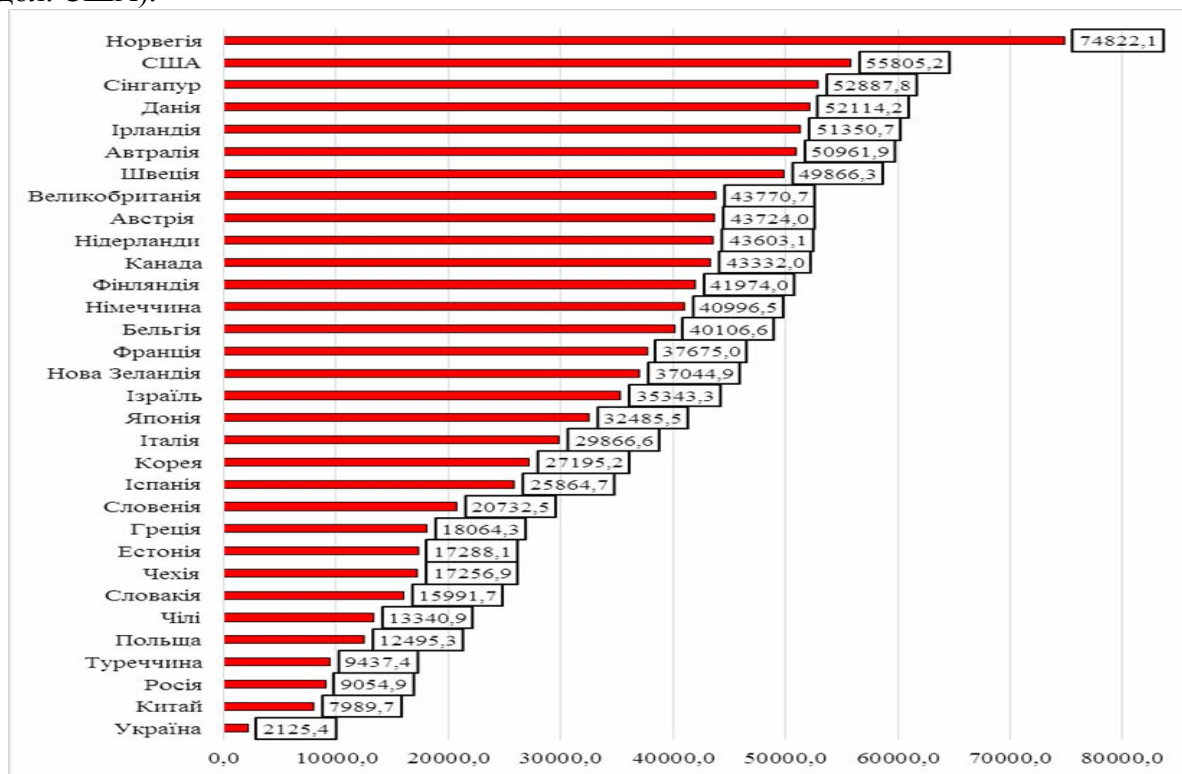

Рисунок 1 – Значення ВВП на душу населення за країнами світу та в Україні у 2015 році, доларів США

Джерело: побудовано авторами за даними [23, с. 102-356].

Тенденції зміни основних показників розвитку економіки України у 2005-2016 роках характеризуються переважно негативною динамікою (табл. 1). Так, обсяг валового внутрішнього продукту на одну особу (в доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС) 2010 року) у 2015 році був на 1177 дол. нижчим, ніж у

2014 році та на 2486 дол. нижчим, ніж у 2013 році. Незважаючи на зростання номінального значення середньомісячної заробітної плати в гривневому еквіваленті в останні роки, порівняльний аналіз її розміру в дол. США (за ПКС 2010 року) свідчить про зниження більш, ніж у два рази у 2015 році (192,0 дол. США) порівняно з максимальним значенням за досліджуваний період у 2013 році (408,5 дол. США). Крім того, у 2016 році зафіксовано найвищий рівень безробіття за весь період – 9,3% економічно активного населення. Темпи приросту промислової продукції у 2012-2015 роках характеризувалися від'ємними значеннями, а найбільший спад відбувся у 2013 році (-13,0% до попереднього року). Незначне покращення мало місце у 2016 році, коли темп приросту промислової продукції склав +2,8% до попереднього року. Прискореними темпами відбувається інфляція в країні, що призводить до постійного зростання рівня споживчих цін (максимальне збільшення мало місце у 2015 році – на 48,7% до попереднього року). На цьому тлі доволі низькою залишається інноваційна активність підприємств промисловості (18,9% у 2016 році), яка, незважаючи на її повільне зростання у 2015-2016 роках, залишається на рівні, недостатньому для забезпечення прискореного економічного розвитку національної економіки на інноваційних засадах.

Таблиця 1 – Динаміка окремих показників розвитку економіки України у 2005-2016 роках

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Валовий внутрішній продукт на одну особу, дол. США за ПКС 2010 року	15617	16861	17843	17915	17964	16655	15478	x
Середньомісячна заробітна плата, дол. США	157,3	282,2	330,5	378,7	408,5	292,7	192,0	x
Рівень безробіття, % до економічно активного населення	7,2	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3
Темпи приросту (зниження) промислової продукції, % до попереднього року	3,1	12,0	8,0	-0,5	-4,3	-10,1	-13,0	2,8
Зміни споживчих цін, % до попереднього року	13,5	9,4	8,0	0,6	-0,3	12,1	48,7	13,9
Інноваційна активність підприємств промисловості, %	11,9	13,8	16,2	17,4	16,8	16,1	17,3	18,9

Джерело: складено авторами за даними [13].

Вищевикладене переконливо свідчить про необхідність запровадження стратегічного підходу до регулювання розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні, які здатні прискорити вихід національної економіки із фінансово-економічної кризи та більш високу ефективність діяльності у довгостроковій перспективі.

Економічна ефективність виконуваних кластером інноваційних проектів і програм, на думку Л.П. Марчук, досягається завдяки:

- використанню різних джерел науково-технічної та бізнесової інформації, її швидкому розповсюдженню;
- відпрацьованій системі довготривалої координації дій учасників кластера на чолі з підприємством-лідером;
- синергетичному ефекту від спільного використання інвестиційних і матеріальних ресурсів, об'єктів інфраструктури, каналів збуту продукції переваг стратегічного та операційного менеджменту;
- постійному спілкуванню суб'єктів господарювання зі споживачами, зацікавленими у поставках інноваційної продукції, прискоренні її реалізації [11].

Л.М. Ганущак-Єфіменко виокремлює стратегічний, синергетичний, інноваційний, економічний та інші (бюджетний, управлінський, соціальний, екологічний) ефекти від інтеграційної діяльності [2].

З точки зору забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної економіки у довгостроковій перспективі значний інтерес становить стратегічний ефект від створення інноваційно-інтегрованих структур в країні, який полягає у:

- підвищенні конкурентоспроможності національної економіки на міжнародному рівні;
- інтенсифікації зовнішньоекономічних зв'язків в умовах глобалізації економічних відносин у світі;
- прискоренні соціально-економічного розвитку країни та зростанні добробуту і рівня життя населення;
- активній протидії внутрішнім і зовнішнім ризикам та загрозам у соціально-економічній та інноваційній сферах;
- адаптації вітчизняних суб'єктів господарювання до діяльності в умовах жорсткої конкуренції;
- раціоналізації використання фінансових, людських, матеріально-технічних та інших ресурсів.

Стратегічний підхід до розвитку інноваційно-інтегрованих структур як процесу, спрямованого на довгострокове управління на основі визначених цілей та використання сукупності засобів щодо їх досягнення з урахуванням дії зовнішніх і внутрішніх умов та динаміки їх зміни, повинен включати: стратегічний аналіз та моніторинг, стратегічне прогнозування, стратегічне планування, стратегічне управління (рис. 2).

Рисунок 2 – Складові стратегічного розвитку інноваційно-інтегрованих структур як процесу
Джерело: побудовано авторами.

Розглянемо зміст основних складових стратегічного розвитку інноваційно-інтегрованих структур більш детально. Зазначені складові стратегічного розвитку можуть бути інтерпретовані як на рівні визначеної території (держава, регіон, населений пункт тощо), так і на рівні конкретної інноваційно-інтегрованої структури.

1. Стратегічний аналіз та моніторинг. Метою стратегічного аналізу є інтерпретація становища певної території / структури на основі вивчення впливу

зовнішнього оточення та власних ресурсів і можливостей інноваційного розвитку. Він включає такі етапи:

- оцінювання внутрішнього інноваційного потенціалу (забезпеченості фінансовими, людськими, матеріально-технічними, природними та іншими ресурсами, галузевої специфіки економічного розвитку, сильних і слабких сторін) певної території / структури;
- вивчення впливу зовнішнього оточення на соціально-економічний розвиток території / структури (економічна, соціальна, політична, демографічна ситуація в державі, наявність зовнішньоекономічних зв'язків та ділових зв'язків з іншими територіями / організаціями);
- встановлення цілей та завдань соціально-економічного розвитку території / структури;
- визначення стратегічних варіантів розвитку, їх оцінка та вибір оптимального варіанту за існуючих умов.

Оцінювання інноваційного потенціалу регіонів країни в контексті визначення перспектив створення відповідних інноваційно-інтегрованих структур на певних територіях може здійснюватися за допомогою низки методів: методів моделювання і прогнозування, методів інтегральної оцінки, рейтингових методів, методів соціологічних досліджень, експертних методів, методів порівняння, табличних і графічних методів та ін. [10].

Стратегічний моніторинг покликаний забезпечувати систематичне спостереження за ключовими показниками-індикаторами соціально-економічного та інноваційного розвитку, своєчасне виявлення відхилень задля запровадження відповідних коригуючих дій у разі необхідності.

II. Стратегічне прогнозування. Метою стратегічного прогнозування є визначення ймовірних сценаріїв соціально-економічного та інноваційного розвитку територій / структур у довгостроковій перспективі із використанням низки кількісних та якісних методів. Найбільш поширеним варіантом є виокремлення оптимістичного, помірнього та песимістичного сценаріїв розвитку та визначення відповідних наслідків за умови реалізації кожного з цих сценаріїв.

III. Стратегічне планування. Стратегічне планування являє собою процес розробки й прийняття управлінських рішень, формування системи планів і програм, спрямованих на досягнення мети стратегічного розвитку території / структури.

Об'єктом стратегічного планування на мезорівні виступає соціально-економічна система – адміністративно-територіальна одиниця країни (область, місто, село, селище), а також концентрація останніх в межах певної території, що підпадає під визначення регіону з позиції регіоналістики [19].

IV. Стратегічне управління. Загальною метою стратегічного управління є забезпечення виконання стратегічних планів і програм з використанням низки методів, важелів та інструментів управлінського впливу.

Стратегічне управління по відношенню до конкретної інноваційно-інтегрованої структури являє собою комплексну систему реалізації концепції стратегічного управління, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності, що дає змогу управляючій компанії встановлювати цілі та напрямки розвитку, порівнювати їх з його поточними можливостями (потенціалом), які обумовлюють його перспективність та відведену роль у складі такої структури, та приводити їх у відповідність за рахунок розробки системи стратегій, для створення збалансованої організації управління, здатного до ефективного досягнення стратегічних цілей [5].

Стратегічне управління територіальним розвитком являє собою сукупність завдань, визначених у процесі побудови органами влади стратегічної політики

території, враховуючи, її історичні особливості, географічне розташування, національні традиції. При цьому під етодологією стратегічного управління розуміють сукупність принципів, специфічних методів прийняття стратегічних рішень та засобів їхньої практичної реалізації, які дають змогу органам влади, організаціям раціонально використовувати свій потенціал та враховувати вимогу зовнішнього середовища у процесі досягнення цілей [1].

Оптимальна структура управління інноваційним розвитком на регіональному рівні, на думку О.В. Комеліної, повинна забезпечити:

- залучення до інноваційної діяльності і поєднання зусиль якомога більшого кола науковців і виробників інноваційної сфери;
- формування сучасної інноваційної інфраструктури, здатної охопити всі ланки інноваційного процесу;
- нарощування і спрямування на інноваційний розвиток бюджетних і позабюджетних коштів;
- підвищення інноваційної культури суспільства;
- усунення дублювання владними органами функцій управління інноваційною діяльністю;
- вирішення соціально-економічних проблем регіону та підвищення добробуту населення [6].

Розробляючи стратегії розвитку регіонів, необхідно забезпечити заходи, спрямовані на розвиток людської складової наукової, освітньої та інноваційної сфер. Для оптимізації використання фінансових, людських та інших ресурсів необхідно зосередити зусилля на вирішенні проблем, які найбільше впливають на дослідження й інновації та соціально-економічний розвиток регіону через механізми інноваційно-інтегрованих структур [22].

До процесу розробки стратегій розвитку регіонів доцільно залучати всіх зацікавлених суб'єктів, включаючи представників органів державної влади й місцевого самоврядування, освітніх і наукових установ, бізнес-структур, громадських організацій та ін. Значним потенціалом щодо активної участі у формуванні стратегій регіонального інноваційного розвитку володіє система вищих навчальних закладів.

У сучасних умовах система вищих навчальних закладів стає не тільки виробником освітніх послуг і центром надання нових знань своїм клієнтам, вона також здатна надавати висококваліфіковані послуги для своїх споживачів шляхом створення потужних дослідницьких центрів у тих вищих навчальних закладах, які активно залучаються до впровадження інновацій в різних сферах економіки та інноваційної діяльності [20].

До сучасного стратегічного інструментарію розвитку інноваційно-інтегрованих структур можуть бути віднесені: форсайт-дослідження, брендинг територій, територіальний бенчмаркінг, програмно-цільовий метод, метод сценаріїв та ін.

Розробка інноваційної стратегії, як відзначають С.А. Квітка та О.О. Соколовська, передбачає наявність відповідного інституційного середовища, зокрема, розвиток в регіоні технологій форсайту, брендингу регіону, а також інституту стейкхолдерів, які стануть ініціаторами і провідниками інновацій у регіоні [3].

Використання форсайту, як інструменту довгострокового прогнозування перспектив розвитку, дозволяє виявити пріоритетні галузі розвитку сфер регіону, визначити ключові технології, які найкращим чином сприяють забезпеченню економічного зростання і конкурентоспроможності регіону [4]. Зазвичай у кожному з форсайт-проектів застосовується комбінація різних методів, серед яких експертні панелі, Делфі, SWOT-аналіз, мозковий штурм, побудова сценаріїв, технологічні дорожні карти та ін. При цьому проведення форсайт-дослідження відбувається у

декілька етапів: виявлення того, як сприймають досліджуваний об'єкт в різних сферах суспільства: науці, бізнесі, уряді, населенні; оцінка ринків і потреб регіону (країни); сканування (моніторинг) стану досліджень і розробок; формування груп експертів; опитування експертів, обробка результатів; вибір пріоритетних напрямів з урахуванням отриманої на першому етапі інформації, оцінки ринків і потреб; організація громадського обговорення макета форсайт-методу; затвердження і поширення результатів Форсайт-методу [18].

Територіальний брендинг – це найбільш ефективний інструмент активного позиціонування регіону, процес побудови, розвитку та управління брендом, мета якого – створення сильного і конкурентоспроможного регіону, що вимагає інтегрованих зусиль влади, ЗМІ, представників бізнес еліти, фахівців у галузі брендингу [7]. Він являє собою цілеспрямований процес формування, презентації та просування певної території на світовому ринку, створення бажаної репутації, що призводить до зростання прямих і непрямих інвестицій [8]. При цьому територія, формуючи власну стратегію брендингу, найчастіше фокусується на своїх економічних перевагах та соціокультурних унікальних рисах. Брендинг територій різного рівня починається з аудиту самої території, мобілізації владою креативного класу із залученням бізнесу та формується стратегія розвитку та управління [12].

Відзначимо, що за результатами «Річного звіту про найцінніші національні бренди у світі» (Nation Brands 2017) Україна посіла 61-е місце серед 100 країн світу. Експертами «Brand Finance» національний бренд України було оцінено у 68 млрд дол. США, у той час як Польщі – 571 млрд дол., Румунії – 175 млрд дол. [21].

Тому використання технологій територіального брендингу можна вважати одним з нагальних завдань стратегічного управління розвитком інноваційно-інтегрованих структур.

Територіальний бенчмаркінг передбачає вивчення кращих існуючих практик та чинників досягнення успіху інших країн, регіонів, населених пунктів тощо з метою його адаптації й застосування в управлінні розвитком власної території.

Стратегічний підхід до розвитку інноваційно-інтегрованих структур повинен враховувати особливості життєвого циклу таких структур. Так, В.Ф. Савченко та С.Д. Гривко виокремлюють чотири основні етапи життєвого циклу кластерних утворень:

1. Агломерація – у регіоні існує певна кількість компаній та інших діючих осіб.
2. Виникнення кластера – деякі учасники агломерації починають об'єднуватися навколо основної діяльності.
3. Розвиток кластера – у взаємодію залучаються нові учасники, між якими з'являються стійкі зв'язки.
4. Зрілість кластера – він досяг критичної маси діючих осіб, розвиває зв'язки за своїми межами з іншими кластерами, напрямками діяльності, регіонами [17].

На кожному з етапів життєвого циклу інноваційно-інтегрованих структур необхідно застосовувати відповідний стратегічний інструментарій впливу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогоднішній день інноваційно-інтегровані структури є однією з перспективних форм прискорення інноваційного розвитку країни. Вони дозволяють забезпечити взаємовигідну співпрацю підприємств, установ та організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, наукових і освітніх установ та інших зацікавлених сторін.

Негативна динаміка інноваційних та соціально-економічних процесів в Україні (низький рівень ВВП на душу населення, розміру заробітної плати, інноваційної активності вітчизняних підприємств порівняно з розвиненими країнами світу) дозволяють констатувати доцільність запровадження стратегічного підходу до розвитку інноваційно-інтегрованих структур в державі.

Стратегічний ефект від створення інноваційно-інтегрованих структур в країні полягає у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки, інтенсифікації зовнішньоекономічних зв'язків в умовах глобалізації, прискоренні соціально-економічного розвитку, запобіганні негативному впливу ризиків та загроз, адаптації до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі в умовах посилення конкурентної боротьби за ресурси, ринки збуту.

Основними складовими стратегічного підходу до розвитку інноваційних об'єднань є стратегічний аналіз та моніторинг, стратегічне прогнозування, стратегічне планування, стратегічне управління, а до сучасного стратегічного інструментарію підвищення ефективності їх функціонування можуть бути віднесені форсайт-дослідження, брендинг територій, територіальний бенчмаркінг, програмно-цільовий метод, метод сценаріїв.

Перспективи подальших наукових розвідок за тематикою даного дослідження полягають у доцільності розробки науково-практичних рекомендацій щодо запровадження стратегічного підходу до управління розвитком інноваційно-інтегрованих структур з урахуванням етапів їх життєвого циклу, здійснення комплексної оцінки зовнішнього й внутрішнього інноваційного потенціалу територій країни в контексті визначення стратегічних перспектив створення й розвитку інноваційно-інтегрованих структур різних типів.

Список літератури

1. Авраменко М.М. Концептуальні та методологічні основи стратегічного управління територіальним розвитком в умовах трансформаційних процесів [Текст] / М.М. Авраменко // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2015. – Вип. 1. – С. 214–224.
2. Ганущак-Єфіменко Л.М. Оцінка ефективності управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств, об'єднаних у кластер [Текст] / Л. М. Ганущак-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 86–95.
3. Квітка С.А. Розробка інноваційних стратегій та їх впровадження в соціально-економічну структуру регіону [Текст] / С.А. Квітка, О.О. Соколовська // Аспекти публічного управління. – 2013. – № 2. – С. 90–93.
4. Ключнікова К.Г. Форсайт як сучасний метод управління інноваційним розвитком регіону [Текст] / К.Г. Ключнікова // Часопис економічних реформ. – 2013. – № 4. – С. 157–160.
5. Колосок В.М. Розвиток механізму стратегічного управління промислових підприємств у складі інтегрованих холдингів [Текст] / В.М. Колосок, К.М. Дроботіна // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – № 46. – С. 36–42.
6. Комеліна О.В. Оптимізація організаційної структури управління інноваційним розвитком регіонів [Текст] / О.В. Комеліна, О.В. Христенко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Економіка. – 2013. – Вип. 5. – С. 7–13.
7. Котова Н.О. Територіальний маркетинг, територіальний брендинг: визначення сутності та особливості [Електронний ресурс] / Н.О. Котова. // Державне будівництво. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_22.
8. Крамаренко Р.М. Брендинг міст та регіонів: зарубіжний та вітчизняний досвід [Текст] / Р.М. Крамаренко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 11. – С. 208–212.
9. Левченко О.М. Інноваційно-інтегровані структури в сучасній економіці: їх класифікація [Електронний ресурс] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук, І.О. Царенко // Ефективна економіка. – 2017. – №10. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5791>.
10. Левченко О.М. Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур [Текст] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – Вип. 31. – С. 28–38.
11. Марчук Л.П. Особливості функціонування інтегрованих структур в умовах інноваційного розвитку [Текст] / Л.П. Марчук // Економіка і регіон. – 2012. – № 1. – С. 189–194.
12. Нагорняк Т.Л. Брендинг територій у сучасних політичних практиках [Текст] / Т.Л. Нагорняк // Грані. – 2014. – № 3. – С. 53–58.

13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 13.07.1999 р. №916-14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14>.
15. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» від 21.10.2010 р. №2632-17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2632-17>.
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» від 17.06.2009 р. №680-р [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-р>.
17. Савченко В.Ф. Кластеризація як інноваційна форма об'єднання виробничих структур: деякі теоретичні аспекти проблеми [Текст] / В.Ф. Савченко, С.Д. Гривко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2013. – Вип. 4. – С. 88–98.
18. Смага О.В. Форсайт-метод та інформаційний моніторинг: подібності й відмінності [Текст] / О.В. Смага // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 33. – С. 124–133.
19. Сментина Н.В. Особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком територій [Текст] / Н.В. Сментина // Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка. – 2013. – № 4. – С. 67–80.
20. Levchenko O.M. The Impact of Higher Education on National Economic and Social Development: Comparative Analysis [Текст] / O.M. Levchenko, A.O. Levchenko, O.V. Horpynchenko, I.O. Tsarenko // Journal of Applied Economic Sciences. – Volume XII, Issue 3(49), Summer 2017. – P. 850–862.
21. Nation Brands 2017 [Електронний ресурс] / The annual report on the world's most valuable nation brands. – Brand Finance, October 2017. – Режим доступу: http://brandfinance.com/images/upload/bf_nation_brands_2017.pdf.
22. Storozhuk O.V. Staffing for the Innovative-Integrated Structures [Текст] / O.V. Storozhuk, O.V. Zaiarniuk // Business Inform. – 2017. – №9. – P. 80–86.
23. The Global Competitiveness Report 2016-2017 [Електронний ресурс] / K. Schwab // World Economic Forum, 2016. – 400 p. – Режим доступу: www.weforum.org/gcr.

References

1. Avramenko, M.M. (2015). Kontseptualni ta metodolohichni osnovy stratehichnoho upravlinnia terytorialnym rozvytkom v umovakh transformatsiinykh protsesiv [Conceptual and methodological foundations of strategic management of territorial development under conditions of transformational processes]. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia – Scientific Intelligence on State and Municipal Management*, 1, 214-224 [in Ukrainian].
2. Hanushchak-Iefimenko, L.M. (2009). Otsinka efektyvnosti upravlinnia rozvytkom innovatsiinoho potentsialu pidpriemstv, ob'iednanykh u klaster [Assessment of the effectiveness of management of the innovation potential development of enterprises united in the cluster]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 9 (99), 86–95 [in Ukrainian].
3. Kvitka, S.A., & Sokolovska, O.O. (2013). Rozrobka innovatsiinykh stratehii ta yikh vprovadzhennia v sotsialno-ekonomichnu strukturu rehionu [Development of innovative strategies and their implementation in the socio-economic structure of the region]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration*, 2, 90-93 [in Ukrainian].
4. Kliuchnikova, K.H. (2013). Forsait yak suchasnyi metod upravlinnia innovatsiinyim rozvytkom rehionu [Foresight as a modern method of management of innovative development of the region]. *Chasopys ekonomichnykh reform – Journal of Economic Reforms*, 4, 157-160 [in Ukrainian].
5. Kolosok, V.M., & Drobotina, K.M. (2013). Rozvytok mekhanizmu stratehichnoho upravlinnia promyslovykh pidpriemstv u skladi intehrovanykh kholdynhiv [Development of the mechanism of strategic management of industrial enterprises in the integrated holdings]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva – Bulletin of the National Technical University "KhPI". Technical progress and production efficiency*, 46, 36-42 [in Ukrainian].
6. Komelina, O.V., & Khrystenko, O.V. (2013). Optymizatsiia orhanizatsiinoi struktury upravlinnia innovatsiinyim rozvytkom rehioniv [Optimization of Organizational Structure of Management of Innovative Development of Regions]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika – Bulletin of the Mariupol State University. Series: Economics*, 5, 7-13 [in Ukrainian].

7. Kotova, N.O. (2010). Terytorialnyi marketynh, terytorialnyi brendynh: vyznachennia sutnosti ta osoblyvosti [Territorial Marketing, Territorial Branding: Defining Essence and Features]. *Derzhavne budivnytstvo – State construction, 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_22 [in Ukrainian].
8. Kramarenko, R.M. (2013). Brendynh mist ta rehioniv: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid [Branding of cities and regions: foreign and domestic experience]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine, 11*, 208-212 [in Ukrainian].
9. Levchenko, O.M., Tkachuk, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). Innovatsiino-intehrovani struktury v suchasni ekonomitsi: yikh klasyfikatsiia [Innovative-integrated structures in the modern economy: their classification]. *Efektivna ekonomika – Effective economy, 10*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5791> [in Ukrainian].
10. Levchenko, O.M., & Tkachuk, O.V. (2017). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia innovatsiinoho potentsialu rehioniv v konteksti formuvannia innovatsiino-intehrovanykh struktur [Methodical approaches to the assessment of innovation potential of regions in the context of the formation of innovation-integrated structures]. *Naukovi pratsi Tsentralnoukrainskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific papers of the Central Ukrainian National Technical University: Economic Sciences, 31*, 28-38 [in Ukrainian].
11. Marchuk, L.P. (2012). Osoblyvosti funktsionuvannia intehrovanykh struktur v umovakh innovatsiinoho rozvytku [Features of functioning of integrated structures in the conditions of innovative development]. *Ekonomika i rehion – Economy and region, 1*, 189-194 [in Ukrainian].
12. Nahorniak, T.L. (2014). Brendynh terytorii u suchasnykh politychnykh praktykakh [Branding of Territories in Modern Political Practices]. *Hrani – Facets, 3*, 53-58 [in Ukrainian].
13. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
14. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Kontseptsiiu naukovu-tekhnologichnoho ta innovatsiinoho rozvytku Ukrainy» (1999). [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Concept of Scientific, Technological and Innovative Development of Ukraine»]. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14> [in Ukrainian].
15. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv» (2010). [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Recommendations of the Parliamentary Hearings on the topic: «Strategy of Innovation Development of Ukraine for 2010-2020 in the context of Globalization Challenges»]. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2632-17> [in Ukrainian].
16. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy» (2009). [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Concept for the Development of the National Innovation System»]. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-r> [in Ukrainian].
17. Savchenko, V.F., & Hryvko, S.D. (2013). Klasteryzatsiia yak innovatsiina forma ob'iednannia vyrobnychykh struktur: deaki teoretychni aspekty problemy [Clusterization as an Innovative Form of the Combination of Production Structures: Some Theoretical Aspects of the Problem]. *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnogo instytutu ekonomiky i upravlinnia. Seriya 1: Ekonomika – Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series 1: Economics, 4*, 88-98 [in Ukrainian].
18. Smaha, O.V. (2011). Forsait-metod ta informatsiyni monitorynh: podobnosti i vidminnosti [Foresight method and information monitoring: similarities and differences]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture, 33*, 124-133 [in Ukrainian].
19. Smentyna, N.V. (2013). Osoblyvosti metodolohii stratehichnoho planuvannia v systemi derzhavnogo upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom terytorii [Features of the methodology of strategic planning in the system of state management of socio-economic development of territories]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Ser.: Ekonomika – Visnyk of Sumy State University. Series: Economics, 4*, 67-80 [in Ukrainian].
20. Levchenko, O.M., Levchenko, A.O., Horpynchenko, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). The Impact of Higher Education on National Economic and Social Development: Comparative Analysis. *Journal of Applied Economic Sciences, XII, 3(49)*, 850-862 [in English].
21. Nation Brands (2017). The annual report on the world's most valuable nation brands. *Brand Finance*, October 2017. brandfinance.com. Retrieved from http://brandfinance.com/images/upload/bf_nation_brands_2017.pdf [in English].
22. Storozhuk, O.V., & Zaiarniuk, O.V. (2017). Staffing for the Innovative-Integrated Structures. *Business Inform, 9*, 80-86 [in English].

23. Schwab, K. (2016). The Global Competitiveness Report 2016-2017. *World Economic Forum*. Retrieved from www.weforum.org/gcr [in English].

Oleksandr Levchenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olga Tkachuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Strategic Aspects of the Development of Innovative Integrated Structures in Ukraine: Basic Components and Contemporary Instrumentation

The paper is devoted to the research of strategic aspects of the development of innovative-integrated structures in Ukraine in the conditions of the globalization of economic relations in the world. The relevance of developing the innovative strategies of economy's management at the level of state and its regions, implementation the effective innovation policy and appropriate mechanisms for its realization with using the modern forms, methods, levers, instruments of regulation of the innovation processes are emphasized. On the basis of the analysis of tendencies in the sphere of innovation activity and socio-economic development of the country as a whole, the lack of favorable prerequisites for the significant dissemination of innovative-integrated structures at the current stage of development of the national economy has been stated.

The expediency of a strategic approach to the regulation of the processes of creation and development of the innovative-integrated structures in Ukraine has been underlined, which is aimed to the long-term management on basis the defined goals and using the set of means regarding their achievement, taking into account the actions of external and internal conditions and the dynamics of their change.

The purpose and content of the main components of the strategic approach to the development of innovative-integrated structures, such as a strategic analysis and monitoring, strategic forecasting, strategic planning, strategic management, are defined.

The peculiarities of applying of the modern strategic instrumentation of development of the innovative-integrated structures are substantiated to which of what are been: a foresight research, branding of territories, territorial benchmarking, program-target method, scenario method, etc.

strategy, strategic instrumentation, innovative model of economy, innovative-integrated structure, foresight, benchmarking, branding

Одержано (Received) 10.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 15.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 330.322

М.В. Бугаєва, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Основні тенденції розвитку законодавчого забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності в Україні та пошук напрямків її вдосконалення в умовах соціально-економічної нестабільності

Розглянуто тенденції розвитку законодавчого забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, а також створення сприятливого інституційно-правового середовища для функціонування суб'єктів інноваційного процесу. Визначено основні закони України, що регламентують інноваційну діяльність та її державне регулювання. Обґрунтовано доцільність удосконалення законодавчої бази із запровадження та нормального функціонування моделі інноваційного розвитку в Україні. Проаналізовано недосконалість створеної законодавчої бази регулювання інноваційної діяльності в Україні, запропоновано шляхи вдосконалення регулювання інноваційної діяльності в умовах соціально-економічної нестабільності

інноваційна діяльність, державна інноваційна політика, інноваційне законодавство, інноваційний розвиток

М.В. Бугаєва, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Основные тенденции развития законодательного обеспечения государственного регулирования инновационной деятельности в Украине и поиск направлений ее совершенствования в условиях социально-экономической нестабильности

Рассмотрены тенденции развития законодательного обеспечения государственного регулирования инновационной деятельности в Украине, а также создание благоприятной институционально-правовой среды для функционирования субъектов инновационного процесса. Определены основные законы Украины, регламентирующие инновационную деятельность и ее государственное регулирование. Обоснована целесообразность совершенствования законодательной базы по внедрению и нормального функционирования модели инновационного развития в Украине. Выявлено несовершенство созданной законодательной базы регулирования инновационной деятельности в Украине, предложены пути совершенствования регулирования инновационной деятельности в условиях социально-экономической нестабильности.

інноваційна діяльність, державна інноваційна політика, інноваційне законодавство, інноваційне розвиток

Постановка проблеми. Вагомим чинником, що дестимулює формування та розвиток інноваційної активності і ефективного використання наявного інтелектуального потенціалу країни та її регіонів є недопрацьованість законодавчої бази в інноваційній сфері. На сьогоднішній день, виходячи із практики господарювання, можна констатувати, що в українському законодавстві існує багато перешкод, що не дозволяють швидко і ефективно освоювати новітні технології, як малим підприємствам, так і великим корпораціям. Чимало бар'єрів існує у законах та нормативно-правових актах, що, в кінцевому рахунку, негативно впливає на формування та розвиток інноваційного клімату держави та її регіонів, враховуючи соціально-економічну та політичну нестабільність.

Таким чином виникає невідповідність між реальною ситуацією і очікуваною зацікавленістю українського бізнесу та іноземних інвесторів до впровадження та просування інноваційної продукції. Поясненням таких реалій є те, що інноваційне законодавство в Україні формувалось у складних умовах соціально-економічного становлення, непослідовно, без чіткої концепції, поза визначенням методів правового регулювання та предмета регулювання. Тому одним із перших завдань української влади в останні роки в цьому напрямку було вдосконалення законодавства шляхом визначення чіткого вектора його розвитку, що дозволило не просто структурувати нормативно-правову базу, а перетворити її в каталізатор інноваційних процесів в Україні. В цьому напрямку вже зроблено багато дієвих законодавчих кроків та створені механізми їх впровадження. У той же час темпи розвитку національної економіки залишають бажати кращого, а національна інноваційна система знаходиться лише на стадії формування, що дає підстави припускати наявність певного кола проблем ефективності чинного в Україні законодавства, яке регламентує інноваційну сферу. Тому актуальним питанням, яке потребує вирішення, залишається удосконалення організаційно-правового механізму регулювання інноваційної діяльності та інноваційно-інтегрованих структур. В першу чергу це можливо шляхом створення системи дієвих юридичних механізмів формування, розвитку, підтримки і стимулювання таких суб'єктів і інноваційної сфери в цілому, які були б здатні забезпечити сталий розвиток національної інноваційної системи в умовах соціально-економічної нестабільності. Крім того, важливим питанням є розвиток сфери інноваційної діяльності саме шляхом створення законодавчої бази, яка зможе забезпечити узгоджену державну політику, інвестиційне, фінансове забезпечення інновацій, ефективний розвиток і функціонування як наукової сфери, так і процесу комерціалізації її інтелектуальних результатів, реальне партнерство держави і приватного сектора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інноваційного розвитку є відносно новою в контексті вдосконалення законодавчої бази, а тому малодослідженою як в Україні, так і поза її межами. Але у світі в останні роки стрімко зростає науковий інтерес до інноваційного розвитку та шляхів його досягнення. Розробляються нові моделі інноваційного процесу, теорії національних та регіональних інноваційних мереж та національних інноваційних систем, форми та методи державного регулювання інноваційного розвитку країни та її регіонів. Зокрема, вони розглядалися у працях таких відомих економістів як І. Ансоффа [2], А. Бузні [3], Л. Ледермана [32], М. Портера [14], Б. Твісса [29], Й. Шумпетера [31] та ін. Даній проблематиці присвячені праці таких відомих вітчизняних економістів, як О. Амоша [1], Б. Данилишин [7; 8], О. Дацій [9], М. Долішній [10], О. Лапко [12] та ін. Але питання законодавчого забезпечення та вдосконалення законодавчої бази здійснення інноваційної діяльності ще не знайшли достатнього висвітлення в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є спроба вивчити ступінь законодавчого забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності в Україні та пошук напрямків її вдосконалення в умовах соціально-економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до світового досвіду законодавчого регулювання інноваційної діяльності. Аналіз світової практики нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності свідчить про використання двох основних принципово різних підходів. Перший підхід характерний для більшості країн СНД. Його відмінними рисами є:

- акцент законотворчої діяльності на суто вертикальному аспекті: держава - суб'єкти інноваційної діяльності;
- регулювання інноваційної діяльності засобами і методами публічного права, перш за все, нормами адміністративного права, які встановлюють взаємовідносини органів виконавчої влади та господарюючих суб'єктів.

Логічним наслідком такого підходу є прийняття профільного закону, предмет якого тісно пов'язаний із заходами державної політики в інноваційній сфері. Як правило, в такому законі:

- формулюються цілі та пріоритети інноваційної політики;
- вводиться в правовий обіг базова термінологія;
- регламентуються правовий статус і кінцеві цілі суб'єктів інноваційної діяльності та суб'єктів, які опосередковують діяльність у сфері управління;
- визначаються правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності;
- встановлюються форми стимулювання державою інноваційних процесів.

Зокрема, базисні закони про інноваційну діяльність вже прийняті в багатьох країнах близького зарубіжжя (колишнього СРСР).

Другий підхід є типовим для промислово розвинених країн. Основну роль у стимулюванні інноваційної діяльності тут відіграють нормативно-правові акти, що регулюють приватноправові, «горизонтальні» відносини між суб'єктами інноваційної діяльності. Як правило, подібні нормативно-правові акти зводяться до наступних ключових питань:

- стимулювання до залучення в господарський оборот об'єктів інтелектуальної власності;
- розвиток дослідницької та технологічної кооперації (як між державним і приватним сектором, так і міжфірмової);
- підтримка малого та середнього інноваційного підприємництва.

Інноваційна термінологія і рекомендації в області статистики інновацій, містяться в системі статистичних посібників так званого сімейства Фраскаті, розроблених ОЕСР спільно з Евростатом. Наприклад, Керівництво Осло містить

концептуальне поняття структури і характеристик інноваційного процесу, базові визначення технологічної, продуктової або процесної інновації та інноваційних активностей, класифікації та методики вимірювання характеристик інноваційного процесу. Ще один документ - Керівництво Фраскаті - присвячений вимірюванню людських і фінансових ресурсів, що залучені у дослідження і розробки (R&D).

В рамках даного підходу, основними напрямками діяльності держави щодо стимулювання інноваційних процесів є:

- нормативне правове забезпечення виконання наукових досліджень і розробок прикладного характеру, оформлення інфраструктури їх державної підтримки, розвиток системи вищої професійної освіти і спеціальної підготовки кадрів, створення систем фінансування конкретних проектів тощо;

- стимулювання інноваційного підприємництва за допомогою податкових інструментів, механізмів бюджетного фінансування, державно-приватного партнерства і т.п.

Як правило, основна увага при цьому приділяється таким напрямкам:

- формуванню інституційного середовища, яке б сприяло інвестиційній привабливості інноваційних проектів;

- лібералізації політики в галузі використання результатів інтелектуальної діяльності, що фінансуються з бюджету;

- сприянню прискореній передачі отриманих результатів інтелектуальної діяльності у промисловість;

- розширенню організаційно-правових передумов для використання різних форм кооперації між державними і приватними організаціями, як всередині самої наукової сфери, так і між наукою і промисловістю;

- підтримці малого і середнього наукового та інноваційного бізнесу.

Інструментами реалізації державної політики, спрямованої на стимулювання інноваційної діяльності та високотехнологічних виробництв у промислово розвинених країнах є різноманітні національні програми, в яких зазвичай формулюються задачі і конкретні шляхи їх вирішення з чіткими кількісними орієнтирами.

Що стосується формування законодавчого забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, то процес її формування розпочався з моменту прийняття акта проголошення незалежності України. Обраний Україною шлях інтеграції до Євросоюзу вимагає зближення та інтеграцію національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку. Таким чином, утвердження інноваційної моделі розвитку національної економіки забезпечить її конкурентоспроможність та вихід на траєкторію сталого розвитку. Тому перехід до інноваційної моделі розвитку національної економіки поступово стає імперативом державної політики. Це полягає, насамперед, у встановленні ефективного правового регулювання відносин у сфері інновацій.

Інноваційна діяльність регулюється низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили - від законів до локальних нормативно-правових актів.

Сучасна нормативно-правова база (закони, укази Президента, підзаконні акти у формі постанов Уряду, наказів центральних органів виконавчої влади тощо) стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності налічує близько 200 документів.

Законодавча база здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні, в першу чергу, визначається загальнодержавними інститутами, найбільш важливими з яких є законодавство, інституційна система, концепції і стратегії розвитку держави і цільові програми розвитку регіонів, пріоритети, механізми і інструменти впливу. Вони, в свою чергу, декларують подальше формування інноваційно орієнтованої економіки на рівні країни та її регіонів з урахуванням мінливих умов зовнішнього середовища та

позитивних і негативних сценаріїв розвитку внутрішніх впливових чинників.

Загальновідомо, що законодавство України складається із законів України «Про інноваційну діяльність» [15], «Про інвестиційну діяльність» [16], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [17], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [18], «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [19], «Про наукову і науково-технічну експертизу» [20], «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» [21] та інших законів України, Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України [22], інших законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини в цій сфері тощо.

Нормативними актами вищої юридичної сили, що регулюють інноваційну діяльність є Господарський [6] та Цивільний кодекси України [30]. У першому документі у главі 34 надається визначення інноваційної діяльності (ст. 325), перелічуються її види (ст. 327), форми інвестування в інновації (ст. 326), шляхи та форми державного регулювання (ст. 328) та система державних гарантій інноваційної діяльності (ст. 329), основні засади державної експертизи інноваційних проєктів (ст. 330), поняття та зміст договору на створення і передачу науково-технічної продукції (ст. 331), який використовується для виконання інноваційних розробок на замовлення суб'єкта інноваційної діяльності з метою їх наступної реалізації. У 62 главі Цивільного кодексу, що має назву «Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт», зазначаються аспекти регулювання договірних відносин, що складаються в процесі виконання таких робіт, в т. ч. розробки інноваційних проєктів [5].

Стосовно державної інноваційної політики, то її законодавчим фундаментом є Конституція України. Зокрема, у статті 54 Конституції передбачено гарантії громадянам щодо свободи наукової, технічної та інших видів творчої діяльності, захисту інтелектуальної власності, авторських прав. Статтею 116 визначаються обов'язки органу виконавчої влади - Кабінету Міністрів України - щодо забезпечення економічної політики в галузі освіти, науки і культури, розробці та здійсненні загальнодержавних програм економічного, науково-технічного і культурного розвитку країни [11].

Головні цілі державної інноваційної політики визначено в Законі України «Про інноваційну діяльність». Державна політика спрямована на створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку і використання науково-технічного потенціалу країни, на забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, на виробництво і реалізацію нових видів конкурентоспроможної продукції. Відповідно до даного Закону основними принципами державної інноваційної політики є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази в сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційної діяльності, підтримка підприємництва в науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної

політики у сфері інноваційної діяльності;

- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності [15].

Регулювання інноваційної діяльності, відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», може здійснюватися на різних рівнях управління державою різними державними структурами – від Верховної Ради до органів виконавчої влади на місцях, їх участь у регулюванні інноваційних процесів обумовлена тими функціями, які вони виконують у загальній системі економіки країни.

Проте у Законі України «Про інноваційну діяльність» відсутні умови і правила функціонування потенційно ефективного недержавного сектора національної економічної системи, відсутні вказівки на склад і структуру національної інноваційної системи [28, с. 120]. Також низка норм базових законів не діє в Україні через відсутність необхідних для їхньої реалізації підзаконних актів. Це, перш за все, стосується окремих положень Закону України «Про інноваційну діяльність» і пов'язано з тим, що Уряд до цього часу не створив і не прийняв необхідного пакета документів, що забезпечує їхнє функціонування.

Окремо зазначимо, що розвиток науки і науково-технічної сфери в Україні покликані забезпечити такі закони: Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [18], «Про науково-технічну інформацію» [23], «Про наукову і науково-технічну експертизу» [20], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [17], «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» [24], «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» [25], цілий ряд державних цільових економічних програм, комплекс підзаконних правових актів.

Зазначимо, що кожен із перерахованих законів регулює свою вузьку сферу, і назріває потреба в спеціальному законодавчому акті, що регулює всі сторони інноваційної діяльності та інноваційної поведінки інноваційно-інтегрованих структур різних типів і видів діяльності, а також територій їх функціонування. В цілому говорити про досконалість створеної законодавчої бази не можливо. У чинному законодавстві продовжує існувати багато суперечностей та програм, що заважають запровадженню та нормальному функціонуванню моделі інноваційно-інвестиційного розвитку. Порушується один із головних принципів систематизації законодавства з питань інноваційної діяльності, згідно з яким закони та підзаконні акти мають подавати узгодженість норм. Окрім цього, не виконується й інший, не менш важливий принцип правового регулювання, згідно з яким нормативно-правова база інноваційної діяльності має бути стабільною. Адже найголовнішою передумовою ефективного розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні має бути її надійна правова база.

Крім згаданих законодавчих актів, слід окремо відмітити прийняту Верховною Радою України 13 липня 1999 року Концепцію науково-технічного та інноваційного розвитку України [22]. Концепція містить основні цілі, пріоритетні напрями та принципи державної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвитку, орієнтири структурного формування науково-технологічного потенціалу та його ресурсного забезпечення. Вона визначає засади взаємовідносин між державою та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності, які ґрунтуються на необхідності пріоритетної державної підтримки науки, технологій та інновацій як джерела економічного зростання, складника національної культури, освіти та сфери реалізації інтелектуального потенціалу громадян. Дія Концепції розрахована на період стабілізації економіки та досягнення постійного її розвитку.

Так чи інакше, інноваційне законодавство продовжує інтенсивно розвиватись шляхом гармонізації інноваційного законодавства України з міжнародними угодами і

конвенціями у сфері договірно-правового поля. Тому постійно потрібно враховувати європейський вектор інституційної бази і успішний досвід її впровадження у практичній діяльності інноваційно-інтегрованих структур в Європі.

Одним із нещодавніх документів, що має таке значення, є загальнодержавна Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [26], спрямована загалом на впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Вбачається, що її реалізація дозволить Україні стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями.

Для цього однією з першочергових реформ визначена дерегуляція та розвиток підприємництва, що передбачає, зокрема:

- скорочення кількості документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності та видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню;
- скасування регуляторних актів, які ускладнюють ведення підприємницької діяльності;
- скорочення кількості органів державного нагляду (контролю); забезпечення ефективного захисту права приватної власності;
- гармонізація із законодавством Європейського Союзу положень законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів;
- захисту економічної конкуренції; запровадження стимулюючих механізмів інвестиційної діяльності, виходячи із досвіду найкращої світової практики.

Реалізація цієї стратегії має забезпечити досягнення таких індикаторів як, зокрема, входження до ТОП-30 країн за Індексом легкості ведення бізнесу та до ТОП-40 за глобальним індексом конкурентоспроможності. Очікується залучення понад 40 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій за цей період та забезпечення, при цьому, дотримання максимального відношення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту не більше 60 відсотків.

Для підтримки інвестиційної активності та захисту прав інвесторів потрібно забезпечити ефективний захист права приватної власності, у тому числі судовими органами, гармонізувати із законодавством Європейського Союзу положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів, захисту економічної конкуренції, запровадити стимулюючі механізми інвестиційної діяльності, виходячи із найкращої світової практики [26].

В свою чергу, у Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» визначається, що нормативно-правове та організаційне забезпечення її реалізації має здійснюватися шляхом розроблення та прийняття в установленому порядку відповідних нормативно-правових актів, щорічних планів дій реалізації цієї Стратегії, моніторингу стану їх виконання. Зрозуміло, що без оновлення та вдосконалення вже існуючої законодавчої та інституційної бази здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні не можливо впроваджувати в життя намічені стратегічні цілі та поетапно реалізовувати завдання, зазначені у Стратегії. Наразі назріла необхідність формування оновленої нормативної бази для забезпечення розвитку інноваційної економіки. Особливої уваги в цьому контексті потребує регулювання інноваційної економіки на рівні регіонів.

Саме для цього розроблена Загальнодержавна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [27], яка спрямована на створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності та ін. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України заплановане шляхом підтримки формування на основі наявних потужностей науково-дослідних та освітніх установ (закладів) інноваційної інфраструктури, зокрема утворення технополісів, технопарків, індустріальних парків,

центрів трансферу технологій; формування сприятливого інвестиційного клімату та просування на зовнішній ринок інвестиційних можливостей регіонів України; створення умов для розвитку міжрегіональної та міжнародної кооперації з реалізації інвестиційних проектів; об'єднання зусиль регіонів та центру щодо розвитку транскордонного співробітництва, подальшого поглиблення співпраці в рамках єврорегіонів та активізації роботи з розширення сфер такого співробітництва. Серед індикаторів реалізації цієї стратегії визначено, зокрема, зростання обсягу прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу в середньому по країні до 1750 дол. США (з 1283,6 дол. США в 2013 р.) та частки реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції до 7% (з 3,3 % в 2013 р.) [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, стратегічними документами розвитку України та її регіонів декларується формування інноваційно орієнтованої економіки. Для цього сформовано інвестиційну та інноваційну системи, які включають, зокрема, законодавчі, інституційні та інструментальні складові. Однак кожна із цих систем на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях є недостатньо збалансованою. В першу чергу це стосується законодавчої бази здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні, яка б повністю відповідала інноваційно орієнтованій моделі розвитку економіки.

Звідси постає актуальним завдання формування та вдосконалення законодавчої бази здійснення такої діяльності на національному та регіональному рівнях. Причому, регіональне законодавство в галузі регулювання інноваційної діяльності може виявитись більш прогресивним, ніж на загальнонаціональному рівні. Крім цього воно буде не просто доповнювати його, а заповнювати прогалини, особливо в частині термінології, прав і обов'язків сторін інноваційного процесу і в інших питаннях, що пов'язані із специфічною діяльністю інноваційно-інтегрованих структур.

В даному контексті згадаємо Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р № 680-р, яким схвалено Концепцію розвитку національної інноваційної системи, складовою частиною якої є інноваційні структури. Нормативно-правова база, яка визначає і забезпечує правовий статус інноваційних структур, які здійснюють розробку, впровадження та комерціалізацію інноваційних продуктів, включає в себе Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, Закони України «Про наукові парки», «Про науковий парк «Київська політехніка», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», інші законодавчі і нормативно-правові акти, що регулюють відносини інноваційно-інвестиційної сфери. Важливо підкреслити, що оскільки національна інноваційно-інвестиційна система динамічно розвивається, то виникає проблема здійснення своєчасного моніторингу законодавчої бази і відповідно внесення необхідних коректив в діючу правову базу. В іншому випадку виникає ризик втрати актуальності існуючих правових норм і, як наслідок, появи непрацюючих правових механізмів. Така ситуація є характерною для сучасного стану нормативно-правової бази, що визначає і забезпечує правовий статус інноваційних структур.

Доводиться констатувати несформованість та нерегульованість Національної інноваційної системи України, відсутність комплексного підходу до її правовому регулювання і фрагментарність чинного законодавства, що регламентує окремі структурні елементи та взаємозв'язки такої системи. Важливо не просто визначити термінологічну основу інновацій, інноваційних відносин, а розробити і прийняти системоутворюючий законопроект, який комплексно висвітлив би всі необхідні питання для стимулювання та розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності та функціонування інноваційно-інтегрованих структур. Наразі необхідне детальне опрацювання положень такого системоутворюючого законопроекту щодо національної інноваційної системи з урахуванням експертної думки всіх зацікавлених сторін і тих

сторін, що безпосередньо беруть участь в такій системі суб'єктів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із дослідженням законодавчого забезпечення розвитку інноваційно-інтегрованих структур в контексті соціально-економічної нестабільності регіонів країни та визначення основних напрямів його вдосконалення.

Список літератури

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія [Текст] / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянікін та ін./ НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 328с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия [Текст] / И. Ансофф. – СПб. : Изд-во "Питер", 1999. – 416 с.
3. Бузни А.Н. Национальная инновационная система как инструмент повышения эффективности экономики Украины [Текст] / А.Н. Бузни // Пути и механизмы управления эффективным развитием национальной экономики в современных условиях: материалы межд.н.-пр.конф./ под ред. О.П.Добровольской – Симферополь: Доля, 2012. – С. 117–120.
4. Бузни А.Н. Формирование инновационной стратегии в условиях региональной экономики [Текст] / А.Н. Бузни. – Донецк: НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований, 1999. – 51с.
5. Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій [Електронний ресурс] / О.М. Вінник – К.: Атіка, 2004. – 624 с. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1909/25/>
6. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
7. Данилишин Б.М. Державна підтримка та податкове регулювання підприємницької діяльності в Україні: монографія [Текст] / Б.М. Данилишин, О.М. Кондрашов. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 296 с.
8. Данилишин Б.М. Інвестиційна політика в Україні: Монографія [Текст] / Данилишин Б.М., Корецький М.Х., Дацій О.І. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2006. – 292 с.
9. Дацій О.І. Державне регулювання інноваційної діяльності [Текст] / О.І. Дацій // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 97–108.
10. Долішній М.І. Регіональна політика інвестиційно-інноваційного розвитку [Текст] / М. І. Долішній // Зовнішньоекономічний кур'єр. – 2003. – №1–2.
11. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
12. Лапко О. О. Розвиток системи управління науково-інноваційною сферою в Україні [Текст] / О. О. Лапко // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 3. – С. 55–62.
13. Метафізика інвестицій. Інноваційно-інвестиційний розвиток економіки регіонів: монографічний посібник [Текст] / В. Приходько, О. Єгорова, Л. Казакова. – Ужгород: ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. – 352 с.
14. Портер М.Е. Международная конкуренция [Текст] / М.Е. Портер; под ред. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
15. Про інноваційну діяльність : закон України № 40-IV від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
16. Про інвестиційну діяльність : закон України № 1560-XII від 18.09.1991 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
17. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : закон України № 2623-III від 11.07.2001 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>.
18. Про наукову і науково-технічну діяльність : закон України № 848-VIII від 26.11.2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
19. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : закон України № 1602-III від 23.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
20. Про наукову і науково-технічну експертизу : закон України № 51/95-ВР від 10.02.1995 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>.
21. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: закон України № 991-XIV від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-14>.
22. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України : Постанова Верховної Ради України № 916-XIV від 13.07.1999 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

- <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14>.
23. Про науково-технічну інформацію: закон України №3323-XII від 25.06.1993 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
 24. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу : закон України № 3065-III від 07.02.2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3065-14>
 25. Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій : закон України №143-V від 14.09.2006 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/143-16/ed20120617>
 26. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» : указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
 27. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
 28. Розвиток та стимулювання інноваційної діяльності (економіка, право, міжнародний досвід): монографія [Текст] / за наук. ред. О.Б. Бутнік-Сіверського. – К. : НДІ ІВ НАПрНУ, 2014. – 364 с.
 29. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями [Текст] / Б. Твисс – М.: Экономика, 1989. – 217 с.
 30. Цивільний кодекс України. Прийнятий № 436-IV від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
 31. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: пер. с англ. [Текст] / Й.А. Шумпетер; под. ред. В. С. Автономова. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008.
 32. From Natural Resources to the Knowledge Economy [Text] / De. Ferranti, G. Perry, D. Lederman, W. Maloney. – IBRD: Wash. D.C., 2002. – 521 p.

References

1. Amosha, O.I., Antoniuk, V.P., Zemliankin, A.I., et.al. (2007). *Aktyvizatsiia innovatsiinoi diialnosti: orhanizatsiino-pravove ta sotsialno-ekonomichne zabezpechennia: Monohrafiia [Activation of innovation activity: organizational and legal and socio-economic support: Monograph]*. Donetsk: NAN Ukrainy. In-t ekonomiky prom- sti. [in Ukrainian].
2. Ansoff, I. (1999). *Novaja korporativnaja strategija [The New Corporate Strategy]*. SPb. : Yzd-vo "Pyter" [in Russian].
3. Buzni, A.N. (2012). Nacional'naja innovacionnaja sistema kak instrument povysheniia jeffektivnosti jekonomiki Ukrainy [National innovation system as a tool for increasing the efficiency of the Ukrainian economy]. Ways and mechanisms for managing the effective development of the national economy in modern conditions: *Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii - The Materials of International Scientific and Practical Conference*. (pp. 117-120). Simferopol': Dolja [in Russian].
4. Buzni, A.N. (1999). *Formirovanie innovacionnoj strategii v uslovijah regional'noj jekonomiki [Formation of an innovative strategy in a regional economy]*. Doneck: NAN Ukrainy, In-t jekonomiko-pravovyh issledovanij [in Russian].
5. Vinnyk, O.M. (2004). *Hospodarske pravo: Kurs lektsii (Economic Law: Course of lectures)*. K.: Atika. textbooks.net.ua. Retrieved from <http://textbooks.net.ua/content/view/1909/25/> [in Ukrainian].
6. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy № 436-IV vid 16.01.2003 [Commercial Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-IV]*. [zakon5.rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
7. Danylyshyn, B.M. (2010). *Derzhavna pidtrymka ta podatkovye rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini: monohrafiia [State support and tax regulation of entrepreneurial activity in Ukraine: Monograph]*. Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian].
8. Danylyshyn, B.M., Koretskyi, M.Kh., & Datsii, O.I. (2006). *Investytsiina polityka v Ukraini: Monohrafiia [Investment Policy in Ukraine: Monograph]*. Donetsk: Yuho-Vostok, Ltd [in Ukrainian].
9. Datsii, O.I. (2004). *Derzhavne rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti [State regulation of innovation activity]*. *Ekonomika APK — Economy of agroindustrial complex*, 3, 97 [in Ukrainian].
10. Dolishnii, M.I. (2003). *Rehionalna polityka investytsiino-innovatsiinoho rozvytku [Regional policy of investment and innovation development]*. *Zovnishnoekonomichni kur'ier. — Foreign Economic Courier*, 1-2 [in Ukrainian].
11. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. [The Constitution of Ukraine dated 28.06.1996]*. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
12. Lapko, O.O. (2002). *Rozvytok systemy upravlnnia nauково-innovatsiinoiu sferoiu v Ukraini*

- [Development of the system of management of the scientific and innovation sphere in Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia. – Economics and Forecasting*, 3, 55-62 [in Ukrainian].
13. Prykhodko, V., Yehorova, O., & Kazakova, L. (2015). *Metafizyka investytsii. Innovatsiino-investytsiinyi rozvytok ekonomiky rehioniv: monohrafichnyi posibnyk [Metaphysics of investments. Innovative-investment development of the region's economy: a monographic guide]*. Uzhhorod: PP «AUTDOR – ShARK» [in Ukrainian].
 14. Porter, M.E. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija [Competitive Advantage of Nations]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].
 15. Pro innovatsiinu diialnist : zakon Ukrainy № 40-IV vid 04.07.2002 r. [On innovation activity: Law of Ukraine No. 40-IV of July 4, 2002]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15> [in Ukrainian].
 16. Pro investytsiinu diialnist : zakon Ukrainy № 1560-XII vid 18.09.1991 r. [On Investment Activity: Law of Ukraine No. 1560-XII of 18.09.1991]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560> [in Ukrainian].
 17. Pro priorityetni napriamy rozvytku nauky i tekhniky : zakon Ukrainy № 2623-III vid 11.07.2001 r. [On priority directions of development of science and technology: Law of Ukraine No. 2623-III of 11.07.2001]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> [in Ukrainian].
 18. Pro naukovu i naukovo-tekhnicnu diialnist : zakon Ukrainy № 848-VIII vid 26.11.2015 r. [On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine No. 848-VIII dated November 26, 2015]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19> [in Ukrainian].
 19. Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozoblennia prohram ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy : zakon Ukrainy № 1602-III vid 23.03.2000 r. [On state forecasting and development of programs of economic and social development of Ukraine: Law of Ukraine No. 1602-III of 23.03.2000]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> [in Ukrainian].
 20. Pro naukovu i naukovo-tekhnicnu ekspertyzu : zakon Ukrainy № 51/95-VR vid 10.02.1995 r. [On scientific and scientific-technical expertise: Law of Ukraine No. 51/95-BP dated February 10, 1995]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
 21. Pro spetsialnyi rezhym innovatsiinoi diialnosti tekhnolohichnykh parkiv: zakon Ukrainy № 991-XIV vid 16.07.1999 r. [About the special regime of innovation activity of technological parks: the Law of Ukraine No. 991-XIV of 16.07.1999]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-14> [in Ukrainian].
 22. Pro Kontseptsiuu naukovo-tekhnicnoho ta innovatsiinoho rozvytku Ukrainy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 916-XIV vid 13.07.1999 r. [About the Concept of Scientific, Technological and Innovative Development of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 916-XIV of July 13, 1999]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/916-14> [in Ukrainian].
 23. Pro naukovo-tekhnicnu informatsiiu: zakon Ukrainy № 3323-XII vid 25.06.1993 [About scientific and technical information: Law of Ukraine No. 3323-XII (3323-12) of June 25, 1993]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3322-12> [in Ukrainian].
 24. Pro osoblyvosti pravovoho rezhymu diialnosti Natsionalnoi akademii nauk, haluzevykh akademii nauk ta statusu yikh mainovoho kompleksu : zakon Ukrainy № 3065-III vid 07.02.2002 [About the features of the legal regime of the activities of the National Academy of Sciences, branch academies of sciences and the status of their property complex: Law of Ukraine No. 3065-III of February 7, 2002]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3065-1> [in Ukrainian].
 25. Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti v sferi transferu tekhnolohii : zakon Ukrainy № 143-V vid 14.09.2006 [On state regulation of activities in the field of technology transfer: Law of Ukraine No. 143-V dated September 14, 2006]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/143-16/ed20120617> [in Ukrainian].
 26. Pro Stratehiuu staloho rozvytku «Ukraina - 2020»: ukaz Prezidenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015 r. [About the Strategy of Sustainable Development "Ukraine-2020": Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015 p.]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
 27. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 385 vid 06.08.2014 r. [On approval of the State Strategy for Regional Development for the period up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 385 dated 06.08.2014]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
 28. Butnik-Siverskyi, O.B. (Eds.). (2014). *Development and stimulation of innovation activity (economics, law, international experience): monograph*. K.: NDI IV NAPrNU.

29. Tviss, B. (1989). *Upravlenie nauchno-tehnicheskimi novovvedenijami [Management of scientific and technical innovations]*. M.: Jekonomika [in Russian].
30. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. Pryiniaty № 436-IV vid 16 sichnia 2003 r. [The Civil Code of Ukraine. Adopted by the number 436-IV of January 16, 2003]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
31. Shumpeter, J.A. (2008). *The theory of economic development*. V. S. Avtonomova (Ed.). Moscow: Direktmedia Publishing.
32. De Ferranti, De., Perry, G., Lederman, D., & Maloney, W. (2002). *From Natural Resources to the Knowledge Economy*. IBRD: Wash. D.C. [in English].

Maria Buhaieva, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Main Development Trends of the Legislative Support of the State Regulation of Innovation Activity in Ukraine and the Search for Directions for Its Improvement in Conditions of Socio-Economic Instability

The article considers the issues of legal support of state regulation of innovation activity in Ukraine. The lack of legal framework in the innovation sector is a significant factor contributing to the formation and development of innovative activity and the effective use of the existing intellectual potential of the country and its regions. Many barriers exist in laws and regulations, which ultimately adversely affect the formation and development of an innovative climate in the state and its regions, taking into account socio-economic and political instability.

The purpose of the article is to study the degree of legislative provision of state regulation of innovation activity in Ukraine and the search for directions for its improvement in conditions of socio-economic instability. The author determines the basic Ukrainian laws which regulate the innovative activity in Ukraine. The paper substantiates the necessity of legislative framework improvement for the implementation and normal operation of the model of innovative development in Ukraine.

The drawbacks of the present legislative base of innovation activity regulation in Ukraine are analyzed. The article determines the main features of the innovative activity and the ways of implementation of innovative activity regulation. It was determined that regional legislation in the field of regulation of innovation activity may be more progressive than at the national level. In addition, it will not only complement it, but fill in the gaps, especially in terms of terminology, rights and responsibilities of the parties to the innovation process and in other issues related to the specific activity of innovation-integrated structures.

innovative activity, state innovation policy, innovative legislation, innovative development

Одержано (Received) 05.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 330.338.24.021.8

А.Ю. Грінченко, канд. екон. наук
ТОВ «Кліар Енерджі», м. Чернігів, Україна

Особливості формування економічної безпеки в трансформаційній економіці

Розглянуто особливості трансформації економіки України на сучасному етапі її розвитку, а також досліджені проблеми, що виникають в процесі трансформації. Обґрунтовані напрями оптимізації соціально-економічного розвитку на основі раціоналізації трансформаційної динаміки. Окрім внутрішніх причин, що сприяють спотворенню перехідного періоду, визначено зовнішні причини та виділено зовнішні загрози економічній безпеці, які створюють зовнішні фактори, проявляючи нечесну та недобросовісну конкуренцію на пострадянському просторі. Безпека національної економіки України в її трансформаційному стані розглядається в статті під кутом єдності внутрішніх та зовнішніх загроз. **соціально-економічні процеси, трансформація, економіка, ефективність, економічна безпека, загрози, демократичні перетворення**

© А.Ю. Грінченко, 2017

А.Ю. Гриненко, канд. екон. наук
 ООО «Клиар Енерджи», г. Чернигов, Украина

Особенности формирования экономической безопасности в трансформационной экономике

Рассмотрены особенности трансформации экономики Украины на современном этапе ее развития, а также исследованы проблемы, возникающие в процессе трансформации. Обоснованы направления оптимизации социально-экономического развития на основе рационализации трансформационной динамики. Помимо внутренних причин, которые создают условия для деформации переходного периода, определены и внешние причины, а также выделены внешние угрозы экономической безопасности, которые создают внешние факторы, путем проявления нечестной и недобросовестной конкуренции на постсоветском пространстве. Безопасность национальной экономики Украины в её трансформационном состоянии рассматривается в статье под углом единства внутренних и внешних угроз.

социально-экономические процессы, трансформация, экономика, эффективность, экономическая безопасность, угрозы, демократические преобразования

Постановка проблеми. Проблема трансформації економічних систем протягом довгого історичного періоду була і залишається глибоко дискусійною. Цілий ряд авторів поєднують трансформацію суспільств із перехідним періодом від однієї суспільно-економічної системи до іншої. З таким твердженням важко погодитися, оскільки ми маємо визначити початок і кінець трансформаційного періоду, основні економічні показники на початок і кінець трансформації та, в кінцевому результаті, таке твердження заперечує існування змішаної економіки. Саме змішана економіка – капіталістична із ознаками соціалізації чи соціалістична економіка 90-х років із ознаками капіталізації державної власності та зародженням дикого капіталізму. Тому, на нашу думку, не варто поєднувати ці різні поняття при дослідженні трансформації економіки. Підтвердженням цього є визначення терміну “трансформація”, які дають словники. Трансформувати – перетворювати, змінювати, а от політична трансформація визначається як історичний процес змін у суспільстві, а це, очевидно, процес який необмежений в часі.

Після Жовтневої революції 1917 року відбувалася трансформація капіталістичних відносин в економічній системі до соціалістичної системи, але вона так і не завершилась до початку Другої світової війни. Лише на 22-му з’їзді КПРС, коли була прийнята нова програма партії було заявлено про побудову матеріально-технічної бази соціалізму та перехід до розбудови матеріально-технічної бази комунізму. Тобто, навіть за умови політики “воєнного комунізму”, процес трансформації економічної системи за півстоліття так і не завершився.

Нинішня трансформаційна економіка – економіка країн, що переходить від планово-директивної системи господарювання до системи, заснованої на ринкових принципах. В окремих наукових працях ми знаходимо твердження, що нинішня трансформаційна економіка – зворотній шлях від соціалізму до капіталізму. До певної міри таке твердження має право на існування, але тоді варто дати сучасне визначення капіталізму та визначити від якого етапу соціалізму ми трансформуємося у зворотному напрямку. Загальновідомо, що трансформаційний період (перехідний) – це історичний період, протягом якого економічна система здійснює докорінні економічні, політичні та соціальні перетворення, а економіка країни переходить у новий, якісно інший стан у зв’язку з кардинальними реформами економічної системи.

Отже, актуальним залишається питання визначення самої суті трансформації економіки та її особливостей в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехідному стану в економіці приділяють найбільшу увагу економісти-теоретики протягом останніх десятиліть. Загальним проблемам перехідних процесів в економіках різних країн, а також проблеми

трансформаційної економіки як поняттю присвячені роботи багатьох провідних українських вчених.

Загострення проблеми щодо подолання падіння рівня економічної безпеки в роки незалежності стимулювали і наукові дослідження в цьому напрямі. Досить активно ведуться дослідження проблем становлення і розвитку ринкових відносин в умовах трансформаційної економіки у працях таких вітчизняних економістів, як О. Барановський [2], В. Бородюк [3], Є. Воробйов [4], В. Геєць [17; 18], А. Гриценко, М. Кизим [16], Т. Ковальчук, І. Лукінов, О. Мамалуй, С. Мочерний [14], В. Огороднік, М. Павловський, М. Тумар, А. Чухно [20] та ін.

Значний інтерес при розробці окремих проблем нашого дослідження викликали праці таких західних та російських фахівців, як Л. Абалкін [1], А. Городецький [8], Е. Гелнер [7], К. Ерроу [21], Дж. Сакс, Я. Тінберген, Д. Фішер та ін.

Не зважаючи на велику кількість досліджень у цьому напрямі, на сьогодні пильну увагу привертає питання впливу трансформаційних та перехідних процесів в економічних системах на стан та рівень безпеки національної економіки України.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження загальних закономірностей трансформаційних перетворень та визначення зовнішніх загроз економічній безпеці в умовах трансформаційних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Прямуючи шляхами дослідження класичної теорії в тому чи іншому суспільстві ми, як правило, опираємося на процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ. Тобто в рамках економічних відносин, що сформувались, нас, в першу чергу, цікавили можливості виробництва, рівень витрат і на сам кінець прибуток, який ми могли би отримати від організації такого процесу. Але періодичні кризи капіталістичного виробництва довели протилежне - прибуток може зростати не лише від трансформації доходів громадян, а й від вибору споживача та його схильності до споживання чи заощадження. І навіть за певних умов при зростанні доходу, споживач не збільшує споживання, швидше він може знаходитися під впливом відкладеного попиту в трансформаційній економіці [12].

Підкреслимо, що предметом нашого дослідження є не окремих перехідний етап, а стан економіки на її трансформаційному шляху. Отже, ми не поділяємо думку Новікової І.В. та Ясинського Ю.М., які стверджують, що трансформація для вітчизняної економіки включає перехідний період, тобто відрізок часу, за який має здійснитися демонтаж командно-адміністративної системи і сформуватися основи ринкової економіки. Для постсоціалістичних країн переходом вважається рух в напрямку соціально-орієнтованої ринкової економіки [12]. Саме термін “командно-адміністративна система” носить суто політичний, а не економічний характер. Свого часу, мер м. Москва Г. Попов, “пришив” цей ярлик до соціалістичної системи. Проте регулювання будь-якої економіки передбачає втручання держави через використання правових, економічних та адміністративних (квоти, мито, ліцензії і т.д.) регуляторів. Отже, таке визначення трансформаційної, як перехідної економіки суперечить його економічній суті.

Ми цілком поділяємо думку Гайдара Е.Т. про те, що вкрай обмеженим є фактичне зведення трансформаційних процесів до трьох моментів - лібералізації, приватизації та стабілізації, яке являється типовим для багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників. Оскільки змінюються практично всі складові економіки: спосіб координації та підтримки рівноваги, відносини власності, тип відтворення, структура виробництва, інститути та право, відбувається перетворення системи соціально-економічних відносин [6, с. 75].

В останні роки у світовій та вітчизняній літературі розглядаються різні концепції економічної трансформації, особливо на пострадянському просторі. Природа процесів трансформації, їх протікання та кінцеві результати, набір значної кількості важливих

чинників – ці та інші параметри, що характеризують об’єкт дослідження, як правило визначаються досить аморфно, а інколи залишаються непоміченими.

Об’єктивна необхідність трансформації економіки України обумовлена, в першу чергу, переходом країни до незалежного стану і устремління народу України до вибору власного шляху розвитку - більш ефективного, апробованого на європейському просторі. Дана тематика дослідження викладена в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів, в яких відображаються більшою мірою суб’єктивні оцінки, рекомендації авторів щодо стану та перспектив розвитку соціально-економічної системи держави в цілому, які ґрунтуються на об’єктивних фактах.

Результати дослідження засвідчують, що об’єктивною необхідністю трансформації економіки України є:

- перехід від екстенсивних методів господарювання до інтенсивних;
- досягнення відповідного рівня економічної безпеки;
- забезпечення структурної перебудови економіки на базі новітніх технологій, розширення наукоємних виробництв;
- реалізація програм нарощування виробництва товарів споживчого ринку, збалансованих з динамікою платоспроможного попиту;
- пріоритетність малих форм господарювання;
- утримання інфляції, індексація всіх кількісних параметрів економічних показників;
- забезпечення ефективності соціальних реформ.

Світовий досвід вказує на те, що більшість проблем соціально-економічної незбалансованості зароджуються і починають себе проявляти в умовах зовнішнього впливу та внутрішньої дестабілізації в економіці, падіння рівня економічної безпеки національної економіки.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про наявність динамічних трансформаційних процесів в економіці країни, які проявляються як у територіальній організації матеріальних і соціальних продуктивних сил, так і у зміні їх просторових пропорцій, що необхідно враховувати у перспективних розробках з економічного та соціального розвитку країни. В своїй монографії Єрохін С.А. [11, с. 68] викладає загальні закономірності трансформаційних перетворень. На наш погляд їх можна викласти у вигляді схеми, що приведена на рис. 1.

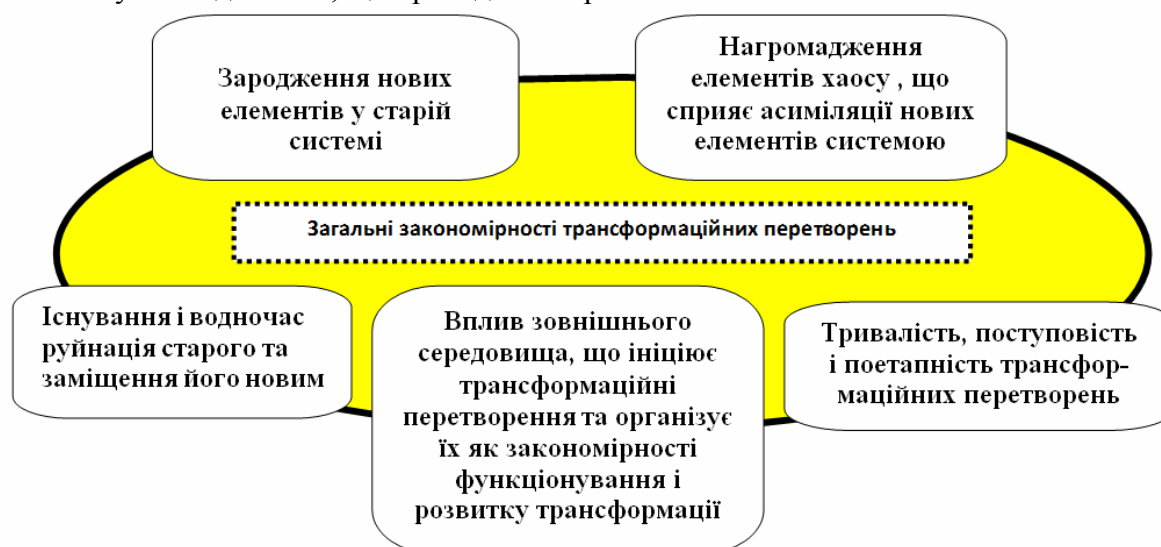

Рисунок 1 – Загальні закономірності трансформаційних перетворень
Джерело: сформовано автором на основі [11, с. 68].

Тривалий час економіка України, знаходячись в складі СРСР, була фактично замкнутою. Все виробництво та обмін товарами здійснювалися в рамках країн РЕВ на підставі планових поставок, а не дії законів ринку, саме тому великі кризові коливання практично не вплинули на суто економічні відносини. Нові теоретичні дослідження, які велися в області економіки були також обмежені загальними вимогами теорії марксизму-ленізму. Інформація про наявність теорії Дж. Кейнса, маржиналістської теорії, монетаризму, неокласичної теорії доходила до науковців лише через елементи критики на так звані “буржуазні теорії”.

Таким чином парад суверенітетів, трансформація від планової і централізованої економіки до ринкової, змусили як економістів-практиків, так і теоретиків здійснювати пошук шляхів подолання затяжної економічної кризи та виходу на міжнародні ринки. Втрата стійкості економічної системи в умовах трансформації призвела до значного падіння рівня економічної безпеки [5].

Економічна безпека є найважливішою якісною характеристикою економічної системи. Ми визначаємо економічну безпеку як сукупність умов та факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного вдосконалення.

Кінець XX – початок XXI століття, протиріччя та інтеграційні тенденції цього часу надали особливого значення проблемі економічної безпеки держави як основи забезпечення її суверенітету, конкурентоспроможності, обороноздатності, підтримання соціальної злагоди в суспільстві, органічного входження країни у систему світової економіки. У вітчизняній науковій літературі майже відсутні фундаментальні дослідження з проблем економічної безпеки в трансформаційній економіці.

Необхідність дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки України зумовлена також цілим рядом об’єктивних чинників, і в першу чергу системною трансформацією економіки країни і визначенням ролі і місця України в сучасній світовій економіці; реальними збитками, що завдаються економіці країни; відсутністю відповідній перехідному періоду соціально-економічної бази для практичного здійснення руху української економіки до ринку; оптимального співвідношення між відкритістю економіки і захистом національних інтересів, для забезпечення економічної безпеки; тенденцією до зростання внутрішніх та зовнішніх загроз економічній безпеці; спаду виробництва, деіндустріалізацію економіки, руйнуванням науково-технічного потенціалу, згортанням інвестиційної діяльності, розвитком тіньової економіки, втратою традиційних ринків [9].

Економічна безпека охоплює різні аспекти господарювання: фінансовий, зовнішньоекономічний, продовольчий, галузевий, регіональний та ін. Зовнішньоекономічна безпека країни реалізується при проведенні незалежної зовнішньоторговельної політики, спрямованої на формування національного господарства, інтегрованого у світову економіку під впливом стійкого впливу несприятливих зовнішніх факторів. Основою для реалізації зовнішньоекономічної безпеки є висока конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світовому ринку [15].

В трансформаційній економіці розрізняють зовнішні і внутрішні фактори економічної безпеки країни. Серед зовнішніх факторів у трансформаційній економіці України виділяють: небезпеку перетворення України на експортера природних ресурсів, що власне вже і відбувається; лавиноподібне наростання імпортової залежності; зростання зовнішньої заборгованості; витік капіталу; несприятливий інвестиційний клімат.

Сама економічна безпека має досить складну внутрішню структуру. У ній можна виділити три найважливіші елементи: економічну незалежність, стабільність і стійкість національної економіки та створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій [10] (рис. 2.).

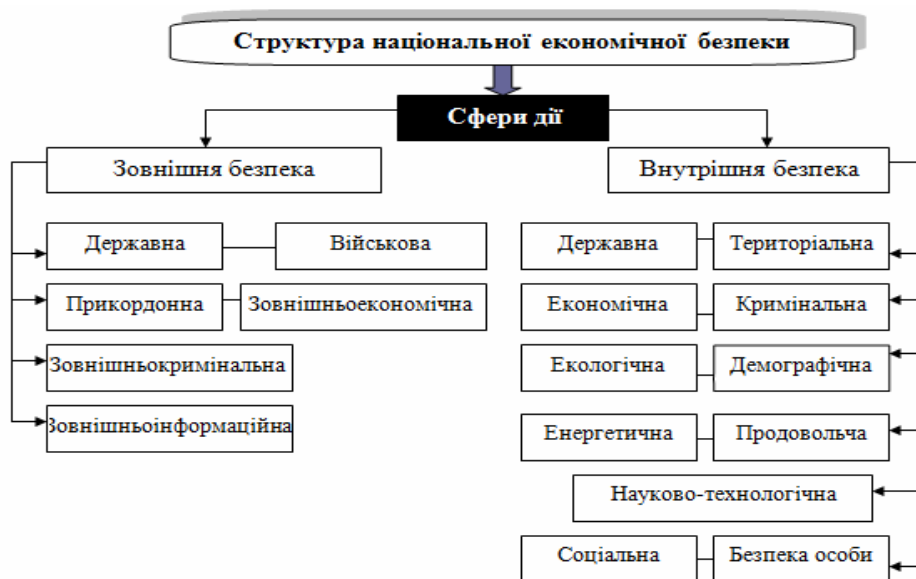

Рисунок 2 – Структура національної економічної безпеки

Джерело: сформовано автором на основі [10].

Зовнішньоекономічні загрози, не зважаючи на воєнний конфлікт на Сході України, все ж таки, є вторинними по відношенню до внутрішніх чинників економічної безпеки. Внутрішні конфлікти, зростання корупції, освоєння офшорів надають економіці України більшого негативного впливу, чим зовнішні впливи. Наростання несприятливих чинників економічної безпеки відбувається в трансформаційній економіці України зважаючи на єдність внутрішніх і зовнішніх загроз. Таким чином, структура економічної безпеки – це похідна від структури економічної системи. Її матеріальним підґрунтям є національне багатство, сукупність накопичених матеріальних, духовних, інтелектуальних та інших ресурсів, що є власністю громадян країни. Перш за все, мова йде про використання продуктивних сил суспільства (як елемента структури економіки).

Визначення місця категорії “економічна безпека” в системі економічних відносин за В. Сенчаговим, припускає конкретизацію сфер економічної життєдіяльності шляхом виділення предметів економічної безпеки, які виступають у вигляді ресурсів – запаси корисних копалини, основні і оборотні фонди і т.д.; диференційовані частини самих суб’єктів безпеки – держава, область, район, місто, соціальна група; якісні характеристики процесів (відтворення населення, ресурсів, вік основних фондів) і видів діяльності (темпи технологічного розвитку) [15, с. 64].

Зважаючи на безпосередній зв’язок з визначенням пріоритетів у реалізації економічних інтересів, можна констатувати, що національна економічна безпека є складовим елементом і інструментом економічної політики. Будучи інструментом економічної політики, економічна безпека служить її засобом, оскільки пропонує систему критеріїв оцінки стану економічної системи. Серед них існують порогові значення економічних, соціальних, фінансових індикаторів і індикаторів результативності інституційних перетворень, за межами яких економіка втрачає здатність до динамічного прогресивного саморозвитку.

Очевидно, що економічна безпека сьогодні є одним з найважливіших державних і правових інститутів, вона здійснює завдання розробки і впровадження системи заходів для комплексної реалізації національних інтересів і задає параметри динамічного розвитку економічної системи. Тому практичне застосування будь-яких перетворень повинне аналізуватися відповідно до вимог національної економічної безпеки та орієнтуватися на прогресивний розвиток економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, змістом трансформаційної економіки є перетворення системи соціально-економічних відносин. Змінюються практично всі складові економіки. У теорії перехідної економіки причини трансформації розділені на дві великі групи. Внутрішні причини пов'язані з протиріччями, які накопичилися всередині країни й стали перешкоджати розвитку продуктивних сил і зростанню добробуту нації.

Держава в постсоціалістичному просторі діє у надзвичайно складних і специфічних умовах, у руслі безпрецедентного руху в світовій історії трансформації до капіталізму від соціалізму. Її роль полягає, насамперед, в тому, щоб забезпечити побудову ринкової економіки на руїнах планової, шляхом створення відповідних економічних передумов для перетворення всієї системи економічних відносин.

Стійкий стан економічної системи визначає її безпеку. Невживання своєчасних заходів попередження загроз економічній безпеці може призвести до непередбачуваних наслідків для держави.

Початковим пунктом аналізу функції суспільної безпеки є визнання тих інституційних умов і передумов, при дотриманні яких досягнення безпеки стає можливим. Істотними елементами змісту економічної безпеки є економічна незалежність країни, захищеність національних економічних інтересів від масштабних внутрішніх і зовнішніх загроз, стійкість національної економіки.

Кризовий стан завжди свідчить про невідповідність організаційного стану або неадекватні дії інституційної системи, чи її частини відповідно до потреб розвитку суспільства.

Таким чином, економічну безпеку визначаємо як один з найважливіших інститутів економічного суверенітету, який забезпечує реалізацію всього комплексу національних економічних інтересів на внутрішньому та зовнішньому рівні, складає матеріальну основу життєдіяльності суспільства й держави. Національна економічна безпека, будучи інструментом економічної політики та найважливішим державним і правовим інститутом, служить засобом впливу на весь комплекс економічних відносин, створює систему умов, які визначають характер розвитку економічної системи.

Основні зовнішні загрози економічній безпеці в умовах трансформаційних перетворень включають небезпеку перетворення України на експортера природних ресурсів; лавиноподібне наростання імпортової залежності; зростання зовнішньої заборгованості; витік капіталу; несприятливий інвестиційний клімат. Також було виявлено загальні закономірності трансформаційних перетворень, які вплинули на появу зовнішніх загроз економічній безпеці: зародження нових елементів у старій системі; нагромадження елементів хаосу; існування і водночас руйнація старого ладу та заміщення його новим; вплив зовнішнього середовища, що ініціює трансформаційні перетворення; тривалість, поступовість і поетапність трансформаційних перетворень.

Отже, загострення проблеми економічної безпеки України, яка знаходиться у стані трансформації і переживає кризу розвитку певних сфер суспільства, породжує перспективи подальших досліджень у напрямку виявлення діючої сукупності загроз суверенітету України в контексті збереження економічної незалежності під час євроінтеграції.

Список літератури

1. Абалкин Л.И. Эволюционная экономика в системе переосмысления базовых основ обществоведения : монография [Текст] / Л.И. Абалкин. – М.: Наука, 2000. – 224 с.
2. Барановський О.І. Зміст економічних процесів в економічних системах [Електронний ресурс] / О. Барановський / О.І. Барановський // Вісник Університету банківської справи. – 2017. – № 1 (28). – С. 3–14. – Режим доступу до ресурсу: <http://visnuk.ubsnbu.edu.ua/article/view/114437/109169>.

3. Бородюк В.М. Закономірності відносин власності та їх врахування у трансформаційних процесах [Текст] / В.М. Бородюк, Г.С. Фролова // Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана", Український Союз промисловців і підприємців, Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАНУ ; [голов. ред. А. П. Наливайко]. – К. : КНЕУ, 2008. – Вип. 22–23. – С. 3–9.
4. Воробйов Є.М. Економічна теорія. Посібник вищої школи [Текст] / Є.М. Воробйов, А.А. Гриценко, Є.М. Лісовський. – Харків: ТОВ "Корвін", 2001. – 172 с.
5. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку: [наук. доповідь] [Текст] / О.С. Власюк; Рада Нац. безпеки і оборони України. – К.: Нац. інститут проблем міжнародної безпеки, 2008. – 47 с.
6. Гайдар Е.Т. Економіка перехідного періоду [Текст] / Е.Т. Гайдар. – Москва, 1998. – 234 с.
7. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические суперники [Текст] / Э. Геллнер. – М., Московская школа политических исследований, 2004. – 380 с.
8. Городецкий, А. Об основах институциональной трансформации [Текст] / А. Городецкий // Вопросы экономики. – 2000. – №10. – С. 118–133.
9. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики [Текст] / Гранберг А.Г. – М.: Госуниверситет, 2000. – 456 с.
10. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Текст] : [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
11. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико- методологічний аспект) [Текст] / С.А.Єрохін - К.: Вид-во "Світ знань", 2002. – 528 с.
12. Макроекономіка [Текст] : Учебник / И.В. Новикова, Ю.М. Ясинский А.О. Тихонов и др.; под ред. И.В.Новиковой и Ю.М. Ясинского. – Мн: Вишешая школа, 2007. – 479 с.
13. Мазур А.Г. Сучасна економіка як фактор трансформаційних змін [Текст] / А.Г. Мазур. // Збірник наукових праць ВНАУ Серія економічні науки. – 2011. – С. 3–11.
14. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні аспекти) [Текст] / С. Мочерний // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 13–21.
15. Сенчагов В. Экономическая безопасность как основа обеспечения национальной безопасности России [Текст] / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 62–74.
16. Сценарне моделювання розвитку соціально-економічних систем : напрямки, особливості та механізми [Текст] : [проблеми територіального розвитку] / М.О. Кизим, О.А. Гейман // Регіональна економіка. — Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. — № 4. – С.16–22.
17. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні [Текст] / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – Х. : Форт, 2003. – 440 с.
18. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) [Текст] : монографія / за ред. В.М. Гейця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
19. Темницкий А.Л. Ориентации рабочих на патерналистские и партнерские отношения с руководством [Текст] / А.Л. Темницкий. // Социологические исследования.. – 2004. – №6. – С. 26–37.
20. Чухно А.А. Перехід до ринкової економіки [Текст] / А.А. Чухно. – К. : Наукова думка, 1993. – 276 с.
21. Arrow K.J. The Economic Implications of Learning by Doing [Текст] / K.J. Arrow // Review of Economic Studies. – 1962. – №29. – P. 155–173.

References

1. Abalkin, L.I. (2000). *Jevoljucionnaja jekonomika v sisteme pereosmyslenija bazovyh osnov obshhestvovedenija : monografija* [Evolutionary economy in the system of rethinking the basic foundations of social science: a monograph]. Moskva : Nauka [in Russian].
2. Baranovskyi, O.I. (2017). Zmist ekonomichnykh protsesiv v ekonomichnykh systemakh [The Content of economic processes in economic systems]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy – Bulletin of the University of Banking*, № 1 (28), 3-14. Retrieved from <http://visnuk.ubsnbu.edu.ua/article/view/114437/109169> [in Ukrainian].
3. Borodiuk, V.M. (2008). *Patterns of property relations and their incorporation into transformational processes*. A.P. Nalyvaiko (Ed.); NAN Ukraine. DVNZ "Kyivskiy nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana"; Ukrainskyi Soiuz promyslovtsiv i pidpriemstiv; In-t svitovoi ekon. i mizhnar. vidnosyn. (Vols. 22-23). K. : KNEU.
4. Vorobiov, Ie.M., Hrytsenko, A.A., & Lisovskyi, Ie.M. (2001). *Ekonomichna teoriia* [Economic theory]. Kharkiv: TOV "Korvin" [in Ukrainian].
5. Vlasyuk, O.S. (2008). *Theory and practice of economic security in the system of science of economics* [Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku]. K.: Nats. instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [in Ukrainian].

6. Haidar, E.T. (1998). *Ekonomika perekhidnoho periodu [Transition Economics]*. Moskva [in Ukrainian].
7. Gellner, E. (2004). *Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals (Penguin history)*. Moskva: Moskovskaja shkola politicheskikh issledovanij [in Russian].
8. Gorodeckij, A. (2000). Ob osnovah institucio- nal'noj transformacii [On the Fundamentals of Institutional Transformation]. *Voprosy jekonomiki – Issues of Economics*, 10, 118–133 [in Russian].
9. Granberg, A.G. (2000). *Osnovy regional'noj jekonomiki [Fundamentals of Regional Economics]*. Moskva: Gosuniversitet [in Russian].
10. Shlemko, V.T., & Binko, I.F. (1997). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia [Economic security of Ukraine: the essence and directions of provision]*. K.: NISD [in Ukrainian].
11. Ierokhin, S.A. (2002). *Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichni aspekt) [Structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspect)]*. Kyiv: Vyd-vo "Svit znan" [in Ukrainian].
12. Novikova, I.V., Jasinskij, Ju.M., & Tihonov, A.O., et.al. (2007). *Macroeconomics: A Textbook*. I.V. Novikovej & Ju.M. Jasinskogo (Ed.). Minsk: Vishejschaja shkola.
13. Mazur, A.H. (2011). Suchasna ekonomika yak faktor transformatsiinykh zmin [Modern economy as a factor of transformational change]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU Serii ekonomichni nauky - Collection of scientific works of VNUU Series of economic sciences*, 3-11 [in Ukrainian].
14. Mochernyi, S. (2005). Modeli transformatsiinykh protsesiv ekonomiky (teoretyko-metodolohichni aspekty) [Models of Transformation Processes of Economics (Theoretical and Methodological Aspects)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, 13-21 [in Ukrainian].
15. Senchagov, V. (2001). Jekonomicheskaja bezopasnost' kak osnova obespechenija nacional'noj bezopasnosti Rossii [Economic security as the basis for ensuring national security of Russia]. *Voprosy jekonomiki – Issues of Economics*, 8, 62–74 [in Russian].
16. Kyzym, M.O., & Heiman, O.A. (2009). Stsenarne modeliuvannia rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system: napriamky, osoblyvosti ta mekhanizmy [Scenario modeling of socio-economic systems development: directions, features and mechanisms]. *Rehionalna ekonomika. — Regional Economics*, 4, 16-22 [in Ukrainian].
17. Heiets, V.M. (Eds.). (2003). *Transformation processes and economic growth in Ukraine*. X. : Fort.
18. Heiets, V.M. (Eds.). (1999). *Transformation model for the economy of Ukraine (ideology, protyrichchia, viable): monochrophy*. K. : Lohos.
19. Temnickij, A.L. (2004). Orientacii rabochih na paternalistskie i partnerskie otnoshenija s rukovodstvom [The orientation of workers on paternalistic and partnership relations with management]. *Sociologicheskie issledovanija – Sociological research*, 6, 26–37 [in Russian].
20. Chukhno, A.A. (1993). *Perekhid do rynkovoï ekonomiky [The transition to a market economy]*. K. : Naukova dumka [in Ukrainian].
21. Arrow, K.J. (1962) The Economic Implications of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*, 29, 155–173 [in English].

Andriy Grinenko, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

"Clear Energy" Ltd., Chernigov, Ukraine

Peculiarities of Formation Economic Security in a Transformational Economy

The features of transformation of the economy of Ukraine are examined on the modern stage of its development, problems which arise up in the process of transformation are investigated, directions of optimization of socio-economic development are grounded on the basis of rationalization of transformation dynamics.

The purpose of this article is to study the processes of growing threats to economic security in the context of transformational reformations and to identify the main measures to overcome both internal and external threats.

In the article the author accents at the complex conditions of the transformational period in the economy of Ukraine. In particular besides internal causes, which create the conditions for the deformation of the transitional period, the external causes have been defined, and the external threats of economic security, which create external factors because of unfair and unconscientious competition of the ex-Soviet space have been defined too. The security of national economy of Ukraine in its transformational condition is examined as unity of the internal and external threats.

socio-economic processes, transformation, economy, efficiency, economic security, threats, democratic transformation

Одержано (Received) 26.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 339.524

Т.В. Руда, ст. наук. співроб., канд. екон. наук

*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна*

Європейський досвід інформування громадян про митні правила

У статті розкрито основні аспекти нормативного регулювання питань інформаційної взаємодії громадян та митних органів на прикладі країн Європейського союзу. Проаналізовано змістове наповнення інформаційних джерел, що містять відомості про митні правила, зокрема, акцентовано увагу на допустимих обсягах перевезення товарів у розрізі їх груп, а також наявності вимог окремих країн до мінімальної суми коштів, які потрібно мати з собою під час перетину кордону, а також документів, які можуть слугувати підтвердженням наявності засобів для існування.

інформування громадян, митні правила ЄС, пам'ятки та брошури для подорожуючих

Т.В. Руда, ст. научн. сотр., канд. экон. наук

Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

Европейский опыт информирования граждан о таможенных правилах

В статье раскрыты основные аспекты нормативного регулирования вопросов информационного взаимодействия граждан и таможенных органов на примере стран Европейского союза. Проанализировано содержательное наполнение информационных источников, содержащих сведения о таможенных правилах, в частности, акцентировано внимание на допустимых объемах перевозки товаров в разрезе их групп, а также наличия требований отдельных стран к минимальной сумме средств, которые нужно иметь с собой при пересечении границы, а также документов, которые могут служить подтверждением наличия средств к существованию.

информирование граждан, таможенные правила ЕС, достопримечательности и брошюры для путешественников

Постановка проблеми. Активізація інтеграційних процесів спричинила переосмислення функцій митних органів та їх переорієнтацію з фіскального спрямування на сервісну, таким чином, сьогодні митниці виступають одним із вагомих елементів системи комунікативної взаємодії між державою та учасниками митних правовідносин. Варто відзначити, що ефективні комунікації є невід'ємною частиною досягнення митних цілей, що, у свою чергу, включає в себе оперативний обмін актуальною інформацією та консультування з проблемних питань, які виникають при здійсненні митних процедур. Особливого значення у даній сфері набуває інформування громадян, що сприяє формуванню позитивного іміджу митниць, а також передбачає пояснення та популяризацію правил і норм, що впливають на їх діяльність. В першу чергу, це стосується пропуску товарів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові дослідження з обраної тематики, доцільно виділити наступні дослідження: Л. Р. Прус [6], в роботі якої досліджено основні аспекти інформування та консультування митницями громадян з митних питань, С. А. Попеля [5], яким окреслено особливості інформування громадян з питань дотримання митних правил, Ю. О. Коновалова [3], у праці якого здійснено оцінювання інформування громадян щодо переміщення через митний кордон України товарів шляхом застосування електронних засобів поширення інформації. Незважаючи на значні напрацювання у даній сфері, на сьогодні особливо актуальним є питання дослідження та узагальнення європейського досвіду у сфері інформаційної взаємодії між митницею та громадянами з питань переміщення товарів.

Постановка завдання. Таким чином, метою написання статті є узагальнення європейського досвіду щодо інформування громадян про митні правила з метою імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняну практику.

Виклад основного матеріалу. Доцільно відмітити, що інформаційна взаємодія між митницею та громадянами значно полегшує дотримання митного законодавства та сприяє підвищенню рівня безпеки здійснення зовнішньоекономічної діяльності, тому питання формування ефективної комунікативної взаємодії між учасниками митних правовідносин є одним із пріоритетних у діяльності митних органів економічно розвинутих країн, тоді, як в Україні воно вирішується за залишковим принципом. Певні аспекти інформаційної взаємодії між учасниками митних правовідносин та основні принципи її побудови відображено у Міжнародній конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур та Рамкових стандартах забезпечення безпеки.

Зокрема, у Міжнародній конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур зазначається, що для забезпечення митних операцій митна служба повинна застосовувати інформаційні технології у випадку, якщо вони є економічно вигідними та ефективними для митних служб та для торгівлі. У розділі 9 цього ж документу зазначається, що митна служба забезпечує безперешкодний доступ будь-якої зацікавленої особи до всієї необхідної інформації загального характеру стосовно митного законодавства. При цьому, якщо інформація, до якої був наданий доступ, має потребу в коректуванні внаслідок змін у митному законодавстві або адміністративних вимогах та розпорядженнях, митна служба до набуття чинності цих змін завчасно забезпечує безперешкодний доступ до уточненої інформації у терміни, які є достатніми для того, щоб особи мали можливість врахувати ці зміни, за винятком випадків, коли попереднє повідомлення є неприпустимим. Окрім того, визначено, що митна служба використовує інформаційні технології для полегшення надання інформації. Також, у Конвенції зазначається, що за запитом особи митна служба у короткий термін надає, за можливості, найбільш точну інформацію з конкретних питань у сфері митного законодавства. Крім того, митна служба надає не тільки інформацію відповідно до запиту, але і будь-яку іншу, яка стосується справи, якщо її доведення до відома зацікавленої особи вважається митною службою доцільним [4].

У Рамкових стандартах забезпечення безпеки визначено, що митні адміністрації повинні передбачити можливість формування механізмів комунікації та / або обміну інформацією, елементи яких будуть сприяти створенню в майбутньому системи взаємного визнання контролю. Окрім того, митна адміністрація повинна регулярно оновлювати програму партнерства «митниця-бізнес» з метою сприяння впровадженню мінімальних стандартів безпеки і найбільш ефективних методів забезпечення безпеки ланцюга постачання товарів [7].

Варто відмітити, що основні підходи до формування інформаційної взаємодії між митними органами та іншими учасниками митних правовідносин передбачено й Митним кодексом ЄС (далі – МК ЄС), що вступив у дію 1 червня 2016 р. Зокрема, п.5 МК ЄС визначено, що використання інформаційних та комунікаційних технологій є одним із ключових елементів забезпечення торгівлі, спрощення митних процедур і, у той же час, ефективності митного контролю, що дозволить знизити витрати для бізнесу та рівень ризику для суспільства. При цьому, використання інформаційних та комунікаційних технологій повинно супроводжуватись узгодженим і стандартизованим застосуванням митного контролю державами – членами для забезпечення еквівалентного рівня митного контролю [10].

Ст. 14 МК ЄС передбачено надання інформації митними органами. Зокрема, будь-яка особа може сформулювати інформаційний запит на митницю щодо використання митного законодавства. Запит не розглядається лише у випадку, коли його сутність не пов'язана із діяльністю митних органів. Окрім того, митні органи здійснюють

постійний діалог з учасниками митних правовідносин, що сприяє прозорості, оперативному інформаційному обміну, безкоштовному наданню інформації з митних питань за використання мережі Інтернет [10].

Ще одним документом, що регламентує інформаційну взаємодію на митниці ЄС є Звід митних стандартів (Customs blueprint), який містить практичні інструкції, розроблені на основі митної практики ЄС [8]. Стандарт 6 «Комунікація» розкриває основні аспекти побудови діалогу з митної тематики, основною його ціллю є розвиток та реалізація стратегії комунікації, що забезпечує швидке й зрозуміле подання інформації, а також налагодження відносин з усіма зацікавленими особами. Стратегічними завдання даного стандарту є:

– розвиток та реалізація стратегії комунікації, яка повною мірою забезпечує досягнення цілей стратегії діяльності митних органів;

– розробка та використання внутрішніх та зовнішніх інформаційних каналів для роз'яснення зацікавленим сторонам стратегії функціонування, політики, систем, законодавства, правил та процедур, а також змін до них;

– розробка та впровадження інформаційного потоку для управління безперервним процесом збереження політичної та суспільної довіри, отримання підтримки та закріплення віри у надійність митниці з допомогою демонстрації її важливої ролі в суспільстві та надання інформації про результати її роботи;

– підвищення рівня загальної та державної довіри до митниці, як важливої, зорієнтованої на надання послуг, професійної, надійної й справедливої організації, яка раціонально й ефективно виконує покладені на неї завдання.

Обов'язковими елементами цього стандарту є: стратегічна орієнтація; внутрішня комунікація; інформація; цільова аудиторія.

В межах кожного з елементів визначено їх основні завдання та показники, що виступають своєрідними індикаторами реалізації кожної складової стандарту. В узагальненому вигляді їх наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Характеристика елементів Стандарту 6 «Комунікація»

Стандарт 6 «Комунікація»		
Елементи	Завдання	Показники
Стратегічна орієнтація	Наявність стратегії комунікації, яка відповідає загальній стратегії діяльності й регулярно переглядається	– впроваджена стратегія комунікації, яка відповідає загальній стратегії діяльності; – стратегія комунікації опублікована і регулярно оновлюється
	Включення в стратегію комунікації організації комунікаційного процесу, планів швидкого реагування в кризових ситуаціях	– в стратегію комунікації включені елементи, визначенні завданнями
	Впровадження на центральному рівні комунікаційної функції з чітко визначеними обов'язками, з постійним доступом до всієї актуальної інформації	– комунікаційна функція і обов'язки встановлені та описані
	Впровадження та забезпечення на регіональному рівні комунікаційної функції в тісній взаємодії з функцією зі зв'язку з громадськістю на центральному рівні відповідно до національної стратегії комунікації.	– створено список контактних пунктів/осіб у сфері комунікації на регіональному рівні; – визначені комунікативні обов'язки і процес

Продовження табл. 1

Стандарт 6 «Комунікація»		
Елементи	Завдання	Показники
	Активна участь вищого керівництва в розробці і забезпеченні ефективної і раціональної внутрішньої та зовнішньої комунікації	<ul style="list-style-type: none"> – організовуються регулярні брифінги з питань комунікації для вищого керівництва; – щоденно готуються і передаються вищому керівництву огляди засобів масової інформації; – веб-аналітика (інтернет, інтранет) регулярно подається вищому керівництву
Внутрішні комунікації	Наявність службових інструкцій, інформаційних бюлетенів, інтранету та інших інформаційних засобів, що забезпечують подання даних усім співробітникам стосовно змін у законодавстві, регламентах, організації, а також нових методик, процедур і заходів, що впливають на організацію.	<ul style="list-style-type: none"> – інтранет або інші інформаційні засоби регулярно оновлюються; – будь-який співробітник має доступ до відповідної інформації в базі знань; – інструкції і керівництва опубліковані
Стандарт 6 «Комунікація»		
	Забезпечення і сприяння комунікації в організації як зверху вниз, знизу вверху, так і між відділами	<ul style="list-style-type: none"> – за необхідності проводяться регулярні і позачергові зустрічі; – розроблені і використовуються керівництва; – введена в дію система звітності
	Регулярне надання суб'єктам економічної діяльності і громадськості однозначної, легкодоступної та своєчасної інформації за допомогою належних методів.	<ul style="list-style-type: none"> – веб-сайти регулярно оновлюються; – призначені контактні особи, до яких суб'єкти економічної діяльності і громадськість можуть звертатися з питаннями і запитами; – суб'єктам і громадськості відомі комунікативні канали, через які вони можуть звернутись до митних адміністрацій
	Щорічне доведення до відома профільного міністерства, інших правоохоронних органів та зацікавлених осіб результатів роботи і планів на майбутнє	– передбачено підготовку щорічних звітів
	Проведення за необхідності тренінгів для співробітників митниць, у тому числі для прес-секретарів та керівництва з метою розвитку їх комунікативних здібностей	– передбачено навчальні курси щодо підвищення комунікативних навичок

Продовження табл. 1

Стандарт 6 «Комунікація»		
Елементи	Завдання	Показники
Інформація	Підготовка та регулярне оновлення основних повідомлень та інформації з метою пояснення зацікавленим особам та громадянам чим займається митна служба, як і навіщо вона виконує покладені на неї функції	<ul style="list-style-type: none"> – опубліковані цілі і завдання митниці; – визначені та опубліковані основні повідомлення
	Відкритість, прозорість та доступність інформації, відсутність при цьому технократії або бюрократії	– - інформація перевіряється відділом зі зв'язків з громадськістю до її оприлюднення
	Створення та цільове використання ефективних каналів, таких як контактні особи в ЗМІ та основних зацікавлених організацій, для регулярного і/або швидкого доведення інформації до громадськості і основних зацікавлених сторін	<ul style="list-style-type: none"> – створено та опубліковано список основних зацікавлених сторін; – організовуються регулярні зустрічі з зацікавленими сторонами
	Використання попередніх, цілеспрямованих, своєчасних методів і засобів комунікації, які забезпечують надання актуальної інформації	– розроблені та регулярно переглядаються методи і засоби комунікації
	Встановлено механізм зв'язку, який забезпечує невідкладні дії у відповідь на будь-яку подію	– розроблено план комунікації в умовах кризової ситуації
Цільова аудиторія	Обробка і формування обсягу та змістового наповнення інформації та матеріалів відповідно до цільових груп, зокрема, таких як: <ul style="list-style-type: none"> - громадськість; - ЗМІ; - парламент та судові органи; - державні та інші національні органи; - органи місцевої влади; торгівельні та ділові кола. 	<ul style="list-style-type: none"> – регулярно організовуються прес-конференції; – періодично випускаються прес-релізи та статті; – випускаються інформаційні буклети, листівки, брошури, інформаційні стенди та плакати; – створено веб-сайт, на якому міститься інформація для користувачів на всьому світу, також та іноземною мовою; – організовано інформаційні заходи (лекції, навчальні курси) в межах інформування невеликих цільових груп; – встановлено лінії екстреного зв'язку для отримання і реагування на важливу інформацію, що надходить від громадськості та користувачів послуг;

Продовження табл. 1

Стандарт 6 «Комунікація»		
Елементи	Завдання	Показники
		<ul style="list-style-type: none"> – впровадження довідкових столів з питань митних постанов і процедур; – в соціальних мережах активувати облікові записи
	Забезпечення виконання правил захисту даних і конфіденційної інформації про митні методи та джерела в рамках комунікації	<ul style="list-style-type: none"> – перед публікацією інформації перевіряється виконання правил захисту даних; – перевірка інформації до публікації здійснюється відповідним оперативним відділом

Джерело: узагальнено та систематизовано автором на основі [8].

Інформаційна взаємодія між учасниками митних правовідносин неможлива без ефективного використання інформаційних технологій, тому в Зводі митних правил передбачено Стандарт 16 «Інформаційно-комунікативні технології», основною метою якого є створення служби інформаційно-комунікативних технологій та середовища інтегрованої системи ІТ, яка повністю відповідає бізнес стратегії митної адміністрації, міжнародним стандартам та вимогам ЄС.

Аналізуючи процес інформування громадян про митні правила в ЄС, варто відмітити, що найбільш поширеними формами взаємодії є розміщення інформації на офіційному сайті (http://europa.eu/european-union/life-business_en) та інформаційних ресурсах країн-учасниць Союзу, розробка пам'яток та брошур для подорожуючих, а також друкованої продукції у вигляді плакатів в місцях перетину кордону.

Офіційний сайт ЄС містить загальні відомості про Союз, його законодавчу базу й розділ «Життя та бізнес в ЄС», що включає інформацію для подорожуючих, у вигляді основних митних правил для громадян, зокрема, рубрики: «Документи та візи», «Права пасажирів», «Що ви можете взяти із собою», який й містить митні правила (рис. 1).

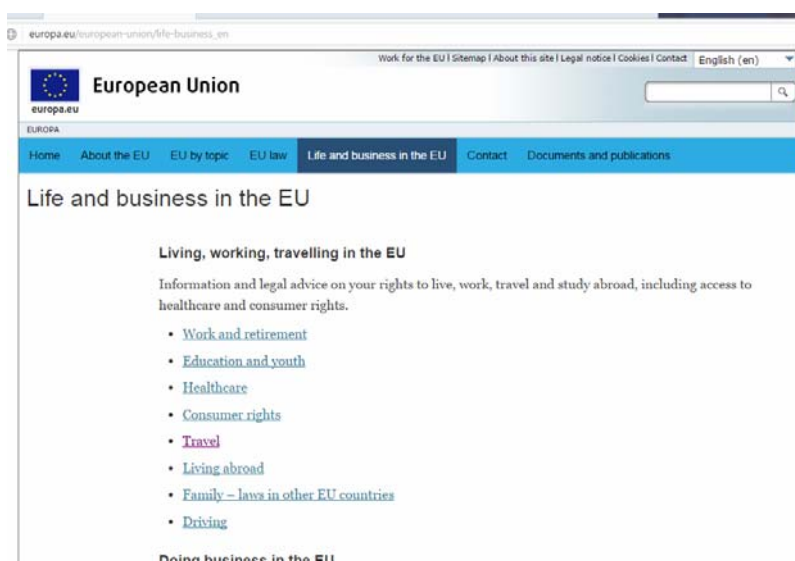

Рисунок 1 – Інтерфейс офіційної Інтернет-сторінки ЄС

Джерело: [9].

Зокрема, у цій рубриці наведено інформацію щодо правил перевезення домашніх тварин та рослин й супутніх товарів, обсягів алкогольних та тютюнових виробів, що дозволені до ввезення або вивезення на митну територію ЄС, а також основні аспекти переміщення готівки. Окрім того, сайт містить відомості щодо митних та податкових пільг для туристів. Зокрема, зазначається, що при перевезенні з третіх країн (тих, що не входять до складу ЄС) товарів некомерційного призначення в особистому багажі громадяни не сплачують митні платежі за умови дотримання наступних обсягів (табл.2).

У ЄС визначено заборону на перевезення тютюнових та алкогольних виробів громадянами у віці до 17 років. В зв'язку із цим, імпорт розглядається як такий, що не має комерційного характеру, якщо він включає товари для особистого або сімейного використання туристами або ж перевозяться у якості подарунків.

До того ж, інформаційні матеріали містять відомості про заборони при міжнародних перевезеннях щодо товарів тваринного походження (м'яса, м'ясних продуктів, молока й молочних продуктів), різновидів тварин або рослин, що підпадають під дію конвенції Вашингтон, наркотиків, медичних препаратів, зброї, вибухових пристроїв. У випадку перевезення € 10 000 або ж більшої суми обов'язковим є її декларування.

Таблиця 2 – Обсяги товарів, що можуть імпортуватись в ЄС без сплати митних платежів

Вид товару	Обсяг (кількість)
Тютюнові вироби	<p>Кожна країна-учасниця союзу приймає рішення про допустимі обсяги перевезень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 200 або 40 цигарок; * • 100 або 20 сигарели (вагою не більше 3 г кожна); * • 50 або 10 сигар; * • 250 г тютюну або 50 г тютюну для паління* <p>* Кожна сума становить 100% від загального обсягу тютюнових виробів та будь-яке поєднання цих товарів не повинно перевищувати 100%.</p>
Алкогольні напої	<ul style="list-style-type: none"> • загальний обсяг 1 л. спирту або алкогольних напоїв з концентрацією спирту більше 22 об%, або неденатурованого етилового спирту 80об% об більше; або • в загальному обсязі 2 л алкогольних напоїв з концентрацією спирту, що не перевищує 22% об. • загальний обсяг 4 л вина; • 16 л пива (тільки для ПДВ і акцизу)
Паливо	<ul style="list-style-type: none"> • У будь-яких засобах автомобільного транспорту в обсязі повної наповненості баку, а також • кількість палива, що не 10 л, що міститься в переносному контейнері.
Інші товари (у тому числі парфуми, кава, чай, електронні прилади та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> • До вартості € 430 для громадян, що переміщуються повітряним та морським транспортом; • До вартості € 300 для інших видів транспорту <p>В країнах – учасницях ЄС ці вартісні обмеження можуть бути зменшені до € 150 для туристів у віці до 15 років.</p>

Джерело: узагальнено автором на основі [9].

Незважаючи на ці правила, при ввезенні товарів можуть бути встановлені додаткові обмеження передбачені конкретними співтовариствами або національним законодавством, тому на сайті містяться посилання на суб-сайти країн-учасниць ЄС із рекомендацією актуалізації інформації на момент в'їзду на територію тієї чи іншої держави.

На сайті інформація наводиться 24 мовами, окрім того, розроблено й російську версію інформаційного ресурсу, проте, наповнення лінок є англomовним.

Окрім того, сайтом передбачено можливість отримання он-лайн консультацій з митних питань, у тому числі із врахуванням особливостей національного законодавства країн-членів ЄС. Основні новації з митних питань оприлюднюються у Бюлетені ЄС, посилання на повнотекстові матеріали якого також міститься на сайті. До того ж, інформація про ЄС та митні правила досить широко представлена у соціальних мережах: Facebook, Twitter, LinkedIn, Google +, Youtube, Flickr, Instagram та ін.

Таким чином, інформуванню та консультуванню громадян з митних питань у ЄС приділяється досить значна увага. За офіційними даними ці напрямки діяльності віднесено до топ 20 державних е-послуг, що визначають рівень розвитку країн [1]. До того ж окрім офіційного сайту інформація про митні правила для громадян досить широко представлена на сайтах туристичних компаній та у вигляді ілюстративних брошур, презентацій, навчальних відео-роликів про особливості проходження митного контролю в ЄС.

Зокрема, за фінансової підтримки ЄС з метою популяризації європейського митного законодавства в рамках проекту «Подорожуй відповідально» розроблено карту Європи з інформацією про вимоги окремих країн до мінімальної суми коштів, які потрібно мати з собою під час перетину кордону, а також документів, які можуть слугувати підтвердженням наявності засобів для існування. Країни, про які завантажена ця інформація, виділені яскравим зеленим кольором, і позначені написами українською мовою.

Щоб дізнатися базову суму необхідних коштів для країни, потрібно клацнути на неї або на її назву на карті. Для отримання більш детальної інформації потрібно перейти за посиланням, яке також з'являється після кліку. Карту можна збільшувати та зменшувати, інформація на ній постійно оновлюється [2].

У рамках цього ж проекту розроблено Порадник з серії «Подорожуй відповідально», який інформує про права та відповідальність громадян України під час подорожей до країн ЄС і перебування в них:

- як готуватися до подорожі;
- як не зазнати депортації або штрафу;
- куди звернутися при виникненні проблем під час перебування за кордоном.

Саме такий підхід до організації інформування з митних питань й створює передумови для забезпечення дотримання законодавства в ЄС.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, узагальнюючи результати здійсненого дослідження, варто зробити висновки про те, що інформування про митні правила громадян у ЄС є досить активним й здійснюється з метою зниження ризику порушення митного законодавства. Варто зазначити, що це є одним із завдань митних органів, що визначено МК ЄС, Міжнародною конвенцією про спрощення і гармонізацію митних процедур, Рамковими стандартами забезпечення безпеки. Окремим документом, що розкриває особливості інформаційної взаємодії між громадянам та митними органами є Звід митних стандартів (Customs blueprint). При цьому, найбільш поширеними формами інформаційної взаємодії з митних питань у ЄС є розміщення інформації на офіційному сайті та інформаційних ресурсах країн-учасниць Союзу, розробка пам'яток та брошур для подорожуючих, а також друкованої продукції у вигляді плакатів в місцях перетину кордону. Офіційний сайт ЄС містить

усю необхідну інформацію про особливості перетину митного кордону, а також відомості про обсяги товарів, що можуть імпортуватись в ЄС без сплати митних платежів та заборони на переміщення певних груп товарів. Значну роль у процесі інформування громадян відіграють соціальні мережі.

Окрім того, варто відмітити, що з метою популяризації європейського митного законодавства в рамках локальних (національних) проектів за фінансової підтримки ЄС розроблено карту Європи з інформацією про вимоги окремих країн до мінімальної суми коштів, які потрібно мати з собою під час перетину кордону, а також документів, які можуть слугувати підтвердженням наявності засобів для існування.

При цьому, варто відмітити, що в Україні досліджуване питання на сьогодні залишається неврегульованим й потребує суттєвого доопрацювання, а тому врахування основних аспектів інформування про митні правила в ЄС є досить актуальним та необхідним в контексті реформування митної сфери.

Список літератури

1. Индикаторы ЕС: 20 базовых государственных е-услуг [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.cnews.ru/reviews/free/gov2005/part4/eu.shtml>
2. Карта Європи [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://travel.europewb.org.ua/karta-yevropy/>
3. Коновалов Ю.О. Оцінка здійснення інформування громадян щодо переміщення через митний кордон України товарів шляхом застосування електронних засобів поширення інформації [Текст] / Ю.О. Коновалов // Сучасні тенденції розвитку світової економіки: збірник матеріалів IX міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 26 травня 2017 р.). – Харків: ХНАДУ, 2017. – С. 198–200.
4. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.03.1973 р. [Електронний ресурс] – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_643
5. Попель С.А. Інформування громадян з питань дотримання митних правил [Текст] / С.А. Попель // Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 13-14 квітня 2017 р.). – Дніпро: НМетАУ, 2017. – С. 608–612.
6. Прус Л.Р. Інформування та консультування як сервісна функція митної адміністрації [Текст] / Л.Р. Прус // Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 13-14 квітня 2017 р.). – Дніпро: НМетАУ, 2017. – С. 612–616.
7. Рамочные стандарты безопасности и облегчения мировой торговли Всемирной таможенной организации : [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/976_003
8. Свод таможенных стандартов: [Электронный ресурс] – Режим доступа : ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/.../customs_blueprintsru.pdf
9. Life and business in the EU [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://europa.eu/european-union/life-business_en
10. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of October 9, 2013 laying down the Union Customs Code. Official Journal. [http : //eur-lex.europa.eu/homepage.html](http://eur-lex.europa.eu/homepage.html). Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:2013:269:TOC>

References

1. Indikatory ES: 20 bazovykh gosudarstvennykh e-uslug [Indicators of the EU: 20 basic public e-services]. www.cnews.ru. Retrieved from <http://www.cnews.ru/reviews/free/gov2005/part4/eu.shtml> [in Russian].
2. Karta Yevropy [Map of Europe]. travel.europewb.org.ua Retrieved from <http://travel.europewb.org.ua/karta-yevropy/> [in Ukrainian].
3. Kononov, Yu.O. (2017). Otsinka zdiysnennia informuvannia hromadian schodo peremischennia cherez mytnyj kordon Ukrainy tovariv shliakhom zastosuvannia elektronnykh zasobiv poshyrennia informatsii [Assessment of the implementation of information to citizens on the movement of goods across the customs border of Ukraine by the use of electronic means of disseminating information]. Modern trends in the development of the world economy: IX mizhnarodna naukovo-praktychnoa konferentsiia (26 travnia 2017 r.) – 9nd International Scientific-Practical Conference (pp. 198-200). Kharkiv: KhNADU [in Ukrainian].

4. Mizhnarodna konventsiiia pro sproschennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur vid 18.03.1973 r. [International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures of 18.03.1973]. *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_643 [in Ukrainian].
5. Popel', S.A. (2017) Informuvannia hromadian z pytan' dotrymannia mytnykh pravyl [Informing citizens on compliance with customs rules]. Actual problems of socio-economic systems in a transformational economy: *Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia (13-14 kvitnia 2017 r.) - All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 608-612). Dnipro: NMetAU [in Ukrainian].
6. Prus, L.R. (2017). Informuvannia ta konsul'tuvannia iak servisna funktsiia mytnoi administratsii [Information and counseling as a service function of the customs administration]. Actual problems of socio-economic systems in a transformational economy: *Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia (13-14 kvitnia 2017 r.) - All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 612-616). Dnipro: NMetAU. [in Ukrainian].
7. Ramochnye standarty bezopasnosti i oblegcheniia mirovoi trgovli Vsemirnoi tamozhennoi organizatsii [Framework standards for security and facilitation of world trade of the World Customs Organization]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/976_003 [in Russian].
8. Svod tamozhennykh standartov [Code of Customs Standards]. *ec.europa.eu*. Retrieved from ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/.../customs_blueprintsru.pdf [in Russian].
9. Life and business in the EU. *europa.eu*. Retrieved from http://europa.eu/european-union/life-business_en [in English].
10. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of October 9, 2013 laying down the Union Customs Code. Official Journal. <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html>. Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=OJ:L:2013:269:TOC> [in English].

Ruda Tatiana, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior researcher
Research Center of Customs Affairs, Research Institute of Fiscal Policy, University of the Public Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine

Normative Regulation on the Definition and Control of Customs Value of Goods in the EU

The article deals with the basic aspects of regulation on the definition and control of customs value of goods in European countries. The methods of customs valuation used in the EU, the main elements of the procedure of the correctness of its determination, especially the settlement of disputes in this area. The analysis and expediency of implementation of articles of the Customs Code of the EU in defining and controlling the customs value of goods in domestic practice.

Thus, the purpose of writing is a synthesis of European experience regarding normative regulation on the definition and control of the customs value.

Thus, summarizing the results of the research, it should be noted that the question of definition, control and adjustment of the customs value of goods in the EU is economic in nature and provides for the protection of customs interests of both the state and participants in foreign economic activity is regulated exclusively by regulations that are not only customs Code, but also leadership (guidance) to determine the customs value and amendments thereto, which contain detailed algorithm of actions for each of the participants customs relations. In addressing problem areas to adjust customs value of preferred consensus through written consultations between the customs authorities and participants of foreign trade who are interested in observing the customs legislation creates conditions for the development of mechanisms for customs simplifications.

However, it should be noted that certain elements of the European practice of regulation study issues reflected in the Customs Code of Ukraine, however, worth noting that it is expedient adaptation implemented articles to domestic realities of state customs, which certainly should include the development and adoption of additional regulations and legal acts that regulate issues identification, control, adjustment of customs value of goods, and will make these processes "transparent" and accessible to members of customs relations.

informing citizens of EU customs rules, monuments and brochures for travelers

Одержано (Received) 11.07.2017

*Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017
 Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017*

УДК 330.341.1 : 334.75

О.В. Сторожук, доц., канд. екон. наук

О.В. Заярнюк, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Передумови формування інноваційного кластера в регіоні

У статті розглянуто та удосконалено теоретичні засади формування передумов для створення інноваційного кластера в регіоні шляхом обґрунтування показників інноваційної, інвестиційної та кадрової складової. Здійснено аналіз передумов формування інноваційних кластерів в розрізі регіонів України. Отримало подальший розвиток обґрунтування напрямів активізації формування інноваційних кластерів в умовах економічного зростання регіонів України, які враховують оцінку інноваційного розвитку регіону, що є важливим етапом в розробці регіональних інноваційних стратегій та виборі напрямків кластеризації.

кластер, інноваційна, інвестиційна та кадрова складові, регіон

О.В. Сторожук, доц., канд. екон. наук

А.В. Заярнюк, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина

Влияние человеческого капитала на социально-экономическую безопасность региона

В статье рассмотрены и усовершенствованы теоретические основы формирования предпосылок для создания инновационного кластера в регионе путем обоснования показателей инновационной, инвестиционной и кадровой составляющей. Осуществлен анализ предпосылок формирования инновационных кластеров в разрезе регионов Украины. Получило дальнейшее развитие обоснование направлений активизации формирования инновационных кластеров в условиях экономического роста регионов Украины, которые учитывают оценку инновационного развития региона, что является важным этапом в разработке региональных инновационных стратегий и выборе направлений кластеризации.

кластер, инновационная, инвестиционная и кадровая составляющие, регион

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації економіки стає очевидним, що наявність ресурсних переваг вже не є запорукою успішного функціонування в конкурентному середовищі. Світовий досвід показує, що традиційний бізнес поступається в ефективності різним формам взаємодії підприємств, наукових установ, навчальних закладів, інституційних структур. Кластерна форма організації виробництва сприяє активізації регіонального економічного зростання, визначає конкурентоспроможність та стійкість регіональної й національної економіки, тому підтримка розвитку регіональних економічних кластерів – один з пріоритетних напрямків політики модернізації української економіки.

Для формування кластерів на регіональному рівні необхідне об'єднання зусиль держави, бізнесу та науки. Цей процес вимагає систематизації наукових уявлень про кластери, їх характеристик, етапів розвитку та особливостей територіального розміщення з точки зору довгострокових перспектив розвитку регіону. Поняття природи кластера дозволяє виділити переваги, що визначають конкурентні позиції господарюючих суб'єктів на регіональному, національному та міжнародному рівнях, що забезпечують зростання масштабів та динаміки інвестиційної та інноваційної активності. Окремою проблемою є необхідність вивчення передумов, заходів та інструментів формування конкурентоспроможних інноваційних регіональних кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розвитком інноваційних кластерів в контексті підвищення конкурентоздатності економіки України, висвітлені в працях таких вітчизняних вчених, як І. Бабенко [1],

© О.В. Сторожук, О.В. Заярнюк, 2017

Я. Базиліук [14], Р. Глушаниця [3], Я. Жаліло [14], С. Соколенко [15]; підходи до формування кластерів в якості чинника економічного розвитку підприємств і територіальних утворень розглядають О. Кузьмін [5], І. Косач [4], Л. Левковська [6], О. Мазур [8], В. Мельничук [9]; розробці методичних підходів до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур присвячені праці О. Левченка і О. Ткачук [7].

Незважаючи на велику увагу, яку приділяють українські вчені теорії кластерного розвитку, багато питань потребують уточнення та опрацювання для практичного застосування в українській економіці. Кластерний підхід, як визнаний фактор активізації інноваційного розвитку регіонів, вимагає докладного дослідження з метою розробки практичних механізмів реалізації, що підтверджує актуальність даного дослідження і визначає його мету.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження передумов формування інноваційного кластера в економіці регіону в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Відразу відмітимо, що в Україні існує законодавча неврегульованість поняття «кластер». Так, статтями 120 та 127 Господарського кодексу України передбачені різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств, а саме: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо). Якщо порівнювати ці форми об'єднань підприємств з такою формою об'єднання як кластер, то можна зробити висновок, що кластер може існувати в одній з таких організаційно-правових форм або бути окремою формою об'єднання підприємств.

Відомо, що автором методологічних основ кластерного підходу в господарській діяльності є американський економіст Майкл Портер. Під кластером він розуміє групу географічно близьких взаємопов'язаних компаній, що діють в певній сфері, характеризуються спільністю діяльності і доповнюють один одного [12].

Щодо поняття інноваційного кластера, то в економічній літературі існують різні думки. Зокрема, під інноваційним кластером розуміється цілісна система підприємств і організацій з виробництва готового інноваційного продукту, що включає весь інноваційний ланцюжок – від розвитку фундаментальної наукової ідеї до виробництва й дистрибуції готової продукції [13].

На думку Л. Левковської, інноваційний кластер формує певну систему поширення нових знань і технологій, забезпечує прискорення процесу трансформації винаходів у інновації, а інновацій – у конкурентні переваги, розвиток якісних стійких зв'язків між усіма його учасниками. Виникнення таких кластерів – закономірний процес за наявності спільної наукової та виробничої бази [6].

Становлення інноваційних кластерів здійснюється на таких засадах:

- спрямованості на інноваційний розвиток економіки та підвищення рівня конкурентоспроможності регіону;
- оптимального використання всіх наявних ресурсів (фінансових, інтелектуальних, матеріально-технічних, інформаційних тощо);
- сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату;
- широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій;
- посилення інноваційного розвитку регіону на основі підвищення інноваційної активності підприємств та зростання їх експортного потенціалу.

Інноваційний кластер є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності, він являє собою неформальне об'єднання зусиль різних організацій (промислових підприємств, науково-дослідних центрів, ВНЗ, індивідуальних підприємств, органів державного управління, громадських організацій тощо). Мета створення інноваційного кластера полягає в концентрації сильних сторін

регіону для вирішення складних завдань розвитку економіки на інноваційних засадах. Визначальну роль у створенні та функціонуванні даної мережі відіграють місцеві науково-дослідні інститути, що досліджують відповідні тематичні сфери. Об'єднання в кластер забезпечує систему розповсюдження нових знань, технологій, інновацій. При цьому формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластеру є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – в конкурентні переваги.

Успішність розвитку інноваційного кластера залежить від багатьох факторів, серед яких найбільш суттєвими, на наш погляд, є інноваційна, інвестиційна та кадроваскладові. Вибрані нами для оцінки передумов формування інноваційного кластера показники, на наш погляд, найбільш показово відображають стан цих складових в економіці регіонів України. Система показників оцінки передумов формування кластерів на території регіону наведена в таблиці 1.

Таблиця 1 – Показники оцінки передумов формування інноваційного кластера в регіоні

<i>Показник</i>	<i>Позначення</i>
Інноваційна складова	
Частка інноваційно активних підприємств, %	I ₁
Питома вага внутрішніх НДР у загальному обсягу витрат на здійснення інноваційної діяльності, %	I ₂
Частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення в загальному обсязі витрат на інноваційну діяльність, %	I ₃
Співвідношення витрат на інноваційну діяльність і кількості заявок на винахід	I ₄
Співвідношення витрат на інноваційну діяльність і кількості впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах	I ₅
Частка наукових організацій в загальній кількості підприємств регіону, %	I ₆
Частка освітніх установ в загальній кількості організацій регіону, %	I ₇
Інвестиційна складова	
Інвестиції на душу населення регіону, грн	I _{н1}
Частка капітальних інвестицій у матеріальні активи у загальному обсязі інвестицій, %	I _{н2}
Кадрова складова	
Рівень економічної активності населення регіону, %	K ₁
Рівень зайнятості населення, %	K ₂
Питома вага дослідників у загальній чисельності зайнятих в економіці регіону, %	K ₃
Питома вага докторів наук у загальній чисельності дослідників, %	K ₄
Питома вага кандидатів наук у загальній чисельності дослідників, %	K ₅

Джерело: розроблено авторами.

Регіональні інноваційно-промислові кластери мають в своїй основі стійку систему поширення нових технологій, знань, продукції, так звану технологічну мережу, яка спирається на спільну наукову базу. Крім того, підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій. До

того ж регіональні промислові кластери надзвичайно важливі для розвитку малого і середнього підприємництва: вони забезпечують малим фірмам високий ступінь спеціалізації при обслуговуванні конкретної підприємницької ніші, оскільки при цьому вони отримують доступ до капіталу промислового підприємства, а також активно відбувається обмін ідеями і передача знань від фахівців до підприємців.

Завданням визначення передумов формування інноваційного кластеру є співставлення регіональних індикаторів з аналогічними показниками за іншими регіонами. Тому використовувані в запропонованій нами методиці дані – відносні величини, що дозволяють виконувати коректні розрахунки і здійснювати перенесення критеріїв з однієї територіальної площини до іншої.

Після ранжирування регіонів нами визначено підсумковий рейтинг за сумою місць, набраних за 14 показниками оцінки передумов формування інноваційного кластера. Згідно отриманих результатів (табл. 2, 3 і 4) за рейтингом показників оцінки передумов формування інноваційних кластерів у регіональному аспекті перше місце посідає Харківська область (129 балів), друге місце з відривом у 2 бали займає Вінницька область, третє – м. Київ.

Урахування різноспрямованих факторів дозволило визначити регіони схильні до формування кластерних структур. На основі отриманих даних до найбільш перспективних регіонів для здійснення процесів кластеризації, крім столиці, Харківської та Вінницької областей, можна віднести Сумську, Дніпропетровську, Львівську та Миколаївську області. Найменш привабливі передумови для формування інноваційних кластерів мають Донецька та Луганська області.

Отримані дані дозволяють виявити певні особливості, які стосуються оцінки передумов формування інноваційних кластерів за регіональною диференціацією.

Так, Кіровоградська область за показником I_2 займає 5-ту позицію, за показником I_4 – 6-ту, за показником $I_{н2}$ – 2-гу позицію серед регіонів, за показником K_4 – 22-гу позицію, K_5 – 23-ту. Це означає, що умови формування інноваційного кластера даного регіону характеризуються середнім показником частки інноваційно активних підприємств; високою питомою вагою внутрішніх НДР у загальному обсягу витрат на здійснення інноваційної діяльності; високим показником співвідношення витрат на інноваційну діяльність і кількості заявок на винахід; високою часткою освітніх установ в загальній кількості організацій регіону. Отже, оцінка показників, що характеризують передумови формування інноваційного кластера в економіці Кіровоградської області, свідчить про наявність факторів, що сприяють розвитку кластера в даному регіоні.

Разом із тим існують фактори, що стримують інноваційне зростання підприємств Кіровоградської області. Такими, зокрема, є фінансові обмеження; низький попит на нові товари, роботи, послуги; невизначеність економічної вигоди від використання інтелектуальної власності; значний дефіцит кваліфікованого персоналу, обмеженість інформації про ринки збуту і нормативно-правові документи про нові технології; обмежений доступ до іноземних ринків; нерозвиненість інноваційної інфраструктури, коопераційних зв'язків та інформаційно-маркетингових комунікацій між підприємствами, ВНЗ, індивідуальними підприємцями, органами державного управління, громадськими організаціями та іншими потенційними учасниками кластера; слабка адаптація підприємств та організацій до нововведень, що супроводжується низьким рівнем їх конкурентоспроможності.

Таблиця 2 – Розрахунок показників оцінки передумов формування інноваційних кластерів за регіонами України

Region	Показник													
	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I _{н1}	I _{н2}	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅
Вінницька	15,38	1,31	97,19	12914,1	80354,3	0,0698	0,0802	5224,0	99,5	62,8	56,6	0,2054	8,81	27,41
Волинська	10,19	0,13	94,50	14741,1	16379	0,0512	0,0716	6144,0	99,7	57,7	51,0	0,1203	6,59	30,62
Дніпропетровська	14,74	0,15	98,56	63967,4	324198	0,0594	0,0542	10239,5	97,5	64,1	59,1	1,0548	3,93	11,22
Донецька	13,76	23,68	34,28	10182,2	24437,4	0,0176	0,0293	2806,0	89,3	58,3	50,0	0,0422	9,22	14,29
Житомирська	20,61	0,77	69,74	5533,72	10276,9	0,0316	0,0703	4477,5	98,1	63,0	55,9	0,1323	12,23	25,82
Закарпатська	11,19	0,43	88,00	1612,6	8523,73	0,0429	0,0667	3712,2	99,5	60,9	54,8	0,3443	10,62	22,57
Запорізька	22,07	11,37	64,14	4809,89	6477,31	0,0667	0,0534	6323,7	99,3	62,2	56,0	0,9779	1,86	6,85
Івано-Франківська	21,09	5,21	78,90	1676,41	13411,3	0,0662	0,0623	5765,8	99,7	60,0	54,7	0,2184	8,78	22,90
Київська	16,61	2,21	93,15	8555,61	28518,7	0,0458	0,0360	19340,1	99,1	62,0	57,8	0,3103	4,91	17,89
Кіровоградська	17,89	23,89	71,87	11405,2	15430,6	0,0692	0,0738	6599,2	99,7	60,4	52,9	0,2287	2,08	10,00
Луганська	13,24	17,05	59,79	2414,24	21728,2	0,0350	0,0300	1877,4	98,5	66,2	55,6	0,2135	8,13	15,18
Львівська	20,58	8,36	76,24	4208,62	5503,58	0,1187	0,0683	7395,5	97,6	60,6	55,9	0,8167	10,13	30,40
Миколаївська	23,08	51,63	46,76	14694,3	57441,2	0,0585	0,0374	8435,7	98,4	63,6	57,5	0,8751	1,72	4,88
Одеська	20,94	6,52	64,87	1605,78	7248,93	0,0649	0,0552	7036,7	98,6	60,8	56,7	0,6342	10,02	25,06
Полтавська	13,97	14,97	81,39	7900,59	14221,1	0,0672	0,0576	10712,0	98,9	61,0	53,3	0,3698	7,83	34,25
Рівненська	17,04	5,02	91,57	6736,87	1554,66	0,0536	0,0730	3723,7	98,1	63,6	56,9	0,1444	8,87	35,17
Сумська	17,80	18,64	71,46	24286,4	6938,96	0,0734	0,0688	5207,0	99,0	62,6	56,8	1,1074	5,53	29,68
Тернопільська	26,09	11,96	85,46	6133,71	1244,52	0,0648	0,0997	4615,0	99,5	58,7	52,0	0,2087	7,31	32,90
Харківська	30,47	23,05	62,59	3184,63	19766,7	0,2265	0,0977	6141,1	96,4	63,8	59,7	2,4621	6,92	22,20
Херсонська	19,79	8,31	70,64	3751,16	4688,95	0,0765	0,0765	4341,3	99,4	62,8	55,8	0,3437	5,71	24,16
Хмельницька	12,77	0,29	93,06	3428,19	5999,34	0,0288	0,0647	7090,6	99,2	59,5	53,9	0,1225	8,41	29,91
Черкаська	16,11	28,48	69,35	1246,21	5607,94	0,0762	0,0610	5268,7	99,2	62,7	56,2	0,2805	5,90	15,64
Чернівецька	20,37	3,84	37,34	1903,45	3806,9	0,1255	0,1057	2945,9	99,8	61,5	56,2	0,6048	11,35	34,41
Чернігівська	15,24	48,61	40,31	2723,4	4357,43	0,0730	0,0778	5160,3	99,5	62,6	55,6	0,2958	1,24	11,20
м. Київ	23,06	38,96	50,68	3345,58	19170,7	0,1176	0,0382	36974,2	82,9	66,7	62,3	4,1096	8,51	21,54

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 3 – Розрахунок показників ранжирування регіонів за передумовами формування інноваційних кластерів

Регіон	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I _{н1}	I _{н2}	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	Сума балів
Вінницька	17	20	2	5	2	9	4	15	5	8	9	18	8	9	131
Волинська	25	25	3	3	9	19	9	11	3	25	24	24	16	5	201
Дніпропетровська	19	24	1	1	1	16	19	4	22	3	3	4	21	21	159
Донецька	21	6	25	7	5	25	25	24	24	24	25	25	6	20	262
Житомирська	8	21	15	12	13	23	10	19	19	7	13	22	1	10	193
Закарпатська	24	22	7	23	14	21	13	22	8	17	18	12	3	14	218
Запорізька	5	12	18	13	17	12	20	10	10	13	12	5	23	24	194
Івано-Франківська	6	16	10	22	12	13	15	13	4	21	19	17	9	13	190
Київська	15	19	4	8	4	20	23	2	13	14	4	13	20	17	176
Кіровоградська	12	5	12	6	10	10	7	9	2	20	22	16	22	23	176
Луганська	22	9	20	20	6	22	24	25	17	2	16	19	12	19	233
Львівська	9	13	11	14	20	3	12	6	21	19	14	7	4	6	159
Миколаївська	3	1	22	4	3	17	22	5	18	5	5	6	24	25	160
Одеська	7	15	17	24	15	14	18	8	16	18	8	8	5	11	184
Полтавська	20	10	9	9	11	11	17	3	15	16	21	10	13	3	168
Рівненська	14	17	6	10	24	18	8	21	20	6	6	21	7	1	179
Сумська	13	8	13	2	16	7	11	16	14	12	7	3	19	8	149
Тернопільська	2	11	8	11	25	15	2	18	7	23	23	20	14	4	183
Харківська	1	7	19	18	7	1	3	12	23	4	2	2	15	15	129
Херсонська	11	14	14	15	21	5	6	20	9	9	15	11	18	12	180
Хмельницька	23	23	5	16	18	24	14	7	11	22	20	23	11	7	224
Черкаська	16	4	16	25	19	6	16	14	12	10	10	15	17	18	198
Чернівецька	10	18	24	21	23	2	1	23	1	15	11	9	2	2	162
Чернігівська	18	2	23	19	22	8	5	17	6	11	17	14	25	22	209
м. Київ	4	3	21	17	8	4	21	1	25	1	1	1	10	16	133

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4 – Рейтинг регіонів України за оцінкою передумов формування інноваційного кластера в економіці

Регіон	Сума балів	Місце в рейтингу
Харківська	129	1
Вінницька	131	2
м. Київ	133	3
Сумська	149	4
Дніпропетровська	159	5
Львівська	159	5
Миколаївська	160	6
Чернівецька	162	7
Полтавська	168	8
Київська	176	9
Кіровоградська	176	9
Рівненська	179	10
Херсонська	180	11
Тернопільська	183	12
Одеська	184	13
Івано-Франківська	190	14
Житомирська	193	15
Запорізька	194	16
Черкаська	198	17
Волинська	201	18
Чернігівська	209	19
Закарпатська	218	20
Хмельницька	224	21
Луганська	233	22
Донецька	262	23

Джерело: розраховано авторами.

Отже, з метою активізації інноваційного розвитку регіонів України на засадах кластеризації, передусім, державна політика має бути спрямована на підтримку розвитку інноваційних кластерів, модернізації економіки та соціального розвитку регіонів. Актуальним є оновлення нормативно-правової бази стосовно розвитку кластерів. Така нормативно-правова база включає закони Верховної Ради України, а також концепції та стратегії Кабінету Міністрів України.

Необхідним є застосування комплексного підходу до інноваційного розвитку, який полягає не у вирішенні окремих проблем органами влади, а в прийнятті загальної стратегії розвитку регіональної інноваційної системи. Вважаємо перспективним використання кластерного підходу для активізації інноваційного розвитку регіону, який передбачає розвиток коопераційних і конкурентних зв'язків між суб'єктами інноваційної діяльності, підвищення ефективності співпраці в системі «регіон – наука – виробництво», підвищення ефективності інформаційного обміну, зростання зацікавленості учасників кластера в підвищенні ефективності бізнесу за допомогою впровадження інновацій у виробничі та управлінські процеси; формування замовлення вищим навчальним та професійно-технічним закладам регіону на навчання фахівців та

спеціалістів необхідного профілю з майбутнім їх працевлаштуванням у структурі кластеру на основі замовлень учасників інноваційного кластеру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, успішність розвитку інноваційного кластера в економіці регіону залежить, насамперед, від розвитку інноваційної, інвестиційної та кадрової складової. Запропоновано використання багатокритеріальної оцінки передумов формування кластерів в регіоні, що дозволяє враховувати найбільш важливі фактори впливу на процес формування кластеру. Запропонована методика передбачає використання доступних даних для аналізу, є універсальною для застосування, ураховує найважливіші чинники передумов кластеризації. Практичне застосування даної методики дозволить здійснити обґрунтований попередній відбір регіонів, в яких наявні найбільш сприятливі передумови для формування кластерів.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні та оцінюванні умов функціонування потенціальних кластерів у регіоні із застосуванням таких якісних методів, як SWOT-аналіз, PEST-аналіз, за результатами яких можна буде зробити висновок про наявність умов для формування кластерних структур в певних сферах економічної діяльності в регіоні. Виявлення сильних сторін і можливостей зовнішнього середовища регіону дасть можливість зробити висновок про передумови для кластеризації за пріоритетними видами діяльності. Оцінка слабких сторін і загроз зовнішнього середовища дозволить нівелювати їх негативний вплив на процеси кластеризації економіки.

Список літератури

1. Бабенко І. Інноваційні кластери сприятимуть підвищенню конкурентоздатності економіки [Електронний ресурс] / І. Бабенко // Діловий вісник. – 2012. – № 1 – Режим доступу : <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/2012/dv1201232.ua.html>
2. Варяниченко О.В. Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності [Текст] / О.В. Варяниченко // Науковий вісник НГУ. – 2011. – № 3. – С. 118–121.
3. Глушаниця Р.В. Кластерний принцип формування міжнародних стратегічних альянсів [Текст] / Р.В. Глушаниця // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 3. – С. 38–43.
4. Косач І.А. Функціонування кластерів в умовах сучасних економічних відносин [Текст] / І. А. Косач // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 1. – С. 125–128.
5. Кузьмін О. Кластери як чинник економічного розвитку підприємств і територіальних утворень [Текст] / О. Кузьмін, В. Жеруха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14–23.
6. Левковська Л.В. Формування інноваційних кластерів в Україні [Текст] / Л.В. Левковська // Продуктивні сили України. – 2009. – № 1. – С. 115–119.
7. Левченко О.М. Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів в контексті формування інноваційно-інтегрованих структур [Текст] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук. – Наукові праці Центральноукраїнського національного технічного університету: Економічні науки. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – Вип. 31. – С. 28–38.
8. Мазур О.А. Технологічні парки. Світовий та український досвід [Текст] / О.А. Мазур, В.С. Шовкалюк. – К. : Прок-бізнес, 2009. – 70 с.
9. Мельничук В. Кластери в економіці України [Електронний ресурс] / В. Мельничук – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajini>
10. Обсерваторія кластеру: інформаційний ресурс з аналізу кластерів та кластерної політики країн Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.clusterobservatory.eu>
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Портер М. Конкуренція [Текст] / Пер. с англ. / М. Портер – М.: Издательский дом "Вильямс", 2002. – 496 с.
13. Посібник з кластерного розвитку: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах. EuropeAid/121495/C/SV/UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>
14. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України [Текст] /

- Я.А. Жаліло, С.І. Архієреєв, Я.Б. Базилук [та ін.]. – К. : НІСД, 2006. – 119с.
15. Соколенко С.І. Проблеми і перспективи посилення конкурентоздатності економіки України на основі кластерів [Текст] / С.І. Соколенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : зб. наук. праць / НАН України / відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів: Вид-во ІРД. – 2008. – Вип. 3 (71). – С. 18–30.
 16. Українські кластери [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ucluster.org/>

References

1. Babenko, I. (2012) Innovatsiini klasteri spriyatymut pidvyshchenniu konkurentozdatnosti ekonomiky [Innovative clusters will enhance the competitiveness of the economy]. *Dilovyi visnyk – Business messenger*, 1. <http://www.ucci.org.ua> Retrieved from <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/2012/dv1201232.ua.html> [in Ukrainian].
2. Varyanychenko, O. V. (2011). Formuvannia innovatsiinykh klasteriv v Ukraini yak instrument rozvytku ta konkurentozdatnosti [Formation of innovative clusters in Ukraine as a tool for development and competitiveness]. *Naukovyivisnyk NHU – ScientificbulletinofNMU*, 3, 118-121 [in Ukrainian].
3. Hlushanytsia, R. V. (2010). Klasternyi pryntsyyp formuvannia mizhnarodnykh stratehichnykh aliantsiv [Cluster principle of formation of international strategic alliances]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations inUkraine*, 3, 38-43 [in Ukrainian].
4. Kosach, I. A. (2010). Funktsionuvannia klasteriv v umovakh suchasnykh ekonomichnykh vidnosyn [Functioning of clusters in conditions of modern economic relations]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 1, 125-128 [in Ukrainian].
5. Kuzmin, O. (2010). Klasteri yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv i terytorialnykh utvoren [Clusters as a factor in the economic development of enterprises and territorial entities]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 2, 14-23 [in Ukrainian].
6. Levkovska, L. V. (2009). Formuvannia innovatsiinykh klasteriv v Ukraini [Formation of innovative clusters in Ukraine]. *Produktyvni syly Ukrainy – Productive forces of Ukraine*, 1, 115-119 [in Ukrainian].
7. Levchenko, O.M., & Tkachuk, O.V. (2017). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia innovatsiinoho potentsialu rehioniv v konteksti formuvannia innovatsiino-intehrovanykh struktur [Methodical approaches to the assessment of innovation potential of regions in the context of the formation of innovation-integrated structures]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of the Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 31, 28-38 [in Ukrainian].
8. Mazur, O. A. & Shovkaliuk, V. S. (2009). *Tekhnologichni parky. Svitovyi ta ukraïnskyi dosvid [Technological parks. World and Ukrainian experience]*. Kyiv: Prok-byznes [in Ukrainian].
9. Melnychuk, V. (2010). Klasteri v ekonomitsi Ukrainy [Clusters in the economy of Ukraine]. <http://www.geograf.com.ua>. Retrieved from <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajini> [in Ukrainian].
10. Observatoriia klasteru: informatsiinyi resurs z analizu klasteriv ta klasternoi polityky krain Yevropy [Observatory of the cluster: an information resource on cluster analysis and cluster policy of European countries]. (n.d.). <http://www.clusterobservatory.eu>. Retrieved from <http://www.clusterobservatory.eu> [in English].
11. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Porter, M. (2002). *Konkurentsiia [Competition]*. Moskva: Yzdatelskyi dom "Vyliams" [in Ukrainian].
13. Posibnyk z klasternoho rozvytku [Cluster Development Guide]. (n.d.). economy-mk.gov.ua. Retrieved from <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf> [in Ukrainian].
14. Zhalilo, Ya. A., Arkhiereiev, S.I., & Bazyliuk, Ya.B. (2006). *Problemy ta priorytety formuvannia innovatsiinoi modeli rozvytku ekonomiky Ukrainy [Problems and priorities of formation of an innovative model of economic development of Ukraine]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
15. Sokolenko, S.I. (2008). Problemy i perspektivy posylennia konkurentozdatnosti ekonomiky Ukrainy na osnovi klasteriv [Problems and prospects of strengthening the competitiveness of the Ukrainian economy on the basis of clusters]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Klasteri ta konkurentospromozhnist prykordonnykh rehioniv – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Clusters and Competitiveness of the Border Regions*, 3 (71), 18-30 [in Ukrainian].
16. Ukrainski klasteri [Ukrainian clusters]. (n.d.). ucluster.org. Retrieved from <http://ucluster.org/> [in Ukrainian].

Oksana Storozhuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Oleksii Zaiarniuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Conditions for the Formation of Innovation Cluster in the Region

The article discloses the study and the ways of improvement of theoretical aspects of creating the conditions for the innovation cluster in the region with the help of grounding the indicators of innovation, investment and personnel constituents.

The analysis of the conditions for the formation of innovation clusters in the context of the regions of Ukraine was carried out. The explanation of the trends of activation of the formation of innovation clusters in the conditions of economic growth of the regions of Ukraine was further developed. It was grounded on the assessment of innovative development of the region, which is an important stage in the development of regional innovation strategies and the choice of clustering directions. It is substantiated that the success of the development of the innovation cluster in the economy of the region depends, first of all, on the development of innovation, investment and personnel components. The use of multicriteria assessment of the preconditions for the formation of clusters in the region is proposed, which allows taking into account the most important factors influencing the process of formation of the cluster.

The proposed method involves the use of available data for analysis, and takes into account the most important factors of the preconditions of clusterization. Therefore it is universal for using. The practical application of this technique will allow a reasonable preliminary selection of regions in which the most favorable prerequisites for the formation of clusters are available. Prospects for further research will consist in the study and evaluation of the conditions for the functioning of potential clusters in the region with the use of such qualitative methods as SWOT-analysis, PEST-analysis, the results of which can be used for substantiation of conditions for the formation of cluster structures in certain areas of economic activity in the region.

cluster, innovation, investment and personnel constituents, region

Одержано (Received) 05.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 331.101.262:791(519.3)

А.В. Карпенко, доц., канд. екон. наук

М.О. Твердохліб

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

Досвід Південної Кореї з розвитку людського капіталу в сфері масової культури

В статті розглянуто особливості та складові масової культури, її виникнення, швидке поширення та сфери прояву. Досліджено теоретичні та практичні аспекти у формуванні власного підходу до розвитку людського капіталу в сфері масової культури на прикладі Південної Кореї. Розглянуто особливості, умови та результати діяльності політики країни у відношенні до людського капіталу сфери масової культури. Узагальнено висновок щодо альтернативних заходів запозичення досвіду Південної Кореї для України.

масова культура, людський капітал, Південна Корея, корейська хвиля, агентства

А.В. Карпенко, доц., канд. екон. наук

М.А. Твердохліб

Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина

Опыт Южной Кореи развития человеческого капитала в сфере массовой культуры

В статье рассмотрено особенности и составляющие массовой культуры, её возникновения, быстрое распространение и сферы проявления. Исследованы теоретические и практические аспекты формирования собственного подхода к развитию человеческого капитала в сфере массовой культуры на примере Южной Кореи. Рассмотрены особенности, условия и результаты деятельности политики государства в отношении человеческого капитала сферы массовой культуры. Обобщен вывод альтернативных мер заимствования опыта Южной Кореи для Украины.

массовая культура, человеческий капитал, Южная Корея, корейская волна, агентства

© А.В. Карпенко, М.О. Твердохліб, 2017

Постановка проблеми. Тенденції останніх років є суттєво насиченими публікаціями та дискусіями щодо передбачення майбутнього, яке майже всі науковці і практики пов'язують з важливістю формування безпосередньо нових навичок у персоналу та загалом посилення уваги щодо розвитку людського капіталу. На фоні поширення зацікавленості масовою культурою все більшої кількості споживачів, що спричинило можливість суттєвого її проникнення майже у всі сфери життєдіяльності суспільства і розширення її впливу на формування культури нації, дозволяє розглядати її як вагомий чинник розвитку людського капіталу. Тобто масова культура не тільки формує нові тенденції, а й надає нові можливості для розвитку людського капіталу, стає вагомою причиною актуалізації питання його формування та використання, підвищує культурний рівень громадян та рівень культури країни в цілому, сприяє зростанню ВВП. Крім того, важливим напрямом досліджень стає вивчення особливостей розвитку людського капіталу в сфері масової культури, оскільки відображає вагомі практичні результати інвестування та реалізації людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день питання розвитку людського капіталу в сфері масової культури залишається малодослідженим. Однак, поширений досвід Південної Кореї, яка, крім високих технологій, має високо розвинуту сферу масової культури та відому практику формування креативної економіки, доводить перспективність даного дослідження.

Вивчення та аналіз питання масової культури та корейської хвилі як окремих феноменів в сучасному світі досліджували багато науковців. Зокрема, Кулькатова Г.Н. [4] розглядала масову культуру як феномен впливу на сучасне суспільство, Анашкіна А.Е. [1] вивчала простоту масової культури як причину її успіху та великого попиту на неї. В праці Вігонофа Р.(Wegonofa R.) [9] проаналізовано «Корейську хвилю», її успіх як масової культури в світі та підтримку держави у подальшому її розвитку. «Халлю» або «Корейську хвилю» як причину, яка послугувала підвищенню економічного стану Південної Кореї та її іміджу, досліджував Гармахов М.Ц. [2]. Разом з тим, відсутні напрацювання, які б розкривали саме вплив масової культури на формування людського капіталу.

Детальне вивчення досвіду Південної Кореї щодо розвитку людського капіталу в сфері масової культури надасть можливість обґрунтувати сукупність заходів для її розвитку у вітчизняній практиці, нарощення людського капіталу та подальшого формування позитивного іміджу країни.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні теоретичних і практичних аспектів формування та розвитку людського капіталу в сфері масової культури на досвіді Південної Кореї та обґрунтуванні напрямів реалізації альтернативних заходів для України.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах підвищується зацікавленість спільноти до дослідження формування та інвестування в розвиток людського капіталу в сфері масової культури, ефективної його реалізації. Саме з початку становлення інформаційного суспільства, зокрема ЗМІ, Інтернету та соціальних мереж масова культура починає охоплювати все більші межі (території) і стає основною сферою залучення суспільства до культурних цінностей. Кінцевий продукт сфери масової культури (пісні, кліпи, фільми, вистави тощо) стає більш доступним за допомогою сучасних технологій та розвитку комунікацій, що забезпечує не лише привабливий напрям інвестування, а й сприяє подальшому розвитку людського капіталу масової культури та поширюється в національній економіці. Це підтверджується традиційним визначенням людського капіталу як сукупності сформованих і розвинених за допомогою інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, які використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці, впливають на збільшення доходу.

Масова культура сьогодні у світі все більше відображає зацікавленість державної влади у реалізації ряду пріоритетів щодо формування сприятливого середовища для збільшення чисельності працівників зайнятих в креативних сферах. Така направленість сприяє підвищенню конкурентоспроможності та подальшому розвитку рівня продукції, яка надається на ринок масової культури, виведенню інновацій в масовій культурі, підштовхує до виникнення нових жанрів та способів формування продукту на ринку масової культури. Тобто масова культура розглядається як вид комерційної діяльності, що спираючись на запити масового споживача створює прибутковий продукт.

Виникнення терміну «масова культура» (англ. mass culture) відносять до середини XX століття, коли в філософії та соціології намагалися узагальнено виразити стан буржуазної культури. До сьогодні у становленні масової культури виділяють два етапи: перший, охоплює період з моменту виділення її як окремої форми культури і до 1960-х років, а другий починається з 1960-х років і продовжується до сьогодні. На першому етапі масова культура була майже соціально диференційована та переважно інтернаціональна, а на другому – змістовна сторона масової культури вже була підпорядкована впливу формування інформаційного суспільства. В якості важливих і дуже впливових джерел інформації починають виступати ЗМІ [4, с. 1].

Масова культура поступово стає специфічним продуктом сучасного індустріального урбанізованого суспільства, яка не знає традицій, не має національності, а її смаки та ідеали швидко змінюються у відповідності до потреб моди. Вона звертається до широкої аудиторії, апелює до спрощених вподобань, претендує на те, щоб бути народним мистецтвом [5]. Тобто стає середовищем, в якому безпосередньо відбувається формування людського капіталу та самим людським капіталом створюється новий продукт. Відповідно масова культура є своєрідним культурним індикатором країни на міжнародному рівні, прояв якої представлено у різних сферах (рис. 1).

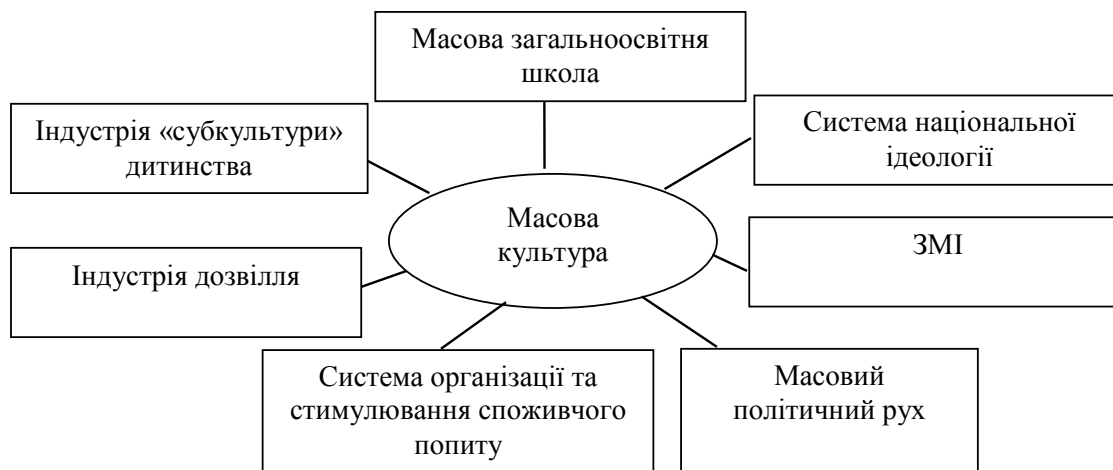

Рисунок 1 – Класифікація сфер прояву масової культури

Джерело: Складено авторами на підставі [4, с. 2].

Загалом масова культура є складним та суперечливим явищем сучасного етапу розвитку культури, в яку неминуче залучені всі верстви населення, а її загальнодоступність та впізнаваність, як дві основні риси, визначають успішність масової культури [1, с. 317].

Масова культура та її продукція, що включає в себе літературу, кіно, театр, музику, туризм, спорт тощо, створює позитивний настрій, здійснює виховання і

забезпечує розвиток особистості. Як галузь національної економіки, вона виконує виробничу і дохідну функції та функцію зайнятості, тобто бере участь у відтворенні робочої сили та сприяє нарощенню людського капіталу [6]. Забезпечення реалізації зазначених функцій щодо розвитку людського капіталу стає можливим за рахунок інвестування в людину, оскільки тільки тоді досягається тривалий економічний ефект. Ефективність інвестування в майбутньому проявляється не тільки в отриманні певних «дивідендів» у вигляді досвідченості, професіоналізму, високої кваліфікації особи, а й матеріальної віддачі (заробітна плата, прибуток, доходи в цілому).

Слушним прикладом формування та розвитку людського капіталу є Південна Корея. Її практика інвестування фізичного капіталу разом зі збільшенням вкладень в людський капітал дозволила сформувати імідж високотехнологічної країни, де окрім технологій та людини почала розвиватись масова культура. Уряд Південної Кореї, побачивши майбутню можливість зростання популярності корейської культури за кордоном, почав надавати велику підтримку розвитку такого продукту ще з кінця 1980-х рр. [9]. В кінці 1990-х рр. вже спостерігалась «халлю» або «корейська хвиля» – зростаюча популярність всього: від моди і фільмів до музики та кухні. Було ініційовано та забезпечено зародження власного ринку масової культури, що надало можливість подальшого розвитку людського капіталу та його продукції, а країні – зарекомендувати себе на міжнародному ринку масової культури. Тобто вплив державної підтримки був вагомим, що й дозволило забезпечити Південній Кореї високі позиції у таких рейтингах: країни з найвищим індексом розвитку людського потенціалу (18 місце) [3]; глобальний індекс конкурентоспроможності кадрів (29 місце) [12, с. 14]; глобальний індекс талантів (21 місце) [11, с. 5].

Найбільш помітним ефектом корейської хвилі для Південної Кореї безперечно є покращення національного іміджу, що в кінцевому підсумку можна розглядати як можливість держави за допомогою процесу державного ребрендингу або прояву «політики м'якої сили» забезпечити підвищення власної конкурентоспроможності [2]. Ця стратегія заснована на спостереженні, що образи та бренди країни так само важливі для їх успіху на світовому ринку, як і продукти і послуги, що виробляються і надаються в певній державі. Постійна конкуренція з сусідніми країнами за владу, вплив та престиж відображається у суттєвих змінах щодо формування та підвищення рівня своєї національної ідентичності. Тобто наявний рівень розвитку країни буде формувати нове покоління людського капіталу, що в свою чергу створюватиме продукцію відповідного високого рівня.

Роль пошуку, розвитку та постійного підвищення рівня людського капіталу в сфері масової культури Південної Кореї виконують спеціалізовані агентства (лейбли, рекорд-лейбли), що були започатковані в кінці 90-х років, та які нараховують сьогодні вже понад 100. Вони займаються відбором талановитої молоді, розвитком їх наявних навичок та задатків, формуванням долі креативного класу країни, записом та випуском продукції на ринок масової культури, його подальшого поширення.

Найпопулярнішими та найвпливовішими музичними агентствами в Південній Кореї є SM Entertainment, JYP Entertainment та YG Entertainment, назви яких пов'язані з ім'ям їх засновників. Кожне агентство відкрите для прослуховувань, де відбираються кращі кандидати, надаються робочі місця для формування та розвитку існуючих професійних якостей необхідних для виходу на ринок масової культури. Інформація про те як пройти та потрапити на співбесіду до агентств та першочергові вимоги, які ставляться до кандидатів зазначені на їх офіційних сайтах. Якщо кандидат проходить всі етапи співбесіди, то він стає повноцінним стажером (трейні) агентства на найближчі 1-9 років.

Значні щорічні капіталовкладення та заняття стажерів з професійними викладачами та тренерами агентств (близько 14 годин на день) направлені на

формування та розвиток наявних здібностей. Підготовка здійснюється зі співу, танців, акторської майстерності, курсів корейської мови, що направлене на формування якісного людського капіталу та збільшення наявного рівня їх креативності, а також суттєва увага надається заняттям в спортивних залах і спостереженням за станом здоров'я стажерів. Стажерам також надається гуртожиток для проживання та щотижнево виплачуються кошти на товари першої необхідності.

Стажери знаходяться у складних умовах постійних тренувань та високої конкуренції, оскільки від результату діяльності кожного залежить як агентство буде використовувати свої наявні ресурси. Саме від проміжних показників діяльності стажерів, які отримують виконавчі керівники агентства, привабливості ситуації з формування та виведення на ринок масової культури нового гурту та поточний прибуток агентства визначають час й умови створення та просування нового гурту (рис. 2).

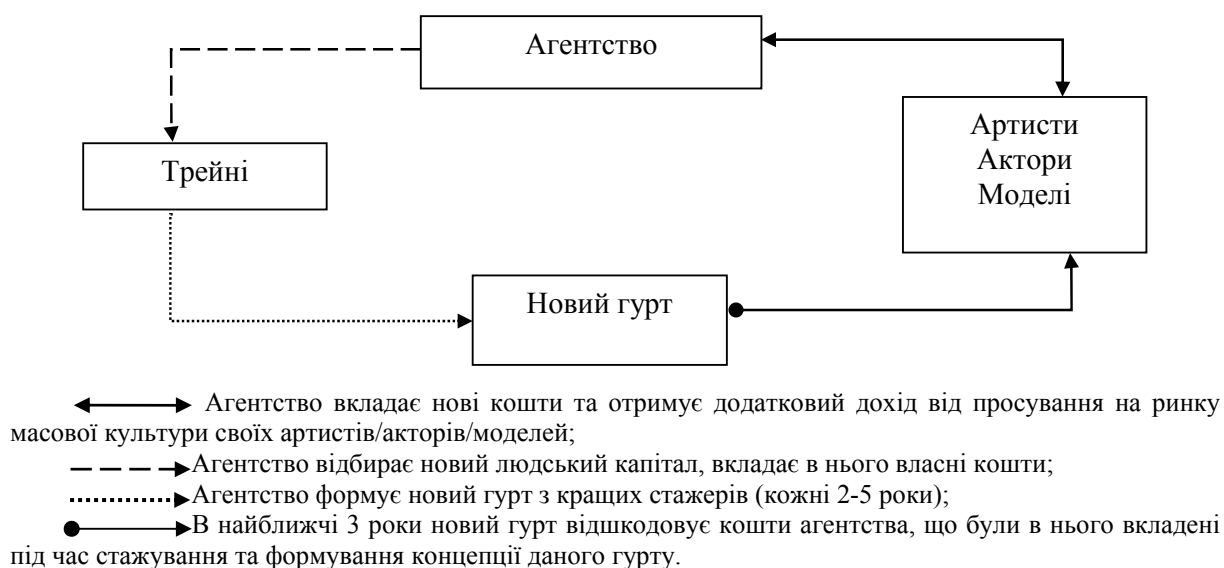

Рисунок 2 – Схема формування та розвитку людського капіталу корейськими агентствами на ринку масової культури

Джерело: розроблено авторами.

Інвестиції агентства в людський капітал не обмежуються лише вкладенням в стажерів, а й поширюються на відновлення рейтингу вже існуючих гуртів. Так для кожного камбеку (повернення на сцену, як правило пов'язане з виходом нового альбому та кліпу на головну пісню з нього) агентство окрім основних складових, як музика та лірика, розробляє новий концепт (тематику) для представлення пісні/альбому, виконує постановку танцю, забезпечує сценічний образ з костюмами, проводить додаткову фотосесію, знімає музичне відео, поширює рекламу та ротацію на музичних каналах та радіо. Такий підхід до формування загальнодоступної інформації про людський капітал та його продукт на ринку масової культури надає можливість для агентств охопити більшу кількість наявних та майбутніх споживачів, створити стале уявлення про продукцію, що надається саме цим агентством та її якість, вплинути на культурний рівень країни та населення.

Якість роботи кожного агентства впливає на їх майбутній прибуток. Щороку дохід найбільших агентств збільшується, що надає їм можливість для розширення офісу, кількості нових стажерів та періоду їх підготовки (табл. 1). Саме людський капітал у вигляді гуртів та окремих артистів, якість створеного ними продукту, що був представлений на ринок масової культури та маркетингові заходи забезпечують агентствам лідируючі позиції на ринку масової культури.

Таблиця 1 – Дохід найбільш впливових агентств Південної Кореї за 2014-2016 рр.

Агентство	2014		2015		2016	
	дохід	чистий дохід	дохід	чистий дохід	дохід	чистий дохід
SM Entertainment	286,9	5,99	280	15	313	21
JYP Entertainment	48,4	7,7	50,5	3,1	69,5	7,5
YG Entertainment	156,3	7,7	170	21,1	286,4	12,5

Джерело: складено авторами на основі [10].

На світовому ринку масової культури Південна Корея за даними IFPF Global Music Report 2017 в рейтингу ТОП-20 країн займає 8 місце (табл. 2). І хоча лідером залишається США, Південна Корея протягом 2014-2015 рр. збільшувала ринок масової культури відповідно на 19,2% і на 12,4%, коли ринок США за цей період збільшився лише на 2,1% та 1,0% відповідно.

Таблиця 2 – Південна Корея у рейтингу Global Music Report 2017

Рік	Країна	Місце	Роздрібна вартість, млн.дол.	Частка фізичних продажів, %	Частка цифрових продажів, %	Інше, %
2016	Світ		15800	-	-	-
	США	1	5318,2	18	70	12
	Південна Корея	8	330,1	35	59	5

Джерело: складено авторами на основі [8].

Разом з цим на ринку масової культури США співвідношення кількості фізичних та цифрових продажів стає все більш нерівномірним, серед яких цифрові суттєво превалюють, а в Південній Кореї ця різниця є значно меншою, що представлено в чартах (опублікований список найбільш популярних на певний момент медіапродуктів) країни. Такі співвідношення пояснюється особливостями маркетингових заходів агентств щодо реалізації продукції власного людського капіталу на ринку масової культури.

Результативність агентств відображається через чарти, серед яких поширеними є Gaon (табл. 3) та кількість переглядів на офіційних каналах YouTube (табл. 4), що свідчить про стан продажів і якість виконаної роботи агентства та його людського капіталу, конкурентоспроможність серед інших гуртів, що представили свою продукцію в цей же період.

Таблиця 3 – Рейтинг фізичних продажів альбомів національного чарту Gaon за вересень та жовтень 2017 р.

Місце	Артист та альбом	Продажі альбомів	Лейбл/Дистриб'ютор
За вересень			
1	BTS – Love Yourself Her	1203533	Big Hit Ent./Loen
2	EXO – The Power of Music Repackage (Korean Ver.)	442530	SM Ent./Genie Music
3	Sechskies – Another Light	63035	YG Ent./Genie Music
4	EXO – The Power of Music Repackage (Chinese Ver.)	55395	SM Ent./Genie Music
За жовтень			
1	NUEST W – W, HERE	287862	Pledis Ent./CJ E&M
2	TWICE – twicetagram	276575	JYP Ent./Genie Music
3	GOT7 – 7 FOR 7	251340	JYP Ent./Genie Music
4	BTS – Love Yourself Her	173382 (всього: 1376 915)	Big Hit Ent./Loen

Джерело: складено авторами на основі [7].

Ринок масової культури Південної Кореї має швидкий кругообіг камбеків кожного місяця, а в їх рейтинги постійно входять нові гурти різних агентств. Найбільші агентства Південної Кореї майже завжди представлені в наведених рейтингах. В жовтні попит на камбек гуртів вищий ніж в порівнянні з вереснем, тобто гурти та виконавці агентств, що представили свій продукт на ринок масової культури отримали більшу популярність, кращий концепт до нового альбому, більшу аудиторію постійних споживачів серед інших представлених на той момент часу на ринку масової культури.

Таблиця 4 – Офіційні YouTube канали популярних агентств Південної Кореї (на 15.10.2017)

Назва агентства (назва на YouTube)	Кількість користувачів підписаних на канал	Загальна кількість переглядів	Кількість каналів артистів лейблу на YouTube
SM Entertainment/ (SMTOWN)	11849298	7339569882	10
JYP Entertainment/ jypentertainment	5247077	2678279785	12
YG Entertainment/ YG ENTERTAINMENT	3096819	1068451298	18
Big Hit Entertainment/ibighit	6483115	1139906782	1

Джерело: складено авторами на основі [13].

Філософія культурної основи концепту агентств щодо людського капіталу стали базовою умовою формування нового культурного погляду населення на масову культуру, а загальний рівень культури країни піднявся та продовжує поширюватись в світі. Такі тенденції зацікавлюють нових споживачів та інвесторів, що надає нові можливості для інвестування, розвитку та розширення наявного людського капіталу. Одним із сучасних способів поширення нової продукції агентств Південної Кореї на міжнародному рівні залишається платформа YouTube, яка стала масштабною платформою для продукції ринку масової культури.

Офіційні канали агентств Південної Кореї на YouTube продовжують створювати якісний контент, що можна побачити з кількості підписаних користувачів сайту на канал та загальну кількість всіх представлених на каналі відео. Такі гурти як TWICE (JYP Ent.), BTS (Big Hit Ent.) за період перших 24 годин релізу музичного відео на YouTube отримують до 10 млн. переглядів, що показує високу якість представленої продукції для споживачів. Зарекомендований імідж про якість продукції що надаються агентствами стає поштовхом для того, щоб очікувати нових альбомів та музичних відео цих лейблів.

Подібна практика підбору, формування та розвитку якісного людського капіталу на українському ринку масової культури відсутня. Переважно відомі артисти стають продюсерами для нових виконавців, проте їм не вдається забезпечити охоплення значної аудиторії, оскільки можливість просування товару на масовий ринок інших країн обмежений, а конкурентоспроможність з виконавцями на міжнародному рівні стає нижчою. Відповідно рівень розвитку вітчизняної культури та населення залишається майже незмінним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначено, що масова культура фактично відображає культурну та естетичну диференціацію споживання людей і через нього закріплює, зберігає та відтворює ці відносини. Вона продовжує

розвиватись та відкривати нові покоління людського капіталу, що забезпечуватиме не лише матеріальну вигоду, а й нову культуру, нові можливості.

Вагомим є досвід Південної Кореї, яка за останні 20 років змогла зайняти стале місце серед культур світу, саме за рахунок виваженої та послідовної політики щодо наявного людського капіталу. Заслужують уваги такі основні кроки як: матеріальна підтримка державою сфери культури країни; підвищення культурного рівня населення країни; формування уваги до корейської культури за кордоном; становлення власної філософії й індивідуальний підхід до створюваного масового продукту на основі поєднання східної та західної культур; формування сприятливого середовища для розвитку власного людського капіталу на ринку масової культури; захист власного ринку від заповнення зарубіжним продуктом масової культури. Південній Кореї вдалося створити високу зацікавленість власною культурою та забезпечити її прояв, стимулювати формування людського капіталу зайнятого в креативних галузях і створювати продукцію масової культури, яка стала впізнаваною серед інших.

Перспективами подальшого дослідження людського капіталу в сфері масової культури має стати вивчення особливостей застосування досвіду Південної Кореї у вітчизняній практиці: більш детального розгляду потребують питання можливості розвитку українського ринку масової культури та наявного людського капіталу, полегшення їх формування та розвитку, шляхи поширення створеного товару на ринок масової культури країни, підвищення наявного рівня культурного розвитку населення.

Список літератури

1. Анашкина А.Э. Особенности современной массовой культуры [Електронний ресурс] / А.Э. Анашкина, С.Н. Каташинских. – Режим доступу до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/pdf/42048160.pdf>.
2. Гармахов М.Ц. Политическое и экономическое влияние корейской волны в начале 21 века [Електронний ресурс] / М.Ц. Гармахов // Вестник Бурятского государственного университета. – Режим доступу до ресурсу: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskoe-i-ekonomicheskoe-vliyanie-koreyskoj-volny-v-nachale-xxi-v>
3. Индекс развития людского потенциала [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>
4. Кульцова Г.Н. К вопросу о философском аспекте массовой культуры как феномена современного общества [Електронний ресурс] / Г.Н. Кульцова. – Режим доступу до ресурсу: http://edu.rgazu.ru/file.php/1/vestnik_rgazu/data/20140519155152/001.pdf
5. Массовая культура современного общества [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=20110>
6. Шоу-бизнес как индустрия развлечения [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=724904>
7. Gaon. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gaonchart.co.kr/main/section/chart/album.gaon?termGbn=month>
8. Global music industry market share data [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Global_music_industry_market_share_data#cite_note-RIAJ_Yearbook_2017-1
9. Riza Weganofa Korean Wave – The Pop Culture Comes As Cultural and Economic Imperialism in Asia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://rizaweganofa.blogspot.com/2013/02/korean-wave-pop-culture-comes-as_2696.html
10. SM Entertainment, JYP Entertainment, YG Entertainment. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/S.M._Entertainment https://en.wikipedia.org/wiki/JYP_Entertainment https://en.wikipedia.org/wiki/YG_Entertainment
11. The Global Talent Index Report: The Outlook to 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.globaltalentindex.com/pdf/Heidrick_Struggles_Global_Talent_Report.pdf
12. The Global Talent Competitiveness Index 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/globalindices/docs/GTCI-2017-report.pdf>
13. YouTube. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/>

References

1. Anashkina, A.E. & Katashinskih, S.N. Osobennosti sovremennoy massovoy kulturyi [The specificity of modern mass culture]. (n.d.). *core.ac.uk*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/42048160.pdf> [in Russian].
2. Harmakhov, M.Ts. (2013). Politicheskoe i ekonomicheskoe vliyanie koreyskoy volny v nachale 21 veka [The political and economic influence of the Korean wave in the early 21st century]. (n.d.). *cyberleninka.ru*. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskoe-i-ekonomicheskoe-vliyanie-koreyskoy-volny-v-nachale-xxi-v> [in Russian].
3. Indeks rozvytku lyudskoho potentsialu [Human Development Index]. (n.d.). *gtmarket.ru*. Retrieved from <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info> [in Russian].
4. Kulkatova, H.N. (2014). K voprosu o filosofskom aspekte massovoy kulturyi kak fenomena sovremennogo obshchestva [On the issue of the philosophical aspect of mass culture as a phenomenon of modern society]. (n.d.). *edu.rgazu.ru*. Retrieved from http://edu.rgazu.ru/file.php/1/vestnik_rgazu/data/20140519155152/001.pdf [in Russian].
5. Massovaya kultura sovremennoho obshchestva [Mass culture of modern society]. (n.d.). *bibliofond.ru*. Retrieved from <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=20110> [in Russian].
6. Shou-byznes kak yndustryya razvlechenyya [Show business as an entertainment industry]. (n.d.). *bibliofond.ru*. Retrieved from <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=724904> [in Russian].
7. Gaon (n.d.). *gaonchart.co*. Retrieved from <http://gaonchart.co.kr/main/section/chart/album.gaon?termGbn=month> [in Korean].
8. Hlobalna chastka rynku muzychnoyi industriyi [Global music industry market share data]. (n.d.). *en.wikipedia.org*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Global_music_industry_market_share_data#cite_note-RIAJ_Yearbook_2017-1 [in English].
9. Veganofa R. Koreyska Khvylya – Pop-kultura nabuvaye kulturnoho ta ekonomichnoho imperializmu v Aziyi [Korean Wave – The Pop Culture Comes As Cultural and Economic Imperialism in Asia]. (n.d.). *rizaweganofa.blogspot.com*. Retrieved from http://rizaweganofa.blogspot.com/2013/02/korean-wave-pop-culture-comes-as_2696.html [in English].
10. SM Entertainment, JYP Entertainment, YG Entertainment. (n.d.). *en.wikipedia.org*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/> [in English].
11. Zvit Indeks hlobalnykh talantiv: perspektyvy do 2015 roku [The Global Talant Index Report: The Outlook to 2015]. (n.d.). *globaltalentindex.com*. Retrieved from http://www.globaltalentindex.com/pdf/Heidrick_Struggles_Global_Talent_Report.pdf [in English].
12. Hlobalnyy indeks konkurentospromozhnosti kadriv 2017 [The Global Talent Competitiveness Index 2017]. (n.d.). *insead.edu*. Retrieved from <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/globalindices/docs/GTCI-2017-report.pdf> [in English].
13. YouTube (n.d.). *youtube.com*. Retrieved from <https://www.youtube.com/> [in English].

Andrii Karpenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Mariia Tverdokhlib

Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

South Korea's Experience of the Human Capital Development in Mass Culture Area

In modern conditions mass culture becomes the basis of the formation of human capital of all countries in the world. Exploring the theoretical and practical aspects of the formation and development of human capital in mass culture area acquire special relevance and for Ukraine. Using new ways and opportunities in the formation own high quality human capital in mass culture will improve its quality and form a positive image of country.

The work is proved that mass culture became a specific product of an industrialized urbanized society. It forms new creative human capital, work places, increases the area of influence. Experience of South Korea shows the country which crossed from agrarian to industrial. The politic of the forming and effective use own human capital in mass culture area has improved image of country and formed demand on Korean culture in the world.

Exploring the theoretical and practical aspects of the formation and development of human capital in mass culture area of the experience South Korea provides to determine and substantiate the directions of implementations alternative steps for Ukraine. It was defined the opportunities of development Ukrainian market mass culture and human capital, their effective integration for increasing the culture level of nation and whole country.

mass culture, human capital, South Korea, Korean wave, entertainment

Одержано (Received) 11.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 13.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 338.262.7

Yuriy Malakhovskiy, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)**Olexandr Lizunkov**, Associate Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences)**Inna Savitska***Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine*

State Regulation of Cluster' Mesosystems in the Structure of National Economic

The article summarizes international experience upgrading methodological approaches to the analysis of cluster mesoeconomical systems that occupy an intermediate position between the micro and macro levels of the national economy. The options for the introduction of specialized analytical procedures in the process of analysis of cluster mesosystems in the structure of the national economy are investigated. Special attention is paid to the sectoral and regional clusters. The description of the main stages of the life cycle of clusters of the sectoral and regional profiles is given. The purpose of functioning of cluster' mesosystems which is in the targeted attraction and using of resources of lower level system in order to reach the purpose of functioning of higher level system while using specific tools for the realization of the economic potential of the institutional units within mesoeconomical association is formulated.

mesoeconomics system, mesoeconomic production system, real economy' cluster, mesoeconomic territorial system, region cluster, post-industrial society, state regulation

Ю.В. Малаховський, доц., канд. екон. наук**О.В. Лізунков**, доц., канд. техн. наук**І.М. Савіцька***Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

Державне регулювання кластерних мезосистем в структурі національної економіки

У статті підсумовано досвід вдосконалення методологічних підходів до аналізу кластерних мезоекономічних систем, що займають проміжне положення між мікро- та макрорівнями національної економіки. Досліджено варіанти впровадження спеціалізованих процедур у процесі проведення аналізу кластерних мезосистем в структурі національної економіки. Особливу увагу приділено галузевим та територіальним кластерам. Описуються основні етапи життєвого циклу функціонування мезоструктур виробничого та регіонального профілю. Сформульовано мету функціонування кластерних мезоекономічних систем, яка полягає у цілеспрямованому залученні та організації використання ресурсів систем нижчого рівня з метою досягнення мети функціонування систем вищого рівня у ході застосування конкретних інструментів для реалізації економічного потенціалу інституційних одиниць у рамках мезоекономічних асоціацій.

мезоекономічна система, виробнича мезоекономічна система, кластер реальної економіки, мезоекономічна територіальна система, регіональний кластер, постіндустріальне суспільство, державне регулювання

Statement of the problem. A characteristic feature of the national economy (NE) as difficult organized in the conditions of modern development of productive forces of the system of production, distribution, redistribution, exchange and consumption of labor products among the participants in its social division is the integrative integrity. This feature of the system is implemented during the deployment of specific features NE as an organic whole that is manifested through the appearance of new properties in development, the formation of new types of integrity, the emergence of new structural levels and their hierarchical subordination, separation into components [6].

The implementation of the structural-functional approach to systemic research NE include the study of phenomena and processes occurring in it as a structurally divided integrity, in which each element has a definite specific functional purpose. From this point of view, the theoretical analysis of mesoeconomic systems, the role they play in the formation and development of a neo-institutional economy, is an essential element of a strategic approach to managing its national complex.

© Yuriy Malakhovskiy, Olexandr Lizunkov, Inna Savitska, 2017

Analysis of recent researches and publication. Theoretical approaches to understanding the essence of the mesolevel of NE, beginning from the approach to this problem of Schumpeter, analyzed in detail in different sources [7; 12]. Their commonplace is that the characteristic feature of mesoeconomics is its bimodality, in which a single idea (general rule) is realized by a set of agents (actors).

Current approaches to the analysis of industry mesostructure system of NE commenced by Stuart Holland, who saw their purpose in implementing oligopolistic mediation between companies that are regulated by micro models, and macro aggregate of the national economy [14]. The concept was formulated in contrast to the so-called Harvard's "old school" analysis of the industrial organization NE, which was closely linked to the Keynesian tradition. The latter was to substantiate the need for intervention by the government in the process of forming a market environment at the appropriate level [9]. The basis of the action was based on the model of purposeful use of the objective relationship between the basic conditions (supply and demand), the structure (the number of sellers and buyers, product differentiation, cost structure, vertical integration, the level of conglomeration), behavior (price, product strategies, research and innovation, advertising, legal methods of activity) and efficiency (production, development, employment) in crisis activity [21].

Chicago tradition of analyzing an industrial organization, so called "New school" is presented in detail in works [13; 15; 22; 23]. The main argument in favor of the renewal approaches to industrial analysis, partly denied feasibility of large-scale state intervention, was proclaimed the ability of workers/businesses quickly adapt to changes imposed centrally and operate within production "rational expectations". Most clearly revised approach was reflected in the works of Porter, who created about priority application of economic theory achievements in the field of strategic industry analysis (the concept of "five components of competitiveness", value chain analysis "brilliant" of Porter) [18-20].

The general critique of the approaches of the "old" and "new" schools to the industrial/mesoeconomic analysis by the representatives of the "old" and "new" schools is the lack of attention paid to the issue of endogenous (as opposed to exogenous) institutional changes in the activities of industrial enterprises. Another area of study is a research of the main provisions of the strategy of territorial management, detailed analysis based on its specific directions of regional management concept as a set of institutional actors' quasicorporated formation [2; 4]. Carried out by the above-mentioned authors, solid, but isolated, studies of the functioning of mesoeconomic structures at the sectoral and territorial levels, cannot be the basis for the development of an effective policy of their state regulation. It is necessary to develop an integrated approach to understanding the peculiarities of the functioning of such universal structures. In our opinion, an administrative approach may consist in developing principles for regulating mesosystems as clusters in the structure of the national economy.

Objectives of the study is to generalize theoretical approaches to the analysis of the functioning of mesosystems in the structure of the NE, as well as to formulate the principles of state regulation of their development in Ukraine on the basis of the implementation of the cluster approach.

The main material. Independent levels of economic systems operating in the global economic environment, some authors [1, 7; 5] propose to consider: mega economic; sub economic; macroeconomic; mesoeconomic; microeconomic; nomoeconomic; nanoeconomic. As noted in [10; 11], the use of the term "mesoeconomics" to the need to develop analytical database study of dynamic changes of basic elements of economy evolves. According to the authors, from an evolutionary point of view, simple aggregation, gradual flow, mechanistic transformation of microeconomic processes into macroeconomic ones is impracticable. The introduction of the concept of "mesoeconomics" is explained not only by the need to classify

certain economic phenomena that are not subject to the definition of microeconomic or macroeconomic [16], the need to analyze the nonequilibrium market structures, but also the ontological approach to the identification, taxonomy and conceptualization of dynamic building blocks of the national economic universe (Table 1).

Table 1 – Levels, elements and analysis tools of the market economy

Levels of analysis	Elements of analysis	Analysis tools
Microeconomics	Households Firms Markets	The theory of demand Cost theory and production theory Market theory and price theory The theory of competition The theory of income distribution
Mesoeconomics	Sectors Regions Associations	The theory of economic structure and change Regional economics Economy of the environment The theory of groups and associations Economic theory and politics
Macroeconomics	Macro aggregates National economy	System of national accounts The economy of stability and growth Monetary theory International trade The theory of macroeconomic distribution

Source: developed by author on base of [17].

Holding traditional analysis with tools of tabulation “input-output” (IOT) enables graphically illustrate the presence, power, and size mesoeconomic linkages between manufacturing industries/sectors of the national economy and using statistical methods of installation i.e. “mesofirm”, limited set which controls/holds a dominant position on the market a particular product industry/sector of the NE [17]. Usage of the IOT provides individuals who determine policy directions, information on: (a) the current status of the internal dynamics of the sectoral structure of the national economy; (b) preliminary data on the state of technical progress necessary to predict the future state of macroeconomics; (c) indicators to develop plans for medium-term macroeconomic indicators of productivity, output, employment, trade, investment, consumption, etc.

The pilot system analysis of the sectoral mesoeconomic cluster structure (SMCS), which predicted a reflection of the real sectoral situation in the environment of the theoretical model, was carried out on materials of the European construction industry (Fig. 1).

The evidence of the systematic research was made: (a) projecting of the mesoeconomic system as “an organized complex of the commercial and noncommercial relations of cooperation between industrial and institutional actors participating in economic activities to create the final product/services and managing its use throughout the lifecycle of the facility, which constantly evolves under the external influence of the medium of the mesostructure”; (b) determining the elements of the structure of the system and its environment; (c) establishing the level of competence and identification of the particular components of economic activity and life stages; (d) the description of costs (raw and materials), transformation processes and results (management of existing production structures) system.

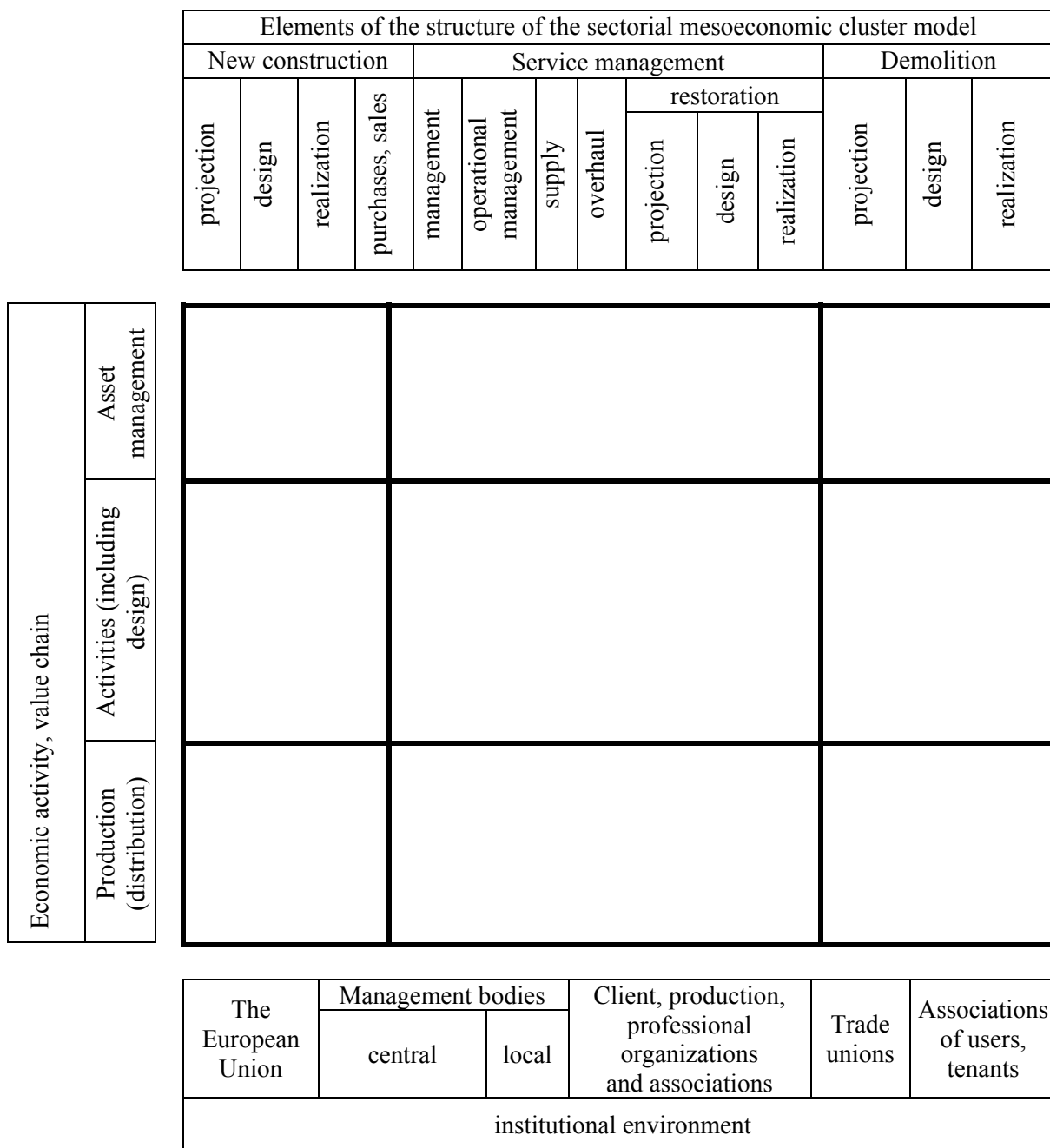

Figure 1 – The model of SMCS (in construction)

Source: developed by author on base of [8].

In practical terms, this means that while the formation of the results of activities at the level of the real sector of the production of vital goods, the materiality of the mesoeconomic impact structure on the level of final consumption of GDP of the NE is ensured by facilitating the interaction of economic agents, carried out in the environment of functioning transaction sector.

The object of analysis in this case is the process of saving money, as a result of the implementation of the system of regulation of mesoconstructions, due to the specification of property rights, the creation of organizational structures that ensure their effective exchange, comparison and cost savings that occur during the process. It covers the activities of two principal groups of institutions (supranational, state authorities and trade associations) to optimize financial, trade and information transactions in the process of overcoming “frictional

forces in the economy”, which is objectively expressed in saving money to overcome obstacles to the transition of life blessings from their producers to consumers.

An important argument in favor of introducing a mesoeconomic approach to the analysis of an evolutionary economy at the regional level of the NE (regional mesoeconomic cluster system, RMCS) that if only basic microeconomic approaches or universal provisions of macroeconomic theories are used, it is impossible to explain the dynamics and sequence of actual changes that are logically explained in the case of attracting the concept of “mesotrajectory of economic evolution” at the regional level. The latter arises in the form of management of the three-phase process of nucleation, diffusion, maintenance of updated standards of behavior of actors of microeconomic activity with the “correct recognition of the circumstances of activity” in the environment of the evolving macroeconomic system.

Following the logic of the SMCS analysis, we will consider types of economic activity at the regional level all types of activities of financial and non-financial corporations whose task is to transfer the existing value of products/services, as well as institutional actors that form the gross value added (gross regional product, GRP): employed employees receiving compensation; employers and businesses that form the gross profit, mixed income; Tax authorities engaged in calculating net taxes on products, net other taxes on production and imports (without subsidies) in the GRP.

The components of SMCS are institutional actors will perform two basic types of consumer: individuals or groups that operate in a household; legal persons or public organizations that operate as corporations (financial and non-financial), non-profit organizations and public administration.

The components of SMCS are institutional actors will perform two basic types of consumer: individuals or groups that operate in a household; legal persons or public organizations that operate as corporations (financial and non-financial), non-profit organizations and public administration.

For their participation, there are the processes of forming of the SMCS resource consumption (in the production of goods and services import activity), their use (intermediate and final consumption, gross, export activity). Statistical monitoring the activities of the actors may be based on the formation of the consolidated balance sheet of financial resources in the region (CBSFRR) [3].

Purpose and means of control of the economy of the region as an integrated economic formation significantly differ from the similar indicators of the corporate governance focused on its territory with business structures. If the purpose of the corporations of the strategic value-based management (VBM) is increasing the market valuation of business as a comprehensive measure of economic efficiency for its owners, for the regional economy such indicators are considered the calculated according to certain methods criteria of the efficiency of the socio-economic development. Thus, as the selective analysis of recent publications shows, there is some substitution of the formulation of goals of the development of the economic potential of the region methods of using more or less subtle tools of calculating quantitative values of the indicators, that in the present context, reflect not target, but only incident, residual, secondary parameters of the economic system of the region as a whole.

The modern concept of the use of the system of the national accounts at the regional level is based on the enlarged representation of the essence of the economic production and income. The mentioned methodology, unlike scorecard balance system of the economics, which was based on assigning to purely economic sphere of material production, includes in its composition a wider list of social activities.

The analysis of the relationship of institutional sectors is based on the generalization of opposing economic value streams that operate between them. Last reflect on the relationship between compensation value (goods, services, labor and assets) or transfer intersectional relationships without compensation.

Cost methods of evaluating the effectiveness of regional production activities require appropriate adjustment. They, unlike accounting and bookkeeping, statistical models must take into account parameters such as the value of capital, required rate of the profitability of its owners, the actual cash flows.

So, we recognize that the region is the territorial administrative unit of the unitary state of the country, which has a relatively complex set of separate natural, socio-economic, national, cultural and other conditions of heterogeneous technology enterprises and industries. Consistent reform of the regional economy, besides requiring the observance of a number of special conditions of exercise, can fully be based and successfully carried out only on the renewed paradigm of the region as quasi corporation.

An indicator of the effectiveness of the regional development (quasi corporation) as a major subject of property and economic activity, the member of competition in the markets for goods, services, capital cannot be only the value of gross regional product (GRP) and other indices that are narrowed calculated on its basis. Given the fact that the index of GRP cannot take into account the production of “non-market” goods, it may play limited role indicators of economic growth but not development. Intensive use of methods of economic (rather than financial) management of the development of the socio-economic system of the region as a whole, the purpose of which goes beyond the simple accumulation of resources and more associated with the optimization of institutional structure and reduced transaction expenses, provides the opportunity to maximize the usage and thus, the target growth of total assets, which are concentrated in the area.

Strategic development of regions in the first type is determined by factors of local importance – infrastructure, population, social, cultural features, and the possibilities of their usage for the formation of the economic model of production and services with high added value, taking into account trends in demand in the global market. For citizens, the value increase (competitiveness) of the region receives expression in the ability to provide employment, safety, high level of income and life. Valuation “bandwidth” (aggregate production, specialization, types of enterprises and businesses, the dominant form of ownership) of the region is formed in its major part as a result of the operation of enterprises related to the production types of economic activities (PEA) (total wages, comprehensive income and mixed income, the cost of “local market”, revenues from exports).

The source of the formation of a high level of competitiveness of the regions of the second type is the flow of regional transfers, as well as “non-market” part of the gross regional product (GRP) and its most important element – the regional gross value added (RGVA). Regional transfers include alternative sources of income, such as from the sale of assets to nonresidents, recalculation of pension and other social benefits, recalculation of migrant workers. Non-market component of RGVA provides receipt of public funds that can play a significant role for the region with limited abilities of self-development.

The evaluation of the economic value of the region, as noted above, can be fundamentally accomplished on the basis of the approach to measuring the value of investment active quasi corporate diversified company using the tools of corporate finance and the theory of management value. According to the published approach, the region is considered as an analogue of diversified holding company – the subject of competition in the market for goods, services, capital with a limited set of macroeconomic tools.

Conclusions and prospects for further researches. Based on the need of analysis, strategic development programming, suitable for the practical use seems to define the essence mesoeconomic system for five-level stratification system structure of the NE. Subsequently, based on the fact that the purpose of the mesoeconomic system is the goal of the system of higher level – the NE, and the baseline of its formation serving system lower level (institutional unit), meaning of its operation is the implementation of the specific means of effective development of the NE in the use of the economic potential institutional units within

mesoeconomic association (SMCS, RMCS).

This occurs at HMS microeconomic potential association governed mainly by means of centralized extraterritorial impact, and RMCS is intended to include in its membership both vertically integrated corporate formations and market local corporations. Emphasis of the SMCS and RMCS and cluster systems, requires the removal of the negative consequences of dismantling the institutions of centralized management.

Prospects for further research are in the plane of developing effective options for the formation of stable participants in the composition, internal factors and the nature of the development trajectory of mesoeconomic cluster systems in the structure of the national economy, envisaging a wide variety of relations to regulation between them.

Список літератури

1. Иншаков О.В. Структурное уточнение содержания экономической теории: Потенциал многоуровневого подхода [Текст] / О.В. Иншаков // Российский экономический журнал. – 2003. – № 3. – С. 84–87.
2. Малаховський Ю.В. Вартісноорієнтоване управління діяльністю квазікорпоративної сукупності конкуруючих підприємств регіону [Текст] / Ю.В. Малаховський, Р.І. Жовновач, С.А. Шевченко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – 2013. – № 23. – С. 96–110.
3. Малаховський Ю.В. Побудова балансу фінансових ресурсів регіону [Текст] / Ю.В. Малаховський // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2007. – №5. – С. 64–68.
4. Малаховський Ю.В. Управління ефективністю діяльності суб'єктів господарювання регіону за моделлю максимізації його вартості [Електронний ресурс] / Ю.В. Малаховський // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – 2011. – № 22, ч. I. – Режим доступу: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(1\)_ekon/stat_22_2/31.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(1)_ekon/stat_22_2/31.pdf).
5. Мезоэкономика переходного периода: рынки, отрасли, предприятия [Текст] / под ред. чл.-корр. РАН Г.Б. Клейнера. – ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2001. – 516 с.
6. Философский энциклопедический словарь [Текст] / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
7. Фільштейн Л.М. Методологічні підходи до стратегічного управління розвитком мезосистем в структурі національної економіки [Електронний ресурс] / Л.М. Фільштейн, Ю.В. Малаховський, А.А. Кансо // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Збірник наукових праць. – 2016. – Випуск 30. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/6464/1/31.pdf>.
8. Andersson N. A mesoeconomic analysis of the construction sector [Електронний ресурс] / Niclas Andersson. – Department of Construction Management, Lund Institute of Technology, 2003. – Режим доступу: http://www.bekon.lth.se/fileadmin/byggnadsekonomi/research/doctoral_thesis/Andersson_Niclas.pdf.
9. Bain J. S. Industrial Organization [Текст] / Joe Staten Bain. – New York, John Wiley, 1959. – 643 p.
10. Dopfer K. Evolutionary Economics [Електронний ресурс] / Kurt Dopfer // The papers on Economics and Evolution. – Режим доступу: <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/esi/discussionpapers/2013-08.pdf>.
11. Dopfer K. Micro-meso-macro [Електронний ресурс] / Kurt Dopfer, John Foster, Jason Potts // Journal of Evolutionary Economics. – 2004. – Volume 14. – Issue 3. Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00191-004-0193-0>.
12. Dopfer K. The origins of meso economic [Електронний ресурс] / Kurt Dopfer // Journal of Evolutionary Economics. – 2012. – Volume 22. – Number 1. – Режим доступу: <http://hdl.handle.net/10.1007/s00191-011-0218-4>.
13. Foss, N. Research in Strategy, economics, and Michael Porter [Електронний ресурс] / Nicolai J. Foss // Journal of Management Studies. – 1996. – January. – DOI: 10.1111/j.1467-6486.1996.tb00796.x.
14. Holland, S. The Market economy – From Micro to Meseconomics [Текст] / S. Holland. – London, Weidenfeld and Nicolson, 1987. – 363 p.
15. Nelson R. An Evolutionary Theory of Economic Change [Електронний ресурс] / Richard R. Nelson, Sidney G. Winter. – Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1982. – Режим доступу: http://inctped.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_2/Dosi_1_An_evolutionary-theory-of_economic_change.pdf.
16. Parkin M. Economics European: Third Edition [Текст] / Michael Parkin, Melanie Powell, Matthews Kent. – Addison-Wesley Longman, 1997. – 1072 p.

17. Peters, H.-R. Grundzüge sektoraler Wirtschaftspolitik [Текст] / H.-R. Peters. – Freiburg, Verlag Rombach, 1971. – 417 p.
18. Porter, M.E. The competitive advantage of nations [Електронний ресурс] / M.E. Porter // Harvard Business Review, March-April, 1990. – Режим доступу: http://www.economie.ens.fr/IMG/pdf/porter_1990_-_the_competitive_advantage_of_nations.pdf.
19. Porter, M.E. Competitive strategy: Techniques for Analyzing Industry and Competitors [Електронний ресурс] / M.E. Porter. – New York, Free press, 1980. – Режим доступу: <http://www.vnseameo.org/ndbmai/CS.pdf>.
20. Porter, M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance [Електронний ресурс] / M.E. Porter. – New York, Free Press, 1985. – Режим доступу: forleadership.org/wp-content/uploads/Competitive-Advantage.pdf.
21. Scherer F.M. Industrial Market Structure and Economic Performance [Текст] / Frederic M. Scherer. – Chicago, Houghton Mifflin, 1980. – 632 p.
22. Stigler, G. J. The Organization of Industry [Текст] / George J. Stigler. – Chicago and London, The University of Chicago Press, 1983. – 346 p.
23. Tirole J. The Theory of Industrial Organization: 10th edition [Текст] / Jean Tirole. – Cambridge and London, The MIT Press, 1988. – 479 p.

References

1. Inshakov, O.V. (2003). Strukturnoye utochneniye soderzhaniya ekonomicheskoy teorii: potentsial mnogourovnevnogo podkhoda [Structural refinement of the content of economic theory: the potential of a multilevel approach]. *Rossiyskiy ekonomicheskii zhurnal – Russian economic journal*, 3, 84-87 [in Russian].
2. Malakhovskiy, Y.V., Zhovnovach, R.I., & Shevchenko, S.A. (2013). Vartisnooriyentovane upravlinnya diyal'nistyu kvazikorporativnoyi sukupnosti konkuruyuchykh pidpriyemstv rehionu [Cost-oriented management of the quasi-corporate complex of competing enterprises in the region]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific Papers of Kirovograd National Technical University: Economic Sciences*, 23, 96-110 [in Ukrainian].
3. Malakhovskiy, Y.V. (2007). Pobudova balansu finansovykh resursiv rehionu [Building a balance sheet of financial resources in the region]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriyemnytstvo – State and region, Series: Economics and Business*, 5, 64-68 [in Ukrainian].
4. Malakhovskiy, Y.V. (2011). Upravlinnya efektyvnistyu diyal'nosti sub'yektiv hospodaryuvannya rehionu za modellyu maksymizatsiyi yoho vartosti [Management of the efficiency of activity of economic entities of the region on the model of maximizing its value]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific Papers of Kirovograd National Technical University: Economic Sciences*, 22, I. Retrieved from [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(1\)_ekon/stat_22_2/31.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(1)_ekon/stat_22_2/31.pdf). [in Ukrainian].
5. Kleiner, G.B. (Eds). (2001). *Mesoeconomics of the transition period: markets, industries, enterprises*. Moskow: Nauka.
6. Averintsev, S.S, Arab-ogly, E.A. & Ilyichev, L.F. (Eds.). (1989). *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. (2nd ed.). Moskow: Sov. Encyclopedia.
7. Filshtein, L.M., Malakhovskiy, Y.V., & Kanso, A.A. (2016). Metodolohichni pidkhody do stratehichnoho upravlinnya rozvytkom mezosystem v strukturi natsional'noyi ekonomiky [Methodological Approaches to Strategic Management of the Development of Mesosystems in the Framework of the National Economy]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovograd National Technical University: Economic Sciences*, 30. Retrieved from <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/6464/1/31.pdf>. [in Ukrainian].
8. Andersson, N. (2003). A mesoeconomic analysis of the construction sector. *bekon.lth.se*. Retrieved from http://www.bekon.lth.se/fileadmin/byggnadsekonomi/research/doctoral_thesis/Andersson_Niclas.pdf [in English].
9. Bain, J.S. (1968). *Industrial Organisation*. (2nd ed.). New York, London: John Wiley & Sons.
10. Dopfer, K. (2013). Evolutionary Economics. *The papers on Economics and Evolution. papers.econ.mpg.de*. Retrieved from <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/esi/discussionpapers/2013-08.pdf> [in English].
11. Dopfer, K., John Foster, J., & Potts, J. (2004).) Micro-meso-macro. *Journal of Evolutionary Economics*, №14. Retrieved from file:///D:/%23%D0%AE%D1%80%D0%B0/%23Downloads/SSRN-id721599%20(1).pdf [in English].
12. Dopfer, K. (2012). The origins of meso economic. *J. Evol. Econ.* 22, 133-160. Retrieved from www.researchgate.net/publication/227592586_The_origins_of_meso_economics [in English].

13. Foss, N. (1996). Research in Strategy, economics, and Michael Porter. *Journal of Management Studies*, January [in English].
14. Holland, S. (1987). *The Market economy – From Micro to Mesoeconomics*. London: Weidenfeld and Nicolson [in English].
15. Nelson, R., & Winter, S.G. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press. [hup.harvard.edu](http://inctppd.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_2/Dosi_1_An_evolutionary-theory-of_economic_change.pdf). Retrieved from http://inctppd.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_2/Dosi_1_An_evolutionary-theory-of_economic_change.pdf. [in English].
16. Parkin, M., Powell, M., & Kent, M. (2000) *Economics European: Third Edition*. Addison-Wesley Longman [in English].
17. Peters, H-R. (1971). *Grundzüge sektoraler Wirtschaftspolitik*. Freiburg: Verlag Rombach [in German].
18. Porter, M.E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*, March-April, 73-91. Retrieved from http://www.economie.ens.fr/IMG/pdf/porter_1990_-_the_competitive_advantage_of_nations.pdf. [in English].
19. Porter, M.E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for Analyzing Industry and Competitors*. New York: Free press. [vnseameo.org](http://www.vnseameo.org). Retrieved from <http://www.vnseameo.org/ndbmai/CS.pdf>. [in English].
20. Porter, M.E. (1985). *Competitive Advantage*. New York: Free Press. forleadership.org. Retrieved from forleadership.org/wp-content/uploads/Competitive-Advantage.pdf. [in English].
21. Scherer, F.M. (1980). *Industrial Market Structure and Economic Performance*. Chicago: Houghton Mifflin [in English].
22. Stigler, G. J. (1983). *The Organization of Industry*. Chicago and London: The University of Chicago Press [in English].
23. Tirole, J. (1988). *The Theory of Industrial Organisation*. (10th ed.). London: The MIT Press.

Ю.В. Малаховский, доц., канд. экон. наук

А.В. Лизунков, доц., канд. техн. наук

И.Н. Савицкая

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Государственное регулирование кластерных мезосистем в структуре национальной экономики

Целью публикации является обобщение существующих теоретических подходов к анализу особенностей функционирования мезоэкономических систем в структуре национальной экономики и формирование принципов государственного регулирования их развития в Украине на основе внедрения кластерного подхода.

В статье обобщен опыт совершенствования методологических подходов к анализу мезоэкономических систем, занимающих промежуточное положение между микро- и макроуровнями национальной экономики. Исследованы варианты внедрения специализированных процедур в ходе анализа мезосистем. Особое внимание уделено отраслевым и территориальным кластерам. Описываются основные этапы жизненного цикла функционирования мезоструктур производственного и регионального профиля. Определяется сущность мезоэкономических систем в структуре многоуровневой национальной экономики. Цели функционирования кластерных мезоэкономических систем сформулированы через действия по целенаправленному привлечению и организации использования ресурсов систем низшего уровня для достижения задач функционирования систем высшего уровня в ходе применения конкретных инструментов реализации экономического потенциала институциональных единиц в рамках мезоэкономических ассоциаций.

Сделаны выводы о принципиальной пригодности использования определения сущности мезоэкономических систем в условиях существования иерархической пятиуровневой структуры национальной экономики с целью анализа, практического применения, стратегического программирования развития. Перспективы дальнейших исследований лежат в области теоретической идентификации, а также практического формирования отраслевых и территориальных кластерных систем, которые отличаются между собой средствами государственного регулирования, возможными к применению в рыночных условиях, способностью интегрировать в свой состав вертикально и горизонтально корпорированные производственные объединения реального сектора экономики, а также региональные квазикорпоративные формирования.

мезоэкономическая система, производственная мезоэкономическая система, кластер реальной экономики, мезоэкономическая территориальная система, региональный кластер, постиндустриальное общество, государственное регулирование

Одержано (Received) 11.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 13.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 316.46:005.336.4

Л.І. Цимбал, доц., канд. екон. наук

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна

Теоретичні концепції становлення інтелектуального лідерства

В статті досліджено основні теоретичні концепції становлення інтелектуального лідерства в сучасному економічному середовищі. Визначено основні характеристики інтелектуального лідерства та охарактеризовано його значення у процесі еволюції концепцій економічного розвитку. Обґрунтована необхідність визначення концепції інтелектуального лідерства в умовах глобалізаційних процесів та зміни основи системи господарювання.

інтелектуальне лідерство, концепція інтелектуального лідерства, інтелектуалізація виробництва

Л.И. Цимбал, доц., канд. экон. наук

доцент кафедры международной экономики

ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», г. Киев, Украина

Теоретические концепции становления интеллектуального лидерства

В статье исследованы основные теоретические концепции становления интеллектуального лидерства в современной экономической среде. Определены основные характеристики интеллектуального лидерства и охарактеризовано его значение в процессе эволюции концепций экономического развития. Обоснована необходимость определения концепции интеллектуального лидерства в условиях глобализационных процессов и изменения основы системы хозяйствования.

интеллектуальное лидерство, концепция интеллектуального лидерства, интеллектуализация производства

Постановка проблеми. Трансформація загальних умов господарювання під впливом глобалізації та становлення економіки знань супроводжується загостренням конкурентної боротьби на всіх рівнях, швидкою зміною конкурентних позицій, значним розшаруванням конкурентного середовища, зміною правил і методів ведення конкуренції. За умов посилення взаємозалежності і взаємопроникнення національних економік ці тенденції вимагають від різнорівневих суб'єктів глобальної економіки особливої уваги до нових явищ, перегляду місця та ролі багатьох економічних та управлінських процесів. Це, в свою чергу, потребує дослідження теоретичних основ становлення економічної системи в її сучасному розумінні та виокремлення основних тенденцій її розвитку. Становлення інтелектуального лідерства в сучасних умовах вимагає обґрунтування та визначення його еволюції. Аналіз історичних концепцій становлення лідерства та роль інтелекту в забезпеченні лідерства та конкурентних переваг є важливим етапом дослідження інтелектуального лідерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання лідерства виступають актуальною темою досліджень великої кількості науковців різних напрямів науки та практики. Так, загальні питання лідерства розглядалися в роботах Ф. Бейлі, Б. Басса, К. Бланшара, Дж. Блонделя, Н. Газзарда, Р. Дафта, Р. Іреланда, Д. Каца, В. Кременя, О. Нестулі, Ф. Селзніка, Р. Стогділа, Ке Де Врі, Х. Оуена, В. Ходжсона та інших [3; 6; 7]. Організаційне лідерство розглядається в роботах П. Сенге, С. Філоновича, М. Пірена, О. Лукашевої, С. Калашнікової [5; 11]. Проте, складність, багатоаспектність поняття лідерства залишають науковцям ще значний простір в наукових дослідженнях, адже й досі не має єдиного розуміння у підходах до визначення лідерства, недостатньо глибоко висвітлена сучасна природа лідерства та його компонентів. Потребує переосмислення роль лідерства (в різних формах його прояву) в сучасних умовах загострення конкуренції в складному взаємопов'язаному і глобалізованому світі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні та характеристиці основних теоретичних концепцій становлення інтелектуального лідерства.

Виклад основного матеріалу. В сучасних висококонкурентних умовах важливим завданням для кран світу стає не просто досягнення економічного розвитку, а й – досягнення лідерських позицій, які самі по собі вже виступають інструментом конкурентної боротьби. Виявлення лідерства стає важливим як серед окремих особистостей (в політиці, ділових та інших колах), так і на рівні компаній та національних економік. В сучасному контексті суттєво змінюється розуміння лідерства, яке сприймається значно ширше ніж психологічний феномен, лідерство стає елементом процесу управління колективом та, як засвідчує практика, все більше переходить у площину економічного аналізу на різних рівнях суспільного устрою. Лідерство стає конкурентною перевагою і не лише метою, а й інструментом конкуренції, здатним принести ще більші здобутки.

Сучасні умови господарювання, зміна конкурентних позицій, зміна правил і методів ведення конкурентної боротьби призводять до необхідності перегляду місця та ролі багатьох економічних та управлінських процесів. Ці процеси, а також посилення взаємозалежності і взаємопроникнення національних економік знайшло своє відображення у розшаруванні конкурентного середовища. Класично світовими лідерами визначається обмежена кількість суб'єктів. Ці процеси спостерігаються як на рівні окремої особистості, що знаходить прояв у політичних процесах, так і на рівні компаній та національних економік. В даних процесах змінюється сутність поняття «лідерство», яке стає конкурентною перевагою і не лише метою, а і інструментом. Класично лідерство сприймається як психологічний процес або результат діяльності, проте лідерство стає елементом процесу управління колективом та, як засвідчує практика, все більше переходить у площину економічного аналізу на різних рівнях суспільного устрою. Перехід до шостого технологічного укладу відбувається разом з виокремленням нових чинників та факторів конкурентоспроможності компанії чи країни, в основі яких лежить інтелект, застосування новітніх досягнень та технологій. У таких умовах проблема лідерства набуває нового сенсу і потребує дослідження його природи, форм проявів в сучасних умовах та на різних рівнях його реалізації.

Домінуючою тенденцією економічного розвитку на початку третього тисячоліття є перехід на нові основи господарської діяльності. Економічна глобалізація знаходить своє втілення в посиленні взаємопроникнення та взаємопереплетеності національних економік з одного боку, а з іншого, - у посиленні процесів регіоналізації та інтеграції. Основою цих процесів стає інтелектуалізація, яка забезпечує ефективне підключення національних економік до процесів транснаціоналізації та включення до інноваційних хвиль.

Перехід до шостого технологічного укладу відбувається разом з виокремленням нових чинників та факторів конкурентоспроможності компанії чи країни. Причому ці чинники пов'язані не просто з людськими ресурсами, в основі їх знаходиться інтелектуальна діяльність, її результати у вигляді новітніх досягнень і технологій та їх застосування. Вагомість інтелектуальної складової лідерства набуває нового сенсу в сучасних умовах, що потребує дослідження її природи та форм прояву на різних рівнях.

Лідерство в його сучасному розумінні перестає бути об'єктом вивчення лише в межах психології та менеджменту. Змінюється природа лідерства, а відтак і його роль в сучасному середовищі. Неоднозначність поняття «лідерство», його прояви в сучасному економічному середовищі викликають необхідність вивчення цих питань виходячи з нових умов його реалізації.

В психології та менеджменті розробляється велика кількість нових теорій, які або продовжують існуючі (теорії ціннісного лідерства, конструктивістська теорія) або беруть за основу нові критерії (когнітивна теорія), проте переважна більшість цих

теорій стосуються саме реалізації можливостей індивіда в колективі або ж як максимуму – групи індивідів (теорія еліт В. Парето)

При цьому можемо відмітити, що більшість підходів характеризують індивідуальний рівень, включаючи лише соціальні прояви і залишаючи поза увагою економічні наслідки та складові.

Економічне підґрунтя розуміння лідерства в більшості теорій абсолютно відсутнє і лідерство розглядається як соціальний феномен, сутність якого полягає в спрямуванні процесів та формуванні загального розуміння. Проте, в економічній науці розуміння лідерства стає предметом дослідження не лише в теоріях менеджменту, а й в загальній економічній теорії при вивченні проблем підприємництва, конкурентоспроможності, міжнародної економіки, глобалістики.

Цікавою з точки зору економічної та організаційної діяльності компанії видається теорія «двигуна» лідерства Н. Тічі, в рамках якої визначається як індивідуальне лідерство, так і організаційне. Лідерство в рамках цієї теорії визначається як динамічне короткострокове, так і відносно статичне довгострокове, а лідери, відповідно, ті, хто досяг успіху і не втримали його, і ті, хто досить довго утримує пальму першості. Останніх він визначав як «переможців». При цьому переможцем може бути як індивід, так і організація (хоча для цього вона повинна мати лідерів на всіх рівнях управління, які функціонують взаємопов'язано і взаємозалежно) [21].

Наявність економічних наслідків проявів лідерства, конкурентна боротьба, нові ринкові умови та способи діяльності сформували необхідність виокремлення лідерства на новому рівні. Ускладнення суб'єктної основи лідерства знаходить прояв у виділенні таких основних видів, як індивідуальне та інституційне (або організаційне) лідерство. Суб'єктом прояву індивідуального лідерства стає окрема особистість, яка впливає як на себе, так і на інших людей. Суб'єктом інституційного лідерства виступає організація, що здійснює вплив і на саму себе, і на інші організації. Такий підхід відображає поділ людської діяльності на особистісну та соціально-групову, що обґрунтовується в працях Кременя В.Г. [6, с. 31].

Економічна природа лідерства активно проявляється саме на організаційному рівні, воно знаходить прояв не лише у встановленні контролю над ринком, регіоном, але й у активному впливі на інші підприємства, організації чи інституційні установи. Причому можливість такого впливу важлива не сама по собі, а, в першу чергу, - з метою визначення майбутнього розвитку самої організації. В межах теорії організації, що сама розвивається Сенге П., організаційне лідерство визначено власне як здатність певної спільноти визначати своє майбутнє та, перш за все, підтримувати процес необхідних для цього змін. «Джерелом лідерства є здатність підтримувати творчу напругу й енергію, що виникає тоді, коли люди говорять правду і передають іншим своє представлення майбутнього та розуміння теперішнього» [11, с.16].

В економічній теорії забезпечення організаційного лідерства можливе як на основі внутрішніх процесів, адже воно формується «на всіх рівнях організації» (К. Бланшар) [3, с. 32], так і у формі протидії зовнішнім чинникам. На думку М. Ке де Врі, лідерські організації дуже чутливі до навколишнього середовища. Саме тому вони згуртовані, мають сильну структуру, спільне бачення світу та систему мислення. Вони «є прихильниками розподіленого лідерства, заохочуючи лідерство на всіх рівнях організації. Підтримують постійні інновації, які є джерелом організаційного життя. Заохочують оптимістичний настрій співробітників, продукують культуру навчання, реальності помилок, сприйняття різностороннього мислення та дій. Продукують наявність системної перспективи, формування синергетичного ефекту» [7, с.80-82].

Наявність організаційного лідерства є необхідною умовою функціонування підприємства в умовах сучасних ринків, коли споживачі купують не товари, а бренди, а

фірми стають правлячим кланом ринку, при цьому важелі державного регулювання дещо зменшуються. В теорії ринкової влади Хаймера С. визначено, що компанія не може захопити частку ринку та завоювати лідерські позиції, якщо вона не реалізовує стратегію лідерства. Таким чином, організаційне лідерство стає необхідним фактором забезпечення успішної підприємницької діяльності в умовах сучасних викликів суспільного розвитку.

Організаційне лідерство проявляється як конкурентна перевага, яка забезпечує місце компанії на ринку. Таким чином лідерство в межах компанії розглядається не як явище соціальне, в межах якого визначається місце людини, а як явище економічне, що стає джерелом збагачення компанії.

В межах цього аспекту мірилом ефективності організаційного лідерства стають маркетингові та фінансові показники, їх зміна залежно від зміни структури та методики управління. Економічна діяльність компанії, яка визначає методи ринкового охоплення, конкурентної боротьби та агресивного маркетингу в сукупності забезпечує лідируючі позиції. Лідерство в сучасних умовах стає як передумовою, так і проявом конкурентоспроможності.

Проте, лідерство не обмежується лише на рівні індивідуального та організаційного управління. Досить широке коло наукових робіт присвячено питанням політичного та урядового лідерства. Вагомий вплив лідерства на політичне життя суспільства знаходить прояв і в появі більш глобального поняття «суспільного лідерства». Загалом, можна виділити політичне, державне, громадське, підприємницьке та освітнє лідерство згідно різних видів суспільної та економічної діяльності, яким відповідають певні типи лідерів як особистостей та певні типи лідерів-організацій, кожному з яких притаманний свій тип лідера-особистості та лідера-організації [5, с.51].

Загострення конкуренції у глобальному масштабі актуалізує питання досягнення лідерських позицій для університетів та інших освітніх і наукових закладів. Вихід питань лідерства в його сучасному розумінні на більш високий рівень дає змогу стверджувати про існування нових лідерських формацій у геополітичному середовищі та розумінні міжнародної економіки.

Безумовно, можна говорити про різні типи лідерства відносно різних типів діяльності, оскільки специфіка кожної сфери потребує своїх лідерів, які є професіоналами у своїй діяльності. Спільною основою всіх видів лідерства виступає те, що лідируючі позиції забезпечуються як особистісними рисами керівників, так і особливим стилем управління відповідно ситуативних чинників конкретного середовища.

Проте у більшості моделей успішного лідерства не враховується показник «інтелект» як критерій оцінки діяльності. На наш погляд, в сучасних умовах можна говорити і про такий різновид лідерства, як інтелектуальне лідерство, яке відноситься не тільки до сфери інтелектуальної діяльності. В умовах становлення постіндустріального суспільства аксіомою вже вважається визнання того факту, що проривний розвиток країн та окремих суб'єктів (корпорацій, університетів та ін.) забезпечується не стільки наявністю ресурсів, скільки технологіями їх використання, у тому числі і з метою продукування якісно нових продуктів та послуг. Вирватися у світові лідери та втримати лідерські позиції вдається тим країнам, які докладають значні зусилля щодо розвитку свого інтелектуального потенціалу та його реалізації в економіці. В основі високих значень показників та динаміки розвитку таких країн, як Німеччина, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Ісландія, Фінляндія та ін., лежать значні інвестиції в наукові дослідження і розробки, реалізація їх результатів у продукції і послугах, що виробляються, а також в якісних змінах у сферах життєдіяльності. У сучасному світі країна-лідер – це насамперед інтелектуальний центр, який є інтегратором, ініціатором і організатором активних дій. Ускладнення

поняття лідерства знаходить прояв у багаточисельності форм прояву: особистісне, державне, підприємницьке, міжнародне, ситуативне, політичне, технологічне та ін.

Розуміння інтелектуального лідерства формується в рамках значної кількості історичних концепцій. Основи розвитку економіки на основі ключових факторів розглядалися ще в теоріях абсолютних та відносних переваг, які визначали можливості країни до підвищення конкурентоспроможності на основі одного, переважаючого фактору виробництва та торгівлі. Так, наприклад в роботі Д. Рікардо «Основи політичної економії та оподаткування» відзначається виграш країни, якщо вона зосередить свої зусилля на найбільш ефективному виробництві.

На рубежі XIX та XX століття теорія конкурентоспроможності національної економіки на основі факторів виробництва знайшла своє продовження в еволюційній теорії, суть якої полягає в необхідності дотримання динамічності розвитку економіки та активному впровадженню інновацій. Ідея конкуренції нововведень розвивалася в роботі Й. Шумпетера «Теорія економічного розвитку», в рамках якої під нововведеннями розумілися нові товари, технології, ринки, форми організації діяльності та методи управління.

В кінці XX століття теорія конкурентоспроможності була розширена в роботі М. Портера за рахунок конкурентних переваг і системи чинників їх визначення. Так, на думку науковця чинники поділяються на чотири основні групи:

- параметри факторів виробництва;
- параметри попиту на нові товари та послуги;
- стратегія фірм даної країни;
- характер допоміжних галузей всередині країни.

На сучасному етапі поширення набуває теорія глобального випередження конкурентів, розроблена в працях Г. Хамела та К.К. Прахалада «Революція в бізнесі» та «Конкуруючи за майбутнє». В цих працях активно висвітлюються питання глобальної конкуренції та конкуренції на глобальних ринках.

Подальша інтелектуалізація виробництва знайшла своє відображення в теорії науково-технологічного прогресу, яка характеризується еволюційним та революційним шляхом розвитку. В рамках науково-технічного прогресу виділяється концепція технологічного устрою (waves of innovation, techno-economic paradigm). Досліджуючи технологічні устрої варто відмітити поглиблення інтелектуалізації виробництва, яке лежить в основі конкретного технологічного етапу – від механізації праці та потокового виробництва в першому технологічному устрої і до прогнозування когнітивних технологій при сьомому технологічному укладі [4]. Еволюція вказує, що кожен наступний уклад вимагає все менше енергії та матеріалів та все більше інтелектуальних ресурсів. В процесі науково-технологічного прогресу формується інноваційний розвиток як процес втілення науково-технічних та технологічних змін.

Роль науки та знань обґрунтовується і в рамках концепції постіндустріального суспільства (70-ті рр. XX ст.). Ця концепція сформована Деніелом Беллом і визначає превалюючим «суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до переважного виробництва послуг, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень все більшою мірою залежить від досягнення теоретичних знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи» [15].

За Беллом та Гелбрейтом нова соціальна структура формує нову панівну верхівку – «меритократію» («техноструктуру»). Це специфічна частина суспільства, сформована з обдарованих осіб усіх соціальних верств. Таким чином, визначається нова концепція лідерства у політиці та виробництві. Джон Кеннет Гелбрейт в своїй

роботі «Нове індустріальне суспільство» обґрунтовує формування нової структури соціально-економічних відносин. Превалюючим суб'єктом визначено зрілі корпорації, які тяжіють до переходу на планову економіку, в якій активна роль відводиться державі. Проте, загалом Гелбрейт відзначав формування нового про шарку суспільства: «техноструктури», до якої переходить влада від власників капіталу. Така структура сформована з специфічного колективу керуючих.

Розвитком теорії постіндустріального суспільства стала концепція нетократії, як нової форми управління суспільством. Основним капіталом нетократії є інформація як джерело влади та лідерства соціуму (суспільства, держави) [1].

Знання та інтелект знаходять своє відображення і в концепції медіакратії, як форми влади засобів масової інформації, де інформація подається не в площині всеосяжної істини, а як вираження інтересів самих засобів масової інформації та їх влади [20].

Паралельно розвитку концепції постіндустріального суспільства виникають і розглядаються поняття «інформаційного суспільства» та «інтелектуальної економіки». Концепція інформаційного суспільства визначає наріжним каменем сучасного етапу розвитку цивілізації інформацію в усіх її проявах. Ця концепція розроблялася в роботах Фріца Махлупа, основною ідеєю якого стало формування «індустрії знань». До неї він відніс освіту, науку та дослідження, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги [18].

Пізніше Деніел Белл в рамках своєї концепції постіндустріального суспільства активно розвивав й ідеї інформаційного суспільства. На сьогодні поняття інформаційного суспільства асимілювалося із розвитком цифрових технологій та мережі поширення інформації.

В кінці XX століття формується нова специфічна концепція «економіки знань», основою якої є превалюючі роль знань у формуванні технологій, зростання частки знаннево містких продуктів, високотехнологічних товарів.

Іншим напрямом розвитку концепцій лідерства та інтелектуалізації економічного розвитку є стратегії глобальної експансії, в рамках яких визначаються передумови глобального лідерства національних економік [12].

Загалом в процесі становлення концепція інтелектуального лідерства частково реалізовувалась в значній кількості підходів та наукових поглядів (табл. 1).

Таблиця 1 - Еволюція становлення концепції інтелектуального лідерства

Теорія/концепція	Періодизація	Представники	Основні положення
Теорія абсолютних та відносних переваг	XVIII-XIX ст.	Школа класичної політичної економії: Адам Сміт Давид Рікардо	Тяжіння до виробництва товарів, дешевших для національної економіки, припускається, що переваги можуть бути набутими – такі як технології, кваліфікація
Теорія інноваційного розвитку	початок XX ст.	Йозеф Шумпетер	Орієнтація на інновації, як основу розвитку економіки, нові форми комбінації ресурсів і факторів виробництва. Інновації як нова функція управління, стають джерелом лідерства [14]

Продовження таблиці 1

Теорія конкурентних переваг	II пол. XX ст.	Майкл Портер	Визначається можливість досягнення конкурентних переваг за рахунок науково-технічних факторів, поєднання існуючих факторів між собою, зростає роль праці та підприємницької активності [10]
Теорія глобального випередження конкурентів	XXI ст.	Гері Хамел Коїмбатур Прахалад	Підвищення конкурентоспроможності компанії на глобальних ринках на основі інтелектуального лідерства, ключовими вважаються нелінійні, проривні інновації [13]
Теорія науково-технологічного прогресу	середина XX ст.	Джон Бернал	Еволюційний та революційний розвиток техніки та технологій, що стає основою для лідерства, що ґрунтується на інтелекті та знаннях [2]
Концепція технологічного устрою	середина XX ст.	Карлота Перес Сергій Глазьев	Розвивається в рамках науково-технологічного прогресу, кожен наступний технологічний устрій передбачає залучення технологій вищого рівня [9; 4]
Концепція постіндустріального суспільства	середина XX ст.	Елвін Тофлер Деніел Белл	Панування науки, її автономність та незалежність від практики, визначення функції науки як передумови нової організації суспільства. Інтелектуальна власність стає окремим об'єктом ринкових відносин [16]
Концепція інформаційного суспільства	II половина XX ст.	Фріц Махлуп	Розвиток інформаційного середовища, формування глобального інформаційного простору та специфічної «індустрії знань» [8]
Економіка знань	II половина XX ст.	Фріц Махлуп	Економіка заснована на знаннях, зосередження розвитку на людському капіталі [17]

Джерело: узагальнено та систематизовано автором.

Загалом, розглядаючи лідерство, як економічне явище, варто відмітити, що класичне розуміння авторитарного та демократичного стилів управління не може бути застосовано для лідерства окремих суб'єктів на вищих рівнях управління. Визначаючи сутність та особливості інтелектуального лідерства виокремлюємо сфери його реалізації:

- виробниче;

- факторне;
- торговельне;
- фінансове;
- соціально-економічне;
- науково-технічне;
- інформаційне.

Види лідерства залежно від сфери його реалізації можуть бути розширені за рахунок нових сфер та видів діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином становлення інтелектуального лідерства в процесі еволюції відображається в значній кількості наукових теорій та концепцій. Інтелектуальне лідерство найчастіше розглядається на рівні індивіда, проте в сучасних умовах структура суб'єктів ускладнюється, що потребує подальшого вивчення. Лідерство, засноване на знаннях та інтелекті є об'єктом вивчення значної кількості наукових робіт, проте не отримало свого теоретичного узагальнення. В процесі еволюції розуміння лідерства змінилося: від лідера-монарха до багатоаспектного поняття, що охоплює всі види діяльності. Не зважаючи на теоретичне обґрунтування формування концепції інтелектуального лідерства потребує подальшого вивчення становлення країн-лідерів, лідерство яких ґрунтується на інтелектуальних ресурсах. Роль інтелекту в розвитку національної економіки потребує подальшого вивчення та глибокого аналізу.

Список літератури

1. Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Пер. со шведского. [Текст] / А. Бард, Я. Зодерквист. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.
2. Бернал Д. Мир без войны [Текст] / Дж. Бернал. – М.: Иностранная литература, 1960. – 152 с.
3. Бланшар К. Лидерство: к вершинам успеха [Текст] / К. Бланшар – СПб.: Питер, 2008. – 368с.
4. Глазьев С.Ю. Нанотехнологии как ключевой фактор нового технологического уклада в экономике. Монография [Текст] / под ред. С.Ю.Глазьева и В.В.Харитоновой. – М.: Тривант. 2009. – 304 с.
5. Калашнікова С.А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства: монографія [Текст] / С.А. Калашнікова. – К.: Київськ.ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 380 с.
6. Кремень В.Г. Філософія управління [Текст] / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 524 с.
7. Кэ де Ври Манфред Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта [Текст] / Манфред Кэ де Ври. – М.: Альпина Паблишерз, 2003. – 311 с.
8. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США [Текст] / Ф. Махлуп. – М.: Прогресс, 1966. – 462 с.
9. Меньшиков С. Длинные волны в экономике: Когда общество меняет кожу [Текст] / С. Меньшиков, Л. Клименко. – М.: ЛЕНАНД, 2014. – 288 с.
10. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран [Текст] / М. Портер. – М.: Альпина Паблишер., 2016. – 947 с.
11. Сенге П. Танец перемен: новые проблемы самообучающихся организаций [Текст] / Сенге П., Клейнер А., Робертс Ш., Росс Р.Б., Смит Б.Дж.. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 624 с.
12. Уткин А. Стратегии глобальной экспансии: Внешнеполитические доктрины США [Текст] / А.И. Уткин. – М.: Международные отношения., 1986. – 288 с.
13. Хамел Г. Конкурируя за будущее [Текст] / Г. Хамел, К. Прахалад. – М.: Олимп-Бизнес., 2014. – 288 с.
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития [Текст] / Й.А. Шумпетер. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 400 с.
15. Bell D. Notes on the post-Industrial Society [Текст] / D. Bell. // The Public Interest. – 1967. – №7. – С. 102–118.
16. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting [Текст] / D. Bell. – N.Y.: Basic Books, 1973. – 540 p.
17. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States [Текст] / Fritz Machlup. // Political Science Quarterly. – 1963. – Vol. 78, No. 3 (Sep., 1963) – pp. 467–469.

18. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States [Текст] / Fritz Machlup. – Princeton: Princeton University Press, 1962. – 480 p.
19. Hamel G. Competing for the future [Текст] / G. Hamel, C. Prahalad. – Harvard Business Press, 1996. – 384 p.
20. Meyer T. Mediokratie. Die Kolonisierung der Politik durch die Medien [Текст] / Thomas Meyer. – Frankfurt: Suhrkamp, 2001. – 420 p.
21. Tichy N. The leadership engine: How winning companies build leaders at every level [Текст] / N. Tichy, E. Cohen. – New York: Harper business, 2002 – 452 p.

References

1. Bard, A., & Zoderkvist, Ya. (Trans). (2004). *New ruling elite and life after capitalism*. SPb.: Stokgol'mskaja shkola jekonomiki v Sankt-Peterburge [in Russian].
2. Bernal, Dzh. (1960). *Mir bez vojny [A World Without War]*. Moscow: Inostrannaja literatura [in Russian].
3. Blanshar, K. (2008). *Liderstvo: k vershinam uspeha [Leading at a High Level]*. SPb.: Piter [in Russian].
4. Glaz'ev, S.Ju., & Haritonov, V.V. (Eds.) (2009). *Nanotechnology as a key factor in the new technological order in the economy*. Moscow.: Trovant [in Russian].
5. Kalashnikova, S.A. (2010). *Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva: monohrafiia [Educational paradigm of management professionalism on the basis of leadership]*. Kyiv: Kyivs'k.un-t imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
6. Kremen', V.H., Pazynich S.M., & Ponomar'ov, O.S. (2008). *Filosofii upravlinnia [The Philosophy of Management]*. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
7. Kje de Vri Manfred (2003). *Mistika liderstva. Razvitie jemocional'nogo intellekta [The Leadership Mystique]*. Moscow: Al'pina Pabliherz [in Russian].
8. Mahlup, F. (1966). *Proizvodstvo i rasprostranenie znanij v SShA [Production and dissemination of knowledge in the United States.]*. Moscow: Progress [in Russian].
9. Men'shikov, S., & Klimenko, L. (2014). *Dlinnye volny v jekonomike: Kogda obshhestvo menjaet kozhu [Long waves in the economy: When society changes skin]*. Moscow: LENAND [in Russian].
10. Porter, M. (2016). *Mezhdunarodnaja konkurencija. Konkurentnye preimushhestva stran [International competition. Competitive advantages of the countries.]*. Moscow: Al'pina Pabliher [in Russian].
11. Senge, P., Klejner, A., Roberts Sh., Ross R.B., & Smit, B.Dzh. (2003). *Tanec peremen: novye problemy samoobuchajushhihsja organizacij [The Dance of Change: The Challenges to Sustaining Momentum in Learning]*. Moscow: ZAO «Olimp-Biznes» [in Russian].
12. Utkin, A. (1986). *Strategii global'noj jekspansii: Vneshnepoliticheskie doktriny SshA [Strategies for Global Expansion: USA Foreign Policy Doctrines]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija [in Russian].
13. Hamel, G., & Prahalad, K. (2014). *Konkuriruj za budushhee [Competing for the future]*. Moscow: Olimp-Biznes [in Russian].
14. Shumpeter, J. (2008). *Teorija jekonomicheskogo razvitija [The Theory of Economic Development]*. Moscow: Direktmedia Publishing [in Russian].
15. Bell, D. (1967). Notes on the post-Industrial Society. *The Public Interest*, 7, 102–118 [in English].
16. Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting*. New York.: Basic Books [in English].
17. Machlup, F. (1963). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. *Political Science Quarterly*, Vol. 78, 3, 467–469 [in English].
18. Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press [in English].
19. Hamel, G., & Prahalad, C. (2001). *Competing for the future*. Harvard Business Press [in English].
20. Meyer, T. (2001). *Mediokratie. Die Kolonisierung der Politik durch die Medien*. Frankfurt: Suhrkamp [in English].
21. Tichy, N., & Cohen, E. (2002). *The leadership engine: How winning companies build leaders at every leve*. New York: Harper business [in English].

Tsymbal Liudmyla, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Theoretical Concepts of the Intellectual Leadership

There is in the article deals with the main theoretical concepts of the formation of intellectual leadership in the modern economic environment. The basic characteristics of intellectual leadership are determined and their significance is described in the process of evolution of concepts of economic development. The necessity of

defining the concept of intellectual leadership in the conditions of globalization processes and changing the basis of the management system is substantiated.

The transformation of general economic conditions under the influence of globalization and the formation of a knowledge economy is accompanied by an aggravation of competition at all levels, a rapid change in competitive positions, significant stratification of the competitive environment, changing rules and methods of competition. These trends require diverse actors in the global economy to pay particular attention to new phenomena, review the place and role of many economic and managerial processes. This requires the study of the theoretical foundations of the formation of the economic system in its modern sense and the distinction of the main trends of its development. The formation of intellectual leadership in modern conditions requires the justification and definition of its evolution.

An analysis of the historical concepts of leadership development and the role of intelligence in leadership and competitive advantage is an important stage in the study of intellectual leadership.

intellectual leadership, the concept of intellectual leadership, intellectualization of production

Одержано (Received) 11.10.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 338.48

І.В. Щоголева, доц., канд. пед. наук

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Управління конкурентоспроможністю туристських дестинацій

В статті розкрито сутність поняття туристських дестинацій, а також параметри оцінки їх конкурентоспроможності. Розглянуто та узагальнено різні аспекти управління конкурентоспроможністю туристських дестинацій, зокрема географічно-територіальний, маркетинговий, продуктовий, ресурсний, економічний та соціальний. Проаналізовано позицію України у світовому рейтингу подорожей та туризму на основі індексу конкурентоспроможності за версією експертів Всесвітнього економічного форуму. Запропоновано шляхи підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю туристських дестинацій.

туризм, туристська дестинація, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, фактори конкурентоспроможності, управління конкурентоспроможністю

И.В. Щёголева, доц., канд. пед. наук

Кировоградская лётная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина

Управление конкурентоспособностью туристических дестинаций

В статье раскрыта сущность понятия туристических дестинаций, а также параметры оценки их конкурентоспособности. Рассмотрены и обобщены различные аспекты управления конкурентоспособностью туристических дестинаций, а именно географо-территориальный, маркетинговый, продуктовый, ресурсный, экономический и социальный. Проанализирована позиция Украины в мировом рейтинге путешествий и туризма на основе индекса конкурентоспособности по версии экспертов Всемирного экономического форума. Предложены пути повышения эффективности управления конкурентоспособностью туристических дестинаций.

туристическая дестинация, конкурентные преимущества, конкурентоспособность, факторы конкурентоспособности, управление конкурентоспособностью

Постановка проблеми. Для більшості країн туризм є пріоритетним напрямком розвитку. Україна теж не є виключенням, тому що розвиток в'їзного та внутрішнього туризму було визначено державою як пріоритетний. Необхідною умовою розвитку внутрішнього та в'їзного туризму є зростання споживчого попиту туристських дестинацій країни. Дестинація як суб'єкт конкуренції повинна бути оцінена з точки зору наявності конкурентних переваг та конкурентоспроможності. Дестинації, які не

мають визначеної стратегії, а також не опікуються створенням свого бренду, мають значно нижчу привабливість у порівнянні з тими DESTINATION, які приділяють цим питанням належну увагу. Для забезпечення туристичної привабливості цих місць та регіонів необхідно здійснювати їх позиціонування, просування й управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань сутності, класифікації та проектуванню туристських DESTINATION присвяченої роботи А.І. Зоріна та І.В. Зоріна [4]. Такі аспекти, як управління та брендинг туристичних DESTINATION, досліджувались науковцями А.А. Мазаракі [7], Т.І. Ткаченко [7], С.В. Мельниченко [7]. Методи оцінки розвитку туристичних DESTINATION, їх конкурентоспроможність та привабливість розглядалися у наукових працях В.К. Кіптенка [5], Ю.Б. Забалдіної [3], Н.В. Корж та Д.І. Басюк [6] та ін.

Однак, за умов недостатнього вивчення шляхів підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю туристських DESTINATION, ця проблема потребує наукового обґрунтування.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні теоретичних та практичних аспектів управління конкурентоспроможністю туристських DESTINATION та визначення шляхів підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Кількість людей, що здійснюють поїздки з метою туризму, щорічно збільшується. Метою їх подорожування виступають різноманітні місця, регіони і країни, які фахівці називають DESTINATION. Вони є складними за своєю структурою, чутливими до різноманітних впливів, що зумовлює необхідність управління DESTINATION з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Здійснення управлінських дій неможливе без розуміння сутності поняття туристської DESTINATION та аналізу підходів до її визначення. Поняття «DESTINATION», яке стало поширеним у сучасній літературі, в перекладі з англійської («destination») означає «місцезнаходження, місце призначення» [1]. Вважається, що першою туристичною DESTINATION стало місто Лафборо. Саме тоді в програмі туру, який організував «батько» туризму Томас Кук для своєї пастви, було вперше зазначено «destination», тобто місце призначення подорожі. «DESTINATION» як термін вперше використано у 1979 році датським вченим Н. Лейпером для позначення певної географічної території, що є привабливою для мандрівників [2]. Він визначив туристичну DESTINATION як найбільш суттєву складову системи туризму, яка одночасно формує й задовольняє туристичний попит.

Це поняття є результатом узагальнених наукових поглядів і практичного досвіду фахівців, який трансформувався в чотири найбільш розповсюджених підходів, а саме: географічний, економіко-управлінський, маркетинговий та соціально-культурологічний [6].

Крім цього, термін «DESTINATION» несе потрійне змістовне навантаження:

- місце (територія), район, місцевість призначення, прибуття;
- об'єкт призначення, користувач-отримувач інформації обчислювальної мережі;
- мета подорожі, походу [1, с. 25].

Стосовно до в'їзного туризму, була розроблена типологія туристичних DESTINATION, яка включає три основних групи. В першу групу входять великі столичні міста, які приваблюють туристів з багатьох причин. Там багато історичних пам'яток, культурних об'єктів. Туди приїждять з діловими візитами, відвідують родичів і друзів. Як правило, в цих містах існують особливі зони, де домінують історичні, культурні, торговельні або розважальні види обслуговування.

Друга група туристських DESTINATION підрозділяється на дві підгрупи. Перша – це центри цілеспрямованого розвитку місцевих звичаїв і культури. Як правило, навколо цих об'єктів для приїжджих будуються додатково готелі, ресторани, бари. Другу

підгрупу становлять центри туризму. Це міста, які мають добре розвинену транспортну мережу, високу концентрацію туристських підприємств, а також привабливі з культурної, історичної та наукової точок зору.

В третю групу DESTИНАЦІЙ входять спеціально побудовані для туристів центри. Вся інфраструктура таких центрів спрямована тільки на задоволення різноманітних туристичних потреб та інтересів.

Туристична DESTИНАЦІЯ – це система підприємств, які формують туристичні послуги, пропонують їх споживачам та організовують споживання. Кожній DESTИНАЦІЇ властиві свої власні риси, але кожна з них має чотири загальні (табл. 1).

Таблиця 1 – Загальні риси туристської DESTИНАЦІЇ

Риси	Складові	Характеристика
Багатокомпонентність	Пам'ятки	Природні пам'ятки, або створені людиною.
	Зручності	Розміщення, харчування, розваги, торгівля, підприємства сфери послуг.
	Транспортні зв'язки	Зовнішні транспортні зв'язки та розвинені внутрішні транспортні зв'язки.
Культурна цінність	Культурно-історичні об'єкти	Привабливість DESTИНАЦІЇ, відсутність уніфікованого туристичного ландшафту.
Неподільність DESTИНАЦІЇ	Комплекс послуг	Співпадіння процесу виробництва та споживання послуг, їх незбереженість у часі. Проблема сезонності DESTИНАЦІЇ.
Користування послугами і зручностями DESTИНАЦІЇ	Туристичні та інші послуги	Орієнтація і на споживачів, і на місцевих жителів.
Комплексність туристичного продукту	Туристичні послуги	Взаємодоповнення різних елементів DESTИНАЦІЇ. Ефективна взаємодія між всіма підприємствами туристичної DESTИНАЦІЇ.
Наявність організаційної структури DESTИНАЦІЇ	Державна, громадська, державно-приватна	Управління DESTИНАЦІЄЮ та її просування.

Джерело: складено автором за даними [6].

Для того, щоб туристська DESTИНАЦІЯ мала сталий попит з боку туристів, вона повинна мати певні переваги відносно інших туристських DESTИНАЦІЙ, що й зумовлює розгляд DESTИНАЦІЇ як об'єкту управління. Управління DESTИНАЦІЄЮ, згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації, - це скоординований менеджмент всіх елементів, які формують DESTИНАЦІЮ. Суб'єктом управління виступають спеціалізовані державні, громадські, приватно-державні інститути, які відповідають за розвиток DESTИНАЦІЇ і підвищення її конкурентоздатності.

Управлінський аспект DESTИНАЦІЇ тісно пов'язаний з географічно-територіальним. Як об'єкт управління, DESTИНАЦІЯ повинна мати конкретні географічні межі, які б співпадали з визначеними адміністративними кордонами. Однак, DESTИНАЦІЇ формуються сприйняттям туриста, оскільки саме під його потреби формується DESTИНАЦІЯ. У більшості випадків межі DESTИНАЦІЇ у сприйнятті туриста і адміністративні кордони співпадають. При неспівпадінні, варто наголосити на необхідності додаткових управлінських зусиль.

Оснoву управління конкурентоспроможністю туристичних територій становить маркетинговий аналіз туристичних територій, який ґрунтується, на думку спеціалістів, на вивченні трьох «А» туристичного напрямку (дестинації):

- access – доступність (просторова, фізична, психологічна, у т. ч. інформаційна);

- amenities – виробничо-обслуговуюче та інфраструктурне забезпечення (готелі, торговельні центри, заклади харчування, туалети, паркування тощо);

- attractions – атракції (музеї, театри, замки, фортеці, спортивні споруди, інші місця відвідування та їх пропозиція) разом з основною оглядовою інформацією щодо туристичного напрямку: його історії, культурних, природних особливостей, а також подіями, громадськими заходами і святами [5].

Оснoву продукту дестинації складають враження туристів під час перебування, які формуються не певним підприємством, а сукупністю підприємств, послугами яких скористався турист.

У вітчизняній науковій літературі конкурентоспроможність туристської дестинації напрямку пов'язується із кількісними та якісними параметрами ресурсної бази, здатністю місцевих підприємств надавати необхідні туристам товари та послуги певної якості, транспортною доступністю [3].

Виходячи з того, що туристська дестинація – це певна географічна територія, мета подорожі певного сегменту споживачів, суб'єкт конкуренції та об'єкт підприємництва, доцільно саме ці складові й розглядати як напрями управлінських впливів, удосконалення яких дозволить підвищити конкурентоспроможність певної дестинації.

Туристичні послуги мають специфічний характер, тому що передбачають взаємодію різних суб'єктів певної території у процесах залучення та обслуговування туристів. З урахуванням вищесказаного, ефективне управління туристським регіоном передбачає адресність туристичних послуг і може бути досягнуто за умови впровадження комплексного маркетингової стратегії розвитку туристської дестинації.

Концепція розвитку туристичної дестинації вимагає розробки систематичної і довгострокової маркетингової стратегії, спрямованої на плекання і вдосконалення спочатку властивих і потенційних властивостей місцевості або регіону. Центральним пріоритетом у створенні такої стратегії є визначення специфічної цільової групи, на яку територія і повинна направити свої ресурси [4].

Таким чином, маркетингова стратегія, як комплексна і багатоцільова програма взаємопов'язаних системних заходів, сформована на базі комплексного підходу, може виступати основним інструментом для розвитку туристської дестинації і, як наслідок, підвищення її конкурентоспроможності.

Привабливість – це властивість викликати захоплення, притягувати до себе особливими якостями, властивостями. У науковій літературі, присвяченій туристичної діяльності, зазначається, що поняття атрактивності є основним і визначальним при дослідженні туристських потоків. Територія є привабливою, якщо вона має туристичні ресурси – природні, історико-культурні і соціально-економічні, розвинену матеріально-технічну базу, розвинену інфраструктуру і зручну транспортну мережу. Туристична привабливість часто непостійна й може змінюватись в залежності від багатьох факторів, що впливають на привабливість туристичної території.

Для визначення привабливості конкретної території дуже важливо вивчити можливість розвитку певних видів туризму та стан інфраструктури. Це здійснюється з допомогою технічної оцінки природних туристських ресурсів території.

Історико-культурні туристичні ресурси, зокрема унікальні пам'ятки, можуть бути визначальними в організації туристичної поїздки. Більшість методик оцінки

туристичної привабливості ґрунтується на експертних бальних оцінках, хоча існують й економічні оцінки історико-культурної спадщини території.

Вагомим чинником привабливості території в сучасних умовах життєдіяльності є стан навколишнього середовища. Політична стабільність також є важливим чинником, що впливає на привабливість території. Вона може підсилювати або послаблювати загальний імідж регіону і внаслідок цього впливати на економічну стабільність.

З точки зору підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту самої дестинації особливого значення набуває формування доброзичливого ставлення місцевих жителів до тих, хто приїжджає в дестинацію. Це є досить важливою та складною проблемою, так як місцеві жителі повинні розуміти і усвідомлювати значимість розвитку туризму для дестинації, мати уявлення про ті переваги, які вони отримають у вигляді нових робочих місць, освоєння нових напрямів бізнесу, орієнтованих на туристів.

Дестинація проходить декілька етапів свого існування, які можна розглядати в межах концепції її життєвого циклу (ЖЦД). Ця тема є ключовою в менеджменті дестинації, тому що визначення стадії ЖЦД дає можливість планувати її функціонування та обирати саме ту стратегію, яка забезпечить її розвиток і конкурентоздатність. Кожна стадія життєвого циклу дестинації зумовлює застосування відповідного управлінського інструментарію, що дозволить отримати заплановані результати [6].

Туристичний потенціал як сукупність матеріальних та нематеріальних ресурсів, що формують інтерес до певної туристичної дестинації, є основою для здійснення туристичної діяльності та формування туристичної пропозиції. У зв'язку з цим суттєвого значення набуває розробка нових видів туристичних продуктів, які є доцільними з точки зору природно-географічних, інфраструктурних, економічних, соціальних, та культурно-історичних аспектів, а крім того будуть мати такі особливості, до яких споживачі будуть виявляти активну зацікавленість, яка, в свою чергу, трансформується в ідентифікацію дестинації як привабливої [7].

Всесвітній економічний форум представив рейтинг найкращих країн для туристів у 2017 році. Організація оновлює Індекс конкурентоспроможності сектора подорожей і туризму кожні два роки і враховує при його складанні такі фактори, як управління туризмом, безпека, інфраструктура, санітарно-гігієнічні умови, природні ресурси, а також цінова політика. Цього разу до рейтингу увійшли 136 країн. Лідером рейтингу вдруге поспіль стала Іспанія, заробивши 5,43 з 7 можливих балів. Їй вдалося зберегти перше місце з 2015 року, так само як і власникам другого і третього місця – Франції та Німеччини.

Топ-10 кращих країн для туристів у 2017 році виглядає наступним чином: 1 місце – Іспанія, 2 місце – Франція, 3 місце – Німеччина, 4 місце – Японія, 5 місце – Великобританія, 6 місце – США, 7 місце – Австралія, 8 місце – Італія, 9 місце – Канада, 10 місце – Швейцарія [8].

Україна зайняла 88-е місце зі 136 в рейтингу привабливості країн для туристів за версією експертів Всесвітнього економічного форуму в Давосі, опинившись поруч з Гватемалою, Тунісом, Македонією і Гондурасом. В плані безпеки, Україна разом з Пакистаном, Нігерією, Венесуелою, Єгиптом, Кенією та Гондурасом увійшла в топ-10 країн-аутсайдерів. Рейтинг України за основними показниками представлено в табл. 2 [8; 9].

Таблиця 2 – Рейтинг України в загальному рейтингу країн по подорожам та туризму в 2017 р.

№ з/п	Критерій	Місце в рейтингу
1	Екологічний стан	98
2	Міжнародна відкритість	78
3	Ціноутворення для європейського туриста	45
4	Авіаційна інфраструктура	79
5	Портова та наземна інфраструктура	81
6	Туристичний сервіс	71
7	Культурні ресурси	51
8	Інвестування туристичного бізнесу	124
9	Рівень безпеки	132
9.1	Надійність поїцейських служб	102
9.2	Витрати бізнесу, пов'язані з тероризмом	126
9.3	Індекс частоти тероризму	126
9.4	Рівень вбивств	83
9.5	Витрати бізнесу, пов'язані із злочинністю та насильством	114

Джерело: складено автором за даними [8; 9].

Враховуючи зазначене вище, можемо зробити висновок про те, що позиція країни у світовому рейтингу конкурентоспроможності країн у подорожуванні і туризму зумовлена не лише географічним положенням країни, наявністю природних та інших ресурсів, а й ефективними управлінськими впливами, які ґрунтуються на інтегрованому підході.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дозволили визначити, що туристична дестинація являє собою певну географічну територію з конкурентоспроможними туристичними ресурсами і підприємницькою інфраструктурою, в якій формується й реалізується привабливий для мандрівників туристичний продукт, який не завдає шкоди довкіллю. Туристичні дестинації є одним із самих важливих компонентів у туристичній системі, оскільки саме вони приваблюють туристів, мотивують їх вибір, активізують усю туристичну систему.

Обґрунтовано, що основним фактором конкурентоспроможності туристської дестинації є ефективна система маркетингових комунікацій. Маркетингова комунікаційна діяльність туристської дестинації передбачає розробку та реалізацію стратегії, яка забезпечуватиме інформаційну присутність на ринку та формування довготривалого позитивного іміджу. Ідентифікація стадії життєвого циклу дестинації дозволяє обрати відповідні управлінські впливи, кінцевим результатом яких буде підвищення її конкурентоспроможності.

Основними напрямками підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю туристичної дестинації є:

- визначення конкурентних переваг туристичної дестинації та формування унікального туристичного продукту;
- оптимізація внутрішньої територіальної структури дестинації на основі оцінки її географічного положення відносно до конкурентів;
- розробка ефективних схем кооперації туристичних підприємств, послуги яких складають туристичний продукт, для просування дестинації на зовнішні ринки;
- запровадження нових напрямів бізнесу, які орієнтовані на обслуговування туристів, з метою формування лояльності місцевого населення завдяки створенню нових робочих місць;

- формування позитивного іміджу туристичної дестинації та її брендуння;
- удосконалення організаційних структур управління туристськими дестинаціями.

Кінцевою метою підвищення конкурентоспроможності дестинації та індикатором ефективності управління буде економічний розвиток всієї території, який передбачає врахування різних аспектів діяльності, зокрема: нормативно-правового, організаційного, фінансового, соціального та комунікативного.

Подальші наукові дослідження передбачають обґрунтування підвищення конкурентоспроможності туристичної дестинації на основі формування балансу між її окремими складовими для задоволення потреб мандрівників.

Список літератури

1. Большой Глоссарий терминов международного туризма / The Great Glossary of the Terms for the International Tourism [Текст] / Под ред. М.Б. Биржакова, В.И. Никифорова. Третье издание, дополненное и переработаное. – СПб.: «Издательский дом Герда», 2006. – 936 с.
2. Воронина А. Б. Географическая составляющая в определении дефиниции "туризм" [Текст] / А. Б. Воронина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: География. – 2009. – Т. 22 (61). – № 2. – С. 173–176.
3. Забалдіна Ю. Б. Сучасні підходи до оцінки конкурентоспроможності туристичних дестинацій [Текст] / Ю. Б. Забалдіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 12. – С. 165–168.
4. Зорин А. Дестинация: монография [Текст] / А. Зорин, И. Зорин. – М.: РМАТ, 2009. – 90 с.
5. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму : підручник [Текст] / В. К. Кіптенко. – К. : Знання, 2010. – 502 с.
6. Корж Н. В. Управління туристичними дестинаціями : підручник [Текст] / Н. В. Корж, Д. І. Басюк. – Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.
7. Туристські дестинації (теорія, управління, брендинг) [Текст] : монографія / А.А. Мазаракі, Т.І. Ткаченко, С.В. Мельниченко та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 388 с.
8. Украина в рейтинге туристических дестинаций [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://air.in.ua/news/164/>
9. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ev.am/sites/default/files/WEF_TTCR_2017.pdf

References

1. Birzhakov, M.B., & Nikiforov, V.I. (Eds.). (2006). *The Great Glossary of the Terms for the International Tourism*. SPb.: ID «Gerda».
2. Voronina, A.B. (2009) Geograficheskaya sostavlyayushchaya v opredelenii definititsii "turizm" [The geographical component in the definition of "tourism"]. *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya: Geografiya – Scientific notes of the Taurida National University named after V.I. Vernadsky. Series: Geography*, 2, 173-176 [in Russian].
3. Zabaldina, Y.B. (2011) Suchasni pidkhody do otsinky konkurentospromozhnosti turystychnykh destynatsiy [Modern approaches to assessing the competitiveness of tourist destinations]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini – Formation of market relations in Ukraine*, 12, 165-168 [in Ukrainian].
4. Zorin, A., & Zorin, I. (2009). *Destinatsiya [Destination]*. Moscow: RMAТ [in Russian].
5. Kiptenko, V.K. (2017) *Menedzhment turizmu [Tourism Management]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
6. Korzh, N.V., & Basyuk, D.I. (2017). *Upravlinnya turystychnymy destynatsiyamy [Management of tourist destinations]*. Vinnytsya: «PP«TD Edel'veys i K» [in Ukrainian].
7. Mazaraki, A.A., Tkachenko, T.I., & Mel'nychenko, S.V. et al. (2013). *Turysts'ki destynatsiyi (teoriya, upravlinnya, brendynh) [Tourist Destinations (theory, management, branding)]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
8. *Ukraina v reytinge turisticheskikh destinatsiy [Ukraine in the rating of tourist destinations]*. (n.d.). *air.in.ua*. Retrieved from <https://air.in.ua/news/164/> [in Russian].
9. *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017*. (n.d.). *ev.am*. Retrieved from http://ev.am/sites/default/files/WEF_TTCR_2017.pdf [in English].

Inna Shchogoleva, Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences)

Kirovograd Flight Academy of the National Aviation University

Tourist Destinations Competitiveness Management

In the 21st century, tourism became one of priority development fields of economic and cultural spheres of life of the most countries worldwide. The most diverse places and regions which specialists name destinations become the object of their interest. Keeping, advancement and management of the tourist destination are, surely, the main tasks, when business touches the attractiveness issue of any region. The purpose of the article covers the research of theoretical and practical aspects and determination of ways of its effectivization.

The tourist destination concept backgrounds, and also the parameters of estimation of its competitiveness, are revealed in the article. Different aspects of the tourist destination competitiveness management, namely: geographically-territorial, marketing, food, resource, economic and social have been considered and generalized. The position of Ukraine in the world rating of trips and tourism on the basis of competitiveness index due to the version of the World economic forum experts has been analyzed. The author offers the ways of effectivization of the tourist destination competitiveness management.

The ultimate goal of the destination competitiveness increasing and the indicator of management efficiency is socio-economic development of the entire territory, which prognosticates the state of different activity aspects, in particular: normative-legal, organizational, financial, social and communicative.

tourist destination, competitive advantages, competitiveness, factors of competitiveness, competitiveness management

Одержано (Received) 10.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 13.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 378.018.43

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

А.В. Грузд

*Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна***Підвищення якості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації**

Проаналізовано досвід застосування ігрових технологій при проведенні занять у вищих навчальних закладах. Досліджено сутність понять «гейміфікація», «ігрове навчання», «гейміфікація освіти». Здійснено порівняння традиційного підходу до навчання та гейміфікації, встановлено переваги та недоліки. Обґрунтовано правила створення ігрового механізму. Конкретизовано способи впровадження принципів гейміфікації. Визначено етапи проходження гри, бонусну програму, елементи, що відображають досягнення і прогрес у навчанні.

гейміфікація освітнього процесу, мотивація студентів, ігрове навчання, нетрадиційне навчання, адаптивне навчання

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

А.В. Грузд

*Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина***Повышение качества услуг высшего образования при помощи геймификации**

Проанализирован опыт использования игровых технологий при проведении занятий в высших учебных заведениях. Исследована сущность понятий «геймификация», «игровое обучение», «геймификация образования». Осуществлено сравнение традиционного подхода к обучению и геймификации, установлены преимущества и недостатки. Обоснованы правила создания игрового механизма. Конкретизированы способы внедрения принципов геймификации. Определены этапы прохождения игры, бонусные программы, элементы, отображающие достижения, прогресс в обучении.

геймификация образовательного процесса, мотивация студентов, игровое обучение, нетрадиционное обучение, адаптивное обучение

Постановка проблеми. Сучасні вектори розвитку світової економіки кардинально трансформують її структуру і економічний ландшафт, в основі чого лежить тенденція постійного зростання попиту на якісну вищу й професійно-технічну освіту, так як саме така освіта визначає напрями інноваційного та технологічного розвитку економіки країни, набуття нею конкурентних переваг на світовому ринку та можливості досягнення стану економіки знань. За таких умов спостерігається безперервний процес зростання вимог не лише до глибини та змістовної наповненості знань, які отримує людина під час навчання у навчальному закладі, і що підтверджується дипломом відповідного рівня, а й до тих професійних компетенцій, вмінь і навичок, які можуть принести реальну соціально-економічну користь конкретному підприємству та економіці регіону в цілому. Тобто сьогодні вже не колір диплому або престижність навчального закладу являються основними індикаторами конкурентоздатності фахівця, а рівень його професійної компетентності, людського капіталу і потенціалу, до нагромадження яких мають людиною докладатися зусилля.

Водночас система вищої освіти є досить інерційною, консервативною та дуже неповоротною, зміни в ній відбуваються доволі рідко й супроводжуються значним внутрішнім опором, а тому на їх практичну реалізацію потрібен тривалий період часу. У результаті підходи до навчання, що історично використовуються вищими, стрімко втрачають ринкову актуальність і з часом, якщо на рівні керівництва закладу не

створено ефективної системи внутрішнього досить вимогливого контролю якості надання навчальних послуг та запровадженого механізму змін, застарівають і не відповідають вимогам функціонування сучасного бізнес-середовища. Саме тому будь-які зміни, що впроваджуються у навчальний процес задля його докорінної трансформації та які мають за мету підняття цінності й конкурентоздатності освітніх послуг на національному та міжнародному рівнях, є досить актуальними для перспективного розвитку системи вищої освіти України.

Слід також акцентувати увагу на тому аспекті, що ступінь засвоєння студентами нових знань залежить не лише від рівня інноваційності тих технологій навчання, що використовуються під час занять, або професіоналізму викладача, досить важливою також є умова відчуття слухачем практичної корисності та змістовної цікавості матеріалу, що подається за програмою. Якщо студент буде зацікавленим самим процесом навчання, він легше опанує новий матеріал та на більш тривалий час його запам'ятає, що дозволить підвищити результативність навчального процесу та збільшити його ринкову вартість як майбутнього професіонала.

Одним із ефективних інструментів підвищення мотивації студентів до навчання є використання у навчальному процесі ігрових технологій та імітаційних методів практичного засвоєння нових знань. При цьому одним із мотивуючих чинників даного підходу є приділення уваги та всебічний розвиток таких характеристик особистості, як талановитість і професійна перспективність, так як саме під час гри виникає можливість адекватної самооцінки людиною своїх переваг або проблемних моментів, на які у подальшому будуть зосереджено її зусилля. При цьому гра розширює сферу реальної дійсності, виходить за рамки уяви, що активізує здатність людини до генерування нових рішень в умовах невизначеності і ризику, дозволяє стати більш стресостійкою і готовою до реалій професійного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес залучення гри, як одного з найбільш дієвих інструментів підвищення результативності різних сфер життєдіяльності країни, не є новою тенденцією для розвинених країн світу, де такому явищу надано назву «гейміфікація» (gamification), тобто залучення ігрових технологій до інших сфер діяльності людини. Появу цього терміну пов'язують із іменем британського розробника відеоігор Ніка Пеллінга (Nick Pelling), який ще у 2002 р. використав його у власних розробках [12]. Водночас залучення елементів гри до складу навчальних технологій у західних вишах розпочалося у 2008 р., а набрало широкої популярності починаючи з 2010 р.

Зазвичай у різних сферах повсякденного життя ми дуже часто зустрічаємося з окремими проявами процесу гейміфікації, навіть не акцентувати увагу на цьому. Це можуть бути різні спортивні протиборства й змагання, рекламні акції в торгівельно-розважальних закладах, що стимулюють збирання з певною метою окремих елементів упаковки товару, запровадження бонусних карток лояльності, що надають можливість незначного скорочення вартості покупки за виконання встановлених умов, імітаційні програми набуття практичних навичок керування транспортним закладом або повітряним судном тощо. Тобто елементи гейміфікації спостерігаються там, де існує необхідність виконання завчасно встановленої або спонтанної послідовності дій протягом обмеженого часу, що активізує такі якості людини, як здатність до ризику, розумової діяльності, лідерства, суперництва, змагання та азарту.

Слід зазначити, що тематиці застосування технологій гейміфікації у освітньому просторі присвятили свої праці такі науковці, як Майкл Барбера Лі Шелдон, Кевін Вербах, Джейн Макгонігел, Дональд Кларк. Так, Д. Макгонігел дійшла висновку, що гра – це не марне гаяння часу, а цілком результативний вид діяльності, спрямований на отримання кінцевого результату. Наукові дослідження автора демонструють, що ігри мають вплив на рівень життя людини через формування у неї позитивних почуттів

(життєрадісність, зацікавленість, впевненість та вмотивованість) та зміцнення соціальних стосунків і комунікацій (якщо гра відбувається у родинному або професійному колі) [4]. Д. Кларк дослідив вплив результату гейміфікації на мотивацію студентів у навчальному процесі й встановив, що надбання умінь та палке бажання здобувати знання виходять із власних спонукань, а не із зовнішніх чинників впливу. При цьому автором було встановлено, що рівень мотивації до високих результатів навчання зростає саме під час досягнення студентом індивідуального завдання [7]. К. Вербах визнає, що сучасні ігрові технології можуть бути застосованими і у бізнес-процесах для розв'язання конкретних професійних задач із мінімальними витратами часу і ресурсів [13]. М. Барбер у книзі «Навчальна гра» визнав завдання трансформації освіти за допомогою гри як могутній засіб розвитку особистості та дієвий інструмент поширення демократичних цінностей суспільства [1]. Л. Шелдон встановив результативність створення курсів для навчальних установ із використанням ігрових технологій і стверджував, що саме такі технології дозволяють підвищувати ефективність навчання студентів [6].

Отже, можна зробити висновок, що новітня для вищої освіти України технологія гейміфікації навчального процесу є досить перспективним і доволі бюджетним інструментом підвищення якості та конкурентоздатності освітніх послуг. Проте на сьогоднішній день ще не розроблено чітких принципів залучення ігрових технологій до навчального процесу вишу і не обґрунтовано обмеження відносно їх впровадження, що і визначає актуальність подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження принципів гейміфікації у навчальний процес з метою підвищення якості послуг вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Загальна сутність процесу гейміфікації навчального процесу полягає у використанні ігрових технологій та інструментів у неігрових сферах економічної діяльності та суспільного життя. При цьому будь-який процес представляється у вигляді гри за попередньо встановленими і для всіх зрозумілими правилами проведення, а до участі в ній запрошуються всі можливі учасники без певних обмежень. При цьому у загальному вигляді технологія гри міститься у тому, що учасники поступово здійснюючи необхідні ходи, досягають очікуваних результатів та набувають певних корисних для майбутнього навичок [11]. Виходом із гри може стати або перемога (позитивне розв'язання поставленої задачі), або програш (негативне розв'язання поставленої задачі), причини яких по її закінченню на загальних зборах мають бути досить чітко проаналізованими всіма учасниками із метою запобігання встановлених помилок у майбутньому та закріплення тих позитивних навичок, на формування яких вона була спрямована.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти має забезпечуватися шляхом «розширення можливостей для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя» [5, ст. 3]. При цьому основним із завдань закладу вищої освіти встановлено «створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів» [5, ст. 26]. Реалізувати означені цілі покликана гейміфікація, проте на законодавчому рівні не створено жодного нормативного положення, яке б регулювало механізм її впровадження. Крім того, у означеному Законі визначено п'ять основних видів навчальних занять, які можуть проводитися у закладах вищої освіти: лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні заняття та консультації [5, ст. 50]. Водночас за вишем було також залишено право самостійного встановлення й інших форм ведення навчального процесу, що має відіграти ключову роль у запровадженні та поширенні принципів гейміфікації у просторі вищої освіти України.

Отже, не зважаючи на те, що в Україні гейміфікація навчального процесу не набула широкого поширення та офіційного затвердження, вона виступає рекомендованим інструментом при проведенні практичних занять, а її різні аспекти застосовуються викладачами для більш швидкого набуття студентами очікуваних професійних навичок. Прикладом вдалого застосування ігрових технологій у навчальному процесі можна вважати перемогу української викладачки англійської мови з Кропівницького Маргарити Калужної на Міжнародному конкурсі Microsoft «E2-Educator Exchange» у номінації «Гейміфікація», що проводився у Будапешті [10]. При цьому особливістю поданого нею на конкурс проекту було запровадження інноваційного підходу до організації навчального заняття на засадах ігрових технологій, метою якого було привертання уваги слухачів із перших хвилин заняття та надихання їх до плідної роботи протягом всього відведеного для цього часу.

Дослідження особливостей застосування традиційних форм організації навчального процесу та гейміфікації дозволило встановити переваги та недоліки кожного з підходів (табл. 1).

Таблиця 1 – Порівняння переваг і недоліків традиційної форми навчання та гейміфікації

Традиційне навчання	Гейміфікація
Переваги	
Спільна психоемоційна взаємодія з викладачем, можливість передання ним власного професійного досвіду, унікальних особливостей виконання певних дій та функцій у межах професії	Можливість використання також і дистанційної форми (як індивідуально, так і колективно), що надає слухачеві доступ до навчання з будь-якого місця, у будь-який час та без відриву від основної роботи
Можливість за короткий час передати та засвоїти великий обсяг інформації у стислому вигляді	Можливість користуватися різними мультимедій-ними засобами та новітніми технологіями
Набуття навичок соціальної комунікації та міжосо-бистісної взаємодії завдяки тісному контакту із студентами групи та контролю з боку викладачів	Активізація творчих здібностей людини, розвиток креативного мислення, посилення таких якостей, як самоорганізація, самоконтроль та самодисципліна
Можливість висловлювання власних думок при обговоренні матеріалу, розвиток кругозору	Менше навантаження на студентів, більша ступінь самостійності у навчанні, саморозвиток, дисципліна
Можливість додатково обговорити зміст матеріалу при його незрозумінні, проробити ще раз	Різнобічний виклад матеріалу викликає інтерес до навчання, що підвищує ступінь засвоєння матеріалу
Недоліки	
Неможливість застосування індивідуальної форми навчання, усереднення складності матеріалу	Наявний дефіцит у спілкуванні під час навчання, висока ймовірність зробити невірні висновки
Стандартизовані навчальні матеріали, що не дозволяє розвивати унікальні здібності студентів	Збільшення кількості часу, який людина проводить за ЕОМ, можливі збої у роботі техніки
Орієнтованість під час навчального процесу переважно на пам'ять, а не на мислення й розуміння	Необхідність спеціальної підготовки викладачів та певний час на опанування ними нових технологій
Витрати значної кількості часу на отримання одиниці нової інформації, не закріплення її на практиці	Витрати значної кількості часу на розробку та впровадження ігрових технологій, високі витрати

Джерело: розроблено авторами.

Головною перевагою гейміфікації є той факт, що вона сприяє зосередженню уваги на тому, що не розуміється чи є не відомим для слухача у змістовному наповненні конкретної дисципліни, поступово розкриває новий зміст або надає нову інформації, закріплює набуті знання і лише після цього переходить до вивчення нової тематики, що значно підвищує результативність навчального процесу [9]. Крім того вона дозволяє:

- сформулювати професійні й ділові вміння і навички майбутнього фахівця, такі як стратегічне бачення, креативність, творчий підхід до справи, здатність до обґрунтованого ризику, самостійність й рішучість у прийнятті рішень, що має стати запорукою високого попиту на нього на ринку праці й підґрунтям для докорінної трансформації економіки регіону і країни;

- активізувати у студента комунікаційні компетенції та навички до командної роботи, посилити самодисципліну та самоорганізацію, сприяти формуванню навичок цільового пошуку та обробки інформації;

- значно підвищити рівень мотивації студента до опанування навчальної дисципліни завдяки активізації у нього відчуття зацікавленості та азарту, чіткого розуміння доцільності витрати часу на вивчення дисципліни, набуття вміння використовувати отримані знання у практичній діяльності;

- застосувати індивідуальний підхід до навчання, який дозволить підібрати рівень та спрямованість гри залежно від розумових здібностей, ступеня підготовленості та практичної націленості студента.

Не зважаючи на значну кількість позитивних моментів, які можна очікувати від впровадження гейміфікації у навчальний процес, захисна реакція психіки людини заперечує все те, що є для неї кардинально новим й на перший погляд недоречним. Виникають й інші обмеження. По-перше, завдяки збільшенню часу перебування студентів за комп'ютерами, може посилитися негативний вплив на молодий організм, загостритися хронічні хвороби, погіршитися зір. По-друге, особливістю застосування ігрових технологій є необхідність у більшості випадків доступу до мережі Internet, що несе за собою додаткові ризики доручення до неякісної та шкідливої інформації. По-третє, процес підготовки завдань є досить трудомістким й вимагає наявності як відповідного рівня технічних засобів, так і ступеня комп'ютерної грамотності викладачів і студентів. По-четверте, будь-які технічні перебої (відсутність електричної енергії, доступу до мережі Internet, поломка комп'ютера тощо) унеможливорює проведення запланованого заняття. Крім того адаптивне навчання із застосуванням ігрових технологій, яке на сьогоднішній день не зазнало широкого розповсюдження у світі та є недостатньо вивченим, має мати під собою глибоке психологічне підґрунтя, так як невідомо яким чином психіка молодої людини відреагує на гру – чомусь навчить або, навпаки, створить ігрову залежність без отримання будь-якого позитивного результату. Означені аспекти значно ускладнюють процес поширення ігрових технологій у навчальний процес і тому потребують детального додаткового розгляду.

Аналіз наявних підходів [3] до організації процесів впровадження ігрових технологій у навчальний процес дозволив сформулювати основні вимоги та завдання до реалізації даного процесу:

1. Створити мотиваційне підґрунтя студентам до відвідування навчальних занять, зацікавити їх не лише позитивними оцінками, а й максимальним опануванням навчального матеріалу, розумінням його практичної корисності.

2. Підвищити рівень ефективності використання часу, виділеного для самостійної роботи студентів.

3. Створити чіткі та зрозумілі правила для ефективного проходження навчального курсу студентами.

4. Зв'язати підсумкову оцінку за дисципліною з результатами роботи студентів протягом всього семестру, забезпечення прозорості контролювати студентом свій прогрес під час навчання.

5. Організувати і впорядкувати навчальний процес із чітким обґрунтуванням доцільності використання певних ігрових технологій та встановленням періодичності її застосування.

Основною метою процедури модернізації змісту навчальної дисципліни у бік насичення його елементами гейміфікації є спрямування навчального процесу на підвищення рівня мотивації студентів до оволодіння новими знаннями та подальшого їх використання у практичній діяльності. У результаті така процедура має забезпечувати й досить високий рівень академічної успішності навчального процесу, проте не це ставиться за основну мету. Механізм гейміфікації спрямовується на підвищення академічної активності студентів, стимулювання їх на отримання бонусних балів, посилення суспільних комунікацій та взаємодії всередині навчальної групи, створення умов для перевірки та корекції, за умови необхідності, отриманих знань під час проходження певного матеріалу, формування відчуття прогресу і почуття задоволення від витрачених зусиль і отриманого за підсумками навчання результату [8]. В якості додаткових цілей може бути встановлено запровадження моніторингу структури та результативності витрачання часу на виконання завдань, ступеня зацікавленості студентів навчальним процесом тощо.

Основними структурними елементами ігрової технології, які формують механіку процесу гейміфікації навчального процесу, слід вважати:

- виклик – ідея, яка має бути реалізованою під час проведення гри (максимально можлива оцінка, одержувана при дотриманні правил проходження курсу);
- завдання – чітке формулювання умов задачі та правил її розв'язання;
- змагання – безпосереднє проведення гри, яке може бути організоване за індивідуальною або колективною формою (для навчальної групи в цілому або різної кількості підгруп);
- співпраця – по завершенню гри здійснюється комплексний аналіз отриманих результатів, проводиться їх змістовна інтерпретація, виконується аналіз помилок, які було допущено, аналіз ступеня взаємодопомоги при розв'язанні задач;
- зворотний зв'язок – здійснюється аналіз конкретних результатів про успіхи кожного студента;
- накопичення ресурсів – оцінка отриманого прогресу у процесі привласненні знань студентом, рівня їх практичного використання;
- винагорода – розрахунок бонусних балів для кожного студента та кожної команди за результатами проведення гри;
- стан перемоги – сумарний рейтинг учасників, виражений у балах, поточна оцінка досягнень із урахуванням бонусів, підсумкова оцінка.

При цьому додатково під час проведення занять із використанням ігрових технологій можуть бути використаними такі індикатори ігрової динаміки:

- обмеження – конкретні вимоги за часом й іншими видами ресурсів, які необхідно витратити для успішного виконання завдань;
- емоції – під час гри викладач має спостерігати за емоційним станом кожного учасника та групи в цілому з метою активізації очікуваних емоцій, таких як цікавість, суперництво, задоволення, азарт та пригнічення небажаних емоційних проявів студентів (злість, заздрість, роздратування);
- розповідь – докладний опис завдання, сюжету гри, розкриття тих їх особливостей, які дозволять студенту розв'язати задачу;

- відрив (прорив) – поступова або різка тенденція зростання рейтингу учасника, його перспективний розвиток за рахунок опанування матеріалу та чіткого виконання правил проведення гри;

- відносини між гравцями – опис та взаємозалежність ролей, які за умовами завдання мають виконувати учасники гри – члени команди.

При організації навчального процесу із використанням ігрових технологій доцільно дотримуватися певних правил, а саме:

1. Чіткий облік відвідуваності лекційних занять студентами групи, що дозволить набути ними базових теоретичних знань, необхідних для вірного виконання будь-яких практичних завдань. Наприклад, за умови, що студент протягом семестру пропустив за дисципліною понад 30,0% лекційних годин його поточна оцінка має бути зниженою на один бал.

2. Встановлення терміну виконання завдання та чітке його дотримання. Наприклад, на виконання завдання відводиться 4 дн., за затримку вчасної здачі робіт на 2 дн. – знімається один бал, на 4 дн. – два бали. Роботи, здані ще пізніше, залежно від правильності їх виконання, оцінюються або задовільною оцінкою, або незадовільною (в цьому випадку робота повертається студенту на доопрацювання).

Для отримання допуску до іспиту (заліку) за дисципліною студенту необхідно розв'язати всі контрольні завдання. Високу оцінку можна отримати за умови участі студента в бонусній програмі. Бонуси – це додаткові бали, які отримує студент за певних умов. Наприклад, при отриманні 60 балів, студенту присвоюється статус – «експерт» та виставляється оцінка «відмінно».

3. Бонусні бали нараховуються за активну роботу студента на лекціях і практичних заняттях, за вірні змістовні відповіді на запитання викладача, за оригінальний підхід до розв'язання поставлених задач, за участь у конференціях тощо. Наприклад, за кожну активність студента нараховується від чотирьох до п'яти балів.

4. На противагу бонусним балам доцільно також запровадити систему штрафних санкцій. Штрафні бали нараховуються, наприклад, за невиконану роботу над помилками, за ненаданий на контрольну перевірку робочий зошит, за порожній конспект під час лекційних занять тощо.

5. Підсумкова оцінка має складатися з середньоарифметичної показників роботи студента протягом семестру з урахуванням отриманих бонусних і штрафних балів та оцінки, отриманої під час написання іспиту.

В якості елементів ігрової технології навчального процесу можуть бути використаними різні комп'ютерні ігри, веб-квести, стратегії, стимулятори, спеціальні навчальні програми, які створюються як на базі вже існуючих моделей, так і проектується зовсім нові форми, табл. 2.

Слід акцентувати увагу на тому, що однією з переваг використання у освітньому процесі ігрових технологій, є така їх специфіка, відповідно до якої у більшості випадків студент, занурюючись у гру, на перших етапах навіть не підозрює про те, що підсвідомо він починає набувати нових знань і навичок та вчиться використовувати їх на практиці. Саме тому визначальною умовою для досягнення позитивного ефекту є високі вимоги до якості контенту гри, а тому до її розробки доцільно залучати професіоналів-програмістів, послуги яких коштують дуже дорого. Тому, враховуючи сучасний стан фінансової спроможності закладів вищої освіти, практичну реалізацію методичного забезпечення поширення процесів гейміфікації в українських вишах можна здійснити виключно шляхом отримання держбюджетних і госпдоговірних замовлень, отримання грантів або інших видів науково-технічної підтримки.

Таблиця 2 – Способи ефективного використання елементів гейміфікації у світі з метою підвищення якості освітніх послуг та зростання конкурентоздатності випускника

Спосіб	Опис	Приклад
Платформа для новаторства та творчості авторів	Ігри, як спосіб створити щось нове, будь-то нова гра, програма, модель, візуалізований або друкований текст	Використання технології комп'ютерної гри StarCraft, що заснована на побудові стратегії у реальному часі
Специфіка подання інформації	Розміщення у тілі гри вичерпних знань про певну предметну область	Набуття знань про історію Кариб-ського регіону під час гри в Pirates
Симуляція певної реальної ситуації	Використання ігрових технологій для перевірки вірності теорій через експерименти з різними змінними, активізація стратегічного мислення	Набуття системного уявлення про інженерні рішення в умовах обмеженого бюджету й кількості матеріалів, граючи в Bridge Builder
Дискусія на задану тематику	Під час дискутування на різні теми студенти набувають відповідних навичок, удосконалюються	Використання рольової гри Dungeons&Dragons для введення в теорію ймовірності
Можливість приміряти певну роль	Ігри дозволяють студентам приміряти різні ролі, щоб зрозуміти нас-кільки вони для них є привабливими	Використання градобудівельного стимулятора SimCity для того, що б відчувати себе у ролі мера міста
Критика концепцій, теорій, підходів	Ігри дозволяють критично проаналізувати певну історичну або суспільно-економічну подію, певну теорію	Використання стимулятора життя Animal Crossing для аналізу становлення капіталізму та його критики
Завдання для досліджень	Студенти можуть розробляти ігри самостійно і завдяки цьому досліджувати певну предметну область	Студенти, вирішивши створити комп'ютерну гру про Велику Депресію, мають вивчити її історію

Джерело: систематизовано авторами за даними [2].

Впровадження принципів гейміфікації до навчального процесу вишу виступає зручним інструментом підвищення якості освіти, який є одночасно корисним як для викладачів, так і для студентської аудиторії. Так, застосування ігрових технологій розширює можливості професорсько-викладацького складу щодо результативного донесення нового матеріалу і практичних знань до аудиторії, підвищує ступінь і швидкість їх закріплення студентами. У результаті заняття із використанням елементів гейміфікації проходять більш інтенсивно, цікаво і плідно, що сприяє підвищенню рівня їх відвідування студентами за власної ініціативи та зростанню успішності проходження ними підсумкового контролю. У свою чергу, студентам такі ігрові технології, завдяки можливості безпосереднього занурення у змодельовані й імітовані ситуації з реального практичного життя, надають чіткого розуміння яким чином можливо застосувати набуті теоретичні знання на практиці, сприяють розкриттю талантів людини та активують процедуру її соціальної адаптації, що дозволить значно підвищити конкурентоздатність й вартість молодого фахівця на ринку праці. До того ж, завдяки поширенню принципів гейміфікації можна очікувати значного посилення мотивації студентів до навчання, що у разі набуття масовості явища, дозволить досягти соціального ефекту, що буде виражатися у підвищенні зацікавленості роботодавців до працевлаштування випускників вишів та скороченні рівня безробіття молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином можна зробити висновок, що новітня для України технологія гейміфікації навчального процесу є досить перспективним та бюджетним інструментом підвищення якості та конкурентоздатності послуг вищої освіти. Тому представляється доцільним поступове й впровадження ігрових форм навчання в освітній процес, оскільки під час гри студент запам'ятовує матеріал набагато краще порівняно із традиційними формами навчання, проявляє більший інтерес до опанування нових знань й набуває чіткого уявлення про можливості й механізми їх практичного використання у повсякденному житті та у подальшій професійній діяльності.

Подальші дослідження мають бути присвяченими альтернативному вибору тих інструментів гейміфікації, які дозволяють досягати очікуваних результатів із мінімальними витратами часу й обґрунтуванню меж використання кожного з них (граничний вік слухачів, адекватна тривалість, дозованість й інтенсивність застосування, рекомендовані предметні сфери тощо).

Список літератури

1. Барбер М. Обучающая игра: аргументы в пользу революции в образовании [Текст] / М. Барбер. – М.: Наука, 2007. – 349 с.
2. Варенина А.П. Геймификация в образовании [Текст] / А.П. Варенина // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2015. – Т. 6. – №. 6-2. – С. 314–317.
3. Габдулхаков В.Ф. Цифровая педагогика и геймификация образования в университетах [Текст] / В.Ф. Габдулхаков, Э.Г. Галимова // Образование и саморазвитие. – 2014. – №. 4. – С. 37.
4. Гончарук Н. Що наше життя? Гра [Електронний ресурс] / Н. Гончарук // Контракты. – 2012. – №40. – Режим доступу: <http://archive.kontrakty.ua/gc/2012/-chim-pakhnut-remesla.html?lang=ua>.
5. Закон України «Про вищу освіту» №1556-VII від 01.07.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.
6. Ница А. Геймификация в образовании [Електронний ресурс] / А. Ница // Теплица социальных технологий. – Режим доступу: <http://te-st.ru/2012/12/21/gamefication-education/>.
7. Стамблер М. Игровые технологии в гражданских приложениях и образовании [Електронний ресурс] / М. Стамблер // Контракты. – 2012. – №40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://te-st.ru/2012/11/12/gamificationedu-ngo/>.
8. Таловская Н.А. Психологический портрет современного студента [Текст] / Н.А. Таловская, Г.Ю. Самигуллина // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2010. – № 3. – С. 47–48.
9. Туровец А.М. Геймификация как фактор повышения эффективности образовательного процесса [Текст] / А.М. Туровец // Актуальные проблемы бизнес-образования: материалы XII международной научно-практической конференции. – Минск, 2013. – С. 296–298.
10. Український вчитель стала переможницею Міжнародного конкурсу вчителів-новаторів у Будапешті [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usu-novivni/novini/2016/03/18/ukrayinskij-vchitel-stala-peremozhniczeyu-mizhnarodnogo-konkursu-vchiteliv-novatoriv-u-budapeshti/>.
11. Що таке гейміфікація і як вона допомагає розвинути співробітників. Офіційний сайт Запорізької обласної федерації роботодавців [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.potencial.org.ua/view/news/shcho-take-geymifikatsiya-i-yak-vona-dopomagaie-rozvorushiti-spivrobitnikiv.html>.
12. A brief history of gamification, defining gamification and some examples [Electronic resource] – Access mode: <http://www.gamificationgeek.com/lessons/lesson-1/>.
13. Werbach K. For the win: How game thinking can revolutionize your business [Текст] / K. Werbach, D. Hunter. – Wharton Digital Press, 2012. – 98 p.

References

1. Barber, M. (2007). *Obuchajushhaja igra: argumenty v pol'zu revolyucii v obrazovanii* [Teaching game: arguments in favor of the revolution in education]. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Varenina, A.P. (2015). Gejmifikacija v obrazovanii [Gamification in education]. *Istoricheskaja i social'no-obrazovatel'naja mysl'* – Historical and social-educational thought, Vol. 6, 6_2, 314-317 [in Russian].

3. Gabdulhakov, V.F. & Galimova, Je.G. (2014). Cifrovaja pedagogika i gejmifikacija obrazovanija v universitetah [Digital pedagogy and gamification of education in universities]. *Obrazovanie i samorazvitie – Education and self-development*, 4, 37 [in Russian].
4. Honcharuk, N. (2012). Scho nashe zhyttia? Hra. [What is our life? Game.]. *Kontrakty – Contracts*, 40. Retrieved from <http://archive.kontrakty.ua/gc/2012/-chim-pakhnut-remesla.html?lang=ua>. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vyschu osvitu» №1556-VII vid 01.07.2014 r. [Law of Ukraine "On Higher Education" No. 1556-VII dated 01.07.2014]. (2014, 1 July). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37-38, St.2004 [in Ukrainian].
6. Nica, A. (2012). Gejmifikacija v obrazovanii [Gamification in education]. *Teplica social'nyh tehnologij – Greenhouse of social technologies*. Retrieved from <http://te-st.ru/2012/12/21/gamefication-education/> [in Russian].
7. Stambler, M. (2012). Igrovye tehnologii v grazhdanskih prilozhenijah i obrazovanii [Game technologies in civil applications and education]. *Kontrakty – Contracts*, 40. Retrieved from <http://te-st.ru/2012/11/12/gamificationedu-ngo/> [in Russian].
8. Talovskaja, N.A., & Samigullina, G.Ju. (2010). Psihologicheskij portret sovremennogo studenta [Psychological portrait of a modern student]. *Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij – International Journal of Applied and Fundamental Research*, 3, 47-48 [in Russian].
9. Turovec, A.M. (2013). Gejmifikacija kak faktor povyshenija jeffektivnosti obrazovatel'nogo processa [Gamification as a factor in increasing the effectiveness of the educational process.] Actual problems of business education 13': *XII mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaja konferenciia – XII International Scientific and Practical Conference*. (pp. 296-298). Minsk [in Russian].
10. Ukrain's'kyj vchytel' stala peremozhnytsiu Mizhnarodnoho konkursu vchyteliv-novatoriv u Budapeshti [The Ukrainian teacher became the winner of the International Competition of Innovative Teachers in Budapest]. *mon.gov.ua* Retrieved from <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/03/18/ukrayinskij-vchitel-stala-peremozhniczyu-mizhnarodnogo-konkursu-vchyteliv-novatoriv-u-budapeshti/> [in Ukrainian].
11. Scho take hejmifikatsiia i iak vona dopomahaie rozvorushyty spivrobitnykiv. Ofitsijnyj saj Zaporiz'koi oblasnoi federatsii robotodavtsiv [What is gamification and how it helps stir employees. Official site of the Zaporizhzhya Regional Federation of Employers.] *potencial.org.ua*. Retrieved from <http://www.potencial.org.ua/view/news/shcho-take-gejmifikatsiya-i-yak-vona-dopomagaie-rozvorushyti-spivrobitnikiv.html> [in Ukrainian].
12. A brief history of gamification, defining gamification and some examples. (n.d.). *gamificationgeek.com*. Retrieved from <http://www.gamificationgeek.com/lessons/lesson-1/> [in English].
13. Werbach, K., & Hunter, D. (2012). For the win: How game thinking can revolutionize your business. *Wharton Digital Press*, 98 [in English].

Oksana Zakharova, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Alina Hruzd

Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

Improving the Quality of Higher Education Services Through Gamification

The purpose of the article is to justify the expediency of introducing the principles of gamification in the educational process in order to improve the quality of higher education services in Ukraine.

The necessity of introducing the principles of gamification education is grounded. The essence of the concept of «gamification» is defined. The legislative possibility of introduction of gamification technologies in the educational process of higher educational institutions is grounded. The comparative characteristic of advantages and disadvantages of traditional forms of training and gamification is performed. The main positive and negative aspects of attracting gamification technologies into the educational process are specified. The main tasks and requirements for the organization of the process of introducing gamification technologies are formulated. The main components of the development and implementation of the game mechanism in the learning process are determined. Examples of ways of effective use of elements of gamification in the world with the purpose of improvement of quality of educational services and growth of competitiveness of the graduate are resulted.

The article describes the main ways to use game elements in the learning process. The effects that the teaching staff, students and society receive from the introduction of gamification technologies in the educational process of the higher educational institution are specified.

gamification of the educational process, motivation of students, gaming, non-traditional teaching, adaptive learning

Одержано (Received) 28.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 331.556.4

О.Ю. Ситник, канд. екон. наук

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Взаємодія роботодавців та вищих навчальних закладів в контексті стабілізації освітніх міграційних потоків

В статті розглянуто особливості та векторна спрямованість освітньої міграції населення України. Проаналізовано динаміку освітньої міграції в Україні за роки державної незалежності. Визначено основні причини процесу поширення освітньої міграції та її наслідки. Акцентовано увагу на дисбалансі ринку праці та освіти. Визначено основні заходи щодо стабілізації освітніх міграційних потоків на міжнародному, державному, регіональному та рівні окремого навчального закладу. Запропоновано напрями взаємодії роботодавців та вищих навчальних закладів як засіб стабілізації освітніх міграційних потоків.

академічна мобільність, вищий навчальний заклад, дуальна освіта, конкурентоспроможність працівника, міграція, міграційний процес, освітня міграція, роботодавець

О.Ю. Сытник, канд. экон. наук

Кировоградская лётная академия Национального авиационного университета, г.Кропивницкий, Украина

Взаимодействие работодателей и высших учебных заведений в контексте стабилизации образовательных миграционных потоков

В статье рассмотрены особенности и векторная направленность образовательной миграции населения Украины. Проанализирована динамика образовательной миграции в Украине за годы государственной независимости. Определены основные причины процесса распространения образовательной миграции и ее последствия. Акцентируется внимание на дисбалансе рынка труда и образования. Определены основные мероприятия по стабилизации образовательных миграционных потоков на международном, государственном, региональном и уровне отдельного учебного заведения. Предложены направления взаимодействия работодателей и высших учебных заведений как средства стабилизации образовательных миграционных потоков.

академическая мобильность, высшее учебное заведение, дуальное образование, конкурентоспособность работника, миграция, миграционный процесс, образовательная миграция, работодатель

Постановка проблеми. Проблема міграції громадян є однією з найактуальніших проблем сучасної України. Чільне місце після трудової міграції та переселення співвітчизників у межах країни зайняла освітня міграція, рівень якої в Україні за останні роки значно підвищився. Більшою мірою потік освітніх мігрантів складають особи, які орієнтовані на отримання якісних знань (і ставлять собі це за мету) у вищих навчальних закладах, коледжах, школах та працівники, які прагнуть підвищити рівень свого професійного розвитку. З одного боку, в умовах сучасної економіки знань у тісному взаємозв'язку з світовими глобалізаційними процесами, саме знання та здатність їх втілити у інноваціях, є джерелом благополуччя як окремого домогосподарства так і країни в цілому. Для багатьох працівників, освітня міграція є одним зі шляхів, доступу до міжнародного ринку праці та істотного підвищення своєї конкурентоспроможності. З іншого боку для окремої країни наслідком освітньої еміграції, як різновиду інтелектуальної міграції, у більшості випадків є втрата трудових ресурсів потенціалу країни-донора, яка не може запропонувати ті самі соціально-економічні умови існування вже більш високоосвіченому працівнику як країна-реципієнт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність і складність явища освітньої міграції підтверджується тим, що вона є предметом дослідження багатьох науковців не тільки в площині демографії, економіки, соціології, а й політології

культурології тощо. Серед вітчизняних вчених З. П. Бараник, Д.М. Романюк, З.В. Смутчак, [1; 14] розглядають причини та наслідки інтелектуальної трудової міграції, Л. А. Жураковська, О. Слободян, Є. Стадний [2; 13] досліджують динаміку освітньої міграції в світі у розрізі країн навчання, О.А. Малиновська [5] займається питаннями міграційної статистики та оглядом розвитку основних міграційних процесів, напрямом регулювання освітньої міграції присвячені праці Л. К. Семів [12]. Разом з тим, актуальність дослідження освітніх міграційних процесів пояснюється їх швидким розвитком та зміною чинників впливу, які їх обумовлюють.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей та напрямів освітньої міграції в Україні, з'ясуванні причин її існування та обґрунтуванні напрямів взаємодії роботодавців та вищих начальних закладів як одного з дієвих заходів щодо зменшення обсягів освітньої міграції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даного дослідження обумовлена радикальною зміною характеру та інтенсивності міграційних процесів України з моменту набуття нею незалежності, коли її громадяни отримали право вільного переміщення через кордони держави. Низький рівень соціально-економічного розвитку в країні, низка подій останніх років, пов'язаних з анексією Криму та військовими діями на Донбасі зумовили збільшення міграційних потоків з України. В свою чергу потік освітніх емігрантів збільшився у понад 4 рази за останні п'ятнадцять років [5]. Наслідком даних процесів є втрата людського капіталу та зниження трудоресурсного потенціалу України в цілому.

Вітчизняними вченими в контексті освітньої міграції розглядаються також такі поняття як «академічна міграція», «академічна мобільність», «навчальна міграція» тощо.

Узагальнюючи визначення вітчизняних вчених щодо поняття міграції з метою отримання освітніх послуг, відмітимо, що освітня міграція - це тимчасове переміщення людей з метою отримання освіти за межами країни походження, характерною рисою якого є певне обмеження у конкретній віковій групі, яка, в свою чергу, володіє неабияким потенціалом з точки зору розвитку та трансформації соціально-економічної системи. Більшість освітніх мігрантів - особи, які отримують за кордоном вищу освіту. Разом з тим не можемо назвати освітніми мігрантами дітей мігрантів або біженців, які навчаються в школах країни, що приймає (реципієнта), оскільки в таких випадках освіта не була метою їх прибуття.

Глобалізаційні тенденції в світі значною мірою вплинули на збільшення освітніх міграційних потоків. Л.К. Семів зазначає, що «особливістю сучасного етапу глобалізації є те, що до чотирьох свобод руху (капіталу, робочої сили, товарів і послуг) додається «п'ята свобода» - свобода руху знань» [12, с. 33]. Кількість людей, які виїжджають за межі країни з метою отримання нових знань зростає з кожним роком, адже безперечними перевагами отримання освіти є підвищення не тільки фінансової, але й психічної та психологічної стабільності особи, що обумовлено гарантією отримання у майбутньому стабільної заробітної плати, робочого місця та певного рівня конкурентоспроможності на ринку праці.

Отже, освітня міграція є особливим видом міграції, якій властиві характерні риси, такі як короткостроковість, більш-менш чітко окреслений часовий проміжок, обмеження до певної вікової групи, а також мета переїзду - отримання освіти за кордоном. За даними ЮНЕСКО сьогодні більше 4,5 млн. іноземних студентів навчаються в різних країнах світу, серед них рейтинг найбільш популярних країн для навчання розподілився наступним чином (рис. 1).

Структуру міжнародної освітньої міграції складають кілька потоків переміщень: навчальна міграція, що охоплює переміщення з метою отримання середньої, середньо-спеціальної та вищої освіти, різні канікулярні програми; міграція з метою отримання

другої вищої освіти, наукових ступенів, проходження наукового стажування; міграція з метою професійного розвитку.

Кількість українських студентів, які навчались за кордоном у 2014/2015 навчальний рік становила 59648 осіб, і з кожним роком їх кількість збільшується. Динаміка зростання з 2009 по 2015 роки склала 129%. Так, якщо в Польщі в 2009 р. навчався 2831 український студент, то в 2015 р. їх кількість збільшилася до 22833 осіб. Також значний відносний та абсолютний приріст українських громадян на студіях демонстрували канадські, чеські та італійські університети. Серед найбільш бажаних для навчання країн, як і раніше, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція, що пояснюється більшою доступністю освіти у лідируючих у рейтингу країнах. (рис. 1). Слід зазначити, що переважна більшість українських громадян, які отримують освіту за кордоном походять з міських районів (69%) [6, с. 35, 13].

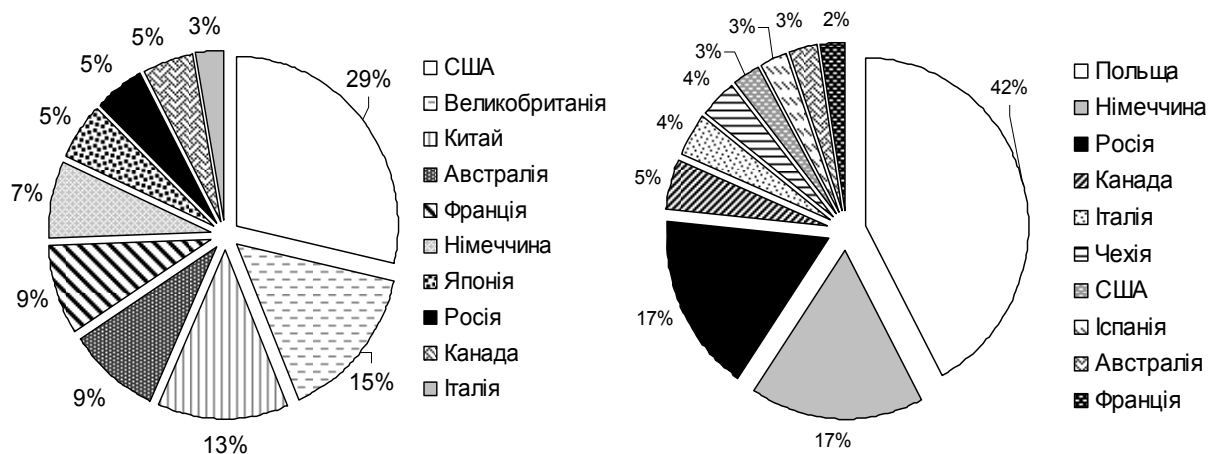

Рисунок 1 – Рейтинг країн за кількістю іноземних студентів в світі і кількість українських студентів, які навчаються за кордоном відповідно у 2014-2015 навчальному році
Джерело: складено за даними [6, с. 35, 129].

У регіональному розрізі міжнародні студенти розподілились відносно рівномірно між п'ятьма регіонами України. Проте, західний регіон продовжує переважати за кількістю студентів, а саме 35% усіх студентів походять з цього регіону. Три чверті цієї категорії – у віці 18-29 років, і решта 21% – у віці від 30 до 44 років. Такий розподіл можна пояснити тим, що українці виїжджають за кордон для отримання наукових ступенів або з метою підвищення своєї кваліфікації [6, с. 35].

Причинами вибору іншої країни навчання українцями на сьогодні залишаються: вища якість освіти та кращі умови навчання у країні-реципієнті, вища оплата праці після здобуття освіти в країні міграції, можливість самореалізації, можливість кар'єрного зростання, налагодження міжнародних комунікаційних зв'язків, розширення їх мережі, можливість приєднатися до міжнародного наукового простору, кращі умови для життя тощо. Отже, узагальнюючим результатом перелічених вище переваг є підвищення конкурентоспроможності окремого найманого працівника на ринку праці, отримання ним як короткострокових, так і довгострокових конкурентних переваг.

Варто зауважити, що більшість українських студентів емігрували не через відсутність можливості навчатися вдома, а тому, що від навчання за кордоном результати є в рази значнішими. По-перше, в Україні доступ до вищої освіти практично необмежений через суттєве державне замовлення (50 % осіб, які поступили до ВНЗ у

2016-2017 навчальному році навчаються за рахунок державного бюджету) і порівняно низька вартість навчання на контрактній формі, а віддача від вищої освіти є відносно невисокою [9]. Водночас віддача від освіти у країнах Європейського союзу суттєво вища, наприклад, збільшення заробітної плати після здобуття вищої освіти в середньому складає 43% [13]. Крім того, українські студенти мають можливість навчатися за кордоном за рахунок стипендіальних та грантових програм, попередньо підтвердивши відповідний рівень знання мови у країнах-реципієнтах.

Безперечно, освітня міграція має ряд позитивних сторін, такі як грошові перекази з-за кордону, повернення емігрантів з додатковими навичками, набутими за кордоном, налагодження академічних та соціальних зв'язків, побудова бізнесових мереж. Проте, істотний негативний вплив на формування і розвиток людського капіталу країни має некомпенсована освітня міграція [3], яка виникає у випадку, якщо освітні мігранти не повертаються в Україну для завершення освіти або подальшого працевлаштування, а прагнуть зробити своє освітнє соціально-географічне переміщення незворотнім. Некомпенсований характер створюється через міграційне зниження населення певної території чи країни за умови відсутності припливу на дану територію нових мігрантів, з метою отримання освіти.

Некомпенсована освітня міграція може бути як внутрішньою - переміщення між окремими областями країни, так і зовнішньою – переміщення бажаючих здобути освіту за межі України.

Враховуючи наведене вище, слід зауважити, що суспільні втрати від міграції, а насамперед міграції науковців, інших висококваліфікованих кадрів, осіб, які отримали вищу освіту за кордоном і залишилися працювати у країні навчання значно перевищують згадані позитиви.

Крім того, цифри демографічних розрахунків свідчать, що сьогодні в Україні відбувається різке зниження числа дітей - випускників середніх шкіл - основного контингенту вступників до вищих навчальних закладів. І на тлі даних тенденцій, коли пропозиція на ринку вищої освіти значно перевищує попит, кількість вітчизняних студентів, які виїжджають на навчання щорічно збільшується. При цьому, за даними Українського державного центру міжнародної освіти, кількість іноземних студентів в Україні кожного року характеризується незначним зменшенням, найвище значення даний показник досяг у 2013 році, коли в Україні навчалось 69969 осіб з інших держав світу (рис. 2).

Перед вітчизняними ВНЗ на сьогодні стоїть завдання знайти баланс між збереженням традицій, якості освіти і підвищенням їх конкурентних переваг.

Сьогодні світовий освітній простір перетворюється в єдину систему, де вільно переміщуються інформація, товари і послуги, невимушено поширюються ідеї, і безперешкодно пересуваються їх носії. Саме тому, студенти, магістранти, докторанти та викладачі ВНЗ мають можливості для навчання, обміну досвідом, проведення спільних досліджень із зарубіжними партнерами, які стали доступними завдяки реалізації міжнародних програм, проектів. Завдання українських ВНЗ - успішно інтегруватися до цього спільного освітнього простору.

Слід зазначити, що сьогодні на міжнародному ринку освітніх послуг існує досить жорстка конкуренція не тільки між провідними країнами-реципієнтами такими як США та Великобританія (рис. 1), але й тими країнами, які відносно нещодавно почали активно конкурувати на ринку освітніх послуг, таких як Китай, Сингапур, Малайзія, тощо.

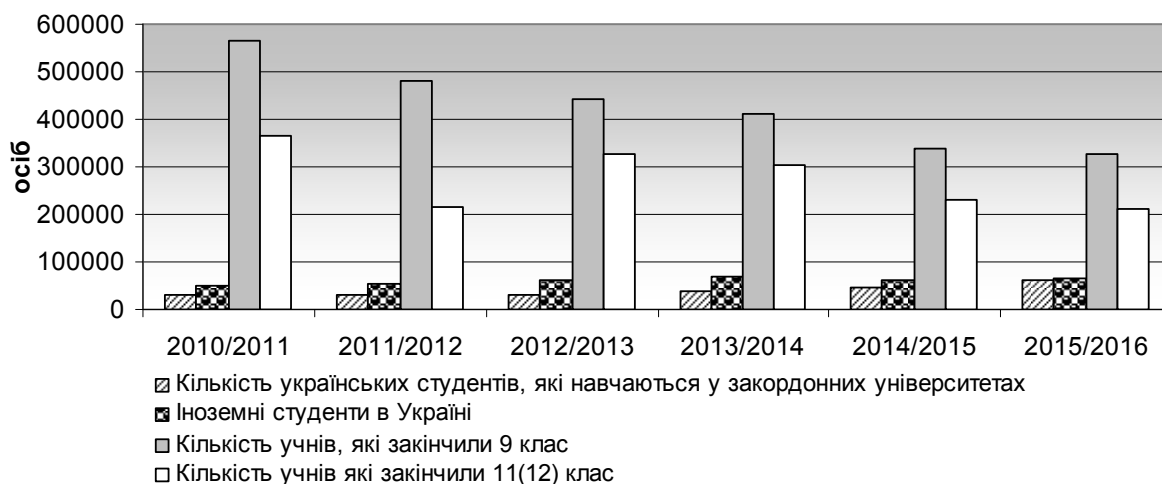

Рисунок 2 – Динаміка кількості випускників українських шкіл, кількості українських студентів, які навчаються у ВНЗ за кордоном та кількості іноземців, які навчаються у ВНЗ України
Джерело: складено за даними [5; 8; 9].

Дані тенденції обумовлюють необхідність пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняними ВНЗ та інтеграції до єдиного освітнього простору.

Отже, з однієї сторони, загальними факторами-стимуляторами зменшення освітньої міграції є підвищення рівня заробітної плати, можливості кар'єрного зростання, кращі умови життя, розширення можливостей споживчого вибору тощо. З іншої сторони необхідною складовою стабілізації освітніх міграційних потоків з України є підвищення конкурентоспроможності вітчизняних навчальних закладів та підвищення якості освіти зокрема, шляхом приведення у відповідність освітніх послуг реальним потребам економіки, підготовки конкурентоспроможного працівника згідно вимог ринку праці.

В свою чергу, роботодавці сьогодні відчувають дефіцит фахівців з деяких спеціальностей, рівень підготовки більшості з яких не відповідає вимогам сучасного бізнесу, в результаті - витрати компаній на їх додаткове навчання збільшуються. Відповідно до досліджень Світового Банку роботодавці все частіше незадоволені рівнем підготовки та компетенцією шукачів, 4 з 10 компаній, що працюють у ключових сферах, заявляють про значний розрив між навичками, які мають їх робітники, та цілями, які ставить перед собою бізнес [4].

Зауважимо, що розрив знань, які надає навчальний заклад і вимагає роботодавець пояснюється незнанням вимог сучасного бізнесу, дефіцитом кваліфікаційних навичок. На сьогодні існує нагальна потреба підготовки студентів з урахуванням вимог сучасного бізнесу і реальної ситуації на ринку праці і її прогнозування на перспективу, це дасть можливість вирішити проблему кадрового дефіциту, одержати висококваліфікованих фахівців, готових до роботи в компаніях.

Саме участь бізнесу в освітньому процесі і наукових розробках допоможе вищій школі ефективніше планувати навчання студентів, готувати затребуваних молодих фахівців і сприяти розвитку наукового і економічного потенціалу України, зменшенню освітньої еміграції. Для цього необхідним є створення сучасних програм, які б користувалися популярністю у студентів, були б здатні підняти престиж вищих навчальних закладів, підвищити їх рейтинг серед абітурієнтів і репутацію в суспільстві. механізму, який би повною мірою враховував потреби роботодавців при плануванні і підготовці фахівців.

За даних умов особливої актуальності набуває використання досвіду Німеччини щодо впровадження системи дуальної освіти. Система дуальної освіти передбачає поєднання роботи і навчання, коли в підготовці молодих фахівців беруть участь одразу два заклади – навчальний заклад і підприємство. Навчальний процес організований так, що у вищому навчальному закладі студент спочатку отримує базові теоретичні знання, потім він іде практикуватися на підприємство, яке заздалегідь уклало з університетом угоду про співпрацю, і виконує там роботу, пов'язану з обраною спеціальністю. При цьому його праця оплачується підприємством [10].

Наголосимо, що заходи щодо стабілізації освітніх міграційних потоків необхідно проводити на різних рівнях: міжнародному, державному, регіональному та рівні окремого навчального закладу (рис. 3).

ЗАХОДИ ЩОДО СТАБІЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ	РІВНІ	МІЖНАРОДНИЙ	<p>Міжнародне співробітництво з іноземними ВНЗ, щодо розвитку академічної мобільності, спільних науково-дослідних проектів, освітніх програм, можливості отримання подвійного диплому.</p> <p>Створення можливостей для участі викладачів і студентів у міжнародних проектах, отримання грантів на реалізацію освітніх і наукових програм.</p> <p>Налагодження співпраці між українськими науковцями-мігрантами та тими, хто далі працює в Україні, шляхом використання консорціумних грантів.</p>
		ДЕРЖАВНИЙ	<p>Створення можливостей для участі викладачів і студентів у міжнародних проектах, отримання грантів на реалізацію освітніх і наукових програм.</p> <p>Державне фінансування наукових розробок в університетах.</p> <p>Мінімізація бюрократичних бар'єрів на шляху до отримання грантів.</p>
		РЕГІОНАЛЬНИЙ	<p>Досягнення відповідності між професіями та спеціальностями за якими ведеться підготовка та перепідготовка незайнятого населення згідно потреби в них конкретного регіону.</p> <p>Стимулювання створення дослідницьких лабораторій, бізнес-інкубаторів, спеціальних агентств для допомоги студентам в пошуках роботи.</p>
		НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД	<p>Активна робота університетів щодо представлення заявок на конкурс щодо участі та реалізації проектів програм Темпус, Ерасмус Мундус тощо.</p> <p>Використання в програмах навчання унікального досвіду і експертизи, накопичених кращими українськими компаніями, дозволить максимально наблизити теорію до практики, підвищити практичну цінність освіти, що здобувається, збільшити затребуваність молодих фахівців на ринку праці.</p> <p>Налагодження взаємодії з роботодавцями, участь в реальному бізнесі, дослідницькій роботі, що дозволить підвищити професійний рівень, якість і ефективність освіти.</p>

Рисунок 3 – Заходи щодо стабілізації освітніх міграційних потоків

Джерело: складено з використанням джерел [4; 11; 12; 13].

Таким чином, налагодження взаємодії між вищими навчальними закладами та роботодавцями і залучення останніх до участі у вирішенні найбільш гострих проблем підвищення якості освітніх послуг, як обов'язкової передумови стабілізації освітньої міграції на локальному та всеукраїнському рівні, ставить на меті вирішення наступних завдань:

- розвиток інноваційної системи освіти, в результаті якої будуть підготовлені фахівці, здатні забезпечити значний внесок у сфері своєї професійної діяльності а, зрештою, в економіку і соціальну сферу України;
- підготовка фахівців високого рівня на основі інтеграції освіти з науковими дослідженнями і досвідом українських і міжнародних компаній;
- створення і розвиток інфраструктури освіти, що забезпечує поєднання наукових академічних цінностей з потребами бізнесу;
- формування інноваційної культури освіти;
- формування стратегічного партнерства між роботодавцями і освітніми закладами;
- матеріальна підтримка сфери освіти;
- створення адаптивної і універсальної системи управління знаннями [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальні переміщення, мобільність є невід'ємною характеристикою сучасного суспільства. Мобільність, пов'язана з отриманням освіти, стає особливо актуальною в умовах формування економіки знань, за якої в індивідуумів з'являється гостра потреба в ефективному оновленні своїх теоретичних і практичних знань, освоєнні нових умінь і навичок.

Сьогодні в умовах дефіциту висококваліфікованих працівників, коли на міжнародному ринку праці ведеться активна боротьба за перспективних студентів і працівників відповідних професій, саме Україна обґрунтовано вважається однією з найбільших країн-донорів трудових ресурсів. Некомпенсована освітня міграція породжується низкою кризових соціально-економічних змін в країні і сама перетворюється на чинник ризику, що закріплює і підсилює несприятливі зміни в суспільстві із загрозливою нестабільністю.

З кожним роком чисельність українських освітніх емігрантів збільшується, переважна частина з них залишається працювати за кордоном. Найбільш популярними країнами освітньої еміграції є Польща, Німеччина, Росія та Канада.

Переважно українці мігрують до іншої країни з метою отримання освітніх послуг через кращі умови та якість навчання з перспективою підвищити рівень власного життя та бути конкурентоспроможними на ринку праці, реалізувати себе та мати можливість кар'єрного зростання. Негативною тенденцією є те, що більшість освітніх емігрантів з високим інтелектуальним потенціалом залишається працювати у країні навчання, що є причиною втрати Україною людського капіталу.

Це ставить наразі перед вітчизняними освітніми закладами важливі завдання – підвищення якості і вдосконалення освітніх послуг та інтеграції до спільного міжнародного освітнього простору. Вирішення даних завдань повинно здійснюватися як на міжнародному, державному, регіональному рівнях, так на рівні окремого навчального закладу.

До головних напрямів взаємодії між вищими навчальними закладами та роботодавцями можна віднести: організацію стажувань студентів на підприємствах; оновлення навчальних програм згідно вимог роботодавців; участь практиків, професіоналів у процесі навчання; запровадження системи дуальної освіти тощо.

Отже, за умов різкого збільшення освітньої еміграції, коли необхідним стає розвиток ринку освітніх послуг та налагодження його тісного зв'язку з ринком праці, саме співпраця між роботодавцями і вищими навчальними закладами дозволить вирішити низку існуючих проблем. Для ефективних комунікацій між зазначеними суб'єктами ринку освітніх послуг необхідно сформувати дієвий механізм взаємодії, який би повною мірою враховував як потреби роботодавців при плануванні і підготовці фахівців так і запити споживачів освітніх послуг, що і становить подальший напрям досліджень.

Список літератури

1. Бараник З.П. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження [Текст] / З.П. Бараник, І.О. Романенко // Ефективна економіка. – 2014. – №6 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>
2. Журавовська Л.А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку [Текст] / Л.А. Журавовська. – Демографія та соціальна економіка. – 2014. – №1 (21). – С. 233–242.
3. Градиловский С. Типологии миграционных процессов / С. Градиловский. Т. Лопухина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://antropotok.archipelag.ru/text/a302.htm>
4. Майструк С. Чому українська освіта не готує до потреб сучасного ринку праці [Електронний ресурс] / С. Майструк // Тиждень.ua. – 2016. – 6 вересня – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/173301>
5. Міграція в Україні: факти і цифри 2016 [Електронний ресурс] / Упорядник: О. А. Малиновська – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
6. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні [Електронний ресурс] – К., 2016. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
7. Колективна ініціатива провідних роботодавців України «Професіонали майбутнього». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: company.mts.com.ua/files/Proekt_DEKLARATSII.doc.
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року. Статистичний бюлетень [Текст] / Відп. за вип. О. О. Кармазіна, К. – 2017. – 380 с.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Рубін Е. Дуальна освіта: навчання і робота – два в одному [Електронний ресурс] / Е. Рубін – Режим доступу: <http://pedpresa.ua/3740-dualna-osvita-navchannya-i-robota-dva-v-odnomu.html>
11. Свіщук І. Академічна міграція [Текст] / І. Свіщук І., Є. Стадний. – К.: Центр дослідження, 2013. – 31 с.
12. Семів Л.К. Освітня міграція в Україні: особливості, оцінка, політика регулювання [Текст] / Л.К. Семів // Економіка и управление. – 2011. – № 4. – С.33–37.
13. Слободян О. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / О.Слободян, Є. Стадний – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-zakordonom-skilky-ta-chomu#description>
14. Смутчак З.В. Міграція наукових кадрів та заходи її зменшення з метою збереження інтелектуального потенціалу України [Текст] / З.В. Смутчак, М.Д. Романюк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2017. – № 31. – С. 134–141.
15. Філатов В.М. Специфічні ознаки освітньої міграції та її місце в структурі міграційних потоків [Електронний ресурс] / В.М. Філатов, Я. В. Ромашова // Ефективна економіка. – 2014. – № 2 – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2785>

References

1. Baranyk, Z.P. (2014). Intelktualna mihratsiia yak ob'iekt statystychnoho doslidzhennia [Intellectual migration as an object of statistical research]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096> [in Ukrainian].
2. Zhurakovska, L.A. (2014). Tendentsiyyi osvityn'oyi mihratsiyyi v konteksti hlobalizatsiyyi ekonomichnoho rozvytku [Trends in educational migration in the context of globalization of economic development] *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 1, 233-242 [in Ukrainian].
3. Hradynovskyy, S., & Lopukhina, T. (2003). Tipolohyyi myhratsyonnykh [Types of migration processes]. *antropotok.archipelag.ru*. Retrieved from <http://antropotok.archipelag.ru/text/a302.htm> [in Russian].
4. Maystruk, S. (2016). Chomu ukrayins'ka osvita ne hotuye do potreb suchasnoho rynku pratsi [Why Ukrainian education does not prepare for the needs of the modern labor market]. *Tyzhden'.ua - Week.ua*, 6. Retrieved from <http://tyzhden.ua/Economics/173301> [in Ukrainian].
5. Malynovska, O.A. (2016). Mihratsiia v Ukraini: fakty i tsyfry 2016 [Migration in Ukraine: Facts and Figures 2016]. *iom.org.ua*. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [in Ukrainian].
6. Mihratsiya yak chynnyk rozvytku v Ukrayini. Doslidzhennya finansovykh nadkhodzen', pov'yazanykh z mihratsiyyeyu, ta yikhnoho vplyvu na rozvytok v Ukrayini [Migration as a factor in development in Ukraine. Investigation of financial incomes related to migration, and their impact on development in Ukraine]. (2016). Kyiv. *iom.org.ua*. Retrieved from

- http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian].
7. Kollectyvna initsiatyva providnykh robotodavtsiv Ukrainy «Profesionaly maybutn'oho» [Collective initiative of leading employers of Ukraine «Professionals of the future»]. (2008). *mts.com.ua*. Retrieved from company.mts.com.ua/files/Proekt_DEKLARATSII.doc. [in Ukrainian].
 8. Karmazina, O.O. (2017). *Osnovni pokaznyky diyal'nosti vyshchykh navchal'nykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2016/17 navchal'noho roku. Statystychnyy byuleten'* [Main indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2016/17 academic year. Statistical bulletin]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
 9. Ofitsiynnyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
 10. Rubin, E. (2014). Dual'na osvita: navchannya i robota – dva v odnomu [Dual education: learning and work - two in one]. *pedpresa.ua*. Retrieved from <http://pedpresa.ua/3740-dualna-osvita-navchannya-i-robota-dva-v-odnomu.html> [in Ukrainian].
 11. Svishchuk, I., & Stadnyy, Ye. (2013) *Akademichna mihratsiya* [Academic migration]. Kyiv: Tsentr doslidzhennia [in Ukrainian].
 12. Semiv, L.K. (2011). Osvitnya mihratsiya v Ukraini: osoblyvosti, otsinka, polityka rehulyuvannya [Educational migration in Ukraine: peculiarities, assessment, policy of regulation]. *Ekonomyka y upravlenye - Economics and management*, 4, 33-37 [in Ukrainian].
 13. Slobodyan O., & Stadnyy, Ye. (2016). Ukrain's'ki studenty za kordonom: skil'ky ta chomu? [Ukrainian students abroad: how and why?] *cedos.org.ua*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu#description> [in Ukrainian].
 14. Smutchak, Z.V., & Romanjuk, M.D. (2017). Mihratsiia naukovykh kadriv ta zakhody yii zmenshennia z metoiu zberezhenntia intelektual'nogo potentsialu Ukrainy [Migration of scientific personnel and measures to reduce it in order to preserve the intellectual potential of Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'nogo tekhnichnogo universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 31, 134-141 [in Ukrainian].
 15. Filatov, V.M., & Romashova, Ya. V. (2014). Spetsyifichni oznaky osvityn'oyi mihratsiyi ta yiyi mistse v strukturi mihratsiynnykh potokiv [Specific features of educational migration and its place in the structure of migratory flows]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2785> [in Ukrainian].

Oksana Sytnyk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovograd Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Interaction Between Employers and Higher Education Institutions in the Context of Stabilization of Educational Migration Flows

The purpose of the article is to study the peculiarities in the areas of educational migration in Ukraine, to find out the reasons for the process of its existence, and to substantiate the directions of interaction between employers and higher primary schools as one of the most effective measures to reduce the volume of educational migration in Ukraine.

The features and vector orientation of educational migration of the population of Ukraine are considered in the article. The dynamics of educational migration in Ukraine during the years of state independence have been analyzed. The main reasons for the process of the spread of educational migration and its consequences are determined. Attention is drawn to the imbalance of the labour market and education. The main measures for stabilization of educational migration flows at the international, state, regional and individual educational establishments are determined. The directions of interaction between employers and higher educational establishments as a means of stabilization of educational migration flows are offered.

In the context of dramatic increase in educational emigration, the development of the market for educational services and the establishment of its link with the labour market become necessary. Cooperation between employers and high education will allow solving a number of existing problems. The main directions of this interaction include: organization of internships at the enterprises; updating of training programs according to employers' requirements; participation of practitioners, professionals in the learning process; the introduction of a dual education system, etc.

academic mobility, higher education, dual education, employee competitiveness, migration, migration process, educational migration, employer

Одержано (Received) 08.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 331.101.3:658

О.В. Гречуха

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна

Обґрунтування вибору результативного методу мотивації персоналу

Обґрунтовано доцільність більш глибокого дослідження підходів до обґрунтування вибору результативного методу мотивації персоналу. Проаналізовано переваги та недоліки основних видів мотивації персоналу, доцільні межі використання кожного методу. Обґрунтовано систему індикаторів результативності обраних методів мотивації персоналу. Для кожного показника здійснено економічну інтерпретацію щодо впливу мотиваційних інструментів на динаміку значень ключових трудових показників.

мотивація, управління персоналом, підприємство, результативність

О.В. Гречуха

О.В. Захарова, проф. д-р екон. наук

Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина

Обоснование выбора результативного метода мотивации персонала

Обоснована целесообразность более глубокого исследования подходов к обоснованию выбора результативного метода мотивации персонала. Проанализированы преимущества и недостатки основных видов мотивации персонала, целесообразные границы использования каждого метода. Обоснована система индикаторов результативности выбранных методов мотивации персонала. Для каждого показателя осуществлена экономическая интерпретация влияния мотивационных инструментов на динамику значений ключевых трудовых показателей.

мотивация, управление персоналом, предприятие, результативность

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується затяжною суспільно-політичною та фінансово-економічною кризою, вихід із якої серед іншого можливий завдяки стабілізації та оздоровлення діяльності головного її елемента – суб'єкта господарювання незалежно від виду й спрямованості його функціонування, розміру та місця розташування. При цьому процес досягнення ефективності діяльності суб'єктів господарювання має як економічний, так і соціальний ефект через те, що буде сприяти скороченню рівня безробіття населення і, у першу чергу, молоді, зростанню рівня його економічної активності та зайнятості, збільшенню податкових потоків до державного бюджету та надходжень до відповідних фондів соціального забезпечення, покращенню екологічної ситуації у регіонах й задоволенню всієї сукупності потреб населення країни. Саме тому заходи, спрямовані на всебічне забезпечення ефективної діяльності українських суб'єктів господарювання, мають першочергове значення для збалансування інтересів всіх учасників ринкових відносин – органів регіональної та національної влади, представників бізнесових й ринкових структур, найманих працівників, що буде мати відповідні позитивні соціально-економічні наслідки для економіки країни.

Найбільш цінним і перспективним ресурсом у діяльності будь-якого підприємства є персонал з його професійними знаннями, вміннями, практичними навичками й потенційно можливим рівнем їх нагромадження і розвитку в майбутньому. Проте чи буде все це максимально використано на користь підприємства залежить від багатьох чинників, головним з яких виступає дієвість запровадженої системи мотивації. За умови чіткого розуміння працівником того, що керівництво про нього турбується, створює гідні умови праці, забезпечує всі можливості для професійного й особистісного розвитку, використовує справедливую систему оплати праці відповідну

його зусиллям, досягненням й нагромадженим знанням ступінь його лояльності до підприємства буде постійно зростати, а сам він буде прагнути до максимальної продуктивної віддачі та підвищення ступеня інноваційності власних професійних рішень і дій.

Водночас керівництво більшості суб'єктів господарювання не вбачає в системі мотивації провідної ролі у забезпеченні ефективності їх діяльності, в наслідок чого здебільшого використовує застарілі неефективні методи мотивації або недостатню кількість мотивуючих інструментів. При цьому досить важливою проблемою слід також вважати поверхневе застосування менеджерами з персоналу мотиваційних інструментів без здійснення попереднього обґрунтування доцільності та результативності кожного з них для різних категорій персоналу при досягнутому рівні розвитку та поточному фінансово-економічному стані підприємства. Тому в сучасних умовах особливої актуальності набуває процедура обґрунтованого вибору тих методів й інструментів мотивування персоналу, які дозволять оптимізувати зусилля керівництва підприємства для досягнення максимальної продуктивної віддачі з боку найманих працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія мотивації персоналу є достатньо дослідженою та розвинутою як зарубіжними, так і українськими науковцями. Так, у працях А. Колота, О. Крушельницької й Д. Мельничука закладено базові основи створення мотиваційного механізму на українському підприємстві [6; 8]. П. Армстонг, В. Дикань, К. Ковальська і Р. Рак розглядають мотивацію як один із дієвих інструментів стратегічного розвитку підприємства та акцентують увагу на необхідності застосування новітніх підходів до активізації діяльності персоналу [1; 2; 5]. Г. Іванченко висвітлює особливості та обґрунтовує доцільність використання нематеріальних методів мотивації персоналу до результативної праці [4]. Д. Поліщук, Я. Качмарик, В. Яковенко і В. Куделя аргументовано доводять, що саме мотивація виступає рушійною силою підвищення продуктивності праці та фінансово-економічної результативності функціонування підприємства [9; 11]. Е. Комаров і Ю. Спепанцова довели доцільність здійснення обов'язкових вимірювань рівня стимулювання та мотивації персоналу, результати яких мають бути покладеними в основу подальшого прийняття ефективних управлінських рішень [7; 10]. Водночас недостатньо висвітленими залишаються питання щодо встановлення доцільності використання різних методів мотивації в сучасних умовах діяльності суб'єктів господарювання з метою підвищення рівня продуктивності праці й ступеня інноваційності діяльності персоналу.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування вибору результативного методу мотивації персоналу підприємства.

Виклад основного матеріалу. Завдяки достатньому рівню розвитку теорії мотивації, виокремлюються різні підходи до конкретизації сутності та видів цього поняття. Більшість науковців сходиться на думці, що мотивація представляє собою процес цілеспрямованого впливу на поведінку людини для досягнення особистих, групових і суспільних цілей [4-11]. При цьому важливу роль у цьому процесі відіграє той стимул-подразник, який було обрано в якості основного мотиваційного інструменту забезпечення очікуваних професійних дій працівників. Залежно від цього виокремлюються різні види мотивації персоналу, кожен з яких має свої переваги, недоліки й відповідні межі використання, дотримання яких дозволить природним шляхом спонукати персонал працювати більш ефективно й результативно (табл. 1).

Таблиця 1 – Переваги та недоліки основних видів мотивації персоналу

Вид мотивації	Переваги	Недоліки	Межі використання
Матеріальна	Найбільш результативний метод мотивації, що базується на тісному зв'язку між досягненнями і грошовим заохоченням	Через прагнення працівників до зростання рівня доходу можливі ризики скорочення якості праці, непорозуміння у колективі	Обмеженнями для використання методу є обрана підприємством політика всебічного заощадження, фінансовий кризовий стан
Моральна	Не потребує значних фінансових витрат при високій віддачі персоналу	Потребує визначення дієвих для кожного працівника інструментів впливу	Може бути використаним на підприємстві будь-якої сфери діяльності
Трудова	Активізація творчості та креативності персоналу через виконання завдань	Ризик невідповідності компетентності персоналу важкості завдань і робіт	Рекомендований для інноваційних підприємств, що прагнуть до розвитку
Статусна	Активізація лідерських якостей працівників, дія кадрового резерву	Ризик демотивації трудової поведінки лідерів через нереалізовані амбіції	Обмежене використання на малих підприємствах через кількість посад
Нормативна	Трансформація поглядів працівників, лояльність і довіра до керівництва	Ризик надмірного впливу, неприйняття працівником ідеології підприємства	Метод є універсальним і підходить для усіх типів підприємств
Примусова	Чіткість та вчасність виконання завдань і робіт, висока дисципліна	Ризик звільнення перспективних працівників через надмірний контроль, стрес	Може бути застосованим протягом нетривалого періоду часу як подразник
Стимулююча	При мінімумі грошових витрат створює у працівника відчуття значущості	Складність виявлення та ідентифікації внутрішніх мотивів персоналу	Керівний склад підприємства має мати стратегічне бачення розвитку
Внутрішня	При відповідності очікувань дійсності працівник працює з повною віддачею	Невчасне визначення очікувань працівника посилить його демотивацію	Застосування методу має бути заснованим на психологічному підґрунті
Зовнішня	Підвищення ефективності праці, розкриття потенціалу працівника	Невірний вибір мотиваційних інструментів посилить демотивацію	Орієнтація не на окрему людину, а на трудовий колектив в цілому
Позитивна	Підвищення якості праці, виконання особливо складних завдань	Без ефективного контролю може спостерігатися скорочення результатів	Керівництво має розглядати інвестування у персонал як умову розвитку
Негативна	Колектив знаходиться у тонусі, працівники вчасно виконують завдання	Страх покарання блокує мозкову діяльність та веде до помилок у роботі	Може бути застосованим протягом нетривалого періоду часу як подразник

Джерело: розроблено авторами.

Водночас, при виборі доцільного методу мотивації, керівництву слід акцентувати увагу на тому, що трудовий колектив є живим організмом, що складається з окремих особистостей, кожна з яких має певні очікування, професійні прагнення та цілі, бачення власного кар'єрного зростання. Так, один і той же інструмент мотивації, що є дуже ефективним для одного працівника, може не здійснювати ніякого позитивного впливу на трудову поведінку іншого учасника трудового колективу, або навіть навпаки – його застосування буде мати негативні наслідки. Саме тому керівництво підприємства має постійно здійснювати моніторинг потреб і очікувань працівників, на основі чого має бути сформованою цілісну систему найбільш дієвих мотиваційних інструментів для певного колективу, комплексне застосування яких буде сприяти підвищенню результативності діяльності підприємства через задоволення професійних й особистісних потреб кожного без виключення працівника.

Саме тому у процесі формування системи дієвих мотиваційних інструментів має бути враховано три основних підходи (рис. 1).

Рисунок 1 – Основні підходи до формування системи мотиваційних інструментів

Джерело: розроблено авторами.

По-перше, при виборі методів мотивації необхідно сконцентруватись на оптимальному співвідношенні позитивних і негативних мотиваційних інструментів, тобто безпосередньо стимулів і засобів покарання, чергування або одночасне використання яких буде сприяти підвищенню рівня продуктивності праці при дотриманні проектних термінів й збереженні високої якості виготовленої продукції або наданих підприємством послуг. По-друге, досягти результативності будь-якого методу мотивації можливо лише за умови розуміння працівником цінності праці на даному підприємстві. Якщо такого розуміння не існує, то утримати на підприємстві таку людину навіть дуже високими матеріальними стимулами на тривалий час не вдасться, а тому виявляється недоцільно це робити, так як будь-які інвестиції у її розвиток не принесуть очікуваної віддачі і будуть фактично втраченими. По-третє, ефективність вибору мотиваційних інструментів залежить від ступеня обізнаності менеджерів по персоналу підприємства про реальні професійні очікування й прагнення персоналу, бачення кар'єрного зростання кожного перспективного працівника, чого можливо досягти виключно шляхом систематичного тісного контакту менеджера по персоналу з кожним членом трудового колективу. При цьому менеджер має мати не лише високий рівень професійної компетентності, а й достатньо розвинені психологічні й емоційні вміння, що дозволить вчасно встановити саме той мотиваційний інструмент, який дозволить кожному працівнику досягти максимального рівня продуктивності праці.

Дуже важливим моментом дослідження також виступає оцінка ступеня результативності обраних методів й інструментів мотивації, здійснити яку пропонується за результатами аналізу динаміки значень у часі основних трудових показників функціонування підприємства (табл. 2).

Таблиця 2 – Індикатори результативності обраної на підприємстві системи мотивації персоналу підприємства

Показник	Методика розрахунку	Економічна інтерпретація
1	2	3
Продуктивність праці	$ПП = \frac{Q}{\bar{Ч}}, \quad ПП = \frac{Q}{\Phi},$ <p>де Q – обсяг продукції або вартість наданих послуг за певний період часу, грош. або нат. од.;</p> <p>Ч – чисельність робітників або працівників підрозділу або підприємства у цілому, осіб;</p> <p>Φ – фонд робочого часу, люд.-год. або люд.-дн.</p>	Досягнутий рівень показника є одним з визначальних індикаторів результативності й ефективності впроваджених систем стимулювання і мотивації (як матеріальної, так і нематеріальної), організації та оплати праці на підприємстві
Коефіцієнт плинності молодих працівників (у віці до 30 років) зі стажем роботи на даному підприємстві до двох років	$K_{пл.м} = \frac{Ч_{зм}}{\bar{Ч}_{фм}},$ <p>де Ч_{зм} – число молодих працівників зі стажем роботи до двох років на даному підприємстві, що звільнилися з причин плинності у звітному періоді, осіб;</p> <p>$\bar{Ч}_{фм}$ – фактична середньооблікова чисельність молодих працівників зі стажем роботи до двох років на підприємстві, осіб</p>	Скорочення значення показника у динаміці буде свідчити про впровадження дієвих заходів щодо підвищення мотивації персоналу, закріплення молодих кадрів і підвищення ступеня їх лояльності до підприємства, омолодження персоналу й зростання продуктивності праці, підвищення рівня інноваційності рішень та заходів
Коефіцієнт плинності перспективних працівників (у професійний розвиток яких протягом трьох останніх років було інвестовано кошти)	$K_{пл.п} = \frac{Ч_{пл}}{\bar{Ч}_{со}},$ <p>де Ч_{пл} – чисельність перспективних працівників, звільнених за причинами плинності, осіб;</p> <p>$\bar{Ч}_{со}$ – середньооблікова чисельність персоналу, осіб</p>	Механізм плинності є інструментом оновлення та омолодження персоналу і може вважатися позитивним явищем за умови його незначного рівня (не більше 3%) та прийняття замість вибулих працівників фахівців із потенційно більшими можливостями й досвідом практичної роботи, високою мотивацією на досягнення поставлених цілей
Коефіцієнт використання робочих місць у найбільш завантажену зміну	$K_{зз} = \frac{Ч_{\max}}{M_p} \quad \text{або} \quad K_{зз} = \frac{T_{\max}}{M_p \times D_p},$ <p>де Ч_{max} – чисельність робітників, які відпрацювали у найбільш завантажену зміну, осіб;</p> <p>T_{max} – фонд робочого часу робітників, відпрацьованого у найбільш завантажену робочу зміну, люд.-дн.;</p> <p>M_p – число робочих місць у підрозділі, од.;</p> <p>D_p – число робочих днів у досліджуваному періоді, дн.</p>	K _{зз} =1 – обґрунтований рівень організації виробництва за умови відсутності можливостей для перспективного розвитку; K _{зз} <1 – наявність як позитивних тенденцій (розширення зон діяльності, сполучення професій завдяки впровадженню дієвої системи мотивації і стимулювання), так і негативних тенденцій нестачі персоналу та низького попиту на продукцію
Рівень укомплектованості персоналом	$Y_{nn} = \frac{Ч_n}{M_p},$ <p>де Ч_n – чисельність персоналу у підрозділі, осіб;</p> <p>M_p – число робочих місць у підрозділі, од.</p>	Y _{nn} =1 – повна забезпеченість наявних робочих місць персоналом без його розвитку; Y _{nn} >1 – багатозмінний режим праці або низький рівень забезпеченості робочими місцями; Y _{nn} <1 – розширення зон діяльності, багатостататне обслуговування та сполучення професій завдяки впровадженню дієвої системи мотивації персоналу
Коефіцієнт зростання	$K_{зп} = \frac{\overline{3П_1} - \overline{3П_0}}{I_{лк}},$	Зростання значення показника буде свідчити про підвищення

Продовження табл. 2

1	2	3
середньої заробітної плати за рахунок інвестування у людський капітал	де $\overline{ЗП}_0, \overline{ЗП}_1$ – середня заробітна плата працівників до та після здійснення інвестування у людський капітал, грн.; $I_{лк}$ – обсяг коштів, які було інвестовано у людський капітал, грн.	рівня соціальної складової ефективності інвестування та має супроводжуватися посиленням лояльності працівників до підприємства, зростанням рівня їх мотивації
Коефіцієнт співвідношення середньомісячної заробітної плати керівників і робітників підприємства	$K_{спз} = \frac{8}{\overline{ЗП}_{кер} / \overline{ЗП}_{роб}},$ де $\overline{ЗП}_{кер}$ – середня заробітна плата керівників підприємства, грн.; $\overline{ЗП}_{роб}$ – середня заробітна плата робітників підприємства, грн.; 8 – загальноприйнятий у світовій практиці норматив, відповідно до якого середня заробітна плата керівників не має бути більшою, ніж 8 середніх заробітних плат робітника	$K_{спз}=1$ – достатній рівень матеріальної мотивації, що формує умови для відданої праці й розвитку, забезпечує здоровий морально-психологічний клімат; $K_{спз}>1$ – керівний склад персоналу не буде мати достатньої мотивації для підвищення результативності своєї праці; $K_{спз}<1$ – різке скорочення мотиваційного спонукання робітників до підвищення результатів праці
Питома вага працівників, що одержали за свою працю матеріальну винагороду	$d_{мв} = \frac{Ч_{мв}}{Ч_{об}},$ де $Ч_{мв}$ – чисельність працівників, які протягом звітного періоду отримували різні види матеріальної винагороди, осіб	Зростання значення показника буде свідчити про покращення фінансових можливостей підприємства, дотримання стратегії перспективного розвитку, дієвим інструментом якої є забезпечення високої мотивації
Коефіцієнт співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати	$K_{спт} = \frac{T_{пп}}{T_{зп}} \times 100\%,$ де $T_{пп}$ – темпи зростання продуктивності праці, %; $T_{зп}$ – темпи зростання середньої заробітної плати, %	$K_{спз}=1$ – не сприяє досягненню умов розширеного відтворення; $K_{спз}>1$ – умови для здійснення розширеного відтворення, покращення фінансово-економічних показників, підвищення компетенції працівників; $K_{спз}<1$ – непродуктивна перевага фонду оплати праці, що негативно позначається на мотиваційних очікуваннях персоналу
Питома вага робітників, які працюють в умовах, що не відповідають діючим санітарно-гігієнічним нормам	$П_{рн} = \frac{Ч_{рн}}{Ч_{об}},$ де $Ч_{рн}$ – чисельність робітників, які працюють в умовах, що не відповідають діючим санітарно-гігієнічним нормам, осіб	Скорочення рівня показника дозволить у перспективі не лише зменшити непродуктивні витрати та втрати робочого часу, а й підвищити рівень продуктивності праці за рахунок збільшення дії мотиваційної складової трудової поведінки

Джерело: систематизовано та доповнено авторами за даними [3, с. 56, 97, 100, 126, 129, 178, 233, 246]

Десять, обраних у роботі, показників виступають тими індикаторами, динаміка значень яких у часі дозволить запровадити на підприємстві якісний моніторинг результативності обраних методів мотивації та у оперативному режимі, за умов необхідності, стане підґрунтям прийняття управлінських рішень щодо необхідності здійснення відповідних коригувань та доцільних трансформацій обраної на підприємстві або у окремому підрозділі політики мотивації персоналу. Водночас слід враховувати той факт, що між моментом застосування певного мотиваційного інструменту та проявом відповідної реакції на нього всіх членів трудового колективу у більшості випадків може пройти досить тривалий час – від місяця до півроку, що не

відразу позначиться на значеннях обраних трудових показників. Тому доцільно запровадити практику щодо розрахунку рекомендованих показників щомісяця, а за умови отримання сталих тенденцій (як позитивних, так і негативних) зміни слід робити висновки та запроваджувати заходи, які дозволять швидко нейтралізувати негативну динаміку та посилити позитивний вплив. При цьому слід враховувати той факт, що ті чи інші види мотивації мають різну швидкість, силу та тривалість впливу на кінцевий результат праці людини, а отже і на трудові й фінансово-економічні показники функціонування підприємства. Так, застосування таких видів мотивації, як матеріальна, негативна або статусна дозволяє швидко, практично блискавично, отримати помітні результати, проте тривалість набутої позитивної реакції у часі є недовгою через високий ступінь звикання людини до таких заходів та постійного очікування нею нових кроків керівництва у тому ж напрямі. Натомість застосування інструментів моральної, внутрішньої та трудової мотивації не дають швидкого результату, проте отримані через певний час зрушення у трудовій поведінці працівника будуть закріплені у ній на досить тривалий період часу, тим самим створюючи умови для перспективного розвитку підприємства. Тому при обґрунтуванні вибору ефективних мотиваційних інструментів для конкретного трудового колективу доцільно комбінувати різні методи й підходи, що є у розпорядженні менеджерів по персоналу, враховуючи при цьому такі важливі й впливові аспекти, як індивідуальна реакція людини на певні зовнішні дії за умови їх збігання із її очікуваннями, створений морально-психологічний клімат у колективі та бажання особистості і надалі працювати у даному колективі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результативність вибору методу мотивації персоналу прямим чином впливає на кінцеві результати діяльності підрозділу, тому цьому аспекту стратегічного розвитку підприємства керівництвом має приділятися достатньо уваги. При цьому при обґрунтуванні вибору методу мотивації персоналу, який би був ефективним і результативним в конкретних умовах діяльності підрозділу або підприємства в цілому, менеджери з персоналу мають брати до уваги сформульовані у роботі переваги, недоліки та межі використання кожного з можливих видів мотивації та підкріплювати ці висновки моніторингом запропонованих для цього індикаторів. Подальші дослідження мають бути спрямованими на обґрунтування тих мотиваційних інструментів, які можуть бути використаними для найбільш ефективного розв'язання конкретних виробничо-господарських завдань підприємства (зростання обсягу та якості продукції, підвищення ринкової ніші, набуття інноваційного характеру розвитку підприємства тощо).

Список літератури

1. Армстронг П.М. Практика управления человеческими ресурсами [Текст] / П.М. Армстронг. – М.: Питер, 2012. – 848 с.
2. Дикань В.Л. Стратегічне управління [Текст] / В.Л. Дикань. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 272 с.
3. Захарова О.В. Аналіз трудових показників [Текст] / О.В. Захарова. – Донецьк: ДонНТУ, 2014. – 461 с.
4. Іванченко Г.В. Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах [Текст] / Г.В. Іванченко // Економіст. – 2010. – №3. – С. 21–23.
5. Ковальська К.В. Нові підходи до мотивації персоналу в стратегічному управлінні корпораціями [Текст] / К.В. Ковальська, Р.В. Рак // Формування ринкових відносин в Україні. – № 1. – 2010. – С.29–30.
6. Колот А.М. Мотивація персоналу [Текст] / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
7. Комаров Е.И. Измерение мотивации и стимулирование «человека работающего» [Текст] / Е.И. Комаров. – М.: ИНФРА-М, 2014. – 251 с.
8. Крушельницька О.В. Управління персоналом [Текст] / О.В. Крушельницька, Д.Л. Мельничук. – К.: Кондор, 2003. – 296 с.
9. Поліщук Д.І. Мотивація як чинник підвищення продуктивності на підприємстві [Текст] / Д.І.

- Полішук, Я.Д. Качмарик // Науковий вісник НЛТУ. – 2011. – Вип. 21.8. – С. 209.
10. Степанцова Ю.М. Мотивація персоналу та важливість її вимірювання на вітчизняних підприємствах [Текст] / Ю.М. Степанцова // Сталій розвиток економіки. – № 3. – 2012. – С. 106–108.
 11. Яковенко В.Г. Мотивація персоналу як один з факторів підвищення ефективності роботи підприємства [Текст] / В.Г. Яковенко, В.І. Куделя // Вісник НТУ «ХПІ». – 2014. – №32(1075). – С. 137–141.

References

1. Armstrong, P.M. (2012). *Praktika upravlenija chelovecheskimi resursami [The Practice of Human Resources Management]*. Moscow: Piter [in Russian].
2. Dykan', V.L. (2013). *Stratehichne upravlinnia [Strategic Management]*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Zakharova, O.V. (2014). *Analiz trudovykh pokaznykiv [Human resource analysis]*. Donetsk: DonNTU [in Ukrainian].
4. Ivanchenko, H.V. (2010). Osoblyvosti vykorystannia nematerial'nykh stymuliv na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Features of using non-material incentives at domestic enterprises]. *Ekonomist – Economist*, 3, 21-23 [in Ukrainian].
5. Koval's'ka, K.V., Rak, R.V. (2010). Novi pidkhody do motyvatsii personalu v stratehichnomu upravlinni korporatsiiamy [New approaches of motivating staff in strategic management of corporations]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 1, 29-30 [in Ukrainian].
6. Kolot, A.M. (2002). *Motyvatsiia personalu [Staff motivation]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. Komarov, E.I. (2014). *Izmerenie motivatsii i stimulirovaniia «cheloveka rabotajushhego» [Measurement of motivation and stimulation a "working person"]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
8. Krushel'nyts'ka, O.V. & Mel'nychuk, D.L. (2003). *Upravlinnia personalom [Human resource management]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
9. Polischuk, D.I. & Kachmaryk, Ya.D. (2011). Motyvatsiia iak chynnyk pidvyschennia produktyvnosti na pidpriemstvi [Motivation of labour as factor of increase the labour productivity on the enterprise]. *Naukovyj visnyk NLTU – Scientific Bulletin of UNFU*, Vol.21.8, 209 [in Ukrainian].
10. Stepanцова, Yu.M. (2012). Motyvatsiia personalu ta vazhlyvist' ii vymiriuvannia na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Motivation of staff and importance of its measurement at domestic enterprises]. *Stalyj rozvytok ekonomiky – Stable development of the economy*, 3, 106-108 [in Ukrainian].
11. Yakovenko, V.H. & Kudelia, V.I. (2014). Motyvatsiia personalu iak odyн z faktoriv pidvyschennia efektyvnosti roboty pidpriemstva [Staff motivation as one of the factors of increasing the efficiency of the enterprise]. *Visnyk NTU «KhPI» – Вісник НТУ «ХПІ»*, 32(1075), 137-141 [in Ukrainian].

Olesya Hrechukha

Oksana Zakharova, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

Choice Substantiation of Effective Method of Personnel Motivation

The purpose of the article is to justify the expediency of a deeper study of approaches to justifying the choice of an effective method of motivating staff at the enterprise. Analyze the advantages and disadvantages of the main types of staff motivation, the appropriate limits for the use of each method.

The system of indicators of efficiency of separate methods of personnel motivation is substantiated, which allows to comprehensively assessing the main components of the successful operation of the enterprise. These indicators include: labor productivity; coefficients of turnover of young and promising workers; the utilization rate of jobs in the most busy shift; the level of staffing; average wage growth rate due to investing in human capital; the ratio of the average monthly salary of managers and employees; the proportion of employees who received material rewards for their work; the ratio of the growth rates of labor productivity and wages; the proportion of employees working in conditions that do not meet the current sanitary and hygienic standards. For each indicator, an economic interpretation is made of the influence of motivational tools on the dynamics of the values of key labor indicators.

The effectiveness of the choice of the method of motivating the staff directly affects the final results of the department's activities, so this aspect of strategic development of the company management should be given enough attention.

motivation, personnel management, enterprise, effectiveness

Одержано (Received) 10.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 338.43.01

С.В. Коваленко

І.О. Царенко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Соціально-економічні передумови кадрового забезпечення інтегрованих структур в АПК: стан та перспективи розвитку в міжнародному контексті

У статті виокремлено кадрове забезпечення як один із формоутворюючих чинників в процесі виникнення інтегрованих структур в АПК. Розглянуто основні соціально-економічні передумови кадрового забезпечення інтегрованих структур, загалом, та в агропромисловому комплексі, зокрема. Проаналізовано частку сільського населення та сільськогосподарських угідь у розрізі країн світу, в тому числі України. Розглянуто стан кадрового забезпечення сільської місцевості України на основі основних демографічних показників. Проаналізовано динаміку показників, які характеризують соціально-економічні передумови кадрового забезпечення інтегрованих структур в АПК України. Наведено комплекс заходів, направлених на вирішення проблем із кадровим забезпеченням інтегрованих структур в агропромисловому комплексі України.

кадрове забезпечення, інтегрована структура, агрохолдинг, сільське населення, агропромисловий комплекс

С.В. Коваленко

И.А. Царенко, асп.

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Социально-экономические предпосылки кадрового обеспечения интегрированных структур в АПК: состояние и перспективы развития в международном контексте

В статье выделено кадровое обеспечение как один из формообразующих факторов в процессе возникновения интегрированных структур в АПК. Рассмотрены основные социально-экономические предпосылки кадрового обеспечения интегрированных структур, в целом, и в агропромышленном комплексе, в частности. Проанализированы доли сельского населения и сельскохозяйственных угодий в разрезе стран мира, в том числе Украины. Рассмотрено состояние кадрового обеспечения сельской местности Украины на основе основных демографических показателей. Проанализирована динамика показателей, характеризующих социально-экономические предпосылки кадрового обеспечения интегрированных структур в АПК Украины. Приведен комплекс мероприятий, направленных на решение проблем с кадровым обеспечением интегрированных структур в агропромышленном комплексе Украины.

кадровое обеспечение, интегрированная структура, агрохолдинг, сельское население, агропромышленный комплекс

Постановка проблеми. В сучасних умовах посилення глобалізаційних перетворень та трансформацій агропромислового комплексу України, як стратегічно важливого та експортоорієнтованого, виникнення інтегрованих структур в даному секторі є вкрай необхідним для посилення його конкурентних позицій на глобальному ринку. Адже, як свідчить зарубіжний досвід [7], поширення таких форм господарювання має ряд переваг не лише для відокремлених суб'єктів господарювання, а й економіки країни в цілому, її національної безпеки, адже дає змогу таким суб'єктам забезпечити їх сталий розвиток та зміцнити конкурентні позиції шляхом підвищення продуктивності праці.

Оскільки основною передумовою виникнення інтегрованих структур, незалежно від сектору є, в першу чергу, їх кадрове забезпечення, яке здатне генерувати інноваційні ідеї та продукувати нові товари та послуги, здійснювати трансфер

технологій, то аспект соціально-економічних передумов кадрового забезпечення є вкрай актуальним для АПК, як одного з бюджетотворюючих комплексів України. Це зумовлює необхідність вивчення соціально-економічних передумов кадрового забезпечення інтегрованих структур в АПК України, їх стану та перспектив розвитку в контексті міжнародних порівнянь. Це, в свою чергу, дозволить забезпечити економічну безпеку та сталий розвиток не лише сільських територій на інноваційних засадах, що прискорюють економічний розвиток та мають відповідний соціальний ефект, а й економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспекту функціонування інтегрованих структур в контексті дослідження їх впливу на розвиток агропромислового комплексу висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Так, В.В. Бакум досліджує особливості кластеризації агровиробництва, що базується на відході від галузевого принципу розвитку економіки регіонів, і переходу до комплексного використання їхнього потенціалу [1], В.І. Богаčov та В.Г. Ткаченко акцентують увагу на розвитку ефективних форм господарювання кластерам, які знайшли широке застосування в країнах Європи з ринковою економікою. Розглянуто деякий позитивний досвід створення і розвитку кластерів в ряді регіонів України з реалізації інноваційної політики держави [13], О.М. Вишневська вивчає аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного сектора в умовах глобалізаційних змін і тенденцій [2], І.Ю. Гришова досліджує проблеми та перспективи розвитку кластерів в агропромисловому комплексі [3].

Заслужують на увагу наукові розробки аспекту кластеризації як механізму підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки таких фахівців, як М.Ф. Кропивко, П.Т. Саблук [11]. Кластерну модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських поселень і територій досліджують у своїх працях Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.М. Скупий та М.Ф. Кропивка [6]. О.М. Левченко визначає особливості економічного механізму розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі економіки та методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів у контексті формування інноваційно-інтегрованих структур, крім того вагоме значення мають доробки автора, що стосуються класифікації існуючих форм інноваційно-інтегрованих структур в сучасній економіці [8-10]. Зарубіжний досвід функціонування агро-кластерів досліджують у своїх працях Є. Галвес-Ногалес [17], Х. Іршад [18], А. Луйен А. [19] та ін. Проте, вважаємо, що, не дивлячись на значні теоретико-методологічні доробки з даної проблематики, нині розвиток інтегрованих структур в АПК не є поширеним. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження, пов'язані з вивченням соціально-економічних передумов саме кадрового забезпечення інтегрованих структур АПК, як одного з найбільш важливих чинників формування інноваційно-інтегрованих структур.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз соціально-економічних передумов кадрового забезпечення інтегрованих структур в агропромисловому комплексі України.

Виклад основного матеріалу. Для економіки України поширення інноваційно-інтегрованих структур є першочерговою основою посилення конкурентоспроможності національної економіки як одного з найбільш ефективних механізмів трансферу науково-дослідних розробок у нові продукти чи послуги [10]. Особливо актуальним це питання є для АПК, де поширення інноваційно-інтегрованих структур виступає як інструмент, що дозволить зупинити спад виробництва в сільському господарстві і створити передумови для його зростання. Саме впровадження інтегрованих структур може вирішити таку серйозну проблему сільськогосподарських підприємств, як

дефіцит власних інвестиційних ресурсів. Більшість сільськогосподарських підприємств є непривабливими для інвестування, а у складі агропромислових об'єднань їх інвестиційна привабливість істотно зростає.

У той же час формування такого роду структур потребує забезпечення кадрами з високим рівнем освіти, кваліфікації, достатньої мотивації та бажання працювати у сільському господарстві. На жаль, незважаючи на високий рівень безробіття в сільській місцевості, який теоретично повинен бути резервом для розширення виробництва і економічного зростання, інтегровані структури зіштовхуються з серйозними проблемами в пошуку кадрів. Зокрема, більшість з них, орієнтована на молодь, як кадри, які здатні більш швидко навчатися і переймати прогресивний досвід господарювання, є більш мобільними та ініціативними.

У більшості випадків, не знаходячи таких кадрів в місцях розташування підприємства, керівництво готове фінансувати програми з організації робіт вахтовим методом, а також програми з переселення на постійне місце проживання фахівців з інших регіонів та забезпечення їх житлом. Таким чином, у сільській місцевості досить багато безробітних і в той же час на роботу у високотехнологічну, високоефективну фірму найняти нікого. В результаті, економічно активне населення сільської місцевості характеризується: низьким рівнем життя, високою часткою бідного населення, високим рівнем безробіття, низькою часткою молоді в структурі населення, найбільш ініціативна і працездатна частина якої не планує працювати в сільському господарстві та отримувати агрономічну освіту, низькою тривалістю життя та високим рівнем смертності працездатного населення.

Перш ніж перейти до аналізу соціально-економічних передумов кадрового забезпечення інтегрованих структур в АПК, вважаємо за доцільне, розглянути чинники формування інноваційно-інтегрованих структур. До них можуть бути віднесені наступні:

- законодавчо-нормативні – наявність нормативної бази з питань створення інноваційно-інтегрованих структур;
- науково-дослідні – наявність наукових установ, підприємств з високим науково-дослідним потенціалом;
- кадрові – наявність висококваліфікованих фахівців відповідного профілю інноваторів, винахідників;
- фінансові - доступ до джерел фінансового капіталу та умови його отримання;
- матеріально-ресурсні - можливість придбання або оренди земельних ділянок, приміщень, виробничих фондів;
- технологічні – рівень технологічного оснащення учасників структури, доступ до нових технологій;
- наявність інфраструктури – рівень розвитку транспортної, соціальної, ринкової інфраструктури відповідної території;
- інформаційно-комунікативні – наявність сучасних інформаційно-комунікативних технологій, центрів консультаційних послуг тощо [9].

В даному дослідженні нас, в першу чергу, цікавить саме кадровий чинник формування інноваційно-інтегрованих структур. Оскільки основним джерелом формування кадрового забезпечення певного підприємства, зокрема, чи країни, загалом, є її населення, то досить важливо проаналізувати чисельність такого населення в межах певної країни чи світу в цілому, як потенційну чисельність осіб, які можуть бути залучені до процесу створення валового продукту.

Загалом, нині характерною є тенденція постійного збільшення чисельності населення світу, зокрема за останні 56 років спостерігаємо зростаючий темп, а саме: 1960 р. – 3,03 млрд. осіб, 2016 р. – 7,44 млрд. осіб, що більш ніж у 2 рази [14], тобто

теоретично, в глобальному вимірі, зросла чисельність осіб, здатних до генерування чи продукування чогось нового.

Проте, беручи до уваги структуру населення, спостерігаємо, що чисельність сільського населення, як у світовому вимірі, так і в Україні зокрема, має спадну тенденцію.

Аналізуючи рис. 1 спостерігаємо, що, загалом, у світі близько 45,7 % населення проживає у сільській місцевості, хоча у 1960 році цей показник складав понад 66,4%, що на 31,2% вище поточного стану. Аналогічною є тенденція до спаду і в Україні: 1960 рік - 53,2%, 2016 рік - 30,1 (рис. 1).

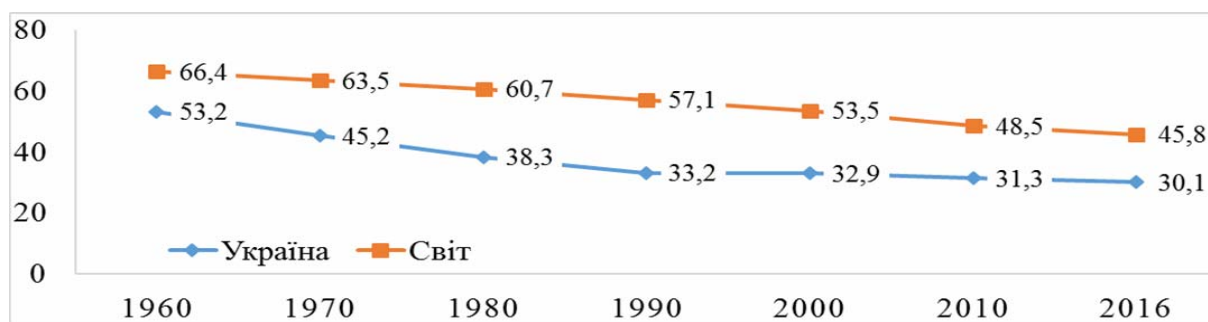

Рисунок 1 – Частка сільського населення до загальної чисельності населення у світі та Україні, %
Джерело: побудовано авторами на основі джерела [16].

Агропромисловий комплекс є специфічним комплексом, для якого окрім кадрового ресурсу стратегічно важливим ресурсом є земля, більше того, саме земля виступає першоосновою для позиціонування країни, в межах міжнародного поділу праці, як аграрної.

В глобальній спеціалізації світової економіки Україна посідає унікальне місце, адже жодна країна світу не має таких земельних запасів, придатних для сільського господарства, що в результаті може виступити потенційним місцем роботи як для сільського населення, в першу чергу, так і населення країни загалом.

Аналізуючи обсяги сільськогосподарських угідь світу, зазначимо, що загалом вони займають значну частку території, яка, проте, впродовж останніх десятиліть зменшується. Наприклад, якщо в 1991 році показник частки сільськогосподарських угідь становив близько 39,47 %, то станом на кінець 2014 року ця частка скоротилась на 1,97 % і становила 37,5 % (рис. 2).

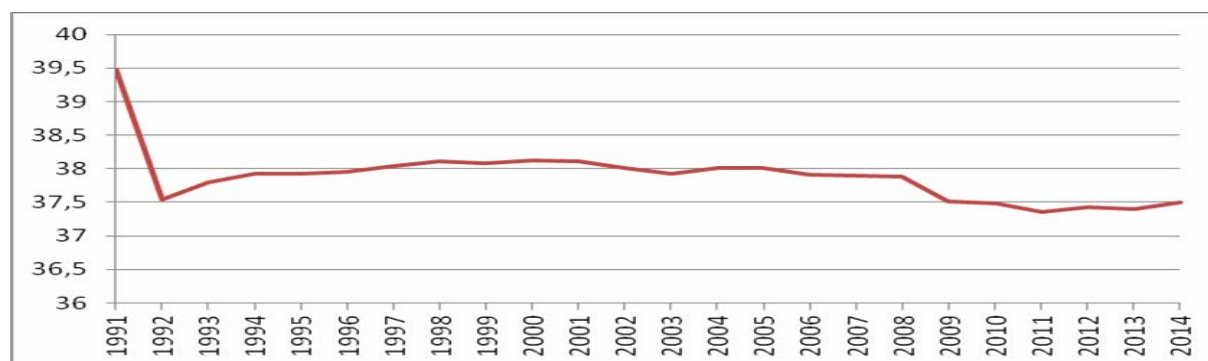

Рисунок 2 – Частка сільськогосподарських угідь у загальній площі світу, %
Джерело: побудовано авторами на основі джерела [15].

Таким чином, поступове зменшення показника частки сільськогосподарських

угідь засвідчує, що у світі щораз більше використовують сільськогосподарські угіддя в інших цілях. З одного боку, це можна пояснити вилученням землі з обробітку з екологічних причин, з іншого – зміною цільового призначення земельних ресурсів, їхнім використанням для будівництва, промисловості, об'єктів торгівлі тощо, що в підсумку призводить до збільшення попиту на продукти сільськогосподарського виробництва (з огляду на зростання населення) або скорочення пропозиції (зниження частки сільськогосподарських угідь) та підвищення ціни на неї.

Далі, вважаємо за доцільне, розглянути більш детально ситуацію в Україні. Тим більш, що Україна на міжнародній арені позиціонується як аграрна країна.

Аграрний сектор має колосальне значення для економіки України в цілому і являється основою добробуту громадян. Природні ресурси України сприятливі для розвитку сільського господарства. Серед необхідних для реалізації цього потенціалу факторів – потреба в кваліфікованих фахівцях. Перш за все, аналізуючи загальну чисельність наявного населення України, спостерігаємо наступне: за даними Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001 р. кількість наявного населення України становила 48457,1 тис. осіб. Кількість міського населення склала 32574,4 тис. осіб, сільського – 15882,7 тис. осіб. Відсоткове співвідношення міського і сільського населення становило відповідно 67,2% і 32,8% [4]. Нині, станом на 1 січня 2017 р. - 42584,5 тис. осіб, в тому числі міського 29482,3 тис. осіб або 69,2% і сільського відповідно 13102,2 тис. осіб або 30,8%, що у порівнянні з 1991 роком, на 9359,9 тис. осіб менше [14]. Проте слід відмітити, що таке скорочення відбувається в результаті зменшення абсолютної і відносної кількості як міського, та і сільського населення.

Більше того, аналізуючи динаміку народжуваності та смертності в сільській місцевості України протягом 1991–2016 років, слід відзначити про високий рівень природного скорочення населення та тенденцію до зниження рівня народжуваності.

Бурхливий розвиток науки і техніки в усіх галузях національного господарства сприяє підвищенню продуктивності праці, але, зумовлює скорочення робочих місць, особливо тих, що потребують малокваліфікованої робочої сили, що неминуче призводить до зростання рівня безробіття серед вказаної категорії працівників.

Окрім того, однією з ознак впливу глобалізації на сферу зайнятості є поширення неформальної зайнятості, причому як у слабо розвинених, так і у високорозвинених країнах. Окремо слід наголосити на невпинне поширення самозайнятості населення. Особливістю розвитку самозайнятості в Україні є її зосередження в малоефективному секторі сільського господарства й у торговельно-посередницькій сфері, що, безумовно, суперечить пропорціям самозайнятості в розвинених країнах, де мале і мікропідприємництво закріплюється у галузях інформаційних технологій.

Суттєвий вплив глобалізації на зайнятість населення та динаміку і тенденції розвитку світового ринку праці справляє постійне зростання трудової міграції. Так, за даними Департаменту економічного й соціального розвитку ООН, у 2013 р. 232 млн. людей (3,2 % усього населення світу) проживали поза межами своїх країн (для порівняння: у 2000 р. таких було 175 млн., а у 1990 – 154 млн.) [5].

В Україні проблеми трудової міграції є особливо гострими й неоднозначно впливають на рівень зайнятості та безробіття населення. З одного боку, триває виїзд висококваліфікованої робочої сили, найосвіченішої її частини, а також працездатного населення із західних регіонів (регіонів високого безробіття) до країн із вищим рівнем життя. З іншого боку, експортуючи робочу силу до розвинених країн, Україна імпортує іноземних робітників зі слаборозвинених країн, чию працю нині використовують на неprestижних роботах із важкими умовами та ручною працею.

Більше того, в сучасних умовах, під впливом новітніх технологій, сфера зайнятості зазнала суттєвих змін, зокрема: на сучасному етапі цивілізаційного розвитку

пришвиджене зростання сфери послуг є головною тенденцією господарського розвитку економічно розвинених країн. Розвиток сфери послуг виявляється у зростанні частки валової доданої вартості у ВВП, яке відбувається водночас зі скороченням частки промислового та сільськогосподарського виробництва, що в результаті впливає на потенційне кадрове забезпечення вищезазначених сфер господарювання. Таким чином, внесок сфери послуг у приріст світового ВВП на початку 2000 року становив 64,3 %, а у 2014-му зріс до 68,5%, тоді як частка промислового виробництва скоротилася із 30,5% до 27,6 %, а частка сільського господарства із 5,2% до 3,9%.

Подібні тенденції поширення сфери послуг властиві переважній більшості розвинених країн (табл.1). Україна не є виключенням: частка сфери послуг зросла з 46,6% у 2000 році до 62,8% у 2014 році; частка промисловості зменшилась і склала 36,3% у 2000 році проти 25,4% у 2014 році; частка сільського господарства зменшилась з 17,1% (2000 рік) до 11,8% (2014 рік) [20].

Таблиця 1 – Частка валової доданої вартості сфери послуг, промисловості та сільського господарства у ВВП деяких країн світу (% до ВВП)

Країни	Сфера послуг		Промисловість		Сільське господарство	
	2000	2014	2000	2014	2000	2014
Аргентина	66,9	62,9	28,1	28,0	5,1	8,3
Австрія	66,5	70,6	34,6	28,0	1,8	1,4
Білорусь	46,7	50,0	39,2	41,4	14,2	8,6
Бельгія	70,9	77,1	27,8	22,2	1,3	0,7
Бразилія	67,7	70,8	26,7	24,0	5,5	5,2
Болгарія	61,6	67,6	25,8	27,2	12,6	5,3
Китай	39,8	48,1	45,4	42,7	14,7	9,2
Франція	74,3	78,7	23,3	19,6	2,3	1,7
Німеччина	68,0	69,0	30,9	30,3	1,1	0,7
Греція	72,9	80,4	21,0	15,8	6,1	3,8
Угорщина	62,5	64,4	31,8	31,2	5,7	4,5
Індія	51,0	52,6	26,0	30,0	23,0	17,4
Італія	70,0	74,3	27,1	23,6	2,8	2,2
Іспанія	65,1	75,1	30,7	22,4	4,1	2,5
Японія	67,3	72,0	31,1	26,9	1,6	1,2
Польща	63,9	64,5	32,8	32,5	3,3	2,9
Російська Федерація	55,6	63,7	37,9	32,1	6,4	4,2
Туреччина	57,4	64,9	31,3	27,1	11,3	8,0
Україна	46,6	62,8	36,3	25,4	17,1	11,8
Велика Британія	72,0	78,0	27,1	20,9	0,9	0,7
США	75,7	78,0	23,2	20,7	1,2	1,3
Світ загалом	64,3	68,5	30,5	27,6	5,2	3,9

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [20].

Вважаємо, що глобалізаційні виклики і надалі зберігатимуть наявні тенденції у зміні структури галузей економіки в напрямі подальшого розширення сфери послуг і зростання чисельності зайнятих, на противагу скорочення зайнятості в сільському господарстві й видобувній промисловості. Скорочення зайнятості в сільському господарстві забезпечуватиметься подальшим підвищенням продуктивності праці в цій галузі. Отже, навіть у країні, яка має певні переваги для розвитку сільського господарства, зайнятість у цьому секторі практично буде зведена до мінімуму. Подібні тенденції скорочення сфери матеріального виробництва і особливо сільського

господарства та розширення сфери послуг можна очікувати і в інших країнах, зокрема і в Україні (табл. 2) [16].

Таблиця 2 – Чисельність сільського населення зайнятого у сільському господарстві у деяких країнах світу у 2011 та 2014 роках

Країни	2011		2014	
	Сільське населення, %	Зайняті в с.-г., %	Сільське населення, %	Зайняті в с.-г., %
Білорусь	25	10	24	10
Велика Британія	18	1	18	1
Іспанія	21	4	21	4
Італія	32	4	31	4
Індія	69	47	68	...
Китай	49	3	46	...
Молдова	55	28	55	29
Німеччина	26	2	25	1
Польща	39	12	39	11
Російська Федерація	26	8	26	7
Туреччина	29	23	27	20
Україна	31	20	31	15
Франція	21	3	21	3
Японія	9	4	7	4

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [16].

Далі, з огляду на те, що частка зайнятих є більш кількісним показником, вважаємо, що доцільно було б розглянути більш результативний показник, який характеризує продуктивність праці того чи іншого сектору економіки, в даному випадку – показник доданої вартості сільськогосподарського виробництва на одного працівника (рис. 3).

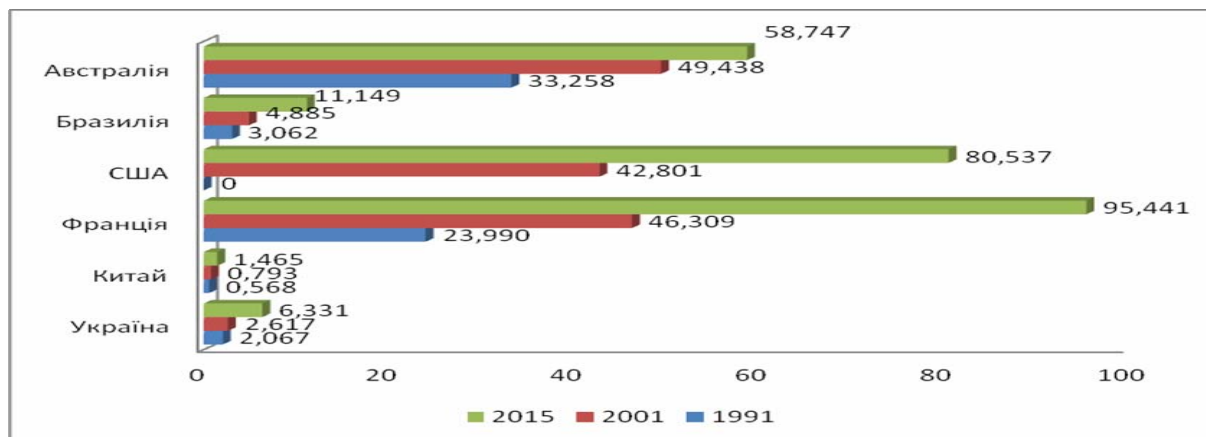

Рисунок 3 – Додана вартість сільськогосподарського виробництва на одного працівника, дол. США/1 особу

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [20].

Для України цей показник становить 6331 дол. США на 1 працівника, що в 3,1 рази більше ніж в 1991 році. Це свідчить про підвищення ефективності роботи в АПК. Проте, у порівнянні з іншими країнами, зокрема, у Франції цей показник складає 95441 дол. США/1 особу, у США – 80537 дол. США/1 особу, у Австралії – 58747 дол. США/1 особу (рис.2), бачимо, що продуктивність праці в АПК України є досить низькою. Це

свідчить про неефективну організацію їх роботи, низький рівень кваліфікації, недосконалі та неефективні форми господарювання.

Звичайно, забезпечення ефективної зайнятості сільського населення залежить від багатьох чинників. Найважливішими з них є наявність сфери докладання праці на селі, стан ринку праці та розвиненість його інфраструктури.

Безумовно, ринок праці в сільській місцевості не обмежується аграрним виробництвом, оскільки до складу його пропозиції входять не тільки працівники сільського господарства, а й працівники соціально-культурно-побутової сфери, самозайняті особи та інші категорії працездатного населення, яке може пропонувати на ринку свою робочу силу. Так само попит сільського ринку праці виходить за межі потреб сільськогосподарських організацій в аграрних працівниках, оскільки на селі є потреба у фахівцях сфери освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування, культури, спорту тощо. Разом з тим, ці сегменти сільського ринку праці є незначними, тому визначальний вплив на зайнятість населення у сільській місцевості справляє саме розвиток аграрного сектору економіки.

Скорочення кількості зайнятих у сільському господарстві вкотре підтверджує, що воно не забезпечує належного рівня доходів для сільського населення, отож мешканці сільських територій активно переорієнтовуються на інші види діяльності у сільській місцевості, а також за її межами. Зважаючи на проблему недосконалості технологій, які використовують у сільськогосподарському виробництві, селяни, замість модернізації та застосування ефективніших технологій у своїх господарствах, починають займатись зовсім іншими видами діяльності.

Дані табл. 3 показують економічну активність сільського населення України [15].

Таблиця 3 – Економічна активність сільського населення України

Показники	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2016 р. у % до 2005 р.
Економічно активне населення, тис.	6987,0	6967,7	6908,0	5850,6	5667,5	5648,7	80,8
працездатного віку	6071,0	6091,7	5676,3	5482,5	5405,8	5404,8	89,0
старше працездатного віку	916,0	876,0	861,3	368,1	261,7	243,9	26,6
Зайняті, тис.	6586,1	6474,2	6405,9	5292,4	5134,2	5098,4	77,4
працездатного віку	5671,4	5598,2	5694,2	4924,4	4872,5	4854,6	85,6
старше працездатного віку	914,7	876,0	729,6	368,0	261,7	243,8	26,6
Безробітні, тис.	400,9	493,5	502,1	558,2	533,3	550,3	137,3
працездатного віку	399,6	493,5	502,0	558,1	533,3	550,2	137,7
старше працездатного віку	1,3	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	7,7

Джерело: узагальнено авторами на основі опрацювання джерел [15].

З таблиці 3 видно, що протягом досліджуваних років (2005, 2010, 2013-2016 рр.) чисельність економічно-активного населення зменшилась з 6987,0 тис. осіб у 2005 р., до 5648,7 тис. осіб у 2016 р., що на 1338,3 тис. осіб або на 19,2% менше, ніж у 2005 році.

Чисельність зайнятого економічно-активного населення працездатного віку зменшилась на 816,8 тис. осіб або 14,4% (з 5671,4 тис. осіб – у 2005 р. до 4854,6 тис. осіб – у 2016 р.), що свідчить про погіршення демографічної структури носіїв трудового потенціалу села. Якщо у 2005 р. кожен 7-й носій трудового потенціалу був старше працездатного віку, то у 2016 р. – кожен 23-й. Кількісні та структурні зміни економічно активного населення села зумовлені як демографічними, так і соціально-економічними наслідками ринкових перетворень в економіці країни загалом.

Важливим показником, який характеризує рівень використання трудового потенціалу села, є рівень зареєстрованого безробіття.

До негативних змін у складі трудового потенціалу слід віднести збільшення кількості безробітних осіб на 37,7%, з 400,9 тис. осіб у 2005 р. до 550,3 тис. осіб у 2016 р., що свідчить про негативні тенденції у використанні трудового потенціалу сільського населення.

Більше того, аналізуючи середньомісячну номінальну заробітну плату штатних працівників за видами економічної діяльності, варто відмітити, що остання для сфери сільського господарства станом на кінець 2016 року становила 3916 грн., що становило 75,6% від середньомісячної заробітної плати в цілому по економіці України. Проте, незважаючи на те, що заробітна плата зростала у динаміці (з 1430 грн. у 2010 році до 3916 у 2016 році), її абсолютне значення є одне з найнижчих, після сфери тимчасового розміщення й організації харчування, значення заробітної плати якої становило 3505 грн. у 2016 році [12].

Однією із переваг інтегрованих структур, незалежно від видів діяльності, є інвестиційна привабливість. Саме незначний обсяг інвестицій притаманний сфері сільського, лісового та рибного господарства, зокрема: 502,2 млн. дол. США прямих інвестицій у початку 2016 року, що становить 1,3% від загального обсягу та 50484 млн. грн. капітальних інвестицій, що становить лише 14,1 % від загального обсягу інвестицій у 2016 році, відображає необхідність впровадження нових форм господарювання, які є більш ефективними в сучасних умовах [12]. Більше того, слід зазначити, що частка у загальному обсягу прямих інвестицій має негативну тенденцію: 1,7 % - у 2010 році до 1,3 % у 2016 році.

Отже, спостерігаємо, що вплив глобалізаційних процесів на структуру й динаміку зайнятості населення в Україні поки що має здебільшого негативне забарвлення, що виявляється в нерациональній структурі зайнятості, у високому рівні прихованого безробіття, в деінтелектуалізації праці, в недостатньому попиті на працю у сфері високих технологій, у відпливі висококваліфікованої частини трудового потенціалу і багатьох інших причинах. Окрім того, депопуляризація зайнятості в сільській місцевості призвела до того, що економічно зайняте населення є некваліфіковане, не здатне до самовдосконалення чи безперервної освіти з огляду на відсутність зворотного зв'язку з такими процесами, що, в результаті, стримує формування агрохолдингів чи інших інноваційно-інтегрованих структур міжнародного рівня, не зважаючи на кількісні на це передумови (кількість земельних угідь, значна частка населення проживає у сільській місцевості, природні умови).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, кадровому забезпеченню інтегрованих структур перешкоджають такі соціально-демографічні проблеми, як низький рівень життя, висока частка бідного населення, високий рівень безробіття, низька тривалість життя і високий рівень смертності працездатного населення. Вирішити завдання кадрового забезпечення інтегрованих структур не просто, але можливо, реалізувавши наступний комплекс заходів:

- гідна заробітна плата, яку інтегровані структури можуть собі дозволити;
- широкий спектр заходів щодо мотивації та розвитку лояльності до фірми;
- орієнтація на випускників аграрних ВНЗ регіону, вихідців із сільської місцевості, яких на відміну від міської молоді ще приваблює сільський спосіб життя;
- ефективна професійна орієнтація в рамках шкільної програми;
- популяризація сільського способу життя в засобах масової інформації.

Незважаючи на значну кількість проблем в області кадрового забезпечення інтегрованих структур, в основному якісного характеру, зазначений комплекс заходів дозволить створити умови для нарощення кадрового потенціалу сільських територій,

що особливо важливо для формування інноваційно-інтегрованих структур на відповідних територіях.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є детальне вивчення рівня освіти сільського населення, зокрема питомої ваги осіб з вищою освітою, з метою перевірити гіпотезу щодо впливу рівня освіти на сприятливе середовище щодо ймовірності утворення інноваційно-інтегрованих структур.

Список літератури

1. Бакум В.В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону [Текст] / В.В. Бакум // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 38–45.
2. Вишневська О.М. Інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного сектора в умовах глобалізаційних змін і тенденцій [Текст] / О.М.Вишневська // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький, 2012. – № 4. Т. 2. – С. 136–139.
3. Гришова І.Ю. Кластери в агропромисловому комплексі: проблеми та перспективи розвитку [Текст] / І. Ю. Гришова, А. Ю. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 142–146.
4. Зайченко В.В. Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу села [Текст] / В.В. Зайченко, С.В. Коваленко // Журнал “Агросвіт”. – Київ: , 2013. – С.31–34.
5. Кількість мігрантів у світі становить 232 млн осіб, – ООН. РБК Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kolichestvo-migrantov-v-mire-sostavlyaet-232-mln-chelovek---12092013083200>
6. Кластерна модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських поселень і територій [Текст] / [Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.М. Скупий та ін.] ; за ред. М.Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 44 с.
7. Левченко А.О. Зарубіжний досвід функціонування кластерних утворень та шляхи його використання в Україні [Електронний ресурс] / А.О. Левченко, І.О. Царенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип.31. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – С. 71–79. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/6885>
8. Левченко О.М., Економічний механізм розвитку інтегрованих структур в аграрному секторі економіки [Електронний ресурс] / О.М. Левченко // Економіка аграрного сектору. – Режим доступу: http://chteiknteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2013/v4/NV-2013-V4_16.pdf
9. Левченко О.М. Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу регіонів контексті формування інноваційно-інтегрованих структур [Текст] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 31. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – С.28–38.
10. Левченко О.М. Інноваційно-інтегровані структури в сучасній економіці: їх класифікація [Електронний ресурс] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук, І.О. Царенко // Ефективна економіка. – Режим доступу: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=eng&z=5791>
11. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки [Текст] / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.
12. Сільське господарство України. Статистичний збірник [Текст] / Державна служба статистики України. – К., 2017. – 246 с.
13. Ткаченко В.Г. Кластеры в системе аграрного производства: сущность и значение в реализации инновационной политики государства [Текст] / В.Г. Ткаченко, В.І. Богачов // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2. – С. 182–189.
14. Україна в цифрах 2016. Статистичний збірник [Текст] / Державна служба статистики України. – К., 2017. – 240 с.
15. Agricultural land (% of land area) [Електронний ресурс] // The World Bank. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS/countries?display=default>
16. Rural population (% of total population) [Електронний ресурс] // The World Bank. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>
17. Gálvez-Nogales E. Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy [Текст] / E. Gálvez-Nogales – FAO, Rome, 2010. – 106 p.
18. Irshad H. Clusters – A key to Rural Prosperity [Електронний ресурс] / H. Irshad. – Rural Development Division: Alberta, 2009. – Режим доступу : [http://www1.agric.gov.ab.ca/\\$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/\\$FILE/Clusters-%20A-key-to-RuralProsperity.pdf](http://www1.agric.gov.ab.ca/$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/$FILE/Clusters-%20A-key-to-RuralProsperity.pdf)
19. Looijen A. European Agicultural Clusters: how can European Agricultural Clusters be measured and

- identified? / A. Looijen, W. Heijman // *Economics of Agriculture*. – 2013. – № 2. – P. 337–353.
20. The World Bank Data. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/>

References

1. Bakum, V.V. (2009). *Metodolohiya rozrobky ahropromyslovykh klasternykh utvoren' rehionu* [Methodology for the development of agro-industrial cluster entities in the region]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, Vol. 4, 38–45 [in Ukrainian].
2. Vyshnevs'ka, O.M. (2012). *Investytsiyno-innovatsiynyy rozvytok aharnoho sektora v umovakh hlobalizatsiy nykh zmin i tendentsiy* [Investment and innovation development of agrarian sector in the conditions of globalization changes and tendencies]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – Herald of Khmelnytsky national university. Economical science*, Vol. 4/ 2, 136-139 [in Ukrainian].
3. Hryshova, I.Yu., & Prysyazhnyuk, A. Yu. (2011). *Klasteri v ahropromyslovomu kompleksi: problemy ta perspektyvy rozvytku* [Clusters in the agro-industrial complex: problems and prospects of development]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, Vol. 4, 142-146 [in Ukrainian].
4. Zaichenko, V.V., & Kovalenko, S. V. (2013). *Demografichni aspekty vidtvorennia trudovoho potentsialu sela* [Demographic aspects of reproduction of the labor potential of the village]. *Zhurnal "Ahrosvit". – Magazine "Agrosvit"*, 31-34 [in Ukrainian].
5. Kilkist mihrantiv u sviti stanovyt 232 mln osib [The number of migrants in the world is 232 million people]. *OON. RBK Ukraina - the UNO. RBC Ukraine*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/kolichestvo-migrantov-v-mire-sostavlyayet-232-mln-chelovek---12092013083200> [in Ukrainian].
6. Lupenko, Yu. O., Sabluk, P.T., & Skupyy, V.M. (2011). *Cluster model of organization of large-scale agricultural production and development of the economy of rural settlements and territories*. M.F. Kropyvko (Ed.). K.: NNTs IAE [in Ukrainian].
7. Levchenko, A.O., & Tsarenko, I.O. (2017). Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia klasternykh utvoren ta shliakhy yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of clusters' functioning and ways of its using in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences*, Vol. 31, 71-79 [in Ukrainian].
8. Levchenko, O.M. (2013). Ekonomichnij mehanizm rozvitku integrovanih struktur v agrarnomu sektori ekonomiki [The economic mechanism of the integrated structures development in the agricultural sector]. *Ekonomika Agrarnogo Sektora nauky – Economics of Agricultural Sector*. Retrieved from http://chteiknteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2013/v4/NV-2013-V4_16.pdf [in Ukrainian].
9. Levchenko, O.M., & Tkachuk, O.V. (2017). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia innovatsiinoho potentsialu rehioniv v konteksti formuvannia innovatsiino-intehrovanykh struktur [Methodical approaches to the assessment of innovation potential of regions in the context of the formation of innovation-integrated structures]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences*, Vol. 31, 28-38 [in Ukrainian].
10. Levchenko, O.M., Tkachuk, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). Innovatsiino-intehrovani struktury v suchasni ekonomitsi: yikh klasyfikatsiia [Innovative-integrated structures in the modern economy: their classification]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, Vol. 10. Retrieved from <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektivna-ekonomika&s=eng&z=5791> [in Ukrainian].
11. Sabluk, P.T., & Kropyvko, M.F. (2010). Klasteryzatsiya yak mekhanizm pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ta sotsial'noyi spryamovanosti aharnoyi ekonomiky [Klasteryzatsiia yak mekhanizm pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti aharnoi ekonomiky]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, Vol. 1, 3–12 [in Ukrainian].
12. Silske hospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Tkachenko, V.H., & Bohachov, V.I. (2011). Klaster v systeme aharnoho proyzvodstva: sushchnost' y znachenye v realizatsii ynnovatsyonnoy polityky hosudarstva [Clusters in the system of agricultural production: the essence and significance in the implementation of the state innovation policy]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, Vol. 2, 182-189 [in Russian].
14. Ukraina v tsyfrakh 2016 [Ukraine in figures 2016]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
15. The World Bank. Agricultural land (% of land area). *worldbank.org*. Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS/countries?display=default> [in English].
16. The World Bank. Rural population (% of total population). *worldbank.org*. Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator> [in English].
17. Gálvez-Nogales, E. (2010). *Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a*

- globalized economy*. Rome: FAO [in English].
18. Irshad, H. (2009). *Clusters – A key to Rural Prosperity*. Rural Development Division: Alberta. *agric.gov.ab.ca*. Retrieved from [http://www1.agric.gov.ab.ca/\\$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/\\$FILE/Clusters-%20A-key-to-RuralProsperity.pdf](http://www1.agric.gov.ab.ca/$department/deptdocs.nsf/all/csi12897/$FILE/Clusters-%20A-key-to-RuralProsperity.pdf) [in English].
 19. Looijen, A., & Heijman, W. (2013). European Agricultural Clusters: how can European Agricultural Clusters be measured and identified? *Economics of Agriculture, Vol. 2*, 337–353 [in English].
 20. The World Bank. *worldbank.org*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/> [in English].

Snezhana Kovalenko

Iлона Tsarenko, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Socio-Economic Preconditions of Personnel Provision of Integrated Structures in the Agroindustrial Complex: Status and Prospects of Development in the International Context

The paper is defined the necessity of forming integrated structures for improving the competitiveness of agroindustrial complex as the main component of sustainable development of economy and its national security at current stage of economy's reforming. Personnel provision as one of the formative factor in the process of the formation of integrated structures in the agroindustrial complex is distinguished.

The main socio-economic preconditions of personnel provision of integrated structures in general and in the agro-industrial complex, in particular, are considered. The shares of rural population and agricultural lands in terms of countries of the world, including Ukraine are analyzed. The status of staffing of rural areas of Ukraine, the based on basic demographic indicators is considered. The dynamics of indicators, which are characterizing the socio-economic preconditions of personnel provision of integrated structures in the agroindustrial complex of Ukraine, are analyzed.

The complex of measures which could aim to solve the problems with personnel provision of integrated structures in the agroindustrial complex of Ukraine is presented.

staffing, integrated structure, agroholding, rural population, agro-industrial complex

Одержано (Received) 19.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 631:336

А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Оцінка рівня податкового навантаження на сільськогосподарське підприємство: практичний аспект**

В статті на основі коригування базової методики оцінки рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання з урахуванням практичних аспектів діяльності сільськогосподарського підприємства Кіровоградської області у 2012-2016 рр. досліджено рівень податкового навантаження на сільськогосподарське підприємство. Доведено, що особливості діяльності окремо взятого суб'єкта господарювання зумовлюють вплив на формування та динаміку змін показників податкового навантаження і є важливими для розробки справедливих підходів в оподаткуванні виробників сільськогосподарської продукції.

рівень податкового навантаження, податкові платежі, сільськогосподарське підприємство, площа сільськогосподарських угідь, ПДВ, єдиний податок

А.Н. Лысенко, доц., канд. экон. наук

*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***Оценка уровня налоговой нагрузки на сельскохозяйственное предприятие: практический аспект**

В статье на основе корректировки базовой методики оценки уровня налоговой нагрузки на предприятие с учетом практических аспектов деятельности сельскохозяйственного предприятия в 2012-2016 гг. исследован уровень налоговой нагрузки на сельскохозяйственное предприятие. Доказано, что особенности деятельности отдельно взятого предприятия оказывают влияние на формирование и динамику изменений показателей налоговой нагрузки и важны для разработки справедливых подходов в налогообложении производителей сельскохозяйственной продукции.

уровень налоговой нагрузки, налоговые платежи, сельскохозяйственное предприятие, площадь сельскохозяйственных угодий, НДС, единый налог

Постановка проблеми. Складнощі у регулюванні співвідношень між доходами та видатками бюджетів всіх рівнів призводять до постійного перегляду умов оподаткування з метою збільшення обсягів податкових надходжень. Не оминув цей процес і сферу аграрного виробництва. Зокрема, переведення сільськогосподарських підприємств на загальні умови оподаткування ПДВ значною мірою обумовлено саме складними викликами сьогодення. Водночас, ефективність функціонування аграрних підприємств значною мірою залежить від рівня податкового навантаження, регулюючи який держава може як стимулювати виробництво окремих видів продукції, так і стримувати розвиток інших видів діяльності. При цьому темпи зростання сумарних обсягів сплати податків (зборів, платежів) часто перевищують темпи зростання важливих економічних показників господарської діяльності (прибутку, доходів, витрат та ін.), що призводить до нарощування рівня податкового навантаження на суб'єкти господарювання, які функціонують в аграрній сфері національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи виміру податкового навантаження та прикладні аспекти оцінювання його рівня висвітлені у працях Аранчій В.І., Давидова Г.М., Магопєць О.А., Малініної Н.М., Мисник Т.Г., Тулуша Л.Д., Шалімової Н.С. та інших науковців. Так, Аранчій В.І. та Мисник Т.Г. [1], на основі узагальнення існуючих підходів до визначення показників податкового навантаження, виокремили їх недоліки та запропонували формулу для розрахунку середнього показника податкового навантаження за всіма податковими платежами, які

сплачує підприємство [1, с. 25-26]. Давидов Г.М., Шалімова Н.С. та інші автори монографії «Планування та адміністрування податкових надходжень як складова соціально-економічного розвитку регіону» пропонують застосовувати не лише базові формули для визначення показників податкового навантаження, а й ресурсно-нормативний підхід при розробці податкових нормативів [4, с. 150-160]. Магопець О.А. акцентувала увагу на нерівномірності податкового навантаження у розрізі суб'єктів агробізнесу та обґрунтувала доцільність застосування диференційованого підходу до класифікації платників єдиного податку четвертої групи за підгрупами із встановленням ставок податку у межах визначених підгруп платників [3]. Тулуш Л.Д. та Малініна Н.М., на основі аналізу діючої системи прямого оподаткування у сфері агропромислового виробництва, визначили напрямки посилення регулюючих властивостей прямих податків для забезпечення рівномірного розподілу податкового навантаження на товаровиробників різних форм господарювання та виробничої спеціалізації [7]. Проте, особливості діяльності окремих суб'єктів господарювання аграрної сфери зумовлюють специфіку організації системи податкового планування, що визначає необхідність вивчення факторних впливів та оцінки рівня і динаміки змін показників податкового навантаження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання з використанням базової методики та обґрунтування напрямів її коригування з урахуванням практичних аспектів діяльності сільськогосподарського підприємства.

Виклад основного матеріалу. Агробізнес в Україні має позитивні тенденції розвитку. Так, частка сільського, лісового та рибного господарства у структурі валового внутрішнього продукту держави збільшилася з 7,4% у 2010 р. до 12,1% у 2015 р. [6, с. 208], рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств підвищився з 24,5% у 2010 р. до 32,7% у 2016 р., а частка прибуткових суб'єктів господарювання у загальній кількості сільськогосподарських підприємств збільшилася, відповідно, з 69,6 до 88,3% [6, с. 296]. Водночас, сільське господарство належить до найбільш вразливих галузей економіки, що пояснюється значною залежністю результатів діяльності від природно-кліматичних умов, цінової ситуації на внутрішньому та світових ринках. Зважаючи на це, у переважній більшості країн світу аграрна галузь є дотаційною, або отримує преференції у вигляді субсидій чи пільгових податкових ставок.

В Україні важливою передумовою сталого розвитку аграрного сектора економіки було запровадження наприкінці 90-х років минулого століття фіксованого сільськогосподарського податку, а з 2015 р. – єдиного податку для платників четвертої групи. Крім того, з 1998 р. аграрії сплачували ПДВ за спецрежимом, що дозволяло суб'єктам господарювання акумулювати кошти для забезпечення власних цільових потреб. Проте слід зазначити, що спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства діяв до 01.01.2017 р.

Відміна пільг в оподаткуванні сільськогосподарських товаровиробників призвела до збільшення обсягу податкових надходжень до бюджету, проте існуючі підходи не сприяють створенню рівних умов оподаткування для суб'єктів господарювання різних за розмірами, формами власності та видами діяльності. Саме тому для розробки справедливих підходів в оподаткуванні необхідно детально досліджувати особливості формування та динаміку змін показників податкового навантаження на рівні конкретних товаровиробників сільськогосподарської продукції.

Сплата всіх видів податків, зборів, обов'язкових внесків призводить до зменшення доходу та позначається на кінцевих результатах діяльності суб'єкта господарювання. Тому досить часто при визначенні рівня податкового навантаження

сільськогосподарські товаровиробники враховують загальну суму податків, зборів та обов'язкових внесків. Проте, необхідно чітко розмежовувати податкові платежі, які слід брати до уваги при визначенні податкового навантаження на фізичну особу (працівника) та на юридичну особу (підприємство), адже сплачуючи до бюджету утримання із працівників (ПДФО, військовий збір), підприємство виступає у ролі посередника між працівниками та державою, а тягар оподаткування при цьому несуть фізичні особи.

Виходячи з основоположних постулатів економічної теорії, вартість товару в узагальненому форматі є сукупністю наступних складових:

- вартість спожитих засобів виробництва (уречевленої праці інших товаровиробників);
- вартість, створена необхідною працею;
- додаткова вартість.

Вартість спожитих засобів виробництва (уречевленої праці інших товаровиробників) не може виступати джерелом податкових платежів, оскільки вона виступає мірилом відшкодування спожитих у виробничому процесі засобів та предметів праці.

Вартість, створена необхідною працею, є джерелом платежів, тягар яких несуть на собі фізичні особи (працівники).

Отже, джерело податкових платежів підприємства – додаткова вартість (прибуток). Тому загальний рівень податкового навантаження на суб'єкт господарювання доцільно розраховувати шляхом співвідношення суми податкових платежів, тягар за якими припадає безпосередньо на підприємство, до величини прибутку до оподаткування.

Водночас, слід враховувати особливості діяльності та оподаткування суб'єктів господарювання в аграрній сфері економіки, адже переважна більшість сільськогосподарських товаровиробників не є платниками податку на прибуток, і натомість сплачують єдиний податок (четверта група). Виходячи з цього, для товаровиробників, що функціонують у сфері аграрного виробництва, важливими показниками, окрім прибутку, є площа сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі), виручка від реалізації продукції та послуг сільського господарства, собівартість продукції (наданих послуг), вартість власного капіталу та майна.

Здійснюємо розрахунок показників податкового навантаження на важливі показники діяльності сільськогосподарського підприємства з використанням вихідної інформації по СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області за 2012-2016 рр. (табл. 1).

Так, суму податкових платежів, яку слід брати до уваги при визначенні податкового навантаження на юридичну особу, визначаємо на основі систематизації показників, відображених у податкових деклараціях та розрахунках підприємства (податкова звітність). Інформація про розмір валюти балансу та вартість власного капіталу узагальнюється у формі №1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», про суму чистого доходу від реалізації продукції (послуг) та собівартість реалізованої продукції (послуг) – у формі №2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)» (фінансова звітність). Площа сільськогосподарських угідь та, зокрема, ріллі відображається у формі №50-сг «Звіт про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (статистична звітність).

У 2016 р. порівняно з 2012 та 2015 рр. спостерігалось перевищення темпів зростання валюти балансу, величини власного капіталу та чистого доходу від реалізації продукції (послуг) над темпами зростання обсягу податкових платежів, що свідчить про зниження податкового навантаження на зазначені показники діяльності підприємства. Сільськогосподарські угіддя господарства формує орендована рілля,

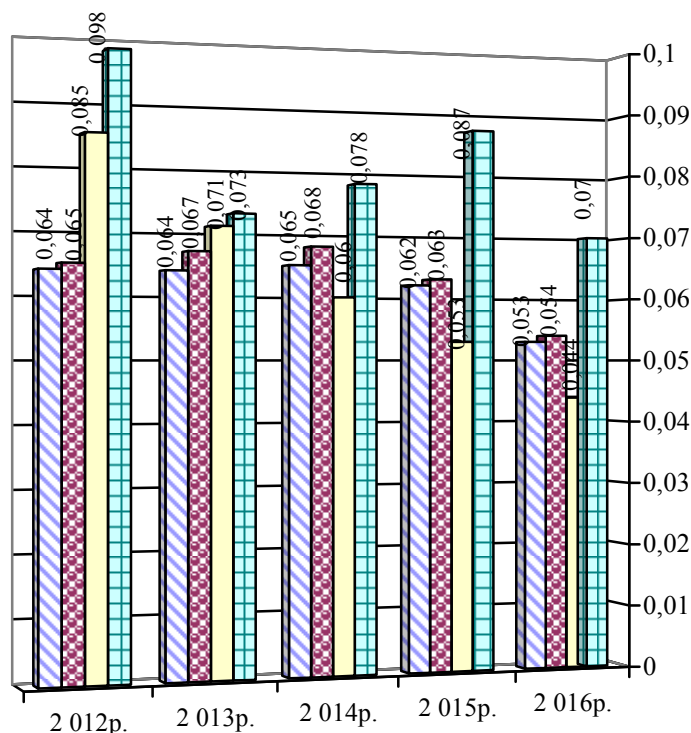
площа якої у динаміці постійно змінюється, проте темпи її зростання є нижчими, порівняно з темпами зростання суми податкових платежів.

Таблиця 1 – Вихідні дані для розрахунку показників податкового навантаження на важливі показники діяльності СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області, 2012-2016 рр.

№ з/п	Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1.	Вихідні дані:					
1.1.	Сума податкових платежів, яку слід брати до уваги при визначенні податкового навантаження на юридичну особу, тис. грн.	2467,5	2559,0	2958,6	3885,2	4823,7
1.2.	Валюта балансу (середньорічне значення), тис. грн.	38273,5	39973,5	45490,0	62728,0	90382,0
1.3.	Власний капітал (середньорічне значення), тис. грн.	38055,5	38421,0	43659,0	62030,0	88985,5
1.4.	Чистий дохід від реалізації продукції (послуг), тис. грн.	28965,0	35962,0	49523,0	72918,0	109155,0
1.5.	Собівартість реалізованої продукції (послуг), тис. грн.	25251,0	35011,0	37725,0	44793,0	69037,0
1.6.	Площа сільськогосподарських угідь, га	7058,0	7053,0	7202,0	7053,0	7155,0
	у т.ч. рілля, га	7058,0	7053,0	7202,0	7053,0	7155,0
2.	Темпи зростання показника до рівня 2012 р., %:					
2.1.	Сума податкових платежів	x	103,71	119,90	157,45	195,49
2.2.	Валюта балансу	x	104,44	118,85	163,89	236,15
2.3.	Власний капітал	x	100,96	114,73	163,00	233,83
2.4.	Чистий дохід від реалізації продукції (послуг)	x	124,16	170,97	251,74	376,85
2.5.	Собівартість реалізованої продукції (послуг)	x	138,65	149,40	177,39	273,40
2.6.	Площа сільськогосподарських угідь	x	99,93	102,04	99,93	101,37
	у т.ч. рілля	x	99,93	102,04	99,93	101,37
3.	Ланцюгові темпи зростання показника, %:					
3.1.	Сума податкових платежів	x	103,71	115,61	131,32	124,16
3.2.	Валюта балансу	x	104,44	113,80	137,89	144,09
3.3.	Власний капітал	x	100,96	113,63	142,08	143,46
3.4.	Чистий дохід від реалізації продукції (послуг)	x	124,16	137,71	147,24	149,70
3.5.	Собівартість реалізованої продукції (послуг)		138,65	107,75	118,74	154,13
3.6.	Площа сільськогосподарських угідь	x	99,93	102,11	97,93	101,45
	у т.ч. рілля	x	99,93	102,11	97,93	101,45

Джерело: розрахунки автора за даними СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області.

Рівень податкового навантаження визначаємо як співвідношення суми податкових платежів, яку слід брати до уваги при визначенні податкового навантаження на юридичну особу, до важливих показників господарської діяльності підприємства (валюти балансу, вартості власного капіталу, суми чистого доходу від реалізації продукції (послуг) сільського господарства, собівартості реалізованої продукції (послуг)) (рис. 1).

- Рівень податкового навантаження на валюту балансу, грн./грн.
- Рівень податкового навантаження на власний капітал, грн./грн.
- Рівень податкового навантаження на чистий дохід від реалізації продукції (послуг), грн./грн.
- Рівень податкового навантаження на собівартість реалізованої продукції (послуг), грн./грн.

Рисунок 1 – Рівень податкового навантаження на валюту балансу, власний капітал, чистий дохід від реалізації та собівартість реалізованої продукції (послуг) по СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області, 2012-2016 рр.

Джерело: розрахунки автора за даними СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області.

Так, в СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області податкове навантаження на важливі показники господарської діяльності (валюту балансу, власний капітал, чистий дохід від реалізації продукції (послуг) сільського господарства, собівартість реалізованої продукції (послуг)) у 2012-2016 рр. було незначним.

Для одержання сільськогосподарської продукції використовуються земельні угіддя, тому важливим показником оцінки рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання аграрної сфери є співвідношення суми податкових платежів, яку слід брати до уваги при визначенні податкового навантаження на юридичну особу, до площі сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі).

Як вже зазначалося, в СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області сільськогосподарські угіддя на 100% складаються із ріллі. Враховуючи, що упродовж 2012-2016 рр. темпи зростання величини податкових платежів підприємства перевищували темпи зростання площі угідь (ріллі) (див. табл. 1), з кожним роком спостерігалось збільшення рівня податкового навантаження на сільськогосподарські угіддя (рис. 2).

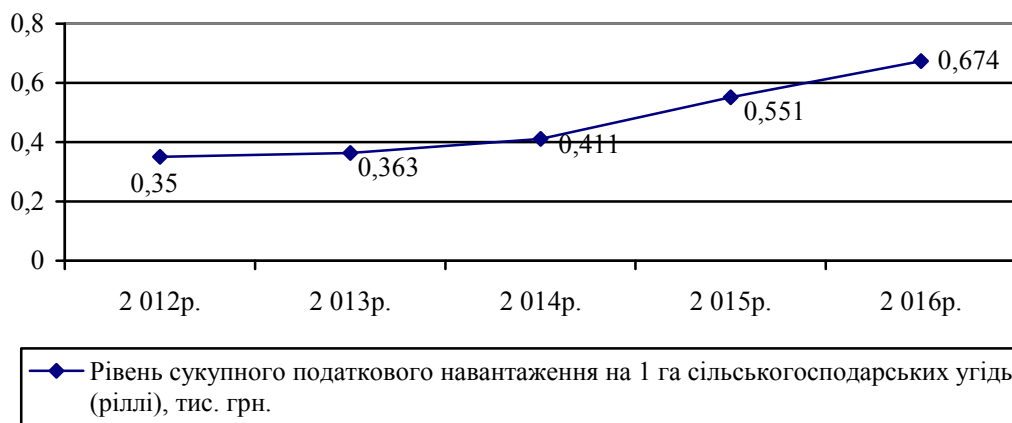

Рисунок 2 – Рівень сукупного податкового навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь (ріллі) по СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області, 2012-2016 рр.

Джерело: розрахунки автора за даними СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області.

Важливим податковим платежем сільськогосподарського підприємства, тісно пов'язаним з розміром земельних угідь, є єдиний податок (ЄП) (до 2015 р. – фіксований сільськогосподарський податок (ФСП)). Тому доцільно проаналізувати динаміку рівня навантаження даного податку на 1 га сільськогосподарських угідь (ріллі) по СВК ім. Фрунзе (рис. 3).

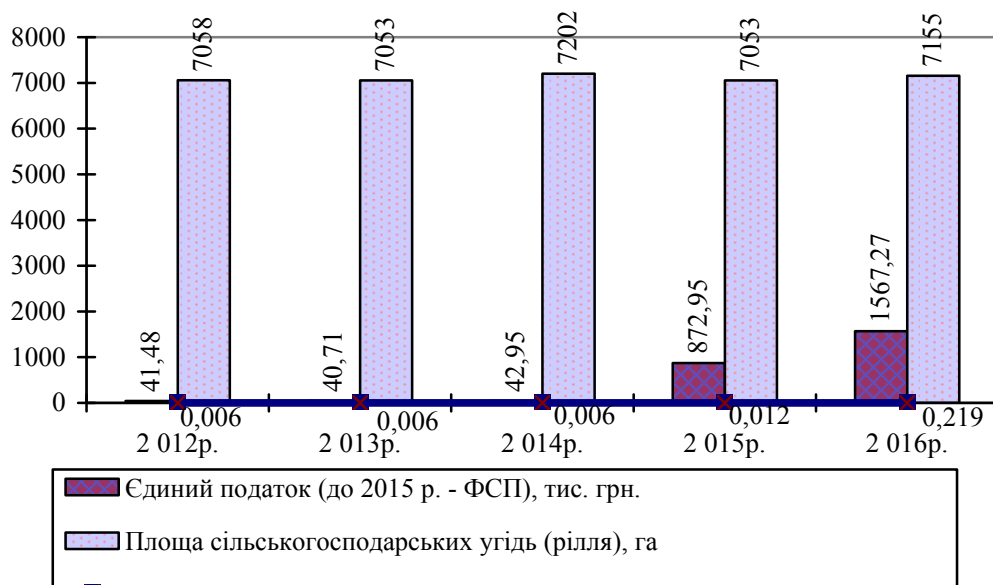

Рисунок 3 – Динаміка рівня навантаження єдиного податку (до 2015 р. – ФСП) на 1 га сільськогосподарських угідь (рілля) та складових, що його формують, по СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області, 2012-2016 рр.

Джерело: розрахунки автора за даними СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області.

З 2015 р., одночасно з заміною фіксованого сільськогосподарського податку єдиним податком, ставки ЄП четвертої групи порівняно із ставками колишнього ФСП підвищилися втричі. Так, для ріллі, сіножатей і пасовищ було підвищено ставку з 0,15 до 0,45%. Крім того, з 01.01.2015 р. суттєво збільшили базу обкладення колишнім ФСП (ЄП четвертої групи), і для обчислення суми ЄП четвертої групи почали застосовувати

нормативну оцінку землі не на 01.07.1995 р., як це було при обчисленні суми ФСП у попередніх роках, а поточну з урахуванням коефіцієнта індексації.

У 2016 р. ставки ЄП порівняно із 2015 р. збільшили в 1,8 рази. Зокрема, для ріллі, сіножатей і пасовищ було встановлено ставку 0,81% від нормативної грошової оцінки землі.

Отже, збільшення рівня навантаження ЄП на 1 га ріллі у досліджуваному господарстві протягом останніх років пов'язане із значним зростанням обсягів нарахування та сплати даного податку (порівняно з колишнім ФСП) за рахунок істотного підвищення ставок податку (площа земельних угідь змінювалася упродовж 2012-2016 рр. не суттєво).

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок також враховується при визначенні розміру орендної плати за землю (п. 289.1 ст. 289 ПКУ). Залежно від дати проведення нормативної грошової оцінки земель, кумулятивно застосовується коефіцієнт індексації (п. 289.2 ст. 289 ПКУ). Розмір річної суми орендної плати за землю встановлюється з урахуванням положень п. 288.5 ст. 288 ПКУ та умов, зазначених у договорах оренди земельних ділянок [5].

В СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області сума орендної плати за землю зросла у 2016 р. порівняно з 2015 р. на 25,77%, а порівняно з 2012 р. – на 44,65 %.

У сукупності податкових платежів суб'єкта господарювання важливе значення має податок на додану вартість (ПДВ) [2]. Це непрямий податок, який входить в ціну товарів (робіт, послуг) та сплачується покупцем, але його облік та перерахування до державного бюджету здійснює продавець (податковий агент).

Слід зазначити, що в СВК ім. Фрунзе Олександрійського району Кіровоградської області обсяги сплати ПДВ до бюджету по загальній декларації протягом 2012-2016 рр. були незначними (зважаючи на пільгові умови оподаткування). У сумі податкових платежів, взятій до уваги при визначенні податкового навантаження на юридичну особу, частка сплаченого ПДВ становила у 2016 р. 0,16%, в 2015 р. – 0,12%, у 2012 р. – 0,49%. Проте, з 2017 р., у зв'язку з втратою чинності норм ст. 209 ПКУ, які регламентували застосування спеціального режиму з ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників [5], підприємство перейшло на загальну систему оподаткування ПДВ, що спричинить у наступних звітних періодах значне підвищення рівня навантаження ПДВ на фінансово-господарську діяльність СВК.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оцінка податкового навантаження на мікроекономічному рівні дає можливість обґрунтувати важливі взаємозв'язки між показниками господарської діяльності та обсягом сплати податкових платежів, виявити тенденції розвитку окремих галузей чи напрямів діяльності у межах певних суб'єктів господарювання. Важливим підходом у коригуванні базової методики оцінки рівня податкового навантаження на суб'єкт господарювання є включення у розрахунок не сукупної величини податкових платежів, а лише тих, які сплачує юридична особа, адже сплачуючи до бюджету утримання із працівників, підприємство виступає у ролі посередника між працівниками та державою, а тягар оподаткування при цьому несуть фізичні особи. Оцінюючи рівень податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, пропонуємо порівнювати темпи зростання загальної величини податкових платежів, яку слід брати до уваги при визначенні податкового навантаження на юридичну особу, обсягів сплати єдиного податку та темпи зростання площі сільськогосподарських угідь (у т.ч. ріллі).

Відкоригована методика розрахунку індикаторів податкового навантаження з урахуванням галузевих особливостей та специфіки функціонування сільськогосподарського підприємства базується на використанні системи важливих економічних показників, відображених у його фінансовій, статистичній та податковій

звітності. Подальші дослідження окресленої проблематики слід проводити у напрямі поглибленого вивчення причинно-наслідкових взаємозв'язків між рівнем податкового навантаження як результативним показником та сукупністю чинників, які його формують, на основі побудови і використання детермінованих та стохастичних факторних моделей.

Список літератури

1. Аранчій В.І. Податкове навантаження та методологічні основи його виміру [Текст] / В.І. Аранчій, Т.Г. Мисник // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава: ПДАА, 2013. – Вип. 2, т. 2. – С. 21–27.
2. Лисенко А.М. Моделі справляння податку на додану вартість у сфері сільськогосподарського виробництва та їх впровадження на регіональному рівні [Текст] / А.М. Лисенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 31. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – С. 149–159.
3. Магопєць О.А. Оптимізація податкового навантаження сільськогосподарських товаровиробників в умовах застосування спрощеної системи оподаткування [Текст] / О.А. Магопєць // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 31. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – С. 160–171.
4. Планування та адміністрування податкових надходжень як складова соціально-економічного розвитку регіону [Текст] / За редакцією Давидова Г.М., Любченко О.М. Монографія. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр «Імекс-ЛТД», 2007. – 374 с.
5. Податковий кодекс України / Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (редакція від 01.04.2017 р. зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
6. Статистичний щорічник України за 2016 р. [Текст] / За редакцією І.Є. Вернера. – К.: Державна служба статистики України, 2017 р. – 611 с.
7. Тулуш Л.Д. Посилення регулювальних властивостей прямого оподаткування у сфері агропромислового виробництва [Текст] / Л.Д. Тулуш, Н.М. Малініна // Вчені записки університету «КРОК». Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 35. – С. 85-93.

References

1. Aranchii, V.I., & Mysnyk, T.H. (2013). Podatkove navantazhennia ta metodolohichni osnovy yoho vymiru [Tax burden and methodological basis of its measurement]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Scientific works of the Poltava State Agrarian Academy*, Vol 2, 2, 21-27 [in Ukrainian].
2. Lysenko, A.M. (2017). Modeli spravliannia podatku na dodanu vartist u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva ta yikh vprovadzhennia na rehionalnomu rivni [Models of collection of value added tax in the field of agricultural production and their implementation at the regional level]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 31, 149-159 [in Ukrainian].
3. Mahopets, O.A. (2017). Optymizatsiia podatkovoho navantazhennia silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv v umovakh zastosuvannia sproshchenoi systemy opodatkuvannia [Optimization of tax burden of agricultural producers in conditions of application of the simplified taxation system]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 31, 160-171 [in Ukrainian].
4. Davydov, H.M., & Liubchenko, O.M. (Eds.). (2007). *Planning and administration of tax revenues as a component of socio-economic development of the region*. Kirovograd: ID «Printing and Publishing Center «Imex-LTD»».
5. Podatkovyi kodeks Ukrainy [The Tax Code of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
6. Verner, I.Ie. (Eds.). (2017). *Statistical Yearbook of Ukraine for 2016*. Kyiv: ID «State Statistics Service of Ukraine».
7. Tulush, L.D., & Malinina, N.M. (2014). Posylennia rehuliuvalnykh vlastyvostei priamoho opodatkuvannia u sferi ahropromysloвого vyrobnytstva [Strengthening of the regulatory properties of direct taxation in the field of agro-industrial production]. *Vcheni zapysky universytetu «KROK». Serii: Ekonomika – Scientific notes of the university "KROK". Series: Economics*, Vol. 35, 85-93 [in Ukrainian].

Alla Lysenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Assessment of the Tax Burden on the Agricultural Enterprise: a Practical Aspect

The purpose of this study is to assess the level of tax burden on a business entity using the basic methodology and its adjustment, taking into account the practical aspects of the activity of a particular agricultural enterprise.

In the article, based on the adjustment of the basic methodology for estimating the level of tax burden on the entity, taking into account the practical aspects of the activity of the JSK them. Frunze of Alexandria district of Kirovograd region in 2012-2016, the level of tax burden on an agricultural enterprise is researched. It is proved that the peculiarities of the activity of the individual economic entity influence the formation and dynamics of changes in the tax burden factors and are important for the development of fair approaches in the taxation of agricultural producers.

The assessment of the tax burden at the microeconomic level provides an opportunity to substantiate the important interrelations between the indicators of economic activity and the amount of tax payments, to identify trends in the development of individual industries or activities within certain economic entities. The adjusted method of calculating tax burden indicators, taking into account sector specifics and specifics of the operation of the enterprise, is based on the use of a system of important economic indicators, reflected in its financial, statistical and tax reporting. Further studies of the above-mentioned problem should be conducted in the direction of in-depth study of causal relationships between the level of tax burden as a productive indicator and a set of factors that form it, based on the construction and use of deterministic and stochastic factor models

level of tax burden, tax payments, agricultural enterprise, agricultural land area, VAT, single tax

Одержано (Received) 11.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 336.22:303.01

О.А. Магопєць, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Визначення сутності поняття «податок» з урахуванням його змістовних характеристик

Стаття присвячена дослідженню еволюції наукових підходів щодо розуміння й сприйняття терміну «податок» («податки») на різних стадіях розвитку економічних систем. Узагальнено підходи до визначення сутності поняття «податок» в сучасних наукових джерелах. З'ясовано змістовні характеристики поняття «податок» та обґрунтовано доцільність їх врахування під час визначення сутності означеного поняття. Запропоновано авторське трактування поняття «податок», в основі якого лежить його сприйняття й розуміння як філософської, фінансово-економічної, соціально-економічної та правової категорії

податок, оподаткування, податкові відносини, держава, доходи, видатки, бюджет, валовий продукт

Е.А. Магопєць, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Определение сущности понятия «налог» с учетом его содержательных характеристик

Статья посвящена исследованию эволюции научных подходов к пониманию и восприятию термина «налог» («налоги») на разных стадиях развития экономических систем. Обобщены подходы к определению сущности понятия «налог» в современных научных источниках. Выявлены содержательные характеристики понятия «налог» и обоснована целесообразность их учета при определении сущности указанного понятия. Предложено авторское определение понятия «налог», в основе которого лежит его восприятие и понимание как философской, финансово-экономической, социально-экономической и правовой категории

налог, налогообложение, налоговые отношения, государство, доходы, расходы, бюджет, валовый продукт

© О.А. Магопєць, 2017

Постановка проблеми. Податки виступають основним джерелом життєзабезпечення держави, базисом її економічного зростання, являючись при цьому найважливішим інструментом регулювання й розвитку національної економіки. Проте, його використання на сьогодні не є достатньо ефективним, не тільки через невиваженість фінансової політики, часті зміни податкового законодавства та недалекоглядність податкових реформ, а й через відсутність концептуального наукового підґрунтя у сприйнятті й розумінні ключової категорії у системі податкових відносин – терміну «податок». Все це обумовлює необхідність проведення комплексних досліджень еволюції наукових поглядів щодо розуміння сутності поняття «податок/податки», а також розкриття й урахування їх змістовних ознак і характеристик, оскільки вирішення й узгодження проблемних питань на глибинному теоретичному рівні є запорукою з'ясування причин нинішніх деформацій системи оподаткування та визначення дієвих засобів щодо їх усунення й недопущення у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед закордонних науковців, у працях яких висвітлюються питання розвитку науки про податки й які заклали теоретичний фундамент доктрини оподаткування, слід відзначити Дж. Кейнса [13], Ф. Кене [14], К. Маркса [20], А. Сміта [38] та ін. Теоретичні й практичні дослідження сутності податків, їх еволюції здійснюються в роботах багатьох вітчизняних науковців, серед яких В. Андрущенко [1, 2], Ю. Іванов [12], А. Крисоватий [12], П. Лайко [15], Я. Лебедзевич [16], І. Лютий [18], В. Мельник [22], П. Мельник [29], С. Онисько [27], О. Тимченко [30], В. Синчак [37], Н. Ткаченко [41; 42] та інших авторів. Проте, слід зазначити, що у сучасних наукових джерелах, незважаючи на їх значну чисельність, недостатньо повно висвітлена сутність поняття «податок», виходячи із розгляду та урахування змістовних ознак та характеристик досліджуваної категорії.

Постановка завдання. Завданням даної статті є дослідження еволюції й розвитку наукових підходів щодо розуміння й сприйняття терміну «податок/податки» та визначення сутності поняття «податок» на основі з'ясування його змістовних ознак і характеристик.

Виклад основного матеріалу. Податки безпосередньо пов'язані з інститутом державності та супроводжують всю історію людської цивілізації, а їх розвиток та існування розпочинаються з виникнення держави, якій для виконання своїх функцій необхідні відповідні кошти [37, с. 17]. Реалізація завдань управлінського, оборонного та соціально-економічного впливу на процеси розвитку суспільства визначають необхідність формування фінансової основи діяльності державного апарату. Економічно виражене існування держави, за висловом К. Маркса [20, с. 308], втілене в податках, проявляється в систематичному обов'язковому вилученні частини створеної в суспільстві вартості для виконання державою своїх функцій. Аналогічної думки дотримується й В. П. Вишневський, зазначаючи, що «податки виникли одночасно з державою і є її невід'ємною частиною, забезпечуючи фінансову основу діяльності органів влади за рахунок перерозподілу частини національного доходу» [8, с. 10]. Об'єктивну необхідність існування податків, як джерела коштів, що використовуються державою для виконання властивих їй функцій, визначав видатний російський економіст М. І. Тургенєв, який писав: «Люди, соединившись в общество и вручив правительству власть верховную, вручили ему вместе с ним и право требовать налогов... Требовать уничтожения налогов, значило бы требовать уничтожения самого общества. Государство, или, точнее сказать, правительство ничего не может делать для граждан, если граждане ничего не делают для государства» [43, с. 12].

Багатовікова історія розвитку інституту державності підтверджує, що на різних етапах його становлення знаходили застосування різноманітні види податків: на майно, землю, рабів, худобу, спадщину, прибуток тощо. Всі вони відрізнялися за об'єктом

оподаткування, способами справляння, порядком і строкам сплати та іншими ознаками. Проте, кожному з них властиві спільні риси, які незважаючи на явні зовнішні відмінності, дозволяють об'єднати їх спільним поняттям «податок». З розвитком державотворення розвивалися і формувалися податки та податкові системи, які відповідали тогочасним особливостям історичного періоду. Відтак, сприйняття, розуміння й тлумачення податків трансформувалися під впливом суспільного розвитку, проте незмінним залишався причинно-наслідковий взаємозв'язок інституту державності й податків. Податки – невід'ємний атрибут функціонування держави: немає держави, немає і податків, і навпаки немає держави без податків [19, с. 111]. Глибинний зміст поняття «податок» розкривається через його сприйняття як засобу фінансового забезпечення діяльності держави й полягає в необхідності вилучення частини індивідуальних доходів на користь держави для формування її централізованого фонду грошових коштів (бюджету).

Розвиток руміння сутності податку, як важливої економічної категорії суспільних відносин, відбувається в античний період – VI ст. до н.е., кінець V ст. н.е., в епоху стародавньої Греції та Риму і пов'язаний з формуванням податкових систем, в основу яких було покладено майнове та поголовне оподаткування [22, с. 42-43], яке здійснювалось на основі оцінки майна та перепису [42, с. 6], що забезпечувало фінансування витрат здебільшого на утримання армії, спорудження укріплень навколо міст-держав, будівництво храмів й доріг. Однак тогочасні форми сплати податків мали далеко не цивілізований характер: жертвопринесення, військові трофеї, данина, побори, рабство тощо, а сам процес оподаткування носив нестійкий, стихійний, тимчасовий характер. Фіксує наявність механізму акумуляції державних доходів, античні філософи (Ксенофонт і Аристотель) не проводили теоретичне конструювання податків, проте пропонували урізноманітнити джерела доходів держави не обмежуючи їх лише гнобленням переможених народів [25, с. 7].

Деякі питання усвідомлення податків та податкових відносин отримали розвиток у філософських творах середньовічних філософів. Фома Аквінський (1225–1274 pp.) у книзі «Загальна теологія» вперше торкнувся питання фінансової моральності податків й зробив спроби обґрунтувати право короля на їх встановлення і справляння, вважаючи їх дозволеною формою пограбування й закликаючи вводити податки для покриття надзвичайних державних витрат [25, с. 7].

Поступовий розвиток технічного прогресу в XV-XVI ст. нової ери сприяв й розвитку наукових поглядів щодо сприйняття податків як джерела доходів держави й необхідності управління оподаткуванням, що пов'язано зі школами меркантилістів (Т. Гоббс, В. Петті, Д. Локк) та фізіократів (Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо та ін.). Вперше були поставлені питання відносно необхідності ведення державного фінансового і бюджетного господарства, визначення державних доходів і витрат, перетворення податків з тимчасового в постійне джерело доходів держави [19, с. 112].

У 1642 р. відомий англійський філософ Т. Гоббс (1588–1679) писав, що правитель має «абсолютне право» обкладати підданих податками. У тогочасних трактатах наголошувалося на необхідності створення особливих податкових органів, які б діяли постійно, забезпечуючи державну казну своєчасними податковими надходженнями [33, с. 34].

Отримали осмислення і обґрунтування питання взаємозв'язку податків з економічними процесами, вибору сприятливих з точки зору економіки та платника податків об'єктів оподаткування, перекладання податків, управління податками і оподаткуванням.

В. Петті у книзі «Трактат про податки та збори» описує податкові відносини більш комплексно, з урахуванням тенденцій витрачання державних коштів й критично оцінює практику «переносу» податків від суб'єктів господарювання до людей

(споживачів), які безпосередньо не виробляють матеріальних цінностей [21, с. 66].

Представники школи фізіократів основну увагу зосереджували на «справедливості оподаткування», стверджуючи, що справжній дохід може давати лише земля, а інші сфери господарства (мануфактура й торгівля) нових економічних цінностей не створюють, відтак було зроблено висновок про допустимість винятково поземельного оподаткування. На цій основі виникла відома концепція «єдиного податку» [3, с. 221].

Суттєвий внесок у розвиток теорії податків та оподаткування здійснив Ф. Кене, який за допомогою економічної таблиці висвітлив механізм формування доходів і витрат у різних класах суспільства: виробників (фермери, сільськогосподарські робітники), безплідних (промисловці, торговці, робітники) і землевласників. Виокремивши джерела формування доходів різних класів, з яких можуть формуватися і державні доходи через механізм сплати податків, Ф. Кене дійшов висновку, що доходи продуктивного класу мають спрямовуватися до фондів споживання та обміну, звільняючись від оподаткування [14, с. 220-223].

Ф. Кене не відкидав також й ідеї оподаткування продуктивного класу, але лише за умови, що цей клас досягне певного рівня багатства, тобто йдеться про своєрідні податкові пільги для окремої сфери національного господарства. Крім того, Ф. Кене вказував на проблему «зайвих чиновників», що займаються збиранням податків, зазначаючи наступне «... всі ці люди, оплачувані нацією, не виробляють для держави своєю працею жодного багатства, так що витрати і самі люди являють собою чисту втрату для королівства» [14, с. 238].

З розширенням кола функцій держави стає дедалі зрозумілішою необхідність податків як надійного джерела ресурсів для виконання цих функцій [39, с. 55]. Як зазначає Я. В. Лебедзевич, з XV ст. до останньої чверті XVIII ст. теорії походження податків пройшли еволюцію від заперечення податків як звичайних доходів держави до сприйняття їх у такій ролі [16, с. 94].

Класичне розуміння податків та оподаткування було представлено А. Смітом (1723-1790 рр.) у праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776). Він визначив податки як більш-менш впорядковане й систематичне вилучення частини доходів суб'єктів господарювання, а також висунув і обґрунтував основні принципи оподаткування [38, с. 506]. В продовження започаткованих А. Смітом досліджень, Д. Рікардо (1772–1823) у праці «Начала політичної економії та податкового обкладання» (1817) висунув нові ідеї про податки і оподаткування, чітко сформулювавши одне з головних завдань податкової політики держави – вона має сприяти нагромадженню та розширенню виробництва [47].

А. Сміт і його послідовники започаткували системне формування науки про податки і оподаткування, внесли значний вклад у визначення місця і ролі податків, як невід'ємних елементів процесів відтворення та життєзабезпечення держави, чинників економічного зростання, які вимагають відповідних механізмів їх функціонування в суспільстві, проте безпосереднього визначення поняття «податок» у їхніх працях немає. Однак на основі здійснюваного ними аналізу податків та оподаткування можна сформулювати такі характеристики податків, як взаємозв'язок з державою, плата за послуги, які надає держава під час виконання своїх функцій, та примусовий характер вилучення податків.

Більш-менш чітке визначення поняття «податок» починає формуватися на початку XIX століття, в силу того, що виникає практична необхідність розмежування податків від інших, подібних до них за деякими характеристиками платежів. Так, до основних ознак податків, які відрізняли їх від інших платежів державі, відносили:

1) односторонній характер платежа, відсутність певного зворотнього руху послуг і товарів;

2) економічний характер платежа, під яким передбачається фактичний грошовий або натуральний платіж, оскільки економічний характер протиставляється особистому (внесок власною працею, службою);

3) платіж має бути здійснений державі або суспільним групам (земствам, містам);

4) платіж призначається для задоволення необхідних потреб і пов'язаних з ними затрат, тобто фінансування державних витрат [17].

Таким чином, розвиток цивілізації, зміна певних суспільно-економічних формацій, змінювали як наукове розуміння сутності, місця і ролі податків, так і форми їх справляння, стаючи більш прийнятними для економіки і платників податків. Податки стають важливим джерелом формування бюджету держави та фінансування витрат, пов'язаних з утриманням державного апарату, розвитком освіти, науки, а також регулюванням суспільної та господарської діяльності, а оподаткування набуває більш впорядкованого, стійкого характеру.

Слід зазначити, що в сучасній економічній літературі існують різні думки вчених щодо визначення сутності податків (табл. 1).

Таблиця 1 – Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «податок» («податки») в сучасних наукових дослідженнях

Автор	Визначення
1	2
Андрущенко В. Л. [1, с. 33]	Податки – демократичні за процедурою встановлення, але примусові за формою стягнення платежі індивідів і корпорацій, призначені для трансферту фінансових ресурсів з приватного сектора в державний з метою фінансування суспільних, загальнонаціональних, урядових потреб способом, альтернативним емісії та позикам.
Барулін С. В. [26, с. 6]	Податок – це специфічна, ірраціональна і монопольна ціна послуг держави, що пов'язані з виконанням нею своїх функцій.
Болдирев Б. Г. [45, с. 77]	Податки – специфічна форма виробничих відносин. Специфічна форма виробничих відносин податків формує їх суспільний зміст. Суспільний зміст податків дає можливість пізнання їх глибинної сутності, дозволяє розкрити внутрішній зміст і еволюцію, важливі ознаки і особливості.
Бродський Г. М. [4, с. 46]	Податок – це грошові (майнові) відносини, що опосередковують односторонній рух вартості від платника до держави у встановлених розмірах, у визначені строки та у певному порядку.
Бризгалін А. В. [5, с. 47]	Податок – пряме вилучення державою певної частини валового суспільного продукту на свою користь для формування централізованих фінансових ресурсів (бюджету).
Буряковський В. В. [6, с. 4]	Податки – встановлені вищим органом законодавчої влади обов'язкові платежі, що сплачують фізичні та юридичні особи в бюджет у розмірах і в терміни, передбачені законом.
Вінницький Д. В. [7, с. 43]	Податок – встановлена законно сформованим представницьким органом форма обмеження конституційного права власності або іншого законного володіння, шляхом відчуження частини матеріальних благ, що належать приватним особам, на користь фіска, в грошовій формі, в беззворотньому, безоплатному та обов'язковому порядку, зумовлена необхідністю вирішення суспільних завдань, ґрунтується на принципах загальності, рівності та співмірності.
Демчук Н. Н. [9, с. 8]	Податки – специфічна форма економічних відносин держави з суб'єктами господарювання, різними групами населення й фактично кожним членом суспільства.
Дем'яненко М. Я. [46, с. 179]	Одним із головних критеріїв при формуванні поняття податків є те, що вони сплачуються у порядку суспільного примусу і надходять до суспільного інституту, який володіє ознаками держави.
Заяц М. Є. [10, с. 37]	Податки – обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб в бюджет, які встановлює та примусово стягує держава у формі перерозподілу частини суспільного продукту.

Продовження табл. 1

1	2
Іванов Ю. Б. [12, с. 24]	Податки – обов’язкові платежі, які законодавчо встановлює держава, сплачують юридичні та фізичні особи в процесі розподілу і перерозподілу частини вартості ВВП й акумулюють у централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою функцій.
Ігоніна Л. Л. [11, с. 325]	Податок – обов’язковий та індивідуальний платіж, який стягують з організацій і фізичних осіб у формі відчуження грошових засобів з метою фінансового забезпечення діяльності держави та муніципальних утворень.
Лайко П. А. [15, с. 33]	Податки – система економічних взаємовідносин держави з платниками податків у процесі перерозподілу частини ВВП шляхом стягнення певних коштів за встановленими державою правилами, з метою задоволення суспільних потреб.
Леоненко М. П. [40, с. 454]	Податки – обов’язкові внески платників до бюджету та позабюджетних фондів, розміри і терміни сплати яких регламентує податкове законодавство.
Лютій І. О. [18, с. 22]	Податки – частина вартості внутрішнього продукту, що вилучається державою у формі загальнообов’язкових, безеквівалентних, односторонньо встановлених нею платежів юридичних і фізичних осіб до бюджету з метою фінансового забезпечення виконання державою своїх функцій та вирішення соціально-економічних завдань.
Майбуров І. А. [24, с. 12]	Економічна сутність податків розкривається шляхом прямого вилучення державою частини валового продукту на свою користь для формування її централізованих фінансових ресурсів (бюджету), тобто виступає як засіб забезпечення витрат держави. Соціально-економічна сутність податків полягає у перерозподілі державою певної частини валового продукту, достатньої для забезпечення всебічного розвитку людини, суспільства, економіки.
Мельник П. В. [29, с. 14]	Податок – це нецільовий, безоплатний (нееквівалентний), неповоротний обов’язковий платіж державі.
Онисько С. М. [27, с. 9]	Податок – це обов’язковий платіж, який стягується до бюджетів усіх рівнів з фізичних та юридичних осіб у безспірному порядку.
Пансков В. Г. [28, с. 119]	Податок – обов’язковий, індивідуально безоплатний, відносно регулярний і законодавчо встановлений державою платіж, що сплачується організаціями і фізичними особами з метою фінансового забезпечення діяльності держави і (або) муніципальних утворень.
Прокопенко Н. С. [32, с. 34]	Податки – обов’язковий платіж до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, здійснюваний платником у порядку та на умовах, визначених законодавчими актами.
Пушкарьова В. М. [34, с. 33]	Податки – обов’язкові, безоплатні та безповоротні платежі суб’єктів господарювання і населення органам державного управління.
Романовський М. В. [35, с. 11]	Податки – імперативні грошові відносини без надання суб’єкту податку будь-якого еквівалента, в процесі яких формується бюджетний фонд.
Рукіна С. М. [36, с. 26]	Податок – обов’язковий, індивідуальний і безоплатний платіж до державного або місцевих бюджетів, який справляють у законодавчо встановленому порядку з юридичних та фізичних осіб.
Синчак В. П. [37, с. 29]	Податок – обов’язковий платіж державі, який сплачується платниками та податковими агентами до відповідних бюджетів, або стягується уповноваженими державними органами відповідно до законодавства для фінансування видатків держави на безеквівалентній основі.
Тимченко О. М. [30, с. 30]	Податок – обов’язковий, регулярний платіж до бюджету без відповідного цільового призначення.
Ткаченко Н. М. [41, с. 848]	Податки є формою фінансових відносин між державою і членами суспільства з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових ресурсів, необхідних для здійснення державою її функцій.
Федосов В. М. [44, с. 70]	Податки – специфічна форма, підсистема виробничих відносин, відносин економічного базису. Вони виражають частину відносин, що виникають на стадії розподілу в процесі розширеного відтворення, мають вторинний, похідний, перерозподільчий характер.

Продовження табл. 1

1	2
Хімічева Н. І. [49, с. 225]	Податки – обов’язкові і за юридичною формою індивідуально безоплатні платежі юридичних і фізичних осіб, встановлені органами державної влади для зарахування в державну бюджетну систему (або у певних випадках – позабюджетні цільові фонди) з визначенням їх розмірів і строків сплати.
Худяков А. І. [50, с. 46]	Податок – складне, багатогранне явище, що одночасно є матеріальною, економічною та юридичною категорією. З матеріальної точки зору, податок – певна грошова сума, яка підлягає передачі платником податку до держави. З економічної точки зору, податок – це грошові відносини, що опосередковують рух вартості від платника до держави. З правової точки зору, податок – це державне встановлення, що породжує обов’язок особи з передачі певної суми грошових коштів до держави
Черник Д. Г. [23, с. 52]	Податок – вилучення державою на свою користь певної частини валового внутрішнього продукту у вигляді обов’язкового внеску.

Джерело: узагальнено та систематизовано автором.

Здебільшого у наведених підходах щодо визначення сутності податків (це далеко не вичерпний перелік визначень, що зустрічаються у сучасній літературі), останні характеризуються як платежі, яким притаманні наступні ознаки: обов’язковість сплати, індивідуальна безоплатність, безповоротність, регулярність, примусовість, законність, які по-суті є частиною валового внутрішнього продукту, що вилучаються державою для забезпечення виконання покладених на неї функцій.

Узагальнення наукових підходів щодо визначення сутності поняття «податок» дозволяє класифікувати їх за характеристикою з точки зору філософського, фінансово-економічного, соціально-економічного (суспільного) та правового змісту (рис. 1).

Рисунок 1 – Класифікація змістовних характеристик поняття «податок»

Джерело: розроблено автором.

Філософські підходи щодо трактування сутності податків ґрунтуються на їх характеристиці як добровільного платежу на благо суспільства, на покриття соціальних потреб держави. У цьому контексті деякі науковці підкреслюють добровільність та свідомість сплати суб'єктами господарювання зобов'язань за податками для забезпечення потреб державного бюджету [48, с. 385]. Трактування сутності податків з позиції їх фінансово-економічного змісту обґрунтовує необхідність вилучення частки валового внутрішнього продукту (усуспільнення певної частки індивідуальних доходів) на користь держави для формування централізованого фонду грошових ресурсів (бюджету). Соціально-економічний зміст податків розкривається через взаємовідносини держави з різними соціальними суб'єктами з приводу перерозподілу

частки валового внутрішнього продукту між ними. Правову природу податку в повній мірі характеризує його визначення наведене у Податковому кодексі України (далі – ПКУ), згідно з яким під податком розуміється обов’язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку [31].

Враховуючи вище викладене, слід наголосити на тому, що поняття «податок» є багатогранною категорією (деякі автори зазначають, що податок – це гетерогенний феномен із різними, навіть несумісними, властивостями [1, с. 34]), при визначенні сутності якої слід виходити з наведених вище ознак та характеристик. Отже, згідно авторського розуміння сутності досліджуваної категорії, податок – це обов’язковий, безумовний, індивідуально безоплатний, регулярний та законодавчо визначений платіж, який сплачується фізичними і юридичними особами до бюджету відповідного рівня з метою фінансового забезпечення діяльності держави (регіонів) й задоволення суспільних потреб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для дослідження будь-яких сучасних проблем оподаткування необхідно, насамперед, вирішити питання щодо передумов виникнення податків, їх сутнісного сприйняття і розуміння та еволюційного розвитку. Враховуючи багатовікову історію розвитку податків можна говорити про те, що «податок» - це:

- категорія, яка опосередковує процес усупільнення необхідної для суспільства частини індивідуальних доходів, обумовлена рівнем розвитку економічних відносин, демократичного суспільства та ступенем впливу держави на економіку;

- невід’ємна складова існування держави, розвиток й зміна форм устрою якої завжди спричиняють зміну податкової системи, відображаючи при цьому всі переваги й недоліки конкретної системи державного устрою та управління;

- категорія, сприйняття й розуміння сутності якої необхідно здійснювати через призму змістовних характеристик її філософського, фінансово-економічного, соціально-економічного (суспільного) та правового прояву.

Сутнісні властивості податку виражаються його функціями, які характеризують відносини, що формуються в сфері оподаткування. Враховуючи складність і динамічність таких відносин, потребують комплексного дослідження питання визначення складу та змісту функцій податків з урахуванням сутнісної характеристики поняття «податок» та способів вираження специфічних властивостей податків в контексті пріоритетів економічного розвитку держави та євроінтеграційних процесів, що визначає необхідність проведення подальших досліджень саме у даному напрямі.

Список літератури

1. Андрущенко В. Л. Податкові системи зарубіжних країн : навч. посіб. [Текст] / В. Л. Андрущенко, О. Д. Данілов. – К. : Комп’ютер прес, 2004. – 300 с.
2. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в XX столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) [Текст] / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
3. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі [Текст] / М. Блауг; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
4. Бродский Г. М. Право и экономика налогообложения [Текст] / Г. М. Бродский. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. – 404 с.
5. Брызгалин А. В. Налоги и налоговое право: учебное пособие [Текст] / [Под ред. А. В. Брызгалина]. – М. : «Аналитика-Пресс», 1998. – 608 с.
6. Бураковский В. В. Податки : навч. посіб. [Текст] / В. В. Бураковский. – Дніпропетровськ : Пороги, 1998. – 611 с.
7. Винницкий Д. В. Налоги и сборы: понятие, юридические признаки, генезис [Текст] / Д. В. Винницкий. – М. : Норма, 2002. – 144 с.
8. Вишневский В. П. Налогообложение: теории, проблемы, решения [Текст] / В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская; [Под общ. ред. В. П. Вишневского]. – Донецк : ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006. – 504 с.

9. Демчук Н. Н. Налоги: функция, структура, пути совершенствования [Текст] / Н. Н. Демчук // Налоговый вестник. – 1999. – №4. – С. 7–9.
10. Заяц Н. Е. Теория налогов: учебник [Текст] / Н. Е. Заяц. – Мн. : БГЭУ, 2002. – 220 с.
11. Игонина Л. Л. Муниципальные финансы: учеб. пособие [Текст] / Л. Л. Игонина. – М. : Экономистъ, 2003. – 330 с.
12. Иванов Ю. Б. Податкова система: підручник [Текст] / Ю. Б. Иванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 920 с.
13. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Д. М. Кейнс, пер. с англ. Н. Н. Любимов; Ассоц. российских вузов. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
14. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения: пер. с фр., англ. и нем. [Текст] / Ф. Кенэ и др.; предисл. П. Н. Ключкина. – М. : Эксмо, 2008. – 1199 с.
15. Лайко П. А. Непряме оподаткування сільськогосподарських товаровиробників : монографія [Текст] / П. А. Лайко, С. О. Осадчий. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2005. – 186 с.
16. Лебедзевич Я. В. Теорії походження податків [Текст] / Я. В. Лебедзевич // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2006. – № 3(6). – С. 88–99.
17. Лыкова Л. М. Налоговая система России [Текст] / Л. Н. Лыкова. – М. : Наука, 2005. – 444 с.
18. Лютий І. О. Податки на споживання в економіці України [Текст] / І. О. Лютий, А. Б. Дрига, М. О. Петренко. – К. : Знання, 2005. – 335 с.
19. Магопєць О. А. Розвиток процесів управління оподаткуванням в системі державного управління [Текст] / О. А. Магопєць, А. В. Босенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: [зб. навч. пр.] – Кіровоград : КНТУ. – 2016. – Вип. 29. – С. 110–119.
20. Маркс К. Сочинения. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т. 8. – 615 с.
21. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть: Учебник. [Текст] / М. Н. Марченко. – М. : Зеркало, 2001. – 560 с.
22. Мельник В. М. Генеза теорій податків [Текст] / В. М. Мельник // Фінанси України. – 2004. – №8. – С. 42–43.
23. Налоги : учеб. пособие для вузов [Текст] / Д. Г. Черник, М. Ю. Алексеев, О. Н. Болабонова и др. [Под ред. Д. Г. Черника]. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 652 с.
24. Налоги и налогообложение: учеб. пособие [Текст] / [Под ред. И. А. Майбукова]. 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 558 с.
25. Налоговый менеджмент. Учебник [Текст] / [Под ред. А. Г. Поршнева]. – М. : ИНФРА – М, 2003. – 442 с.
26. Налоговый менеджмент: учебник [Текст] / С. В. Барулин, Е. А. Ермакова, В. В. Степаненко. – М. : Дашков и К., 2015. – 331 с.
27. Онисько С. М. Податкова система: підручник [Текст] / С. М. Онисько, І. М. Тофан, О. В. Грицина. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 310 с.
28. Пансков В. Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации: учебник для вузов [Текст] / В. Г. Пансков – 7-е изд., доп. и перераб. – М. : МЦФЭР, 2006. – 592 с.
29. Податкова політика України : навч. посіб. [Текст] / П. В. Мельник, З. С. Варналій, Л. Л. Тарангул ; [За ред. П. В. Мельника]. – К. : Знання України, 2011. – 505 с.
30. Податкова система України: тренінг-курс : навч. посіб. [Текст] / О. М. Тимченко, Ю. В. Сибірянська, Т. І. Єфименко. – К. : ДННУ «Академія фін. управління». – 2012. – 656 с.
31. Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35>
32. Прокопенко Н. С. Податкове регулювання агропромислового виробництва : монографія [Текст] / Н. С. Прокопенко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 316 с.
33. Проскура К. П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації [Текст] / К. П. Проскура. К. : ТОВ «Емкон», 2014. – 376 с.
34. Пушкарєва В. М. Генезис категории «налог» в истории финансовой науки [Текст] / В. М. Пушкарєва // Финансы. – 1999. – № 6. – С. 33–36.
35. Романовский М. В. Налоги и налогообложение [Текст] / [Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской]. – СПб. : Питер, 2000. – 528 с.
36. Рукина С. Н. Местные налоги и сборы в условиях реализации Налогового кодекса РФ: учеб. пособие [Текст] / С. Н. Рукина. – Ростов-н/Д. : Рост. гос. эконом. унив., 2001. – 80 с.
37. Синчак В. П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика : монографія [Текст] / В. П. Синчак. – Х. : ХУУП, 2008. – 476 с.
38. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй [Текст] / А. Сміт; пер. з англ. О. Васильєва та ін.; наук. ред. Є. Литвин. – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.
39. Соколовська А. М. Податкова система держави : теорія та практика становлення [Текст] / А. М. Соколовська. – К. : Знання-Прес, 2004. – 454 с.

40. Теорія фінансів: навч. посіб. [Текст] / М. П. Леоненко, П. І. Юхименко, А.А. Ільєнко та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
41. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність : підруч. [Текст] / Н. М. Ткаченко. – К. : Алерта, 2006. – 1080 с.
42. Ткаченко Н. М. Податкові системи країн світу та України. Облік і звітність : навч.-метод. посібн. [Текст] / [Під ред. Н. М. Ткаченко]. – К. : Арлета, 2004. – 554 с.
43. Тургенев Н. И. Опыт теории налогов [Текст] / Н. И. Тургенев. – 3-е изд. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 176 с.
44. Федосов В. М. Современный капитализм и налоги [Текст] / В. М. Федосов. – К. : Вища школа, 1997. – 128 с.
45. Финансы капитализма [Текст] / Б. Г. Болдырев, Л. П. Окунева, Л. П. Павлова и др. [Под ред. Б. Г. Болдырева]. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 384 с.
46. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва [Текст] / Дем'яненко М. Я., Алексійчук В. М., Борщ А. Г. та ін.; [За ред. М. Я. Дем'яненка]. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.
47. Фінанси зарубіжних корпорацій: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни [Текст] / В. М. Суторміна та ін.; Держ. вищ. навч. закл. «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2008. – 218 с.
48. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія: у 3-х т. [Текст] / [За ред. Т. І. Єфименко]. – К.: Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАНУ, ДННУ «Акад. фін. управління», 2010. – Т. 3. – 576 с.
49. Химичева Н. И. Финансовое право: Учебник [Текст] / Н. И. Химичева, Е. В. Покачалова. [Под ред. Н. И. Химичевой]. – М. : Норма, 2005. – 464 с.
50. Худяков А. И. Основы налогообложения [Текст] / А. И. Худяков, М. Н. Бродский, Г. М. Бродский. – СПб. : Европейский дом, 2002. – 432 с.

References

1. Andruschenko, V. L., & Danilov, O. D. (2004). *Podatkovi systemy zarubizhnykh krain [Tax systems of foreign countries]*. Kyiv : Komp'uter pres [in Ukrainian].
2. Andruschenko, V. L. (2000). *Finansova dumka Zakhodu v KhKh stolitti: (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv) [The Financial Opinion of the West in the 20th Century: (Theoretical Conceptualization and Scientific Problems of Public Finances)]*. L'viv : Kameniar [in Ukrainian].
3. Blauh, M., & Dziub, I. (2001). *Economic theory in retrospect*. (I. Dziub, Trans). Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Russian].
4. Brodskij, G. M. (2000). *Pravo i jekonomika nalogooblozhenija [Law and Economics of Taxation]*. SPb.: Yzd-vo SpbHU [in Russian].
5. Bryzgalin, A. V. (Ed.). (1998). *Nalogi i nalogovoe pravo [Taxes and tax law]*. Moscow: «Analitika-Press» [in Russian].
6. Buriakovs'kyj, V. V. (1998). *Podatky [Taxes]*. Dnipropetrovs'k : Porohy [in Ukrainian].
7. Vinnickij, D. V. (2002). *Nalogi i sbory: ponjatie, juridicheskie priznaki, genezis [Taxes and fees: concept, legal features, genesis]*. Moscow: Norma [in Russian].
8. Vishnevskij, V. P., Vetkin, A. S., & Vishnevskaja, E. N. (2006). *Nalogooblozhenie: teorii, problemy, reshenija [Taxation: theories, problems, solutions]*. Doneck : DonNTU [in Ukrainian].
9. Demchuk, N. N. (1999). Nalogi: funkciija, struktura, puti sovershenstvovanija [Taxes: function, structure, ways of improvement]. *Nalogovyj vestnik – Tax Herald*, 4,7-9 [in Russian].
10. Zajac, N. E. (2002). *Teorija nalogov [Theory of Taxes]*. Minsk : BGJeU [in Russian].
11. Igonina, L. L. (2003). *Municipal'nye finansy [Municipal Finance]*. Moscow : Jekonomist [in Russian].
12. Ivanov, Yu. B., Krysovatyj, A. I., & Desiatniuk, O. M. (2006). *Podatkova sistema [The tax system]*. Kyiv : Atika [in Ukrainian].
13. Kejns, D. M. (1999). *General theory of employment, interest and money*. (N. N. Ljubimov, Trans). Moscow : Gelios ARV [in Russian].
14. Kenje, F. (2008). *Physiocrats. Selected Economic Works*. (P. N. Kljukina, Trans). Moscow : Jeksmo [in Russian].
15. Lajko, P. A., & Osadchyj, S. O. (2005). *Nepriame opodatkuvannia sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv [Indirect taxation of agricultural producers]*. Kyiv : NNTs IAE UAAN [in Ukrainian].
16. Lebedzevych, Ya. V. (2006). Teorii pokhodzhennia podatkov [Theories of the origin of taxes]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalters'koho obliku, kontroliu i analizu – Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis*, 3(6), 88-99 [in Ukrainian].
17. Lykova, L. M. (2005). *Nalogovaja sistema Rossii [Tax system of Russia]*. Moscow : Nauka [in Russian].

18. Liutyj, I. O., Dryha, A. B., & Petrenko, M. O. (2005). *Podatky na spozhyvannia v ekonomitsi Ukrainy* [Taxes on consumption in the economy of Ukraine]. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
19. Mahopets', O. A., & Bosenko, A. V. (2016). Rozvytok protsesiv upravlinnia opodatkuvanniam v systemi derzhavnoho upravlinnia [Development of taxation management processes in the system of public administration]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University*, 29, 110 – 119 [in Ukrainian].
20. Marks, K., & Jengel's, F. (1955). *Sochinenija* [Compositions]. Moscow : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury [in Russian].
21. Marchenko, M. N. (2001). *Sravnitel'noe pravovedenie. Obshhaya chast'* [Comparative jurisprudence. A common part]. Moscow : Zerkalo [in Russian].
22. Mel'nyk, V. M. (2004). Heneza teorij podatkiv [Genesis of theories of taxes]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 8, 42-43 [in Ukrainian].
23. Chernik, D. G., Alekseev, M. Ju., & Bolabonova, O. N. (2003). *Taxes*. D. G. Chernik (Eds.). Moscow : Finansy i statistika [in Russian].
24. Majburov, I. A. (Eds.). (2011). *Taxes and taxation*. Moscow : JuNITI-DANA [in Russian].
25. Porshnev, A. G. (Eds.). (2003). *Tax management*. Moscow : INFRA – M [in Russian].
26. Barulin, S. V., Ermakova, E. A., & Stepanenko, V. V. (2015). *Nalogovyy menedzhment* [Tax management]. Moscow : Dashkov i K [in Russian].
27. Onys'ko, S. M., Tofan, I. M., & Hrytsyna, O. V. (2004). *Podatkova systema* [Tax system]. L'viv : Novyj svit-2000 [in Ukrainian].
28. Panskov, V. G. (2006). *Nalogi i nologooblozhenie v Rossijskoj Federacii* [Taxes and Taxation in the Russian Federation]. Moscow : MCFJeR [in Russian].
29. Mel'nyk, P. V., Varnalij, Z. S., & Taranhul, L. L. (2011). *Tax Policy of Ukraine*. P. V. Mel'nyk (Eds.). Kyiv : Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
30. Tymchenko, O. M., Sybirians'ka, Yu. V., & Yefymenko, T. I. (2012). *Podatkova systema Ukrainy: treninh-kurs* [Tax system of Ukraine: training course]. Kyiv : DNNU «Akademiia fin. upravlinnia» [in Ukrainian].
31. Podatkovyj Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010, № 2755-VI (zi zminamy i dopovnenniamy). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35> [in Ukrainian].
32. Prokopenko, N. S. (2009). *Podatkove rehuliuвання ahropromyslovoho vyrobnytstva* [Tax regulation of agricultural production]. Kyiv : NNTs IAE [in Ukrainian].
33. Proskura, K. P. (2014). *Podatkove administruvannia v Ukraini v postkryzovij period: efektyvnist' ta napriamy modernizatsii* [Tax administration in Ukraine in the post-crisis period: efficiency and directions of modernization]. Kyiv : TOV «Emkon» [in Ukrainian].
34. Pushkarjova, V. M. (1999). Genezis kategorii «nalog» v istorii finansovoy nauki [Genesis of the «tax» category in the history of financial science]. *Finansy – Finance*, 6, 33–36 [in Russian].
35. Romanovs'kij, M. V. (2000). *Taxes and taxation*. M. V. Romanovskogo, & O. V. Vrubevskoj (Eds.). SPb. : Piter [in Russian].
36. Rukina, S. N. (2001). *Mestnye nalogi i sbory v uslovijah realizacii Nalogovogo kodeksa RF* [Local taxes and fees in the context of the implementation of the Tax Code of the Russian Federation]. Rostov-n/D. : Rost. gos. jekonom. univ. [in Russian].
37. Synchak, V. P. (2008). *Systema opodatkuvannia u sil's'komu hospodarstvi Ukrainy: teoriia, metodolohiia ta praktyka* [The Taxation System in Agriculture in Ukraine: Theory, Methodology and Practice]. Kharkiv : KhUUP [in Ukrainian].
38. Smit, A. (2001). *The welfare of nations. Research on the nature and causes of the welfare of nations*. Ye. Lytvyn. (Eds.). (O. Vasyl'ieva, Trans). Kyiv : Port-Royal [in Ukrainian].
39. Sokolovs'ka, A. M. (2004). *Podatkova systema derzhavy: teoriia ta praktyka stanovlennia* [The tax system of the state: the theory and practice of formation]. Kyiv : Znannia-Pres [in Ukrainian].
40. Leonenko, M. P., Yukhymenko, P. I., & Il'ienko, A. A. (2005). *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv : Tsentri navchal'noi literatury [in Ukrainian].
41. Tkachenko, N. M. (2006). *Bukhhalters'kyj finansovij oblik, opodatkuvannia i zvitnist'* [Accounting financial accounting, taxation and reporting]. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
42. Tkachenko, N. M. (2004). *Podatkovi systemy krain svitu ta Ukrainy. Oblik i zvitnist'* [Tax systems of countries of the world and Ukraine. Accounting and reporting]. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
43. Turgenev, N. I. (1937). *Opyt teorii nalogov* [Experience in tax theory]. Moscow : Socjkgiz [in Russian].
44. Fedosov, V. M. (1997). *Sovremennyj kapitalizm i nalogi* [Modern capitalism and taxes]. Kyiv : Vishha shkola [in Russian].
45. Boldyrev, B. G., Okuneva, L. P., & Pavlova, L. P. (1990). *Finansy kapitalizma* [Finances of capitalism]. Moscow : Finansy i statistika [in Russian].

46. Dem'ianenko, M. Ya., Aleksijchuk, V. M., & Borsch, A. H. (2002). *Finansy v period reformuvannia ahropromysloвого vyrobnytstva [Finance during the reform of agricultural production]*. Kyiv : IAE UAAN [in Ukrainian].
47. Sutormina, V. M. (2008). *Finansy zarubizhnykh korporatsij [Finances of foreign corporations]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
48. Yefymenko, T. I. (Eds.). (2010). *Finance. Budget. Taxes: National and International Terminology*. Kyiv : In-t svit. ekon. i mizhnar. vidnosyn NANU, DNNU «Akad. fin. upravlinnia» [in Ukrainian].
49. Himicheva, N. I., & Pokachalova, E. V. (2005). *Finansovoe pravo [Financial right]*. Moscow : Norma [in Russian].
50. Hudjakov, A. I., Brodskij, M. N., & Brodskij, G. M. (2002). *Osnovy nalogooblozhenija [Basics of taxation]*. SPb: Evropejskij dom [in Russian].

Olena Magopets, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Definition of the Essence of the Concept of «Tax» Taking Into Account Its Content Characteristics

The purpose of this study is to analyze the development of scientific approaches to understanding the term «tax» («taxes») and to define the essence of the concept of «tax» on the basis of clarifying its content characteristics.

Based on the research of scientific sources, approaches to understanding and perceptions of the term «tax» («taxes») at various stages of development of economic systems in modern conditions are systematized and generalized. The content characteristics of the term «tax» have been determined and the need to take them into account when interpreting the essence of the given concept. The author's definition of the «tax» concept is based on its perception and understanding as a philosophical one (contributes to the correct perception of the phenomenon under study and its functioning in interrelation with the external environment), financial and economic (justifies the expediency of forming the state tax system), socio-economic (justifies the need to redistribute the gross domestic product between the budget and various spheres of society) and the legal category (regulates the relationship between from the state and taxpayers, determines the forms and methods of managing tax relations and the patterns of their development).

It was given the meaningful characteristics of the philosophical, financial-economic, socio-economic and legal manifestation, the term «tax» should be understood as a mandatory, unconditional, individually gratuitous, regular and legally determined payment paid by individuals and legal entities to the budget of the corresponding level for the purpose of financial support of the state's activities. (regions) and satisfaction of public needs.

tax, taxation, tax relations, state, revenues, expenditures, budget, gross product

Одержано (Received) 08.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 339.187.62

Т.А. Мельник, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Лізинг як джерело фінансування впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду

В статті наводяться переваги використання автоматизованої системи обліку оплати проїзду, окреслюються основні елементи цієї системи, досліджуються різні джерела фінансування для закупівлі необхідного обладнання кліринговим центром та транспортними підприємствами, характеризуються різні підходи до фінансування лізингу. Запропоновано залучати страхові ресурси страховиків для фінансування лізингу в транспортній галузі, а також використовувати зворотній лізинг для закупки необхідного обладнання кліринговим центром та транспортними підприємствами.

лізинг, автоматизована система обліку оплати проїзду, зворотній лізинг, джерела фінансування лізингу, розміщення страхових резервів страховиків, схема лізингу, фінансування транспорту

© Т.А. Мельник, 2017

Т.А. Мельник, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Лизинг как источник финансирования внедрения автоматизированной системы учета оплаты проезда

В статье приводятся преимущества использования автоматизированной системы учета оплаты проезда, определяются основные элементы этой системы, исследуются различные источники финансирования для закупки необходимого оборудования клиринговым центром и транспортными предприятиями, характеризуются различные подходы к финансированию лизинга. Предложено привлекать страховые ресурсы страховщиков для финансирования лизинга в транспортной отрасли, а также использовать механизм обратного лизинга для закупки необходимого оборудования клиринговым центром и транспортными предприятиями.

лизинг, автоматизированная система учета оплаты проезда, обратный лизинг, источники финансирования лизинга, размещения страховых резервов страховщиков, схема лизинга, финансирование транспорта

Постановка проблеми. Функціонування українських підприємств транспорту в умовах обмеженості фінансових ресурсів актуалізує питання їх фінансового забезпечення. Особливої актуальності набувають теоретично-методичні розробки щодо удосконалення процесу забезпечення фінансовими ресурсами підприємств транспорту, який має спрямовуватися на максимізацію фінансових результатів при мінімізації витрат. Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю теоретичного та практичного обґрунтування вибору ефективних методів фінансування для запровадження підприємствами транспорту автоматизованої системи обліку оплати проїзду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням використання лізингу присвячені наукові праці багатьох авторів. Так, В. Кузьмінський [7] досліджує способи придбання основних засобів підприємства та обґрунтовує їх переваги і недоліки, розглядає можливості використання фінансового лізингу. О. В. Дорофєєва дослідила джерела фінансування лізингу та обґрунтувала їх переваги та недоліки [2], систематизувала способи фінансування, які використовують українські лізингові компанії [3]. Ю. В. Домашенко [1] дослідив структуру лізингового платежу, довів окупність та ефективність придбання обладнання на умовах лізингу. Я. П. Шумелда, І. В. Білик, М. М. Федірко [12] досліджували переваги та недоліки різних видів страхування лізингових операцій. В розглянутих статтях висвітлено окремі аспекти використання лізингу, однак невирішеним залишається питання доцільності застосування лізингу як недорогого та ефективного джерела фінансування для підприємств транспорту.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності використання лізингових операцій як найбільш ефективного джерела фінансування транспортних підприємств, розробці рекомендацій щодо використання зворотного лізингу та залучення технічних і математичних резервів страхових компаній для фінансування програм впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду.

Виклад основного матеріалу. Розвиток транспортних підприємств можливий за умов успішної реалізації заходів, що стосуються функціонування сучасної транспортної системи, ефективної тарифної політики, запровадження прогресивних технологій перевезень, використання технічних засобів нових поколінь, розробки принципово нових систем управління з використанням автоматизованих інформаційних і логістичних технологій.

Оцінки майнового стану транспортних підприємств (табл. 1) свідчить, що негативний вплив на їх фінансові результати має застаріла та зношена техніка.

Таблиця 1 – Ступінь зносу основних засобів підприємств транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності

Рік	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ступінь зносу, %	83,9	94,4	95,6	96,0	96,7	97,9	51,7

Примітки: Враховано зміни, що відбулись у зв'язку із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 25.06.2014 № 200 "Про утворення публічного акціонерного товариства "Українська залізниця" у частині передачі/надходження та оцінки основних засобів [9].

Джерело: складено автором на підставі [9].

Розвиток підприємств транспорту потребує додаткового фінансування, щоб вони могли функціонувати на основі ресурсозберігаючих технологій та своєчасно здійснювати модернізацію основних фондів з метою розширення свого виробничого потенціалу та забезпечення виникаючого попиту на перевезення. Для цього необхідно поновити більшу частину основних фондів за рахунок активізації власних грошових потоків, основним джерелом яких є отриманий прибуток. Проте, дані, наведені в табл.2, свідчать про те, що не всі підприємства транспорту мають прибуток.

Таблиця 2 – Співвідношення фінансових результатів підприємств транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності

Рік	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Підприємства які отримали у % до загальної кількості підприємств транспорту								
прибуток	55,7	54,1	61,4	60,1	62,1	61,6	70,5	59,3
збиток	44,3	45,9	38,6	39,9	37,9	38,4	29,5	40,7

Джерело: складено автором на підставі [11].

Серйозною проблемою недостовірності відображення показників фінансової діяльності підприємств транспорту є вплив тіньової економіки. Для нейтралізації цього негативного впливу необхідне налагодження чіткого контролю у сфері надання транспортних послуг шляхом запровадження системи безготівкових електронних розрахунків, яка заснована на використанні електронних пластикових карток [8, с. 9].

Електронна пластикова картка працює на основі мікросхеми, в пам'яті якої зберігається великий обсяг різноманітної інформації. Механізм дії квитка-картки може бути розрахований на період часу, впродовж якого здійснюється проїзд або на кількість поїздок. Можуть існувати і міські версії карток, за допомогою яких користувач (житель міста) може сплачувати інші послуги.

Система електронних карток має підтримуватися потужною кліринговою системою, через яку прибутки розподіляються відповідно до наданих послуг та державних субсидій. Окрім того, система надає інформацію для аналізу роботи підприємств транспорту, завдяки чому якість послуг може постійно підвищуватися.

Картки можуть працювати як у контактному, так і в безконтактному режимі. З їх допомогою можна здійснювати достовірний облік і накопичувати інформацію про кількість транспортних пасажирських перевезень.

Ядром автоматизованої системи оплати пасажирських перевезень є кліринговий центр, у який спрямовується інформація від усього периферійного обладнання:

- бортових терміналів для прийому платежів як із електронних контактних і безконтактних карток, так і при готівкових розрахунках;
- автоматів для поповнення електронних карток.

У разі готівкових розрахунків за проїзд пасажирів може видаватися фіскальний чек (бортний термінал має бути обладнаний пристроєм з термодруком).

До складу обладнання також входить переносний термінал контролера для

перевірки оплати проїзду безпосередньо в транспорті. Таким чином, система підтримує всі види платежів: контактна електронна картка, безконтактна електронна картка, інтегрована електронна картка, готівка.

У кліринговому центрі здійснюється розщеплення платежів для їх спрямування відповідному транспортному оператору, накопичення статистичної інформації щодо транспортної роботи, її аналіз і формування звітності.

Застосування автоматизованої системи оплати пасажирських перевезень забезпечує пасажирам та населенню:

- поліпшення обслуговування завдяки інформації, що надається автоматизованою системою;
- наявність кращих та більш соціально справедливих тарифів;
- підвищення загальної безпеки руху на дорогах, оскільки водій може зосередитися на управлінні транспортним засобом.

Місцева влада має такі вигоди від застосування автоматизованої системи:

- можливість оптимального спрямування та поділу субсидій з урахуванням: груп пасажирів (пенсіонери, ветерани, учасники АТО, учасники бойових дій, інваліди, діти), часу (знижки на оплату проїзду в не пікові години), зон і територій, а також укладання договорів на оплату проїзду та субсидії, виходячи з реальної кількості перевезених пасажирів, а не кілометражу, ліцензій на маршрути, кількості населення;
- спрощення механізму введення нових ефективних тарифів за рахунок підвищення ефективності та зменшення витрат бензину (зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище);
- отримання якісної інформації для планування маршрутів і контролю за виконанням договірних зобов'язань перевізниками.

При використанні автоматизованої системи перевізники (приватні, комунальні, державні транспортні підприємства) мають змогу:

- одержувати вищий дохід завдяки радикальному зменшенню готівкового обігу;
- захистити себе від незаконних дій та шахрайства як з боку пасажирів так і з боку своїх співробітників;
- підвищити рівень прозорості та реальності договорів між учасниками системи щодо сплати за проїзд та отримання субсидій;
- поліпшити якість послуг, покращити свій імідж, забезпечити ефективність використання пального;
- підвищити безпеку руху на дорогах.

В січні 2017 року Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» [4], який передбачає впровадження електронного квитка для міського транспорту (e-ticket WG (E-ticket working group)).

Ефективне впровадження автоматизованої системи оплати пасажирських перевезень можливе за умови налагодженої в організаційному та технологічному аспектах системи відносин: населення-перевізники-адміністрація міста, селищ та наявності достатнього фінансового забезпечення. У зв'язку з цим виникає питання активізації спрямування інвестицій в транспортну інфраструктуру та вдосконалення фінансових механізмів інвестування. Проаналізувавши основні способи фінансування придбання нового обладнання (табл. 3) [7, с. 75], можна зробити висновок про явні переваги та доцільність використання лізингу для підприємств транспорту.

Таблиця 3 – Порівняльна характеристика джерел фінансування для придбання обладнання підприємствами транспорту

Джерела фінансування	Переваги та недоліки використання
На виплат (розстрочка)	Право власності переходить після сплати повної вартості обладнання. При поверненні обладнання залишається сума амортизації. Виплати здійснюються за рахунок прибутку.
Оренда	Обладнання перебуває весь час у власності орендодавця. Виплати орендних платежів здійснюються за рахунок прибутку.
Банківський кредит	Підприємство стає власником обладнання. Необхідно мати бездоганну кредитну історію, ліквідне заставне майно та вільні обігові кошти для покриття частки вартості обладнання. Погашення боргу здійснюється за рахунок валових витрат, а нараховані відсотки відносяться на фінансові витрати.
Лізинг	Непотрібно вилучати з обороту грошові кошти. Відсутність застави, адже майно, що передається в лізинг є заставою. Лізингодавці беруть на себе ризик щодо товарного кредиту. Графік лізингових платежів може змінюватися. Лізингові платежі належать до валових витрат.

Джерело: узагальнено автором на основі опрацювання джерела [7].

Однією з найбільших переваг лізингу є те, що підприємство транспорту одержує не кошти, а безпосередньо обладнання, яке має техніко-економічні характеристики, чітко визначені самим підприємством. Привабливість лізингу для фінансування впровадження автоматизованої системи полягає в тому, що, не маючи коштів для придбання нового обладнання, його можна отримати на вигідніших умовах, ніж за договором купівлі-продажу або в кредит.

Фінансування лізингу можливо здійснювати із залученням різних джерел [3]. Проаналізуємо переваги та недоліки найпоширеніших (табл. 4) [2, с. 35].

Наведені в табл. 4 джерела на сьогодні є дуже дорогими у обслуговуванні та використанні. Тому доцільно залучати інвестиційний капітал для фінансування лізингу при придбанні обладнання необхідного для впровадження автоматизованої системи у вигляді коштів міжнародних інвесторів, коштів з бюджетів територіальних громад, коштів вітчизняних страхових компаній.

При залученні іноземного інвестора існують проблеми пов'язані з відсутністю гарантій прав власності, нестабільним податковим законодавством, валютними обмеженнями та девальвацією гривні, що прямо впливає на вартість інвестиційного проекту і робить неможливим розрахувати його окупність та ефективність.

Таблиця 4 – Порівняльна характеристика різних джерел фінансування лізингових проєктів для транспортних підприємств

Джерела фінансування	Переваги та недоліки використання
Емісія простих акцій	Відсутні зобов'язання щодо виплати відсотків і повернення залучених коштів. Відкритість та прозорість діяльності підприємства. Складна і довга процедура реєстрації випуску акцій. Виплата дивідендів здійснюється з чистого прибутку компанії. Підходить для великих підприємств.

Продовження таблиці 4

Емісія облігацій	Залучення коштів без загрози втручання інвесторів в управління діяльністю. Визначення самостійно обсяг емісії, процентну ставку, строки, умови обігу і погашення. Велика кількість інвесторів. Реєстрація випуску облігацій є ємким і тривалим процесом. Відсотки по облігаціям відносяться до валових витрат. При невеликих розмірах випуск облігацій дорогий. Для публічного випуску облігацій потрібен андеррайтер. Підходить для великих та середніх підприємств.
Банківський факторинг	Покращує ліквідність балансу, мінімізуючи дебіторську заборгованість трансформуючи її в грошові кошти. Мінімізує фінансові ризики при затриманні платежів. Покращує платіжну дисципліну лізингоотримувачів. Висока вартість.
Банківський кредит	Відсотки за користування кредитом списуються на фінансові витрати. Обов'язкова наявність застави або іншого забезпечення. довготривала процедура оформлення. складність в одержанні на тривалий строк. Висока вартість.

Джерело: узагальнено автором на основі опрацювання джерел [2; 3].

На сьогодні децентралізація фінансових потоків в країні сприяє формуванню в місцевих бюджетах коштів для розвитку транспортної інфраструктури регіонів, проте деякі громади не мають достатньо коштів щоб виділити їх на ці цілі.

Доцільним є використання коштів страхових організацій, які акумулюються у вигляді страхових резервів. Згідно Закону України «Про страхування» страхові компанії мають право здійснювати фінансову діяльність з розміщення страхових резервів (ст. 2) відповідно наведеним в ст. 31 вимогам та переліку видів активів, в які можна інвестувати [5]. Серед наведених видів категорій є облігації, цінні папери емітовані державою та інвестиції в економіку України за напрямками, визначеними Постановою Кабінетом Міністрів України № 1211 від 17.08.2002 р., яка передбачає інвестування коштів із страхових резервів на впровадження високотехнологічного устаткування та на розвиток транспортної інфраструктури [10]. Залучення коштів можна здійснювати як за договором про фінансування, так і за допомогою купівлі облігацій.

На практиці пропонуємо використовувати два типи схем застосування лізингу як джерела фінансування придбання обладнання при впровадженні автоматизованої системи обліку оплати проїзду, які передбачають залучення інвестицій у вигляді підписання договору на фінансування (рис. 1) або шляхом емісій місцевими органами самоврядування облігацій та за допомогою використання зворотного лізингу (рис. 2). Розглянемо детально кожен з цих типів схем.

Після отримання позитивного рішення щодо впровадження автоматизованої системи в регіоні місцева влада розробляє пакет документів, бізнес-план, узгоджує фінансові параметри та звертається до страхової компанії з пропозицією профінансувати угоду і надає весь комплект документів, необхідних для ухвалення інвестором рішення про фінансування лізингової угоди.

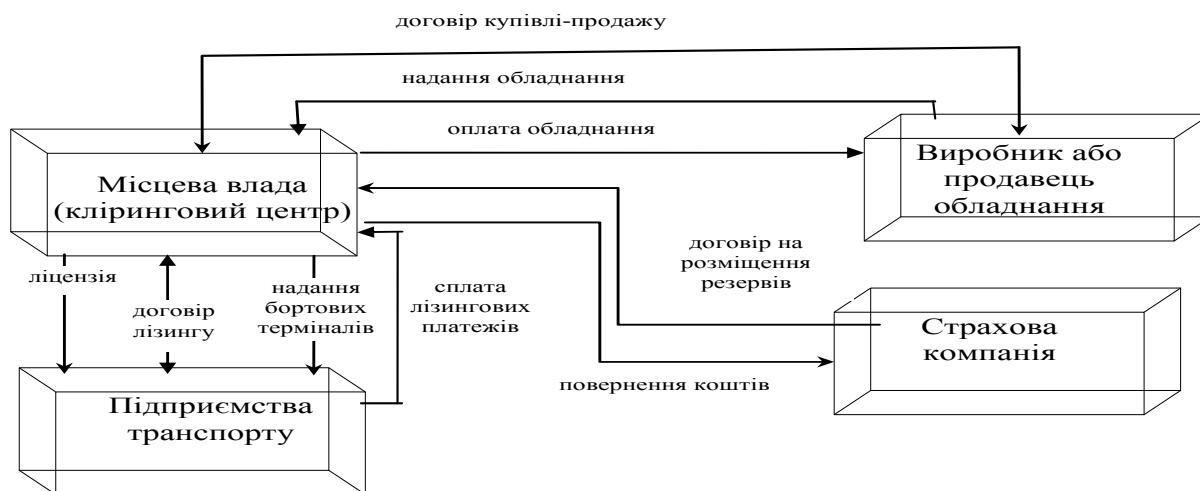

Рисунок 1 - Схема організації лізингу для залучення коштів страховиків з метою придбання обладнання для автоматизованої системи обліку проїзду

Джерело: розроблено автором.

Після розгляду всього комплексу наданих страховику документів, узгодження всіх параметрів лізингової угоди, надається згода щодо інвестування коштів страхових резервів, після чого між міською владою та страховою організацією підписується договір про фінансування, а між міською владою та підприємствами транспорту - лізингова угода на поставку необхідного обладнання. Далі, згідно підписаному договору на фінансування, страховик перераховує кошти місцевій владі, яка купує необхідне обладнання у виробника або продавця. Після сплати вартості лізингового устаткування кліринговий центр та транспортні підприємства оформлюють документи на отримання та займаються ним, вирішують питання, що виникають у процесі експлуатації (брак, недоробки, транспортування, обслуговування обладнання).

Наведену на рис. 1 схему можна використовувати коли міська влада приймає рішення для фінансування лізингового проекту випустити облігації. Для цього вона готує необхідні документи та пропонує страховим компаніям придбати їх на вигідних умовах. Це варіант дозволяє залучити кошти не тільки у страховиків але і у інших інвесторів (банків, підприємств регіону, населення). Проте залучення коштів може затягнутися у часі, що є недоліком запропонованої схеми. Також необхідно скористатися послугами андерайтера, що несе додаткові витрати.

Якщо міська влада має можливість сама фінансувати лізингову угоду, то немає необхідності звертатися до сторонніх інвесторів, тим самим скорочуються витрати на лізинг. В цьому випадку з схеми (рис. 1) вилючається зовнішній інвестор (страхова компанія).

Схема на рис. 2 передбачає використання зворотного лізингу, який є різновидом фінансового лізингу. Механізм зворотного лізингу передбачає придбання лізинговою компанією обладнання у місцевої влади, транспортних підприємств для подальшої передачі його їй же у вигляді предмету лізингу. Після закінчення терміну угоди обладнання викупасться лізингоотримувачем. Така угода носить двосторонній характер. Схема зворотного лізингу може використовуватися для фінансування транспортної галузі лізинговою компанією.

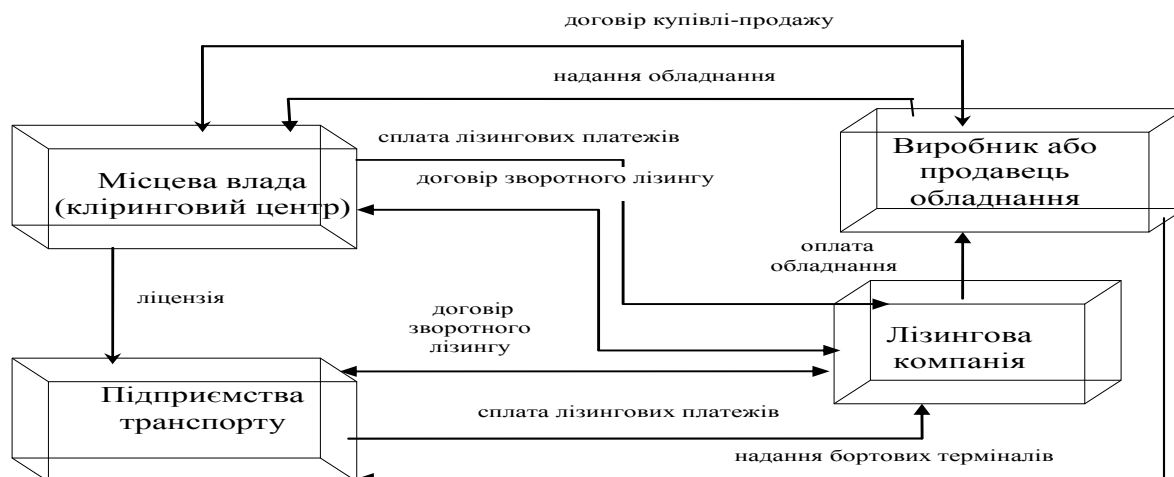

Рисунок 3 – Схема організації зворотного лізингу для придбання обладнання для автоматизованої системи обліку проїзду

Джерело: розроблено автором.

Наприклад, міська влада (кліринговий центр, підприємство-перевізник) продає частину необхідного обладнання (кліринговий центр або бортові термінали) лізинговій компанії, перекладаючи їх з балансових рахунків обліку основних засобів на рахунки орендованих засобів, а лізингова компанія на термін дії угоди стає власником цього обладнання. Право користування цим обладнанням залишається у міській владі (кліринговим центром, підприємством-перевізником) за умов лізингового договору. Таким чином, одержуються необхідні фінансові ресурси дешевші ніж кредитні для здійснення господарської діяльності.

Якщо підприємство, яке в своїй фінансовій діяльності використовує схему зворотного лізингу, порушує умови угоди, то лізингова компанія має повне право надати це майно в лізинг іншим підприємствам за ціною, яка буде прийнятною для неї.

У разі відмови лізингової компанії працювати з малими транспортними підприємствами міська влада може використовувати сублізинг. Сублізинг - це вид піднайму предмета лізингу, у відповідності з яким лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу) у користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу [6]. Тобто кліринговий центр може надавати бортові термінали у сублізинг приватним підприємствам-перевізникам, які в свою чергу будуть сплачувати сублізингові платежі.

Для можливості застосування лізингу як основного джерела фінансування впровадження автоматизованої системи оплати проїзду доцільно провести комплекс заходів, який передбачатиме:

- залучення математичних (технічних) резервів страхових компаній для фінансування лізингових операцій;
- зниження вартості нотаріальних послуг з оформлення договорів лізингу з метою послаблення фінансового навантаження на учасників лізингової угоди;
- створення лізингових центрів, які б спеціалізувалися на обслуговуванні малих транспортних підприємств;
- організацію при клірингових центрах відділів з формування бази даних про попит та пропозицію на обладнання й устаткування для транспортних підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Упорядкування на державному рівні обліку пасажиропотоків шляхом впровадження системи безготівкових електронних розрахунків потребує придбання нового обладнання.

Використання лізингу як основного джерела фінансування впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду надасть можливість не вилучати з обороту підприємств транспорту грошові кошти.

Запровадження запропонованої схеми організації зворотного лізингу для придбання необхідного обладнання при впровадженні автоматизованої системи обліку оплати проїзду мінімізує витрати на фінансування як для підприємств транспорту, так і для місцевої влади.

Політично-економічна криза в Україні призвела до суттєвого зменшення платоспроможності підприємств транспорту, що знизило попит на банківське кредитування через високі кредитні ставки. Тому залучення страхових резервів страховиків вирішить проблему недостатності фінансових ресурсів та збільшить інвестиційний потенціал підприємств транспорту.

Перспективи подальших досліджень є виявлення джерел погашення лізингових платежів підприємствами транспорту не збільшуючи вартість проїзду.

Список літератури

1. Домашенко Ю.В. Лізинг і лізингові операції в сільському господарстві [Текст] / Ю.В. Домашенко // Економіка АПК. – 2004. – № 10. – С. 118–122.
2. Дорофєєва О.В. Оптимізація джерел фінансування лізингових проєктів [Текст] / О.В. Дорофєєва // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №8 (50). – С. 34–39.
3. Дорофєєва О.В. Диверсифікація ризиків фінансування лізингової діяльності [Текст] / О.В. Дорофєєва // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №5(23). – С. 34–39.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» від 17 січня 2017 року № 1812-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1812-19>.
5. Закон України «Про страхування» від 07 березня 1996 року № 85/96-ВР (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80/page3>.
6. Закон України «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 року № 723/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Кузьмінський В. Формування інвестиційних ресурсів фінансово-промислових груп на засадах фінансового лізингу [Текст] / В. Кузьмінський // Банківська справа. – 2003. – № 3. – С. 72–77.
8. Макела П. Організація пасажирського транспорту: досвід Фінляндії та можливості його застосування в Україні [Текст] / П. Макела // Економічний часопис - XXI. – 2004. – № 5. – С. 6–9.
9. Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності за 2009-2015 роки (Державна служби статистики України / Економічна статистика / Економічна діяльність / Основні засоби) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження напрямів інвестування галузей економіки за рахунок коштів страхових резервів» від 17 липня 2002 року № 1211 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1211-2002-%D0%BF>.
11. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності за 2009-2016 роки (Державна служби статистики України / Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Шумелда Я. П. Страхування лізингових операцій [Текст] / Я. П. Шумелда, І. В. Білик, М. М. Федірко // Фінанси України. – 2000. – № 5. – С. 129–133.

References

1. Domashenko, Yu.V. (2004). Lizynh i lizynhovi operatsii v sil'skomu hospodarstvi [Leasing and leasing operations in agriculture]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of economics*, 10, 118-122 [in Ukrainian].
2. Dorofeieva, O.V. (2005). Optymizatsiia dzherel finansuvannia lizynhovykh proektiv [Optimization of sources of financing of leasing projects]. *Aktua'ni problemy ekonomiky - Actual problems of economic*, 8 (50), 34-39 [in Ukrainian].
3. Dorofeieva, O.V. (2003). Dyversyfikatsiia ryzykiv finansuvannia lizynhovoii diial'nosti [Diversification of risks of financing leasing activity]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of economic*, 5(23),

- 34-39 [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo vprovadzhennia avtomatyzovanoi systemy obliku opłaty proizdu v miskomu pasazhyrskomu transporti» vid 17 sichnia 2017 r. № 1812-VIII [Law of Ukraine of January 17, 2017 № 1812-VIII «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine regarding the introduction of an automated payment system for the payment of fares in urban passenger transport»]. (2017, 17 January). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/lavs/show/1812-19> [in Ukrainian].
 5. Zakon Ukrainy «Pro strakhuvannia» vid 7 bereznia 1996 r. № 85/96-VR [Law of Ukraine of 7 March, 1996 № 85/96-VR «About insurance»]. (1996, 7 March). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/85/96-%D0%B2%D1%80/page3> [in Ukrainian].
 6. Zakon Ukrainy «Pro finansovyj lizynh» vid 16 hrudnia 1997 r. № 723/97-VR [Law of Ukraine of 16 December, 1997 № 723/97-VR «About financial leasing»]. (1997, 16 December). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/723/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
 7. Kuzminskyj, V. (2003). Formuvannia investytsijnykh resursiv finansovo-promyslovykh hrup na zasadakh finansovoho lizynhu [Formation of investment resources of financial and industrial groups on the basis of financial leasing]. *Bankivska sprava - Banking*, 3, 72-77 [in Ukrainian].
 8. Makela, P. (2004). Orhanizatsiia pasazhyrskoho transportu: dosvid Finliandii ta mozhlyvosti joho zastosuvannia v Ukraini [Organization of passenger transport: the experience of Finland and the possibilities of its application in Ukraine]. *Ekonomichnyj chasopys-XXI - Economic Annals-XXI*, 5, 6-9 [in Ukrainian].
 9. Naiavnist i stan osnovnykh zasobiv za vydamy ekonomichnoi diialnosti za 2009-2015 r. [Availability and condition of fixed assets by economic activity for the years 2009-2015]. *vvv.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://vvv.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
 10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia napriamiv investuvannia haluzej ekonomiky za rakhunok koshtiv strakhovykh rezerviv» vid 17 lypnia 2002 r. № 1211 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17 July, 2002 № 1211 «On Approval of Directions of Investing in the Economic Sectors at the Expense of insurance provisions»]. *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/lavs/show/1211-2002-%D0%BF> [in Ukrainian].
 11. Chystyj prybutok (zbytok) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti za 2009-2016 roky [Net profit (loss) of enterprises by types of economic activity for the years 2009-2016]. *http://vvv.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://vvv.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
 12. Shumelda, Ya. P., Bilyk, I. V., & Fedirko, M. M. (2000). Strakhuvannia lizynhovykh operatsij [Insurance of leasing operations]. *Finansy Ukrainy - Finance Ukraine*, 5, 129-133 [in Ukrainian].

Tatiana Melnyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Leasing as a Source of Funding for the Implementation of an Automated Payment for Fare System

The purpose of the article is to substantiate the feasibility of using leasing operations as the most effective source of financing for transport enterprises, recommendations on the use of reverse leasing and attraction of technical (mathematical) reserves of insurance companies to finance implementation programs automated payment for fare system.

This article lists preferences when using an automated payment for fare system for the population, local authorities and the state. This article lists the main elements of the automated payment for fare system. This article studied different sources of financing (lease, instalment, bank credit, leasing) for the purchase of necessary equipment for transport companies and clearing centre. This article characterized by different approaches (issue of shares, issue of bonds, banking factoring, bank credit) to the financing of the leasing.

It is proposed to involve the insurance company resources to finance leasing in the transport sector. It is proposed to use a reverse leasing for the purchase of necessary equipment for clearing centre and transport enterprises.

leasing, automated payment for fare system, leaseback, sources of finance leasing, placement of insurance reserves of insurers, leasing scheme, financing transport funding

Одержано (Received) 06.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 339.524

Т.В. Руда, канд. екон. наук, ст. наук. співроб.

Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна

А.В. Артеменко

Одеська митниця Державної фіскальної служби України, м. Одеса, Україна

Нормативно-правове регулювання питань здійснення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними

У статті розкрито основні аспекти нормативно-правового регулювання питань здійснення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними. Зокрема, досліджено митні формальності на морському і річковому транспорті, особливості митного оформлення суден закордонного плавання та специфіку пропуску через митний кордон рибної продукції. Проаналізовано Технологічну схему здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними у пунктах пропуску через державний кордон. Окреслено сутність та особливості функціонування інформаційної системи портового співтовариства. Наведено характеристику Порядку використання митних формальностей на морському та річковому транспорті. Окреслено особливості надання та опрацювання попередньої інформації при здійсненні процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними.

нормативно-правове регулювання, митний контроль та митне оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними, митні формальності на морському і річковому транспорті, інформаційна система портового співтовариства

Т.В. Руда, канд. екон. наук, ст. научн. сотр.

Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина

А.В. Артеменко

Одесская таможня Государственной налоговой службы Украины, г. Одесса, Украина

Нормативно-правовое регулирование вопросов осуществления процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ими

В статье раскрыты основные аспекты нормативно-правового регулирования вопросов осуществления процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ими. В частности, исследованы таможенные формальности на морском и речном транспорте, особенности таможенного оформления судов заграничного плавания и специфику пропуску через таможенную границу рыбной продукции. Проанализирована Технологическая схема осуществления таможенного контроля водных транспортных средств перевозчиков и товаров, перемещаемых ими в пунктах пропуску через государственную границу. Определены сущность и особенности функционирования информационной системы портового сообщества. Приведена характеристика Порядка использования таможенных формальностей на морском и речном транспорте. Определены особенности предоставления и обработки предварительной информации при осуществлении процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ими.

нормативно-правовое регулирование, таможенный контроль и таможенное оформление водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ими, таможенные формальности на морском и речном транспорте, информационная система портового сообщества

Постановка проблеми. За сучасних умов євроінтеграційних перетворень особливої актуальності набувають питання нормативного врегулювання процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними. У першу чергу, це обумовлено тим, що саме водний транспорт

функціонує у міжнародній сфері, що й обумовлює необхідність уніфікації вітчизняного митного законодавства із міжнародними нормами і стандартами у даній сфері.

Здебільшого, проблемні питання, що виникають між учасниками митних правовідносин спричинені неоднозначністю й складністю чинних нормативно-правових актів, що регламентують здійснення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів. Таким чином, доцільним є дослідження вітчизняної нормативно-правової бази з даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи те, що тематика дослідження є вузькоспеціалізованою, на сьогодні кількість наукових праць у даній сфері є обмеженою. Проте, доцільно виділити науковців та фахівців-практиків, що займаються дослідженням проблем автоматизації митних процедур на водному (морському) транспорті. Зокрема, у роботах Б.І. Мороза, О.О. Дяченко [4, С. 55-64] розкрито основні аспекти розробки автоматизованої системи митного контролю на морському транспорті та практичні аспекти застосування методів обробки інформації у Єдиній автоматизованій інформаційній системі (САІС). Незважаючи на фундаментальність отриманих результатів, додаткового вивчення потребують питання, що стосуються нормативного врегулювання з питань автоматизації процедур митного оформлення та контролю та водному транспорті.

Постановка завдання. Таким чином, метою написання статті є аналіз нормативно-правового регулювання питань здійснення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними з метою реалізації закордонного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система законодавчої регламентації здійснення митних процедур на водному транспорті охоплює: Митний кодекс України (далі – МКУ), наказ Державної митної служби України від 17.09.2004 р., Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995, постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012р. №451 «Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів, перевізників і товарів, що переміщуються ними», наказ Міністерства фінансів України від 10.03.2015р. №308 «Про затвердження Порядку виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті», наказ ДФС України від 27.01.2015р. №34 «Про затвердження Методичних рекомендації щодо здійснення митних процедур в міжнародних пунктах пропуску через державний кордон України для морського (річкового) і поромного сполучення при переміщенні товарів у контейнерах».

МКУ на сьогодні є основним нормативно-правовим актом, що регламентує здійснення державної митної справи в Україні. Так, главою 30 МКУ визначено митні формальності на морському і річковому транспорті.

Зокрема, ст. 207 МКУ закріплено тривалість перебування суден закордонного плавання під митним контролем. Судно закордонного плавання протягом усього часу стоянки в порту перебуває під митним контролем. Орган доходів і зборів має право в цей період здійснювати огляд і переогляд судна, пломбування та опечатування його окремих трюмів і приміщень, де розміщені товари, підстави для ввезення на митну територію України, вивезення за межі митної території України чи транзит через територію України яких відсутні.

Відповідно до ст. 208 МКУ залежно від водотоннажності і призначення суден закордонного плавання їх митне оформлення проводиться у строк, який визначається керівником органу доходів і зборів за погодженням з керівником відповідного органу охорони державного кордону України та іншими контрольними службами. При цьому, митне оформлення суден закордонного плавання здійснюється цілодобово у такій черговості: 1) аварійні судна; 2) пасажирські судна; 3) вантажно-пасажирські судна; 4) лінійні судна; 5) танкерні судна; 6) інші судна у порядку їх прибуття.

Окрім того, у МКУ визначено місця здійснення митного контролю на морському та річковому транспорті. Так, відповідно до ст. 209 МКУ органи доходів і зборів здійснюють митний контроль на морському та річковому транспорті в зонах митного контролю на територіях морських та річкових портів, а також в акваторіях портів, відкритих для міжнародних перевезень. Окрім того, якщо судно закордонного плавання внаслідок аварії, стихійного лиха або інших обставин, що мають характер непереборної сили, не в змозі досягти одного з місць здійснення митного контролю на митній території України, вивантаження з нього товарів допускається у місцях, де немає органів доходів і зборів. У таких випадках капітан судна повинен вжити всіх необхідних заходів для забезпечення зберігання цих товарів та пред'явлення їх найближчому органу доходів і зборів. Ст. 210 МКУ визначено процедуру митного контролю за вантажними операціями у водному сполученні.

Вивезення за межі митної території України товарів, вивантажених із судна закордонного плавання на тимчасове зберігання у разі транзиту в межах одного пункту пропуску, а також у разі відмови у пропуску товарів через митний кордон України чи у разі визнання товарів такими, що ввезені помилково, здійснюється перевізником і окремого дозволу органу доходів і зборів не потребує. Здійснювати будь-які інші операції з такими товарами без дозволу органу доходів і зборів забороняється.

З метою надання органам доходів і зборів можливості оцінити ризики при ввезенні товарів на митну територію України морськими (річковими) суднами перевізник може надавати органу доходів і зборів відомості щодо цих товарів в електронному вигляді у форматі міжнародних стандартів обміну електронною інформацією.

Ст. 211 МКУ визначено процедуру митного контролю суден закордонного плавання, що прибувають на митну територію України на нетривалий час. Так, судно закордонного плавання, яке заходить у відкритий для міжнародних водних перевезень порт для поповнення запасів води, палива, продовольства, проведення термінових ремонтних робіт на строк до п'яти діб, митному оформленню не підлягає, але перебуває під митним контролем до його відправлення. При цьому, товари (крім припасів), які навантажуються на це судно, підлягають митному оформленню на загальних підставах.

Окремим питанням у МКУ висвітлено специфіку митного оформлення рибної продукції, виробленої українськими суднами в межах Азово-Чорноморського басейну. Зокрема, відповідно до ст. 212 МКУ митне оформлення рибної продукції, виробленої українськими суднами в межах Азово-Чорноморського басейну, здійснюється без оформлення митної декларації. Оподаткування зазначеної продукції здійснюється відповідно до Податкового кодексу України та МКУ.

Окрім того, МКУ врегульовано митне оформлення суден, побудованих чи придбаних за кордоном або проданих за кордон. Так, відповідно до ст. 212 МКУ митне оформлення придбаного або побудованого резидентом за межами митної території України судна здійснюється в режимі імпорту під час його першого заходу в один з українських портів після набуття резидентом права власності на таке судно. При цьому, митне оформлення придбаного нерезидентом на митній території України судна здійснюється в режимі експорту, якщо воно вивозиться за межі митної території України.

Ст. 214 МКУ визначено умови отримання дозволу від органу доходів і зборів на відправлення судна закордонного плавання, зокрема, органи управління портом не дозволяють капітанові судна закордонного плавання виходити з акваторії порту без відмітки органу доходів і зборів на відповідному судовому документі. При цьому, для тимчасового відходу судна з порту у зв'язку з дією обставин непереборної сили,

стихійним лихом, а також з метою рятування людей дозвіл органу доходів і зборів не обов'язковий.

Незважаючи на те, що на сьогодні у МКУ імплементовано значну частку європейських стандартів здійснення митної справи й передбачено певні спрощення при провадженні митних процедур на водному транспорті, додаткового нормативного врегулювання потребують питання, що стосуються митного контролю та оформлення особливих транспортних засобів морського та річкового транспорту (поромних засобів, яхт та ін.) та деяких видів вантажів, стосовно яких необхідним є застосування додаткових (або спеціальних) форм митного контролю та митного оформлення.

Варто відмітити, що серед нормативних актів, що регулюють питання переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України є акти різної правової сили: акти Кабінету Міністрів України, акти Міністерства фінансів України, відомчі та інші акти, що встановлюють обсяг та зміст митних формальностей при переміщенні товарів через митний кордон України різними видами транспорту, в тому числі акти, які в тій чи іншій мірі стосуються визначення цілої низки формальностей на морському і річковому транспорті. Особливе місце серед таких актів займають технологічні схеми. При цьому, технологічні схеми митного та інших видів контролю є письмово-графічним документом, що відображає процедуру митно-прикордонного оформлення всіма державними службами, які взаємодіють на території / акваторії порту за місцем, ціллю, часом, завданнями.

Типова технологічна схема здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними у пунктах пропуску через державний кордон (далі – ТС), затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2012р. № 451, визначає відповідно до МКУ послідовність дій посадових осіб органів доходів і зборів під час здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними через митний кордон України у пунктах пропуску для морського, річкового та поромного сполучення через державний кордон.

Зокрема, відповідно до п. 2 ТС митне оформлення та митний контроль водних транспортних засобів і переміщуваних ним товарів здійснюється виключно органом доходів і зборів у законодавчо визначеному порядку. Його форма та обсяг визначаються на підставі результатів системи управління ризиками.

П. 5 ТС нормативно визначено подання попередньої інформації про прибуття водного транспортного засобу. Зокрема, агентська організація (морський агент) зобов'язана не пізніше ніж за одну добу до прибуття судна закордонного плавання в порт призначення на митній території України подати митному органу, в зоні діяльності якого розташований такий порт, інформацію в електронному вигляді за формою, встановленою Мінфіном, про товари, прийняті до перевезення у контейнерах в порт призначення на митній території України. В цьому випадку подана інформація використовується органами доходів і зборів для визначення форми та обсягу митного контролю. У випадку не подання такої інформації органи управління портом не надають дозволу на вхід судна закордонного плавання до акваторій порту. Проте, ця норма не застосовується у випадку виникнення форс мажорних обставин.

П. 6-14 ТС визначено особливості здійснення процедури митного контролю водних транспортних засобів, що передбачає взаємодію органів доходів і зборів, органу охорони державного контролю та органів управління портом.

Відповідно до п.16 ТС декларування судна закордонного плавання, що використовується виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України, здійснюється без подання митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа. Відомості про нього зазначаються в генеральній (загальній) декларації. При цьому, декларування судна, що переміщується через

митний кордон України як товар на підставі зовнішньоекономічного договору (контракту), здійснюється у відповідному митному режимі з поданням митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа, що заповнюється в установленому Мінфіном порядку. Окремим питанням у даному пункті виписано особливості декларування яхт та плавучих засобів для дозвілля та спорту, які переміщуються з метою некомерційного використання. У такому випадку застосовуються декларації тимчасового ввезення (вивезення) яхти, форма якої наведена у додатку ТС, з одночасним наданням зобов'язання капітана судна про зворотне вивезення за межі митної території України (вивезення на митну територію України). У випадку перебування яхти у пункті пропуску менше 30 днів її декларування може здійснюватися із застосуванням генеральної (загальної) декларації без подання інших супровідних документів. Окрім того, п.16 визначено особливості процедури оформлення та порядок подання митної декларації яхти та товарів, що перебувають на її борту.

Відповідно до п.17 ТС метою митного огляду судна закордонного плавання є перевірка відомостей, зазначених у поданих органу доходів і зборів документах. У випадку виявлення контрабанди та порушення митних правил посадова особа орган доходів і зборів має право продовжити строк перебування судна закордонного плавання під митним кордоном.

Після завершення митного контролю орган доходів і зборів проводить реєстрацію документів, у яких відображаються результати митного контролю та митного оформлення.

П. 21-23 ТС визначено порядок дій учасників митних правовідносин при здійсненні митного контролю суден. Окремо п. 24 окреслено особливості здійснення цієї митної процедури стосовно товарів, що перевозяться у контейнерах.

При цьому, основні аспекти процедури пропуску через державний кордон водних транспортних засобів регламентуються Технологічною схемою пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженою постановою КМУ від 21 травня 2012 р. № 451.

Варто зазначити, що постановою КМУ від 3 липня 2013 р. №533 внесено зміни до постанови КМУ від 21 травня 2012 р. № 451, зокрема, визначено сутність інформаційної системи портового співтовариства (далі – ІСПС), під якою прийнято розуміти організаційно-технічну систему, що надає можливість за допомогою технічних і програмних засобів адміністрації порту, державним органам, уповноваженим здійснювати відповідні види контролю в пунктах пропуску через державний кордон, портовим операторам, агентським організаціям (морським агентам) та експедиторам, іншим суб'єктам господарювання, що провадять свою діяльність у морському порту щодо транспортування або обробки товарів, контейнерів і транспортних засобів (далі - суб'єкти господарювання, що провадять свою діяльність у морському порту), накопичувати, перевіряти, обробляти, зберігати та передавати інформацію і документи в електронній формі, необхідні для здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю та оформлення товарів і транспортних засобів, та відповідає законодавству України про електронний документообіг. Окрім того, у зазначеному документі визначено завдання ІСПС, структуру й формат обміну даними за використання даної системи.

У 2014 році за ініціативою державного підприємства «Адміністрація морських портів України» (далі – АМПУ), постановою КМУ від 07 червня 2015 р. № 491 внесено зміни до постанови КМУ від 21 травня 2012 р. № 451, якими фактично розбалансовано законодавство в частині процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними.

Так, цими змінами з законодавства виключено поняття «вільна практика» (необхідно визнати, що це є правильним кроком, з огляду на те, що в національному законодавстві поняття «вільна практика» мала суттєво викривлене тлумачення).

Принциповою зміною стало те, що після набрання чинності постановою КМУ від 07 червня 2015 р. № 491, прикордонний, митний та інші види контролю суден закордонного плавання, розклад або графік руху яких передбачає послідовний захід у межах територіального моря і внутрішніх вод України в декілька українських портів за місцем розташування одного митного органу, здійснюються тільки під час прибуття зазначених суден із-за кордону в перший порт України, а під час вибуття - тільки в останньому порту України. Фактично у цьому випадку судна між портами переміщуються без закриття кордону.

Така норма законодавства повністю руйнує Порядок виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 09.10.2012 № 1066 (далі – Порядок № 1066) в частині контролю за вивезенням експортних товарів. Так, у разі надходження товарів до порту за експортними митними деклараціями (далі – МД) з інших митниць, митниці відправлення повідомляються про доставку товарів до пункту пропуску вивезення, шляхом внесення відповідної інформації до Єдиної автоматизованої інформаційної системи митних органів інформації (далі – ЄАІС). У разі вибуття судна з порту без закриття кордону внести інформацію до ЄАІС про вивезення згаданих експортних товарів немає можливості через те, що такі дії суперечить вимогам частини шостої ст. 321 МКУ (частиною шостою ст. 321 МКУ визначено, що при експорті товарів перебування їх під митним контролем закінчується після перетинання ними митного кордону України). Водночас, немає можливості проконтролювати переміщення експортних товарів до іншого порту (порту де товари дійсно будуть вивезені за межі митної території України) через неврегульованості подібних випадків відповідно до Порядку № 1066. У цьому випадку експортна МД оформлена у зоні діяльності іншої митниці виконує функцію документа контролю за переміщенням товарів тільки до моменту внесення до ЄАІС інформації про доставку товарів до першого порту заходу судна. При цьому, під час оформлення експортної МД у іншій митниці декларант не може знати чи переміщуватиметься судно з відкритим кордоном до іншого пункту пропуску.

Крім цього, враховуючи положення ст. 1 Закону України «Про транзит вантажів» та ст. 90 МКУ переміщення товарів у контейнерах на судні з відкритим кордоном між двома пунктами пропуску є переміщенням товарів у режимі прохідного транзиту. Згідно вимог ст. 94 МКУ та ст. 6 Закону України «Про транзит вантажів» такі переміщення мають здійснюватись на підставі МД TP80AA та в порядку визначеному розділом IV Порядку № 1066.

З огляду на вимоги ст. 91, 194 та 259 МКУ товари у контейнерах, що надходять на судні до пункту пропуску для морського сполучення та в подальшому на цьому ж судні з відкритим кордоном направляються до іншого українського морського порту, мають ввозитись на територію України на підставі попередньої декларації, а контроль за їх переміщенням має здійснюватись в порядку визначеному розділом III Порядку № 1066.

Проблемою при цьому є митне оформлення ввезення ордерних контейнерів з товарами та контейнерів на пред'явника. А саме, на момент ввезення таких контейнерів ще невідомо ввозяться товари з метою імпорту чи транзиту.

Наказом Міністерства фінансів України від 10 березня 2015р. №308 затверджено Порядок виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті (далі – Порядок). В узагальненому вигляді новації затвердженого документа наведено на рис. 1.

Рисунок 1 – Характеристика Порядку виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті

Джерело: розроблено авторами.

Варто зазначити, що у Порядку виписано послідовність та особливості здійснення процедур митного контролю та митного оформлення із врахуванням специфіки водного транспорту.

Окрім того, у даному документі визначено процедуру застосування до судна вільної практики, під якою розуміють заходження судна закордонного плавання в порт та початок вантажних операцій без участі комісії на борту судна за рішенням уповноважених здійснювати відповідний контроль державних органів, що приймається на підставі відомостей, отриманих до прибуття судна, відповідно до Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 р.

Таким чином, при застосуванні до судна основних принципів вільної практики представник агентської організації (морський агент) подає митниці заявку з повідомленням про необхідність її застосування. Порядок подання такої заявки є аналогічним до того, що передбачений при оформленні Заявки на здійснення митного контролю судна. Єдиною відмінністю є те, що вона подається не пізніше, ніж за добу до прибуття судна в порт призначення на митній території України.

Разом із Заявкою про вільну практику надаються електронні або паперові копії:

- генеральної (загальної) декларації;
- декларації про вантаж;

- суднової ролі;
- списку пасажирів (за наявності);
- транспортних (перевізних) документів.

Документи можуть надаватись у паперовому або ж електронному вигляді з використанням ІСПС чи ж у вигляді електронного повідомлення, завіреного електронним цифровим підписом.

При цьому, саме поняття «вільна практика» виключено із законодавства постановою КМУ від 21 травня 2012 р. № 451.

Згідно вимог цього нормативного документу, під час здійснення митних формальностей відносно суден закордонного плавання та товарів, що переміщуються цими судами, посадові особи митниці мають здійснювати облік товарів та водних транспортних засобів за допомогою низки функціональних модулів (Журналів обліку), що є складовими частинами АСМО «Інспектор»

Станом на сьогоднішній день згадані Журнали обліку у АСМО «Інспектор» відсутні. Таким чином під час здійснення митних формальностей відносно суден закордонного плавання та товарів, що переміщуються цими судами, посадові особи митниці не мають можливості дотриматись вимог Порядку в частині ведення відповідних Журналів обліку.

Посадові особи митниці фактично поставлені перед вибором або порушувати згадані вимоги Порядку, або припинити будь-які оформлення суден закордонного плавання та товарів, що переміщуються цими судами.

У другому розділі Порядку виписано митні формальності відносно судна, що передбачає: підготовку до митних формальностей, здійснення митних формальностей відносно судна, що прибуває на митну територію України, здійснення митних формальностей відносно судна, що вибуває за межі митної території України, формування та реєстрація суднової справи.

Третій розділ Порядку визначає основні аспекти здійснення митних формальностей відносно товарів, які переміщуються на судах при ввезенні з-за кордону, у випадку вивезення за кордон.

Четвертим розділом Порядку окреслено особливості здійснення митних формальностей відносно суден і товарів, що переміщуються ними, а саме: порядок здійснення митних формальностей відносно суден каботажного плавання, суден лоцманської та інших служб порту, військових кораблів та суден військово-морських сил, круїзних суден, при поромних перевезеннях.

У п'ятому розділі аналізованого документу наведено Порядок надання попередньої інформації про товари, прийняті до перевезення у контейнерах у порт призначення на митній території України.

Зокрема, визначено, що попередня інформація про товари, прийняті до перевезення у контейнерах в порт призначення на митній території України, як уже зазначалось, подається агентською організацією (морським агентом) не пізніше ніж за одну добу до прибуття судна в порт на митній території України, надсилаючи її на визначену поштову скриньку ДФС України в мережі Інтернет за структурою та у форматі, узгодженими ДФС України з кожною із агентських організацій (з кожним з морських агентів) шляхом укладення угоди про інформаційний обмін і відповідного протоколу, а у разі застосування ІСПС – до ІСПС на підставі Угоди про інформаційне співробітництво, укладеної агентською організацією (морським агентом) з державним підприємством «Адміністрація морських портів України».

У випадку ж коли товари були прийняті до перевезення в портах інших держав Азово-Чорноморського басейну менше ніж за одну добу до прибуття судна в порт на митній території України, попередня інформація подається одразу після виходу судна з

останнього іноземного порту з додатковим зазначенням дати та часу його виходу судна.

Дана інформація перевіряється на відповідність визначеній структурі й формату та розміщується в ЄАІС ДФС України. Окрім того, Порядком передбачено процедуру коригування попередньої інформації, яка у подальшому опрацьовується за допомогою системи управління ризиками на основі чого визначається форма й обсяг митних формальностей, зокрема, застосування технічних засобів митного контролю (сканування за допомогою випромінюючих установок), використання ваговимірjuвальних пристроїв, митний огляд. Інші форми контролю визначаються та застосовуються у пункті пропуску тільки у разі, якщо це необхідно для дотримання законодавства з питань державної митної справи. Після визначення форм та обсягу митних формальностей ДФС України інформацію про них направляє агентській організації (морському агенту). Та до митниці в зоні діяльності якої знаходиться порт.

У випадку, якщо в порту використовується ІСПС, інформація подається агентській організації (морському агенту) саме шляхом її використання не пізніше ніж через дванадцять годин після надходження інформації агентської організації (морського агента) на визначену ДФС України скриньку.

За використання ІСПС, інформація, що подається агентській організації (морському агенту), направляється ДФС України з визначеної поштової скриньки ДФС України в мережі Інтернет до ІСПС на поштову скриньку, визначену Угодою про інформаційне співробітництво, укладеною державним підприємством «Адміністрація морських портів України» та ДФС України. Така інформація також опрацьовується системою управління ризиками на основі чого здійснюється відбір митних формальностей. У випадку, коли системою управління ризиками не визначено застосування митних формальностей, то в інформації, що подається агентській організації (морському агенту), відомості про митні формальності будуть відсутні. При цьому, відсутність таких даних не означає звільнення від обов'язкового дотримання порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України.

У Порядку вказано, що митницями інформація приймається у цілодобовому режимі. Інформація щодо форм митних формальностей, визначених на основі застосування системи управління ризиками розміщується в Журналі обліку товарів при ввезенні та використовується для обліку товарів, що ввозяться, визначення форм митних формальностей, що підлягають виконанню при вивантаженні судна, здійсненні операцій з товарами в порту та при вивезенні їх з території порту.

При цьому, зазначається, що форми й обсяг митних формальностей можуть бути змінені під час або після вивантаження судна з урахуванням фактичної інформації (наявних товарів, фізичного стану контейнера, упаковки тощо) чи при здійсненні безпосередньо в пункті пропуску митного контролю та митного оформлення товарів із застосуванням митної декларації. У випадку подання попередньої інформації з порушенням встановленого порядку, форми й обсяг митних формальностей щодо товарів визначаються під час митного контролю та оформлення товарів у пункті пропуску через державний кордон України.

Ще одним документом, що регламентує здійснення митних процедур на водному транспорті є наказ ДФС України від 27.01.2015р. №34, яким затверджено Методичні рекомендації щодо здійснення митних процедур в міжнародних пунктах пропуску через державний кордон України для морського (річкового) і поромного сполучення при переміщенні товарів у контейнерах. Наказ прийнято з метою реалізації Рамкових стандартів безпеки й полегшення світової торгівлі, ухвалених Всесвітньою митною організацією у червні 2005 року, забезпечення прискорення митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України в пунктах пропуску для морського (річкового) і поромного сполучення.

У зазначених методичних рекомендаціях наведено процедуру визначення форм та обсягів митного контролю, що застосовуватимуться в пунктах пропуску для морського (річкового) і поромного сполучення до товарів, які переміщуються в контейнерах за використання системи управління ризиками. Окремим питанням визначено перелік інформації, що підлягає аналізу, а також конкретизовано процедуру організації аналізу інформації про переміщувані товари та використання його результатів.

Новацією цього документу є те, що митницям рекомендовано створити групи аналізу інформації. Зазначимо, що відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 24 травня 2012 року №597 (Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України) аналіз, виявлення та оцінка ризиків здійснюються митними органами та їх структурними підрозділами в межах їх компетенції, тому рекомендація створити окремі групи аналізу є досить дискусійною й незрозумілою з точки зору організації цього процесу.

Відповідно до наказу Державної фіскальної служби № 34 рекомендація від фахівців групи аналізу інформації про застосування митного контролю є підставою для прийняття рішення щодо його проведення. За відсутності рекомендації посадова особа митниці, яка здійснює митний контроль, може ініціювати прийняття рішення про проведення митного огляду виключно у разі виявлення нормативно визначених підстав за результатами вивчення документів і відомостей, що не аналізувались фахівцями групи аналізу інформації про переміщувані товари. Окрім того, ці методичні рекомендації не містять детальних інструкцій щодо послідовності дій посадових осіб митних органів при виконанні цих рекомендацій та опис компетенції груп аналізу інформації, що може створити передумови для суб'єктивного прийняття рішень та активізації корупції.

Певні аспекти здійснення митних формальностей на морському транспорті містяться у Кодексі торговельного мореплавства України від 23.05.1995р. Також варто відмітити, що значну роль у регулюванні митних формальностей на морському транспорті відіграють міжнародні договори, до яких приєдналась Україна.

Ще одним джерелом регулювання митних формальностей на морському транспорті є правові звичаї. У митній сфері їх найчастіше використовують при митному оформленні товарів і транспортних засобів, що переміщуються через державний кордон України морським транспортом та при визначенні митної вартості товару.

Крім цього, останнім часом активно намагається впливати на законодавство з питань здійснення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними АМПУ видаючи у різних портах свої технологічні схеми, нав'язуючи їх, у тому числі, митницям, в зоні діяльності яких є пункти пропуску для морського сполучення. Цими технологічними схемами АМПУ намагається унормовувати, у тому числі, строки пред'явлення органу доходів і зборів товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тривалість перебування їх під митним контролем, форми та обсяги контролю

Відповідно до вимог частини 2 статті 246 МКУ, порядок виконання митних формальностей при здійсненні митного оформлення визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, якщо інше не передбачено Кодексом. У відповідності до цієї статті наказом Міністерства фінансів України від 10.03.2015 № 308 затверджено Порядок виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті.

Згідно другого абзацу пункту 4 розділу 1 зазначеного Порядку, у разі впровадження в морських (річкових) портах ІСПС контролюючі органи, експедитори, морські агенти, інші учасники процесу оформлення товарів і транспортних засобів використовують її відповідно до вимог пунктів 7 та 10 Типової технологічної схеми пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженої постановою КМУ від 21 травня 2012 р. № 451 (далі – Типова ТС пропуску).

Відповідно до пункту 7 Типової ТС пропуску, АМПУ з метою впровадження, забезпечення функціонування та розвитку інформаційної системи портового співтовариства:

1) визначає:

- структуру та формат обміну даними в інформаційній системі портового співтовариства;
- форми електронних документів;
- технічні та технологічні умови створення, впровадження і функціонування інформаційної системи портового співтовариства;
- порядок і умови підключення та використання інформаційної системи портового співтовариства;

2) розробляє:

- плани заходів щодо створення, впровадження та розвитку інформаційної системи портового співтовариства;
- плани заходів щодо застосування документів в електронній формі замість документів на папері;
- технологічні схеми обробки і оформлення осіб, транспортних засобів, товарів, у тому числі вантажів та багажу, пасажирів у морських портах з використанням інформаційної системи портового співтовариства.

Зазначені документи затверджуються АМПУ. У разі коли документи (або зміни до них), зазначені в абзацах десятому, шістнадцятому і сімнадцятому цього пункту, стосуються виконання функцій державними органами, уповноваженими здійснювати відповідні види контролю в пунктах пропуску через державний кордон, вони затверджуються за погодженням з відповідними органами.

Таким чином, АМПУ не може визначати порядок виконання митних формальностей, а також з огляду на вимоги статей 320 – 322 МКУ, встановлюватись строки пред'явлення органу доходів і зборів товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тривалість перебування під митним контролем, форми та обсяги контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, варто відмітити, що нормативно-правовому регулюванню митних формальностей на водному транспорті властиві певні особливості, а саме: по-перше, у цій сфері широко використовуються міжнародні договори, оскільки специфіка даного виду транспорту вимагає цього. По-друге, у цій сфері частіше використовуються **звичаєві** норми, що не властиво іншим інститутам митної справи. По-третє, діяльність морського транспорту пов'язана з переміщенням одразу великої маси вантажів, що потрібно враховувати при розробці й застосуванні відповідних нормативних актів.

Окрім того, доцільно зазначити, що нормативно-правова база з питань здійснення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів і товарів, що переміщуються ними у пунктах пропуску через державний кордон України є суттєво розбалансованою та потребує невідкладного доопрацювання й уточнення.

Неузгодженість та певною мірою суперечність багатьох норм митного законодавства у досліджуваній сфері вказує на необхідність напрацювання й прийняття низки нормативно-правових актів, у тому числі, й стосовно питань, що стосуються автоматизації митних процедур на водному транспорті. На сьогодні, як уже зазначалось, актуалізується необхідність використання ІСПС, проте, й описується альтернативний варіант здійснення процедур без використання цієї системи. Невпорядкованим є й процес інтеграції програмно-інформаційних комплексів розроблених ДФС. При цьому, не вироблено єдиних вимог до подання попередньої інформації (досить суттєвими є відмінності між вимогами до попередньої інформації, що подається до органів доходів і зборів без та з використанням ІСПС). Окрім того, суттєвого доопрацювання потребують питання, що стосуються імплементації ІСПС у програмно-інформаційні комплекси ДФС України, які на сьогодні функціонують розрізнено. Таким чином, перспективи подальших досліджень в даному напрямі полягають у напрацюванні конкретних змін до нормативно-правових актів, що регламентують питання митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними через митний кордон України.

Список літератури

1. Кодекс торговельного мореплавства України : кодекс [прийн. Верховною Радою України 23.05.1995] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Методичні рекомендації щодо здійснення митних процедур в міжнародних пунктах пропуску через державний кордон України для морського (річкового) і поромного сполучення при переміщенні товарів у контейнерах : наказ [видан. Державною фіскальною службою України від 27.01.2015 р. № 34] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Митний кодекс України : кодекс [прийн. Верховною Радою України 13.03.2012 № 4495-VI, редакція від 23.10.2013] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151>.
4. Мороз Б.І. Розробка автоматизованої системи митного контролю на морському транспорті [Текст] / Б.І. Мороз, О.О. Дяченко // Системні технології. – 2014. – Вип. 5. – С.55-64.
5. Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними : постанова [прийн. Кабінетом Міністрів України від 21.05.2012 р. № 451] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/451-2012-п>.
6. Порядок виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті : наказ [видан. Міністерством фінансів України від 10.03.2015 р. № 308] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

References

1. Kodeks torhovel'noho moreplavstva Ukrainy [Code of Merchant Shipping of Ukraine]. (1995). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Metodichni rekomendatsii schodo zdiysnennia mytnykh protsedur v mizhnarodnykh punktakh propusku cherez derzhavnyj kordon Ukrainy dlia mors'koho (richkovoho) i poromnoho spoluchennia pry peremischenni tovariv u kontejnerakh [Methodical recommendations for the implementation of customs procedures at international border crossing points of Ukraine for sea (river) and ferry services when moving containers in containers]. (2015). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukrain]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151> [in Ukrainian].
4. Moroz, B.I., & Diachenko, O.O. (2014). Rozrobka avtomatyzovanoi systemy mytnoho kontroliu na mors'komu transporti [Development of the automated system of customs control on sea transport]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy – System technologies*. 5, 55-64 [in Ukrainian].
5. Pytannia propusku cherez derzhavnyj kordon osib, avtomobil'nykh, vodnykh, zaliznychnykh ta povitrianykh transportnykh zasobiv pereviznykiv i tovariv, scho peremischuiut'sia nymy : postanova

- [Issues of passage through the state border of persons, car, water, rail and air transport of carriers and goods moved by them] (2012). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/451-2012-p> [in Ukrainian].
6. Poriadok vykonannia mytnykh formal'nostej na mors'komu ta richkovomu transporti [The procedure for the implementation of customs formalities on the sea and river transport] (2015). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

Ruda Tatiana, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior researcher
Research Center of Customs Affairs, Research Institute of Fiscal Policy, University of the Public Fiscal Service of Ukraine, Khmel'nitsky, Ukraine

Artemenko Andriy
Odessa Customs, State Fiscal Service of Ukraine, Odessa, Ukraine

Normative and Legal regulation of issues of implementing of Procedures of Customs Control and Customs Formalities of water vehicles and goods which are transported by them

The object of the article is analysis of Normative and Legal regulation of issues of implementing of Procedures of Customs Control and Customs Formalities of water vehicles and goods which are transported by them.

The main aspects of Normative and Legal regulation of issues of implementing of Procedures of Customs Control and Customs Formalities of water vehicles and goods which are transported by them are opened in the article. Particularly, Customs Formalities on sea and river vehicles, features of Customs Clearance of foreign voyage vessels and specificity of passage of fish products through the customs border are researched. The Technological Scheme of implementing of Customs Control of water vehicles of carriers and goods which are transported by them in Check Points on State Border is analyzed. The essence and features of functioning of Ports Community Information System are outlined. The characteristic of Order of implementing of Customs Formalities on sea and river vehicles is presented. Features of giving and processing of pre-information in the process of implementing of procedures of Customs Control and Customs Clearance of water vehicles and goods which are transported by them are outlined. Results of the research showed that the features of Normative and Legal regulation of issues of implementing of Procedures of Customs Control and Customs Formalities of water vehicles and goods which are transported by them are: International Agreements are wide used in this field; customary rules are used more often in this fields, than in other fields; activity of sea vehicles is related with passage of a lot of cargo and this issue has be included in the process of development and using of appropriate normative acts.

Besides, it is necessary to emphasize that the Normative and Legal base on implementing of Procedures of Customs Control and Customs Formalities of water vehicles and goods which are transported by them needs to be a little bit improved. In particularly, the issues on automation of Customs Procedures on water vehicles have to be concretized. The necessity to use the Ports Community Information System is a very relevant today, but at the same moment, the implementing of Customs Procedures without using of Ports Community Information System is described too. The process of integration of Program and Information Complexes which are developed by State Fiscal Service is disorderly. There are no unified requirements to giving of pre-information with using of Ports Community Information System and without using of it. The issues on integration of Ports Community Information System into Program and Information Complexes which are developed by State Fiscal Service needs essential improving.

legal regulation, customs control and customs clearance of water vehicles and goods moving by them, customs formalities on sea and river transport, information system of the port community

Одержано (Received) 18.07.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017
Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 339.543:656.073.5

Ю.О. Коновалов*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна***У.В. Романюк***Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна*

Сучасний стан автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними

У статті розкриті питання сучасного стану автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними. Зокрема, досліджено програмні комплекси, що використовуються для автоматизації процесів митного контролю та митного оформлення, та визначено переваги використання кожного з них. Крім того, визначено проблемні питання автоматизації митного контролю та оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними.

автоматизація, митний контроль, митне оформлення, автоматизована система, водні транспортні засоби, товари

Ю.О. Коновалов*Научно-исследовательский центр таможенного дела научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина***У.В. Романюк***Научно-исследовательский центр таможенного дела научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина*

Современное состояние автоматизации процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ними

В статье раскрыты вопросы современного состояния автоматизации процедур таможенного контроля и таможенного оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ними. В частности, исследованы программные комплексы, используемые для автоматизации процессов таможенного контроля и таможенного оформления, и определены преимущества использования каждого из них. Кроме того, определены проблемные вопросы автоматизации таможенного контроля и оформления водных транспортных средств и товаров, перемещаемых ними.

автоматизация, таможенный контроль, таможенное оформление, автоматизированная система

Постановка проблеми. Стан України на світовому ринку визначається, насамперед, його глобалізацією, яка посилюється. Глобалізація розвивається стрімкими темпами: компанії купують сировину в одній частині світу, переробляють його в іншій, а остаточне збирання продукції здійснюють в третій. Кінцевий же продукт може реалізовуватися у багатьох країнах, географія яких не обмежується одним континентом. Зважаючи на це, посилюються тенденції збільшення кількості угод щодо постачання сировини і товарів, причому більш дрібними партіями і з більшою періодичністю, що у свою чергу сприяє збільшенню документообігу. Така глобалізація ринків обумовлює зростаючу необхідність спрощення процедур торгівлі та підвищення ефективності процесів обміну інформацією. Питання спрощення процедур торгівлі все більшого значення набуває і для України в умовах інтеграції у європейські і світові ринки [12]. Одним з інструментів спрощення процедур для митниць і суб'єктів

зовнішньоекономічної діяльності є автоматизація. Автоматизація процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними, забезпечує дотримання заходів митно-тарифного регулювання, а також створення умов, які сприяють прискоренню товарообігу через митний кордон, що відіграє важливу роль в регулюванні зовнішньої торгівлі країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення досліджували такі вчені й практики, як Федотов О.П. [15], який вивчав питання впровадження в практику державної митної справи концепції «Єдиного вікна», З.Р. Шайхлісламов, Д.А. Янушкевич [16], що присвятили свою публікацію питанням розвитку інформаційних технологій під час митного оформлення товарів і транспортних засобів з урахуванням системи управління ризиками. Проте, відсутність комплексного дослідження сучасного стану автоматизації процедур контролю та митного оформлення саме водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними, призвело до появи дублюючих інформаційних систем, що значно ускладнюють роботу посадових осіб органів доходів і зборів та суміжних служб. Так, як Україна є морською державою та на її території є великі морські порти, то автоматизація митних процедур відкриває нові можливості перед митницями, в тому числі надає можливість обробки декларацій до прибуття вантажів на кордон і автоматизований випуск товарів при наявності необхідних гарантій і забезпечення. Крім того, це може спростити застосування систем управління ризиками та створить передумови для здійснення вибіркового контролю на підставі оцінки наявних ризиків, а також забезпечить збір даних для формування звітності за зовнішньоторговельними операціями.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є вивчення та аналіз сучасного стану автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день автоматизація процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними забезпечується за рахунок практичного застосування програмних продуктів ДФС України (Єдина автоматизована інформаційна система ДФС: «Єдине вікно» ДФС, АСМО «Інспектор», Система аналізу та управління ризиками), приватних структур (Інформаційна система портового співтовариства), крім того митницями розроблено власні програми (Електронний журнал обліку контейнерів «Червоний контейнер») для полегшення митного контролю з боку посадових осіб ДФС. Також запроваджуються у діяльність митниць прогресивні підходи до здійснення аналізу та оцінки ризиків до прибуття товарів у пункт пропуску на кордоні (Cargo Targeting System of World Customs Organization), розроблені Всесвітньою митною організацією.

В ДФС України створена Єдина автоматизована інформаційна система (далі - ЄАІС), яка об'єднує в собі всі програмно-технічні складові, необхідні для автоматизації процесів митного оформлення та контролю. Діюча в її складі автоматизована система митного оформлення «Інспектор» (АСМО) охоплює всі процеси митного контролю як всередині країни, так і на митних кордонах.

Для автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними в АСМО «Інспектор» передбачено наступні модулі: журнал реєстрації судових справ; журнал обліку товарів, що надходять на митну територію України на судах закордонного плавання та вивозяться із зони митного контролю і порту; журнал обліку товарів, що вивозяться за межі митної території України на судах.

Одним з основних модулів АСМО «Інспектор» стала інтегрована в неї Автоматизована система аналізу і управління ризиками (АСАУР), яка дозволяє

створювати профілі ризику будь-якої складності з використанням таких інноваційних підходів як алгоритми нечіткої логіки і обліку позитивної і негативної історії попередніх митних оформлень [13]. Система управління ризиками дає змогу разом з іншими перевагами оптимізувати транспортно-митні технології та процедури забезпечення перевезень вантажів, що може полягати в обранні товарів і транспортних засобів із високим ступенем ризику для контролю, у виборі найбільш доцільних форм митного контролю для підтвердження або спростування відомостей стосовно потенційних ризиків [16].

У складі ЄАІС розроблено систему «Єдине вікно», яка впорядковує та спрощує комунікації перевізників та декларантів з іншими контролюючими органами [1]. Дана система передбачає створення єдиної електронної бази даних, яка дозволяє різним службам контролю та митницям в автоматичному режимі обмінюватись інформацією про вантаж, який проходить через кордон України та про результати його державного контролю.

За офіційною інформацією ДФС з 1 серпня 2016 року почала функціонувати автоматизована система митних послуг «Єдине вікно», яку введено в дію ПКМУ «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» від 25 травня 2016 р. № 364. Відповідно до МКУ та інших нормативно-правових актів у пунктах пропуску для морського, річкового та поромного сполучення повинні взаємодіяти з державними органами, що здійснюють санітарно-епідеміологічний, ветеринарно-санітарний, фітосанітарний, радіологічний та екологічний контроль та координувати їх роботу в зонах митного контролю [10]. «Єдине вікно» надає можливість здійснення всіх цих видів контролю за допомогою ІТ-систем митниць.

Це значно спрощує та скорочує час на проведення митних процедур, оскільки, єдина електронна база даних дозволяє різним службам контролю та митним пунктам в автоматичному режимі обмінюватися інформацією про вантаж, який проходить через кордон України. Час на прийняття рішення контролюючим органом щодо здійснення відповідного виду контролю становить 4 години. В іншому випадку застосовується принцип «мовчазної згоди», тобто ІТ-система автоматично формує позитивне рішення про проведення відповідного виду державного контролю, яке є підставою для завершення митного контролю та митного оформлення вантажів. Таким чином, запровадження «Єдиного вікна» на митниці дозволило спростити і зменшити кількість митних формальностей, скоротити час проведення митних процедур, мінімізувати людський фактор під час прийняття рішень посадовими особами органів доходів і зборів та контролюючими органами, усунути можливості для корупційних проявів [14].

Впровадження системи «Єдине вікно» ДФС має ряд переваг:

- 1) суттєво прискорює зовнішньоекономічні операції.
- 2) зменшує витрати для бізнесу
- 3) зменшує корупцію
- 4) ефективний розподіл ресурсів [5].

Також автоматизація процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними здійснюється за допомогою Єдиної інформаційної системи портового співтовариства (ІСПС), що на відміну від «Єдиного вікна» ДФС, метою якого є прискорення митного контролю та митного оформлення всіх видів транспортних засобів, розробляється саме для використання в портах.

Проект ІСПС в Україні координується міжвідомчою робочою групою, до складу якої увійшли представники влади та бізнесу. Експертну допомогу щодо проекту надає Європейська економічна комісія ООН. Метою ІСПС є мінімізація паперового

документообігу при виконанні всіх операційних процедур в порту, пов'язаних з обробкою суден, оформленням вантажів, контрольованої безпеки переміщення товарів та транспортних засобів за межі порту, прискорення та спрощення процедур контролю без шкоди до їх форм, обсягів, встановлених законодавством, та якості.

Завдяки ІСПС стало можливим скасування комісійного контролю судна, відмова від використання паперових внутрішньопортових документів. У підсумку, час знаходження автотранспорту в порту скоротилося з 12 годин до 45 хвилин, судна з 2-х годин до 15 хвилин.

Відповідно до Конвенції про полегшення судноплавства в 1965 році, а також до норм постанови Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 року №451 "Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними", певним державним контролюючим органам в ІСПС надається попередня інформація, що внесена морським агентом до приходу судна (не пізніше ніж за 4 години), для прийняття рішення про необхідність проведення контролю на борту судна [3].

Логістичне вікно ІСПС надає можливість за допомогою технічних і програмних засобів накопичувати, перевіряти, обробляти, зберігати та передавати інформацію і документи в електронній формі, необхідні для здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю товарів і транспортних засобів. ІСПС застосовується для прискорення проходження митних процедур в морських портах та використовується лише для вивезення з порту вантажів у контейнерах, що надійшли на морському судні [3]. ІСПС призначена для інтеграції всіх учасників транспортного і вантажного процесів у порту в єдиний інформаційний простір, із можливістю надання доступу до інформації, використовуваної в рамках технологічних процесів в порту, із застосуванням засобів організаційного та технічного захисту конфіденційної інформації.

На сьогоднішній день до ІСПС включено вісімнадцять модулів, що значно спрощує проведення процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними.

Аналіз використання ІСПС свідчить, що із загальної кількості внесеної інформації по контейнерах лише 2,1% вводилося з паперових носіїв через адміністрації морських портів, 97,9% введено віддалено, з робочих місць транспортно-експедиторських організацій (вантажовласників).

На сьогоднішній день із використанням ІСПС впроваджено наступне [4; 6]:

1. Автоматизація оформлення прибуття морських суден (охоплює всі морські порти України).

2. Автоматизація логістичних процесів при переміщенні товарів і транспортних засобів у портах, в тому числі:

- при реалізації ІСПС найбільшого прогресу досягнуто при переміщення товарів у контейнерах;

- при реалізації ІСПС також реалізована процедура вивезення за межі України товарів у контейнерах і порожніх контейнерів морськими суднами [4].

До переваг використання ІСПС при проходженні процедур митного контролю і митного оформлення на водних видах транспорту можна віднести:

1. Оптимізація бізнес-процесів оформлення вантажів і суден.

2. Уніфіковане подання документів суб'єктами в усіх портах України з використанням одного формату і одного програмного забезпечення.

3. Подання документів суб'єктами в державний орган в електронному вигляді у віддаленому режимі.

4. Легітимне фіксування факту звернення суб'єкта в державний орган (з використанням електронного цифрового підпису суб'єкта).

5. Легітимне фіксування факту розгляду звернення суб'єкта в державному органі (з використанням електронного цифрового підпису співробітника державних органів).

6. Публічна й відкрита технологія послідовності розгляду звернень суб'єктів державними органами.

7. Мінімізація людського фактору в процесі оформлення вантажів і суден.

8. Зменшення дублювання інформації в різних інформаційних системах.

9. Спрощення й прискорення оформлення вантажів і суден.

Ще одним нововведенням в автоматизації митного контролю та оформлення водних видів транспорту та товарів, що перевозяться ними є запровадження у роботу митниць ДФС підходів із здійснення таргетингу як одного з найбільш прогресивних підходів до здійснення аналізу та оцінки ризиків до прибуття товарів у пункт пропуску на кордоні. Так 29.07.2015 підписано Угоду між ДФС та ВМО щодо розгортання в Україні Системи з націлювання по вантажах ВМО (Cargo Targeting System of World Customs Organization – WCO CTS). Необхідна інформація до цієї системи надаватиметься через ІСПС [2].

WCO CTS – Cargo Targeting System – це розроблений ВМО програмно-інформаційний комплекс, який застосовується митницями для отримання попередньої інформації від морських ліній та її подальшого використання для аналізу ризиків.

Для ДФС впровадження зазначеної системи буде профінансовано Урядом США в рамках Програми експортного контролю та безпеки кордонів. Подальша підтримка системи буде безкоштовною [7].

За інформацією прес-служби ДФС використання системи дозволить ДФС отримувати більш детальну, структуровану та уніфіковану попередню інформацію про товари, які надходять до морських портів України в контейнерах, що сприятиме підвищенню ефективності управління ризиками та, як наслідок, спрощенню та прискоренню митних формальностей у портах [7].

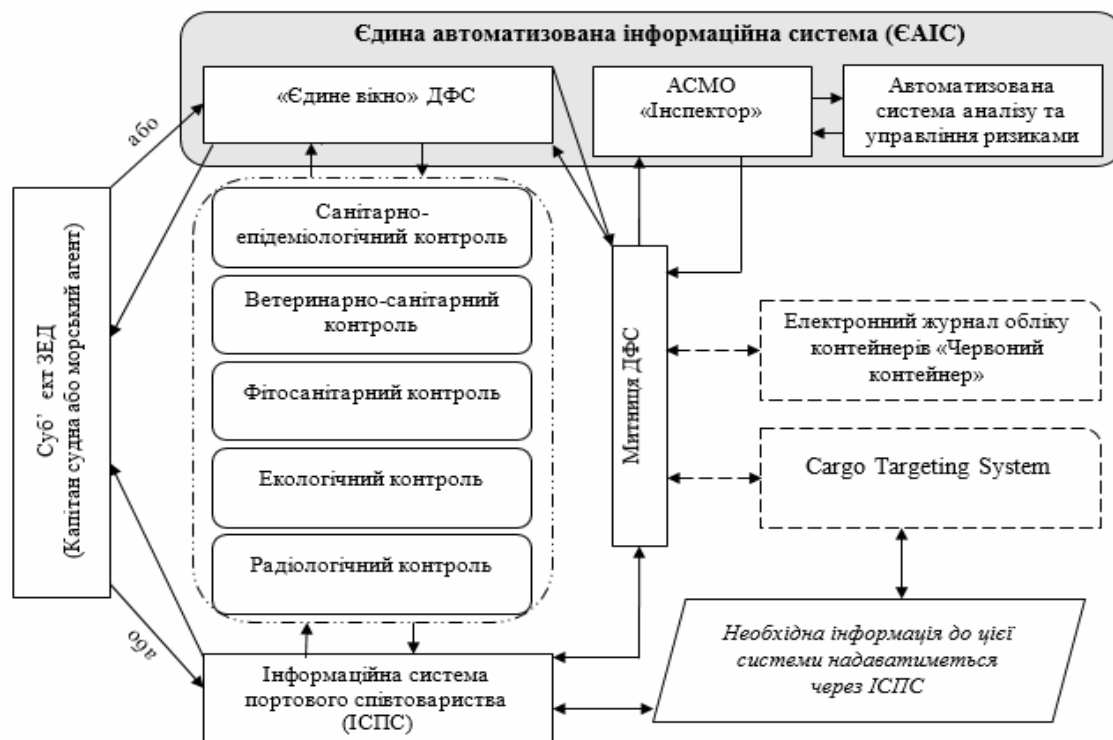
Передумовою ефективного застосування WCO CTS в Україні є забезпечення приведення вимог національного законодавства щодо обсягів попередньої інформації, яка надається агентськими організаціями (морськими агентами), про вантажі, що переміщуються у контейнерах відповідно до міжнародних стандартів та технічних характеристик WCO CTS.

З метою удосконалення технологічних процесів обробки вантажів 25 грудня 2015 року між Міністерством інфраструктури України та ДФС було підписано Меморандум про співпрацю в галузі інформаційних технологій щодо вдосконалення процедур у морських портах стосовно товарів, що переміщуються в контейнерах. У рамках цього Меморандуму Мінінфраструктури і ДФС вживаються заходи, спрямовані на забезпечення роботи в Україні WCO CTS [11].

Підписання меморандуму надало можливість приймати рішення щодо пропуску вантажів на митну територію України ще до прибуття суден у морський порт – на підставі попередньої інформації та з урахуванням результатів застосування системи управління ризиками [6].

Поряд з іншими, базовими для реалізації предмету Меморандуму оголошено наміри сторін для налагодження інформаційного обміну між ІСПС та ЄАІС/CTS [8].

Отже з проведеного дослідження випливає загальна схема взаємодії суб'єктів ЗЕД та митниць ДФС під час здійснення процедур митного контролю та митного оформлення (рис. 1).

Примітка: ----- Актуально для Одеської митниці ДФС

Рисунок 1 – Схема автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення водних транспортних засобів та товарів, що переміщуються ними

Джерело: розроблено авторами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можемо зробити висновок, що система «Єдине вікно» ДФС та ІСПС дублюють функції одна одної, по суті надаючи одну й ту саму послугу суб'єктам ЗЕД. Однак, як вже зазначалось вище, Система «Єдине вікно» ДФС розроблялась для всіх видів митного контролю та оформлення в той час як ІСПС розроблено саме для спрощення процедур митного контролю та оформлення на водних видах транспорту. Крім того, можемо констатувати той факт, що для здійснення процедур митного контролю і митного оформлення в морських портах ІСПС має більшу популярність як серед суб'єктів ЗЕД, так і серед посадових осіб органів доходів і зборів, що в свою чергу пов'язано із рядом проблем з якими стикається запровадження «Єдиного вікна» ДФС на митницях:

1. Нормативна неврегульованість, а саме відсутність у МКУ поняття «Єдиного вікна» у ч. 1 ст. 4 МК України, яка відповідає за тлумачення понятійного апарату, а також у розділі VIII МКУ, який регламентує порядок здійснення митного оформлення, не зазначена роль принципу «єдиного вікна» в питаннях декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення з використанням митної декларації на бланку єдиного адміністративного документу, що може подаватися до місця митного оформлення як електронний документ або навпаки, на паперовому носії, що буде мати однакову юридичну силу з електронним документом. По суті така правова категорія зазначена тільки у ч. 4 ст. 319 МК України. Суть якої полягає в тому, що контроль за переміщенням через митний кордон України окремих видів товарів, що проводиться іншими державними органами, здійснюється за принципом «єдиного вікна» відповідно до міжнародної практики та рекомендацій міжнародних організацій із застосуванням єдиної з органами доходів і зборів інформаційно-телекомунікаційної системи [15]. Також відсутня можливість здійснення контролюючими органами повного документообігу в електронному вигляді, оскільки Верховна Рада України досі не

ухвалила необхідні зміни до законодавства, яке регламентує контроль продукції рослинного та тваринного походження.

2. Недостатня підготовка особового складу підрозділів, які працюють за принципом «Єдиного вікна» ДФС, а також відсталість матеріально-технічної бази суміжних контролюючих служб, що не дозволяє їм повною мірою приймати таку інформацію в електронному вигляді;

3. Робота за принципом «Єдиного вікна» досі виконується в багатьох митницях формально.

Отже, саме зазначені проблеми та наявність аналогічної за функціями програми ІСПС заважають налагодженню повноцінної роботи «Єдиного вікна» на митницях ДФС, що здійснюють митний контроль та оформлення в морських портах України.

Однак незважаючи на доведену ефективність впровадження ІСПС у процесі здійснення митного контролю та митного оформлення водних видів транспорту існують деякі проблемні питання, що також потребують нагального вирішення:

1. Існує зайва ланка в системі відносин «термінал – експедитор - лінія», а саме фірма посередник, що володіє правами на ІСПС і яка по суті є монополістом на даному ринку і формує тарифну політику без державного контролю.

2. Також зазначена фірма посередник є приватною структурою, яка має доступ до інформації з грифом «для службового використання», тобто існує певний ризик неправомірного використання даної інформації.

Представлене дослідження є аналізом сучасного стану автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення, що виявило певні недоліки як в законодавчому так і в практичному аспектах автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення, а отже дані питання потребують подальшого дослідження та вдосконалення.

Список літератури

1. В ДФС функціонує сучасна автоматизована система митного контролю та оформлення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-249074.html>.
2. ДФС розпочато процес приєднання України до WCO CTS [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/209026.html>
3. Довідка щодо проекту «Єдине вікно - локальне рішення» з упровадження Інформаційної системи портowego співтовариства [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://singlewindow.org/upload/dodatok_7.pdf.
4. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2015 рік. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/data/files/131201.pdf>
5. Інформаційний обмін за принципом «Єдиного вікна» на митниці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20-%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE.pdf>.
6. Інформаційний обмін за принципом «Єдиного вікна» на митниці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20-%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE.pdf>.
7. Інформаційний бюлетень №26, ТОВ "ПІЛ 33-35", 04.01. - 07.01.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ppl33-35.com/doc/bulleten26.pdf>
8. Інформаційні матеріали щодо роботи Державної фіскальної служби України по удосконаленню податкової та митної політики у 2015 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kompmp.rada.gov.ua/kompmp/control/uk/publish/article;jsessionid=182B1CC01703B4400418648BB5AD12FF?art_id=57548&cat_id=50568

9. Наказ Міністерства фінансів України від 25.07.2016 №657 "Про затвердження переліків даних, необхідних для функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи органів доходів і зборів" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/69188.html>.
10. Про затвердження Порядку виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0486-15?test=qY4Mfbtc78fViiRUZi2r/.7uHI4v.s80msh8Ie6>.
11. Програма з експортного контролю та безпеки кордонів (EXBS) - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/embassy-uk/kyiv-uk/sections-offices-uk/export-control-related-border-security-exbs-uk/>
12. Спільні зусилля дозволяють просуватися у визначеному напрямку: підсумки семінару «Концепція локального «єдиного вікна» портів Одеської області» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.singlewindow.org/publications/15?lang=ukr>.
13. Сучасні інформаційні технології у митній справі України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://tsl.kname.edu.ua/index.php/ru/8-glavnaya/18-customs>.
14. Українська митниця: чотири важливих реформи лише за два місяці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/zmi/print-262583.html>.
15. Федотов О. П. Концепція здійснення державної митної справи в площині організації митного оформлення за принципом «єдиного вікна» [Електронний ресурс] / О. П. Федотов // Митна справа № 3(99). – 2015. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Ms 2015 3 7
16. Шайхлісламов З.Р. Актуальні питання розвитку інформаційних технологій під час митного оформлення товарів і транспортних засобів [Електронний ресурс] / З.Р. Шайхлісламов, Д.А. Янушкевич // Харківський державний університет харчування та торгівлі. – 2014. – Режим доступу: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/893/1/43.pdf>.

References

1. V DFS funkcionuie suchasna avtomatyzovana systema mytnogo kontroliu ta oformlennia [The DFS operates a modern automated system of customs control and clearance]. *zp.sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://zp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-249074.html> [in Ukrainian].
2. DFS rozpochato process pryiednannia Ukrainy do WCO CTS [SFS has started the process of joining Ukraine to the WCO CTS]. *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/209026.html> [in Ukrainian].
3. Dovidka shchodo proektu «Yedynе vikno – lokalne rishennia» z uprovadzhenniam Informaciinoi systemy portovogo spivtovarystva [Reference on the "Single Window - Local Decision" Project on the Implementation of the Information System of the Port Community]. *singlewindow.org*. Retrieved from http://singlewindow.org/upload/dodatok_7.pdf [in Ukrainian].
4. Zvit pro vykonannia Planu roboty Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy na 2015 rik [Report on the implementation of the Work Plan of the State Fiscal Service of Ukraine for 2015]. *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/data/files/131201.pdf> [in Ukrainian].
5. Informaciyni obmin za pryncypom «Yedynogo vikna» na mitnyci [Information exchange on the principle of "One window" at the customs]. *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20-%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE.pdf> [in Ukrainian].
6. Informaciyni obmin za pryncypom yedynogo vikna na mytnyci [Information exchange on the principle of "One window" at the customs]. *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE.pdf> [in Ukrainian].
7. Informaciyni biuleten № 26, TOV «PPL 33-35», 04.01. - 07.01.2016 r. [Newsletter № 26, LLC "PPL 33-35", 04.01. - 07/01/2016]. *ppl33-35.com*. Retrieved from <http://ppl33-35.com/doc/biuleten26.pdf> [in Ukrainian].
8. Informaciini materialy shchodo roboty Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy po udoskonalenniu podatkovoi ta mytnoi polityky u 2015 roci [Information materials on work of the State fiscal service of Ukraine on improvement of tax and customs policy in 2015]. *rada.gov.ua*. Retrieved from http://kompmp.rada.gov.ua/kompmp/control/uk/publish/article;jsessionid=182B1CC01703B4400418648BB5AD12FF?art_id=57548&cat_id=50568 [in Ukrainian].
9. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 25.07.2016 №657 «Pro zatverdzhennia perelikiv danykh, neobkhdnykh dlia funkcionuvannia informaciino-telekomunikaciinoi systemy organiv dokhodiv i zboriv» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated July 25, 2016 No. 657 «On Approval of Lists

- of Data Required for the Functioning of the Information and Telecommunication System of Revenues and Duty Entities»]. (n.d.) *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/69188.html> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poryadku vykonannia mytnykh formalnosti na morskomu ta richkovomu transporti [On Approval of the Procedure for the Execution of Customs Formalities on the Sea and River Transport]. *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0486-15?test=qY4Mfbtc78fViiRUZi2r/.7uHI4v.s80msh8Ie6>. [in Ukrainian].
 11. Programa z eksportnogo kontroliu ta bezpeky kordoniv (EXBS) [Export Control and Border Security Program (EXBS)]. *usembassy.gov*. Retrieved from <https://ua.usembassy.gov/uk/embassy-uk/kyiv-uk/sections-offices-uk/export-control-related-border-security-exbs-uk/> [in Ukrainian].
 12. Spylni zusyllia dozvoliat prosvatysia u vyznachennomu napriamku: pidsumkiy seminaru «Kontsepcii lokalnogo «Yedynogo vikna» portiv Odeskoi oblasti» [Joint efforts allow us to move in a definite direction: the podsums of the seminar "The concept of the local" single window "of the ports of the Odessa region]. *singlewindow.org*. Retrieved from <http://www.singlewindow.org/publications/15?lang=ukr> [in Ukrainian].
 13. Suhasni informaciiu tehnologii u mytnii spravi Ukrainy [Modern information technologies in the customs business of Ukraine]. *tsl.kname.edu.ua*. Retrieved from <http://tsl.kname.edu.ua/index.php/ru/8-glavnaya/18-customs> [in Ukrainian].
 14. Ukrainska mytnitsia: chotyry vazhlyvykh reformy lyshe za dva misiatsi [Ukrainian customs: four important reforms in just two months]. *sfs.gov.ua*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/zmi/print-262583.html> [in Ukrainian].
 15. Fedotov, O.P. (2015). Koncepcii zdiisnennia derzhvnoi mytnoi spravy v ploshini organizacii mytnogo oformlennia za pryncipom «Yedynogo vikna» [The concept of the implementation of the state customs business in the area of the organization of customs clearance on the principle of «single window»]. *Mytna sprava - Customs business*, 3(99). Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ms_2015_3_7 [in Ukrainian].
 16. Shaikhlyanov, Z.R., & Yanushkevych, D.A. (2014). Aktualni pytannia rozvytku informaciiynykh tekhnologii pid chas mytnogo oformlennia tovariv i transportnykh zasobiv [Topical issues of information technology development during customs clearance of goods and vehicles]. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavnyi universytet kharchuvannia ta torhivli. *elib.hduht.edu.ua*. Retrieved from <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/893/1/43.pdf> [in Ukrainian].

Yury Kononov
Uliana Romaniuk

Research Center of Customs Affairs, Research Institute of Fiscal Policy, University of the Public Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine

The Current State of Automation of Procedures for Customs Control and Customs Clearance of Water Vehicles and Goods Moved by Them

The object of this research is studying and analyzing of current state of automation of customs control and customs clearance procedures for water vehicles and for goods which are moved by them. The process of automation provides the observance of customs and tariff regulation measures and creation of conditions of acceleration of goods turnover, which place an important role in regulation of foreign trade of state.

The issues of current state of automation of customs control and customs clearance procedures for water vehicles and for goods which are moved by them are opened in the article. Particularly, the software complexes of the SFS of Ukraine (Single Automated Information System SFS; Single Window of SFS, ASCO Inspector, System of Analysis and Risk Management), of private structures (Information System of the Port Community), programs developed by the Customs (Electronic Journal of Container Accounting Red Container), which are used to facilitate customs control by SFS officials, and progressive approaches to the analysis and assessment of risks to the arrival of goods (Cargo Targeting System of the World Customs Organization) which are made out by the World Customs Organization) are researched. Advantages of each of these systems are identified. Furthermore, the problem issues of automation of customs control and customs clearance procedures for water vehicles and for goods which are moved by them are identified.

The research shows, that the system "Single Window" of SFS and Information System of the Port Community are duplicate functions of one each other and provides the same service to the subjects of foreign economic activity. Besides, they are characterized by the complex of problem issues as in law field as well in practical field of automation of customs control and customs clearance procedures

automation, customs control, customs clearance, automated system, water vehicles, goods

Одержано (Received) 27.07.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

**ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ. СТАТИСТИКА.
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

УДК 657.631.8

І.І. Андрощук, канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

**Завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду:
обґрунтування визначення та напрямів використання**

На основі аналізу й узагальнення термінів в Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, широких визначень аудиту, завдань з надання впевненості та його елементів запропоновано авторське тлумачення завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації. Запропоновано принципи обрання назв для конкретних видів таких завдань (обов'язкове зазначення об'єкта та виду завдання) для виокремлення власне аудиту й інших завдань з надання впевненості з метою їх використання в практиці зовнішнього та внутрішнього аудиту. Обґрунтовано доцільність введення обов'язкових та рекомендаційних завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, для об'єктів, які мають важливе значення для соціально-економічного розвитку на макро-, мезо та мікрорівнях.

аудиторські послуги, завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, міжнародні стандарти

И.И. Андрощук, канд. экон. наук*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина*

**Задания по предоставлению уверенности, кроме аудита и обзора: обоснование
определения и направлений использования**

На основании анализа и обосновании терминов в Международных стандартах контроля качества, аудита, обзора, прочего предоставления уверенности и сопутствующих услуг, широких определений аудита, заданий по предоставлению уверенности и его элементов предложена авторская трактовка заданий по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации. Предложены принципы выбора названия для конкретных видов таких заданий (обязательное указание объекта и вида задания) для выделения собственно аудита и прочих заданий по предоставлению уверенности с целью их использования в практике внешнего и внутреннего аудита. Обоснована целесообразность введения обязательных и рекомендационных заданий по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации, для объектов, которые имеют важное значение для социально-экономического развития на макро-, мезо- и микроуровнях.

аудиторские услуги, задание по предоставлению уверенности, которые не являются аудитом или обзором исторической финансовой информации, международные стандарты

Постановка проблеми. Сучасному етапу розвитку економічних процесів в Україні притаманний еволюційний характер, а в умовах загострення конкурентних відносин на світових і вітчизняних ринках ресурсів вагомим чинником, який визначає розвиток економічних суб'єктів, є ефективність функціонування всіх систем управління господарською діяльністю, що повинно спонукати до підвищення попиту саме на такі послуги.

Ця тенденція є логічною та передбачуваною, оскільки інформаційне суспільство вимагає від аудиторів розширення кола послуг і включення до кола його об'єктів будь-якої інформації. Розширення розуміння сутності аудиту призвели до того, що з 90-х рр. XX сторіччя широке визначення аудиту було поступово замінено на термін «завдання з надання впевненості», а структура аудиторських послуг – суттєво змінилася, що характеризується наступним:

- трансформація інших видів аудиту (аудит на відповідність, операційний аудит, управлінський аудит, аудит ефективності тощо) в окремий вид завдань з надання впевненості (завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, або завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації);
- виділення в окремий блок Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості;
- поглиблення змісту інших документів у сфері аудиторської діяльності, зокрема Кодексу етики, з метою деталізації вимог окремо для різних видів аудиторських послуг.

Аналіз ринку аудиторських послуг, проведений на підставі аналітичних даних, представлених Аудиторською палатою України [8-10; 30] показує, що ці завдання не займають значної ніші на ринку аудиторських послуг. Кількість укладених по Україні угод на виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, скоротилася з 2490 од. (2008 р.) до 387 од. (2016 р.), вартість наданих послуг зменшилася з 42 млн. грн. (2008 р.) до 21 млн. грн. (2016 р.). Суб'єктами аудиторської діяльності Кіровоградського регіону такі завдання протягом 2014-2016 рр. взагалі не виконувалися.

Така ситуація зумовлена багатьма причинами і, зокрема, одним із факторів, що уповільнюють розвиток таких завдань є відсутність чітких рекомендацій ідентифікації, що зумовлює необхідність поглиблених досліджень їх теоретичних положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що вперше в класифікації аудиту було виокремлено таку ознаку, як «вид аудиторських завдань», авторами підручника «Аудит» (під ред. О.А. Петрик) [1, с. 25], в межах якої було виділено завдання з надання впевненості та супутні послуги, що відповідає вимогам Міжнародних стандартів, але більшість авторів застосовують традиційну класифікацію і детально досліджують операційний (управлінський) аудит та аудит ефективності.

Ключовим для таких є термін «впевненість», використання якого в сучасній практиці не є однозначним. Така ситуація відбувається і з терміном «аудит», зокрема, висвітлення цього питання в контексті вітчизняної системи нормативного регламентування запропоновано в дослідженнях Н.С. Шалімової [31; 34, с. 163-181], О.Ю. Рубітель [28].

В Законі України «Про аудиторську діяльність» термін «впевненість» не використовується, але окремі науковці їх поєднують. Наприклад В.В. Рядська [29, с. 33] ототожнює терміни «аудит» та «завдання з надання впевненості», стверджуючи, що дефініція «завдання з надання впевненості», яким оперують «Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг», можна визначити як ідентичну дефініції «аудиторські перевірки» або «аудит», що використовуються Законом України «Про аудиторську діяльність». М.Й. Гедз [4, с. 78] ототожнює терміни «завдання з надання обґрунтованої впевненості» та «аудит», «завдання з надання обмеженої впевненості» та «огляд».

Слід зазначити, що таке змішування понять, як не дивно, характерно і для зарубіжної практики. Так, в листопаді 2015 року в Австралії Урядом (Департаментом фінансів) були видані керівні вказівки стосовно розмежування понять «аудит» та «впевненість» (Resource Management Guide No. 210 Clarification of the Terms 'Audit' and 'Assurance' [38]), мета яких – надати детальні рекомендації для користувачів аудиторськими послугами щодо їх складу та умов проведення.

Як підкреслюють автори підручника «Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту)», надання послуг, перелічених в Переліку послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми) (редакція 2007 року [24]), та

залишена в новому Переліку (редакція 2011 року [27]), дає аудиторам можливість розширити поле своєї діяльності, «відірватися» від перевірок виключно бухгалтерського та податкового обліку, та нарешті «розкрити» очі» замовникам на інші професійні можливості [3, с. 46]. Але в подальшому виділяють такі форми послуги (і відповідно формати їх результату), як перевірка, оцінка, прогноз, аналіз, порада, експертиза, проект, тестування [3, с. 48], які не повністю відповідають вимогами Міжнародних стандартів та потребують узгодження із ними.

З подібною проблемою – відповідність класифікації завдань, виконуваних аудитором – стикаються науковці та практики інших країн пострадянського простору, а особливо гостро вона стосується тих країн, які пішли шляхом введення власних аудиторських стандартів (Російська Федерація, Республіка Білорусь). С.В. Панковою акцентується увага на проблемі визначення таких видів аудиторських послуг як перевірка проектної (прогнозової) інвестиційної документації [22, с. 12], аудит маркетингу [21, с. 24] та в цілому на проблеми класифікації аудиторських послуг [20], які породжені і ускладнюються тим, що до цих пір в Російській Федерації використовуються стандарти, що не узгоджені із вимогами Міжнародних стандартів.

Неоднозначно в економічній літературі та нормативних документах вирішується питання щодо назви завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової звітності. Так, Аудиторською палатою України на даний час було розроблено Положення з національної практики завдань з надання впевненості «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності (завдання з податкового аудиту)» [26], в якому використовується термін «податковий аудит», проте акцентується, що регламентується виконання цього завдання такими документами, як Міжнародна концептуальна основа завдань з надання впевненості, Міжнародний стандарт завдань з надання впевненості 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитами чи оглядами історичної фінансової інформації».

У фаховій літературі розглядаються питання організації і методики аудиту об'єктів, які не пов'язані з історичною фінансовою інформацією. Наприклад, В.В. Рядською детально розглянуті питання аудиторської перевірки стану корпоративного управління [29, с. 247–278], але ідентифікуючи їх як завдання з надання впевненості, використовує термін «аудит», а розглядаючи вимоги щодо організації і методики їх проведення – одночасно використовує і МСЗНВ 3000 і МСА.

Отже, розвиток теоретичних засад виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі – Міжнародні стандарти), є важливою й актуальною науковою проблемою, оскільки відсутня узгодженість думок стосовно їх сутності та об'єктів, несформованою залишається їх термінологія, невизначеною – сфера застосування та перспективи розвитку.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є уточнення визначення завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, як виду аудиторських послуг, обґрунтування можливих напрямів активізації їх використання.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, слід визначитися з можливістю використання таких назв як «операційний (управлінський тощо) аудит» та «аудит відповідності», враховуючи традиційну практику та вимоги Міжнародних стандартів. Н.С. Шалімова підкреслює, що якщо чітко наслідувати терміни, використані в Міжнародних стандартах аудиту (документах, підготовлених Радою з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості), то аудитом називають лише аудит фінансової звітності, до складу якого віднесено і певні аудиторські завдання

спеціального призначення, предметом перевірки в рамках яких є, зокрема: фінансові звіти, складені відповідно до всеохопної основи бухгалтерського обліку, іншої, ніж Міжнародні чи національні стандарти бухгалтерського обліку; конкретні рахунки, елементи рахунків або статті у фінансовому звіті (в подальшому висновки щодо компонентів фінансових звітів); узагальнені фінансові звіти [33; 34, с. 156]. Окремо виділено таке завдання як огляд фінансової звітності, а для всього іншого використовують терміни «завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності» та «супутні послуги».

В цій ситуації може бути декілька рішень. По-перше, можна всі інші види перевірок, об'єктом яких не є історична фінансова інформація в цілому та фінансова звітність, зокрема, називати так, як це написано в Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг – «завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, або інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації», а потім їх класифікувати, використовуючи традиційний підхід, який склався в науці та практиці з питань аудиту: аудит відповідності, аудит ефективності, управлінський аудит тощо. По-друге, можна застосовувати назву для завдань з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, – операційний аудит, аудит ефективності, управлінський аудит, аудит на відповідність вимогам тощо, а потім розпочати їх класифікацію. Але такі два підходи будуть суперечити Міжнародній концептуальній основі та Міжнародним стандартам, оскільки термін «аудит» слід використовувати лише для аудиту історичної фінансової інформації.

У виданнях Міжнародних стандартів англійською мовою для позначення кола цих завдань використовується два терміни. Термін «other assurance» (яке перекладається по-різному, наприклад, «інше надання впевненості», «надання впевненості, що не є (або яке не є) аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації») використовується в назві збірки стандартів. В назві самих стандартів використовується термін «assurance engagements other than audits or reviews of historical financial information» («завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації»). Отже, фактично ці терміни є синонімами, але, враховуючи необхідність формування чіткого розмежування різних видів завдань з надання впевненості, вважаємо за можливе використання цих двох термінів одночасно.

В інших документах міжнародних організацій раніше використовувалася інша назва. Наприклад, Федерацією Європейських Бухгалтерів (FEE – Federation of European Accountants, Fédération des Experts comptables Européens) в 2009 році було видано дослідження, присвячене використанню терміну «альтернативні послуги з надання впевненості» («alternative assurance services»), яке разом із терміном «супутні послуги» («related services») використовується для широкого опису всіх послуг, які пропонуються підприємствам та відрізняються від повного аудиту фінансової звітності [39, с. 8].

В Міжнародних стандартах, перекладених на українську мову, також використовуються різні терміни:

1) в структурі стандартів, який поданий на малюнку в першій частині видання 2014 року [14, с. 5], використано термін «завдання з надання впевненості, інші ніж аудит та огляд історичної фінансової інформації», а у першій частині видання 2015 року [16, с. 16] – термін «інші завдання з надання впевненості»;

2) в назві та по тексту самих Міжнародних стандартів блоку 3000–3699 в другій частині видання 2014 року [15, с. 6] та другій частині видання 2015 року [17, с. 6] – термін «завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації»;

3) в додатку 1 до переглянутої Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості, яка подана в третій частині видання 2014 року [6, с. 101] та третій частині видання 2015 року [7, с. 111] – термін «інші завдання з надання впевненості».

На подібні проблемні ситуації з перекладом Міжнародних стандартів звертають увагу українські науковці, зокрема в контексті назви офіційного документу, який складається за результатами виконання завдань з аудиту [5, с. 330; 34, с. 179], а більш детальне дослідження термінів, що використовуються в Міжнародних стандартах аудиту, запропоновано О.В. Пасько та М.І. Гордієнко [23]. Чіткий переклад терміну, який використовується в англомовному виданні, повинен бути в основі назви таких завдань – «завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації». В якості синонімів (наприклад, для скорочення) доцільно використовувати назви – «інші завдання з надання впевненості» або «завдання з надання впевненості, крім аудиту та огляду».

Розглянемо визначення завдання з надання впевненості, що відрізняється від аудиту чи огляду історичної фінансової інформації. Спочатку проаналізуємо визначення завдань з надання впевненості в цілому. Завдання з надання впевненості – це завдання, виконуючі які, практик надає висновок, призначений підвищити ступінь довіри визначених користувачів, інших ніж відповідальна сторона, щодо результатів оцінки або визначення предмету перевірки за належними критеріями (п. 7 Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості [13; 15; 17]), завдання, за яким фахівець – практик надає висновок, призначений підвищити ступінь довіри визначених користувачів, інших ніж відповідальна сторона щодо результату оцінки або визначення предмета перевірки за відповідними критеріями (Глосарій термінів Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [12; 14; 16]).

Ці визначення містять скоріше мету завдання з надання впевненості, а не його визначення. Більш детальним було визначення мети завдання в стандартах аудиту та етики видання 2003 року: «мета завдання з надання впевненості полягає в оцінюванні (або вимірюванні) професійним бухгалтером за допомогою визначених відповідних критеріїв предмета перевірки (відповідальність за який несе інша сторона) та у складанні висновку, який надає користувачеві певний рівень упевненості щодо цього предмета перевірки» [19, с. 117]. Але недоліком цього визначення є те, що в ньому недостатньо акцентовано на сутності тристоронніх відносин, які є важливим елементом таких завдань і, як справедливо підкреслює В.В. Рядська, першоосновою незалежної аудиторської діяльності [29, с. 12].

В спеціалізованих стандартах, присвячених виконанню завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, які були видані протягом 2004–2014 рр. (МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності», 3400 «Перевірка прогностичної фінансової інформації», 3402 «Звіти з надання впевненості щодо заходів контролю в організації, що надає послуги», 3410 «Завдання з надання впевненості щодо звітів з парникових газів», 3420 «Завдання з надання впевненості щодо складання гіпотетичної фінансової інформації, яка включається в проспект емісії»), ані визначень, ані мети завдання з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, не наводиться.

Для обґрунтування назви для таких завдань доцільно звернутися до так званих «широких» визначень аудиту. Ж. Леворш формулює поняття аудиту наступним чином: «аудит – систематичний процес отримання та оцінки доказів достовірності даних з приводу економічних дій та подій, встановлення ступеню відповідності цих даних встановленим критеріям та надання результатів зацікавленим користувачам» [11] і

пропонує пояснення для кожного ключового терміну. В аналізах, представлених Ж. Леворшем та в підручнику «Аудит Монтгомері», економічні дії та події як об'єкт аудиту обмежені відомостями, які містяться у фінансових звітах про господарську діяльність та в податкових деклараціях [11; 2, с. 20–21], що свідчить про те, що фінансова звітність традиційно розглядається як головний об'єкт аудиту і саме така позиція усталено сформувалась і залишається в теорії та практиці аудиту. Фактично будь-яка інформація, яка підлягає кількісному визначенню та перевірці, може бути піддана аудиту, якщо аудитор та його клієнт домовляться про критерії як основу для визначення ступеню відповідності. Отже, в «широких» визначеннях конкретні об'єкти аудиту свідомо не вказані і їх недоліком є те, що в них забагато загальних виразів, але, з іншого боку, для наукового дослідження сутності аудиту саме ці визначення мають найбільшу цінність, оскільки вони підходять для будь-якого виду аудиту, що дозволяє застосовувати широкі тлумачення аудиту для загального уявлення про аудит.

У вітчизняній літературі також присутні широкі визначення аудиту. Так, К.І. Редченко вважає, що для розвитку теорії і практики аудиту слід, в першу чергу, використовувати широке тлумачення аудиту, сформульоване з врахуванням різноманітності його видів, і пропонує визначення аудиту як процесу збирання незалежним працівником достовірної інформації про об'єкти дослідження з метою оцінки її відповідності визначеним критеріям і надання компетентного висновку зацікавленим користувачам [25, с. 21], яке узагальнює визначення, запропоновані в іноземних виданнях.

Використовуючи наведені вище широкі визначення аудиту, можна запропонувати наступне визначення завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, або інші, ніж аудит чи огляд, завдання з надання впевненості: завдання з надання впевненості, інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації – це завдання, яке базується на багатосторонніх відносинах з обов'язковим залученням трьох сторін (аудитора, відповідальної сторони та користувачів), і є системним процесом отримання та оцінки об'єктивних даних про визначений предмет, інший ніж історична фінансова інформація, та встановлення рівня його відповідності визначеним критеріям з метою формування аудитором думки щодо результатів оцінки або порівняння предмету завдання з відповідними критеріями та оформлення її у вигляді письмового звіту з метою підвищення ступеня довіри користувачів, які не є відповідальною стороною, та надання їм певного рівня впевненості.

Наприклад, розглянемо ситуацію, коли об'єктом дослідження обраний персонал підприємства та кадрова політика. В науковій літературі та в практичній діяльності ці перевірки мають різні назви: «кадровий аудит», «аудит персоналу», «аудит систем управління персоналу», «мотиваційний аудит», «аудит трудового потенціалу» тощо, але враховуючи структуру стандартів та види аудиторських послуг некоректно застосовується саме слово «аудит».

Отже, для таких завдань слід використовувати назву, в якій би чітко наводився об'єкт, зазначалося, що це завдання з надання впевненості, інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації (не може бути ідентифіковано як аудит чи огляд історичної фінансової інформації), наприклад: «перевірка систем морального стимулювання як завдання з надання впевненості, інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації» або «завдання з надання впевненості щодо систем морального стимулювання (з питань відповідності або ефективності систем морального стимулювання)».

Пропозиції щодо назви завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, можуть бути використані для уточнення переліку

інших завдань з надання впевненості, які запропоновані в Переліку послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), затвердженому рішенням Аудиторської палати України від 22 грудня 2011 року №144/14 [27] (табл. 1). Враховуючи вимоги Міжнародних стандартів професійної практики для внутрішніх аудиторів (регламентація відмінностей між різними видами робіт, які можуть виконуватися внутрішніми аудиторами, в складі яких виділяють дві групи: діяльність з надання впевненості («assurance activity») та консультативна діяльність («consulting activity») [18]), пропонуємо використовувати таку назву і для послуг, які виконуються службою внутрішнього аудиту. Пропозиції щодо уточнення назви завдань можуть бути покладені в основу розробки такого документу, як Статут внутрішнього аудиту для кожної окремої організації, оскільки Стандарти якісних характеристик (розділ 1000 – Цілі, повноваження та обов'язки) передбачають, що цілі, повноваження та обов'язки функції внутрішнього аудиту, зокрема характер аудиторських послуг, що надаються організації (в тому числі поза межами організації), та характер консультативних послуг, повинні бути офіційно визначені в Статуті внутрішнього аудиту.

Таблиця 1 – Пропозиції щодо уточнення назви інших завдань з надання впевненості, які запропоновані в Переліку послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), затвердженому рішенням Аудиторської палати України 22 грудня 2011 року №144/14

Назви завдань з Переліку послуг	Пропозиції щодо їх зміни
1	2
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) системи внутрішнього контролю (аудиту)	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності системи внутрішнього контролю Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності системи внутрішнього контролю
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) використання виробничих потужностей	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності використання виробничих потужностей Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності використання виробничих потужностей
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) функціонування системи управління	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності функціонування системи управління Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності функціонування системи управління
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) системи морального стимулювання та оплати праці персоналу	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності системи морального стимулювання та оплати праці персоналу Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності системи морального стимулювання та оплати праці персоналу
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) систем управління персоналом	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності систем управління персоналом Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності систем управління персоналом
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) інформаційних систем (технологій)	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності інформаційних систем та технологій Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої)

Назви завдань з Переліку послуг	Пропозиції щодо їх зміни
1	2
	впевненості з відповідності інформаційних систем та технологій
оцінка (перевірка) ефективності систем інформаційної безпеки діяльності підприємств	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності систем інформаційної безпеки діяльності підприємств Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності систем інформаційної безпеки діяльності підприємств
оцінка (перевірка) ефективності (відповідності) систем корпоративного управління	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з ефективності систем корпоративного управління Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності систем корпоративного управління
оцінка відповідності діяльності підприємства вимогам законодавства (податкового, митного, господарського та ін.)	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності діяльності підприємства вимогам законодавства
оцінка (перевірка) відповідності управлінських рішень або окремих господарських операцій вимогам законодавства	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності управлінських рішень або окремих господарських операцій вимогам законодавства
економічні експертизи (у тому числі судова за наявності відповідної атестації судового експерта)	<i>Даний вид послуг не може розглядатися як інші завдання з надання впевненості, яке виконується у відповідності з вимогами МСЗНВ, оскільки виконується згідно з вимогами законодавства про експертизу</i>
оцінка вартості активів (у тому числі незалежна за наявності кваліфікаційного свідоцтва оцінювача)	<i>Даний вид послуг не може розглядатися як інші завдання з надання впевненості, яке виконується згідно з вимогами МСЗНВ, оскільки передбачає лише підготовку інформації з предмета завдання (вартість активів), а не порівняння їх з певними критеріями</i>
оцінка (тестування) надійності системи бухгалтерського обліку	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з надійності системи бухгалтерського обліку
оцінка (тестування) відповідності рівня професійних знань персоналу, задіяного у фінансово-господарській діяльності	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності рівня професійних знань персоналу, задіяного у фінансово-господарській діяльності
здійснення на замовлення розрахунків (економічний, фінансовий, стратегічний та інші види аналізу) для оцінки стану та результатів господарської діяльності	<i>Просте здійснення розрахунків не може розглядатися як завдання з надання впевненості, оскільки обов'язково повинен бути етап порівняння їх результатів з обраними критеріями</i> Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з надійності (стійкості) фінансового стану підприємства
перевірка прогностичної фінансової інформації	Завдання з надання (обґрунтованої або обмеженої) впевненості з відповідності прогностичної фінансової інформації як завдання з надання впевненості

Джерело: розроблено автором.

Разом з тим, необхідно використовувати потенціал таких завдань в сфері забезпечення суспільної контрольованості діяльності суб'єктів суспільних (публічних) інтересів: акціонерних товариств, фінансових установ тощо. Детальне дослідження обов'язкового аудиту та обґрунтування вибору його об'єктів представлено в працях Шалімової Н.С. [32; 34, с. 71-91, 181-202, 341-433; 35-37], але вони обмежені лише сферами застосування завдань з аудиту. Перевагами завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, які актуалізують

перспективи їх розвитку, є: необхідність співпраці з особою, незалежність, поведінка та кваліфікація якої чітко регламентовані; наявність вимог щодо дотримання незалежності та організації контролю якості, але менш жорстких порівняно із завданнями з аудиту; можливість отримання письмового документу з думкою стосовно відповідності предмета завдання встановленим критеріям.

Специфіка інших завдань з надання впевненості проявляється в тому, що деякі з них виконуються саме внаслідок існування законодавчих вимог, про що зазначається у відповідних Міжнародних стандартах завдань з надання впевненості (МСЗНВ). Так, в МСЗНВ 3410 «Завдання з надання впевненості щодо звітів з парникових газів» зазначається, що звіти щодо парникових газів та відповідно звіти з надання впевненості щодо них готуються суб'єктами господарювання та суб'єктами аудиторської діяльності в таких випадках: а) дотримуючись регуляторних вимог щодо розкриття; (b) в рамках програми торгівлі викидами, або (c) добровільно інформуючи інвесторів та громадськість. Такі добровільні розкриття можуть, наприклад, публікуватись окремим документом; включатись окремим розділом у звіт про корпоративну соціальну відповідальність або в річний звіт суб'єкта господарювання; або готуватись на підтримку включення в «реєстр вуглецевих одиниць» (п. 1). В МСЗНВ 3420 «Завдання з надання впевненості щодо складання гіпотетичної фінансової інформації, яка включається в проспект емісії» підкреслено, що цей стандарт застосовується, якщо такий звіт необхідно надавати відповідно до вимог законодавства про цінні папери або правил фондової біржі або надання такого звіту є загальноприйнятою практикою в певній юрисдикції (п. 1). Виконання ініціативних (добровільних) завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, обмежене, оскільки для аудиторів і клієнтів більш звичним є виконання консультаційних послуг.

Загальносвітовою практикою є введення обов'язкового аудиту, тому подібні випадки можуть бути передбачені і для окремих завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації. Якщо розглядати світову практику, то майже обов'язковим є, наприклад, виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, стосовно звітності із соціальних питань. Тим більше, що розроблені Міжнародні стандарти стосуються саме таких об'єктів, які становлять важливість для суспільства в цілому: звіти з парникових газів, гіпотетична фінансова інформація, включена до проспекту емісії акцій.

У вітчизняній практиці можна також використати подібні випадки. Наприклад, при виконанні завдань з обов'язкового аудиту публічних акціонерних товариств аудитор повинен досліджувати стан корпоративного управління. Оскільки стан корпоративного управління - це фактично неісторична нефінансова інформація, то можливо доцільним буде введення обов'язковості виконання окремого завдання з надання впевненості.

Також доцільним може бути застосування випадків «рекомендаційності», а не «обов'язковості». Завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, можуть широко використовуватись в механізмі забезпечення позитивного міжнародного та інвестиційного іміджу суб'єктів господарювання регіонального рівня, для чого доцільно встановити рекомендаційний перелік об'єктів, які можуть виступати в якості об'єкта надання аудиторських послуг у вигляді виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд фінансової звітності (наприклад, інформація, яка міститься в інвестиційних проектах).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В процесі аналізу наявних визначень аудиту, завдання з надання впевненості та його елементів запропоновано завдання з надання впевненості, інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової

інформації, тлумачити як завдання, яке ґрунтується на багатосторонніх відносинах з обов'язковим залученням трьох сторін (аудитора, відповідальної сторони та користувача) і є системним процесом отримання та оцінки об'єктивних даних про визначений предмет, інший ніж історична фінансова інформація, та встановлення рівня його відповідності визначеним критеріям з метою формування аудитором думки щодо результатів оцінки або порівняння предмета завдання з відповідними критеріями й оформлення її у вигляді письмового звіту для підвищення ступеня довіри користувачів, які не є відповідальною стороною, і надання їм певного рівня впевненості. В цьому визначенні враховано такі ключові характеристики (елементи), як багатосторонні відносини, впевненість, системний процес, предмет завдання, інформація з предмета завдання, критерії, процес отримання й оцінки доказів, результат (думка та письмовий звіт).

Обґрунтовано, що завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, є не тільки комплексними, але й досить відкритими; система елементів, включена до їх складу, не є постійною, відтак допускається варіативність. Тенденції обрання предметів таких завдань підтверджують необхідність надання обов'язковості окремим їх видам, що визначає сферу застосування представлених розробок – використання їх при законодавчому регулюванні. Ці пропозиції важливо враховувати при уточненні завдань як складових переліку послуг, що їх можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), та при розробці такого документа, як Статут внутрішнього аудиту, передбаченого Стандартами якісних характеристик Міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту. Відповідно перспективами подальших досліджень є розвиток організаційного та методичного забезпечення виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, з урахуванням специфіки конкретних предметів завдання та критеріїв оцінки.

Список літератури

1. Аудит : підручник [Текст] / [О.А. Петрик, В.О. Зотов, Б.В. Кудрицький та ін.] ; за заг. ред. проф. О.А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2015. – 498 с.
2. Аудит Монтгомери [Текст] / Ф.Л. Дефлиз, Г.Р.Дженик, В.М. О'Рейли, М.Б. Хирш, Пер.с англ. под ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.
3. Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) [Текст] / За ред. проф. Немченко В.В., Редько О.Ю. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 540 с.
4. Гедз М.Й. Класифікація аудиту за об'єктами [Електронний ресурс] / М.Й. Гедз // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2007. – № 577. – С. 76–81. – Режим доступу: http://cibs.ubs.edu.ua/file/pubs/gegz_b.pdf
5. Гончарук Я.А. Аудит : навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. [Текст] / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. – К. : Знання, 2007. – 443 с.
6. Додаток до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 3, видання 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_3_all.pdf
7. Додаток до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 3, видання 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_3_2015.pdf
8. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2016 рік. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2016 році [Електронний ресурс] / Аудиторська палата України. – Київ, 2017. – 61 с. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/zvit-dokmu>
9. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2014 рік. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2014 році [Електронний ресурс] / Аудиторська палата України. – Київ, 2015. – 56 с. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/zvit-dokmu>
10. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2015 рік. Узагальнена

- інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2015 році [Електронний ресурс] / Аудиторська палата України. – Київ, 2016. – 42 с. – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/zvit-dokmu>
11. Леворш Ж. Роль аудита в деловом мире [Текст] / Ж. Леворш // Контроллинг. – 1992. – №2. – С. 39–50.
 12. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 1, видання 2013 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2013_1.pdf
 13. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 2, видання 2013 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2013_2.pdf
 14. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 1, видання 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf
 15. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 2, видання 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_2_all.pdf
 16. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 1, видання 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf
 17. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 2, видання 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_2_2015.pdf
 18. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf>
 19. МФБ 2001. Стандарти аудиту та етики. – К.: ТОВ «Паритет-інформ», 2003. – 712 с.
 20. Панкова С.В. О понятии «уверенность» в аудиторской деятельности и классификации аудиторских услуг [Текст] / С.В. Панкова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – №34(280). – С. 27–33.
 21. Панкова С.В. Сущность аудита маркетинга и процедуры его проведения [Текст] / С.В. Панкова, Л.Е. Пасечникова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – №7(253). – С. 22–30.
 22. Панкова С.В. Сущность и нормативное регулирование аудита инвестиционной деятельности коммерческих организаций [Текст] / С.В. Панкова // Инновационное развитие экономики. – 2011. – №6. – С. 10–13. – Режим доступу: http://ineconomic.ru/sites/default/files/field_print_version/archive-6.pdf
 23. Пасько О.В. Термінологічні аспекти аудиту в Україні у контексті перекладу міжнародних стандартів аудиту [Текст] / О.В. Пасько, М.І. Гордієнко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 4. – С. 161–168.
 24. Перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), затверджений рішенням Аудиторської палати України від 27 вересня 2007 року №182/5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/files/reestr/1011111899.pdf>
 25. Редченко К.І. Аудит стратегічних управлінських рішень, прогнозів та проектів: Монографія [Текст] / К.І. Редченко. – Львів: Видавництво ЛКА, 2001. – 402 с.
 26. Рішення Аудиторської палати України «Про проект Положення з національної практики завдань з надання впевненості «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності (завдання з податкового аудиту)» від 23 лютого 2012 року №246/12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.apu.com.ua/files/ris/131268569.doc
 27. Рішення Аудиторської палати України від 22 грудня 2011 року №244/14 «Про перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми)» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://minfin.com.ua/taxes/-/!news/nr1shAPU_244.html
 28. Рубітель О.Ю. Проблеми визначення поняття «аудит» [Текст] / О.Ю. Рубітель // Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова. – 2014. – Т.19. Вип. 2/6. – С. 103–108.
 29. Рядська В.В. Аудит в економічній системі України : сучасний стан та концепція розвитку : монографія [Текст] / В.В. Рядська. – Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2014. – 472 с.
 30. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні. 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apu.com.ua/files/temp/780788612.xls>
 31. Шалімова Н.С. Аналіз існуючої практики використання термінів «аудит», «аудитор» та її впливу на суспільну думку про аудит [Текст] / Н. С. Шалімова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки, вип. 14. – Кіровоград: КНТУ, 2008. – С. 277–290.

32. Шалімова Н.С. Регулювання обов'язкового аудиту в країнах ЕС та Україні [Текст] / Н.С. Шалімова, Г.І. Кузьменко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – К.: НАУ, 2016. - №1. – С. 51–57.
33. Шалімова Н.С. Розвиток підходів щодо класифікації аудиту [Текст] / Н. С. Шалімова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки, вип.13. – Кіровоград: КНТУ, 2008. – С. 305–312
34. Шалімова Н.С. Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика: Монографія [Текст] / Н.С. Шалімова. – Кіровоград: ТОВ «ІмексЛТД», 2012. – 672 с.
35. Шалімова Н.С. Спеціальні вимоги в сфері організації виконання завдань з обов'язкового аудиту [Текст] / Н.С. Шалімова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 25. – Кіровоград: КНТУ, 2014. – С. 402–412.
36. Шалімова Н.С. Суспільний (публічний) інтерес в контексті регулювання обов'язкового аудиту [Текст] / Н.С. Шалімова // Економіка та держава (Міжнародний науково-практичний журнал). – 2014. - №3 (березень). – С. 6–11.
37. Шалімова Н.С. Удосконалення форматів аудиторських звітів за наслідками обов'язкового аудиту публічних акціонерних товариств [Текст] / Н.С. Шалімова // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони» (серія «Економіка та підприємництво»). – 2014. - №2 (77). – С. 143–149.
38. Resource Management Guide No. 210 Clarification of the terms 'Audit' and 'Assurance' [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.finance.gov.au/sites/default/files/RMG-210-Clarification-of-the-terms-Audit-and-Assurance.pdf>
39. Survey on the Provision of Alternative Assurance and Related Services Across Europe. July 2009. [Електронний ресурс] / FEE (Fédération des Experts comptables Européens – Federation of European Accountants). – Режим доступу: http://www.fee.be/images/publications/auditing/Assurance_Survey_color2472009251643.pdf

References

1. Petryk, O.A., Zotov, V.O., Kudrytskyi, B.V., Marynych, I.O., Ryadska, V.V., Chumakova, I.Yu. & et al. (2015). *Audit*. O.A. Petryk (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. O'Reilly, V.M., Hirsh, M.B., DeFliese, Ph.L., & Jaenicke, H.R. (1997). *Montgomery's Auditing*. (Ya.V. Sokolov, Trans.). (11d ed.). Moscow: Audit, UNITY [in Russian].
3. Nemchenko, V., Redko, O., Redko, K., Kononenko, V., & Ivanchenkova, L. (2012). *Audit. (The basis of the state, independent professional and internal audit)*. V.Nemchenko, O. Redko (Ed.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Hedz, M.I. (2007). Klasifikatsiia audytu za ob'ektyamy [Classification of Audit by Objects]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» – Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 577, 76–81. Retrieved from http://cibs.ubs.edu.ua/file/pubs/gegz_b.pdf [in Ukrainian].
5. Honcharuk, Ya.A., & Rudnytskyi, V.S. (2007). *Audit*. (3d ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Dodatok do Mizhnarodnykh standartiv kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadання vpevnenosti ta suputnykh posluh, chastyna 3, vydannia 2014 roku [Supplement of the Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume III, 2014 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_3_all.pdf [in Ukrainian].
7. Dodatok do Mizhnarodnykh standartiv kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadання vpevnenosti ta suputnykh posluh, chastyna 3, vydannia 2015 roku [Supplement of the Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume III, 2015 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_3_2015.pdf [in Ukrainian].
8. Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2014 rik. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2014 rotsi [Report of the Audit Chamber of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2014. Summarized information on the status of audit activity in Ukraine in 2014]. <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [in Ukrainian].
9. Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2015 rik. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2015 rotsi [Report of the Audit Chamber of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2015. Summarized information on the status of audit activity in Ukraine in 2015]. <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [in Ukrainian].
10. Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2016 rik. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2016 rotsi [Report of the Audit Chamber of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2016. Summarized information on the status of audit activity in Ukraine in

- 2016]. <http://www.apu.com.ua>. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [in Ukrainian].
11. Levorsh, Zh. (1992). Rol audyta v delovom myre [The role of audit in the business world]. *Kontrollynh – Controlling*, 2, 39-50 [in Russian].
12. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh, vydannia 2013 roku, chastyna 1 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2013 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2013_1.pdf [in Ukrainian].
13. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh, vydannia 2013 roku, chastyna 2 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume II, 2013 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2013_2.pdf [in Ukrainian].
14. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh, vydannia 2014 roku, chastyna 1 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2014 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf [in Ukrainian].
15. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh, vydannia 2014 roku, chastyna 2 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume II, 2014 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/290/Audit_2015_2_all.pdf [in Ukrainian].
16. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh, vydannia 2015 roku, chastyna 1 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2015 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf [in Ukrainian].
17. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh, vydannia 2015 roku, chastyna 2 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume II, 2015 Edition]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_2_2015.pdf [in Ukrainian].
18. Mizhnarodni standarty profesiynoyi praktyky vnutrishnoho audytu [International Standards for the Professional Practice of Internal Audit]. <https://na.theiia.org>. Retrieved from <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/IPPF%202013%20Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].
19. MFB 2001. Standarty audytu ta etyky. [IFAC 2001. Standards for auditing and Ethics] (2003). K.: TOV «Parytet-inform» [in Russian].
20. Pankova, S.V. (2013). O ponyatii «uverennost'» v auditorskoy deyatel'nosti i klassifikatsii auditorskikh uslug [On the notion of "confidence" in auditing and the classification of audit services]. *Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchet - International accounting*, 34(280), 27-33 [in Russian].
21. Pankova, S.V. (2013). Sushchnost' audita marketinga i protsedury yego provedeniya [The essence of marketing audit and the procedure for its conduct]. *Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchet - International accounting*, 7(253), 22-30 [in Russian].
22. Pankova, S.V. (2011). Sushchnost' i normativnoye regulirovaniye audita investitsionnoy deyatel'nosti kommercheskikh organizatsiy [The essence and normative regulation of the audit of investment activities of commercial organizations]. *Innovatsionnoye razvitiye ekonomiki - Innovative development of the economy*, 6, 10-13. Retrieved from http://ineconomic.ru/sites/default/files/field_print_version/archive-6.pdf [in Russian].
23. Pasko, O.V., & Hordiyenko, M.I. (2014). Terminologichni aspekty audytu v Ukrayini u konteksti perekladu mizhnarodnykh standartiv audytu [Terminological aspects of audit in Ukraine in the context of translation of international auditing standards]. *Visnyk Sums'koho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment – Bulletin of the Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management*, 4, 161–168 [in Ukrainian].
24. Perelik posluh, yaki mozhut nadavaty audytory (audytorski firmy), zatverdzhenny rishennyam Audytorskoyi palaty Ukrainy vid 27 veresnya 2007 roku №182/5 [List of services that can be provided by auditors (audit firms) approved by the decision of the Audit Chamber of Ukraine dated September 27, 2007 No. 182/5]. www.apu.com.ua. Retrieved from <http://www.apu.com.ua/files/reestr/1011111899.pdf> [in Ukrainian].
25. Redchenko, K.I. (2011). *Audyt stratehichnykh upravlinskykh rishen, prohnoviz ta proektiv [Audit of strategic management decisions, forecasts and projects]*. Lviv: Vydavnytstvo LKA [in Ukrainian].
26. Rishennia Audytorskoi palaty Ukrainy «Pro projekt Polozhennia z natsionalnoi praktyky zavdan z nadannia vpevnenosti «Zavdannia z nezaleznoi perevirky podatkovoi zvitnosti (zavdannia z podatkovoho audytu)» vid 23 liutoho 2012 roku №246/12 [The decision of the Audit Chamber of Ukraine "About Project of National Practice of Assurance Engagements "The engagement of the Independent Audit if Tax Report (Tax Audit Engagement)", February 23, 2012, №246/12]. www.apu.com.ua.

- Retrieved from <http://www.apu.com.ua/files/ris/131268569.doc> [in Ukrainian].
27. Rishennia Audytorskoi palaty Ukrainy vid 22 hrudnia 2011 roku №244/14 «Pro perelik posluh, yaki mozhut nadavaty audytory (audytorski firmy)» (zi zminamy ta dopovnenniamy) [The decision of the Audit Chamber of Ukraine of December 22, 2011, №244/14 "On the List of Services that Can Perform Auditors (Audit Firms)" (amended)]. www.apu.com.ua. Retrieved from http://minfin.com.ua/taxes/-/news/nrishAPU_244.html [in Ukrainian].
 28. Rubitel, O.Iu. (2014). Problemy vyznachennia poniattia «audyt» [Problems of definition of "audit"]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnikova. - Bulletin of the ONU named after I.I. Mechnikov*, 19, 2/6, 103-108 [in Ukrainian].
 29. Ryadska, V.V. (2014). *Audyt v ekonomichniy systemi Ukrainy : suchasnyy stan ta kontsepsiya rozvytku* [Audit in the economic system of Ukraine: current state and development concept]. Chernigov: Publisher Lozovy V.M. [in Ukrainian].
 30. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini. 2008 [Summarized information on the status of audit activity in Ukraine. 2008]. www.apu.com.ua. Retrieved from <http://apu.com.ua/files/temp/780788612.xls> [in Ukrainian].
 31. Shalimova, N. (2008). Analiz isnuiochoi praktyky vykorystannia terminiv «audyt», «audytor» ta yii vplyvu na suspilnu dumku pro audyt [An analysis of the existing practice of using the terms "audit", "auditor" and its impact on the public opinion about audit]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 14, 277-290 [in Ukrainian].
 32. Shalimova, N., & Kuzmenko, H. (2016). Rehuliuвання обов'язкового аудytu v krainakh ES ta Ukraini [Regulation of statutory audit in EU and Ukraine]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo) - Strategy of development of Ukraine (economy, sociology, law)*, 1, 51-57 [in Ukrainian].
 33. Shalimova, N. (2008). Rozvytok pidkhodiv shchodo klasyfikatsii audytu [Development of approaches to audit classification]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 13, 305-312 [in Ukrainian].
 34. Shalimova, N.S. (2012). *Sotsialno-ekonomichni aspekty audytu: teoriia i praktyka* [Socio-Economic Aspects of the Audit: Theory and Practice]. Kirovohrad: Imeks-Ltd [in Ukrainian].
 35. Shalimova, N. (2008). Spetsialni vymohy v sferi orhanizatsii vykonannia zavdan z oboviazkovoho audytu [Specific requirements in the area of organizing the implementation of tasks for the mandatory audit of audit classification units]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University: Economic Sciences*, 25, 402-412 [in Ukrainian].
 36. Shalimova, N. (2014). Suspilnyi (publichnyi) interes v konteksti rehuliuвання обов'язкового audytu [Public interest in the context of statutory audit]. *Ekonomika ta derzhava (Mizhnarodnyi naukovopraktychnyi zhurnal) - Economics and the State (International Scientific and Practical Journal)*, 3, 6-11 [in Ukrainian].
 37. Shalimova, N. (2014). Udoskonalennia formativ audytorskykh zvitiv za naslidkamy oboviazkovoho audytu publichnykh aktsionermykh tovarystv [Improving the formats of audit reports following the results of the mandatory audit of public joint stock companies]. *Naukovo-vyrobnychyi zhurnal «Derzhava ta rehiony» (seriia «Ekonomika ta pidpriemnytstvo») - Scientific and Production Magazine "State and Regions" (series "Economics and Business")*, 2(77), 143-149 [in Ukrainian].
 38. Resource Management Guide No. 210 Clarification of the terms 'Audit' and 'Assurance'. www.finance.gov.au. Retrieved from <http://www.finance.gov.au/sites/default/files/RMG-210-Clarification-of-the-terms-Audit-and-Assurance.pdf> [in English].
 40. Survey on the Provision of Alternative Assurance and Related Services Across Europe. July 2009. FEE (Fédération des Experts comptables Européens – Federation of European Accountants). www.fee.be. Retrieved from http://www.fee.be/images/publications/auditing/Assurance_Survey_color2472009251643.pdf

Iryna Androshchuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Assurance Engagements Except for Audit and Review: Justification of Definitions and Directions of Using

The purpose of this study is to clarify the definition of assurance engagement, other than audit or review of historical financial information, as a type of audit services, and to justify possible directions of activating their using.

Based on the analysis and generalization of the terms in the International Standards on Quality Control, Audit, Review, Other Assurance and Related Services, broad definitions of audit, assurance engagement and its

elements, an author's interpretation of assurance engagement, other than audit or review of historical financial information, is proposed. The principles of selecting titles for specific types of such engagements (obligatory indication of the object and type of engagement) are proposed to separate the actual audit and other assurance engagements for the purpose of their using in the practice of external and internal audit. The expediency of introducing statutory and recommendatory assurance engagements, other than audit or review of historical financial information, for the objects that are important for socio-economic development at macro-, meso- and microlevels is substantiated.

Proposals of the study should be taken into account when refining the engagements as an integral part of the list of services that can be provided by auditors (audit firms) and when developing such a document as the Statute of Internal Audit provided by the Standards of Qualitative Characteristics of the International Standards of Professional Practice of Internal Audit, the development of their organizational and methodological support for specific subject matter.

audit services, assurance engagement other than audit or review of historical financial information, international standards

Одержано (Received) 20.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 13.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 004.9:65.011.56:[657+658]

О.І. Волот, доц., канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

Методологічні аспекти побудови, функціонування і розвитку автоматизованих інформаційних систем обліку та управління підприємствами

На основі аналізу теоретичних положень, методичних підходів до проектування та функціонування автоматизованих інформаційних систем та аналізу діючих інформаційних технологій удосконалено систему принципів побудови, функціонування і розвитку інформаційних систем обліку та управління промисловими підприємствами. Доведено, що для створення, ефективного функціонування і розвитку інформаційних систем необхідні єдині теоретичні положення і методичні підходи, які забезпечують взаємодію різноманітних економічних об'єктів та їх ефективну діяльність.

бухгалтерський облік, управління, інформаційні системи і технології, принципи інформаційних систем

Е.И. Волот, доц., канд. екон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

Методологические аспекты построения, функционирования и развития автоматизированных информационных систем учета и управления предприятием

На основе анализа теоретических положений, методических подходов к проектированию и функционирования автоматизированных информационных систем и анализа действующих информационных технологий усовершенствована система принципов построения, функционирования и развития информационных систем учета и управления промышленными предприятиями. Доказано, что для создания, эффективного функционирования и развития информационных систем необходимы единые теоретические положения и методические подходы, которые обеспечивают взаимодействие различных экономических объектов и их эффективную деятельность.

бухгалтерский учет, управление, информационные системы и технологии, принципы информационных систем

Постановка проблеми. Сучасний досвід науки та практики управління економікою доводить необхідність активного впровадження інформаційних технологій, особливо на фоні поглиблення процесів глобалізації та інтеграції, з метою забезпечення гармонійного економічного розвитку підприємств.

Одним із методів удосконалення системи управління є впровадження новітніх інформаційних систем через автоматизацію бухгалтерського обліку як джерела постачання інформації для такої системи. Це дозволяє оптимізувати процес обміну інформацією, зменшити обсяг роботи облікових працівників та приймати керівництву підприємства ефективні управлінські рішення. Тому досить актуальним є дослідження питання методологічних аспектів обліку та управління у середовищі сучасних інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем застосування та функціонування інформаційних технологій у бухгалтерському обліку та управлінні підприємствами присвячені роботи Берези А.М, Ф.Ф. Бутинця, В.М. Гужви, С.В. Івахненко, Т.А. Писаревської та інших.

В багатьох роботах приділено увагу теоретичним аспектам розвитку і застосування інформаційних технологій (ІТ) в економіці та управління в розрізі макро- і мікроекономіки. Так, Береза А.М. розглядає основні теоретичні положення створення інформаційних систем (ІС), сучасні підходи до даної проблеми, наводить наявні засоби проектування, методи та принципи формалізації процесу проектування та методи управління проектуванням ІС [1, с. 82]. Бутинець Ф.Ф. розкриває теоретичні основи комп'ютеризації бухгалтерського обліку, принципи та послідовність створення комп'ютерної системи бухгалтерського обліку, а також порядок побудови облікового апарату [8, с. 144]. У монографії [9] систематизовані підходи та напрями проектування інформаційних систем, особливості різноманітних інформаційних технологій, тенденції їх розвитку та приклади застосування в різних галузях економіки. Писаревська Т.А. висвітлює питання впровадження автоматизованих інформаційних систем (АІС) і застосування нових інформаційних технологій у сфері обліку та аудиту на різних об'єктах управління, зазначає принципи інформатизації процесів обліку та аудиту [10, с. 19]. Івахненко С.В. в роботі зазначає, що створення і функціонування інформаційних систем в управлінні тісно пов'язане з розвитком інформаційної технології – головною складовою частини інформаційної системи [6].

Однак питання теоретико-методологічних основ розвитку системи бухгалтерського обліку та управління в умовах інформатизації досліджено недостатньо, що знижує ефективність функціонування інформаційних систем на промислових підприємствах.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та удосконалення процесів побудови, функціонування і розвитку інформаційних систем в бухгалтерському обліку та управлінні промисловими підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Причини, що спонукають підприємства впроваджувати інформаційні системи (ІС) і технології в сфері бухгалтерського обліку, з одного боку, обумовлені прагненням керівництва збільшити продуктивність повсякденних робіт або усунути їх повторне проведення, запропонувати новітні засоби для автоматизованого ведення обліку в зручному сучасному інтерфейсі, підвищити оперативність обробки даних, достовірність, якість інформації, а з іншого боку, - збільшити прибутковість бізнесу, контроль та інвестиційну привабливість підприємства, підвищити ефективність управління діяльністю підприємства за рахунок прийняття оптимальних та раціональних управлінських рішень [12].

В умовах функціонування автоматизованих робочих місць (АРМ) облікових працівників нові технічні засоби автоматизації та організаційні форми їхньої експлуатації визначають необхідність перегляду методологічних аспектів автоматизації бухгалтерського обліку, що склалися в період застосування універсальних автоматизованих інформаційних систем загального призначення. Для створення, ефективного функціонування і розвитку інформаційних систем необхідні єдині

теоретичні положення і методичні підходи, які забезпечують взаємодію різноманітних економічних об'єктів та їх нормальну діяльність.

В науковій літературі розроблено багато принципів автоматизованих інформаційних систем. Так, Івахненко С.В. розробив принципи побудови комп'ютерних інформаційних систем бухгалтерського обліку, що представлені в таблиці 1.

Таблиця 1 – Принципи автоматизованих інформаційних систем бухгалтерського обліку

Принцип	Зміст принципу
Економічна доцільність	Переваги, що очікуються від використання системи, мають перевищувати витрати на її проектування, впровадження, навчання, супровід.
Гнучкість	Система, що створюється, повинна мати достатній запас гнучкості, щоб забезпечити можливість реагувати на зміну зовнішніх факторів.
Контроль	Створення паралельних інформаційних потоків, що контролюють один одного та забезпечують достовірність облікових даних.
Захист і безпека даних	Система, що проектується, має сприяти захисту активів підприємства від нерационального їх використання і забезпечувати надійність та безпеку інформації в системі.
Універсальність	Програмна система має вирішувати не окреме завдання, а виконувати стандартні процедури й обробляти конкретне завдання, як окремий випадок більш загального.
Сумісність	Систему слід проектувати з урахуванням людського фактора та організаційних особливостей підприємства, вже наявних комп'ютерів і програм. Необхідно також перевірити сумісність нової комп'ютерної системи бухгалтерського обліку з уже наявним обладнанням і програмним забезпеченням.
Системний підхід	У процесі проектування бухгалтерських інформаційних систем проводиться аналіз об'єкта управління в цілому і системи управління ним, а також вироблення загальної мети і критеріїв функціонування об'єкта в умовах його автоматизації. Цей принцип передбачає однократне введення інформації в систему і багаторазове її використання, наявність єдиної інформаційної бази, комплексне програмне забезпечення.
Надійність	Характеризує надійність роботи бухгалтерської інформаційної системи, яка забезпечується різними способами, наприклад, дублюванням структурних елементів системи або їхньою надлишковістю.
Збиральне проектування	Ґрунтується на ідеї повторного використання компонентів. збирання прикладної системи з готових компонентів дозволяє значно скоротити час розробки. У зв'язку з цим має значення те, наскільки методики, що застосовуються, й інформаційні системи, що їх підтримують, мають здатність до повторного створення компонентів, а також наскільки легко такі компоненти можна застосувати в інших проектах інформаційних технологій.
Моделювання	Можна виділити компоненти загальної моделі побудови програмного засобу, що описують основні особливості інформаційно-логічної структури системи обробки облікових даних, правила її функціонування й адаптації до потреб користувача. Такими компонентами є: способи побудови плану рахунків; моделі організації документообігу; способи побудови системи записів на рахунках; моделі аналітичного обліку; моделі облікового періоду; способи подачі й технологія роботи з вихідною інформацією; моделі поділу й інтеграції облікових даних; засоби розширення базових функцій.

Джерело: розроблено автором на основі [7].

Академіком В.М. Глушковым були сформульовані науково-методичні положення та рекомендації з проектування автоматизованих систем, які тепер склались як принципи побудови інформаційних систем. Запропонована система принципів складається з 3-х груп: побудови, функціонування і розвитку [2, 3]. На основі аналізу використання інформаційних технологій, теоретичних положень і методичних підходів, з метою вдосконалення інформаційної системи бухгалтерського обліку пропонується введення специфічних складових, таких, як орієнтація на користувача, релевантність, пертинентність, креативність.

Дані принципи удосконалені та згруповані на рис.1.

Рисунок 1 - Принципи автоматизованих інформаційних систем

Джерело: розроблено автором.

Принцип орієнтації на користувача передбачає створення такої інформаційної системи, функції якої б задовольнили потреби не лише окремої сфери, а й кожного конкретного користувача. Так, на етапі проектування інформаційної системи слід

передбачити потреби майбутніх користувачів. Тобто, інформаційна система має бути інструментом управління, в якому основну роль відіграє людина [12, с.83].

До принципів функціонування інформаційних систем пропонуємо внести принципи релевантності та пертинентності. Принцип релевантності означає, що при відборі даних інформація має відповідати їх критеріям, а отже задовольняти потреби користувачів при аналізі даних аби не допустити викривлення стану підприємства при створенні консолідованої звітності. Цей принцип припускає смислову відповідність інформації між інформаційним запитом і отриманим повідомленням.

Принцип пертинентності, це, перш за все, відповідність потреб користувачів до знайденої інформації, тому застосовуючи даний принцип при розробці та проектуванні будь-якої інформаційної системи слід звернути увагу на критерії відбору даних та формування інформаційної бази. Принцип означає відповідність інформаційному продукту потреби в ньому. Інакше - це співвідношення обсягу корисної інформації до загального обсягу отриманої інформації.

До принципів розвитку інформаційних систем пропонується віднести принцип креативності, який можна застосувати при розробці робочого інтерфейсу та організації самої інформаційної системи. В сучасності, не останнє місце при відборі програмних продуктів окрім функціонального призначення, увага приділяється також зовнішній оболонці програми, що впливає на роботу та сприйняття даних користувачем. Тобто принцип креативності передбачає можливу широту використання даного інформаційного продукту.

Основні методологічні принципи автоматизації бухгалтерського обліку на базі АРМ бухгалтера повинні забезпечити єдиний підхід до розробки окремих елементів системи і їхнє єдине функціонування. До основних методологічних принципів належать [5]:

- децентралізована організація експлуатації засобів автоматизації на місцях виникнення облікової інформації, тобто безпосередньо в бухгалтеріях та інших службах, де виникає і використовується первинна облікова інформація про господарські операції, що підлягають відображенню в бухгалтерському обліку;
- використання функціонального змісту діалогово-автоматизованої форми бухгалтерського обліку, директивних вказівок з питань його організації і методології, що забезпечують єдину методологічну основу його ведення;
- автоматизація складання документів первинного обліку на паперових і магнітних носіях на ділянках і в службах з великим обсягом господарських операцій, а також передача цих даних бухгалтеру для автоматизованого введення і відображення в бухгалтерському обліку;
- експлуатація засобів автоматизації обробки облікової інформації і безпосередньо обліковими працівниками в умовах функціонування АРМ бухгалтера;
- організація структури внутрішньомашинного інформаційного фонду задач бухгалтерського обліку, яка адекватна структурі документного збереження даних бухгалтерського обліку в облікових реєстрах у вигляді машинних інформаційних таблиць, які відбивають набори машинних первинних документів і набори машинних документів-реєстрів бухгалтерського обліку;
- формування управлінської, облікової, контрольної та аудиторської інформації в запитальному режимі в доступному і зручному вигляді;
- створення АРМБ, в яких здійснюється цілком автоматизований розрахунок і видаються пропозиції щодо прийняття управлінських рішень;
- створення інформаційної мови запитів для відображення показників обліку, контролю та аудиту;

– формування оцінки стану підприємства, постановка найближчих цілей, вироблення шляхів їх досягнення як без урахування резервів так і з урахуванням резервів підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі аналізу існуючих теоретичних положень, методичних підходів та практичних рекомендацій з проектування, функціонування й удосконалення автоматизованих інформаційних систем, загальних тенденцій їх розвитку, удосконалено систему принципів, яка складається з трьох груп: побудови, функціонування і розвитку автоматизованих інформаційних систем промислових підприємств. Запропоновано наступні принципи: орієнтація на користувача, релевантність, пертинентність, креативність, які забезпечують теоретичними положеннями і методичними підходами процеси створення, функціонування і розвитку інформаційних систем на всіх стадіях їх життєвого циклу.

Саме інформаційні технології стають передумовою і стрижнем процесу глобалізації, підвищують оперативність обробки даних, достовірність, якість інформації, що надає можливість приймати на практиці об'єктивні та ефективні фінансові та управлінські рішення.

Подальші дослідження доцільно було б проводити у напрямі удосконалення алгоритму прийняття рішень щодо впровадження інформаційних технологій на передпроектній стадії, що дозволить правильно оцінювати інвестиційні потреби та їх ефективність від використання.

Список літератури

1. Береза А. М. Основи створення інформаційних систем: навч. посібник [Текст] / А. М. Береза. – К.: КНЕУ, 2001. – 214 с.
2. Бутко М.П. Формування інформаційного забезпечення в системі державного управління : моногр. [Текст] / М.П. Бутко, М.Ю. Дітковська. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2010. – 244 с;
3. Волот О.І. Методологічні аспекти автоматизованого бухгалтерського обліку [Текст] / О.І. Волот // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Бухгалтерський облік, оподаткування, аналіз і аудит: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку». – Чернігів 11 грудня 2015 р. – Чернігів: ЧНТУ, 2015. – С. 22–23.
4. Глушков В.М. О гносеологических основах математизации наук [Текст] / В.М. Глушков // Диалектика и логика научного познания. – М.: Наука, 1966. – С. 406–407.
5. Завгородній В. П. Автоматизація бухгалтерського обліку, контролю, аналізу та аудиту : монографія [Текст] / В. П. Завгородній. – К. : АСК, 1998. – 768 с.
6. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. [Текст] / С.В. Івахненко. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
7. Івахненко С.В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології [Текст] / С.В. Івахненко, О.В. Мелих. – К. : Знання, 2009 – 319 с.
8. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: Підручник для студ. вищ. навч. закл. спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» [Текст] / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Івахненко, Т.В. Давидюк, Т.В. Шахрайчук; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: Рута, 2002. – 544 с.
9. Інформаційні системи в економіці: монографія [Текст] / [С.В. Устенко, А.М. Береза, Г.П. Галузинський, В.М. Гужва та ін.]; за заг.ред. д-ра екон. наук, проф. С.В. Устенка. – К. : КНЕУ, 2012. – 425 с.
10. Писаревська Т.А. Інформаційні системи обліку та аудиту: Навч. посібник [Текст] / Т.А. Писаревська – К.: КНЕУ, 2004. – 369 с
11. Пономарьова К.В. Информационное обеспечение АСУ [Текст] / К.В. Пономарьова, Л.Г. Кузьмин. – М.: Высшая школа, 1991. – 222 с.
12. Реальний сектор економіки України в умовах становлення інформаційного суспільства: монографія [Текст] / С.М. Шкарлет, М.П. Бутко, О.І. Волот. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – 288 с.

References

1. Bereza, A.M. (2001). *Osnovy stvorennia informatsiinykh system [Basics of creating information systems]*. K: KNEU [in Ukrainian].
2. Butko, M.P. & Ditkovska, M.U. (2010). *Formuvannia informatsiinoho zabezpechennia v systemi derzhavnoho upravlinnia [Formation of information support in the system of public administration]*. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf» [in Ukrainian].
3. Volot, O.I. (2015). Metodolohichni aspekty avtomatyzovanoho bukhgalterskoho obliku [Methodological aspects of automated accounting]. Accounting, taxation, analysis and audit: current state, problems and prospects of development: *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (11 hrudnia 2015r) - Materials of the international scientific-practical conference*. (pp. 22-23). Chernihiv: ChNTU [in Ukrainian].
4. Hlushkov, V.M. (1996). *O hnoseolohicheskikh osnovakh matematyzatsyy nauk [About the epistemological foundations mathematization of science]*. M.: Nauka [in Russian].
5. Zavhorodnii, V.P. (1998). *Avtomatyzatsiia bukhgalterskoho obliku, kontroliu, analizu y audytu [Automation of accounting, control, analysis and audit]*. K: ASK [in Ukrainian].
6. Ivakhnenkov, S.V. (2008). *Information technology in the organization of accounting and auditing*. (4th ed.). K: Znannia-Press [in Ukrainian].
7. Ivakhnenkov, S.V. & Melih, O.V. (2009). *Finansovyi kontrolinh: metody ta informatsiini tekhnologii [Financial Controlling: Methods and Information Technologies]*. K: Znannia [in Ukrainian].
8. Butynets, F.F., Ivakhnenkov, S.V., Davydiuk, T.V. & Shakhraichuk, T.V. (2002). *Information systems of accounting*. F.F. Butynets (Ed.). Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].
9. Ustenko, S.V., Bereza, A.M., Haluzynskiy, G.P., Huzhva, V.M. et.al. (2012). *Information systems in the economy*. S.V. Ustenko (Ed.). K: KNEU [in Ukrainian].
10. Pysarevska, T.A. (2004). *Informatsiini systemy obliku ta audytu [Information systems of accounting and auditing]*. K: KNEU [in Ukrainian].
11. Ponomarova, K.V. & Kuzmyn, L.H. (1991). *Ynformatsyonnoe obespechenye ASU [Information support of the automated control system]*. M.: Visshaya shkola [in Russian].
12. Shkarlet, S.M., Butko, M.P. & Volot, O.I. (2017). *Realnyy sektor ekonomiky Ukrayiny v umovakh stanovlennya informatsiinoho suspilstva [The real sector of Ukraine's economy in the conditions of the becoming of an information society]*. Chernihiv: ChNTU [in Ukrainian].

Olena Volot, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

Methodological Aspects of Construction, Functioning and Development of Automated Information Systems of Accounting and Management of Enterprises

Information technologies are becoming a prerequisite and foundation for globalization, increasing the speed of data processing, reliability, quality of information, which makes it possible to adopt in practice objective and effective financial and managerial decisions.

The article has improved the system of principles, which consists of three groups: construction, functioning and development of automated information systems of industrial enterprises. The following principles are suggested: user orientation, relevance, pertinence, creativity, which provides through theoretical positions and methodical approaches the processes of creation, functioning and development of information systems at all stages of their life cycle.

The basic principles of automation of accounting on the basis of automated workstations of an accountant are presented, which provide a unified approach to the operation of individual elements of the system and their single functioning. It is proved that for the creation, effective functioning and development of information systems, there is a need for common theoretical positions and methodical approaches, which provide interaction of various economic objects and their effective activity.

accounting, management, information systems and technologies, principles of information systems

Одержано (Received) 23.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 004.8.032.26:338.27:338.43

Ю.В. Кернасюк, канд. екон. наук*Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України, м. Кропивницький, Україна*

Нейронні штучні мережі як ефективний інструмент адаптивного прогнозування в аграрному секторі економіки

Стаття присвячена дослідженню можливостей методу штучних нейронних мереж і його практичного застосування при розробці моделі прогнозу розвитку аграрного сектору економіки. Обґрунтовано теоретичний і методичний підхід до побудови моделі прогнозування сільськогосподарського виробництва на основі штучних нейронних мереж. Виявлені за допомогою кореляційного аналізу фактори впливу на виробництво валової продукції сільського господарства. Розроблено модель прогнозу виробництва валової продукції сільського господарства Кіровоградській області на середньостроковий і довгостроковий період.

штучні нейронні мережі, валова продукція сільського господарства, модель, прогноз**Ю.В. Кернасюк**, канд. екон. наук*Кировоградская государственная сельскохозяйственная опытная станция Национальной академии аграрных наук Украины, г. Кропивницкий, Украина*

Нейронные искусственные сети как эффективный инструмент адаптивного прогнозирования в аграрном секторе экономики

Статья посвящена исследованию возможностей метода искусственных нейронных сетей и их практического применения при разработке модели прогноза развития аграрного сектора экономики. Обоснованы теоретический и методический подход к построению модели прогнозирования сельскохозяйственного производства на основе искусственных нейронных сетей. Выявлены с помощью корреляционного анализа факторы влияния на производство валовой продукции сельского хозяйства. Разработана модель прогноза производства валовой продукции сельского хозяйства Кировоградской области на среднесрочный и долгосрочный период.

искусственные нейронные сети, валовая продукция сельского хозяйства, модель, прогноз

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні та за її межами в різних сферах діяльності значного поширення набувають інформаційні технології інтелектуального аналізу даних – Data Mining. Їх використання відкриває значні перспективи, зокрема, в галузі аграрної економіки, де в надскладній системі відносин і зв'язків взаємодіють як економічні, соціальні, екологічні, технологічні, так і природно-кліматичні, біологічні фактори детермінованого та стохастичного характеру впливу.

Для вітчизняного аграрного сектору актуальною проблемою залишається забезпечення прогнозованості його розвитку, конкурентоспроможності виробництва продукції і сталої динаміки економічного росту. Серед перспективних напрямків дослідження означеної проблеми окремо виділяють використання наукових підходів системного аналізу для оцінки тенденцій і закономірностей розвитку галузі та прогнозування її показників, які базуються на основі одного із поширених методів Data Mining, що отримав назву штучних нейронних мереж – Artificial neural networks.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми теоретико-методологічного обґрунтування і практичного застосування штучних нейронних мереж в різних сферах діяльності розглядаються в працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Зокрема, останніми роками ці питання широко висвітлюються в наукових роботах Т. Кохонена [4], де розглядається нейронна мережа з нескерованим навчанням, що виконує завдання кластеризації; С. Хайкина [8] – із висвітленням основних парадигм нейронних мереж, а такої їх ролі при вирішенні задач розпізнання образів;

Р.П. Пасван (Raju Prasad Paswan) та Ш.А. Бегум (Shahin Ara Begum) [9] – при використанні статистичних методів і нейронних мереж для прогнозування виробництва продукції рослинництва; А.В. Барского [6] – із позиції застосування нейромережових технологій при побудові інформаційних і керуючих систем в науці, економіці, фінансах та методів навчання в статичному і динамічному режимах; Н.К. Васильєвої [2] – для прогнозування обсягів виробництва зернових та олійних культур, овочів, м'яса, молока і яєць за нейромережними та економетричними моделями; П.М. Грицюка [3] – у дослідженнях вивчення можливостей штучних нейронних мереж для довгострокового прогнозування врожайності зернових культур; А.В. Матвійчука [5], який вивчає можливості створення систем штучного інтелекту і застосування з цією метою математичного інструментарію, що ґрунтується на концепції біологічної правдоподібності, зокрема методів теорій нейронних мереж та нечіткої логіки для розв'язання низки інтелектуальних задач в економіці, зокрема аналізу, прогнозування, класифікації, кластеризації, рейтингування; М.І. Пугачова [6] – на прикладі прогнозування ВВП України та інших вчених.

Водночас, ще не достатньо уваги приділяється окремим методологічним і практичним аспектам застосування штучних нейронних мереж в аграрному секторі економіки, передусім, в частині теоретичного обґрунтування розробки адаптивних моделей розвитку і економічного зростання сільськогосподарського виробництва та прогнозування основних його параметрів. Як вважає Н.К. Васильєва [2], апарат нейронних мереж демонструє кращі результати, ніж економетричний підхід, при прогнозуванні сільськогосподарського виробництва. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема розробки адекватних моделей прогнозування розвитку аграрного сектору економіки, що враховували б наявні можливості оптимального використання його інноваційного потенціалу та очікуваний вплив екзогенних і ендегенних факторів, у тому числі за умов зміни клімату.

Постановка завдання. Метою досліджень є науково-методичне обґрунтування і розробка моделі прогнозування розвитку сільськогосподарського виробництва в Кіровоградській області на основі застосування штучних нейронних мереж.

Виклад основного матеріалу. Аграрне виробництво – це надскладна динамічна система соціально-економічних відносин на основі прямих і зворотних зв'язків, безпосередньо пов'язаних з макро- і мікроекономічними процесами в умовах ринкового середовища, а також багатьма чинниками ресурсного, біологічного, технологічного, інноваційного, демографічного, еколого-кліматичного детермінованого та стохастичного характеру впливу.

Узагальнення теоретичних аспектів досліджуваної проблеми на прикладі галузі сільськогосподарського виробництва доводить необхідність системного дослідження впливу як екзогенних, так і ендегенних факторів. Це потребує застосування принципово нових методичних підходів до аналізу і оцінки проблеми економічного зростання в сільському господарстві, що можливо забезпечити лише на основі побудови адаптивних моделей прогнозування розвитку галузі.

Враховуючи високу залежність сільського господарства від погодних, кліматичних та інших природних чинників впливу, а також економічної кон'юнктури ринку та рівня забезпеченості факторами виробництва певний науковий інтерес представляє застосування штучних нейронних мереж.

За даними М.І. Пугачова, О.М. Грибинюка, А.О. Мельник, останнім часом при прогнозуванні поширення набувають математичні моделі, побудовані за принципом функціонування біологічних нейронних мереж (нейронні мережі), які на відміну від регресійних дають змогу враховувати асиметричність інформації, наявність нелінійних зв'язків, невизначеність розвитку економічних процесів, непередбачувану швидку зміну суб'єктивних факторів [6].

Штучні нейронні мережі є математичною моделлю з відповідною їх програмною реалізацією за допомогою розроблених спеціальних комп'ютерних алгоритмів, що функціонують за принципом аналогічних біологічних структур живого організму. У певному розумінні штучні нейронні мережі є розвинутою обчислювальною системою, яка складається з багатьох паралельно функціонуючих простих процесорів і зв'язків.

На думку Саймона Хайкіна, нейронні штучні мережі мають ряд переваг та забезпечують наступні корисні властивості систем, побудованих на них, а саме:

- нелінійність (nonlinearity);
- перетворення вхідної інформації у вихідну (inputoutput mapping);
- адаптивність (adaptivity);
- очевидність відповіді (evidential response);
- контекстна інформація (contextual information);
- відмовостійкість (fault tolerance);
- масштабованість (VLSI Implementability);
- однаковість аналізу і проектування (Uniformity of analysis and design);
- аналогія з нейробіологією (Neurobiological analogy) [8, с. 36-37].

Варто окремо зазначити, що штучні нейронні мережі за умов певних спрощень і допущень демонструють можливості, які властиві людському мозку. Це, передусім, навчання на основі досвіду, узагальнення, добування істотних даних з надлишкової і різноманітної інформації. Адаптивні можливості нейронних мереж полягають в тому, що останні здатні змінювати своє поведіння залежно від стану навколишнього середовища. Тобто, після відповідного аналізу отриманих вхідних сигналів відбувається процедура самонастроювання й навчання. Саме ці аспекти мають першочергове значення при розробці адаптивної моделі прогнозування розвитку сільськогосподарського виробництва на основі методу штучних нейронних мереж.

Модель прогнозування виробництва валової продукції сільського господарства розроблено на прикладі Кіровоградської області із використанням методу штучних нейронних мереж в середовищі аналітичної платформи програмного пакету Deductor Academic 5.3.0.88.

У аналітичній платформі Deductor в основі нейромережі знаходиться багатошаровий персептрон із двома алгоритмами навчання – класичним BackProp і його модифікацією RProp. При розробці моделі було враховано вибір одного прихованого шару з двома нейронами. Використовувався як метод BackProp, так і його модифікація RProp із налаштуваннями за замовчуванням.

Вихідним параметром багатошарової штучної нейронної мережі є вартість виробництва валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р. Згідно із визначенням вона включає вартість продукції рослинництва і тваринництва, отриманої внаслідок вирощування культур сільськогосподарських і використання сільськогосподарських тварин, а також обсяг зміни незавершеного виробництва у рослинництві, обсяг вирощування молодих багаторічних насаджень за рік та обсяг вирощування сільськогосподарських тварин (приплід, приріст живої маси). Постійні ціни – середньозважені ціни року, прийнятого за основу для порівняння [7, с. 270].

У моделі прогнозування використано запропонований П.М. Грицюком підхід, що рекомендує сигмоїдну активаційну функцію виду (1) з вихідними значеннями у проміжку $[-1, 1]$:

$$y = \frac{e^{\lambda_v} - 1}{e^{\lambda_v} + 1}, \quad (1)$$

Коефіцієнт λ визначає крутизну сигмоїда. Згідно з теоремою Такенса, вибравши достатньо велике значення глибини занурення D можна гарантувати однозначну залежність майбутнього значення ряду від його D минулих значень: $()^t X_t D X f = -r$, тобто передбачення часового ряду зводиться до завдання інтерполявання функції багатьох змінних. Нейромережу можна використовувати для відновлення цієї невідомої функції за даними часового ряду. Значення D визначає розмір часового вікна, яке ковзає вздовж часового ряду, задаючи вхідні набори [3].

Наукове обґрунтування моделі здійснено на основі опрацювання багаторічних даних статистичного масиву інформації розвитку аграрного сектору Кіровоградської області за 17 років (2000-2016 рр.), виявлення тісноти та достовірності зв'язку між відібраними змінними (табл. 1).

На першому етапі досліджено кореляційний зв'язок вартості виробленої валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств з багатьма чинниками екзогенного і ендогенного характеру впливу.

Основними відібраними факторами моделі є: X_1 – виробництво зернових культур, тис. тонн; X_2 – виробництво цукрових буряків (фабричних), тис. тонн; X_3 – виробництво соняшнику, тис. тонн; X_4 – виробництво сої, тис. тонн; X_5 – виробництво ріпаку, тис. тонн; X_6 – виробництво картопля, тис. тонн; X_7 – виробництво овочевих культур, тис. тонн; X_8 – виробництво плодів і ягід; X_9 – виробництво м'яса (у забійній вазі), тис. тонн; X_{10} – виробництво молока, тис. тонн; X_{11} – виробництво яєць, млн шт.; X_{12} – виробництво вовни, тис. тонн; X_{13} – внесення мінеральних добрив у перерахунку на 100% поживних речовин, тис. тонн; X_{14} – частка господарств населення у структурі виробництва валової продукції сільського господарства, %. Результативний показник – виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств, млн грн.

Після зваженого аналізу коефіцієнтів парної і множинної кореляції виявлено, що не усі відібрані чинники мали вагомий і статистично підтверджений достовірний вплив на результативний показник. Саме цей факт свідчить на користь того, що традиційні підходи побудови моделей прогнозування на основі багатofакторних регресійних рівнянь не завжди дозволяють достовірно оцінити вплив того або іншого чинника. Адже високий і статистично достовірний вплив на динаміку зміни усієї валової продукції сільського господарства в області має лише обсяг виробництва зерна (коефіцієнт кореляції $r = 0,95$), соняшнику ($r = 0,87$), сої ($r = 0,85$), картоплі ($r = 0,62$), плодів і ягід ($r = 0,53$), молока ($r = -0,76$), яєць ($r = 0,72$), вовни ($r = 0,72$), внесення мінеральних добрив у перерахунку на 100% поживних речовин ($r = 0,83$) і частка господарств населення у структурі виробництва валової продукції сільського господарства ($r = -0,85$). Зв'язок між зазначеними факторами і результативним показником є суттєвим, не випадковим та істотними на рівні значущості $P < 0,05$. Водночас, відсутність підтвердження означеного зв'язку зі сторони фактору обсягу виробництва м'яса ($r = -0,01$), свідчить про те, що у вказаний період його вплив за умов значного скорочення питомої ваги галузі тваринництва суттєво зменшився. Проте, вказаний фактор разом із іншими варто обов'язково включати в модель прогнозування, оскільки у структурі валової продукції сільського господарства питома вага усіх продуктів тваринництва загалом є досить суттєвою і складає майже 16 %.

При прогнозуванні сільськогосподарського виробництва із застосування штучних нейронних мереж важливе значення має їх навчання на основі набору прикладів: вхідний стан – вихідний стан за допомогою алгоритму зворотного поширення помилки.

Таблиця 1 – Основні показники розвитку аграрного сектору економіки Кіровоградської області у 2000-2016 рр.

Роки	Виробництво аграрної продукції в усіх категоріях господарств, тис. тонн (яєць, млн шт.)										Внесення мінеральних добрив у перерахунку на 100% поживних речовин, тис. тонн	Частка господарств населення у структурі валової продукції сільського господарства, %	Валова продукція сільського господарства, млн грн
	зернові культури	пшквові культури (фабричні)	соєвий	ріпак	картопля	овочеві культури	плоди і ягоди	м'ясо (у забійній вазі)	молоко	яєць	вовна		
2000	1378,4	642,4	304,6	2,0	3,3	317,0	212,8	23,8	52,7	385,0	179	0,06	5997,3
2005	2478,7	698,5	525,3	78,8	15,0	531,6	269,1	21,8	45,3	394,9	283	0,03	8404,0
2010	2374,1	513,3	713,4	154,3	123,0	416,5	218,4	26,7	45,8	343,1	499	0,02	8505,1
2011	3464,9	788,6	918,2	235,5	75,6	517,7	234,9	25,8	45,3	331,5	522	0,02	10542,3
2012	2339,5	628,4	908,0	194,7	42,7	384,0	210,5	23,3	48,7	309,2	537	0,02	8963,9
2013	3781,4	284,3	1229,1	189,7	126,0	440,0	200,1	30,6	50,1	322,0	523	0,02	11462,0
2014	3469,1	526,4	1165,5	226,8	109,3	542,4	236,2	18,5	53,2	324,3	501	0,02	11259,7
2015	3313,9	483,3	1170,1	290,3	49,3	525,5	234,8	28,5	52,7	310,6	506	0,01	11000,4
2016	3725,8	657,5	1293,8	278,8	63,3	603,4	233,9	28,1	52,1	307,7	456	0,01	12037,5

Джерело: розроблено автором самостійно за даними [7, с. 289-305].

Архітектура побудови моделі передбачає наявність декількох входів і виходу. Вхідними параметрами є динамічний ряд основних економічних показників галузі регіону за 2000-2016 рр., які характеризують розвиток сільського господарства – виробництво основних видів продукції рослинництва і тваринництва в натуральному вимірі, кількість внесення мінеральних добрив у перерахунку на 100% поживних речовин під усі посівні площі, частка господарств населення в структурі виробництва усієї валової продукції сільського господарства (рис. 1).

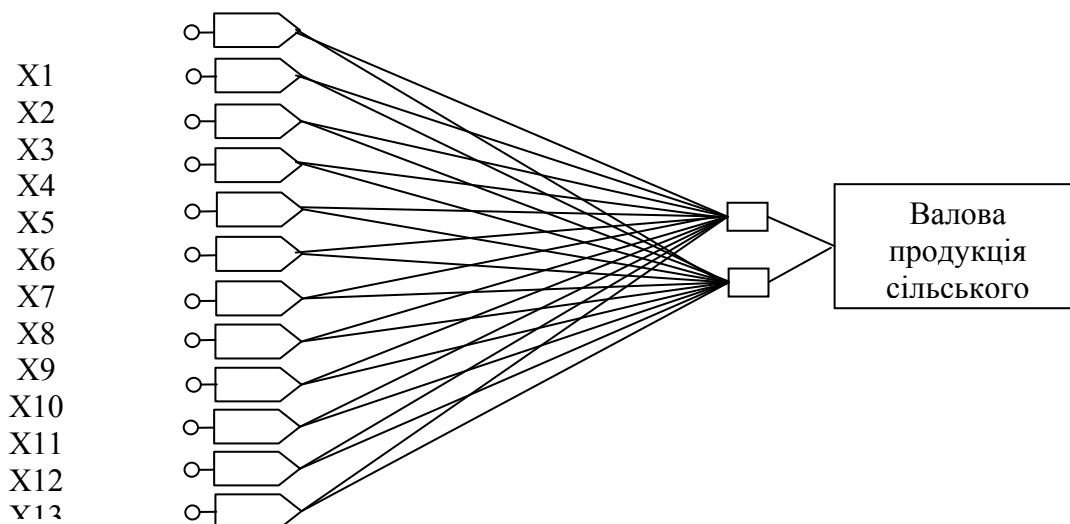

Рисунок 1 – Структура нейромережевої моделі прогнозу виробництва валової продукції сільського господарства Кіровоградської області

Джерело: розроблено автором самостійно на основі методичних підходів [1; 2; 3; 6; 8].

Навчання штучної нейронної мережі проводилось до настання 100000 епох. Кількість нейронів у вхідному й вихідному шарах, відповідно, склала 14 і 1, а у прихованому – 1. Залежність знайдена з використанням 100 % вибірки, за максимальної і середньої помилок при навчанні – 0,5 і тестуванні – 0,5.

Отже, отримані результати досліджень підтверджують можливість практичного використання штучних нейронних мереж, як одного із перспективних напрямків інтелектуальних інформаційних технологій, для побудови на основі системного аналізу динамічної моделі адаптивного прогнозування розвитку сільськогосподарського виробництва Кіровоградської області на середньо і довгострокову перспективу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розроблений методичний підхід адаптивного прогнозування обсягу виробництва валової продукції сільського господарства, що передбачає побудову моделі на основі врахування усіх видів в її структурі (продукція рослинництва і тваринництва), частки впливу господарств населення на її формування та фактору інтенсифікації – внесення мінеральних добрив.

Особливістю вказаного методичного підходу побудови моделі прогнозування є застосування методу штучних нейронних мереж, що має ряд переваг порівняно із багатофакторними рівняннями регресії. Зокрема, модель адаптивного прогнозування на основі штучних нейронних мереж дозволяє врахувати значну кількість факторів впливу та особливості тенденцій розвитку надскладних систем, до яких відноситься і сільське господарство, а також забезпечити меншу похибку прогнозу.

За допомогою проведеного кореляційного аналізу багаторічних статистичних даних розвитку аграрного сектору економіки Кіровоградської області за 2000-2016 рр., виявлено силу впливу і достовірність зв'язку між відібраними факторними змінними моделі – обсягом виробництва зерна, соняшнику, сої, картоплі, плодів і ягід, молока,

яєць, вовни, внесення мінеральних добрив у перерахунку на 100% поживних речовин і часткою господарств населення у структурі валової продукції сільського господарства та її результативним показником.

Застосування методу штучних нейронних мереж в економічному прогнозуванні дозволяє враховувати високу залежність сільського господарства від погодних, кліматичних і інших природних чинників впливу, а також ринкової кон'юнктури та рівня забезпеченості факторами виробництва.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розробка аналогічної моделі прогнозування виробничих і економічних показників на основі статистичних даних в розрізі основних природно-кліматичних зон та країни в цілому.

Список літератури

1. Барский А. В. Нейронные сети: распознавание, управление, принятие решений [Текст] / А. В. Барский. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 176 с.
2. Васильева Н. К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільського господарства [Текст] / Н.К. Васильева // Агросвіт. – 2012. – № 8 – С. 11–14.
3. Грицюк П.М. Прогнозування часових рядів методом нейронних мереж [Текст] / П.М. Грицюк – 2005. – Вип. 4 (32). – С. 240–247.
4. Кохонен Т. Самоорганизующиеся карты [Текст] / Т. Кохонен; пер. з англ. – М. : БИНОМ, Лаборатория знаний, 2008. – 655 с.
5. Матвійчук А. В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка [Текст] : монографія / А. В. Матвійчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 439 с.
6. Пугачов М. І Прогноз динаміки внутрішнього валового продукту України за допомогою нейронних мереж [Текст] / М. І. Пугачов, О. М. Грибинюк, А. О. Мельник // Економіка АПК. – 2015. – № 4 – С. 82–87.
7. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2016 рік [Текст] / ред. Л.Б. Дівель ; відп. за вип. Ю.В. Новак. – Кропивницький : Поліграф-Сервіс, 2017. – 473 с.
8. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс [Текст] / С. Хайкин; 2е издание. пер. з англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 1104 с.
9. Paswan R. Pr. Regression and Neural Networks Models for Prediction of Crop Production [Електронний ресурс] / Raju Prasad Paswan, Shahin Ara Begum // International Journal of Scientific & Engineering Research. – September 2013. – Vol. 4, No. 9. – pp. 98–108. – Режим доступу до журналу: <https://www.ijser.org/researchpaper%5CRegression-and-Neural-Networks-Models-for-Prediction-of-Crop-Production.pdf>.

References

1. Barskij, A.V. (2004). *Nejronnye seti: raspoznavanie, upravlenie, prinjatje reshenij* [Neural networks: recognition, management, decision making]. M. : Finansy i statistika [in Russian].
2. Vasyl'jeva, N.K. (2012). Modeljuvannja rozvytku agrarnyh pidpryjemstv regional'nogo klastera sil'skogo gospodarstva [Modeling the development of agrarian enterprises of the regional cluster of agriculture]. *Agrosvit – Agrosvit*, 8, 11-14. [in Ukrainian].
3. Grycjuk, P.M. (2005). Prognozuvannja chasovyh rjadiv metodom nejronnyh merezh [Prediction of time series by the method of neural networks]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu vodnogo gospodarstva ta pryrodokorystuvannja – Bulletin of the National university of water management and nature management*, 4 (32), 240-247 [in Ukrainian].
4. Kohonen, T. (2008). *Self-Organizing Maps*. (V.N. Ageeva, Trans). Moscow: BINOM, Laboratoriya znaniy.
5. Matvijchuk, A.V. (2011). *Shtuchnyj intelekt v ekonomici: nejronni merezhi, nechitka logika: monografija* [Artificial intelligence in the economy: neural networks, fuzzy logic]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Pugachov, M.I., Gribinjuk, O.M., & Mel'nik, A.O. (2015). Prognoz dinamiki vnutrishn'ogo valovogo produktu Ukraini za dopomogoj nejronnih merezh [Ukraine's GDP forecast due to the neural networks]. *Ekonomika APK*, 4, 82–87. [in Ukrainian].
7. Divel', L. (Eds.). (2017). *Statistical yearbook of the Kirovohrad region for 2016*. Kropyvnytskyi: Poligraf-Servis.
8. Haykin, S. (2006). *Neural Networks. A Comprehensive Foundation*. (N.N. Kussul', A.Ju. Shelestova, Trans). Moscow: Izdatel'skij dom «Vil'jams».

9. Raju Prasad Paswan, Shahin Ara Begum (2013). Regression and Neural Networks Models for Prediction of Crop Production. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, Vol. 4, 9, 98-108. Retrieved from <https://www.ijser.org/researchpaper%5CRegression-and-Neural-Networks-Models-for-Prediction-of-Crop-Production.pdf> [in English].

Yuriy Kernasyuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad state agricultural experimental station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine

Neural Artificial Networks as an Effective Tool for Adaptive Forecasting in the Agrarian Sector of the Economy

The purpose of the article is to provide scientific and methodological substantiation and development of a model for predicting the development of agricultural production in the Kirovohrad region on the basis of the application of artificial neural networks.

The peculiarity of forecasting at the regional level is the need to take into account a significant number of exogenous and endogenous factors of influence. For prediction along with traditional methods of econometric analysis of time series it is expedient to use artificial neural networks. Correlation dependence of factors of development of the agrarian sector of the economy influencing the dynamics of gross agricultural production is determined. The theoretical model of forecasting of gross agricultural production is developed. According to research results, using the method of artificial neural networks and the software product of the analytical platform of the Deductor Academic 5.3.0.88 package, a methodical approach has been developed to construct a forecasting model for gross agricultural production. The essence of the proposed approach is based on a combination of methods of adaptive forecasting and the instrument of artificial neural networks.

The methodical approach of adaptive forecasting of gross output of agricultural production is developed. The model of adaptive prediction based on artificial neural networks allows to take into account a significant number of factors of influence and tendencies in the development of ultra-complicated systems, which include agriculture, as well as to provide a lower error margin of forecast.

artificial neural networks, gross agricultural production, model, forecast

Одержано (Received) 06.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 657.8:004

В.В. Муравський, доц., канд. екон. наук

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна

Регістри, форми обліку та комп'ютерно-комунікаційні технології

Сформульовані вимоги щодо визначення складу та систематизації реєстрів обліку, які не доцільно порівнювати з алгоритмами програмного забезпечення та обліковими базами даних. Досліджено основні комп'ютерні форми обліку. Зроблено висновок про те, що не існує такого поняття, як «автоматизована форма обліку», оскільки будь-яка система автоматизації облікових процесів забезпечує наявність реєстрів. Обґрунтовано появу комп'ютерно-комунікаційної форми обліку.

облік, автоматизація, обліковий реєстр, комп'ютерно-орієнтована форма обліку, комп'ютерно-комунікаційна форма обліку

В.В. Муравский, доц., канд. экон. наук

Тернопольский национальный экономический университет, г. Тернополь, Украина

Регистры, формы учета и компьютерно-коммуникационные технологии

Сформулированы требования к определению состава и систематизации регистров учета, которые нецелесообразно сравнивать с алгоритмами программного обеспечения и учетными базами данных. Исследованы основные компьютерные формы учета. Сделан вывод о том, что не существует такого понятия, как «автоматизированная форма учета», поскольку любая система автоматизации учетных процессов обеспечивает наличие регистров. Обосновано появление компьютерно-коммуникационной формы учета.

учет, автоматизация, учетный реестр, компьютерно-ориентированная форма учета, компьютерно-коммуникационная форма учета

© В.В. Муравський, 2017

Постановка проблеми. Базовим концептуальним терміном, який визначає технологію обліку, є обліковий реєстр. Реєстр – зв’язкова ланка у процесі перетворення облікової інформації від моменту документування до відображення у звітності. Він слугує комунікаційним каналом, який поєднує усі елементи облікової системи. В облікових реєстрах акумулюються дані з різних джерел, що можуть бути використані внутрішніми користувачами інформації. В реєстрах обліку відбуваються попередні облікові дії з класифікації, групування та компресії даних. Вигляд реєстрів може значно відрізнятися залежно від їх функціонального призначення, обсягу змістового наповнення, структурної побудови тощо. Сукупність облікових реєстрів є унікальним ідентифікатором форми обліку. Підбір тих чи інших реєстрів обліку для практичного використання визначає вибір форми обліку, якою послуговуватимуться облікові та управлінські фахівці на підприємстві.

Активне застосування сучасної комп’ютерно-комунікаційної техніки вплинуло на організацію та методологію обліку, що потребує нового наукового осмислення дефініцій «реєстр» та «форма». Облікова термінологія адаптується до поступального розвитку комп’ютерних технологій, що актуалізує нові дослідження перспектив автоматизації обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток технічних засобів обробки та передачі облікової інформації вплинув на розуміння сутності форми обліку. Облікову форму розглядають як: сукупність облікових реєстрів, які використовують у певній послідовності та взаємодії; комбінований набір носіїв, порядок розташування на них інформації і методику їх заповнення; алгоритми обробки первинних даних і отримання результативної облікової інформації; інформаційно-пошукову систему, засновану на електронних базах даних [14, с. 88]. Залежно від обраного виду (поєднання видів) наукового трактування облікових дефініцій, науковцями пропонуються різні варіанти іменування сучасної облікової форми в умовах застосування комп’ютерно-комунікаційної техніки.

Наприклад, С.М. Лайчук обґрунтовує доцільність розвитку «прогресивної форми обліку», яка на основі впровадження обчислювальної техніки забезпечує своєчасне одержання якісної інформації, необхідної для управління, а також системи показників звітності при мінімальних затратах праці і засобів на ведення обліку [8, с. 85]. Проте, автор не вказав, в чому полягає прогресивність обліку та позитивна відмінність від попередніх облікових форм. Якісні характеристики прогресивної форми обліку актуальні й для інших форм, що впливає із завдань облікової системи та можливостей сучасної комп’ютерної техніки.

Враховуючи можливість облікового та управлінського персоналу працювати в режимі діалогу з програмним забезпеченням, О.М. Островський пропонує назвати нову форму діалоговою, наполягаючи на її принциповій відмінності від інших форми обліку із заздалегідь встановленими алгоритмами обробки і незмінними формами вихідних документів [12, с. 69]. Назва «діалогова форма» відображає лише спосіб інтерактивних комунікацій працівників з автоматизованою системою обліку та не дає змоги з’ясувати алгоритм, за допомогою якого відбувається опрацювання облікової інформації.

М.Ф. Кропивко, М.І. Козак, В.І. Похіленко, Е.П. Романова визначають сучасну форму обліку в умовах використання комп’ютерної техніки як «архівно-комп’ютерну», що ґрунтується на використанні бази даних та архіву облікових документів [11, с. 86]. За необхідності обліковий чи управлінський працівник у режимі запиту може отримати з електронного архіву необхідні облікові дані у формі первинних документів, реєстрів чи звітних форм. В такому випадку завдання системи обліку зводяться лише до накопичення облікової інформації. Подальша реакція на одержану інформацію залишається поза увагою. У М. Білухи та Т. Микитенко виникла наукова ідея про актуальність електронної форми обліку, у якій первинні документи, машинограми,

відеограми, звіти формують виключно в електронному вигляді на основі інтеграції бази облікових даних [1, с. 20]. Електронна спрямованість облікової форми передбачає переорієнтацію обліку на використанні нових носіїв інформації в умовах зменшення кількості паперових документів та звітів.

Недоліком запропонованих форм обліку є їх частковість та відсутність у назві алюзії до інструментарію чи алгоритму обробки облікової інформації. Також досить часто науковці помилково називають форму обліку в умовах використання комп'ютерної техніки автоматизованою. В автоматизованій формі обліку робиться акцент на зменшенні обсягу ручних ділянок обліку, що є основною позитивною здатністю комп'ютерних технологій. Натомість, С.А. Гаркуша доводить, що не існує такого поняття, як «автоматизована форма обліку», оскільки будь-яка система автоматизації облікових процесів забезпечує формування реєстрів, які притаманні журнально-ордерній, меморіально-ордерній та іншим формам обліку [2, с. 199]. Тобто в новітній формі обліку, заснованій на застосуванні технологій обробки інформації, існує можливість відображення довільних облікових реєстрів. Автоматизація обліку дозволяє інтегрувати різні форми обліку, що відрізняються переліком реєстрів обліку.

Акцентування уваги лише на автоматизації облікових процесів є звуженням високої місії сучасної форми обліку, заснованої на використанні комп'ютерної техніки. Усі ручні форми обліку отримували назви від актуальних технологій та засобів обробки чи відображення інформації. Таким чином, використання дефініція «автоматизована форма обліку» відображає не засіб праці, а спосіб виконання облікових робіт. Враховуючи актуальні переваги застосування комп'ютерної техніки в обліку, історичний підхід до номінації ручних форм обліку, відсутність регламентованого переліку реєстрів, доступних для відображення, доцільно користуватися поняттям «комп'ютерна форма обліку». Тому у назві усіх нових форм обліку доцільно акцентувати увагу на інструментарії обробки облікової інформації – комп'ютерній техніці. У рамках зростання комунікаційної важливості системи обліку актуальності набуває «клауд-комп'ютерна», «хмарно-делегована», «мережева», «інтегрована» та інші форми обліку, які доцільно об'єднати в «комп'ютерно-комунікаційну». Комп'ютерно-комунікаційна форма обліку найбільш точно відповідає усім критеріям номінації професійних облікових термінів. При цьому з'ясування потребує місце та роль облікового реєстру в новітніх формах обліку.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні сучасної форми обліку та облікових реєстрів в умовах використання комп'ютерно-комунікаційної техніки як сукупності алгоритмів обробки облікової інформації від моменту документування до відображення у звітності; спеціалізованого програмного забезпечення, що значно відрізняється залежно від розробників, галузі економіки та сфери діяльності; баз облікових даних, які можна використовувати для формування довільних за формою та наповненням реєстрів обліку; комунікаційних каналів, які поєднують систему обліку з усіма учасниками інформаційного процесу.

Викладення основного матеріалу. У 80-х роках ХХ століття обліковий реєстр нерозривно асоціювався з візуально-смысловим сприйняттям інформації обліковими та управлінськими фахівцями. Зокрема, на думку В.Ф. Палія та Я.В. Соколова, неможливо вважати обліковим реєстром будь-який технічний носій впорядкованої економічної інформації, яка не може бути безпосередньо сприйнятою людиною – суб'єктом управління [13, с. 112]. В умовах сучасної комп'ютерної форми обліку облікові реєстри є лише однією із форм проміжної звітності, що може і не демонструватися обліковим та управлінським працівникам. Реєстри є вторинними носіями облікової інформації після первинних документів. Але, в умовах автоматизації обліку, первинні документи можуть формуватися виключно в електронній формі разом з реєстрами бухгалтерського обліку. Таким чином, у автоматизованій системі обліку реєстри вже

не можуть виконувати роль матеріальних носіїв інформації, як при традиційному обліку, вони також не є елементами раціоналізації технології обліку [4, с. 28].

На думку С.В. Івахненкова, якщо при безкомп'ютерному способі обробки бухгалтерських даних під регістром бухгалтерського обліку розуміють засіб, призначений для фіксації, накопичення, систематизації, узагальнення і відображення облікової інформації, то в умовах комп'ютеризації бухгалтерського обліку стадія відображення облікової інформації, тобто надання систематизованих облікових даних у зручному для користувача вигляді, як правило, є самостійним процесом, який не пов'язаний із стадіями накопичення, узагальнення та систематизації [4, с. 195]. Регістр виступає способом комунікаційної взаємодії, форматування та відображення інформації для фахівців з обліку та управління. В автоматизованій системі обліку обліковий регістр є діалоговою формою, яка містить запити на вибір таксономії відображення узагальненої інформації. Персоналу підприємства підсумковий документ може подаватися у формі регістру (звіту) у зручній час. Для заповнення облікового регістру здійснюється інформаційна вибірка з бази даних за довільний часовий проміжок. Як доводить В. П. Завгородній, накопичена за час функціонування підприємства у базі даних комп'ютерної системи інформація узагальнюється і систематизується на рахунках, які є ідеальними, з погляду теорії бухгалтерського обліку та інформатики, носіями ознак її групування [3, с. 44].

Н.В. Костяник прийшов до висновку, що обліковим регістром можна умовно вважати базу даних, яка зв'язує первинні облікові записи (документи) із звітними формами [6, с. 264]. Проте, база даних виступає постійним акумулятором та архівом інформації на відміну від тимчасової природи регістру. Автоматизація обліку звільняє регістр від посередницької функції між первинними документами та звітами. В базі даних одночасно міститься інформація з різним ступенем обробки, що дозволяє за необхідності вільно та багаторазово згортати та розгортати облікові показники. У будь-який момент часу можна з масиву інформації відновити історичні події в логічній послідовності та з відповідними первинними, вторинними чи звітними документами. Тому базу даних не доцільно ототожнювати з обліковими регістрами, оскільки вона має складну структуру і може містити також різносторонню нефінансову інформацію, що не підлягає групуванню за рахунками обліку.

Обліковий регістр є певним регламентованим алгоритмом обробки інформації. До уваги необхідно прийняти зауваження Я. В. Соколова, який вважав помилковою думку, що в умовах автоматизації обліку перестає існувати поняття форми обліку як певного порядку заповнення регістрів та послідовності здійснення методичних прийомів обліку. Форма обліку в такому випадку не зникає під впливом застосування технологій обробки інформації, а трансформується у алгоритм з обробки даних [15, с. 372–381]. В умовах автоматизованої обробки облікової інформації актуальності набуває наукова думка про доцільність порівняння алгоритмів заповнення облікових регістрів та алгоритмів функціонування програмних продуктів. Проте алгоритмічне ототожнення регістрів обліку та програмного забезпечення є некоректним. Як доводить С.А. Кузнецова, розуміння форми бухгалтерського обліку виключно як електронного облікового регістру, реалізованого в програмному забезпеченні, ставить під сумнів загалом наукове позиціонування категорії «форма бухгалтерського обліку» [7, с. 17].

Програмний продукт є сукупністю облікових процедур, які підлягають автоматизації – від формування первинних документів до відображення узагальненої інформації у звітності. Кожний розробник програмного забезпечення дотримується схеми «від документа до звітності», але викладає та реалізує власне бачення алгоритмів опрацювання облікової інформації [10, с. 162]. Формування облікових регістрів є лише частиною автоматизованого алгоритму перетворення даних. Вигляд, форма, спосіб

заповнення реєстрів значно різняться у різних комп'ютерних програмах, що не дозволяє ототожнювати поняття «реєстр» та «алгоритм програмного забезпечення».

Комп'ютерна програма для цілей обліку не обмежується лише можливістю автоматизації порядку обробки інформації. Реалізуються також функції електронного документообігу, комунікаційного майданчика для відправки облікової інформації зовнішнім користувачам, актуалізації бази даних відповідно до змін навколишнього середовища, оперативного моніторингу та аналізу господарських процесів і фінансового стану підприємства. Тому облікове програмне забезпечення є концептуально складнішою категорією, ніж реєстр обліку, що не дозволяє прирівнювати ці дві категорії. Цікавим є наукове твердження М.Ю. Медведєва щодо циклічності еволюції форм обліку відповідно до класичної спіральної теорії розвитку. Науковець зазначає, що на сучасному етапі запровадження комп'ютерно-комунікаційних технологій відбувається «повернення» до уявної форми обліку, тому що сучасна комп'ютерна форма за способом обробки інформації значно ближче до уявної, ніж всі інші форми [9, с. 405]. В комп'ютерній, як і в уявній обліковій, формі для облікового чи управлінського фахівця не до кінця зрозумілі алгоритми одержання кінцевої інформації. Усі проміжні етапи опрацювання облікової інформації, у тому числі реєстри обліку, залишаються невідомими для звичайного користувача програм.

За таких умов, на думку М.І. Козака, роль облікових реєстрів як матеріальних носіїв рахунків бухгалтерського обліку змінюється при комп'ютеризації обліку – вони виконують лише функції із забезпечення контролю шляхом стандартизації представлення інформації в базі даних та відображення узагальненої інформації у звітних формах [5]. Проте стандартизація облікових реєстрів як алгоритму їх формування та заповнення актуальна лише для ручних форм обліку. Автоматизація обліку звільнила реєстри від обов'язкової регламентації їх форми. Залишкова функція візуалізації узагальнених облікових даних дозволяє відображати реєстри у довільному вигляді з різним змістовим наповненням, наявністю графічних елементів та діалогових електронних форм. На думку М.Ю. Медведєва, форм у бухгалтерському обліку може бути необмежена кількість, що пояснюється появою нової форми обліку навіть при незначній зміні існуючого порядку записів або розташування інформації в реєстрах [14, с. 73]. Проте, дерегламентація реєстрів не викликає появу нових облікових форм, а приводить лише до актуалізації якісних характеристик комп'ютерної форми обліку.

Найбільш повне дослідження поняття «форма обліку» здійснено Я.В. Соколовим, яким виділено три напрями наукового позиціонування дефініції: позиційний, змістовий, організаційний [11, с. 324–326]. Виходячи з тріадного розуміння категорії «форма обліку» та актуального розуміння облікових реєстрів, сучасну форму обліку доцільно розглядати як сукупність алгоритмів обробки облікової інформації, спеціалізованого програмного забезпечення, баз облікових даних, комунікаційних каналів, які поєднують систему обліку з усіма учасниками інформаційного процесу на підприємстві. Повне наукове позиціонування форми обліку в умовах впровадження комп'ютерно-комунікаційної техніки подано на рис. 1.

Отже, форма обліку в умовах використання комп'ютерно-комунікаційної техніки поєднує алгоритми обробки облікової інформації від моменту документування до відображення у звітності. Алгоритми реалізуються в спеціалізованих комп'ютерних програмах для цілей обліку, офісних завдань та нормативно-довідкового консультування. Основою програмного забезпечення є бази постійно-змінних даних, доступ до яких доцільно надавати різним внутрішнім та зовнішнім користувачам з метою формування спільних інформаційних просторів ділової комунікації. У процесі інформаційної взаємодії використовуються комунікаційні канали, по яких здійснюється передача облікової інформації між учасникам облікового процесу тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Історичне становлення методології та організації обліку відбулося синхронно з розвитком облікових форм. Форма обліку є адекватним відображенням соціально-економічних реалій суспільства. Вона містить детальний опис інформаційних процедур та носіїв облікової інформації з метою її передачі зовнішнім та внутрішнім користувачам. Поряд з первинними та звітними документами, які є у більшості випадків регламентованими, використовуються також реєстри обліку. Облікові реєстри можуть значно різнитися залежно від рівня інформаційних потреб учасників облікового процесу. Вибір переліку необхідних до відображення реєстрів визначає вибір відповідної форми обліку. Регістр є комунікаційним каналом, що поєднує дані з первинних документів та звітності.

В умовах запровадження комп'ютерно-комунікаційної техніки роль облікового реєстру значно обмежується. Дерегламентация обліку дозволяє автоматизовано формувати реєстри у довільній формі з вмістом графічних й табличних елементів. Досить часто, через відсутність необхідності, реєстри можуть не відображатися обліковим та управлінським працівникам. Тому облікові реєстри некоректно порівнювати з базами даних, алгоритмами комп'ютерних програм чи комунікаційними каналами, що є елементами форми обліку.

Рисунок 1 – Структурні елементи форми обліку, що визначають її наукове позиціонування
Джерело: розроблено автором.

Відсутність регламентованого переліку реєстрів, доступних для відображення; наявність значного переліку переваг застосування комп'ютерної техніки в обліку, що не обмежується лише його автоматизацією; історичний підхід до номінації форм обліку залежно від інструменту обробки даних визначає доцільність використання поняття «комп'ютерна форма» замість «автоматизована форма» в обліку. Комунікаційні аспекти організації обліку передбачають діалоговий режим комунікаційної взаємодії з обліковими та управлінськими фахівцями; необхідність налагодження ефективних комунікацій з усіма учасниками облікового процесу; інтеграцію облікових функцій навколо єдиних баз даних з наданням доступу внутрішнім та зовнішнім користувачам; актуальний стан розвитку глобальних мережевих сервісів та хмарних технологій. Узагальнюючи зростаючу роль комунікацій в обліковій системі, сучасну форму обліку доцільно іменувати «комп'ютерно-комунікаційною».

Розвиток нової форми обліку потребує подальших дослідження теоретичних, методологічних, методичних та організаційних аспектів автоматизації обліку. Зростання ролі облікових комунікацій у комп'ютерно-комунікаційній формі обліку актуалізує проблему організації ефективного інформаційного захисту підприємства. Виникає необхідність в розробці облікової, комунікаційної та безпекової політики, відповідної новій комп'ютерно-комунікаційній формі обліку.

Список літератури

1. Білуха М. Теоретичні та методологічні засади електронного обліку господарської діяльності [Текст] / М. Білуха, Т. Микитенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 12. – С. 15–24.
2. Гаркуша С.А. Автоматизація обліку : форма чи система? [Електронний ресурс] / С.А. Гаркуша // Інфраструктура ринку : електронний науково-практичний журнал. - Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2017. – Вип.5. – С. 197–199. – Режим доступу : http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/5_2017_ukr/42.pdf.
3. Завгородній В.П. Автоматизація бухгалтерського обліку, контролю, аналізу та аудиту [Текст] / В.П. Завгородній. – К.: А.С.К., 1998. – 768 с.
4. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту [Текст]: навч. посіб. / С.В. Івахненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 349 с.
5. Козак М.І. Автоматизація господарського обліку з використанням баз даних [Текст]: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / М.І. Козак. – Київ, 2005. – 23 с.
6. Костяник Н.В. Розвиток форм обліку з використанням інформаційних комп'ютерних технологій [Текст] / Н.В. Костяник // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №8(98). – С. 259–265.
7. Кузнецова С. Форма бухгалтерського обліку та фінансовий менеджмент: трансформація інформаційних можливостей [Текст] / С. Кузнецова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 6. – С. 16–22.
8. Лайчук С.М. Прогресивна форма ведення бухгалтерського обліку [Текст] / С.М. Лайчук // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2014. – Вип. 2. – С. 80–89.
9. Медведев М.Ю. Общая теория учета: естественный, бухгалтерский и компьютерный методы [Текст] / М.Ю. Медведев. – М.: Изд. «Дело и сервис», 2001. – 752 с.
10. Муравський В.В. Селекція та облік програмного забезпечення для автоматизації діяльності торговельних підприємств [Текст] / В.В. Муравський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2010. – №3. – С. 162–164.
11. Основи архівно-комп'ютерної форми обліку [Текст] / М.Ф. Кропивко, М.І. Козак, В.І. Похіленко, Е.П. Романова; За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2004. – 126 с.
12. Островский О.М. Типовые элементы организации бухгалтерского учета / О.М. Островский. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 207 с.
13. Палий В.Ф. Теория бухгалтерского учета [Текст] : учебник / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 279 с.
14. Сльозко Т. Форма обліку у контексті бухгалтерської процедури [Текст] / Т. Сльозко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – № 3. – С. 87–93.
15. Соколов Я. В. Очерки по истории бухгалтерского учета [Текст] / Я. В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 400 с.

References

1. Bilukha, M., & Mykytenko, T. (2004). Teoretychni ta metodolohichni zasady elektronnoho obliku hospodarskoi diialnosti [Theoretical and methodological principles of electronic accounting of economic activity]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 12, 15-24 [in Ukrainian].
2. Harkusha, S. A. (2017). Avtomatyzatsiia obliku : forma chy systema? [Accounting automation: form or system?]. *Infrastruktura rynku: elektronnyi naukovo-praktychnyi zhurnal – Market Infrastructure: An electronic scientific and practical journal*, 5, 197-199. Retrieved from http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/5_2017_ukr/42.pdf [in Ukrainian].
3. Zavhorodnii, V. P. (1998). *Avtomatyzatsiia bukhhalterskoho obliku, kontroliu, analizu ta audytu [Automation of accounting, control, analysis and audit]*. K.: A.S.K. [in Ukrainian].
4. Ivakhnenkov, S. V. (2003). *Informatsiini tekhnolohii v orhanizatsii bukhhalterskoho obliku ta audytu [Information technology in the organization of accounting and auditing]*. K. : Znannia-Pres [in Ukrainian].
5. Kozak, M. I. (2005). Avtomatyzatsiia hospodarskoho obliku z vykorystanniam baz danykh [Automation of accounting with the use of databases]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kostianyk, N.V. (2009). Rozvytok form obliku z vykorystanniam informatsiinykh kompiuternykh tekhnolohii [Development of accounting forms with use of information computer technologies]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current problems of the economy*, 8(98), 259-265 [in Ukrainian].
7. Kuznetsova, S. (2011). Forma bukhhalterskoho obliku ta finansovii menedzhment: transformatsiia informatsiinykh mozhlivostei [Form of accounting and financial management: transformation of information opportunities]. *Bukhhalterskii oblik i audit – Accounting and Audit*, 6, 16-22 [in Ukrainian].
8. Laichuk, S. M. (2014). Prohresyivna forma vedennia bukhhalterskoho obliku [Progressive form of accounting]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis*, 2, 80-89 [in Ukrainian].
9. Medvedev, M. Iu. (2001). *Obshchaia teoriia ucheta: estestvennyi, bukhhalterskii i kompiuternyi metody [General theory of accounting: natural, accounting and computer methods]*. M.: Izd. «Delo i servis» [in Russian].
10. Muravskiy, V.V. (2010). Seleksiia ta oblik prohramnoho zabezpechennia dlia avtomatyzatsii diialnosti torhivelynykh pidpriemstv [Selection and accounting software for automation of trading enterprises]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of the Zhytomyr State Technological University*, 3, 162-164 [in Ukrainian].
11. Kropyvko, M.F., Kozak, M.I., Pokhilenko, V.I., & Romanova, E.P. (2004). *Osnovy arkhivno-kompiuternoi formy obliku [Fundamentals of archival-computer accounting]*. K.: IAE UAAN [in Ukrainian].
12. Ostrovskii, O.M. (1998). *Tipovye elementy organizatsii bukhhalterskoho ucheta [Typical elements of accounting organization]*. M.: Finansy i statika [in Russian].
13. Palii, V.F., & Sokolov, Ia.V. (1988). *Theory of accounting*. (2nd ed.). M.: Finansy i statistika [in Russian].
14. Slozko, T. (2009). Forma obliku u konteksti bukhhalterskoi protsedury [Form of accounting in the context of the accounting procedure]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Ternopil National University of Economics*, 3, 87-93 [in Ukrainian].
15. Sokolov, Ia. V. (1991). *Ocherki po istorii bukhhalterskoho ucheta [Essays on the history of accounting]*. M. : Finansy i statistika [in Russian].

Volodymyr Muravskiy, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine

Registers, Forms of Accounting and Computer-Communication Technologies

One of the important prerequisites for a rational accounting organization is the application of the most effective, progressive accounting form in the implementation of computer and communication technology. The theoretical and methodological aspects of constructing an accounting form as a system of registers are proposed. It was determined that an accounting registers is not appropriate to compare with software algorithms and database accounts.

The main aim is to substantiate the modern form of accounting and accounting registers with computer and communication technology using as a set of algorithms for processing accounting information from the documenting to reflection in the reporting; specialized software, which varies greatly depending on developers, industry and business; database that can be used to create arbitrary form and filling registers; communication channels that combine the accounting system with all the participants in the information process at the enterprise. Methods of analysis and synthesis used to structure the substantive research-based identification and formalization of professional definitions of «accounting register» and «accounting form».

Distinguished computer based accounting form proposed by scientists in Ukraine, conducted comparative analysis are highlighted strengths and weaknesses. It is concluded that there is no such thing as «automated form of accounting» because any system automating accounting processes ensure the availability of registers that are unique journal-order, memorial warrant and other forms of accounting. The appearance of the computer-communication based accounting form is grounded by the objective factors of the information society; key features of this form are determined.

accounting, automation, accounting register, computer-based accounting form, computer-communication accounting form

Одержано (Received) 29.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК658:657.633.5

М.Г. Чередніченко, асп.

Л.О. Руденко

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Концептуальні засади організації внутрішньогосподарського контролю на підприємстві

Статтю присвячено проблемі організації внутрішньогосподарського контролю на виробничому підприємстві. Розкрито концептуальні основи, проаналізовано підходи науковців щодо визначення сутності поняття “внутрішньогосподарський контроль” та на їх основі сформовано власне визначення, встановлено місце категорії в системі управління підприємством. Досліджено проблеми організації внутрішньогосподарського контролю та запропоновано напрями його вдосконалення, які спрямовані на підвищення точності та чіткості планування й прийняття своєчасних управлінських рішень

внутрішній контроль, внутрішньогосподарський контроль, система внутрішньогосподарського контролю, управління підприємством, організація контролю

М. Г. Чередниченко, асп.

Л.А. Руденко

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Концептуальные основы организации внутреннего контроля на предприятии

Статья посвящена проблеме организации внутрихозяйственного контроля на предприятии. Раскрыты концептуальные основы, проанализированы подходы ученых к определению сущности понятия “внутрихозяйственный контроль” и на их основе сформировано собственное определение, установлено место категории в системе управления предприятием. Исследованы проблемы организации внутрихозяйственного контроля и внесены предложения по его усовершенствованию, которые направлены на повышение точности и четкости планирования, а также принятия своевременных управленческих решений

внутренний контроль, внутрихозяйственный контроль, система внутреннего контроля, управления предприятием, организация контроля

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні, інтеграція капіталу різних господарюючих суб'єктів та невизначеність зовнішнього середовища призводять до ускладнення форм і методів управління. Світова фінансова криза яскраво продемонструвала, що внутрішньогосподарський контроль є важливим інструментом управління підприємствами для перевірки ефективності й надійності систем його менеджменту. Тому, в сучасних умовах, внутрішній контроль набуває обов'язкового характеру, оскільки доцільний на всіх рівнях управління. За відсутності ефективної системи внутрішньогосподарського контролю підприємства, спрямованої на отримання оперативної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, неможливе функціонування системи управління в цілому. Таким чином, ефективний управлінський контроль, за інших рівних умов, є гарантією успішної діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем організації внутрішньогосподарського контролю на підприємствах приділили значну увагу у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці. Визначенню сутності внутрішньогосподарського контролю присвячена увага багатьох науковців, серед яких В. Бурцев [1], Ф. Бутинець [2], Л. Годована [3], Н. Дорош [4], Л. Нападовська [13], Т. Фоміна [16] та інші. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої праці дослідженням методології внутрішньогосподарського контролю, необхідно відзначити І. Дрозд [5], Р. Жовновач [6], Ю. Майданевич [10], Л. Ходаківську [10]. Значний внесок у розвитку системи внутрішньогосподарського контролю підприємств з метою удосконалення його організації зробили І. Дрозд [5], Л. Нападовська [12; 13], В. Пантелєєв [14], Л. Сухарева [15] та ін.

Водночас, недостатньо вивченими залишаються питання розробки організаційних та методичних підходів до організації внутрішньогосподарського контролю, визначення його ролі у підвищенні ефективності управлінської діяльності підприємства. Поглибленого дослідження потребують ідентифікація проблем організації внутрішньогосподарського контролю та визначення напрямів його удосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та узагальнення підходів до визначення поняття “внутрішньогосподарський контроль”, а також розробка пропозицій щодо удосконалення організації системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Внутрішньогосподарський контроль, як поняття, з'явився ще на початку XVIII століття. Як система контролю діяльності підприємства, він сформувався на початку XX століття у вигляді сукупності трьох елементів: поділ повноважень, ротація персоналу, використання та аналіз облікових записів. Пізніше функції внутрішнього контролю значно розширилися, перетворившись в організацію і координування дій, спрямованих на забезпечення схоронності активів, перевірку надійності облікової інформації, підвищення ефективності облікових операцій, проходження продиктованої політики та процедур компанії. Таким чином, нові функції вивели поняття внутрішнього контролю за рамки кола питань, що відносяться до звичайного бухгалтерського обліку. Еволюціонуючи і розширюючи сферу свого застосування, внутрішній контроль до кінця XX століття перетворюється на інструмент контролю за ризиками, де його функції тісно переплітаються з функцією управління ризиками – ризик-менеджментом [2].

Внутрішньогосподарським контролем вважається вид економічного контролю власника, який являє собою систематичне спостереження та перевірку ефективності використання активів та зобов'язань підприємства, виробництва при найменших витратах, повне збереження майна, профілактику безгосподарності та розкрадання, законності та доцільності господарських операцій та процесів, що здійснюються керівництвом підприємства або уповноваженою ним посадовою особою (органом) з метою формування інформаційних засад прийняття управлінських рішень або їх коригування для досягнення поставлених цілей найбільш ефективним способом. Він сприяє вихованню осіб у дусі відповідального та дбайливого виконання посадових обов'язків. У цьому й полягає економічний і психологічний ефект систематичного контролю якості виконуваних робіт і отримуваної продукції [14, с. 167].

Управлінська діяльність підприємства виражається у функціях, які відображають її конкретний зміст. До складу основних функцій управління входить планування, прогнозування, організація, регулювання, мотивація, контроль, облік і аналіз. Зазначимо, що лише взаємодія та поєднання зазначених функцій у певній послідовності забезпечує здійснення процесу управління. Враховуючи те, що контроль є однією з функцій управління, внутрішньогосподарський контроль можна вважати

важливою функцією управління підприємствам, завдячуючи якій здійснюється зменшення ризиків прийняття неефективних управлінських рішень.

Внутрішньогосподарський контроль переслідує наступні цілі:

- надійність і повнота інформації;
- відповідність політиці суб'єкта господарювання, планам, процедурам та діючому законодавству;
- забезпеченість збереження активів;
- економічне та ефективне використання ресурсів суб'єкта господарювання;
- досягнення підрозділами суб'єкта господарювання поставлених цілей і завдань.

Автори, досліджуючи трактування внутрішньогосподарського контролю, пропонують різні його тлумачення. В основу дослідження його сутності покладається вивчення підходів до розуміння визначального поняття “контроль” та похідних від нього понять “внутрішній контроль” та “внутрішньогосподарський контроль”. Підходи окремих науковців щодо трактування сутності поняття «внутрішній контроль» та “внутрішньогосподарський контроль” узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1 – Підходи до визначення сутності понять “внутрішній контроль” та “внутрішньогосподарський контроль”

№	ПІБ науковця	Визначення сутності поняття “внутрішньогосподарський контроль”	Особливості визначення
1.	Бурцев В.В. [1, с. 35]	Внутрішньогосподарський контроль – регламентована внутрішніми документами організації діяльність за контролем складових управління та різноманітних аспектів функціонування організації, яка здійснюється представниками спеціального контрольного органу в рамках допомоги органам управління організації (зборам засновників, спостережній раді, раді директорів, виконавчому органу)	Визначення як процес, що складається з певних дій із встановленням суб'єктів здійснення контролю
2	Калістратов Л.М. [7, с. 50]	Внутрішній контроль (аудит) – організована економічним суб'єктом, діюча в інтересах керівників або власників, регламентована внутрішніми документами система контролю за дотриманням встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку	Визначення контролю як системи спостереження
3.	Карпова Т.П. [8, с. 23]	Внутрішній управлінський контроль – процес, за допомогою якого управлінці впливають на робітників організації з метою виконання організаційної стратегії	Представлення як процес
4.	Майданевич Ю.П. [10, с. 118]	Під внутрішньогосподарським контролем зазвичай, розуміють: вид контролю, систему взаємопов'язаних ланцюгів; сукупність функцій, які здійснюються виконавцями (перевіряючими); процес перевірки; форму зв'язку; сукупність методів та процедур, спостереження, сферу управлінської діяльності та ін..	Визначення як система спостереження, а також методів і процедур із встановленням суб'єктів здійснення контролю
5.	Мурашко В.М., Сторожук Т.М., Мурашко О.В. [11, с. 11]	Внутрішньогосподарський (внутрішній) контроль – система постійного спостереження за ефективністю діяльності підприємств, збереженням і ефективністю використання цінностей і коштів, доцільністю і вірогідністю операцій та процесів	Визначення контролю як системи спостереження
6.	Нападовська Л.В. [13, с. 19]	Внутрішньогосподарський контроль – процес, який забезпечує якісну розробку та ефективне досягнення цілей, накреслених організацією, шляхом реалізації прийнятих управлінських рішень.	Акцентування на меті та функціях здійснення контролю

Продовження таблиці 1

7.	Ходаківська Л., Пономаренко Т. [18, с. 229]	Внутрішньогосподарський контроль – система безперервного спостереження за ефективністю використання активів і зобов'язань підприємства, законністю й доцільністю господарських операцій та процесів, збереженням грошових коштів і матеріальних цінностей. <i>Це такий вид контролю, який здійснюють власники, бухгалтерські, фінансові та інші функціональні служби підприємств</i>	Визначення як система спостереження із встановленням суб'єктів здійснення контролю
8.	Хонгрэн Ч.Т., Фостер Дж. [19, с. 398]	Внутрішній контроль – комплекс бухгалтерського управлінського контролю, що допомагає забезпечити відповідність рішень, прийнятих в організації, з реалізацією їх на практиці	Наголошення на управлінському аспекті контролю та його інформаційній сутності
9	Штейнман М.Я. [20, с. 12]	Внутрішньогосподарський контроль в сільськогосподарських підприємствах – систематична перевірка всіма посадовими особами та суспільними організаціями підприємства в межах їх компетенції, виконання рішень уряду, використання виробничих ресурсів, збереження власності та дотримання законності з метою виявлення резервів, підвищення ефективності виробництва й усунення крадіжок, зловживань і марнотратства	Зведення сутності до встановлення суб'єктів здійснення контролю

Джерело: систематизовано автором на підставі [1; 7; 8; 10; 11; 13; 18-20].

На основі систематизації підходів науковців щодо визначення сутності внутрішнього та внутрішньогосподарського контролю, можна зробити висновок, що більшість авторів використовує саме поняття внутрішньогосподарський контроль, акцентуючи увагу на різних аспектах досліджуваного терміну. Порівнявши запропоновані поняття, можна зробити висновок, що ці поняття дублюють один одного, хоча й називаються різними термінами. На нашу думку, вживання саме поняття внутрішньогосподарського контролю є більш доцільними.

В результаті проведених досліджень виокремлено основні думки, які лежать в основі визначення внутрішньогосподарського контролю:

- визначення як системи спостереження;
- інтерпретація як процесу;
- як сукупність методів і процедур;
- встановлення суб'єктів здійснення такого контролю;
- зосередження уваги на меті контролю;
- наголошення на управлінському аспекті контролю та розгляді його як функції управління.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що внутрішньогосподарський контроль є одним з основних елементів системи управління підприємством, який спрямовано на підвищення результативності дій управлінців вищих рівнів із планування діяльності підприємства та його окремих структурних підрозділів. Інформація, необхідна для проведення внутрішньогосподарського контролю, отримується за допомогою системи бухгалтерського обліку. Крім того, він є одним із засобів зворотного зв'язку, завдяки якому підприємство отримує необхідну інформацію про дійсний стан функціональних об'єктів управління для розробки, прийняття, реалізації управлінських рішень та їх коригування.

Таким чином, внутрішньогосподарський контроль - це система безперервних дій з боку власника та управлінського персоналу підприємства за функціями об'єкту управління, яка здійснюється в рамках чинного законодавства з метою забезпечення

відповідності прийнятим управлінським рішенням та сприяння успішному досягненню поставлених цілей найбільш прийнятним для підприємств способом.

Сукупність суб'єкта, об'єкта і засобів контролю, тісна їх взаємодія в здійсненні контрольних функцій і прийнятті управлінських рішень утворюють систему внутрішнього контролю. Об'єктами контролю вважаються внутрішньогосподарські підрозділи, що виконують відповідні функції та здійснюють свій внесок до вирішення загальних господарських проблем. Керівництво вищого рівня здійснює контроль за роботою нижчого рівня та загалом усього підприємства. Звідси слід підходити до формування системи внутрішньогосподарського контролю (СВК) [9, с. 157]. Суб'єктами внутрішньогосподарського контролю є структурні підрозділи підприємства особи, які здійснюють контрольні функції над об'єктами внутрішньогосподарського контролю відповідно до наданих прав та обов'язків, передбачених посадовими інструкціями та положеннями.

На думку Жовновач Р.І. [6, с. 25], до області контролю відноситься визначення і документування фактичних показників як результатів реалізації управлінських рішень, порівняння їх з плановими показниками для визначення ефективності діяльності, а також порівняння показників очікуваного і фактичного виконання планів. Д. Хан відносить до цієї області також перевірку допустимості вихідних передумов і контроль методичної і змістовної погодженості планового процесу [17, с. 32]. Разом з тим, на нашу думку, внутрішньогосподарський контроль підприємств спрямований не лише на виявлення відхилень планових показників, а й на попередження їх виникнення.

При цьому, при розробці конкретної моделі внутрішньогосподарського контролю, постає завдання побудови господарського механізму, який повинен:

- координувати діяльність підрозділів підприємства, об'єднуючи їх для виконання єдиного плану;
- забезпечувати всім підрозділам нормальні умови відтворення;
- регламентувати права, обов'язки і відповідальність підрозділів як по вертикалі, так і по горизонталі;
- сприяти збереженню внутрішньої технологічної єдності підприємства;
- забезпечувати керівників підрозділів інформацією, необхідною для прийняття господарських рішень;
- стимулювати керівників підрозділів приймати рішення, ефективні з погляду підприємства в цілому.

Організація внутрішньогосподарського контролю на підприємстві передбачає застосування взаємопов'язаних елементів, що забезпечують цілісність та ефективність цієї системи, яка в свою чергу охоплює увесь комплекс контрольних процедур, починаючи з формування інформаційних засад прийняття управлінських рішень, проведення контрольних та корегувальних дій та закінчуючи узагальненням результатів контролю.

Організація внутрішньогосподарського контролю різниться на підприємствах залежно від галузі, до якої воно належить, правової форми, видів і масштабів діяльності, складності організаційної структури, наявності достатніх фінансових ресурсів, доцільності охоплення контролем різних аспектів діяльності і відношення керівництва до контролю тощо. Ми вважаємо, що незважаючи на зазначенні відмінності між підприємствами, прийняття рішення про організацію внутрішньогосподарського контролю та процес безпосереднього його здійснення має відбуватися відповідно до етапів, які наведено на рис. 1.

Необхідно зазначити, що за сучасних умов господарювання на вітчизняних підприємствах існують досить невирішені проблеми організації внутрішньогосподарського контролю, а саме:

- недосконалість нормативно-правового забезпечення контролю;

- невідповідність економічного потенціалу та якісних характеристик його окремих елементів потребам зростання та відтворення вартості підприємств реального сектору економіки;
- невідповідність теоретичних і методологічних засад контролю меті та завданням управління стійким розвитком підприємств у нових соціально-економічних умовах;
- формальні підходи на практиці до організації контролю.

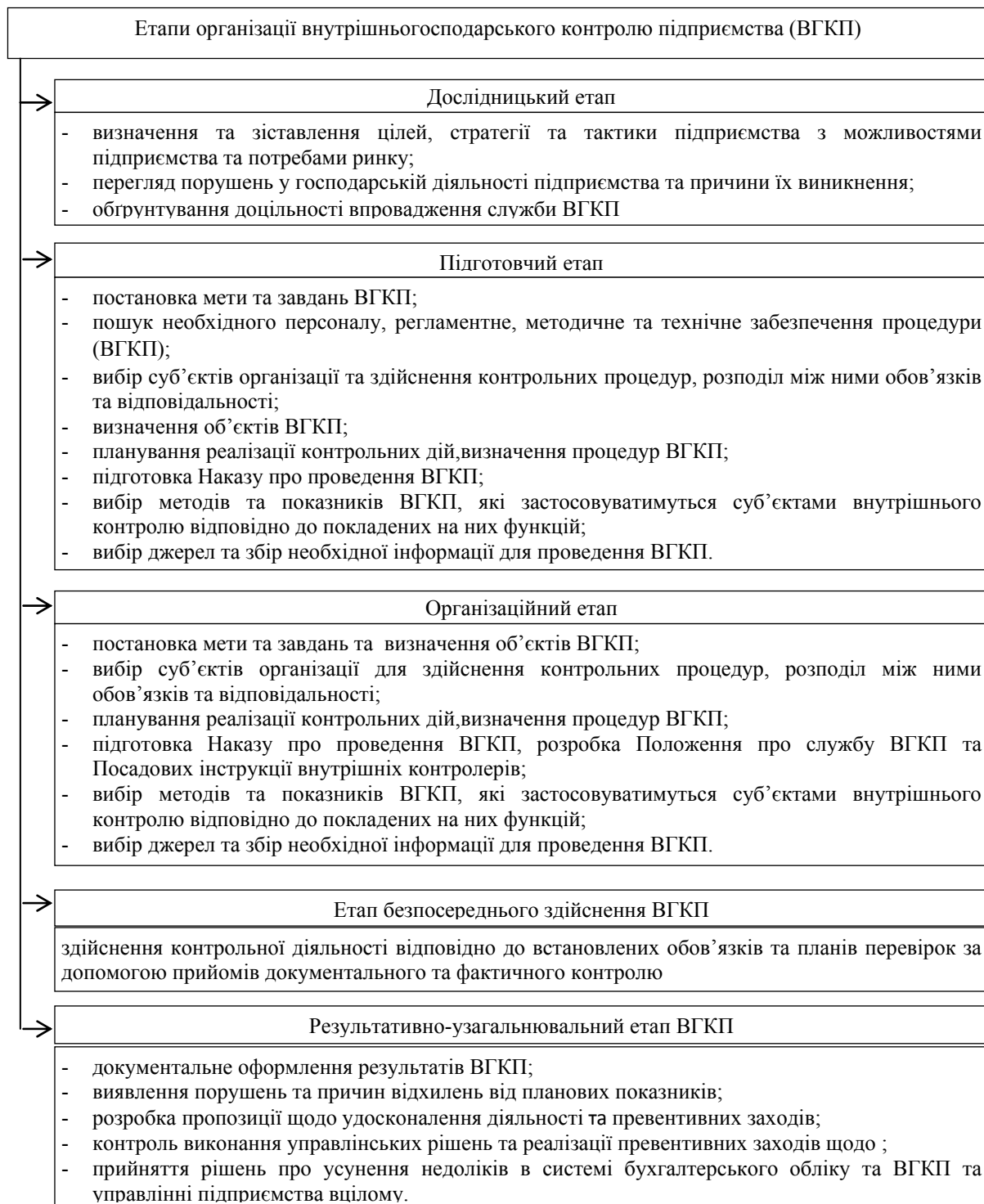

Рисунок 1 – Етапи організації внутрішньогосподарського контролю підприємства
Джерело: розроблено автором.

Процес створення системи внутрішньогосподарського контролю можна побудувати таким чином:

- проаналізувати та порівняти раніше поставлені програмні цілі підприємства з фактичними результатами;
- розробити нову, відповідну до умов господарювання, програму розвитку підприємства та створити комплекс планових заходів, здатних забезпечити її виконання;
- проаналізувати, чи ефективна структура управління підприємством, визначивши напрями її коригування та, встановивши правила взаємовідносин управлінських структур, визначити їх права, обов'язки, передбачити розподіл між ними штатних одиниць і фінансових ресурсів, функцій управління тощо;
- розробити методики контролю конкретних господарських операцій з активами та зобов'язаннями підприємства, що дозволить регламентувати взаємовідносини адміністрації з фахівцями структурних підрозділів з приводу здійснення заходів контролю;
- проаналізувати можливі шляхи вдосконалення системи внутрішньогосподарського контролю з урахуванням подальшого розвитку підприємства [15, с. 84];
- розробити і затвердити положення про організацію системи внутрішньогосподарського контролю.

Без названих компонентів неможливо забезпечити чітке функціонування всіх ланок системи внутрішньогосподарського контролю підприємства. З іншого боку, створення ефективної системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві дозволить:

- забезпечити ефективне функціонування, стійкість і максимальний (відповідно до встановлених цілей) розвиток підприємства в умовах багатопланової конкуренції;
- зберегти та ефективно використовувати ресурси і потенціал підприємства;
- своєчасно виявити та мінімізувати комерційні, фінансові та інші ризики в управлінні підприємством;
- сформувати адекватну сучасним, постійно змінним умовам господарювання систему інформаційного забезпечення всіх рівнів управління, що дозволяє своєчасно адаптувати функціонування підприємства до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі [2].

Відзначимо, що сьогодні на підприємствах України існує низка проблем стосовно організації та здійснення внутрішньогосподарського контролю. Це пов'язано, зокрема, з відсутністю єдиної методології щодо його проведення, недосконалістю нормативно-законодавчої бази, недостатністю кваліфікованих суб'єктів контролю. Важливими є проблемні аспекти, пов'язані з відсутністю чітко розробленої організаційної структури із врахуванням підпорядкованості відділу внутрішнього контролю і побудовою взаємозв'язків між усіма іншими структурними підрозділами підприємства. Отже, побудова і впровадження на підприємстві системи внутрішньогосподарського контролю повинна мати не формальний, а реальний характер і орієнтуватися на забезпечення ефективного функціонування підприємства в сучасних умовах господарювання.

Велика кількість власників та керівників підприємств навіть сьогодні вважають внутрішній контроль даремним витрачанням часу та коштів, які б можна було спрямувати на інші потреби підприємства. Це пов'язано з відсутністю розуміння мети його проведення. Проте вони не враховують той факт, що запровадження внутрішнього контролю в майбутньому дозволить зменшити витрати підприємства, виявити нові резерви економії фінансових та інших ресурсів, альтернативні напрями розвитку

підприємства та розробити рекомендації з покращення фінансово-господарської діяльності. Таким чином, внутрішньогосподарський контроль повинен бути невід'ємним інструментом ефективного здійснення господарської діяльності на кожному підприємстві.

Внутрішній контроль фіксує та відслідковує дотримання суб'єктами контролю вимог чинних законодавчих та нормативних актів щодо ефективності та цільового використання бюджетних або власних коштів, збереження майна; правомірності й ефективності використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, достовірності бухгалтерського обліку і звітності тощо [5]. Тому, на нашу думку, важливою умовою є забезпечення нормативного регулювання здійснення внутрішнього контролю на підприємстві.

У свою чергу, пропонуємо окремо виділити посаду контролера з питань внутрішнього контролю на підприємстві. Ми вважаємо, що робота контролера, насамперед, має бути зосереджена на витратах підприємства. Це необхідно для того, щоб він міг дати комплексну оцінку діяльності підприємства та встановити прибутковість витрат, а за необхідності зміг би зменшити певні статті витрат і при цьому не вплинути на якість продукції та продуктивності праці працівників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що узагальнення підходів до визначення поняття “внутрішньогосподарський контроль” дозволило виокремити основні його характеристики та сформулювати власне трактування поняття, яке на відміну від існуючих, завдяки обґрунтуванню місця внутрішньогосподарського контролю в системі управління господарською діяльністю підприємства, дало можливість визначити його зв'язки з іншими підсистемами управління підприємства та з'ясувати роль у підвищенні ефективності управлінської діяльності підприємства.

За результатами дослідження проблем організації внутрішньогосподарського контролю виявлено недооцінювання його ролі в господарській діяльності підприємства, що може призвести до втрати власників та керівників здатності впливати на процеси, які відбуваються на їх підприємствах.

Для підвищення ефективності прийняття своєчасних управлінських рішень на підприємстві запропоновано основні напрями вдосконалення організації внутрішньогосподарського контролю, спрямовані на розробку його нормативно-законодавчої бази, методології проведення, підвищення кваліфікації суб'єктів контролю, удосконалення структури організаційного забезпечення з виділенням місця для внутрішнього контролера, а також на побудову організаційної моделі внутрішнього контролю на підприємстві, в якій має бути визначено взаємозв'язок його елементів. Впровадження запропонованих заходів в практичну діяльність вітчизняних підприємств забезпечить перехід системи управління підприємствами на вищий рівень зрілості та отримання значного економічного ефекту за результатами виконання управлінських рішень, прийнятих на основі внутрішньогосподарського контролю.

Подальші наукові дослідження доцільно пов'язати з розробкою рекомендацій щодо підвищення рівня організації внутрішньогосподарського контролю для підприємств різних галузей економіки.

Список літератури

1. Бурцев. В.В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации [Текст] / В.В. Бурцев. – М. : Экзамен, 2000. – 319 с.
2. Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: елементи організації системи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/67220>.
3. Годована Л.Г. Внутрішній контроль та внутрішній аудит, схожість та відмінність [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/139/21.pdf?Sequence=1>.

4. Дорош Н.І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві [Текст] / Н.І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 148–152.
5. Дрозд І.К. Класифікація економічного контролю та шляхи її вдосконалення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/drozd-i-classification-of-economical-control-and-the-ways-of-its-remodeling_14774.pdf.
6. Жовновач Р.І. Планування діяльності підприємства [Текст] / Р.І. Жовновач // Фінанси України. – 2004. – № 1. – С. 21–27
7. Калистратов Л.М. Аудит: [учеб. пособ.] [Текст] / Л.М. Калистратов. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К°”, 2007. – 256 с.
8. Карпова Т.П. Управленческий учет для ВУЗов : практ. изд. [Текст] / Т.П. Карпова. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 380 с.
9. Максимова В.Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства - системний підхід до розвитку [Текст] / В.Ф. Максимова. – К: АВРІО, 2005. – 264 с.
10. Майданевич Ю.П. Організація внутрішньогосподарського контролю на підприємствах молочної промисловості [Текст] / Ю.П. Майданевич. – Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2007. – № 2(40). – С. 118–129.
11. Мурашко В.М. Контроль і ревізія фінансово“го” подарської діяльності: навч. посіб. [Текст] / Мурашко В.М., Сторожук Т.М., Мурашко О.В.; за ред. П. В. Мельника. – К.: ЦУЛ, 2003. – 311 с.
12. Нападовська Л.В. Базові принципи управлінського обліку [Текст] / Л.В. Нападовська // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 173–181.
13. Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці [Текст]: монографія / Л.В. Нападовська – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.
14. Пантелеєв В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : [монографія] [Текст] / В.П. Пантелеєв. – Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. Агентство”, 2008. – 253 с.
15. Сухарева Л. Внутренний финансовый контроль: история исследования, состояние и перспективы [Текст] / Л. Сухарева, И.Н. Дмитренко, М.В. Борисенко // Вісник Львівської комерційної академії, 2004. – № 16. – С. 84–91.
16. Фоміна Т.В. Місце та роль внутрішнього аудиту в системі внутрішньогосподарського контролю [Текст] / Т.В. Фоміна // Вісник Львівської комерційної академії. – 2004. – Випуск 16. – С. 441–447.
17. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга [Текст] / Д. Хан. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
18. Хомаківська Л. Внутрішньогосподарський контроль збереження і використання матеріальних ресурсів [Текст] / Л. Хомаківська, Т. Пономаренко // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип. 19(2). – С. 229–236.
19. Хорнгрен Ч. Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект [Текст] / Ч. Т. Хорнгрен, Дж. Фостер ; [пер. с англ. ; под ред. Я. В. Соколова]. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 416 с.
20. Штейнман, М.Я. Контроль и ревизия на сельскохозяйственных предприятиях: учебное пособие [Текст] / М. Я. Штейнман, Н. Ф. Евсеев. – М : Агропромиздат, 1985. – 288 с.

References

1. Burtsev, V. V. (2000). *Orhanizatsiya systemy vnutrishnoho kontrolyu komertsynoyi orhanizatsiyi* [Organization of the internal control system of a commercial organization]. Moskva: Jekzamen [in Russian].
2. Butynets, T. A. (2008). *Vnutrishniy kontrol: elementy orhanizatsiyi systemy* [Internal control: elements of organization of the system]. *pbo.ztu.edu.ua*. Retrieved from <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/67220> [in Ukrainian].
3. Hodovana, L. H. (n.d.). *Vnutrishniy kontrol ta vnutrishniy audyt, skhozhist ta vidminnist* [Internal control and internal audit, similarity and difference]. *eztuir.ztu.edu.ua*. Retrieved from <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/139/21.pdf?Sequence=1> [in Ukrainian].
4. Dorosh, N. I. (2014). *Vnutrishniy kontrol ta audyt v upravlinni ryzykamy na pidpryyemstvi* [Internal control and audit in risk management at the enterprise] *Visnyk L'vivs'koyi komertsynoyi akademiyi - Bulletin of the Lviv Academy of Commerce*, 44, 148–152 [in Ukrainian].
5. Drozd, I.K. (2005). *Klasyfikatsiya ekonomichnoho kontrolyu ta shlyakhy yiyi vdoskonalennya* [Classification of economic control and ways of its improvement]. *papers.univ.kiev.ua*. Retrieved from http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/drozd-i-classification-of-economical-control-and-the-ways-of-its-remodeling_14774.pdf [in Ukrainian].
6. Zhovnovach, R. I. (2004). *Planuvannia diialnosti pidpryyemstva* [Planning of the company activities]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 1, 21–27 [in Ukrainian].

7. Kalystratov, L.M. (2007). *Audit [Audit]*. Moskva: Izdatelsko-torgovaia korporatsia "Dashkov and K" [in Russian].
8. Karpova, T.P. (1998). *Upravlencheskii uchet [Management accounting]*. Moskva: Audit, YUNITI [in Russian].
9. Maksymova, V.F. (2005). *Vnutrishniy kontrol ekonomichnoi diyalnosti promyslovoho pidpryyemstva - systemnyy pidkhid do rozvytku [Internal control of the economic activity of an industrial enterprise is a systemic approach to development]*. Kyiv: AVRIO [in Ukrainian].
10. Maydanevych, Yu. P. (2007). Orhanizatsiia vnutrishnohospodarskoho kontroliu na pidpriemstvakh molochnoi promyslovosti [The organization of internal business control at the enterprises of dairy industry]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnologichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – The journal of Zhytomyr state technological university. series: economics*, 2(40), 118-129 [in Ukrainian].
11. Murashko, V.M., Storozhuk, T.M., & Murashko, O.V. (2003). *Kontrol' i reviziia finan"sovo" hospodars'koi diial'nosti [The control and audit of financial and economic activity]*. Kyiv :TsUL [in Ukrainian].
12. Napadovska, L.V. (2013). Bazovi pryntsypy upravlinskoho obliku [Basic principles of managerial accounting]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of economics*, 1, 173-181 [in Ukrainian].
13. Napadovska, L.V. (2000). *Vnutrishnohoversiynnyy kontrol u rynkoviy ekonomitsi [Internal control in a market economy]*. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita [in Ukrainian].
14. Pantelyeyev, V.P. (2008). *Vnutrishnohospodarskyi kontrol: metodolohiya ta orhanizatsiya: [Internal control: methodology and organization]*. Kyiv: DP "Inform.-analit. Ahent-stvo" [in Ukrainian].
15. Sukharev, L., Dimitrenko, I.N., & Borisenko, N.V. (2004). Vnutrenniy finansovyy kontrol: istoriya issledovaniya, sostoyaniye i perspektivy [Internal financial control: the history of the study, the state and prospects]. *Visnyk L'vivskoyi komertsynoyi akademiyi - Bulletin of the Lviv Academy of Commerce*, 16, 84-91 [in Russian].
16. Fomina T.V. (2004). Mistse ta rol vnutrishnoho audytu v systemi vnutrishnohospodarskoho kontrolyu [The place and role of internal audit in the system of internal control]. *Visnyk Lvivskoyi komertsynoyi akademiyi - Bulletin of Lviv Commercial Academy*, 16, 441–447 [in Ukrainian].
17. Khan, D. (1997). *Planirovanie I control: koncepcia kontrollinga [Planning and control: the concept of controlling]*. Moscow: Financi i Statistika Publ [in Russian].
18. Khodakivska, L., & Ponomarenko, T. (2014). Vnutrishnohospodarskyi kontrol zberezhenia i vykorystannia materialnykh resursiv [Intereconomic control for the conservation and use of material resources]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie - Ukrainian science: Past, Present and Future*, 19(2), 229-236 [in Ukrainian].
19. Khornhren, Ch.T., & Foster, J. (1995). *Bukhgalterskiy uchet: upravlencheskiy aspekt [Accounting: managerial aspect]*. Moskva: "Finansy i statistika" [in Russian].
20. Shteinman, M.Ya. & Evseev, N. F. (1985). *Kontrol y revyzyia na selskokhoziaistvennykh predpriyatiakh [Control and audit at agricultural enterprises]*. Moskva: Agropromizdat [in Russian].

Maria Cherednichenko, Postgraduate

Larysa Rudenko

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Conceptual Framework of Organization of Company Internal Control

The article discloses the problem of organization of company internal control. The conceptual details were defined, the essence was determined and the area of internal control in the system of economic management of a company has been established.

The viewpoints of the authors concerning the interpretations of the concepts of internal and intra-business control were considered and the terminology of using the concept of intra-business control was suggested to unify. The proper interpretation of the concept of intra-business economic control was formed which enabled determining its relations with other subsystems of company management, in particular, economic analysis, accounting, accounting management and planning which became the basis for its organization.

The special features of the organization of company internal control in current conditions are presented. The problems of organization of internal control were investigated and the trends of its improvement were suggested. They are aimed at increasing the accuracy and precision of planning and making timely management decisions.

internal control, intra-business control, system of intra-business control, company management, organization control

Одержано (Received) 12.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 629.33.001.76(447)

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

І.С. Барбанова

Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна

Інноваційна стратегія розвитку підприємств машинобудівної галузі

Обґрунтовано доцільність розробки інноваційної стратегії розвитку машинобудівної галузі України. Проаналізовано основні тенденції розвитку машинобудівних підприємств за останні чотири роки. Уточнено сутність поняття «інноваційна стратегія». Проаналізовано та оцінено можливі види інноваційних стратегій. Запропоновано послідовність формування інноваційної стратегії розвитку підприємств машинобудівного комплексу України.

інноваційна стратегія, машинобудівна галузь, інноваційний розвиток, підприємство, економіка

О.В. Захарова, проф., д-р екон. наук

І.С. Барбанова

Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина

Инновационная стратегия развития предприятий машиностроительной отрасли

Обоснована целесообразность разработки инновационной стратегии развития машиностроительной отрасли Украины. Проанализированы основные тенденции развития машиностроительных предприятий за последние четыре года. Уточнена сущность понятия «инновационная стратегия». Проанализированы и оценены возможные виды инновационных стратегий. Предложена последовательность формирования инновационной стратегии развития предприятий машиностроительного комплекса Украины.

инновационная стратегия, машиностроительная отрасль, инновационное развитие, предприятие, экономика

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах господарювання для ефективного функціонування підприємств машинобудівної галузі дуже важливим є перехід на інноваційний шлях розвитку, що має стати запорукою докорінного оновлення та модернізації всіх без виключення сфер функціонування економіки країни. Такий перебіг подій стає можливим через те, що головним призначенням машинобудівного комплексу є створення інноваційного підґрунтя розвитку й функціонування підприємств різних галузей та забезпечення технологічної складової безпеки держави. Поступове прийняття означеної стратегії розвитку дозволить досягти нового технологічного рівня виробництва у галузях народного господарства, що буде сприяти досягненню країною стану економіки знань. За цих умов наявність інноваційної стратегії розвитку машинобудівних підприємств має стати основою для підвищення ефективності його діяльності, зростання рівня конкурентоспроможності та набуття можливостей виходу галузі на нові ринки збуту, у тому числі й закордонні. До того ж актуальність обраної тематики пояснюється тим, що машинобудівна галузь України складається зі значної кількості підприємств різного розміру, які мають велике значення для національної економіки, проте сьогодні більшість із них орієнтується у своїй діяльності на застарілі стандарти і не має відповідної інноваційної стратегії розвитку, що скорочує потенційні можливості випуску якісної конкурентоздатної продукції, яка б була інноваційною за змістом, відповідала вибагливим вимогам споживачів й була здатною займати нові світові ринкові ніші. Очікується, що

дотримуючись обраної інноваційної стратегії і використовуючи інновації, нові технології й ефективні методи управління, діяльність машинобудівних підприємств стане більш результативною, завдяки чому з'являться можливості досягнення поставлених амбітних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань вибору та впровадження інноваційної стратегії на рівні підприємств присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Г. Морбі [12], П. Друкера [7], М. Портера [13], О. Ковтуна [9], Н. Краснокутської [9], В. Чубая [16]. За результатами цих досліджень було встановлено сутність та особливості розробки стратегій підприємства, визначено основи інноваційного менеджменту, конкретизовано сутність та види інноваційних стратегій машинобудівних підприємств. Водночас не зважаючи на те, що питаннями дослідження інноваційної стратегії займаються цілі наукові школи й існує чимала кількість наукових праць за цією тематикою, на практиці керівництву вітчизняних підприємств не вистачає конкретних знань щодо механізму розробки і безпосереднього впровадження інноваційної стратегії розвитку підприємства.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення сутності поняття «інноваційна стратегія» та обґрунтування основних етапів її формування для підприємств машинобудівної галузі України.

Виклад основного матеріалу. Машинобудування – це сукупність галузей промисловості, що виробляють устаткування для всіх сфер суспільного господарства та предмети споживання, основним призначенням яких є повне задоволення потреб населення країни. Машинобудівна галузь має значний науково-виробничий потенціал, у неї зосереджено третину всіх промислово-виробничих фондів і близько половини промислово-виробничого потенціалу країни, що характеризує її як найскладнішу і найбільш диференційовану галузь господарства [1, с. 147]. Отже у машинобудівній галузі є всі передумови для трансформації наявної стратегії їх розвитку у бік інноваційності та конкурентоздатності.

Виходячи з того, що машинобудування є базою для досягнення високого рівня конкурентоздатності всіма іншими галузями народного господарства країни, зростання інноваційного рівня її технології є ключовою умовою забезпечення сталого розвитку національної економіки. Саме тому запровадження інноваційної стратегії розвитку машинобудівних підприємств має стати стимулом до їх технологічного вдосконалення, набуття рис привабливості як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів, здатності виготовляти сучасну конкурентоздатну продукцію, попит на яку є дуже високим як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Спектр машинобудівної продукції настільки складний та диференційований, що залежно від її цільового призначення галузь поділяється на підгалузі і відповідно до статистичних узагальнень включає в себе чотирнадцять окремих видів діяльності (табл. 1). Аналіз індексів зміни обсягів продукції за кожним видом діяльності за останні роки має дозволити встановити тенденції, що намітилися у галузі.

Таблиця 1 – Динаміка індексів промислової продукції в Україні протягом 2013-2016 рр.

Види діяльності	Роки			
	2013	2014	2015	2016
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	86,4	79,4	85,9	102,0
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	86,0	77,9	71,3	124,2

Продовження таблиці 1

Виробництво електронної апаратури побутового призначення для приймання, записування та відтворення звуку й зображення	98,5	71,6	32,9	21,7
Виробництво електричного устаткування	91,1	100,9	89,8	100,9
Виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури	98,9	116,5	91,0	104,9
Виробництво електророзподільної та контрольної апаратури	85,8	120,9	101,6	100,0
Виробництво іншого електричного устаткування	69,4	101,0	110,3	70,6
Виробництво машин і устаткування загального призначення	109,6	87,6	89,3	88,9
Виробництво металообробних машин і верстатів	62,3	75,6	97,3	103,0
Виробництво машин і устаткування для виготовлення харчових продуктів і напоїв, перероблення тютюну	81,5	74,4	117,2	107,1
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	89,3	90,3	118,6	99,1
Виробництво автотранспортних засобів	68,3	54,2	49,4	72,2
Виробництво вузлів, деталей і приладдя для автотранспортних засобів	93,3	96,5	125,2	98,5
Виробництво інших транспортних засобів	78,4	59,9	76,3	98,1

Джерело: сформовано авторами за даними [8].

Протягом 2013-2016 рр. стабільна позитивна динаміка зміни обсягу продукції була характерною лише для галузі виробництва металообробних машин і верстатів – перші три роки спостерігалось пришвидшене скорочення темпів їх падіння, що дозволило у 2016 р. досягти 3,0% зростання. Тобто саме цей вид діяльності можна вважати найбільш перспективним для розвитку сучасного українського ринку машинобудівної продукції на сучасному етапі. Для всіх інших видів діяльності характерним є нестабільна динаміка обсягу виробництва продукції, що вимагає здійснення ґрунтовного обґрунтування стратегії їх подальшого розвитку. При цьому найбільші темпи зростання у більш тривалий період часу спостерігалися у сфері виробництва машин і устаткування для виготовлення харчових продуктів і напоїв, перероблення тютюну; виробництва електророзподільної та контрольної апаратури; виробництва електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури та виробництва електричного устаткування. Саме цим сферам на перспективу має бути приділено достатньо уваги, так як вони є базовими для забезпечення життєдіяльності регіону і країни. Для сфери виробництва електронної апаратури побутового призначення для приймання, записування та відтворення звуку й зображення протягом всього періоду дослідження спостерігалися найбільш негативні зміни: якщо у 2013 р. скорочення обсягу виготовленої продукції скоротилося на 1,5% порівняно із попереднім роком, то у 2016 р. таке скорочення становило вже 78,3%. Висновками з такої динаміки має стати необхідність розробки стратегії розвитку шляхом зміни технології виробництва на інноваційні стандарти сучасності, що

дозволить вийти на новий рівень функціонування підприємств.

Аналіз основних показників діяльності підприємств машинобудівної галузі за останні шість років (табл. 2) дозволив встановити загальну негативну тенденцію скорочення основних абсолютних характеристик її розвитку.

Таблиця 2 – Основні характеристики діяльності підприємств машинобудівної галузі України протягом 2010-2016 рр.

Роки	Кількість підприємств галузі, од.	Кількість працівників, тис. осіб	Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.
2010	4736	482,3	107867,7
2011	4791	499,4	150112,9
2012	4546	520,8	164236,6
2013	5103	488,8	130730,4
2014	4460	422,3	113141,9
2015	4483	370,4	128497,2
2016	4478	345,5	118464,5

Джерело: сформовано авторами за даними [5].

Кількість підприємств машинобудівної галузі протягом досліджуваного періоду мала незначні темпи зростання у 2011, 2013 та 2015 рр. – відповідно на 1,2%, 12,3% та 0,5%. При цьому у 2016 р. загальна кількість підприємств порівняно із 2010 р. скоротилася на 258 од. або на 5,4%. Зменшення кількості підприємств галузі веде до відповідного падіння обсягу випуску продукції і скорочення кількості працівників, зайнятих на машинобудівних підприємствах. Так, обсяг реалізованої продукції у абсолютному вимірі з 2010 по 2012 рр. мав тенденцію до збільшення, а з 2013 до 2016 рр. – до скорочення, що може бути пояснено об'єктивними причинами наслідків економічної й політичної криз в країні. Динаміка чисельності працівників протягом трьох перших років періоду дослідження мала тенденцію до зростання, а починаючи з 2013 р. спостерігалася щорічне скорочення значення показника, що також є досить негативним явищем через те, що завдяки цьому загострюються соціально-економічні проблеми у суспільстві.

Виходячи з того, що найбільш інформативним економічним показником результативності діяльності машинобудівних підприємств є рівень продуктивності праці, проаналізуємо тенденції його зміни у часі, рис. 1.

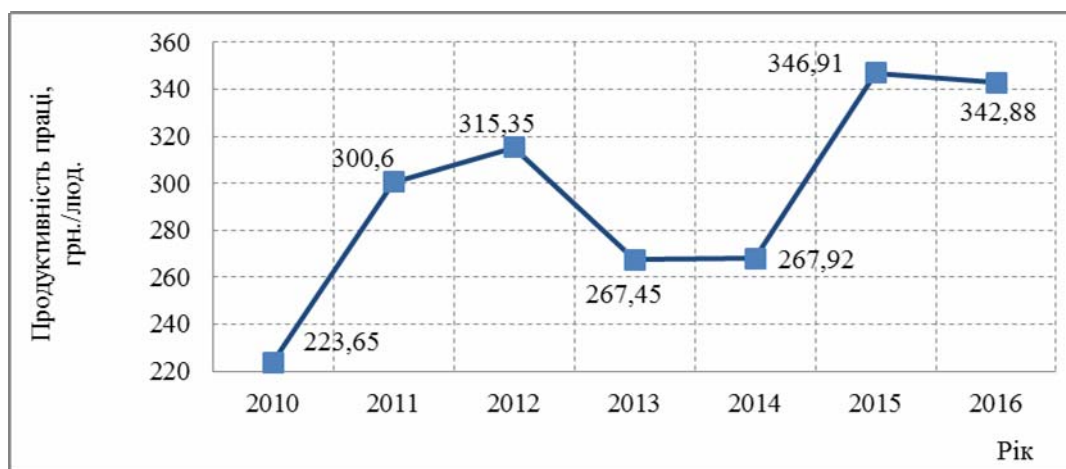

Рисунок 1 – Зміна продуктивності праці на підприємствах машинобудівної галузі протягом 2010-2016 рр.

Джерело: сформовано авторами.

Так, протягом всього досліджуваного періоду за виключенням кризового 2013 р. та базисного 2016 р. спостерігалися тенденції зростання рівня продуктивності праці на машинобудівних підприємствах України. У 2016 р. продуктивність праці зросла на 34,8% порівняно з 2010 р., проте порівняно з 2015 р. відбулося скорочення значення показника на 1,2%. Також беручи до уваги дані табл. 2, можна стверджувати, що при наявності загальної тенденції скорочення кількості машинобудівних підприємств та числа працівників, зайнятих на них, а також щорічної тенденції до падіння обсягів реалізованої продукції наявна тенденція зміни рівня продуктивності праці є досить позитивною, а закріплення набутих тенденцій на тривалу перспективу має бути обов'язково підкріпленням розробкою дієвої інноваційної стратегії розвитку галузі.

Аналіз динаміки показників функціонування підприємств машинобудівної галузі дозволив констатувати наявність негативних тенденцій, що пов'язано із впливом значного числа чинників внутрішнього та зовнішнього характеру, що обумовлює необхідність розробки та впровадження дієвої інноваційної стратегії розвитку машинобудівних підприємств, яка дозволить скоротити негативні тенденції та має стати підґрунтям її перспективного розвитку.

Якісна розробка інноваційної стратегії має ґрунтуватися на досконалому розумінні сутності цього поняття, для чого було проаналізовано основні підходи до його визначення (табл. 3).

Таблиця 3 – Підходи до визначення сутності поняття «інноваційна стратегія» різними науковцями

Автори	Визначення
Н. Краснокутська	Один із засобів досягнення цілей організації, який відрізняється від інших своєю новизною, передусім для даної організації, галузі, ринку, споживачів, країни в цілому [11]
Л. Довгань	Узгоджена сукупність управлінських рішень, що впливають на інноваційну діяльність підприємства і мають довгострокові наслідки, забезпечує динамічний розвиток підприємства, направлена на розвиток і використання потенціалу організації [6]
Ж. Дармилова	Комплекс цілей і установок, правил прийняття рішень і способів переведення підприємства (фірми) зі старого (існуючого) положення в новий (цільове) стан на основі впровадження інновацій – технологічних, продуктових, організаційних, управлінських, економічних, соціальних – і позиціонування підприємства на конкурентних ринках товарів і послуг [4]
К. Янковський, І. Мухарь	Цілеспрямована діяльність з визначення найважливіших напрямів розвитку підприємства, вибору пріоритетів його перспективного розвитку, виробленню вимог до нього і до комплексу заходів для досягнення перерахованих цілей [19]
А. Тітов	Функція технологічних можливостей (внутрішніх і зовнішніх), ринкових цілей, а також конкурентних позицій підприємства [15]
Л. Антонюк, А. Поручник, В. Савчук	Ефективне освоєння нових товарів, послуг, збільшення обсягів виробництва й експорту наукомісткої продукції на міжнародні ринки. Інноваційна стратегія характеризується взаємопов'язаним комплексом дій, спрямованих на зміцнення життєздатності й конкурентоспроможності суб'єктів господарювання [2]
В. Чубай	Система планових дій, що спрямовані на успішне виконання місії підприємства та досягнення його довгострокових цілей, що дають змогу забезпечити високу ефективність здійснення підприємством різних видів інновацій, шляхом створення сприятливих умов його зовнішнього та внутрішнього середовища або вигідного пристосування до реальних їх умов, базуючись на ефективному акумулюванні, поділі і використанні ресурсів підприємства та оптимізації всіх інших процесів, пов'язаних з його діяльністю [17]

Джерело: систематизовано авторами за даними [11; 6; 4; 19; 15; 2; 17].

Як бачимо, тлумачення сутності поняття «інноваційна стратегія» в різних наукових працях змістовно відрізняються, а автори акцентують увагу на певних аспектах, таких як: новизна для підприємства, узгодженість управлінських рішень, трансформація стану підприємства та технологічні можливості для цього, орієнтація на міжнародні ринки та досягнення ефективності інновацій. Водночас всі науковці сходяться на тієї думці, що інноваційна стратегія – це планові зміни, що відкривають можливості підприємству стати на шлях інноваційного розвитку, освоєння випуску нових видів продукції, виходу на нові ринки збуту, підвищення конкурентоспроможності та як одна зі складових на шляху до перспективного розвитку в майбутньому. Це трактування охоплює всі аспекти посилення інноваційної активності підприємства і дозволяє сфокусуватися на результативності цього процесу. Враховуючи це у подальшому дослідженні ми будемо базуватися саме на означеному визначенні сутності інноваційної стратегії.

У практиці діяльності підприємств машинобудування використовується значна кількість базових інноваційних стратегій, що відрізняються за змістом, розставленими управлінськими аспектами та основними важелями впливу на результативність його діяльності. Проведений аналіз дозволив виокремити сім основних видів інноваційних стратегій: донорська, прогресивна, адаптивна, спекулятивна, наступальна, оборонна та відступальна. Кожне підприємство, що займається інноваційною діяльністю, може орієнтуватися на будь-яку з перерахованих стратегій, виходячи з власного напрямку розвитку. Водночас при виборі інноваційної стратегії необхідно врахувати загальну політику розвитку підприємства, його організаційну структуру управління й потенційні можливості щодо ресурсної бази. При цьому дуже важливо відслідковувати той момент, щоб загальні й інноваційні цілі мають гармоніювати одна із одною, для чого необхідно здійснювати моніторинг та вчасне коригування обраної стратегії розвитку підприємства [3, с. 31].

Для того, щоб спростити процедуру вибору виду інноваційної стратегії для конкретного машинобудівного підприємства і полегшити розуміння самого визначення даного терміну було здійснено систематизацію інформації щодо можливих видів інноваційних стратегій (табл. 4).

Таблиця 4 – Види інноваційних стратегій

Вид інноваційної стратегії	Сутність стратегії	Базові характеристики й умови для застосування стратегії
Донорська	Розробка інновацій здебільшого власними силами персоналу підприємства з метою подальшого продажу прав на їх використання, а також придбання новацій у сторонніх розробників, їх удосконалення для подальшого продажу	Розробка та впровадження нових видів продукції, технологій і методів управління. Отримання високих прибутків від продажу інновацій. Високий науковий та інноваційний потенціал персоналу
Прогресивна	Розробка інновацій здебільшого власними силами персоналу підприємства (або спільно з іншими підприємствами, організаціями, установами) та впровадження їх у власну діяльність або купівля новацій на стороні з подальшим їх удосконаленням із метою подальшого впровадження у власну діяльність	Впровадження нових видів продукції, технологій і методів управління. Вихід на нові ринки збуту із орієнтацією на статус лідера у галузі. Зростання фінансово-економічних показників діяльності. Достатні фінансові можливості та компетентний персонал

Продовження таблиці 4

Адаптивна	Купівля інновацій здебільшого у сторонніх підприємств, установ, організацій з подальшим їх впровадженням у власну діяльність без будь-якого удосконалення	Впровадження нових видів продукції, технологій і методів управління. Зростання фінансово-економічних показників діяльності. Достатні фінансові можливості
Спекулятивна	Купівля інновацій у сторонніх підприємств, установ, організацій з метою подальшого перепродажу прав на їх використання або володіння ними	Зростання фінансово-економічних результатів діяльності. Високий науковий й інноваційний потенціал персоналу підприємства
Наступальна	Впровадження інновацій з метою випередження конкурентів, зайняття лідируючих позицій у регіоні, країні, світі, витіснення з ринку певних конкурентів	Впровадження інновацій із метою досягнення ліdersьких позицій на ринку. Зростання фінансово-економічних результатів діяльності
Оборонна	Впровадження інновацій з метою відстояти перед конкурентами свою ринкову позицію в регіоні, країні, світі, відстояти свою ринкову частку перед певними конкурентами, недопущення певних підприємств на ринок	Впровадження продуктових, технологічних й управлінських інновацій із метою збереження досягнутої ринкової ніші. Стабільна результативність діяльності. Здатність до конкурентної боротьби
Відступальна	Впровадження інновацій з метою протистояння повному витісненню підприємства з ринку з боку конкурентів, поступового припинення діяльності на певному ринку з найменшими втратами для підприємства	Впровадження інновацій із метою утримання досягнутої ринкової ніші. Стабільна результативність діяльності. Здатність до конкурентної боротьби та вміння вчасно покинути ринок за необхідністю

Джерело: доповнено авторами за даними [16].

Вибір конкретної стратегії має ґрунтуватися на тих умовах, які є у розпорядженні підприємства та тих стратегічних цілях розвитку, які було затверджено керівництвом на тривалу перспективу. Так, якщо підприємство не має ініціативного досвідченого персоналу із відповідним рівнем професійної освіти, то орієнтуватися на вибір стратегій, пов'язаних із розробкою інновацій (донорської чи прогресивної), є недоцільно. І навпаки, за умови відсутності достатньої кількості вільних грошових коштів робити ставку на адаптивну та спекулятивну стратегії є також недоречно. Отже, кінцевий вибір інноваційної стратегії має бути обґрунтованим з економічної, соціальної та фінансової точок зору.

Для якісного формування інноваційної стратегії підприємства необхідно спочатку чітко визначитися із її складовими елементами та етапами, що дозволить оптимізувати цей процес за часовою і фінансовою ознаками. Так, Б. Карлоф до основних елементів формування стратегії відносив: корпоративну місію; конкурентні переваги; організацію бізнесу; продукцію (товари та послуги) підприємства; ринки збуту; ресурси; структурні зміни; програму розвитку; культуру та компетентність управління [8]. А. Савчук стверджує, що основними елементами стратегії є цілі підприємства, його ресурси, напрямки діяльності підприємства та основні правила його діяльності [14].

Отже, формування інноваційної стратегії розвитку підприємства має базуватися на взаємоузгодженні таких складових, як «ресурси», «процеси», «товари (продукція)»

та «ринки» для успішного виконання місії підприємства і ефективного досягнення його довгострокових цілей. За цих умов на першому етапі необхідно визначити можливість здійснення інноваційного розвитку підприємством на конкретних ринках за наявних й нього ресурсів. Другий етап має бути пов'язаним із проведенням аналізу здатності підприємства здійснювати процеси, необхідні для покращення діючої чи створення нової продукції, яка б повністю задовольняла потреби тих покупців на яких воно орієнтується. При цьому важливою умовою є необхідність встановлення того, чи здатне підприємство заохотити на ринку певну категорію покупців щодо вибору новоствореної або удосконаленої продукції, виробленої саме цим підприємством [15]. Тобто існує необхідність у додатковій оцінці ступеня привабливості підприємства для споживачів на внутрішньому та зовнішньому ринках. За умови визначення недостатності привабливості торгівельної марки мають бути розробленими рекомендації щодо подолання цієї проблеми.

При побудові інноваційної стратегії підприємства доцільним є обрання за основу процесного підходу [18, с. 110]. Саме тому вважаємо за доцільне розглядати формування інноваційної стратегії розвитку підприємства як поетапний процес (рис. 2).

Рисунок 2 – Етапи формування інноваційної стратегії розвитку підприємства

Джерело: запропоновано авторами.

Отже, процес формування інноваційної стратегії розвитку машинобудівного підприємства доцільно реалізовувати шляхом послідовного здійснення чотирьох етапів:

1. Визначення мети – етап обґрунтованого формулювання конкретних цілей, які повинні бути досягнутими завдяки впровадженню інноваційної стратегії:

- конкретизація коротко-, середньо- та довгострокових цілей діяльності підприємства, що мають бути сформульованими у напрямі головної стратегії розвитку;
- виділення першочергових і другорядних дій для досягнення поставлених цілей;
- визначення конкретних способів і засобів впровадження інноваційної стратегії.

2. Оцінка потенційних можливостей – на даному етапі потрібно реально оцінити потенціальні можливості для реалізації інноваційної стратегії розвитку:

- визначення сильних і слабких сторін підприємства;
- діагностика внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства;
- оцінка достатності кваліфікаційного рівня персоналу для практичної реалізації визначених цілей інноваційного розвитку підприємства;
- оцінка достатності технічних й технологічних можливостей підприємства;
- оцінка інноваційного потенціалу підприємства.

3. Розробка програми дій – конкретизація заходів, спрямованих на розробку інноваційної стратегії розвитку підприємства:

- визначення термінів досягнення кожної встановленої цілі та кожного етапу;
- призначення виконавців та відповідальних за реалізацію кожного заходу;
- розрахунок очікуваних витрат на реалізацію заходів щодо розробки та реалізації інноваційної стратегії розвитку підприємства;
- розробка структури стратегії та покрокового плану її здійснення;
- оцінка очікуваного соціально-економічного ефекту від впровадження стратегії.

4. Реалізація стратегії – це заключний етап на якому відбувається впровадження розробленої інноваційної стратегії в дію, що потребує:

- впровадження нових інноваційних видів продукції, технологічних процесів і управлінських рішень;
- зміна або вдосконалення організаційної структури управління із вартісною оцінкою ступеня унікальності виконуваних функцій на кожному рівні;
- здійснення програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, сприяння досягнення ним полівалентних компетенцій;
- процес виготовлення інноваційної продукції із оптимізацією витрат;
- розподіл відповідальності між виконавцями за проблеми, що виникають на всіх етапах формування та впровадження інноваційної стратегії розвитку підприємства;
- створення дієвої системи контролю за виконанням запланованих заходів на кожному етапі, оцінка результативності кожного заходу, розробка шляхів коригування.

Втілення інноваційної стратегії розвитку дозволить досягти очікуваних результатів за умови ефективного виконання кожного етапу, тобто буде професійно сформульованою мета, враховані і оцінені всі передумови здійснення кожного етапу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У роботі проаналізовано підходи до визначення сутності поняття «інноваційна стратегія» та обрано таке його змістовне наповнення – це планові зміни, що відкривають можливості підприємству стати на шлях інноваційного розвитку, освоєння випуску нових видів продукції, виходу на нові ринки збуту, підвищення конкурентоспроможності та як одна зі складових на шляху до перспективного розвитку в майбутньому. Досліджено основні види стратегій інноваційного розвитку підприємств з виокремленням для кожної з них сутності, базових характеристик й конкретних умов застосування. Запропонована в роботі послідовність й змістовна наповненість етапів формування інноваційної стратегії розвитку має на меті максимізувати зусилля для отримання очікуваного результату при мінімумі витрат.

Розуміння важливості розробки та впровадження інноваційної стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі України і правильне її впровадження дасть змогу машинобудівним підприємствам стати на шлях інноваційного розвитку, виготовляти конкурентоздатну продукцію, завойовувати позиції на нових ринках збуту, посилювати прибутковість їх діяльності. В сучасних складних умовах господарювання впровадження інноваційної стратегії розвитку допоможе підприємствам утримати свої ринкові позиції й набути тенденції до перспективного розвитку у майбутньому. Подальші дослідження мають бути спрямованими на обґрунтування способів вибору виду інноваційної стратегії, інструментів моніторингу її ефективності та розробки науково-методичного забезпечення її практичної реалізації.

Список літератури

1. Авдей О.К. Тенденції розвитку машинобудівного комплексу України: сучасний стан та перспективи [Текст] / О.К. Авдей // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної

- власності = Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property: зб. наук. праць / ПДТУ. – Мріуполь, 2011. – Т. 3. – С. 143–147.
2. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізація: монографія [Текст] / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
 3. Бузулукина Е.М. Выбор и обоснование инновационной стратегии [Текст] / Е.М. Бузулукина, А.А. Шаповалов // Белгородский экономический вестник. – 2011. – №1. – С. 30–36.
 4. Дармилова Ж.Д. Инновационный менеджмент [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://stud.com.ua/940/investuvannya/innovatsiyna_strategiya_rozvitku_pidpriyemstva.
 5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/pr/prm_ric/prm_ric_u/ipv2013_u_bez.html.
 6. Довгань Л.Є. Стратегічне управління [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uchebniks.net/book/178-strategichne-upravlinnya-navchalnij-posibnik-dovgan-lye/55-94-innovacijni-strategiyi.html>.
 7. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі : новаторство і підприємництво [пер. з англ.] [Текст] / П. Друкер. – К.: Україна, 1994. – 319 с.
 8. Карлоф Б. Деловая стратегия: пер с англ. [Текст] / Б. Карлоф. // Научн. ред. В.А. Приписнов. – М.: Экономика, 1991. – 240 с.
 9. Ковтун О.І. Стратегія підприємства [Текст] / О.І. Ковтун. – Львів: Новий Світ, 2009. – 252с.
 10. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент [Текст] / Н.В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
 11. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/4/528.html>.
 12. Morbey G.K. R&D Expenditures and Profit Growth [Текст] / G.K. Morbey // Research Technology Management. – 1989. – Vol. 32. – № 3. – Р. 20–24.
 13. Портер М. Конкуренція [пер. с англ.] [Текст] / М. Портер. – М.: ИД «Вильямс», 2005. – 608 с.
 14. Савчук А.В. Организационно-экономический механизм инновационного развития крупной компании: монография [Текст] / А.В. Савчук / НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2004. – 404 с.
 15. Титов А.Б. Маркетинг и управление инновациями [Текст] / А.Б. Титов. – СПб.: Питер, 2001. – 240 с.
 16. Чубай В.М. Суть і види інноваційних стратегій машинобудівних підприємств [Текст] / В.М. Чубай // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – Т. 2. – 2010. – № 1 (3). – С. 347–356.
 17. Чубай В.Н. Суть і види інноваційних стратегій машинобудівних підприємств [Текст] / В.Н. Чубай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duan.edu.ua/uploads/bjulleten2010/13279.pdf/>.
 18. Шульгіна Л.М. Інноваційний розвиток підприємств: формування стратегій [Текст] : монографія / Л.М. Шульгіна, В.В. Юхименко; Нац. техн. ун-т України «КПІ». – К.: Univest PrePress, 2015. – 212 с.
 19. Янковский К.П. Организация инвестиционной и инновационной деятельности [Текст] / К.П. Янковский, И.Ф. Мухарь. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.

References

1. Avdiej, O.K. (2011). Tendentsii rozvytku mashynobudivnoho kompleksu Ukrainy: suchasnyj stan ta perspektyvy [Trends in the development of Ukraine's machine-building complex: current state and prospects]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti – Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property, Vol. 3*, 143-147 [in Ukrainian].
2. Antoniuk, L.L., Poruchnyk, A.M., & Savchuk, V.S. (2003). *Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsiia* [Innovations: theory, mechanism of development and commercialization]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Buzulukina, E.M., & Shapovalov, A.A. (2011). Vybory i obosnovanie innovacionnoj strategii [Selection and justification of innovation strategies]. *Belgorodskij jekonomicheskij vestnik – Belgorod Economic Herald, 1*, 30-36 [in Russian].
4. Darmilova, Zh.D. (2013). Innovacionnyj menedzhment [Innovative management]. *stud.com.ua*. Retrieved from http://stud.com.ua/940/investuvannya/innovatsiyna_strategiya_rozvitku_pidpriyemstva. [in Russian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.org*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/pr/prm_ric/prm_ric_u/ipv2013_u_bez.html [in Ukrainian].
6. Dovhan', L.Ye. (2009). Stratehichne upravlinnia [strategic management]. *uchebniks.net*. Retrieved from <http://uchebniks.net/book/178-strategichne-upravlinnya-navchalnij-posibnik-dovgan-lye/55-94-innovacijni-strategiyi.html> [in Ukrainian].

7. Druker, P. (1994). *How to ensure success in business: innovation and entrepreneurship*. (Trans). Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
8. Karlof, B. (1991). *Business Strategy*. V.A. Pripisnov. (Ed.). (Trans). Moscow: Ekonomika [in Russian].
9. Kovtun, O.I. (2009). *Stratehiia pidpriemstva [Enterprise strategy]*. L'viv: Novyj Svit [in Ukrainian].
10. Krasnokuts'ka, N.V. (2003). *Innovatsijnyj menedzhment [Innovation management]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
11. Krasnokuts'ka, N.V. (2003). *Innovatsijnyj menedzhment [Innovation management]*. library.if.ua. Retrieved from <http://library.if.ua/book/4/528.html> [in Ukrainian].
12. Morbey, G.K. (1989). R&D Expenditures and Profit Growth. *Research Technology Management, Vol. 32*, 3, 20-24 [in English].
13. Porter, M. (2005). *Competition* (Trans). Moscow: ID «Vil'jams» [in Russian].
14. Savchuk, A.V. (2004). *Organizacionno-jekonomicheskij mehanizm innovacionnogo razvitija krupnoj kompanii: monografija [Dissertation thesis: the Organizational-economic mechanism of innovative development of the large company: the monograph]*. Doneck: NAN Ukrainy, In-t jekonomiki promyshlennosti [in Russian].
15. Titov, A.B. (2001). *Marketing i upravlenie innovacijami [Marketing and Innovation Management]*. SPb.: Piter [in Russian].
16. Chubaj, V.M. (2010). Sut' i vydy innovatsijnykh stratehij mashynobudivnykh pidpriemstv [The essence and types of innovative strategies of machine-building enterprises]. *Biuletен' Mizhnarodnoho Nobelivs'koho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum, Vol. 2, 1 (3)*, 347-356 [in Ukrainian].
17. Chubaj, V.N. (2010). Sut' i vydy innovatsijnykh stratehij mashynobudivnykh pidpriemstv [The essence and types of innovative strategies of machine-building enterprises]. *duan.edu.ua*. Retrieved from <http://duan.edu.ua/uploads/biuletен2010/13279.pdf> [in Ukrainian].
18. Shul'hina, L.M., & Yukhymenko, V.V. (2015). *Innovatsijnyj rozvytok pidpriemstv: formuvannia stratehij: monohrafiia [Innovative development of enterprises: formation of strategies: monograph]*. Kyiv: Univest PrePress [in Ukrainian].
19. Jankovskij, K.P., & Muhar', I.F. (2001). *Organizacija investicionnoj i innovacionnoj dejatel'nosti [Organization of investment and innovation activities]*. SPb.: Piter [in Russian].

Oksana Zakharova, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Iryna Barbanova

Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine

Innovative Strategy for the Development of Enterprises in the Machine-building Industry

In today's economic conditions for managing the efficient functioning of the enterprises of the machine-building industry, the transition to an innovative way of development, which should become the key to radical renewal and modernization of all sectors of the economy of the country, is very important. The purpose of this article is to determine the essence of the concept of «innovative strategy» and the substantiation of the main stages of its formation for enterprises of the machine-building industry in Ukraine.

The feasibility of developing an innovative strategy for the development of the machine-building industry in Ukraine is justified. The main trends of changes in the structure of engineering products over the past four years are analyzed. It was found that in 2016 in comparison with 2010 the number of enterprises in the industry decreased by 5.4%, the number of employees decreased by 28.4% with the volume of sales realized by 9.8%. As a result, the level of labor productivity increased by 53.3%, which is more related to inflation processes. In analyzing the approaches to defining the essence of the concept of «innovation strategy», it was established that the authors focus on such aspects as novelty for the enterprise, the consistency of managerial decisions, the transformation of the state of the enterprise and technological opportunities for this, orientation to international markets and the achievement of innovation efficiency.

Such an interpretation of the concept of «innovation strategy» is adopted – planned changes that open the way for the enterprise to take the path of innovative development, development of new types of products, entering new markets, increasing competitiveness and as one of the components on the path to future development in the future. The basic characteristics and conditions for using seven innovative strategies are analyzed. The sequence of forming an innovative strategy for the development of enterprises of the machine-building complex of Ukraine is proposed.

innovative strategy, machine-building industry, innovative development, enterprise, economy

Одержано (Received) 24.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 12.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 001.895:661.12

Kudashov Valerij, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Dudan Marina

Belarusian State Technological University, Minsk, Republic of Belarus

Andrey Solovykh, Associated Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Evaluation of Social Efficiency of the Project of Creation an Innovative Medicinal Product

The work examines the methods of evaluating efficiency of an innovative medicinal product, which should enable us to assess its social effect, using special software at the early stages of its design. The significance of the topic under question lies in the fact that due to the present-day increasing limitation of the financing, prioritization of projects on new innovative medication creation becomes of primary importance. The work recognizes that the choice of a project impacts both financial capabilities of an enterprise and economic conditions and wealth of the country as a whole.

resource management, innovation, innovative medicinal product, innovative project, efficiency, methodology, evaluation, software product

В.И. Кудашов, проф., д-р экон. наук

М.А. Дудан

Белорусский государственный технологический университет, г. Минск, Республика Беларусь

А.Е. Соловух, доц., канд. техн. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Оценка социальной эффективности проекта по созданию инновационного лекарственного средства

В работе представлена методика оценки эффективности создания инновационного лекарственного средства, позволяющая рассчитать эффект с применением IT-технологий уже на стадии его проектирования. Обоснована необходимость исследования рассматриваемого вопроса, обусловленного тем, что в настоящее время возникает проблема выбора наиболее приоритетных проектов по созданию новых инновационных лекарственных средств. Показано, что выбор того или иного проекта по созданию новых инновационных лекарственных средств оказывает влияние на финансовые возможности предприятия и благосостояние людей.

управление ресурсами, инновации, инновационное лекарственное средство, инновационный проект, эффективность, методика, оценка, программный продукт

Statement of the Problem. The condition of the country's pharmaceutical industry is mainly defined by its ability to provide the population with safe, effective, and, what is also of high importance, affordable medications. Quick growth of the number of the original medicines and their numerous generics manufactured by pharmaceutical companies under various trade names is characteristic of the modern pharmaceutical market. On the one hand, wide selection of different groups of medicines resolves treatment needs in relation to any form of disease. On the other hand, in the modern market, fair competition between local and foreign manufacturers becomes especially significant.

Thus, state authorities put their efforts to increase the efficiency of local pharmaceutical companies' work, to consolidate such companies' material and technical base, and to render financial aid [12].

The global pharmaceutical industry is deservedly considered to be one of the most advanced in terms of technology and worthily plays an important role in the world economic system, stipulated by the social importance of the manufactured products, high level of governmental regulation of the pharmaceutical market, research intensity, and investment attractiveness [29]. The state-of-the-art technologies used in the sphere have a considerable multiplicative effect on other industries, especially agriculture, healthcare, and science [12].

At the same time, one of the key trends of the modern technologies development in relation to the whole pharmaceutical business evolution is the process of creation of decision-making systems. There are hardly any computer-aided tools designed for automation of the planning process in this field nowadays, while specialized software could enable management to make its process of strategic decision-making both easier and significantly faster.

Analysis of Recent Researches and Publications. Issues of assessing the effectiveness of investment and innovation projects, innovative design and evaluation of innovation efficiency, development of appropriate evaluation methods are given great attention in domestic and foreign literature. Thus, the theoretical and methodological aspects of the evaluation of the effectiveness of innovative projects were devoted the scientific works of A. Degtyar [11], L. Fedulova [16], V. Alexandrova [16], Yu. Bajal [16], L. Glinenko [8], A. Kuznetsova [3-5; 20] G. Vozniak [2-5], A. Savchuk [27], Zavlin P. [13], etc. The presence of these developments are the background of investigation of the problems of evaluating the effectiveness of the introduction of an innovative product for different industries, taking into account the specifics of different types of goods, works and services.

Particularly urgent now is the question of assessing the innovation of products in such a field as pharmaceutical, which are developed by domestic and foreign scientists. The general theoretical and practical questions of pharmaceutical innovation are presented in works of E. Volsky [6], M. Golovenko [9] and A. Kolbin [19]. The research of T. Delvig-Kamenskaya is devoted to the methodological problems of the classification of innovative medicines [10], and N. Klunko tested the matrix approach for the classification of innovations in pharmaceutical production [18]. Legal characteristics of innovative medicines and objects of intellectual property in the field of pharmaceuticals are considered in the works of I. Voronina [7] and I. Kirichenko [17]. A detailed study of the protection and protection of innovative medicinal product as an intellectual property is provided by Belarusian researchers [15]. Problems of development of innovative medicines the report of Zvonareva O.I. is devoted [14].

Despite a significant number of studies of innovations in the field of pharmaceutical activity, issues of evaluation of the effectiveness of projects of the creation of new medicinal product for various components, including social ones, remain relevant.

Statement of the Objective. The primary purpose of work consists in the development of a methodology for evaluating the effectiveness of the creation of innovative medicines and creation of software product for the estimation of efficiency of project of creation of innovative medicinal means.

For the achievement of the aim it was decided to consider next tasks: (1) to conduct the analysis of information necessary for the estimation of innovative project; (2) to choose the method of estimation of social efficiency of project; (3) to work out methodology of estimation of efficiency of innovative project; (4) to give an integral estimation to the economic and financial information that reflects accordance of results and expenses of project to the aims and interests of his participants, here corresponds to interests of population.

The Main Material. *Overall approach to defining social efficiency of project on creation of innovative medicinal means and basic method of his estimation.*

Feasibility study for projects on scientific research or experimental technology works dealing with separate tasks or scientific programs in general determines advisability of governmental support rendered to production teams in their technical work and enables to evaluate such team's work in the field of innovations. With all the difficulties in forecasting the results from development and introduction of new products, especially at earlier stages of the lifecycle, the scientific team and other specialists have to make rational managerial decisions that are aimed at mitigating any faults and minimizing deviation of the actual results from the planned ones. To make such decisions, they need to have full information and

methodological basis for a feasibility study and scientific assessment of the choices they make in the field of innovations, while developing new innovative medications in particular.

They also need to pay special attention to the methods of evaluation of efficiency of an innovative analysis, the concept of which is generation of full information on each alternative option. For example, evaluation with approved numerical descriptions of each innovation project (expenditures, financing, revenues, etc.) [12].

Outputs of research activities of a pharmaceutical company are work results presented in the form of a report, test prototype, its technical documentation obtained during contract labor in accordance with the defined technical assignment. Rights emerging for such work results are also included in the output. A combination of research work reports related to physical, chemical, pharmaceutical, biomedical, and other studies make up a consistent mechanism of medication creation, being a combination of new knowledge stored on a specific information carrier [12].

Scientific and technical information created as a result of such intellectual activity becomes intellectual property. Since the legal status of scientific and technical information is regulated by the Civil Code and other legislative acts, we suggest identifying the combination of such information in taxation and bookkeeping as a company's innovational asset, being part of its intangible assets.

Therewith, innovational asset should be regarded as the company's intangible property inalienable from its carrier, created as a result of innovative activity and conducive to future economic and (or) other profit in case of its prolonged use [21].

Information about a medication (innovational asset) planned for development is gathered in an assignment draft. It provides evaluation of the economic effectiveness of the scientific development project, which is one of the important stages of pre-innovational studies.

The draft also contains a feasibility study of the development, with relevance and characteristics of the future medication as well as general calculations and financing sources. Elaboration of a draft becomes a matter of special importance as the choice of the assignment directly impacts the economic outcomes in the future [12].

Implementation of an innovational asset can be presented as two interrelated, successive processes:

- the process of medication scientific development;
- the process of profit acquisition from the committed facilities [12].

This is the reason why an effective draft must include a detailed analysis and integral evaluation of all gathered and processed technical, economic, and financial information. Likewise, such draft must reflect the correspondence between the results and expenditures on the project and its aims, with consideration of its participants' interests and goals pursued by the government and the population. The project overall efficiency is assessed with the aim of determining its potential attractiveness for various participants and finding sources of financing.

Efficiency of project is estimated with the purpose of determination of the attractiveness for various participants and search of sourcing. Efficiency of project includes in itself:

- project social efficiency – reflects the level of improvement of people's health in general or of separate groups (mean life expectancy, decrease in the rates of sickness, disability, mortality, etc.) as well as the level of the population's satisfaction with the medications available;
- project economic efficiency – considers financial consequences of the implemented innovational project for all participants against expenditures needed for its achievement [12].

Social analysis of the project efficiency offers measures aimed at ensuring that the project results correspond to the interests of various social groups. Analysis enables to define a specific scope of measures that on the one hand guarantees the project support by the population and on the other hand contributes to achievement of the project goals by stimulating changes in public imagery and behavior. If such social analysis of the project is neglected, sociocultural attitude of the project developers can have stronger influence on the scope of the project than social values of potential consumers.

Social analysis of an innovational project usually focuses on the following factors and aspects:

- social and demographic characteristics of the population affected by the project (size and composition of the population, differential mortality statistics, primary and general illness rate per each class, group, and various diseases);
- project acceptability from the point of view of the local culture, its ability to lead necessary changes in people's needs and behaviors (dynamics of real available income of the population, rates of economic differentiation of the population);
- interest and involvement of the government on all stages of the project development (healthcare expenses, including expenditures on medications, sponsored by budgets of all levels, and foundations).

Social effect is defined with statistical and sociological indicators. The quality aspects of the achieved social goals are defined by the indicators that lie in the basis of the innovational project design and implementation: emergence of new innovative medications on the market, increase in the number of domestically produced medications, reduction of prices, improvement of the sickness rate, increase in the birth rate, and decrease in the mortality rate.

The main method used for evaluation of social efficiency of the project is the expert method. Expertise of social effectiveness of an innovational project on a new medication is more reasonable if conducted in the form of a group survey of high-quality specialists (experts) in the pharmaceutical and medical spheres.

At the innovative medication design stage, evidence of a future social impact can be a significant argument in favor of the project, while results of an evaluation of social and medical efficacy can be indicative of the fact that such innovations are aimed at increasing the population's life quality rather than affecting the corporate image only.

Therefore, in the present-day conditions of continuous development of the pharmaceutical industry and launch of import substitution programs, the criteria of medication innovativeness rise in importance in the process of definition of priorities and policies of governmental support of the pharmaceutical sphere.

Certain approaches were set forth for the estimation of innovativeness during realization of imported projects. They consider parameters that define the concept innovativeness from the therapeutic perspective, such as new production technology, means of delivery, formulation, impact on a new "target", and a new mechanism of the medication's action. The highest independent consultative body in the field of healthcare in France [23] Haute autorite de santé (HAS), also ranks major innovativeness criteria, but chooses a different classification feature – its relation to an additional therapeutic effect against the current methods of a specific disease treatment, from the greatest therapeutic effect to its absence [24]. The Swedish system proposed by the HTA agency, Dental and Pharmaceutical Benefits Agency TLA, evaluates the rate of economic efficiency by stimulating innovations from the social expectations perspective. Decisions are made on the basis of their value for a patient, necessity, social justice, and cost-based efficiency [25]. Italian Medical Agency L'Agenzia Italiana del Farmaco (AIFA) evaluates innovativeness in relation to the severity of a disease, its prevalence rate, availability of the existing treatment methods, and the level of their therapeutic effect [22].

Thus, top specialists note that the list of parameters defining the value of such new technologies includes:

- on the one hand, the features of the medication itself (novelty of the molecule and production technology, alternatives of the disease treatment, clinical and economic efficiency);

- on the other hand, factors caused by the disease (its prevalence, hazard to life, patient's risk of becoming disabled, etc.).

At the same time, each of these parameters affects the innovational attractiveness of a medication, influencing the total value of the technology.

Results of researches.

The most rational solution of this issue is development of software that envisages a complex mechanism of bringing the specified parameters of social and other effects to a unified system of quantitative evaluation. In a table 1 the indexes of social efficiency of project are presented on development of new innovative medicinal means.

Table 1 – Indicators of social efficiency of the project on innovative medication creation

Indicator group	Indicator group significance	Indicator contents	Indicator value
I. Productivity level (idea potential)			
1. Innovational targeting (innovation characteristics)	0.1	New molecular formulation or chemical compound not registered or applied before	7
		Chemical derivant of an existing or previously approved medication	6
		New product form of a previously registered medication	5
		Combination of two or more medicinal substances of previously registered medications	4
		Reproduced medications	3
		New indications for registered drugs	2
		Circulating but not yet supervision-approved medications	1
2. Additional therapeutic effect (against existing methods used with a specific disease)	0.1	Most therapeutic progress	7
		Significant improvement	5
		Moderate or insignificant improvements	3
		no improvements	1
3. Completeness and quality of pre-clinical studies (evaluation of pre-clinical studies)	0.1	Therapeutic index of the drug under examination is higher than that of a compared drug during treatment of a specific disease or clinical condition	7
		Mechanism of action of the drug under examination was studied on the clinical condition/disease models	5
		Metabolism and safety of the drug under examination were studied	3
II. Level of social targeting (technology potential)			
4. Priority (correspondence of the investment project aims to the priorities, goals, and strategies of the	0.1	Corresponds	7
		Corresponds partially	3
		Does not correspond	1

Indicator group	Indicator group significance	Indicator contents	Indicator value
socioeconomic development of the state)			
5. Availability of analogs (the country's level of availability of medications with similar features prior to the launch of the drug provided by the investment project)	0.1	Below 50%	7
		50% to 75%	5
		75% to 100%	3
		100 %	1
6. Coverage by the project outcomes (percentage of the population that will use the results of the investment project implementation)	0.1	At least 30% of the population	7
		At least 25% of the population	6
		At least 20% of the population	5
		At least 15% of the population	4
		At least 10% of the population	3
		At least 5% of the population	2
		Below 5% of the population	1
7. Price of the medication (against prices set by the competitors)	0.1	Lower by at least 30%	7
		Lower by at least 15%	5
		Comparable prices	3
		Comparatively higher	1
III. Feasibility rate (growth potential)			
8. Financing support (the level of financial support provided by the budgetary funds)	0.1	At least 90%	7
		At least 50%	5
		At least 30%	3
		Below 30%	1
9. Patentability of the intellectual property (the level of novelty and exploitability of the innovative medical products)	0.1	Worldwide patents, satisfactory evidence of competitive capacity against analogs	7
		Nationwide patent value, satisfactory evidence of competitive capacity against analogs	3
		Reproduction of advanced products (lack of patent prospects with absence of risks of patent disputes)	1
10. Object completeness state (terms of the project implementation)	0.1	Works to be completed within the period of one to five years	7
		Works to continue for the period of five to ten years	5
		Works to continue for the period exceeding ten years	3
		other (suspended projects)	1
1 - minimum score; 7 - maximum score.			

1 - minimum score; 7 - maximum score.

Source: developed by the authors.

Indicator (meaningfulness) group significance can vary depending on its priority and importance. The one major task remaining in this regard is to make sure that the compared assignments are evaluated by the same indicator groups with the same significance, which should make their comparison substantial. Based on the values of social efficiency indicator as per the mentioned groups and their significance, we can calculate the indicator of social efficiency (I_{se}) using the following formula:

$$I_{se} = \sum_{i=1}^n P_{se_i} \cdot Sg_{se} , \quad (1)$$

where P_{se} is the value of the indicator of social efficiency of the project on new innovative medication development for a specific group (level of productivity, social targeting, feasibility); Sg_{se} is the significance (importance) of the indicator of social efficiency of the project on new innovative medication development for a specific group.

The practicality coefficient (C_p) envisages adjustment of the indicator of social efficiency [26]. This coefficient defines not the actual number of diseased people but the dynamics and tendencies of the sickness rate. This allows both to increase the importance of the projects where the number of the disease-affected population is rising, and to decrease the importance of the projects where the dynamics of the sickness rate is reducing due to the positive effect of the current and existing medications present on the market. To compare the values of the sickness rate, it is advisable to calculate the coefficient for 100K people in the country's population, using the following formula [1; 28]:

$$C_p = \frac{\left(\frac{P_i^v}{P_i^{total}} * 100000 \right)}{\left(\frac{P_{i-1}^v}{P_{i-1}^{total}} * 100000 \right)} \quad (2)$$

where P^v is the value of the population sickness rate for a specific period; P^{total} is the country's population for a specific period; i is the period of time.

The practicality coefficient is defined on the basis of the official numbers provided by the Ministry of Health on the country's aggregate sickness rate and statistics per specific diseases (total registered cases per 100K people of a certain age in the population). We can calculate the mean value of the practicality coefficient for several periods:

$$\overline{C_p} = \sqrt[n]{\frac{P_1^{v100}}{P_0^{v100}} * \frac{P_2^{v100}}{P_1^{v100}} * \dots * \frac{P_n^{v100}}{P_{n-1}^{v100}}} \quad (3)$$

where P^{v100} is the sickness rate per 100K people in the population for a specific period; n is the number of periods.

Thus, to assess the price-based evaluation of the project effectiveness we propose to use social effect from implementation of the innovational project on a new innovative medication development (SE) calculated on the basis of the social efficiency and practicality coefficient indicator as the basic value:

$$SE = I_{se} \cdot C_p . \quad (4)$$

Conclusions and prospects for further researches. As a result of undertaken studies:

1. It is set that in the list of parameters, which allow to evaluate the value of new technology and innovative attractiveness of medicinal means it is necessary to include properties of medicinal preparation (novelty of technology of production, alternative of treatment of disease, clinical and economic efficiency) and factors that is determined by a disease (his prevalence, threat for life of and other).

2. It is suggested as a base index for settling of cost estimation of social efficiency of project to use the integral index of social effect from realization of innovative project on development of new innovative medicinal means, expected on the basis of indicator of social efficiency and coefficient of utility/

3. The software designed to evaluate effectiveness of the assignment project on innovative medication development will enable:

- calculate the most important indicators of social efficiency of a project on a new innovative medication development;
- accumulate full information about each alternative option;
- make evaluations with approved numerical descriptions of each project;
- consider the level of improvements in the health indicators of the population or its specific groups and the level of the population's satisfaction with the range of medications available;
- save time in the process of making important strategic decisions.

Further researches should be aimed at improving the presented methodology, taking into account the specifics of certain medicinal products and directions for their use.

References

1. Валдайцев С.В. Оценка интеллектуальной собственности [Текст] / С.В. Валдайцев. – М.: Экономика, 2010. – 471 с.
2. Возняк Г.В. Економічна оцінка ефективності інноваційних проектів зі змішаним фінансуванням [Текст] / Г.В. Возняк // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – №1. – С. 30–35.
3. Возняк Г.В. Деякі аспекти фінансування інвестиційно-інноваційних проектів за рахунок власних коштів підприємств [Текст] / Г.В. Возняк, А.Я. Кузнєцова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 42–52.
4. Возняк Г.В. Методичні особливості оцінки ефективності фінансування інноваційних проектів прибутком від основної діяльності [Текст] / Г.В. Возняк, А.Я. Кузнєцова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 4 (46). – С. 81–92.
5. Возняк Г.В. Розрахунок мінімального значення рентабельності інноваційної продукції [Текст] / Г.В. Возняк, А.Я. Кузнєцова // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 1(14). – С. 87–90.
6. Вольская Е. О фармацевтических инновациях [Текст] / Е. Вольская // Ремедиум. Журнал о рынке лекарств и медицинской техники : ежемес. спец. информ.- аналит. журн. – 2007. – № 12. – С. 6–10.
7. Вороніна І.С. Правова характеристика інноваційних лікарських засобів [Текст] / І.С. Вороніна // Право та інновації. – №2(10). – 2015. – С. 49–54.
8. Гліненко Л.К. Ефективність інновацій як функція їх еволюційної коректності [Текст] / Л.К. Гліненко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми управління ефективністю інновацій в регіоні. – Львів, 2005. – Вип. 1(LI). – С. 100–111.
9. Головенко М.Я. «Філософія» фармацевтичних інновацій [Текст] / М.Я. Головенко // Вісник Національної академії наук України. – 2012. – № 3. – С. 59–66.
10. Дельвиг-Каменская Т.Ю. Методические основы классификации инновационных лекарственных средств [Текст] : автореф. дис. ... канд. фарм. наук : 14.04.03 Организация фармацевтического дела / Т. Ю. Дельвиг-Каменская. – СПб., 2010. – 20 с.
11. Дегтяр А.О. Оцінювання ефективності інноваційних проектів: методологічний аспект [Текст] / А.О. Дегтяр, М.В. Гончаренко // Державне будівництво. – 2010. – № 2. – С. 18–26.
12. Дудан М.А. Особенности оценки эффективности проекта по созданию инновационного лекарственного средства [Текст] / М.А. Дудан // Весник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки. – 2015. – № 14. – С. 39–46.
13. Завлин П.Н. Оценка эффективности инноваций [Текст] / П.Н. Завлин, А.В. Васильев. – СПб.: Издательский дом “Бизнес-пресса”, 1998. – 216 с.
14. Звонарева О.И. Разработка инновационных лекарственных препаратов в России: возможности, барьеры и практики. Оценки и опыт представителей науки, бизнеса и государственных организаций [Электронный ресурс] / О.И. Звонарева. – Режим доступа: <https://www.slideshare.net/SkolovoFoundation/ss-53868609>
15. Инновационные лекарственные средства и интеллектуальная собственность: вопросы охраны и защиты [Текст] / Сост. А.Н. Сычев [и др.]. – Минск : ДокторДизайн, 2011. – 48 с.
16. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика [Текст] / [Л.І. Федулова, В.П. Александрова, Ю.М. Бажал та ін.]; ред. Л.І. Федулова. – К. : Основа, 2005. – 550 с.

17. Кіриченко І. Обсяг і зміст прав на об'єкти інтелектуальної власності в галузі фармацевтики, специфічні аспекти захисту прав [Електронний ресурс] / І. Кіриченко // Юридичний журнал – 2006. – № 10. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2428>.
18. Клуно Н.С. Класифікація інновацій фармацевтичного виробництва України на основі матричного підходу [Текст] / Н.С. Клуно // Бизнес-Інформ. – 2012. – № 2. – С. 61–66.
19. Колбин А.С. Роль инновационных лекарственных препаратов в системе здравоохранения [Текст] / А.С. Колбин, А.Б. Иванюк // Детская медицина Северо-Запада. – 2011. – Т.2, №11. – С. 16–20.
20. Кузнєцова А.Я. Фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності : [монографія] [Текст] / А. Я. Кузнєцова. – Львів : Львів. банків. ін-т НБУ, 2005. – 320 с.
21. Лиховидова М.А. Сущность инновационного актива как объекта бухгалтерского учета фармацевтического предприятия [Текст] / М.А. Лиховидова // Труды БГТУ. – 2014. – № 7 (171). – С. 226–229.
22. Омеляновский В.В. Новые лекарственные препараты. Как оценить инновационность? [Текст] / В.В. Омеляновский, М.В. Сура, Н.Д. Свешникова // Педиатрическая фармакология. – 2011. – Т. 8, № 4. – С. 30–35.
23. Официальный Веб-сайт Haute Autorité de santé [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.has-sante.fr/portail/jcms/r_1455081/Home-page
24. Официальный Веб-сайт Italian Medicines Agency: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agenziafarmaco.gov.it/en>
25. Официальный Веб-сайт The Dental and Pharmaceutical Benefits Agency [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tlv.se/In-English/medicines-new/>
26. Рогалев Н.Д. Методы расчета ставки дисконтирования и учет рисков при оценке стоимости нематериальных активов [Текст] / Н.Д. Рогалев, Е.А. Шишкина // Интеллект, инновации и инвестиции. – 2010. – № 4. – С. 44–49.
27. Савчук А.В. Особенности экономической оценки и выбора инновационных проектов [Текст] / А.В. Савчук // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 1(19). – С. 61–70.
28. Смоляк С.А. Дисконтирование денежных потоков в задачах оценки эффективности инвестиционных проектов и стоимости [Текст] / С.А. Смоляк. – М.: Наука, 2006. – 324 с.
29. Якушенко К.В. Современные тенденции в развитии мирового фармацевтического рынка [Текст] / К.В. Якушенко, Е.А. Платонова // Беларусь и мировые экономические процессы. – 2013. – № 10. – С. 87–99.

References

1. Valdaytsev, S.V. (2010). *Otsenka intellektualnoy sobstvennosti [Evaluation of intellectual property]*. М.: Экономика [in Russian].
2. Vozniak, H.V. (2006). Ekonomichna otsinka efektyvnosti innovatsiinykh proektiv zi zmishanyim finansuvanniam [Economic evaluation of the effectiveness of innovative mixed-financing projects]. *Visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy - Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 1, 30-35 [in Ukrainian].
3. Vozniak, H.V., & Kuznietsova, A.Ia. (2004). Deiaki aspekty finansuvannia investytsiino-innovatsiinykh proektiv za rakhunok vlasnykh koshtiv pidpriemstv [Some aspects of financing investment and innovation projects at the expense of enterprises' own funds]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy*, 7(37), 42-52 [in Ukrainian].
4. Vozniak, H.V., & Kuznietsova, A.Ia. (2005). Metodychni osoblyvosti otsinky efektyvnosti finansuvannia innovatsiinykh proektiv prybutkom vid osnovnoi diialnosti [Methodological features of estimation of efficiency of financing of innovative projects by profit from the main activity]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy*, 4(46), 81-92 [in Ukrainian].
5. Vozniak, H.V., & Kuznietsova, A.Ia. (2003). Rozrakhunok minimalnoho znachennia rentabelnosti innovatsiinoi produktsii [Calculation of the minimum value of the profitability of innovative products]. *Visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy - Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 1(14), 87-90 [in Ukrainian].
6. Volskaya, E.O. (2007) O farmatsevticheskikh innovatsiyakh [About pharmaceutical innovations]. *Remedium. Zhurnal o rynke lekarstv i meditsinskoy tekhniki - Remedium. Journal of the market of medicines and medical equipment*, 12, 6–10 [in Russian].
7. Voronina, I.S. (2015). Pravova kharakterystyka innovatsiinykh likarskykh zasobiv [Legal characteristic of innovative medicines. Pravo ta innovatsii]. *Pravo ta innovatsii - Law and Innovation*, 2(10), 49-54 [in Ukrainian].
8. Hlinenko, L.K. (2005). Efektyvnist innovatsii yak funktsiia yikh evoliutsiinoi korektnosti [The effectiveness of innovation as a function of their evolutionary correctness]. *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Mekhanizmy upravlinnia efektyvnistiu innovatsii v rehioni - Socio-*

- economic research in the transition period. Mechanisms for managing innovation efficiency in the region, 1(LI), 100-111 [in Ukrainian].*
9. Holovenko, M.Ya. (2012). «Filosofii» farmatsevtichnykh innovatsii ["Philosophy" of Pharmaceutical Innovation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 59–66 [in Ukrainian].
 10. Delvig-Kamenskaya, T.Yu. (2010). Metodicheskiye osnovy klassifikatsii innovatsionnykh lekarstvennykh sredstv [Methodological basis for the classification of innovative medicines]. *Extended abstract of a candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
 11. Diehtiar, A.O., & Honcharenko, M.V. (2010). Otsiniuvannia efektyvnosti innovatsiinykh proektiv: metodolohichniy aspekt [Evaluation of the effectiveness of innovative projects: the methodological aspect]. *Derzhavne budivnytstvo - State building*, 2, 18-26 [in Ukrainian].
 12. Dudan, M.A. (2015). Osobennosti otsenki effektivnosti proyekta po sozdaniyu innovatsionnogo lekarstvennogo sredstva [Features of the evaluation of the effectiveness of the project for the creation of an innovative medicinal product]. *Vesnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya D: Ekonomicheskkiye i yuridicheskkiye nauki - Bulletin of the Polotsk State University. Series D: Economic and legal sciences*, 14, 39-46 [in Russian].
 13. Zavlin, P.N. & Vasilev, A.V. (1998). *Otsenka effektivnosti innovatsiy [Evaluating the effectiveness of innovation]*. Saint Petersburg: Izdatelskiy dom "Biznes-pressa" [in Russian].
 14. Zvonareva, O.I. (2015). Razrabotka innovatsionnykh lekarstvennykh preparatov v Rossii: vozmozhnosti. baryery i praktiki. Otsenki i opyt predstaviteley nauki. biznesa i gosudarstvennykh organizatsiy [Development of innovative medicines in Russia: opportunities, barriers and practices. Assessments and experience of representatives of science, business and public organizations]. *www.slideshare.net*. Retrieved from <https://www.slideshare.net/SkolkovoFoundation/ss-53868609> [in Russian].
 15. *Innovatsionnyye lekarstvennyye sredstva i intelektualnaya sobstvennost: voprosy okhrany i zashchity [Innovative medicines and intellectual property: protection and protection issues]*. (2011). Minsk: DoktorDizayn [in Russian].
 16. Fedulova, L.I. (Eds.). (2005). *Innovative economic development: model, management system, state policy*. K : Osnova.
 17. Kyrchenko, I. (2006). Obsiah i zmist prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti v haluzi farmatsevtiky, spetsyfichni aspekty zakhystu prav [The scope and content of rights to intellectual property objects in the field of pharmaceuticals, specific aspects of the protection of rights]. *Yurydychnyi zhurnal - Legal Journal*, 10. Retrieved from <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2428> [in Ukrainian].
 18. Klunko, N.S. (2012). Klyasyfikatsiia innovatsii farmatsevtichnoho vyrobnytstva Ukrainy na osnovi matrychnoho pidkhodu [Classification of Innovations of Pharmaceutical Production of Ukraine on the basis of the Matrix Approach]. *Byznes-Inform - Business Inform*, 2, 61–66 [in Ukrainian].
 19. Kolbin, A.S. (2011). Rol innovatsionnykh lekarstvennykh preparatov v sisteme zdavookhoraneniya [The role of innovative medicines in the health care system]. *Detskaya meditsina Severo-Zapada - Children's medicine of the North-West, Vol. 2, 11*, 16-20 [in Ukrainian].
 20. Kuznietsova, A.Ya. (2005). *Finansuvannia investytsiino-innovatsiinoi diialnosti [Financing investment and innovation activities]*. Lviv : Lvivskyi bankivskyi instytut NBU [in Ukrainian].
 21. Likhovidova, M.A. (2014). Sushchnost innovatsionnogo aktyva kak obyekt bukhhalterskogo ucheta farmatsevticheskogo predpriyatiya [The essence of an innovative asset as an accounting object of a pharmaceutical enterprise]. *Trudy BGTU - Proceedings of BSTU*, 7(171), 226–229 [in Russian].
 22. Omelianovskiy, V.V., Sura M.V., & Sveshnikova, N.D. (2011). Novyye lekarstvennyye preparaty. Kak otsenit innovatsionnost? [New medicines. How to evaluate innovation?]. *Pediatricheskaya farmakologiya - Pediatric Pharmacology, Vol. 8, 4*, 30–35 [in Russian].
 23. Sait Haute Autorité de santé [Site Haute Autorité de santé]. *www.has-sante.fr*. Retrieved from http://www.has-sante.fr/portail/jcms/r_1455081/Home-page [in French].
 24. Sait Italian Medicines Agency [Site Italian Medicines Agency]. *www.agenziafarmaco.gov.it*. Retrieved from <http://www.agenziafarmaco.gov.it/en> [in English].
 25. Sait The Dental and Pharmaceutical Benefits Agency [Site Italian Medicines Agency]. *www.tlv.se*. Retrieved from <http://www.tlv.se/In-English/medicines-new/> [in English].
 26. Rogalev, N.D. & Shishkina, E.A. (2010). Metody rascheta stavki diskontirovaniya i ucheta riskov pri otsenke stoimosti nematerialnykh aktivov [Methods of calculating the discount rate and taking risks into account when valuing intangible assets]. *Intellekt, innovatsii i investitsii - Intellect, Innovation and Investment*, 4, 44–49 [in Russian].
 27. Savchuk, A.V. (2003). Osobennosti ekonomicheskoy otsenki i vybora innovatsionnykh proyektov [Features of economic evaluation and selection of innovative projects]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy, 1(19)*, 61-70 [in Russian].

28. Smolyak, S.A. (2006). *Diskontirovaniye denezhnykh potokov v zadachakh otsenki effektivnosti investitsionnykh proyektov i stoimosti* [Discounting cash flows in the tasks of assessing the effectiveness of investment projects and the cost]. M.: Nauka [in Russian].
29. Yakushenko, K.V., & Platonova, Ye.A. (2013). *Sovremennyye tendentsii v razvitii mirovogo farmatsevticheskogo rynka* [Modern trends in the development of the world pharmaceutical market]. *Belarus' i mirovyye ekonomicheskiye protsessy - Belarus and World Economic Processes*, 10, 87–99 [in Russian].

В.І. Кудашов, проф., д-р екон. наук

М.А. Дудан

Білоруський державний технологічний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь

А.Є. Солових, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Оцінка соціальної ефективності проекту по створенню інноваційного лікарського засобу

Світова фармацевтична промисловість вважається однією з найбільш високотехнологічних і займає особливе місце в світовій економічній системі, що обумовлюється соціальною значимістю виробленої продукції, високим ступенем регулювання фармацевтичного ринку, наукоємністю виробництва та інвестиційною привабливістю. В даному дослідженні були поставлені такі завдання: 1) провести аналіз інформації, необхідної для оцінки інноваційного проекту по створенню нового інноваційного лікарського засобу; 2) обґрунтувати методику оцінки соціальної ефективності проекту; 3) запропонувати інтегральну оцінку техніко-економічної і фінансової інформації, яка відображає відповідність результатів і витрат проекту цілям та інтересам його учасників, в тому числі і інтересам населення.

У роботі представлена методика оцінки соціальної ефективності створення інноваційного лікарського засобу, що дозволяє розрахувати ефект із застосуванням ІТ-технологій вже на стадії його проектування. Обґрунтовано необхідність дослідження даного питання, обумовленого тим, що в даний час виникає проблема вибору найбільш пріоритетних проектів по створенню нових інноваційних лікарських засобів. Встановлено, що до переліку параметрів, що визначають цінність нової технології та інноваційної привабливості лікарського засобу необхідно включати властивості лікарського препарату і фактори, які визначаються самим захворюванням. Запропоновано в якості базового показника для розрахунку вартісної оцінки соціальної ефективності проекту використовувати інтегральний показник соціального ефекту від реалізації інноваційного проекту по розробці нового інноваційного лікарського засобу, що розраховується на підставі індикатора соціальної ефективності та коефіцієнта корисності.

Обґрунтовано, що програмний продукт по оцінці соціальної ефективності проекту по створенню інноваційного лікарського засобу дозволить: 1) розрахувати найбільш значущі показники соціальної ефективності; 2) дати повну інформацію по кожному з альтернативних рішень; 3) провести оцінку проекту з розробки інноваційного лікарського засобу; 4) врахувати ступінь задоволеності населення асортиментом лікарських засобів, а також ступінь поліпшення показників здоров'я населення; 5) скоротити час на прийняття важливих стратегічних рішень.

управління ресурсами, інновації, інноваційний лікарський засіб, інноваційний проект, ефективність, методика, оцінка, програмний продукт

Одержано (Received) 25.09.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 330.334

О.М. Левченко, проф., д-р екон. наук

І.О. Царенко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Венчурна фірма в системі формування інноваційно-інтегрованих структур: переваги та недоліки

У статті розкрито сутність дефініцій «венчурна фірма», «венчурне підприємство/підприємництво», виокремлено умови щодо їх формування. Досліджено найбільш поширені організаційні форми венчурних фірм. Представлено сильні та слабкі сторони форм венчурного підприємництва. Виявлено переваги та недоліки венчурних фірм. Проаналізовано рейтинг привабливості країн для здійснення венчурних інвестицій у 2016 році, динаміку зміни позиції України в межах рейтингу. Розглянуто щорічний огляд Української асоціації венчурного капіталу та прямих інвестицій щодо інвестування в Україну та наведено основні перешкоди щодо функціонування венчурних фірм в Україні на сучасному етапі реформування національної економіки.

венчурна фірма, венчурне підприємство, форми венчурного підприємства, переваги та недоліки венчурної фірми, зовнішні та внутрішні венчури, «бай-аут», «спін-офф»

А.Н. Левченко, проф., д-р екон. наук

И.А. Царенко, асп.

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Венчурная фирма в системе формирования инновационно-интегрированных структур: преимущества и недостатки

В статье раскрыта сущность дефиниций «венчурная фирма», «венчурное предприятие / предпринимательство», выделены условия для их формирования. Исследованы наиболее распространенные организационные формы венчурных фирм. Представлены сильные и слабые стороны форм венчурного предпринимательства. Выявлены преимущества и недостатки венчурных фирм. Проанализирован рейтинг привлекательности стран для осуществления венчурных инвестиций в 2016 году, динамику изменения позиции Украины в рамках рейтинга. Рассмотрен ежегодный обзор Украинской ассоциации венчурного капитала и прямых инвестиций по инвестированию в Украину и приведены основные препятствия относительно функционирования венчурных фирм в Украине на современном этапе реформирования национальной экономики.

венчурная фирма, венчурное предпринимательство, формы венчурного предприятия, преимущества и недостатки венчурной фирмы, внешние и внутренние венчуры, «бай-аут», «спин-офф»

Постановка проблеми. В умовах посилення інноваційних процесів у світі, поглиблення інформатизації та інтелектуалізації всіх сфер економік країн світу все актуальною стає проблема виникнення та поширення нових форм господарювання, зокрема, інноваційно-інтегрованих структур.

Зарубіжний досвід свідчить про ефективність таких інтегрованих структур з огляду на різні форми їх поширення: від малих форм інноваційного підприємництва до більш інтегрованих його проявів.

Стрімке зниження темпів зростання національної економіки впродовж останніх років, девальвація національної валюти демонструє невідповідність сучасним вимогам традиційного підприємництва, яке притаманне для більшості суб'єктів господарювання України, що, в свою чергу, загострює аспект необхідності формування абсолютно нових форм, націлених на прискорений розвиток економіки, останнє є можливим виключно шляхом активізації інноваційних процесів, поширення нововведень тощо.

Найбільш ефективним способом прискорення інноваційного розвитку, аналізуючи досвід розвинених країн, є створення сприятливого інституційного клімату для виникнення таких форм малого інноваційного підприємництва, як венчурне,

зокрема венчурних фірм, як найбільш поширених у світі. Діяльність такого роду фірм базується на специфічному виді капіталу – венчурному, особливістю якого є те, що інвестиції вкладаються компаніями, банками, страховими фондами в акції малих інноваційних фірм, які планують реалізацію інноваційних проектів з високим рівнем ризику. З огляду на те, що венчурна індустрія відіграє важливу роль у трансформації господарського механізму, зокрема інтенсивності його перебудови, використання досвіду венчурного підприємництва може бути апробовано в ході формування інноваційно-орієнтованої економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспекту функціонування венчурних фірм відображено в працях таких зарубіжних вчених, як Браш К. [19], Вандерверф. П. [19], Ваперфельд У. [22], Лернер Дж. [22], Луцкіна Є. [20], Паркхе А. [21], Пфірман О. [22], Саркісян А. [23], Хуан Тіан [20], Чеманур Т. [20] та інші, які дослідили теоретичні та методичні підходи до формування венчурних фірм, умов їх виникнення. Серед вітчизняних науковців, що досліджували різні аспекти венчурного підприємництва, слід виділити Брикова І. [2], Варналій З. [3], Велика К. [5], Каширин А. [16], Кальченко О. [6], Краус Н. [7], Семенова А. [16] та ін. Але поряд з цим подальшого дослідження потребують стан функціонування та перспективи формування венчурних фірм на території України на сучасному етапі, по-перше, з огляду на ефективність даного інструменту інноваційного розвитку території та, по-друге, як чинника забезпечення національної безпеки країни, свідченням чого є ефективність функціонування таких форм інноваційно-інтегрованих структур, як венчурні фірми в розвинених країнах світу, зокрема в США та Європі.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз особливостей формування та функціонування венчурних фірм в системі формування інноваційно-інтегрованих структур, їх переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу. Загалом, функціонування інноваційно-інтегрованих структур є досить поширеним явищем. Проте, з огляду на широку варіацію видів таких структур [10], вважаємо за доцільне, дослідити більш детально такий вид інноваційно-інтегрованої структури, як венчурна (ризикова) фірма чи венчурне підприємництво.

Перш за все, розглянемо безпосередньо дефініцію поняття «венчурна фірма». Так, на думку О.В. Ткачук, венчурні фірми – це, переважно, малі підприємства в прогресивних з технологічного погляду галузях економіки, що спеціалізуються у сферах наукових досліджень, розробок, створення і впровадження інновацій, пов'язаних із підвищенням ризиком [10].

Бачевська І.П. вважає, що венчурне підприємництво – це невеликі самостійні підприємства, які спеціалізуються на наукових дослідженнях, інжинірингових розробках та впровадженні інноваційних продуктів [1].

Саркісян А. визначає венчурні підприємства як підприємства, в управлінні яких діють професійні менеджери ризикового капіталу, які інвестують в нові перспективні проекти. Вони не лише надають фінансові можливості, а і також підвищують свій рівень шляхом надання рекомендацій з управління. Через недостатнє забезпечення та відстежування репутації, керівники малого бізнесу та підприємці часто стикаються з проблемами в забезпеченні фінансування від банків. Більш глибоке розуміння структури та розробок в галузі венчурного капіталу може підвищити шанси на отримання фінансування від венчурних капіталістів [23]

О.Є. Кузьмін та І.В. Литвин вважають, що венчурні підприємства — це молоді підприємницькі структури, які мають потенціал росту і залучають венчурний капітал із метою реалізації інноваційних проектів, модернізації або технологічного переоснащення виробництва, виведення на ринок нових продуктів (робіт, послуг), що

сприяє підвищенню їх ринкової вартості [8, с. 129].

Кальченко О. трактує венчурне підприємництво як ризикову діяльність, в процесі якої створюються і впроваджуються у виробництво нові товари, технології, послуги, результати наукових досягнень, технічні новинки. На його думку, венчурні фірми, як правило, утворюються або групою однодумців – учених, інженерів, спеціалістів, винахідників, або науковими закладами, університетами або приватними особами, які бажають організувати свою справу. Вони мають певні наукові та інженерні ідеї і хочуть реалізовувати їх практично в рамках малої фірми [6].

Таким чином, можна стверджувати, що венчурна фірма є своєрідною ланкою в ланцюжку «наука – виробництво», яка виступає початковим етапом для розвитку наукомісткого продукту, займаючись розробкою наукової чи технічної ідеї, її впровадженням, створенням зразків та моделей для послідувочої їх передачі в масштабне виробництво тощо. Саме тому, венчурні фірми є ризиковими, адже вони здійснюють своєрідну верифікацію тієї чи іншої наукової ідеї, виступають тимчасовим «плацдармом» для послідувочого нарощення обсягів виробництва вже апробованих зразків чи моделей.

Венчурні підприємства можуть функціонувати в двох формах: як внутрішні та як самостійні підприємства.

Внутрішній венчур у вигляді підрозділу (відділу) підприємства може створюватися на базі великого підприємства тимчасово, а в разі успішної реалізації венчурного проекту він може стати постійним підрозділом, а в деяких випадках, коли створена інновація не вписується в загальну концепцію функціонування підприємства, може виділитися в дочірню компанію або взагалі перетворитися на зовнішній венчур. Основною метою створення внутрішнього венчура є ефективна реалізація інноваційної складової проекту зі створення, освоєння і використання продуктових інновацій, що забезпечить підприємству оновлення номенклатури продукції або послуг, підвищення її якості та тим самим сприятиме підвищенню конкурентних переваг підприємства [5]

Дана форма інтегрованих структур є досить поширеною в США, Західній Європі, Японії.

Особливості функціонування венчурного капіталу в США та Європі: більшість технологічних революцій ініційована фірмами, що фінансуються венчурним капіталом; у США 4 % найшвидше зростаючих фірм, більшість з яких підтримуються венчурним капіталом, створюють 70 % усіх нових робочих місць; у Європі витрати на проведення наукових досліджень і розробок нових зростаючих фірм, які підтримуються венчурним капіталом, складають у середньому 8,6 % від обсягу продажу, тоді як в інших компаніях – лише 1,3 %; у Європі за останні роки кількість працівників у фірмах, підтриманих венчурним капіталом, зростала на 15 % щорічно, а в середньому по економіці – менше 1 % [12].

Оскільки венчурне підприємництво являє собою найбільш наукомісткий сегмент економіки та характеризується високим потенціалом зростання, який при оптимальній експлуатації дає змогу малому венчурному підприємству у відносно короткі терміни еволюціонувати в більш масштабні корпоративні структури, які формують національний дохід на основі високої доданої вартості [10; 22; 20].

Загалом основною метою створення венчурного підприємства є вкладення коштів у підприємство, яке здатне організує роботу настільки ефективно, щоб через 5-7 років після продажу акцій отримати суму, яка була б 3-5 разів вище початкового внеску.

Таким чином, фінансові кошти, що вкладаються у венчурну фірму – це кошти без матеріального забезпечення і без гарантії, на страх і ризик власників капіталу. Проте, за позитивного результату, такий інвестор може отримати значний прибуток, який покриє всі вкладення.

Варто відзначити, що специфікою венчурних фірм є те, що обов'язковою умовою їх створення є наявність наступних обов'язкових компонентів: ідеї нововведення, суспільної потреби в реалізації даної ідеї; підприємця, здатного на основі науково технічної ідеї організувати фірму; "ризикового" капіталу для фінансування останньої [12, с. 41–42].

Отже, основною відмінністю венчурного підприємництва від інших форм інвестування є:

- фінансові засоби вкладаються у венчурний бізнес без матеріального забезпечення і без гарантії;
- обов'язкова пайова участь інвестора у статутному капіталі фірми, тобто ризиковий капітал виступає як пайовий внесок;
- засоби надаються на тривалий строк і на безповоротній основі [1].

Венчурне підприємництво має різноманітні організаційні форми. Основними з них є такі:

- "незалежні" малі інноваційні фірми з використанням капіталу інвестиційних фондів;
- "зовнішні венчури" корпорацій, тобто фірми, що спеціалізуються на впровадженні у виробництво науковотехнічних розробок і організуються у вигляді паю з промисловими корпораціями;
- "внутрішні венчури", які створює корпорація у вигляді самостійних науково-дослідних підрозділів, діяльність яких підлягає найбільшому комерційному ризику;
- науково дослідні консорціуми, що являють собою тимчасові статутні об'єднання венчурних підприємств та інших суб'єктів господарювання для здійснення науково-технічних розробок [12, с. 43–46].

Разом з тим слід зазначити, що незалежно від організаційної форми венчурні фірми є тимчасовими структурами, які націлені на певний кінцевий результат діяльності, на вирішення конкретної проблеми. Адже самі венчурні фірми не здатні налагодити серійний випуск нової продукції. Тому після завершення роботи, заради якої створювались венчурні підприємства, вони реформуються і призупиняють свою діяльність або поглинаються великою фірмою, або (при сприятливій комерційній кон'юктурі й конкурентоспроможності) перетворюються у великі корпорації і функціонують самостійно. За оцінками спеціалістів, які вивчають американський досвід венчурного підприємництва, 20% малих венчурних фірм завершують своє існування за першим сценарієм, 60% – за другим і 20% – за третім [12, с. 42–43].

Більшість фірм венчурного капіталу існує у формі товариств з обмеженою відповідальністю, переважно, із малою кількістю працівників.

Залежно від інвестиційних перспектив виділяють три типи венчурних підприємств:

1. Низькопотенційні підприємства для венчурного капіталу, прибутки яких за 5 років становлять 50 млн. дол. США. Такі підприємства не дуже привабливі для венчурних інвесторів, однак їх кількість на ринку сягає 90 % усіх інноваційних підприємств;
2. Підприємства-венчури середнього ринку, прибутки яких коливаються від 10 до 50 млн. дол. США щорічно. Саме вони потребують участі венчурного капіталу;
3. Високотенційні підприємства, які мають понад 50 млн. дол. США щорічного прибутку впродовж 5 років. Вони найпривабливіші для венчурних інвесторів. Як правило, мають корпоративну форму власності і становлять 1 % загальної кількості інноваційних підприємств [14].

Згідно розглянутих форм венчурного підприємництва варто відмітити їх сильні та слабкі сторони, які наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Сильні та слабкі сторони форм венчурного підприємництва

Форма венчурного підприємництва	Сильні сторони	Слабкі сторони
Об'єднання з малими науково-технічними фірмами		
Викуп фірми («бай – аут»)	Підприємець, який володіє інноваційним продуктом або ідеєю може продати її разом із правом володіння на фірму. Це дозволить реалізувати інноваційний проект і зберегти робочі місця спеціалістів на фірмі.	Після викупу фірми змінюється вище керівництво та стратегія впровадження інновації. Повна фінансова залежність фірми.
Фірми, засновниками яких виступають співробітники відомих корпорацій («спін-офф»)	На початкових етапах розвитку фірм, як правило, фінансується великими компаніями, що не бажають ризикувати, але контролюють цей ризик. У випадку успіху велика компанія одержує готове нововведення, зокрема, шляхом поглинання венчурної фірми. В результаті отримання нової інновації та її поєднання із власним виробничим та комерційним потенціалом, компанія забезпечує собі великі прибутки	Працюють тільки на етапах росту і насичення винахідницької активності і в напрямку реалізації, як правило, одного трудомісткого проекту. У разі невдачі проекту фірму ліквідує материнська фірма. Повна фінансова залежність.
Об'єднання з великими високотехнічними компаніями		
Стратегічні міжфірмові альянси з правом участі у спільній власності	Об'єднують власний капітал шляхом міноритарної участі в акціонерному капіталі партнера. Мають однакові цілі. Здійснюють контроль за рухом коштів та терміном виконання проекту	Виникають труднощі при створенні окремих управлінських структур і розподілі прав на об'єкти інтелектуальної власності.
Стратегічні міжфірмові альянси без права участі у спільній власності	При здійсненні спільних дослідницьких і маркетингових проектів не втрачається автономія у вирішенні стратегічних питань	Неузгодженість дій на ринку інновацій зумовлює збільшення витрат і втрат прибутків з боку двох партнерів.
Мережеве партнерство	Узгодження напрямку технологічного розвитку, зниження витрат на дослідницькі роботи, спільне навчання, мінімізація ймовірності створення аналогів з боку конкуруючих фірм, низький рівень ризику	При недостатньому рівню довіри між партнерами можливе досягнення одним із партнерів конкурентних переваг над іншими.
Фірми-комерціалізатори наукових розробок		
Експлеренти, патенти, віоленти, комутанти	Працюють над результатами досліджень наукомістких фірм, відсутні витрати, пов'язані з розробкою інновації. Для зниження ризику розробляють типові схеми створення нових або радикальних перетворень старих сегментів (фірм) ринку.	Присутній високий ступінь ризику. Нове капіталовкладення можливе лише за умови позитивного результату попередніх інвестицій.

Джерело: узагальнено авторами на основі джерел [14; 18; 21].

Таким чином, здебільшого, венчурні фірми – це малі підприємства, які є надзвичайно рухливими та мобільними структурами, які характеризуються досить високою інноваційною активністю та, на відміну від великих корпорацій, мають вищу гнучкість виробництва, краще бачення тенденцій розвитку, більш уміло пристосовуються до попиту споживача, в результаті чого значно ефективніше забезпечують розробку й впровадження нових досягнень у виробництво. Значення венчурного бізнесу полягає в наступному:

– венчурний бізнес призводить до створення нових життєздатних підприємницьких одиниць, які впливають на всю традиційну структуру ведення наукових досліджень;

– венчурний бізнес підвищує зайнятість висококваліфікованих спеціалістів;

- венчурний бізнес сприяє технічному переозброєнню традиційних галузей економіки;
- венчурний бізнес є генератором принципово нових ідей, на основі яких відбуваються науково технічні прориви;
- венчурний бізнес спонукає великі корпорації до вдосконалення принципів управління та організаційних структур;
- венчурний бізнес вимагає створення спеціальної кредитно-фінансової системи у вигляді венчурного капіталу [11, с. 72].

Таким чином, венчурні фірми, як форма інтегрованих структур, має ряд переваг та недоліків, більш детально які подано в табл. 2.

Таблиця 2 – Переваги та недоліки венчурних фірм

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> • вузька спеціалізація; • концентрація матеріально-технічних і фінансових ресурсів за обраним напрямком досліджень; • можливість швидкої переорієнтації на інші напрямки; • високий рівень мотивації праці кваліфікованих спеціалістів; • гнучкість та мобільність з урахуванням ринкової кон'юнктури; • відсутність бюрократизму в управлінні; • мобільність організаційної структури; • цикл «наука-технологія» скорочується до мінімуму; • швидка комерціалізація ідеї, технології 	<ul style="list-style-type: none"> • питома участь інвестора в капіталі фірми у безпосередній (прямій) і опосередкованій формі; • активна роль інвестора в управлінні фірмою, яку він інвестує; • короткі терміни науково-дослідних розробок, інтенсивне впровадження інновацій у виробництво. • очікувана висока дохідність – 25% або більше; • найчастіше - це проекти з низьким ступенем ризику; • 6. ймовірність повторних інвестицій – мінімальна

Джерело: розроблено авторами.

Аналізуючи таблицю 2, вважаємо за доцільне, відмітити, що, на відміну від інших, така форма інвестування як венчурні фірми має специфічні особливості

Об'єктивну оцінку рівня розвитку венчурної індустрії у світі здійснює міжнародна щорічна рейтингова оцінка привабливості країн для здійснення венчурних інвестицій.

Відповідно до цього рейтингу оцінюються країни по 100-бальній шкалі за такими групами показників: економічна активність, інтенсивність ринку капіталу, оподаткування, захист інвесторів, людський і соціальний розвиток, підприємницька культура та потенційні можливості [24]. Місце України в даному рейтингу представлено в табл. 3.

Аналізуючи місце України в рейтинговій оцінці привабливості країн для здійснення венчурних інвестицій, спостерігаємо, що Україна займає досить низькі позиції (71 позиція у 2016 році) у порівнянні з Польщею (25 позиція рейтингу), Чехією (56 позиція). Більше того, якщо позиції країн Центрально-Східної Європи та СНД закріпились, порівнюючи їх позиції у 2014 році, зокрема: Польща займала 31-е місце, Чехія - 34-е, Угорщина - 37-е, Румунія - 47-е, то позиція України значно знизилась з 63 місця до 71.

Відповідно до щорічного огляду Української асоціації венчурного капіталу та прямих інвестицій (UVCA) у 2016 році в Україні, загалом, було успішно укладено 87 інвестиційних угод з національним інноваційними компаніями, що, в свою чергу, становить 32% від показника 2015 року. Варто відмітити, що увага інвесторів була сконцентрована на початковому етапі (73 угоди загалом) із середнім розміром інвестицій 500 тис. дол. США/1 компанію [13]. У галузевому розрізі, найбільш

привабливою сферою стали онлайн-послуги (16 угод на сум 9 млн. дол. США на початковому етапі).

Таблиця 3 – Рейтинг привабливості деяких країн для здійснення венчурних інвестицій у 2016 році

Місце у рейтингу	Країна	Бальна оцінка	
1	США	100	-
2	Великобританія	95,5	↑
3	Канада	94,3	↓
4	Сінгапур	93,3	-
5	Гонконг	92,7	↑
...
25	Польща	73,7	↑
46	Румунія	61,0	↑
47	Угорщина	60,1	↓
56	Чехія	57,6	↑
61	Словаччина	54,2	↑
...
70	Єгипет	50,0	↓
71	Україна	50,0	↑
72	Монголія	49,1	↑

Джерело: узагальнено авторами на основі опрацювання джерела [24].

Вперше українська компанія POLYTEDA CLOUD стала переможцем у другій фазі програми «Горизонт 2020» Інструмент для Малого та Середнього Бізнесу, виборовши перемогу в 259 компаній з усієї Європи [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, не дивлячись на порівняну активізацію інноваційних процесів в Україні, рівень привабливості для здійснення венчурних інвестицій в країну є досить низьким, що унеможлиблює розвиток венчурного підприємництва.

Причинами цього, в першу чергу, виступають наступні чинники: економічна і політична нестабільність; орієнтація економіки на інвестування розвитку виробництва, а не на активізацію інноваційної діяльності; відсутність чіткої інноваційної політики держави; відсутність розвиненої інноваційної інфраструктури; орієнтація на імпорт високотехнологічного устаткування, недостатня увага до розвитку власного науково-технічного потенціалу; недосконалість інструментів правового регулювання венчурних структур; відсутність економічної зацікавленості господарських суб'єктів у нових розробках, інноваціях.

Відсутність відповідного середовища для функціонування венчурних фірм в Україні стримує інноваційні процеси в економіці загалом, адже саме венчурне підприємництво виступає найбільш ефективним способом активізації інноваційних потоків, сприяючи структурному оновленню економіки, зростанню зайнятості та прибутків, підвищенню безпосередньо якості шляхом консолідації в своєму виробництві ланцюга «наука-технологія-виробництво-ринок». Окрім того, наявність та поширення венчурних фірм на території країни може слугувати каталізатором позитивних структурних змін в інноваційно-інвестиційному розвитку країни.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є детальне вивчення інших видів інноваційно-інтегрованих структур, окрім венчурних фірм, їх переваг та недоліків з метою впровадження найбільш ефективніших форм господарювання в національній економіці задля підвищення рівня її інноваційності та, в подальшому, підвищенні конкурентоспроможності економіки в цілому.

Список літератури

1. Бачевська І.П. Венчурні компанії та фонди в Україні [Текст] / І.П. Бачевська // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2014. – Вип. 2. – С. 185–202.
2. Брикова І. В. Венчурне фінансування як ключовий механізм комерціалізації інновацій в межах регіональної інноваційної системи [Текст] / І.В. Брикова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Науковий збірник За ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – Вип. III. – Т. 2. – С. 322–328.
3. Варналій З. С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення [Текст] / З. С. Варналій, О. П. Гармашова. – К. : Знання України, 2013. – 387 с.
4. Варшавець М. Особливості функціонування венчурного капіталу в Україні [Текст] / М. Варшавець // Ринок цінних паперів. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (укр.). – 2004. – № 5. – С. 25–31.
5. Велика К. В. Організаційні форми венчурного бізнесу: особливості та переваги [Електронний ресурс] / К. В. Велика // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 2 (45). – С. 45–51. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vsed_2012_2_10.pdf
6. Кальченко О. М. Венчурний бізнес : зарубіжний та вітчизняний досвід [Електронний ресурс] / О. М. Кальченко – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/SocJGum/Vcndtu/2009J35/19.htm>. – Назва з екрану.
7. Краус Н.М. Венчурне інвестування як пріоритетний напрям інноваційного розвитку економіки країни [Текст] / Н.М. Краус, Я.О. Копиця // Економічний простір. – 2013. – Вип. 74. – С. 112–121.
8. Кузьмін О.Є. Венчурні організації у машинобудуванні: види та тенденції розвитку [Текст] / О.Є. Кузьмін, І.В. Литвин // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №1 (91). – С. 126–135.
9. Левченко О.М. Інноваційно-інтегровані структури в сучасній економіці: їх класифікація [Електронний ресурс] / О.М. Левченко, О.В. Ткачук, І.О. Царенко // Ефективна економіка. – Режим доступу: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=eng&z=5791>
10. Лясников Н.В. Экономика и социология труда [Текст] / Н.В. Лясников, М.Н. Дудин, Ю.В. Лясникова. – М. КНОРУС, 2012. – 465 с.
11. Медынский В.Г. Инновационное предпринимательство: учебное пособие [Текст] / В.Г. Медынский, Л.Г. Шешукова. – М.: ИНФРА М, 1997. – 240 с.
12. Поручник А.М. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні: монографія [Текст] / А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2000. – 172 с.
13. Офіційний сайт Української асоціації венчурного капіталу та прямих інвестицій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uvca.eu/ua/>
14. Рогач О.І. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: Підручник [Текст] / О.І.Рогач. – К.: Либідь, 2005. – 840 с..
15. Романішин, О.В. Перспективи венчурних фондів в Україні як джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств [Текст] / О.В. Романішин // Наука молода. – 2004. – № 2. – Тернопіль, 2004. – С. 158–163.
16. Семенов А.С. Венчурное финансирование инновационной деятельности [Текст] / А.С. Семенов, А.И. Каширин // Инновации (рус.). – 2006. – № 1. – С. 29–38.
17. Станіславик О.В. Місце і роль венчурного капіталу в інноваційному процесі [Електронний ресурс] / О.В. Станіславик, В.Ю. Філіппов // Труды Одесского политехнического университета. – 2010. – №1-2. – С. 236-242.– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Popu_2010_1-2_48
18. Фирсов В. Организационные формы венчурного предпринимательства [Текст] / В.Фирсов // Экономист. – 1994. – № 6. – С.89–93.
19. Brush C. G. A comparison of methods and sources for obtaining estimates of new venture performance [Текст] / C. G. Brush, P. A. Vanderwerf // Journal of Business Venturing. – 1992. – №7. – P. 157-170.
20. Chemmanur Th. J. Corporate Venture Capital, Value Creation, and Innovation [Текст]/ Thomas J. Chemmanur, Elena Loutschina, Xuan Tian // The Review of Financial Studies. – 2014. – 27 (8). – P. 2434–2473.
21. Parkhe A. Understanding Trust in International Alliances [Текст] / A. Parkhe // Journal of World Business. – 1998. – Vol. 33, No 3, Autumn. – P. 219–240.
22. Pfirrmann O. Venture Capital and New Technology Based Firms: An US-German Comparison [Текст] / Oliver Pfirrmann, Udo Wupperfeld, Joshua Lerner. – Springer Science & Business Media, 2012. – 154 p.
23. Sarkissian A. The Structure & Governance of Venture Capital Organizations [Електронний ресурс] / Alfred Sarkissian // Demand Media. – Режим доступу : <http://smallbusiness.chron.com/structure-governance-venture-capital-organizations-64015.html>
24. The Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index 2016 Annual [Електронний ресурс]

ресурсу] – Режим доступу: <http://blog.iese.edu/vcpeindex/files/2016/06/annual.pdf>

References

1. Bachevska, I.P. (2014). Venchurni kompanii ta fondy v Ukrainy [Venture firms and funds in Ukraine]. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia – Scientific Intelligence from State and Municipal Management*, Vol. 2, 185–202 [in Ukrainian].
2. Brykova, I.V. (2007). Venchurne finansuvannia yak kliuchovyi mekhanizm komertsializatsii innovatsii v mezhakh rehionalnoi innovatsiinoi systemy [Venture financing as a key mechanism for the commercialization of innovations within the regional innovation system]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu – Actual problems of the region's economy development*, Vol. 3/2, 322–328 [in Ukrainian].
3. Varnalii, Z.S. & Harmashova, O.P. (2013). *Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky: problemy ta priorityty innovatsiinoho zabezpechennia [Competitiveness of national economy: problems and priorities of the innovative providing]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
4. Varshavets, M. (2004). Osoblyvosti funktsionuvannia venchurnoho kapitalu v Ukraini [Features of Venture Capital Functioning in Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv. Visnyk Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku - Market of Securities. Bulletin of the State Commission for Securities and Stock Market*, Vol. 5, 25–31 [in Ukrainian].
5. Velyka, K.V. (2012). Orhanizatsiini formy venchurnoho biznesu: osoblyvosti ta perevahy [Organizational forms of venture business: features and benefits]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen - Bulletin of social and economic research*, Vol. 2(45), 45–51 [in Ukrainian].
6. Kalchenko, O. M. (2009). Venchurnyi biznes : zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid [Venture business: foreign and domestic experience]. *archive.nbuv.gov.ua*. Retrieved from <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/SocJGum/Vcndtu/2009J35/19.htm> [in Ukrainian].
7. Kraus, N.M. & Kopytsia, Ia.O. (2013). Venchurne investuvannia yak priorityetni napriam innovatsiinoho rozvytku ekonomiky krainy [Venture Investment as a Priority Direction of Innovative Development of the Economy of the Country]. *Ekonomichnyi prostir - Economic space*, Issue 74, 112–121 [in Ukrainian].
8. Kuzmin, O.Ye. & Lytvyn, I.V. (2009). Venchurni orhanizatsii u mashynobuduvanni: vydy ta tendentsii rozvytku [Venture Organizations in Mechanical Engineering: Types and Trends in Development]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economy*, Vol. 1(91), 126–135 [in Ukrainian].
9. Levchenko, O.M., Tkachuk, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). Innovatsiino-intehrovani struktury v suchasni ekonomitsi: yikh klasyfikatsiia [Innovative-integrated structures in the modern economy: their classification]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, Vol. 10. Retrieved from <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektivna-ekonomika&s=eng&z=5791> [in Ukrainian].
10. Lyasnikov, N.V., Dudin, M.N. & Lyasnikova, Yu.V. (2012). *Ekonomika i sotsiologiya truda. [Economics and sociology of labor]*. Moscow: KNORUS [in Russian].
11. Medynskiy, V.G. & Sharshukova, L.H. (1997). *Innovatsionnoe predprinimatelstvo [Innovative entrepreneurship]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
12. Poruchnik, A.M. & Antonjuk, L.L. (2000). *Venchurnyj kapital: zarubizhnyj dosvid ta problemy stanovlennia v Ukraini [Venture capital: foreign experience and formation problems in Ukraine]*. Kyiv: MBK [in Ukrainian].
13. Ofitsiinyi sait Ukrainskoi asotsiatsii venchurnoho kapitalu ta priamykh investytzii [Official site of the Ukrainian Association of Venture Capital and Direct Investments]. <http://uvca.eu>. Retrieved from <http://uvca.eu/ua/> [in Ukrainian].
14. Rohach, O.I. (2005). *Mizhnarodni investytzii: Teoriia ta praktyka biznesu transnatsionalnykh korporatsii [International Investments: The Theory and Practice of Transnational Corporations Business]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
15. Romanishyn, O.V. (2004). Perspektyvy venchurnykh fondiv v Ukraini yak dzherela finansuvannia innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv [Prospects of venture funds in Ukraine as a source of financing for innovative enterprises]. *Nauka moloda - Science is young*, Vol. 2, 158–163 [in Ukrainian].
16. Semenov, A.S. & Kashirin, A.I. (2006). Venchurnoe finansirovanie innovatsionnoy deyatel'nosti. [Venture financing of innovation activity]. *Innovatsii – Innovations*, Vol. 1, 29–38 [in Russian].
17. Stanislavskiy, O.V. & Filippov, V.Iu. (2010). Mistse i rol venchurnoho kapitalu v innovatsiinom protsesi [The Place and the Role of Venture Capital in the Innovation Process]. *Trudy Odesskogo politehnicheskogo universiteta – Proceedings of the Odessa Polytechnic University*, Vol. 1-2, 236–242 [in Ukrainian].
18. Firsov, V. (1994). Organizatsionnyie formy venchurnogo predprinimatelstva [Organizational forms of venture business]. *Ekonomist – Economist*, Vol. 6, 89–93 [in Russian].
19. Brush, C. G., & Vanderwerf, P. A. (1992). A comparison of methods and sources for obtaining estimates

- of new venture performance. *Journal of Business Venturing*, Vol. 7, 157-170 [in English].
20. Chemmanur, T. J., Loutskina, E. et al. (2014). Corporate Venture Capital, Value Creation, and Innovation. *The Review of Financial Studies*, Vol. 27 (8), 2434–2473 [in English].
 21. Parkhe, A. (1998). Understanding Trust in International Alliances. *Journal of World Business*, Vol. 33, No 3, 219 – 240 [in English].
 22. Pfirrmann, O., Wupperfeld, U. et al. (2012). Venture Capital and New Technology Based Firms: An US-German Comparison. *Springer Science & Business Media* [in English].
 23. Sarkissian, A. (n.d.). The Structure & Governance of Venture Capital Organizations. *smallbusiness.chron.com*. Retrieved from <http://smallbusiness.chron.com/structure-governance-venture-capital-organizations-64015.html> [in English].
 24. The Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index 2016 Annual. *blog.iese.edu*. Retrieved from <http://blog.iese.edu/vcpeindex/files/2016/06/annual.pdf> [in English].

Oleksandr Levchenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Ihona Tsarenko, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Venture Firm in the System of Forming of Innovative-Integrated Structures: Advantages and Disadvantages

The paper is defined an analysis the peculiarities of the forming and functioning of venture firms in the system of forming of innovative-integrated structure, their advantages and disadvantages.

The essence of the definition "venture firm", "venture enterprise / entrepreneurship" is revealed in the paper, conditions for it forming are highlighted. The most common organizational forms of venture firms are considered. The strengths and weaknesses of the forms of venture entrepreneurship are presented. The advantages and disadvantages of venture firms are described. The Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index of 2016 is analyzed, the dynamics of change of the Ukraine's position within the rating are analyzed.

The annual review of the Ukrainian Association of Venture Capital and Direct Investments for Investing in Ukraine is considered and the main obstacles for functioning of venture firms in Ukraine at the current stage of reforming of the national economy are given.

venture firm, venture entrepreneurship, forms of venture firm, advantages and disadvantages of venture firm, external and internal of ventures, "buyout", "spin-offs"

Одержано (Received) 04.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 338.43:504

А.В. Андрейченко, доц., канд. екон. наук

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Основные принципы безвідходного виробництва сучасного АПК

Для раціонального поєднання ефективності сільськогосподарської діяльності, екологічної безпеки та соціальної орієнтації в АПК велике значення має питання розвитку безвідходних технологій. У статті охарактеризовано такі принципи безвідходного виробництва як системність; комплексне використання сировинних і енергетичних ресурсів; циклічність матеріальних потоків; обмеження впливу виробництва на навколишнє середовище; раціональність організації.

безвідходне виробництво, сільське господарство, агропромисловий комплекс, принципи безвідходного виробництва

А.В. Андрейченко, доц., канд. экон. наук

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, г. Одесса, Украина

Основные принципы безотходного производства современного АПК

Для рационального сочетания эффективности сельскохозяйственной деятельности, экологической безопасности и социальной ориентации в АПК большое значение имеет вопрос развития безотходных технологий. В статье охарактеризованы такие принципы безотходного производства как системность; комплексное использование сырьевых и энергетических ресурсов; цикличность материальных потоков; ограничения влияния производства на окружающую среду; рациональность организации.

безотходное производство, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, принципы безотходного производства

Постановка проблеми. У проекті «Концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» наголошується на тому, що ситуація в аграрному секторі створює низку викликів, а подальший розвиток аграрного сектору України потребує якісних перетворень, які спроможні забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринках та продовольчу безпеку держави [8].

Об'єктивний характер підвищення рівня інтенсивності ведення аграрного виробництва значно посилює проблему виваженого ресурсокористування у галузях АПК. Розвиток та практичне застосування безвідходних технологій в агропромисловому виробництві є запорукою функціонування конкурентоспроможного АПК та основою соціально-економічного розвитку й збереження екосистеми держави.

Упровадження технологій безвідходного виробництва є нагальною потребою для тих підприємств АПК, які у процесі виробництва продукції утворюють велику кількість відходів. Так, у сільському господарстві України одними з найбільших виробників відходів є птахофабрики. За оцінками фахівців, на птахофабриках країни вихід відходів в середньому за рік складає: посліду природної вологості – близько 5,2 млн. т; птиці, що загинула, – 50 тис. т; відходів інкубації – 12 тис. т; відходів забою птиці – 210 тис. т [10, с. 2].

Безвідходні виробництва передбачають розробку та впровадження в практику господарювання таких технологічних процесів, які забезпечують комплексну переробку сировини, ефективне використання природних ресурсів, перероблення відходів в товарну продукцію, мінімальне забруднення довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження безвідходних та екологічно безпечних технологій у виробничу діяльність порушувалося у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених (Апостолук С.О., Джигирей В.С., Соколовський І.А. [13], Дегтярьова К.О. [2], Дорогунцов С.І., Коценко К.Ф. [4], Зайцев В.О. [5], Зеркалов Д.В. [6], Кафаров В.В. [7], Жиделева В.В., Пунгіна В.С. [11], Маринченко А.В. [9], Мельник В.О. [10], Бойко М.І., Одарюк В.А., Сафонов О.В. [1] та ін.).

Водночас дослідниками не приділяється належної уваги проблемі переходу агропромислового комплексу на використання безвідходних та маловідходних технологій в сучасних умовах розвитку суспільства. Тому розробка загальних принципів створення безвідходних виробництв в агропромисловому комплексі є вкрай важливою економіко-соціальною та екологічною проблемою сучасності.

Постановка завдання. Безвідходне виробництво має свої особливості й повинно відповідати певним принципам створення та функціонування. Мета дослідження полягає у визначенні та характеристиці основних принципів безвідходного виробництва в АПК, прикладне використання яких мінімізує витрати сировинних і енергетичних ресурсів, обмежує негативний вплив виробництва на навколишнє середовище, забезпечує циклічність матеріальних та фінансових потоків, раціоналізує виробничо-господарську діяльність агропромислового комплексу, збалансовує функціонування соціальної, економічної та довкільної сфер життєдіяльності людини.

Виклад основного матеріалу. Поняття «безвідходна технологія» було сформульовано у спеціальній «Декларації про маловідходну та безвідходну технології і використання відходів» [3], що була прийнята на загальноєвропейській нараді з питань співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища (Женева, 1979 р.). Згідно декларації «безвідходна технологія є практичним застосуванням знань, методів і засобів з тим, щоб в рамках потреб людини забезпечити найбільш раціональне використання природних ресурсів та енергії і захистити навколишнє середовище». Це визначення є досить загальним та не розкриває сутності безвідходної технології.

У 1984 р. було прийнято нове уточнене визначення безвідходної технології на семінарі Європейської економічної комісії по маловідходній технології. «Безвідходна технологія – це такий спосіб виробництва продукції (процес, підприємство, територіально-промисловий комплекс), при якому найбільш раціонально і комплексно використовуються сировина і енергія в циклі: сировинні ресурси – виробництво – споживання – вторинні сировинні ресурси таким чином, що будь-які впливи на навколишнє середовище не порушують її нормального функціонування» [5, с. 15]. Таке трактування в найбільшій мірі віддзеркалює сутність процесів реальної економіки сучасного АПК та дозволяє сформулювати основні принципи безвідходної технології.

До числа основних принципів створення та ефективного функціонування безвідходного виробництва в АПК слід віднести: системність; комплексність використання сировинних і енергетичних ресурсів; циклічність матеріальних потоків; обмеженість впливу виробництва на навколишнє середовище; раціональність та ефективність організації безвідходного виробництва.

Системність виражається в урахуванні взаємозв'язків та взаємозалежностей виробничих, соціальних і природних процесів. Системність забезпечує реалізацію економічно обґрунтованих способів запобігання, скорочення, нейтралізації забруднюючих речовин на всіх стадіях виробництва: від підготовки вихідної сировини до отримання товарного продукту.

Відповідно до принципу системності, безвідходне виробництво розглядається як складова динамічної соціо-економіко-екологічної системи, що охоплює виробничо-господарський комплекс певної території, на якій тісні взаємозв'язки виробничих, економічних, організаційних, природних, соціальних, управлінських, технологічних та інших ресурсів забезпечують якісно новий формат отримання матеріальних благ, задоволення потреб споживачів, досягнення бізнесових цілей суб'єктами господарювання, збереження природного довкілля.

Комплексне використання сировинних і енергетичних ресурсів має велике значення як з точки зору економіки, так і з точки зору екології.

Відходи виробництва є невикористаною або недостатньо використаною частиною сировини. Як відзначає В.В. Кафаров, «у цьому випадку основні виробничі операції супроводжуються операціями вилучення корисних, але не потрібних основному виробництву речовин, переробки цих корисних речовин в остаточну продукцію або напівфабрикати, що поставляються іншим підприємствам» [7, с. 9].

Необхідність комплексного використання природних ресурсів диктується, з одного боку, все збільшуваними темпами зростання обсягів агропромислових виробництв, що забруднюють навколишнє середовище, а з іншого – необхідністю економного їх витрачання, бо запаси основної мінеральної сировини та придатних для виробництва територій обмежені, а ціни на них безперервно зростають. У свою чергу, зростання цін прискорює впровадження і розробку маловідходних і безвідходних виробництв, підвищує рівень їх економічної ефективності.

Принцип комплексного використання ресурсів передбачає максимально повне застосування усіх властивостей сировини, що може бути забезпечене шляхом

активного впровадження в практику господарювання останніх досягнень науково-технологічного прогресу та інноваційною діяльністю.

Так, у харчовій промисловості України при одержанні соків з плодів і ягід залишається значна кількість відходів (вичавок), які в подальшому практично не використовуються. В агропромисловому секторі широко розповсюджені та перероблюються такі культури, як гречка, ячмінь, рапс, соняшник, томати, гарбуз та ін., відходи з яких також не знаходять свого застосування. Випробування, що проводяться останніми роками, свідчать про те, що вичавки є перспективним джерелом для отримання багатьох біологічно активних речовин і, як результат, для отримання нових фітопрепаратів. А.Г. Золотарьовим запропонована технологія отримання біологічно активних сухих соків з можливістю переробки вичавок, що залишилися після віджиму соку, на спирт-сирець [2, с. 15-20]

Раціональне комплексне використання сировини дозволяє зменшити кількість недостатньо використаних речовин, збільшити асортимент готових продуктів, випускати нові продукти з тієї частини сировини, яка раніше йшла у відходи. Підвищення виходу продукту на кожній стадії процесу призводить до зменшення кількості відходів і збільшення комплексного використання сировини. Радикальний засіб проти протікання побічних реакцій – зміна технології. Великого значення при цьому набуває розроблення ресурсозберігаючих технологій [13].

Комплексне використання сировинних і енергетичних ресурсів дозволяє запроваджувати міжгалузеве кооперування, зокрема в рамках територіально-виробничого комплексу, з метою використання одними підприємствами відходів інших.

Основне завдання полягає у вишукуванні можливостей для застосування продуктів незавершеного виробництва в інших виробництвах або галузях народного господарства, які могли б будувати свою діяльність на них як на які могли б будувати свою діяльність на них як на вторинних матеріальних ресурсах. Наприклад, в Бразилії з відходів виробництва цукрової тростини отримують спирт, який використовується в якості палива для двигунів внутрішнього згоряння [9].

Циклічність матеріальних потоків передбачає організований техногенний кругообіг речовини і пов'язані з цим перетворення енергії.

Рівень циклічності є характеристикою рівня безвідходності виробництва. Ефективним напрямом формування циклів є комбінування та кооперація виробництв для забезпечення повторного використання кінцевої продукції та переробки відходів [4].

Прикладами циклічних матеріальних потоків є замкнуті водо- і газооборотні цикли. Використання оборотних, аж до повністю замкнутих, систем водокористування є початковим етапом комплексних заходів, націлених на створення в перспективі безвідходних технологій. Оборотно водопостачання – це технічна система, при якій передбачено багаторазове використання у виробництві відпрацьованих вод (після їх очищення і обробки) при дуже обмеженому їх скиданні (до 3%) у водойми. Замкнутий цикл водокористування – це система промислового водопостачання і водовідведення, в якій багаторазове використання води в одному і тому ж виробничому процесі здійснюється без скидання стічних та інших вод в природні водойми [1, с. 69].

Виробничий цикл в безвідходному виробництві організований так, що всі повітряні або водні потоки, що містять забруднювачі, ізолювані від навколишнього середовища, діють в замкнутому контурі, проходячи через спеціальні очисні пристрої. У цьому випадку операції очищення – допоміжні і йдуть за основними виробничими процесами. В результаті операцій очищення з'являються, як правило, відходи або суміш відходів, які переробляються, тобто робляться нешкідливими для навколишнього середовища, або консервуються – зв'язуються з абсорбуючими речовинами з

подальшим захороненням. Якщо відходи не йдуть у відвали, а переробляються в корисну продукцію, що йде на задоволення потреб основного виробництва, слугують сировиною або напівфабрикатами для інших підприємств, то процеси очищення та переробки відходів є ніби продовженням основного виробничого циклу, а самі очищення і переробка відходів інтегруються в особливу специфічну частину всього виробничого комплексу [7, с. 9].

Методи очищення води повинні забезпечувати одночасне вилучення та утилізацію цінних компонентів. Що більша кратність використання води, то досконаліша система водопостачання. На окремих підприємствах Японії та США кратність використання водних ресурсів становить 22-27 разів [4].

Обмеження впливу виробництва на навколишнє природне середовище має за мету дотримання такого впливу, за якого якість довкілля не змінюється або змінюється в допустимих межах.

Для застосування розглядуваного принципу важливим є дотримання локальності – обмеження появи і шкідливого впливу забруднюючих речовин місцем їх утворення. У будь-якому технологічному процесі утворюються забруднення, тому основним виробничим завданням є мінімізація обсягів утворення забруднюючих речовин та відходів виробництва і локалізація їх в замкнутому просторі техногенного об'єкту. Так, спалювання природного газу в робочому просторі металургійної печі при поганому змішуванні його з окислювачем (киснем повітря) призводить до утворення викиду з підвищеним вмістом оксиду вуглецю, при цьому використання автоматизованих пальників з якісною підготовкою суміші природного газу з повітрям дозволяє знизити вміст в продуктах горіння оксиду вуглецю до екологічно допустимої норми.

Не менш важливим є превентивність – запобігання утворення забруднюючих речовин та відходів на стадіях виробництва. Кожне виробництво складається з ряду послідовних стадій, при цьому продукт певної стадії споживається на наступній стадії і багато в чому визначає екологічні наслідки процесів переробки [11, с. 12-13].

Реалізація принципу обмеження впливу на навколишнє середовище залежить від досконалого екологічного моніторингу, введення дієвих економічних механізмів екологічної політики, досягнень науково-технічного прогресу. Рівень обмеження (чи мінімізації) впливу на реципієнти навколишнього середовища є водночас й характеристикою наближення технології до світових стандартів якості виробництва, що сприяє поширенню технології та кінцевих продуктів на ринки розвинутих держав [4].

Зростання обсягів безвідходного виробництва повинне бути спрямоване на «збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів» [12], що може бути реалізовано за умови виваженої екологічної політики як АПК в цілому, так і його господарюючих суб'єктів.

Раціональність та ефективність організації безвідходного виробництва передбачає розумне використання всіх компонентів та властивостей сировини й оцінюється за економічними, екологічними та соціальними показниками.

Визначальними тут є вимоги максимального зменшення енерго-, матеріало- і трудомісткості виробництва та пошук нових екологічно обґрунтованих сировинних і енергетичних технологій, з чим багато в чому зв'язане зниження негативного впливу на навколишнє середовище і нанесення їй збитку, включаючи суміжні галузі господарського комплексу. Кінцевою метою в даному випадку варто вважати оптимізацію виробництва одночасно по енерготехнологічним, економічним і екологічним параметрам [6, с. 446].

Реалізація такого завдання можлива за умови техніко-технологічного переоснащення агропромислового виробництва, що потребує запровадження інноваційно-інвестиційних моделей розвитку АПК. Ефективність безвідходного виробництва продукції ґрунтується на тому, що в умовах ринкової економіки її суб'єкти повинні покривати понесені виробничі й господарські витрати та отримувати прибуток.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перебудова діючих виробництв у рамках АПК й забезпечення ефективності технологічних процесів можливі при використанні економічно та екологічно збалансованих систем, що виключають забруднення навколишнього середовища. Завдання запровадження безвідходних виробництв полягає у створенні замкнутих циклів виробництва з рециркуляцією сировинних матеріалів, коли кожна кінцева ланка одного виробництва слугує початковою ланкою наступної, в результаті чого в зовнішнє середовище не надходить відходів й мінімізуються негативні наслідки для природного середовища.

Вирішення цього завдання здійснюється одночасно за кількома напрямками:

- взаємозв'язок і взаємозалежність виробничих, соціальних і природних процесів, що дозволяє приймати економічно обґрунтовані рішення на всіх стадіях виробництва: від підготовки вихідної сировини до отримання товарного продукту;
- комплексне використання енергетичних ресурсів та сировини, що передбачає найповніше використання усіх її властивостей та складових;
- організований й регульований техногенний кругообіг речовини і пов'язаних з ним перетворень енергії, що забезпечує циклічність матеріальних потоків;
- створення нових і вдосконалення існуючих технологічних схем, що дозволяють зменшити кількість відходів, проводити ефективну утилізацію накопичених відходів;
- обмеження появи і шкідливого впливу на навколишнє середовище забруднюючих речовин шляхом їх локалізації в замкнутому просторі, застосування досягнень науково-технічного прогресу, проведення досконалого екологічного моніторингу;
- розумне використання всіх компонентів сировини, максимальне зменшення енерго-, матеріало- і трудомісткості виробництва та пошук нових екологічно обґрунтованих сировинних і енергетичних технологій, що забезпечує раціональність організації безвідходного виробництва.

Подальше дослідження та дотримання принципів безвідходних виробництв є запорукою функціонування сучасних конкурентоспроможних підприємств АПК, які вирішують завдання збалансованого використання і відтворення сировинних ресурсів та збереження біосфери.

Список літератури

1. Бойко Н. И. Основные направления безотходных и малоотходных технологий [Текст] / Н. И. Бойко, В. А. Одарюк, А. В. Сафонов // Технологии гражданской безопасности. – 2015. – Том 12. – № 1 (43). – С. 68–72.
2. Дегтярьова К. О. Використання продуктів комплексної переробки відходів виробництва соку гарбуза для створення нових лікарських засобів : дис. ... канд. фармацевт. наук : 15.00.03 [Текст] / Дегтярьова Катерина Олександрівна. – Х., 2015. – 156 с.
3. Декларация о малоотходной и безотходной технологии и использовании отходов [Текст] // Химия и жизнь. – 1980. – №4. – С. 25–28.
4. Екологія : підручник [Електронний ресурс] / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/21910/>.
5. Зайцев В. А. Промышленная экология : учебное пособие [Текст] / В. А. Зайцев. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012. – 382 с.

6. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля [Текст] / Д. В. Зеркалов. – Київ : Основа, 2012. – 514 с.
7. Кафаров В. В. Принципы создания безотходных химических производств [Текст] / В. В. Кафаров. – М. : Химия, 1982. – 288 с.
8. Концепція «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» (Проект) [Текст] // Офіційний вісник України. – 2016. – № 24.
9. Маринченко А. В. Экология : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по техн. направлениям и специальностям [Електронний ресурс] / А. В. Маринченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Дашков и К°, 2009. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=wIGqCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
10. Мельник В. О. Екологічні проблеми сучасного птахівництва [Текст] / В. О. Мельник // Міжвідомчий тематичний збірник «Птахівництво». – 2009. – № 63. – С. 3–15.
11. Методология и практика чистого производства : учебное пособие [Текст] / О. А. Коньки, В. В. Жиделева, В. С. Пунгина [и др.] ; отв. ред. В. В. Жиделева ; Сыкт. лесн. ин-т. – Сыктывкар : СЛИ, 2015. – 196 с.
12. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
13. Промислова екологія : навчальний посібник [Електронний ресурс] / С. О. Апостолук, В. С. Джигирей, І. А. Соколовський та ін. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К. : Знання, 2012. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/knigi/91-promislova-ekologiya-apostolyuk-CO.html>.

References

1. Boiko, N. (2015). Osnovnye napravleniia bezotkhodnykh i malootkhodnykh tekhnologii [The main directions of non-waste and low-waste technologies]. *Tekhnologii grazhdanskoi bezopasnosti – Civil Security Technologies, Vol. 12, 1 (43)*, 68–72 [in Russian].
2. Dehtiarova, K. (2015) Vykorystannia produktiv kompleksnoi pererobky vidkhodiv vyrobnytstva soku harbuza dlia stvorennia novykh likarskykh zasobiv [Use of the products of complex processing of industrial wastes of pumpkin juice to create new medicines]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: National University of Pharmacy [in Ukrainian].
3. Deklaratsiia o malootkhodnoi y bezotkhodnoi tekhnolohyy y yspolzovannyi otkhodov [Declaration on low-waste and non-waste technology and waste utilization]. (1980). *Khymiya y zhyzn – Chemistry and life, 4*, 25-28 [in Russian].
4. Dorohuntsov, S. I., Kotsenko, K. F., Khvesyk M. A. & et al. (2005). *Ecology: textbook*. Kyiv: KNEU. [www.buklib.net](http://buklib.net). Retrieved from <http://buklib.net/books/21910> [in Ukrainian].
5. Zaitcev, V. A. (2012). *Promyshlennaia ekologiia [Industrial Ecology]*. Moscow: BINOM. Laboratoriia znaniia [in Russian].
6. Zerkalov, D. V. (2012). *Ekolohichna bezpeka ta okhorona dovkillia [Environmental safety and environmental protection]*. Kyiv: Osнова [in Ukrainian].
7. Kafarov, V. V. (1982). *Printsipy sozdaniia bezotkhodnykh khimicheskikh proizvodstv [Principles for the creation of non-waste chemical industries]*. Moscow: Khimiia [in Russian].
8. Kontseptsiiia “Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku” (Proekt) [Concept of “State Target Program for Agrarian Sector Development for the Period till 2020” (Project)]. (2016). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine, 24* [in Ukrainian].
9. Marinchenko, A. V. (2009). *Ecology*. (3d ed.). Moscow: Dashkov i K. [books.google.com.ua](https://books.google.com.ua/books?id=wIGqCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false). Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=wIGqCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [in Russian].
10. Melnyk, V. O. (2009). Ekolohichni problemy suchasnoho ptakhivnytstva [Ecological problems of modern poultry farming]. *Mizhvidomchyi tematychnyi zbirnyk “Ptakhivnytstvo” - Interdepartmental thematic collection “Poultry Farming”, 63*, 3-15 [in Ukrainian].
11. Konyk, O. A., Zhideleva, V. V., Pungina, V. S. & et al (2015). *Cleaner Production Methodology and Practice*. V.V. Zhideleva (Ed.). Syktyvkar: SLI [in Russian].
12. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho sredovyshcha : Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 [About the protection of the environment : The Law of Ukraine dated 25.06.1991]. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 41, St. 546* [in Ukrainian].
13. Apostoliuk, S. O., Dzhyhyrei, V. S., Sokolovskiy, I. A. & et al. (2012). *Industrial ecology*. (2d ed.). Kyiv: Znannia. westudents.com.ua. Retrieved from <http://westudents.com.ua/knigi/91-promislova-ekologiya-apostolyuk-CO.html> [in Ukrainian].

Andrii Andreichenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine

Basic Principles of Non-waste Production of Modern Agro-industrial Complex

The purpose of the study is to determine and characterize the basic principles of non-waste production in the agro-industrial complex, the use of which minimizes the costs of raw materials and energy resources, limits the negative impact of production on the environment, rationalizes the production and economic activities of the agro-industrial complex.

For the rational combination of the efficiency of agricultural activity, environmental safety and social orientation in the agro-industrial complex, the resolution of the issue of development of non-waste technologies has a great importance. Non-waste production involves the development of such technological processes that provide integrated processing of raw materials, which allows to use natural resources in an efficient way, to process waste products into goods for sale and to minimize environmental pollution. It is proved that the restructuring of existing production in the agro-industrial complex and ensuring the efficiency of technological processes is possible with the use of economically and environmentally balanced systems that exclude pollution of the environment.

The task of non-waste productions introduction is to create closed cycles of production with the further recycling of raw materials, where each final link of one production serves as the starting point of the next. As a result of such approach, the environment does not receive waste and minimizes the negative consequences for the natural environment.

non-waste production, agriculture, agro-industrial complex, principles of non-waste production

Одержано (Received) 24.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 339.004(075.8)

Д.В. Василичев, доц., канд. екон. наук

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

Методичні підходи до планування бізнес-процесів в електронній комерції

В статті проведено дослідження методичних підходів до планування бізнес-процесів в електронній комерції. Доведено, що залишаються невирішеними ряд теоретичних і методологічних питань, які пов'язані з розробкою сучасних моделей, принципів і методів планування в системі електронної комерції. Обґрунтована необхідність здійснення процесу планування розвитку бізнесу для забезпечення ефективної організації електронної комерції. Запропоновано уточнене визначення електронної комерції та комплекс стратегій розвитку бізнесу для підприємств, які планують впроваджувати інноваційні технології електронної комерції.

електронна комерція, інновації, планування, бізнес-процес, стратегії

Д.В. Василичев, доц., канд. екон. наук

Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина

Методические подходы к планированию бизнес-процессов в электронной коммерции

В статье проведено исследование методических подходов к планированию бизнес-процессов в электронной коммерции. Доказано, что остаются нерешенными ряд теоретических и методологических вопросов, связанных с разработкой современных моделей, принципов и методов планирования в системе электронной коммерции. Обоснована необходимость осуществления процесса планирования развития бизнеса для обеспечения эффективной организации электронной коммерции. Предложено уточненное определение электронной коммерции и комплекс стратегий развития бизнеса для предприятий, которые планируют внедрять инновационные технологии электронной коммерции.

электронная коммерция, инновации, планирование, бизнес-процесс, стратегии

© Д.В. Василичев, 2017

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки особлива роль відводиться питанням удосконалення інноваційної складової у діяльності підприємств для підвищення ефективності їх бізнесу. Традиційні методи провадження бізнесу в сучасних умовах не повною мірою відповідають тенденціям розвитку підприємств. Електронна комерція здатна значно збільшити економічну ефективність їх діяльності. Впровадження на підприємстві електронних методів ведення бізнесу дозволяє, з одного боку, підвищити результативність просування товарів і послуг, розширити ринки збуту, розвинути відносини з клієнтами і, з іншого боку, сприяє зниженню поточних витрат, а також скорочення сумарного часу обслуговування клієнтів та обробки запитів.

Вирішити ці завдання і перейти до стійкого економічного зростання можна лише за умови використання інноваційних технологій та організаційних методів, що викликає необхідність структурних перетворень на підприємствах. Для забезпечення життєздатності інноваційних підприємств слід розширити інфраструктуру, функції планування, контролю та управління інноваціями.

Підвищення ефективності використання електронної комерції в господарській діяльності можливо при впровадженні на підприємстві інноваційної організаційної структури, орієнтованої на клієнта, для чого потрібне формування відповідних бізнес-процесів. При цьому зміни впливають не тільки на обслуговування, але й на усі етапи взаємодії з клієнтом такі, як підготовка продажів, логістика і сервісне обслуговування. Забезпечення зазначених вимог можливе при ефективному використанні інформаційно-довідкових систем підприємства (електронних систем управління), а також шляхом впровадження сучасних інноваційних інформаційних технологій електронної комерції, зокрема, побудови центрів обробки замовлень. Необхідність подальшої розробки цих проблем визначає актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і методологічні питання, які пов'язані з класифікацією ключових понять, розвитком ринку систем електронної комерції були висвітлені в роботах І.Т. Балабанова [1], А.А. Тедеев [7], В.В. Царьова [8] та ін. Обґрунтування доцільності використання багатоцільового підходу до планування, моделювання і вирішення різних задач щодо доцільності залучення інвестицій міститься у публікаціях М.В. Макарової [3], С.В. Овсейко [4], А. Орлова [5], С.В. Пирогова [9] А.В. Юрасова [10] та ін. Питання електронної комерції були висвітлені у публікаціях таких вітчизняних вчених, як: А.М. Береза, І.А. Коваль, Ф.А. Левченко [2], М.В. Макарова [3], В.Л. Плєскач [6] та ін.

Однак у працях вітчизняних науковців питання стану та перспектив розвитку ринку електронної комерції розглядаються недостатньо глибоко та потребують більш ґрунтового аналізу. Аналіз літератури показав, що залишаються невирішеними ряд теоретичних і методологічних питань, які пов'язані з розробкою сучасних моделей, принципів і методів планування в системі електронної комерції. Не розроблені необхідні теоретичні та методологічні основи побудови дієвої системи електронної комерції, що враховують особливості законодавчої бази та сучасного стану економіки.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у розробці рекомендацій щодо планування бізнес-процесів в електронній комерції на основі уточнення сутності електронної комерції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція розвитку інформаційного суспільства в Україні повинна передбачати створення електронного уряду, електронної економіки, торгівлі, охорони здоров'я, навчання, зайнятості та соціального захисту населення. Електронна економіка передбачає розвиток електронної комерції і електронного декларування, вдосконалення єдиного розрахункового інформаційного простору, гармонізації національної та міжнародної нормативно-правової бази у сфері електронної торгівлі.

Разом з тим у середовищі фахівців і законодавців в даний час немає єдиного підходу до розуміння терміну «електронна комерція». Електронна комерція – це економічний процес обміну товарами та послугами на базі існуючих партнерських зв'язків за допомогою електронних засобів комунікацій. Електронний обмін даними означає обмін документами між комп'ютерними програмами різних компаній у стандартизованій формі [7, с. 16].

У широкому розумінні електронна комерція визначається як сучасна методологія бізнесу, яка звернена до потреб підприємств та споживачів у питаннях скорочення витрат, поліпшення якості товарів і прискорення надання послуг [4, с. 8].

До електронної комерції відносяться господарські операції з використанням електронних комунікаційних мереж, а також дії, що забезпечують їх здійснення – діяльність провайдерів доступу в мережу, операторів пошукових систем, розміщення інформаційних ресурсів в Інтернеті.

Інше визначення трактує електронну комерцію як «електронне ведення бізнесу». В цьому плані електронна комерція розуміється як електронна торгівля і включає електронний обмін повідомленнями, електронний обмін даними, електронну пошту, електронний зв'язок, електронні каталоги, електронні дошки оголошень, спільно використовувані бази даних. При такому підході електронна комерція означає використання електронних засобів для здійснення будь-яких елементів підприємницької діяльності.

У вузькому значенні «під електронною комерцією розуміється виробництво, реклама, продаж та розповсюдження товарів з використанням телекомунікаційних мереж». Тут електронна комерція розглядається як особлива форма укладання угод, при якій їх укладення і виконання здійснюється за допомогою електронних засобів комунікації. Правова природа угод при цьому залишається незмінною і вони повинні регулюватися нормами права. Електронний обмін даними, відповідно до цієї позиції, не змінює сутності відносин сторін і впливає тільки на форму, у якій ці відносини будуються [4, с. 10].

Таким чином, можна відзначити, що електронна комерція передбачає укладення угод шляхом електронного обміну даними та іншими електронними засобами передачі даних. До угод в електронному вигляді відносяться угоди, які укладаються і виконуються з використанням електронних засобів зв'язку та сучасних інформаційно-комунікаційних систем та мереж.

За останніми оцінками e-Marketer щодо продажу в роздрібній електронній комерції і мобільної комерції в США за повний рік сума продажів в системі електронної комерції склала 262,3 млрд. дол. в 2013 році, збільшившись на 16,4 % у річному вирахованні, що трохи більше, ніж 16,2% збільшення в попередньому році. До 2017 року за оцінками e-Marketer, обсяг продажів у секторі складе 440 млрд. дол., а середні сукупні темпи річного зростання (CAGR) – 13,8 %. Питання в тому, чи зможуть малі підприємства захопити свою частку зростаючого ринку електронної комерції [11].

Для ефективної організації електронної комерції необхідно здійснювати процес планування розвитку бізнесу. Для цього необхідно побудувати стратегії електронної комерції. В узагальненому вигляді для підприємств, які планують впроваджувати інноваційні технології електронної комерції, можна запропонувати такі стратегії:

1. *Мікротаргетування он-лайн аудиторії.* Електронна комерція – це створення «території»: визначення та розробка сайту, щоб охопити аудиторію з загальними інтересами або характеристиками. Незалежно від товару або послуги необхідно визначити нішу на ринку для підприємства, куди можна проникнути он-лайн зі спеціалізованими пропозиціями.

2. *Персоналізація.* Відвідувачі сайту вимагають унікального, в своєму роді, обслуговування їх потреб та інтересів. Технологія визначення інтересів та уподобань

окремих покупців доступна навіть для дрібних гравців, а з урахуванням зібраних даних можна провести вибір товарів і реалізувати торгову стратегію з індивідуальними акціями.

3. *Створення контенту для забезпечення привабливості.* Необхідно використовувати різні джерела контенту, щоб зробити сайт «привабливим» для потенційних покупців. Необхідно використовувати конкретні ключові слова, щоб підняти свій рейтинг у результатах пошуку.

4. *Створення сайту для цільового сегменту.* Дизайн сайту, що відповідає філософії торгової марки, і добре структурована навігація залишаються ключовими інгредієнтами для залучення аудиторії, і для того, щоб змусити відвідувачів повернутися. Необхідно забезпечити привабливий спосіб перегляду товарів через он-лайн платформу.

5. *Інтеграція через канали.* Необхідно створювати багатоканальні пропозиції, які дозволяють своїм споживачам постійно насолоджуватися брендом, незалежно від методу їх вибору.

6. *Інвестування в мобільну комерцію.* Мобільна комерція росте зі швидкістю більш ніж 130% в рік. Щоб залишатися конкурентоспроможними, необхідно пропонувати доступні мобільні послуги такі, як статус доставки, повідомлення в реальному часі, опцію «натисніть для дзвінка», карти та інформацію про продукт.

7. *Приділення підвищеної уваги логістиці.* Для забезпечення зростання, можливо, буде потрібно задіяти можливості сторонніх логістичних провайдерів для управління великим обсягом складних замовлень. Зворотна логістика, яка характеризується як здатність швидко і економічно обробляти повернення та обмін, стає ключовим фактором. Доставка в той же день й інноваційні виконавчі мережі можуть бути конкурентною перевагою.

8. *Використання торгівлі з можливістю підписки.* Така торгівля може приймати різні форми. У моделі поповнення товарна позиція відправляється замовнику кожен місяць. Модель відкриття є більш перспективною. Вона пропонує підписку і періодично пропонує нові, дефіцитні або індивідуальні товари безпосередньо клієнту.

9. *Обхід посередників.* Інтернет дозволяє невеликим компаніям швидко досягти великої кількості споживачів. Виробники, у тому числі заводи в Китаї, все частіше висловлюють готовність працювати з невеликими брендами. Вони з'ясували, що «маленькі» бренди, швидше за все, запровадять нові продукти тому, що вони менш стурбовані просторовими обмеженнями і складними ланцюжками поставок.

10. *Узгодження роботи за різними каналами.* Можна вважати, що продажі будуть зростати, якщо буде переконання, що наявність товару, рекламні стратегії і досвід бренду узгоджуються по всіх каналах – вони будуть і в он-лайн, в магазині або в мобільному пристрої. Потрібно реалізовувати оптимальну технологію ланцюжка поставок, щоб отримати видимість виконання по всіх каналах.

11. *Вибір власності.* Вибір власності є стратегією, яка фокусується на «кураторі» вузького і глибокого асортименту продукції в певному сегменті. Ці сайти змушують відчувати ексклюзивність товару завдяки глибині та оригінальності асортименту і складнощі пошуку аналогічних продуктів в іншому місці.

12. *Продаж тільки через Інтернет-магазин.* Це стратегія, яка будує ексклюзивний бренд з електронною комерцією в якості основного каналу поширення товарів. Пропонуючи товари, які не доступні в іншому місці, і продаючи їх безпосередньо до споживача в Інтернеті, можна підтримувати набагато більший контроль над полем діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вищевикладене, можна запропонувати наступне визначення електронної комерції – це вид підприємницької діяльності, що здійснюється електронним способом, при якому укладання угод відбувається за допомогою телекомунікаційних мереж. Подальший її

розвиток залежатиме від інформаційної інфраструктури, правового забезпечення електронних угод, платіжних систем та систем доставки товарів, а також інших механізмів реалізації, що обумовлює різноманітність факторів та чинників, які визначають її результативність.

Для ефективної організації електронної комерції необхідно здійснювати процес планування розвитку бізнес-процесів. Для цього пропонується для використання дванадцять узагальнених стратегій електронної комерції, які можуть бути використані в практичній діяльності підприємств різних форм власності, організаційно-правових форм, видів економічної діяльності, структури, розмірів тощо. В умовах зростання кількості користувачів Інтернет, пропоновані стратегії можуть забезпечити зростання ефективності діяльності й значно збільшити обсяг продажів.

Перспективи подальшого розвитку електронної комерції можливо шляхом:

- визначення глобальних тенденцій у сфері електронної комерції шляхом використання світового досвіду;
- вивчення можливостей світового ринку електронної комерції та його розвиток найближчими роками;
- дослідження сучасного стану українського сегменту електронної торгівлі та перспектив його розвитку;
- розробка заходів щодо більш швидкої інтеграції України в світову систему електронної торгівлі та біржової діяльності.

Список літератури

1. Балабанов И.Т. Электронная коммерция [Текст] / И.Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2001. – 336 с.
2. Електронна комерція: навч. посібник [Текст] / [А.М. Береза, І.А. Коваль, Ф.А. Левченко та ін.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 326 с.
3. Макарова М.В. Електронна комерція [Текст] / М.В. Макарова. – К.: Вид. центр „Академія”, 2002. – 272 с.
4. Овсейко С.В. Электронная торговля: финансовые и правовые аспекты [Текст] / С.В. Овсейко. – Минск: Амалфея, 2009. – 296 с.
5. Орлов А. Во Всемирной Торговой Организации нет согласия по электронной торговле [Текст] / А. Орлов, А. Ананьев // iBbusiness. – 2001. – №1-2. – С. 18-25.
6. Плєскач В.Л. Електронна комерція: [підручник] [Текст] / В.Л. Плєскач, Т.Г. Затонацька. – К.: Знання, 2007. – 535 с.
7. Тедеев А.А. Электронная коммерция (электронная экономическая деятельность): правовое регулирование и налогообложение [Текст] / А.А. Тедеев. – М.: Приор-издат, 2002. – 224 с.
8. Царев В.В. Электронная коммерция [Текст] / В.В. Царев, А.А. Кантарович. – СПб.: Питер, 2002. – 240 с.
9. Электронная коммерция: учеб. пособ. [Текст]; под ред. С.В. Пирогова. – М.: ИД Социальные отношения, Перспектива, 2003. – 428 с.
10. Юрасов А.В. Основы электронной коммерции: учеб. для вузов [Текст] / А.В. Юрасов. – М.: Горячая линия. – Телеком, 2008. – 480 с.
11. World wide ecommerce sales to increase nearly 20% in 2014. Retail&Ecommerce [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.emarketer.com/Article/Worldwide-Ecommerce-Sales-Increase-Nearly-20-2014/1011039/emarketer>

References

1. Balabanov, I.T. (2001). *Jelektronnaya kommertsiya [Electronic commerce]*. SPb.: Piter [in Russian].
2. Bereza, A.M., Koval', I.A. & Levchenko, F.A. (2002). *Elektronna komertsiya: navch. posibnyk [E-Commerce: Tutorial manual]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Makarova, M.V. (2002). *Elektronna komertsiya [E-commerce]*. Kyiv: Vyd. tsentr "Akademiya" [in Ukrainian].
4. Ovsejko, S.V. (2009). *Jelektronnaja trgovlja: finansovyje i pravovyje aspekty [E-commerce: financial and legal aspects]*. Minsk: Amalfeja [in Russian].
5. Orlov, A., & Anan'ev, A. (2001). Vo Vsemirnoj Torgovoj Organizacii net soglasija po jelektronnoj trgovle [There is no agreement on electronic commerce in the World Trade Organization]. *iBbusiness*, 1-2, 18-25 [in Russian].

6. Pleskach, V.L., & Zatonats'ka, T.H. (2007). *Elektronna komertsiya: pidruchnyk [E-Commerce: Tutorial]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
7. Tedeev, A.A. (2002). *Jelektronnaja komercija (jelektronnaja jekonomicheskaja dejatel'nost'): pravovoe regulirovanie i nalogooblozhenie [Electronic commerce (electronic economic activity): legal regulation and taxation]*. Moscow: Prior-izdat [in Russian].
8. Tsarev, V.V., & Kantarovich, A.A. (2002). *Jelektronnaya komertsiya [Electronic commerce]*. SPb: Piter [in Russian].
9. Pirogov, S.V. (Eds.). (2003). *E-commerce: training*. Moscow: ID Sotsial'nyye otnosheniya, Perspektiva [in Russian].
10. Yurasov, A.V. (2008). *Osnovy elektronnoy komertsii: ucheb. dlya vuzov [Fundamentals of e-commerce: Textbook for universities]* M.: Goryachaya liniya, Telekom [in Russian].
11. World wide ecommerce sales to increase nearly 20% in 2014. Retail&Ecommerce (23 July 2014). *emarketer.com*. Retrieved from <http://www.emarketer.com/Article/Worldwide-Ecommerce-Sales-Increase-Nearly-20-2014/1011039/emarketer> [in English].

Denis Vasylychev, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

Methodical approaches to business process planning in e-commerce

Research of methodological approaches to the planning of business processes in e-commerce was performed in the article. Literature analysis has shown that there is still a number of methodological and theoretical questions which are still unresolved, the issues are connected with development of modern models, principles and methods of planning in the system of e-commerce.

In the research some definitions of category “electronic commerce” are presented. In general, it is economical process of goods and services exchange on the basis of existing partnership with the help of electronic methods of communication. According to the author’s opinion, electronic commerce envisages making an agreement with the help of electronic exchange of information and other electronic ways of transferring data. To electronic agreements can be related agreements which are made and performed using electronic devices of connection and modern information communicational systems and nets.

In a generalized form, it was proposed for enterprises which are planning to introduce innovative technologies of electronic commerce, to use the following strategies of business process development: micro targeting of on-line audience, personalization, creation of content for attraction, creation of site for target segment, integration through the channels, investment to the mobile commerce, attention to logistics, using of trade with the possibility of subscriptions, beating of competitors, proposition of work convenience through other channels, selection of property, selling only via Internet shop. Proposed strategies of electronic commerce can be used by multiple enterprises to plan business processes.

e-Commerce, innovation, planning, business process, strategy

Одержано (Received) 09.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 658.114.5.014.1

О.М. Гуцалюк, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Теоретико-методологічне забезпечення імплементації інтеграційної стратегії корпоративного розвитку акціонерного товариства

На основі співвіднесення процесів корпоративного розвитку та розвитку корпорації в цілому, визначено особливості розробки та реалізації інтеграційної стратегії акціонерного товариства. Представлена змістовна ідентифікація та визначено місце даної стратегії в системі стратегій корпоративного інтеграційного об'єднання, що зроблено з урахуванням архітектурної побудови інтегрованої цілісності. Обґрунтовано референтний перелік стратегічних рішень щодо провадження корпоративного інтеграційного процесу і визначено форм їх реалізації в залежності від організаційно-правової форми об'єднання підприємств.

акціонерне товариство, корпоративний розвиток, інтеграційна стратегія, розвиток корпоративного підприємства, стратегічний процес

© О.М. Гуцалюк, 2017

А.Н. Гуцалюк, доц., канд. экон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Теоретико-методологическое обеспечение имплементации интеграционной стратегии корпоративного развития акционерного общества

На основании соотнесения процессов корпоративного развития и развития корпорации в целом определены особенности разработки и реализации интеграционной стратегии акционерного общества. Представлена содержательная идентификация и определено место данной стратегии в системе стратегий корпоративного интеграционного объединения, что произведено с учетом архитектурного построения интегрированной целостности. Обоснован референтный перечень стратегических решений, обеспечивающих протекание корпоративного интеграционного процесса. Определены формы реализации таких решений в зависимости от организационно-правовой формы объединения предприятий.

акционерное общество, корпоративное развитие, интеграционная стратегия, развитие корпоративного предприятия, стратегический процесс

Постановка проблеми. Об'єктивне ускладнення умов ведення господарської діяльності, яке відбувається в останні роки в світовій та національній економіці, спричинило пошук підприємствами нових інструментів, які б давали змогу покращення ринкового позиціонування та отримання переваг у конкурентній боротьбі. Доволі поширеною реакцією на нові запити споживачів чи на потребу отримання доступу до інноваційних знань є старт коопераційної чи інтеграційної взаємодії самостійних суб'єктів господарювання. В результаті такої взаємодії не завжди утворюватиметься окрема чи нова юридична особа, оскільки існує доволі широкий перелік організаційних форм для корпоративних інтеграційних об'єднань (КІО), але у будь-якому разі інтеграція поступово перетворилася на засіб протидії складності та невизначеності ринкового оточення. Корпоративні підприємства прагнуть до інтеграції з багатьох причин. Як правило, інтеграція потрібна для отримання додаткових переваг у ринковій (наприклад, через збільшення сумарної частки ринку чи мінімізації сукупних ризиків), технологічній (через спільне провадження технологічних інновацій чи досягнення ефекту масштабу виробництва), інформаційній (через подолання асиметрії інформації та оптимізацію обміну знаннями) та інституціональній (через мінімізацію трансакційних витрат чи подолання опортуністичної поведінки) сферах. Разом з тим, отримання зазначених переваг можливо лише у разі ретельно розроблених на стратегічному та інституційному рівнях дій щодо узгодження особливостей реалізації інтеграційного процесу та параметрів подальшої життєдіяльності отриманого в результаті акту інтеграції корпоративного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграційні процеси, як економічне явище, доволі докладно представлені в економічній літературі. Зокрема, загальне розуміння інтеграційного процесу в промисловості подано в роботах О.Ю. Мічуриної [7] (дослідила еволюцію та механізми інтеграції) чи А.Я. Бутиркіна [1] (розглянув особливості запровадження та оцінювання ефективності вертикальних інтеграційних обмежень). Взаємодія підприємств в рамках вже утворених інтеграційних об'єднань досліджувалась такими авторами як, наприклад, Н.С. Скопенко [12] та М.Б. Янчук [13]. Кожен з цих авторів [12; 13] представив інтеграційний процес в рамках певної галузевої специфіки (у випадку зазначених авторів – агропромислового комплексу та авіабудівної промисловості відповідно).

Залучення до інтеграційних перетворень властиве, як правило, великим промисловим підприємствам. Дослідженням інтеграційної динаміки таких підприємств займалися А.В. Козаченко [5] (з переважним акцентом на висвітлення контурів управління такою динамікою) та В.М. Колосок [6] (в контексті обґрунтування стратегічних інвестиційних рішень). У даному випадку варто звернути увагу, що в більшості випадків зазначені великі підприємства мають корпоративну форму власності. Отже цілком природною є увага дослідників зі сфери корпоративного

управління до питань провадження інтеграційних перетворень. У даному випадку дослідники, по-перше, орієнтуються на розгляд особливостей здійснення угод щодо злиття та поглинання корпоративних підприємств (це представлено в розробках таких авторів, як Ю. Ігнатишин [4] чи Н.Б. Рудик [10]). По-друге, до зони уваги дослідників потрапляють питання трансформації корпоративного контролю в результаті здійснення інтеграційного процесу. Доволі докладно подібна трансформація описана О.Є. Поповим з співавторами [8].

Вагомість корпоративної інтеграції підтверджується зробленим М. Джарвісом [3] наголосом на перетворення корпоративних угоди щодо купівлі чи продажу активів у вагому складовою конкурентної стратегії корпорацій. Саме у даному ключі бачиться аспект розвитку наукової думки, який потребує певного розширення та доопрацювання. Зазначені вище дослідники в переважній більшості розглядають інтеграційний процес як самостійне явище, що, на нашу думку, потребує розширення в напрямку співвіднесення інтеграційної стратегії з процесами корпоративного розвитку акціонерного товариства. Як правило, дослідники розглядають або питання розробки корпоративної стратегії (показовим прикладом тут є розробки Л.І. Скібицького [11], орієнтовані на вироблення стратегії корпоративного підприємства в цілому) або якоїсь зі стратегій операційного рівня корпоративного підприємства (наприклад, запропонованої В.М. Горбатовим [2] стратегії забезпечення конкурентоспроможності інтегрованого об'єднання підприємств). Інтеграція у випадку даних досліджень [2; 10] не є об'єктом стратегічного процесу, а лише висуває специфічні вимоги до вироблення стратегії.

Аналогічне зауваження можна зробити і по відношенню до досліджень, в яких висвітлюється інструментарій розробки стратегії. Дійсно, існує багато досліджень, в яких пропонується адаптація певного інструменту вироблення стратегії до умов інтегрованого об'єднання підприємств. Прикладом такої адаптації є обґрунтована А.А. Пилипенком [9] можливість адаптації концепції збалансованої системи показників до використання в м'яких інтеграційних об'єднаннях. При цьому, не дивлячись на дієвість поданих у [11] чи [9] пропозицій вони дозволяють визначити стратегічні орієнтири діяльності КІО без визначення логіки залучення корпоративного об'єднання до інтеграційного процесу. Більш того, пропозиції [2; 9; 10; 11] значно обмежені в частині визначення стратегічних орієнтирів діяльності КІО у разі трансформації складу учасників об'єднання адже вони орієнтуються на відносно стійку конфігурацію таких учасників. З оглядом на це автором висувається гіпотеза про необхідність та доречність співвіднесення акту інтеграції з такою категорією як розвиток, що також має певну специфіку розкриття в умовах КІО.

Постановка завдання. Метою статті є розвиток теоретико-методологічних засад для створення стратегічного підґрунтя провадження інтеграційних процесів корпоративними підприємствами в напрямку забезпечення їх випереджального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід звернути увагу на наявність таких принципово подібних понять, як «корпоративний розвиток» та «розвиток корпорації». Між тим присутня відмінність між ними значно впливає на усвідомлення місця та параметри реалізації інтеграційної стратегії. У фаховій літературі присутні дві точки зору, коли ці поняття виокремлюються та коли вони розглядаються як синоніми. Наявність зазначених точок зору обґрунтовується наявністю двох підходів до визначення змісту корпоративного управління, коли воно розглядається або як управління корпоративним утворенням в цілому (представниками такого підходу є Л.І. Скібицький [11] та О.Ю. Мічурина [7]), або як діяльність вищого керівництва акціонерного товариства в рамках захисту інтересів власників та гармонізації інтересів учасників корпоративних відносин (на таке тлумачення робиться акцент в працях

О.Є. Попова [8] та Ю.В. Ігнатішина [4]). Отже, за аналогією до подібного вузького та широкого тлумачення поняття «корпоративне управління» нами пропонується ідентифікувати зміст поняття «корпоративний розвиток» та ідентифікувати його відмінності від розвитку корпорації в цілому. Зрозуміло, що певною мірою дані поняття будуть співвідноситися. Авторське бачення такого співвіднесення подано на рис. 1.

Рисунок 1 – Визначення сфери перетину інтеграційної стратегії та корпоративного розвитку
Джерело: розроблено автором.

В загальноприйнятому розумінні розвиток передбачає провадження певних кількісних, якісних та структурних трансформацій в напрямку досягнення нової, більш ефективної конфігурації елементів соціально-економічної системи. З оглядом на це, на рис. 1 подано не стільки розуміння корпоративного розвитку, скільки розподіл сфер провадження трансформацій в межах КІО під час розвитку. На нашу думку, «корпоративний розвиток» має призводити до якісного удосконалення ступеню взаємодії учасників корпоративних відносин (розкривається лише в сфері корпоративних відносин), а розвиток КІО в свою чергу торкається всіх аспектів діяльності корпоративного об'єднання та його учасників. Зрозуміло що існуватиме певна залежність між даними видами розвитку та стратегічним процесом на підприємстві.

В загальному вигляді, як можна побачити на рис. 1, означені два різновиди розвитку визначатимуть й сферу перетину корпоративної стратегії (як прийнятих принципів, правил, підходів та методів досягнення поставлених цілей) з інтеграційною стратегією (як принципів залучення КІО у інтеграційну взаємодію та підходів до реалізації інтеграційного процесу). Така диференціація стратегій в цілому відповідає твердженню М. Джарвіса [3], в якому робиться наголос на поступовому зростанні ролі корпоративного розвитку, який реалізується у вигляді відповідної функції (Corporate Development Function). При цьому М. Джарвіс [3] стверджує, що основні зусилля акціонерного товариства чи КІО в області корпоративного розвитку мають переважно орієнтуватися на продаж непрофільних активів та на укладання угод щодо злиття й поглинання (M&A) за для забезпечення певного економічного зростання.

У цьому аспекті слід зазначити, що корпоративний розвиток не завжди буде реалізовуватися через інтеграційну стратегію (у тому числі й через реалізацію зазначених актів дезінтеграції у вигляді відчуження активів). Як можна побачити на

рис. 2, інтеграційна стратегія становить вагомий складову корпоративного розвитку, орієнтованого на переведення на якісно новий рівень корпоративних відносин у АТ. При цьому існує ціла система взаємозв'язків корпоративного розвитку з життєдіяльністю КІО в цілому. Цикли подібних причинно-наслідкових зв'язків також подано на рис. 2.

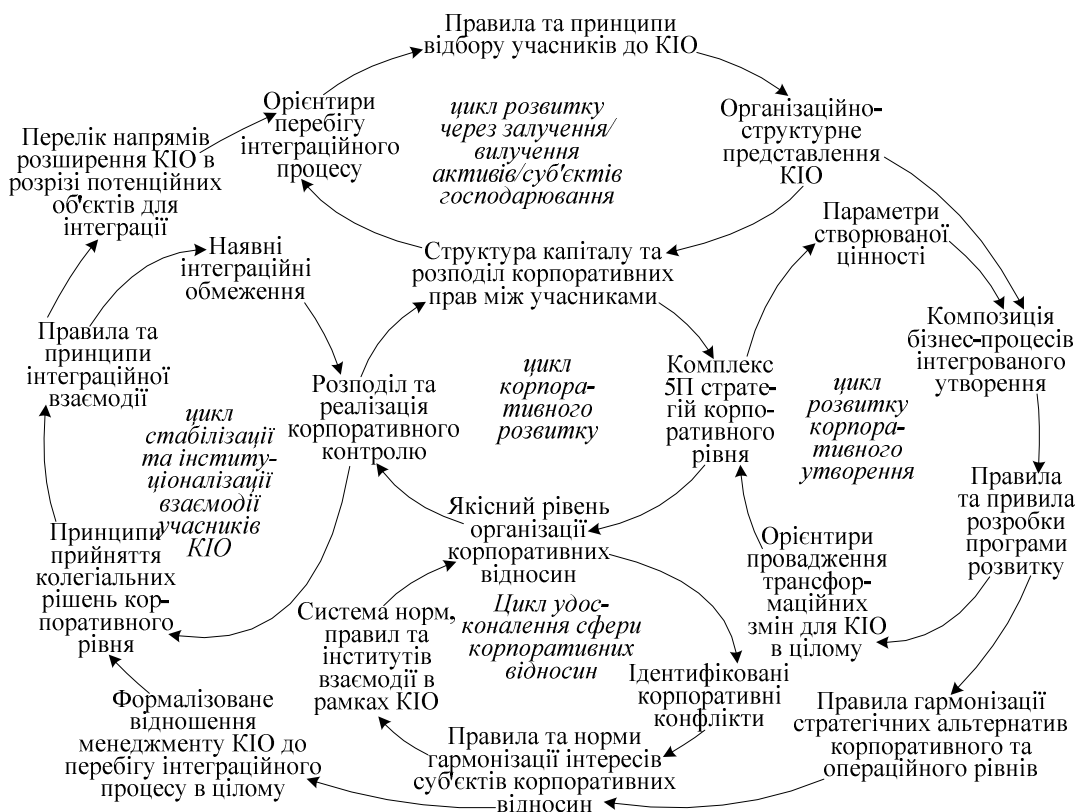

Рисунок 2 – Розкриття логіки інтеграційної динаміки стратегії корпоративного розвитку

Джерело: розроблено автором.

Перебіг означених на рис. 2 циклів зворотних зв'язків значною мірою буде залежати від особливостей та типу утвореного КІО. Якщо в основі утворення КІО знаходиться портфельний інвестор, який зацікавлений у максимізації прибутку від отриманих під час інтеграції корпоративних прав, то у такому випадку інтеграційний процес на призведе до зміни бізнес-моделі КІО чи до трансформації структури стратегічних цілей та стратегії корпоративного рівня. Якщо ж логіка інтеграційного процесу підпорядковується діям стратегічних інвесторів, то у такому випадку реалізація інтеграційної стратегії може призвести й до коригування корпоративної стратегії. При цьому навіть перегляд виконуваних бізнес-процесів в результаті інтеграції можна вважати актом розвитку. Подібна ситуація щодо впливу розбіжностей портфельних та стратегічних інвесторів на параметри інтеграційної стратегії виникає й по відношенню до розбіжностей між «жорсткою» та «м'якою» інтеграцією. З оглядом на це, при обґрунтуванні змісту інтеграційної стратегії корпоративного розвитку слід враховувати узгоджену всіма учасниками КІО позицію щодо змісту та доречності інтеграції. Таку позицію пропонується розглядати як складову задекларованих А.В. Козаченко [5, с. 41–43] «фундаментальних стратегічних настанов». В розрізі авторської гіпотези ця узгоджена точка зору може трактуватися як ключовий принцип інтеграційної взаємодії.

У такому випадку слід окремо звернути увагу на те, що на рис. 2 задекларовано

декілька принципів й правил поведінки КІО під час розробки та реалізації корпоративного інтеграційного процесу. Сукупність таких правил й визначатиме змістовну ідентифікацію інтеграційної стратегії. В узагальненому вигляді перелік таких правил систематизовано у табл. 1. Перевагою авторських пропозицій у даному випадку є співвіднесення можливих стратегічних рішень щодо старту та перебігу інтеграційного процесу з типами та формами організаційної побудови КІО.

Таблиця 1 – Референтний перелік стратегічних рішень у сфері реалізації інтеграційного процесу корпоративного розвитку

Правило вибору стратегічної альтернативи у інтеграційній сфері	Форма реалізації правила в залежності від типу інтеграційного утворення			
	Окреме корпоративне підприємство з консолідованим пакетом корпоративних прав	Корпоративне інтеграційне утворення у формі жорсткого інтегрованого холдингу	Конгломеративне об'єднання суб'єктів господарювання на основі майнових відносин	М'яке інтеграційне об'єднання з спільними цілями чи баченням шляхів розвитку
Правила та принципи відбору учасників до корпоративного інтеграційного об'єднання	Вибір між посиленням ринкової влади чи отриманням доступу до певних ресурсів	Вибір між створенням цінності для присутності на ринку, досягненням фінансової синергії, забезпечення компліментарності бізнес-процесів, максимізацією ринкової вартості пакетів акцій		Вибір між конкурентними, коопераційними та субконтрактними відносинами
Правила реалізації та управління перебігом інтеграційного процесу	Визначення ступеню «ворожості» процесу M&A чи захисту від нього	Визначення сфер компетентностей, які підлягатимуть трансформації	Визначення частки ресурсів, що виділяються на супровід інтеграції	Встановлення сукупності обмежень на параметри діяльності учасників
Правила гармонізації стратегічних альтернатив корпоративного та операційного рівнів	Вибір між централізацією та децентралізацією діяльності стратегічних бізнес-одиниць	Встановлення ступеню самостійності учасників. Визначення логіки позиціонування на ринку	Вибір між централізацією та децентралізацією діяльності стратегічних бізнес-одиниць	Вироблення підходу до трансляції спільних цілей поміж директивним та індикативним
Правила вилучення учасника	Введення критерію ефективності розкриття консолідованого потенціалу		Введення критеріїв для оцінки внеску учасника в спільну діяльність	
Правила та норми гармонізації інтересів суб'єктів корпоративних відносин	Визначення стратегії реалізації корпоративного контролю в частині консолідації пакетів корпоративних прав окремих учасників КІО (у тому числі з використанням рефлексивного менеджменту)		Вибір між фінансовою підтримкою, відокремленим функціонуванням та консолідацією	Визначення ступеню консолідації цілей та параметрів спільного створення цінності

Джерело: розроблено автором.

Як можна побачити з табл. 1 інтеграційна стратегія зводиться нами до вибору того чи іншого варіанту рішення, яке визначає відношення КІО щодо перебігу інтеграційного процесу в цілому, щодо відбору потенційних учасників, щодо підходу з реорганізації системи управління створеним інтеграційним об'єднанням, щодо вилучення учасників зі складу КІО, щодо зміни інституціонального базису КІО тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В статті зроблено наголос на необхідності розгляду інтеграційної стратегії корпоративного об'єднання як окремої операційної стратегії, яка визначає логіку розвитку через зміну конфігурації активів чи розподіл корпоративного контролю. При цьому змістовна ідентифікація подібної стратегії передбачає врахування архітектурної побудови та організаційно-правової форми об'єднання підприємств. За для цього в статті визначено складові інтеграційної стратегії, які в своїй сукупності визначають відношення корпоративного утворення до доречності старту та особливостей перебігу інтеграційної взаємодії. Зазначене відношення базується на розробленій системі правил прийняття та принципів вироблення стратегічних рішень. При цьому реалізація авторської гіпотези передбачає обов'язковість співвіднесення правил та принципів вироблення стратегічних рішень з типами корпоративних інтеграційних об'єднань та уявленнями учасників таких об'єднань щодо присутності у складі інтегрованої цілісності. В статті лише задекларована доречність та визначені головні аспекти співвіднесення означених інтеграційних правил та типів об'єднання. Саме тому розробка інструментарію провадження подібного співвіднесення становитиме перспективи подальших розробок. Окрім того нами означено лише ключові правила у складі елементів інтеграційної стратегії корпоративного об'єднання. Відповідно іншим напрямком досліджень постане розширення даного переліку за для формування референтного набору правил провадження інтеграційних процесів.

Список літератури

1. Бутыркин А.Я. Вертикальная интеграция и вертикальные ограничения в промышленности : научная монография [Текст] / А.Я. Бутыркин. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 200 с.
2. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса : монография [Текст] / В.М. Горбатов. – Х. : ИД "ИНЖЕК", 2006. – 592 с.
3. Джарвис М. Роль корпоративного развития [Текст] / М. Джарвис // Управление компанией. – 2005. – № 12. – С. 38–41.
4. Игнатишин Ю.В. Слияния и поглощения: стратегия, тактика, финансы [Текст] / Ю.В. Игнатишин. – СПб. : Питер, 2005. – 208 с.
5. Козаченко А.В. Управление крупным предприятием [Текст] : монография / А.В. Козаченко, А.Н. Ляшенко, И.Ю. Ладыко. – К. : Либра, 2006. – 384 с.
6. Колосок В.М. Методология развития стратегического управления великих промышленных предприятий : монография [Текст] / В.М. Колосок. – Мариуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2012. – 247 с.
7. Мичурина О.Ю. Теория и практика интеграционных процессов в промышленности [Текст] : монография / О.Ю. Мичурина. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 287 с.
8. Попов О.Є. Розподіл і реалізація корпоративного контролю при формуванні капіталу акціонерного товариства : монография [Текст] / О.Є. Попов, А.М. Котов, Т.Г. Зайцева. – Х. : ВД "Инжек", 2009. – 320 с.
9. Пилипенко А.А. Організація управління інтегрованими структурами бізнесу в контексті збалансованої системи показників [Текст] : монография / А.А. Пилипенко, І.В. Ярошенко. – Х. : ВД «Инжек», 2007. – 152 с.
10. Рудик Н.Б. Конгломеративные слияния и поглощения: книга о пользе и вреде непрофильных активов [Текст] / Н.Б. Рудик. – М. : Дело, 2005. – 224 с.
11. Скібіцький Л.І. Стратегічне управління корпораціями [Текст] / Л.І. Скібіцький, В.В. Матвеев, В.І. Щелкунов, С.М. Подреза. – К. : ЦУЛ, 2016. – 480 с.
12. Скопенко Н.С. Формування та розвиток інтегрованих об'єднань в АНК України : монография [Текст] / Н.С. Скопенко. – К. : НУХТ, 2012. – 266 с.
13. Янчук М.Б. Інтеграція авіабудівних підприємств України в умовах глобалізаційних викликів: монография [Текст] / М.Б. Янчук. – К. : Освіта України, 2013. – 326 с.

References

1. Butyrkin, A.Ya. (2003). *Vertikalnaya integratsiya i vertikalnye ogranicheniya v promyshlennosti* [Vertical integration and vertical restrictions in industry]. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
2. Gorbатов, V.M. (2006). *Konkurentosposobnost i tsikly razvitiya integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and development cycles of integrated business structures]. Kharliv : ID "INZHEK" [in Russian].
3. Dzharvis, M. (2005). Rol korporativnogo rozvitiya [The role of corporate development] *Upravlenie kompaniy- Company management*, 12, 38-41 [in Russian].
4. Ignatishin, Yu.V. (2005). *Sliyaniya i pogloshcheniya: strategiya, taktika, finansy* [Mergers and acquisitions: strategy, tactics, finance]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
5. Kozachenko, A.V., Lyashenko, A.N., & Ladyko, I.Yu. (2006). *Upravlenie krupnym predpriyatiem* [Managing a large enterprise]. Kiev: Libra [in Russian].
6. Kolosok, V.M. (2012). *Metodologiya rozvytku strategichnogo upravlinnia velykykh promyslovykh pidpriemstv* [The methodology for the development of strategic management of great promises of enforcement]. Mariupol: DVNZ «Pryazovskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet» [in Ukrainian].
7. Michurina, O.Yu (2012). *Teoriya i praktika integratsionnykh protsessov v promyshlennosti* [Theory and practice of integration processes in industry]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
8. Popov, O.Ie. (2009). *Rozpodil i realizatsiya korporativnogo kontroliu pry formuvanni kapitalu aktsionernogo tovarystva* [Distribution and realization of corporate control in formation of capital of a joint-stock company]. Kharkiv: VD "Inzhhek" [in Ukrainian].
9. Pylypenko, A.A. (2007). *Organizatsiya upravlinnia integrovanykh strukturamy biznesu v konteksti zbalansovanoi systemy pokaznykiv* [Organization of management of integrated business structures in the context of a balanced system of indicators]. Kharkiv: VD «Inzhhek» [in Ukrainian].
10. Rudik, N.B. (2005). *Konglomerativnye sliyaniya i pogloshcheniya: Kniga o polze i vrede neprofilnykh aktivov* [Conglomerate Mergers and Acquisitions: A Book on the Benefits and Dangers of Non-core Assets]. Moscow: Delo [in Russian].
11. Skibits'kyi, L.I., Matveev, V.V., Shchelkunov, V.I., & Podreza, S.M. (2016). *Strategichne upravlinnia korporatsiyamy* [Strategic management of corporations]. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].
12. Skopenko, N.S. (2012). *Formuvannia ta rozvytok integrovanykh obiednan v ANK Ukrainy* [Formation and development of integrated associations in the ANC of Ukraine]. Kiev: NUKhT [in Ukrainian].
13. Ianchuk, M.B. (2013). *Integratsiya aviabudivnykh pidpriemstv Ukrainy v umovakh globalizatsiinykh vyklykiv* [Integration of aircraft building enterprises of Ukraine in the context of globalization challenges]. Kyiv : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

Oleksiy Gutsalyuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economics Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Theoretical and Methodological Support for the Integration Strategy of Joint-stock Company Corporate Development Implementation

The article's aim reduced to the development of the theoretical and methodological framework of the corporate enterprise's integration processes representation in strategic view. Achieving the article's aim based on the hypothesis about the necessity and appropriateness of taking in the correlation between the acts of integration and with such a category as development.

The features of the joint-stock company integration strategy development and implementation, which based on matching the process of corporate development and development of the corporation as a whole, are determined. The place of such strategy in the system of corporate integration association strategies is determined. The integration strategy content identification obtained by investigation the architectural approach for a corporate structure building. The reference list of strategic decisions to implement the corporate integration process is substantiated. The forms of strategic decisions implementation subordinated to the organizational and legal types of the enterprises association are defined.

The management system should for development the integration strategy of enterprise associations or for corporate strategy: determine the principles of candidate's selection for participating in integration process; establish the criteria of the integration interaction expediency; substantiate the approach to the joint existence of integrated parts; determine the rules for distributing consolidated funds and corporate resources.

joint-stock company, corporate development, integration strategy, development of corporate enterprise, strategic process

Одержано (Received) 01.12.2017

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.3

О.О. Стрижак, доц., канд. екон. наук

*Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна***Інституціональні системи: сутність та складові**

В статті отримали подальший розвиток теоретичні засади інституціональної економіки щодо визначення суті та змісту поняття «інституціональна система». Доведено, що інститути впливають на розвиток суспільства та його окремих сфер і галузей. Доповнено та розширено типологію неформальних інститутів на основі визначення типів взаємодії формальних та неформальних норм. Обґрунтовано, що невиконання формальних норм та їх заміна неформальними свідчить про неефективність діючої інституціональної системи суспільства. Запропоновано в якості непрямого показника оцінки якості інституціональної системи використовувати Індекс сприйняття корупції.

інституціональна економіка, інституціональна система, формальні інститути, неформальні інститути

Е.О. Стрижак, доц., канд. екон. наук

*Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина***Институциональные системы: сущность и составляющие**

В статье получили дальнейшее развитие теоретические основы институциональной экономики относительно определения сути и содержания понятия «институциональная система». Доказано, что институты влияют на развитие общества и его отдельных сфер и отраслей. Дополнена и расширена типология неформальных институтов на основе определения типов взаимодействия формальных и неформальных норм. Обосновано, что невыполнение формальных норм и их замена неформальными свидетельствует о неэффективности действующей институциональной системы общества. Предложено в качестве косвенного показателя оценки качества институциональной системы использовать Индекс восприятия коррупции.

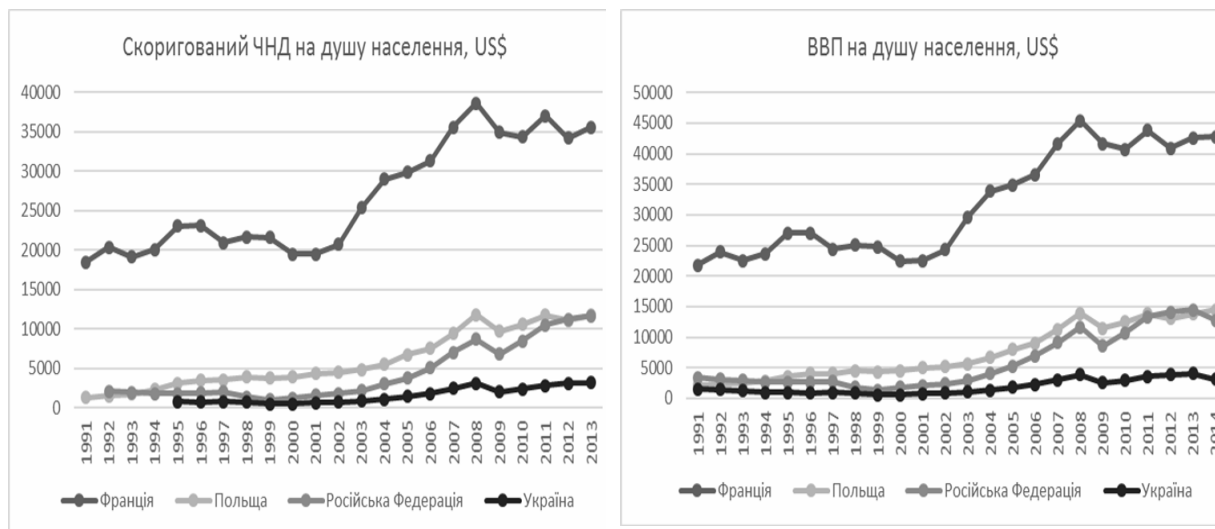
институциональная экономика, институциональная система, формальные институты, неформальные институты

Постановка проблеми. Криза, яка охопила всі сфери суспільства та обумовила стрімке падіння економіки та рівня життя в Україні, вкотре довела наявність тісного взаємозв'язку і взаємовпливу економіки і політики - інституціональні фактори зумовили дестабілізацію як політичної, так і економічної сфери одночасно. Розробка рекомендацій з подолання кризи та забезпечення умов сталого розвитку повинна починатися з реалізації та впровадження інституціональних реформ. Як зазначає Лібанова Е.М., наразі однією з ключових проблем українського суспільства є незавершеність подолання суперечностей між: старими та новими соціальними інститутами, одиницями інституційної структури на різних рівнях її ієрархії (суспільної, ґносеологічної, правової, територіальної тощо; інститутами різних сфер та їх пограничних лакун тощо) [12, с. 38]. Інститути, які діють у суспільстві, можуть як прискорювати, так і гальмувати його розвиток. Однак, незважаючи на визнання важливості та значення інститутів та їх впливу на розвиток країни, вони часто виявляються недооціненими та недостатньо враховуються при розробці соціально-економічної політики держави. Тому важливим завданням науки та практики господарювання є розвиток теоретичних основ дослідження інституціональних систем, що є підґрунтям для обґрунтування й впровадження науково-практичних рекомендацій щодо шляхів та методів інституціональної стабілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституціональних систем, особливостям їх функціонування та розвитку присвячено праці зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Норта Д. (North D.C.) (досліджено природу інституціональних змін, визначено структуру інститутів, проаналізовано роль інститутів в економіці перехідного періоду) [8], Хелмке Г. (Helmke G.) Левітські С. (Levitsky S.) (з'ясовано вплив неформальних норм на політичні процеси) [17], Аузана А. А. (охарактеризовано значення та функції інститутів, співвідношення формальних та неформальних норм в інституціональній системі, розкрито вплив інституціонального середовища на інституціональні угоди) [1], Вольчика В.В. (розглянуто інформаційну природу інститутів, якість інституціональної структури суспільства) [2], Кузьміна Я.І. (зосереджено увагу на питаннях інституціональних змін, встановлено залежність соціально-економічного розвитку країн від діючих в них формальних та неформальних інститутів) [6], Покатаєвої О.В. (розкрито економічну природу інституціональних трансформацій економічних відносин) [9], Решетіло В.П. (досліджено питання організації та функціонування інституціональних систем) [10], Савіна Е.В. (визначено вплив інституціональної системи на відтворення людського капіталу) [11], Фролова Д. П. (розширено методологічну базу інституціональної економіки, обґрунтовано необхідність застосування методології інституціонального аналізу щодо дослідження проблем глобального господарства) [13], Шпикуляка О. Г. (розмежовано поняття інституту та інституції, проаналізовано проблеми інституціоналізації стосовно аграрного ринку) [15] та ін. Однак, незважаючи на значні наукові досягнення в окресленій галузі досліджень, низка питань потребує удосконалення та розвитку. Так, залишаються певні суперечності у трактуванні понять «інституціональна система», існують неузгодженості наукових поглядів щодо визначення складу та рівнів інституціональної системи суспільства тощо.

Постановка завдання. Мета статті – розвиток теоретичних засад інституціональної економіки щодо уточнення суті та змісту поняття «інституціональна система», визначення її складових елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На момент здобуття незалежності практично за всіма макроекономічними показниками Україна була майже на одному рівні з Росією та Польщею (рис. 1).¹

¹ Вибір бази порівняння обумовлено тим, що Польща та Франція – дві європейські країни, найбільш близькі Україні за територією та чисельністю населення, а Російська Федерація традиційно використовується вітчизняними вченими при здійсненні макроекономічних порівнянь.

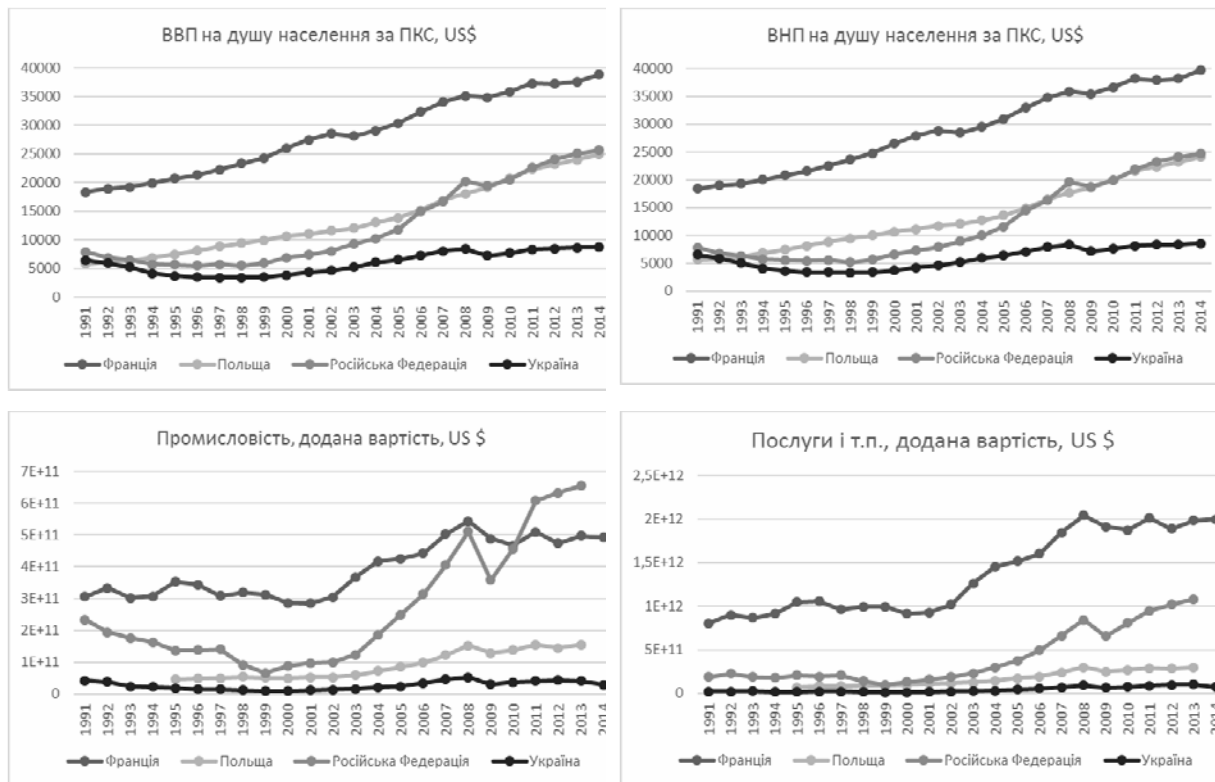

Рисунок 1 – Динаміка макроекономічних показників, 1991-2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [7].

Отже, як видно із рис. 1, за більш ніж 20 років незалежності, маючи практично однакові позиції з Польщею та Російською Федерацією у 1991 р., на теперішній час Україна демонструє значне відставання від цих країн за основними макроекономічними показниками, наближаючись до рівня найменш розвинених країн, причому розрив збільшується з кожним роком. І це за наявності сприятливих умов із забезпечення сталого розвитку: природних ресурсів, територій, сільськогосподарських угідь, наявних основних фондів, розгалуженої інфраструктури, освіченої та кваліфікованої робочої сили, науково-технічного потенціалу тощо.

Виникає питання, чому ж за однакових умов одні країни досягають великих успіхів, а інші втрачають свої позиції та залишаються на периферії світового господарства? Чому тотальні економіки неефективні? І, навпаки, країни, що мають демократичні режими, демонструють високий рівень економічного розвитку та якості життя населення? Чому більшість розвинених країн має саме демократичні режими з високим ступенем контролю суспільства над владою та розподілом коштів? Відповідь на ці непрості питання полягає у визначенні того, яким чином країна може використовувати свої можливості та консолідувати зусилля для розвитку.

Досвід практики господарювання розвинених країн показує, що своїми успіхами вони зобов'язані ані природним ресурсам, ані індустріальному виробництву, ані геополітичному розташуванню (хоча всі ці фактори і мають значення). Вирішального значення для забезпечення умов сталого розвитку та добробуту громадян набувають ті чинники, які структурують наявні можливості та ресурси у певне русло, використовуючи їх з відповідною метою для отримання суспільно значимих результатів. Першочергового значення набувають не самі по собі фактори виробництва, а те яким чином вони використовуються. Саме «інститути мають значення», і цей вислів Д. Норта не викликає заперечень. Інститути впливають прямо чи опосередковано на розвиток як суспільства в цілому, так і окремих сфер та галузей

зокрема. Додамо до цього, що окрім інститутів, які діють у суспільстві, значення має і те, яким чином вони взаємодіють один з одним, тобто якість їх взаємодії та взаємозв'язків.

Слід зазначити, що інститути не існують відокремлено, у сукупності вони складають інституціональну систему суспільства, основні підходи до визначення якої представлено в табл. 1.

Таблиця 1 – Теоретичні підходи до визначення поняття «інституціональна система»

Автор, рік	Визначення
Решетіло В.П., 2005	сукупність і взаємодія діючих в країні формальних та неформальних принципів, правил, норм і процедур економічної діяльності, санкціонованих законом або звичаєм, а також організації та установи, політичні та адміністративні структури, які контролюють дотримання економічними суб'єктами законодавчих норм в інтересах всієї суспільної системи [10, с. 85-86]
Кузьмінов Я., 2005	своєрідна піраміда, що складається з трьох рівнів, вершину якої складають формальні правила, середній рівень складається з неформальних правил, а основу формують культурні традиції та цінності [6, с. 10]
Савін Е.В., 2005	особливий взаємозв'язок соціально-економічних інститутів, інституціоналізованих організацій і особливих інституціональних інструментів, під впливом яких здійснюється формування, функціонування і вдосконалення суспільно важливих властивостей і якостей людської особистості [11, с. 76]
Фролов Д.П., 2008	[господарства] цілісна сукупність взаємопов'язаних і упорядкованих інститутів, що характеризується емерджентним і синергетичним ефектом [13, с. 16]
Шпикуляк О.Г., 2009	фундація, яка визначає стимули і пріоритети розвитку структур, особистостей, а також механізми регулювання економіки і ринку [15, с. 75]
Хлебнікова Н.В., 2011	певним чином упорядкована спільна діяльність людей, які об'єднують свої зусилля для досягнення певної мети або координують їх, домагаючись корисних для себе результатів, які не обов'язково збігаються як загальна мета [14]
Решетіло В.П., 2013	динамічна система кооперативних контрагентних взаємодій макроскопічних інституційних структур, економічних, політичних і адміністративних організацій і установ, об'єднаних єдиною місією (загальною метою), взаємодії яких здатні породжувати позитивні синергетичні ефекти і формувати нову якість системи [5, с. 18]
Гапонова С.Н., 2013	органічний, генетичний взаємозв'язок інститутів, що її складають та представляють певну логічно закінчену, цілісну єдність, здатну до саморозвитку і самовідтворення [3]

Джерело: складено автором.

Як видно з табл. 1, вчені характеризують інституціональну систему як сукупність взаємопов'язаних інститутів. Ця сукупність інститутів утворює цілісну єдність, яка надає системі особливих характеристик. При цьому Кузьмінов Я. зосереджує увагу на ієрархічності такої сукупності і, слідуючи за Уільямсоном О.,

наголошує на її трирівневій побудові. Решетіло В. П. акцентує увагу на економіко-правовому характері інституціональної системи, додаючи до її складу контролюючі організації та установи. Савін Е.В. та Шпикуляк О.Г. виділяють в якості основної характеристики людино центричність. Фролов Д.П. підкреслює наявність синергетичного ефекту діяльності інституціональної системи.

Враховуючи вищенаведені підходи до формулювання цієї економічної категорії, представляється доцільним визначити інституціональну систему як сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих формальних і неформальних комплементарних інститутів, що діють в суспільстві, дуальний характер якої виражається в створенні, як основи людської взаємодії, так і її обмежувальних рамок. Згідно підходу Helmke G., Levitsky S. [17] інститути відрізняються тим, що неформальні норми встановлюються самі собою, при тому як формальні насаджуються ззовні.

Таблиця 2 – Типологія неформальних інститутів

Наслідки	Ефективні формальні інститути	Неефективні формальні інститути
Конвергентні	Комплементарні	Субституційні
Дивергентні	Акомодаційні	Конкурентні
Симультанні	Периферійні	Домінуючі / Заблоковані**

** У випадку інституціональних пасток

Джерело: побудовано та доопрацьовано автором з використанням [17, с. 728].

Комплементарні – правила, які доповнюють один одного, регулюючи відносини, які за суттю є продовженням писаних правил, але не зафіксовані формально. Наприклад, низка положень контрактів, процедури прийняття рішень, вирішення трудових суперечок в організаціях та ін.

Акомодаційні – суперечать закону за суттю, але не з правових позицій («телефонне право», «мовчазний картельний зговір», «блат», «фаворитизм», подарунки). Є похідними від формальних інститутів у разі неможливості змін останніх, функціонують без прямого порушення формальних правил.

Субституційні – виникають за умов слабого виконання чи невиконання формальних правил у разі неефективного механізму примушення до виконання норм писаного права, виконуючи функції неефективних формальних інститутів («джентельменські угоди», патрулі самооборони, підпільні суди тощо).

Конкурентні – інститути, які співіснують поряд з неефективними формальними інститутами, але несумісні з ними: щоб дотримуватися правил одних інститутів, потрібно порушувати інші (клієнтелізм, патрімоніалізм, кланова політика, корупція, хабарі, «відкати» тощо).

Периферійні – інститути, які існують симультанно з формальними, але не домінують у суспільстві (альтернативні віросповідання у клерикальних державах, «цивільний шлюб», кримінальна субкультура, третейські суди шаріату у Великобританії, мови, які не мають статусу державної, та ін.).

Домінуючі – інститути, які не закріплені формально в якості основних, але переважають у суспільстві та широко підтримуються, іноді заповнюючи інституціональні пустоти (релігійні свята, обряди, традиції у світській державі тощо).

Заблоковані – інститути, які не використовують внаслідок широкого розповсюдження інституціональних пасток – неефективних, але усталених норм (QWERTY-ефект, різна ширина залізничної колії, право-, лівосторонній рух на дорогах).

Неформальні норми часто перетворюються у формальні, таким чином відбувається формалізація норм, тобто перегляд норм писаного права шляхом

прийняття поправок до законів та підзаконних актів. Зокрема, зміни у законодавстві виникають як відповідь на вимоги часу та здійснюються під впливом суспільства.

І, навпаки, формальні норми, які штучно насаджені, можуть бути не сприйняті суспільством та викликати появу відповідних неформальних усталених норм, зокрема бартерні розрахунки як реакція на недосконале податкове законодавство та кризи неплатежів. Коли виникає протиріччя між формальними та неформальними нормами, високі витрати виконання формальної норми призводять до пріоритету неформальної. Якщо діюча формальна норма неефективна, то вона витісняється більш ефективною неформальною нормою, призводячи до зростання тіньового сектора економіки. Відсутність реакції держави на переважання у практиці господарської діяльності неформальних норм, які суперечать формальним, призводить до послаблення ролі держави та зменшенню контролю за виконанням норм. Тотальне невиконання формальних норм та їх заміна неформальними свідчить про неефективність діючої інституціональної системи суспільства. Так, корупція виникає там, де слідувати правовим інститутам не вигідно, а відповідальності за зловживання можна уникнути завдяки тій же самій корупції. Таким чином виникає порочне коло корупції.

З цих позицій непрямым показником оцінки якості інституціональної системи є Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), який розраховується Transparency International на основі експертних оцінок рівня корупції в країні. В 2016 р. до Індексу включено 176 країн та територій по всьому світові. Індекс становить собою оцінку від 0 (максимальний рівень корупції) до 100 (відсутність корупції), до 2012 р. від 0 до 10.

На основі аналізу даних, наведених у [16] представлено динаміку індексу для окремих країн (рис. 2).

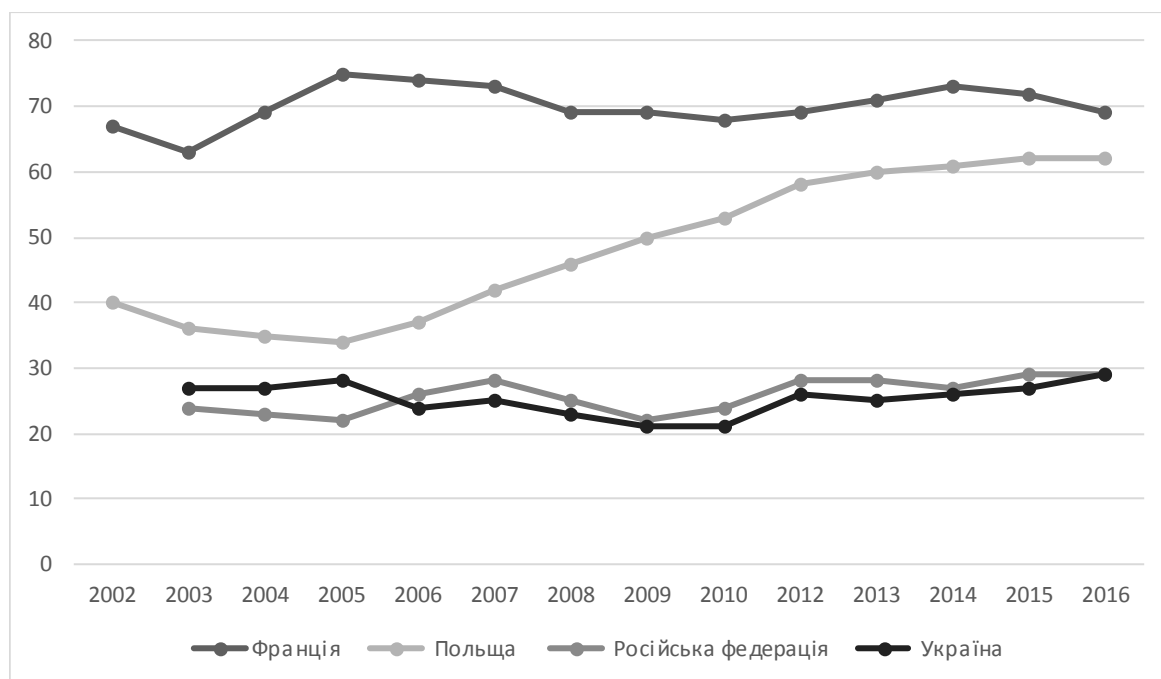

Рисунок 2 – Індекс сприйняття корупції, 2002-2016 рр.*

Примітка: * - для порівняльності значення індексу до 2012 р. було помножено на 10.
Джерело: побудовано автором за даними [16].

Порівняння трендів на рис. 2 та рис. 1 свідчить про те, що високий рівень корупції супроводжується низькими макроекономічними показниками, тобто корупція

гальмує економічний розвиток країни. Україна в цьому рейтингу в 2016 р. має 29 балів та розділяє 131 місце з Російською Федерацією, Іраном, Казахстаном та Непалом і є (разом із Російською Федерацією) найбільш корумпованою країною в Європі. У Прес-Релізі [16] зазначено, що країни з найгіршими показниками, крім наявності конфліктів і воєн, характеризуються недобросовісним управлінням, неблагонадійними державними інститутами, такими як поліція і судові органи, а також недостатнім рівнем незалежності засобів масової інформації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, інституціональна система для ефективної дії та досягнення мети функціонування повинна бути збалансованою з точки зору співвідношення формальних та неформальних норм, які її складають. Критичне переважання тих чи інших інститутів повинне бути сигналом для відповідних заходів державного регулювання в напрямку змін формальних норм. Продуктивна взаємодія інститутів, які складають інституціональну систему, дозволяє забезпечити фундамент для сталого економічного розвитку країни.

Перспективи для подальшого наукового пошуку в окресленій галузі досліджень полягають у виявленні співвідношення, визначенні закономірностей еволюції та розвитку формальних та неформальних інститутів інституціональної системи суспільства, що, на наш погляд, дозволить сформулювати рекомендації з оцінки її якості та підвищення ефективності функціонування.

Список літератури

1. Аузан А.А. Институциональная экономика [Текст] / А.А. Аузан. – М.: Инфра-М, 2005. – 415 с.
2. Вольчик В.В. Институты, информация и институциональная структура экономики [Текст] / В.В. Вольчик, А.А. Оганесян // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). – Т. 1. – № 2. – 2010. – С. 30–42.
3. Гапонова С.Н. Институциональная система и институциональная среда: взаимосвязь и субординация [Электронный ресурс] / С.Н. Гапонова, Г.И. Рац, В.С. Рац // Теория и практика общественного развития. Электронный журнал. – 2013. – № 12. – Режим доступа: http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/12/ekonomika/gaponova-rats-rats.pdf
4. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII від 9 квітня 2015 року [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 26. – ст. 219.
5. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем: Монографія [Текст] / В.П. Решетіло, Г.В. Стадник, І.А. Островський та ін.; за заг. ред. В.П. Решетіло. – Х.: ХНАМГ, 2013. – 241 с.
6. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию (опыт российских реформ и возможное культивирование институциональных изменений) [Текст] / Я. Кузьминов, В. Радаев, А. Яковлев, Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 5–27.
7. Матеріали Групи Світового Банку [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://data.worldbank.org/products/wdi>
8. Норт Д. Вклад неоинституционализма в понимание проблем переходной экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт – Режим доступа : <http://www.finansy.ru/publ/north.htm>.
9. Покатаєва О.В. Державне регулювання трансформації торговельно-економічних відносин: інституціональний підхід: Монографія [Текст] / О.В. Покатаєва. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. – 408 с.
10. Решетіло В.П. Институциональные системы в общественных структурах: место, роль и трансформационные функции [Текст] / В.П. Решетіло // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Том 2. – Полтава, 2005. – С. 85–90.
11. Савин Э.В. Воспроизводство человеческого капитала в институциональной системе [Текст] / Э.В. Савин. // Российское предпринимательство. – 2005. – № 11 (71). – С. 72–77.
12. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь [Текст] / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
13. Фролов Д.П. Эволюционная перспектива институциональной экономики России : монография

- [Текст] / Д.П. Фролов ; ГОУ ВПО «ВолГУ» ; науч. консультант О. В. Иншаков. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2008. – 462 с.
14. Хлебникова Н.В. Рынок труда в институциональной системе [Электронный ресурс] / Н.В. Хлебникова // Экономический журнал. – 2011. – № 2(22). – Режим доступа: http://economicarggu.ru/2011_2/hlebnikova.pdf
 15. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку [Текст] / О.Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 479 с.
 16. Corruption Perceptions Index 2002-2016. Transparency International [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.transparency.org>
 17. Helmke G. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda [Текст] / G. Helmke, S. Levitsky // *Perspectives on Politics*. – 2004. – Vol. 2, No. 4 (Dec., 2004). – pp. 725–740.

Referencis

1. Auzan, A.A. (2005). *Institutsionalnaia ekonomika [Institutional Economics]*. Moscow: Infra-M [in Russian].
2. Vol'chik, V.V., & Oganiesyan A.A. (2010). Instituty, informacija i institucional'naja struktura jekonomiki [Institutions, information and institutional structure of the economy]. *Voprosy regulirovanija jekonomiki - Journal of economic regulation, Vol. 1, 2*, 30-42 [in Russian].
3. Gaponova, S.N., Rac, G.I., & Rac, V.S. (2013). Institucional'naja sistema i institucional'naja sreda: vzaimosvjaz' i subordinacija [Institutional system and institutional environment: interconnection and subordination]. *Teorija i praktika obshhestvennogo razvitiya. Jelektronnyj zhurnal – Theory and practice of social development. Electronic Journal, Vol. 12*. Retrieved from http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/12/ekonomika/gaponova-rats-rats.pdf [in Russian].
4. Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennja komunistychnogo ta nacional-socialistychnogo (nacysts'kogo) totalitarnyh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propagandy i'hn'oi' symvoliky» № 317-VIII vid 9 kvitnja 2015 roku [The Law of Ukraine "On Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of the Promotion of Their Symbols" No. 317-VIII, September 9, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Information from the Verkhovna Rada, Vol. 26, st. 219* [in Ukrainian].
5. Reshetilo, V.P., Stadnyk, G.V., Ostrovs'kyj, I.A. et al. (2013). *Institutional factors of sustainable development of regional socio-economic systems: Monograph*. V.P Reshetilo (Ed.). Kharkiv: HNAMEG [in Ukrainian].
6. Kuz'minov, Ya., Radaev, V., Yakovlev, A., & Yasin, E. (2005). Instituty: ot zaимstvovaniya k vyrashhivaniyu (opyt rossijskikh reform i vozmozhnoe kul'tivirovanie institucional'nyh izmenenij) [Institutions: from borrowing to cultivation (the experience of Russian reforms and the possible cultivation of institutional changes)]. *Voprosy Ekonomiki – Issues of economics, Vol. 5*, 5-27 [in Russian].
7. Site of World Bank. [worldbank.org](http://data.worldbank.org/products/wdi). Retrieved from <http://data.worldbank.org/products/wdi> [in English].
8. North, D. (1997). *Vklad neoinstitucionalizma v ponimanie problem perehodnoj jekonomiki [The contribution of neoinstitutionalism to understanding the problems of the transition economy]*. Retrieved from <http://www.finansy.ru/publ/north.htm> [in Russian].
9. Pokataeva, O.V. (2009). *Derzhavne reguljuvannja transformacii torgovel'no-ekonomichnih vidnosin: institucional'nij pidhid: Monografija [State regulation of the transformation of trade and economic relations: the institutional approach: Monograph]*. Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
10. Reshetilo, V.P. (2005). Institucional'nye sistemy v obshhestvennyh strukturah: mesto, rol' i transformacionnye funkicii [Institutional systems in social structures: place, role and transformational functions]: *Social'no-ekonomichni transformacii v epohu globalizacii. Socio-economic transformations in the era of globalization: Materiali Vseukraïns'koï naukovo-praktichnoï konferencii – Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp.85-90). Poltava [in Russian].
11. Savin, E.V. (2005). Vosproizvodstvo chelovecheskogo kapitala v institucional'noj sisteme [Reproduction of human capital in the institutional system]. *Rossijskoe predprinimatel'stvo – Russian entrepreneurship, Vol. (71)*, 72-77. [in Russian].
12. Libanova, E.M. (Eds.). (2012). *Sustainable Human Development: Ensuring Justice: A National Report*. Uman: «Vizavi» [in Ukrainian].
13. Frolov, D.P. (2008). *Jevoljucionnaja perspektiva institucional'noj jekonomiki Rossii : monografija [Evolutionary perspective of the institutional economy of Russia: monograph]*. Volgograd: VolGU [in Russian].
14. Hlebnikova, N.V. (2011). Rynok truda v institucional'noj sisteme [The labor market in the institutional system]. *Ekonomicheskij zhurnal – Economic Journal, Vol. 2(22)*. Retrieved from http://economicarggu.ru/2011_2/hlebnikova.pdf [in Russian].
15. Shpikuljak, O.G. (2009). *Institucii agrarnogo rinku [Institutions of the agrarian market]*. Kiev: NNC

- «IAE» UAAN [in Ukrainian].
16. Site of Transparency International. Corruption Perceptions Index. *transparency.org*. Retrieved from <http://www.transparency.org> [in English].
 17. Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, Vol. 2, 4, 725-740 [in English].

Olena Stryzhak, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

Institutional Systems: Essence and Components

Theoretical foundations of institutional economics on definition of essence and content of the concept "institutional system" were further developed in the article. It is proved that institutions influence development of society and its spheres and sectors. Institutions which function in a society can accelerate or impede its development. Argued by author that development of theoretical foundations of research of institutional systems is the basis for justification and implementation scientific and practical recommendations on ways and means of institutional stabilization.

The institutional system is defined as a set of interrelated and interacting complementary formal and informal institutes that operate in society. Its dual nature is reflected in creation of human interaction's basis and its restrictive framework. Institutes that constitute an institutional framework are divided into formal and informal by the formalization level. Typology of informal institutions on the basis of definition of types of interaction between formal and informal norms supplemented and expanded by author.

It is grounded that the non-compliance formal rules and their replacement by informal evidence of the ineffectiveness of the existing institutional system of society. It is proposed to use the Corruption Perceptions Index as a proxy measure an estimation of quality the institutional system. It is concluded that an effective institutional system consists of an organic combination of formal and informal norms. Thus informal norms must not contradict formal norms.

institutional system, formal institutions, informal institutions

Одержано (Received) 17.11.2017

Прорецензовано (Reviewed) 14.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

УДК 336.01/.02:330.111.64

Л.В. Федосенко, доц., канд. екон. наук

Т.И. Иванова

«Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь»

Проблемные аспекты функций финансов и распределительного процесса общественного продукта

Исследованы распределительные и перераспределительные отношения в связи с развитием финансового рынка и обоснована необходимость выделения функции наращивания общественного богатства в качестве одной из основных функций финансов. Рассмотрено содержание финансовой системы государства, обоснованы взаимосвязи и взаимозависимости её сфер и звеньев. Предложено включать финансовый рынок в структуру финансовой системы государства в связи с тем, что он трансформирует денежные перераспределительные отношения и способствует приумножению общественного богатства. Система распределительных и перераспределительных отношений в обществе рассмотрена в контексте белорусского финансового законодательства

финансы, финансовая система, финансовый рынок, функции финансов, общественный продукт, национальный доход, распределение, перераспределение

Л.В. Федосенко, доц., канд. екон. наук

Т.И. Иванова

Гомельський державний університет імені Франциска Скоріні, м. Гомель, Республіка Білорусь

Проблемні аспекти функцій фінансів і розподільчого процесу суспільного продукту

© Л.В. Федосенко, Т.И. Иванова, 2017

Досліджено розподільчі і перерозподільчі відносини в зв'язку з розвитком фінансового ринку та обґрунтовано необхідність виділення функції нарощування суспільного багатства в якості однієї з основних функцій фінансів. Розглянуто зміст фінансової системи держави, обґрунтовані взаємозв'язки і взаємозалежності її сфер і ланок. Запропоновано включати фінансовий ринок в структуру фінансової системи держави в зв'язку з тим, що він трансформує грошові перерозподільчі відносини і сприяє примноженню суспільного багатства. Система розподільчих і перерозподільчих відносин в суспільстві розглянута в контексті білоруського фінансового законодавства

фінанси, фінансова система, фінансовий ринок, функції фінансів, громадський продукт, національний дохід, розподіл, перерозподіл

Постановка проблеми. В современной экономической литературе отсутствует устоявшееся мнение относительно устройства финансовой системы государства, сущности и функций финансов, а также содержания распределительного процесса общественного продукта. Наиболее дискуссионными вопросами являются количество и наименование сфер и звеньев финансовой системы, состав звеньев централизованных и децентрализованных финансов, обоснование взаимосвязи между ними в условиях рыночных отношений.

Особого внимания заслуживает уточнение количества и названия функций финансов в контексте детализации распределительного процесса валового внутреннего продукта (ВВП) и национального дохода (НД), с учетом белорусского финансового законодательства. Требуется своего уточнения и структура финансовой системы с позиции взаимосвязи её основных составных частей – налоговой, бюджетной и денежно-кредитной.

Наличие дискуссионных вопросов обуславливает необходимость дальнейшей проработки теоретических аспектов финансов, глубокое познание экономической природы которых позволит более эффективно организовать распределительные и перераспределительные отношения в обществе.

Анализ последних исследований и публикаций. Данному аспекту проблемы большое внимание уделено в работах известных финансистов-теоретиков, таких как: Л.А. Дробозина [7], В.М. Родионова, Э.А., В.В. Бочаров [1], Вознесенский, Б.М. Сабанти [5], М.В. Романовский, Д.С. Моляков, Н.Е. Заяц, М.К. Фисенко [2] и др. Однако основные положения, изложенные в их трудах, не в полной мере учитывают изменения, произошедшие в финансовых отношениях, их формах и видах в связи с появлением и развитием финансового рынка, который следует рассматривать как важнейшую сферу финансовой системы государства. В современной экономической среде сущность финансов необходимо трактовать с точки зрения создания, распределения и перераспределения прибавочного продукта во взаимосвязи с деятельностью финансовых посредников на финансовых рынках, что приводит к созданию новой стоимости и увеличивает общественное богатство.

Постановка задачи. Уточнить функции финансов, количество и название сфер и звеньев финансовой системы государства, обосновать необходимость выделения в качестве её самостоятельной сферы финансовый рынок, а также рассмотреть распределительный процесс в соответствии с действующим национальным финансовым законодательством.

Изложение основного материала. Финансовые отношения, являясь важнейшей составной частью общей системы производственных отношений, обладают специфическими признаками. Во-первых, это всегда денежные отношения, поскольку деньги являются обязательным условием существования финансов, во-вторых, это отношения, возникающие на стадии распределения и перераспределения ВВП и НД конечной целью которых является формирование централизованных и децентрализованных фондов денежных средств. Следовательно, основное назначение финансов – это первичное распределение стоимости и её последующее

перераспределение. Распределительный процесс в обществе, по нашему мнению, следует рассматривать во взаимосвязи с устройством финансовой системы государства. На сегодняшний день отсутствует устоявшаяся позиция по вопросам устройства финансовой системы. Большинство специалистов выделяется две крупные сферы – финансы субъектов хозяйствования (децентрализованные) и общегосударственные финансы (централизованные). Кроме названных выше сфер финансовой системы, в качестве самостоятельной, некоторые экономисты выделяют сферу страхования, куда включают социальное страхование, личное и имущественное страхование, страхование ответственности, страхование предпринимательских рисков [6]. Не отрицая значимости денежных отношений, возникающих в сфере страхования, мы, тем не менее, полагаем, что его целесообразно отнести к звеньям финансовой системы, так как страховой рынок является одним из сегментов финансового рынка. Более того, что касается социального страхования, то отношения, связанные с ним, целесообразно рассматривать в рамках общегосударственных финансов, поскольку в Республике Беларусь они связаны с формированием, распределением и использованием государственного целевого внебюджетного фонда социальной защиты населения.

Белорусская финансовая наука, в лице Н.Е. Заяц и М.К. Фисенко [2] выделяют, в качестве третьей сферы органы управления финансами страны: Министерство финансов, Министерство по налогам и сборам, Таможенный комитет и другие финансовые органы, что, с нашей точки зрения, не совсем корректно, поскольку финансовые органы не могут являться сферой финансовой системы, в силу того, что они призваны, по своему назначению, управлять финансами государства, и таким образом, являются субъектом финансовых отношений, в то время как сферы и звенья финансовой системы являются их объектом.

Некоторые исследователи, в том числе Л.А. Дробозина, в составе финансовой системы считают нецелесообразным выделять сферы и включают в её состав только отдельные звенья: государственный бюджет, государственный кредит, государственные целевые внебюджетные фонды и др. [7]. Даная классификация также не может считаться правомерной, поскольку множественность звеньев не даёт представления о том, на какой стадии распределительного и перераспределительного процесса они функционируют. В этой связи, с нашей точки зрения, необходимо выделять в составе финансовой системы сферы, а уже в рамках сфер отдельные звенья и подзвенья. Данное положение базируется на том, что каждая из сфер выполняет определенную роль в распределительном процессе, детализация которой находит свое продолжение в звеньях и подзвеньях.

Кроме того, при рассмотрении устройства финансовой системы, необходимо учитывать требования национального финансового законодательства, так как оно оказывает самое непосредственное влияние на содержание распределительного процесса, особенно на стадии формирования вторичных или производных доходов.

Открытым остается вопрос о количестве звеньев в каждой из сфер финансовой системы. Исходя из дискуссионности вопроса и базирясь на финансовом законодательстве Республики Беларусь, нами предлагается рассматривать устройство финансовой системы государства следующим образом (рис.1).

Классическое понимание устройства финансовой системы сводится к тому, что в её состав включаются три составные части – налоговая, бюджетная и денежно-кредитная системы, каждая из которых выполняет строго отведенную ей роль. Исходя из данного понимания финансовой системы, в её составе следует выделить, на наш взгляд, три крупных сферы, такие, как: финансы субъектов хозяйствования (децентрализованные финансы), общегосударственные финансы (централизованные финансы) и финансовый рынок.

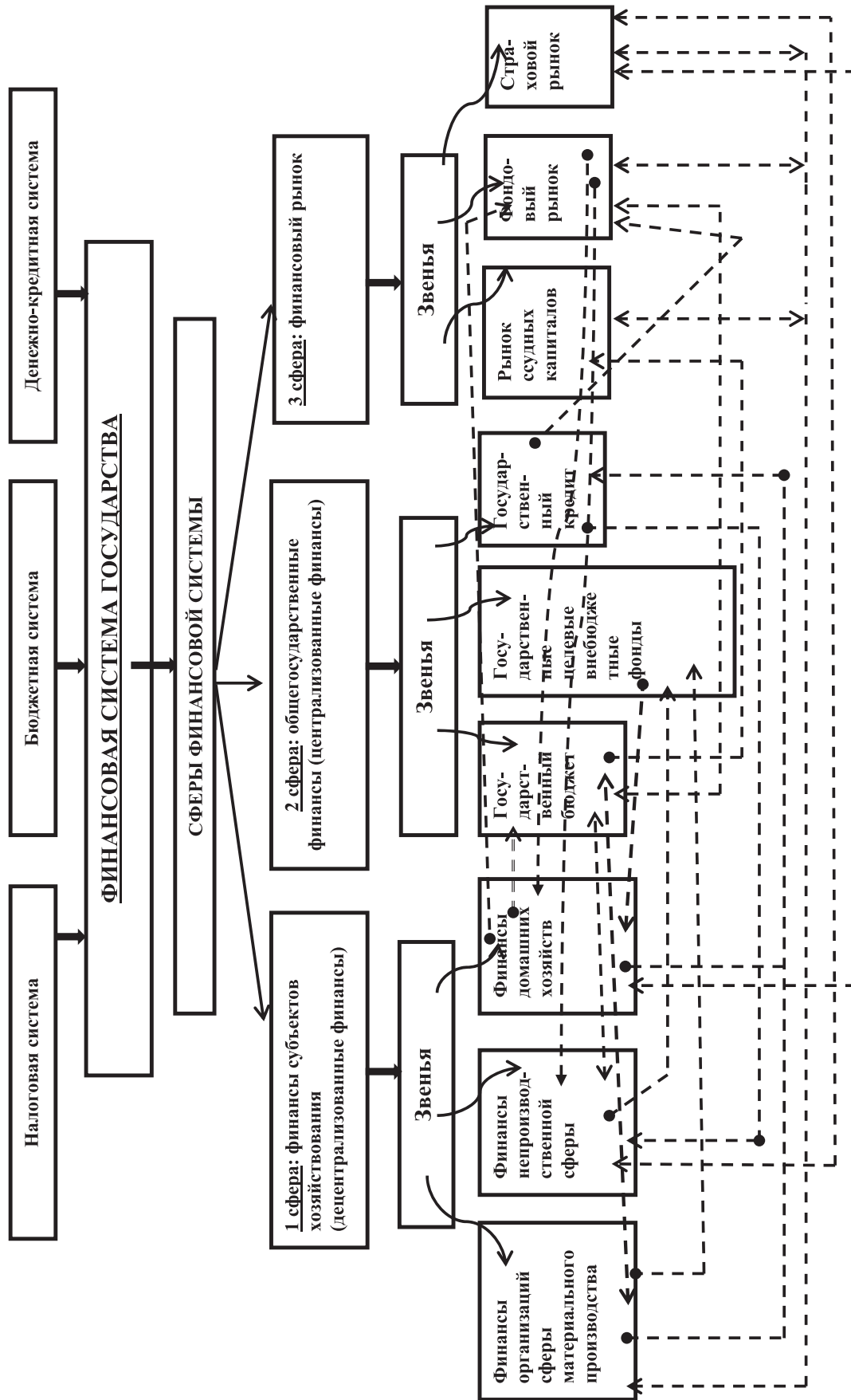

Рисунок 1 – Финансовая система государства и взаимосвязь ее сфер и звеньев

Источник: разработан авторами.

Сфера финансов субъектов хозяйствования является исходной сферой финансовой системы, поскольку именно здесь формируется объект распределительных отношений – ВВП, а в его составе НД. Таким образом, данная сфера является началом всех финансовых отношений в обществе. Стоимость, создаваемая в данной сфере, в дальнейшем является основой для формирования общегосударственных финансов и функционирования рынка заемного (ссудного) капитала. Полагаем, что в составе данной сферы следует выделить следующие звенья: финансы организаций сферы материального производства, финансы непродуцированной сферы и финансы домашних хозяйств. Поскольку, в каждом из этих звеньев, в свою очередь, имеется значительная специфика в организации финансов, целесообразно выделить соответствующие подзвенья: финансы промышленности, сельского хозяйства, строительства и т.д. Это связано с тем, что в данных отраслях имеет место специфика финансирования расходов, формирования доходов и финансовых результатов, воспроизводства основных и оборотных средств.

Звено финансов непродуцированной сферы также многообразно по своему составу и включает финансы образования, здравоохранения, физической культуры и спорта, науки и т.д. В условиях рыночных отношений организация финансов в данном звене финансовой системы претерпела значительные изменения, прежде всего, с позиций формирования финансовых ресурсов и финансирования расходов. Многие из этих организаций функционируют на условиях хозяйственного расчета, то есть для них характерно самофинансирование. Другие частично находятся на бюджетном финансировании, но при этом оказывают платные услуги. Третья же часть организаций, находится полностью на бюджетном финансировании. Следовательно, и в данном звене формируется объект распределительных отношений. Совершенно определено, что в данной сфере следует выделять и третье звено – финансы домашних хозяйств, поскольку в домашних хозяйствах возникают многообразные финансовые отношения, которые носят денежный перераспределительный характер и направлены на формирование и использование целевых фондов денежных средств.

Второй важнейшей сферой финансовой системы государства следует рассматривать общегосударственные или централизованные финансы. Финансовые ресурсы, аккумулированные в данной сфере, предназначены для выполнения функций государства. Данная сфера также включает три крупных звена – государственный бюджет, государственные целевые внебюджетные фонды и государственный кредит. Центральное место принадлежит государственному бюджету, поскольку в нем сосредоточена основная часть общегосударственных финансовых ресурсов. Более 80 процентов доходов государственного бюджета формируется на перераспределительной основе за счет налогов и сборов. Исходя из государственного устройства Республики Беларусь, в данном звене следует выделить два подзвена – республиканский и местных бюджет, соотношение которых составляет приблизительно 56 и 44 процента соответственно.

В процессе формирования этих бюджетов возникают сложные межбюджетные отношения между бюджетами различных уровней. Так, абсолютное большинство налоговых доходов поступает в республиканский бюджет, а затем, в порядке перераспределения, возвращается для финансирования территорий.

Общегосударственные финансы, наряду с бюджетом, включают также государственные целевые внебюджетные фонды. В настоящее время это звено финансовой системы представлено целевым государственным внебюджетным фондом социальной защиты населения и другими фондами, значимость которых, по сравнению с первым, невелика. Средства фондов социальной защиты населения преимущественно формируются за счет обязательных страховых взносов работодателей и работающих

граждан и предназначены для финансирования пенсий и социальных пособий. Поэтому можно утверждать, что финансовые ресурсы данного звена формируются также на налоговой основе и подлежат распределению и использованию в соответствии с законодательством.

В качестве звена сферы общегосударственных финансов, вне всякого сомнения, выступает государственный кредит, значимость которого возрастает. Недостающие государству средства оно получает также на перераспределительной основе у юридических и физических лиц внутри страны и международных финансовых организаций и других государств. Следовательно, общегосударственные финансы функционируют на перераспределительной основе и их основная цель – удовлетворение общегосударственных потребностей.

Поскольку важнейшей составной частью финансовой системы является денежно-кредитная система и, исходя из содержания финансовых отношений, возникающих в сфере финансов субъектов хозяйствования и общегосударственных финансов, следует выделять в качестве самостоятельной сферы финансовый рынок. Финансовый рынок играет важную роль не только в воспроизводственном процессе, обеспечивая свободное движение средств субъектов хозяйствования, но и в организации государственных финансов. На финансовом рынке изыскиваются денежные средства на покрытие бюджетного дефицита безинфляционным способом.

С помощью финансового рынка осуществляется аккумулярование средств внутренних и внешних инвесторов, их перераспределение между субъектами хозяйствования, государством, что обеспечивает финансирование приоритетных производственных, научно-технических программ, позволяет увеличивать производственные мощности, наращивать ресурсный потенциал, реализовывать социальные мероприятия.

Таким образом, финансовый рынок аккумулирует временно свободный капитал из разнообразных источников, эффективно распределяет его между многочисленными потребителями, направляет в наиболее эффективные сферы, ускоряет оборот капитала и способствует экономическому развитию.

На наш взгляд, несмотря на многофакторность точек зрения по поводу структуры финансового рынка, мы, в рамках настоящего исследования, с позиции распределительных отношений, считаем целесообразным выделить три ключевых звена в данной сфере финансовой системы – рынок ссудных капиталов (кредитный рынок), фондовый (рынок ценных бумаг) и страховой рынок.

На рынке ссудных капиталов перераспределяются временно свободные денежные средства, а именно, происходит перемещение денег из тех секторов экономики, где имеется их избыток, в те сектора, где наблюдается их недостаток. Кредитные ресурсы формируются за счет временно свободных денежных средств населения, организаций и государства. При этом и население, и предприятия, и государство также привлекают кредитные ресурсы.

На фондовом рынке происходит движение (перераспределение) финансовых ресурсов при помощи особых финансовых инструментов – ценных бумаг. Данный рынок обеспечивает привлечение временно свободных финансовых ресурсов субъектов хозяйствования, средств населения и государства для последующего их инвестирования в производство, сферу услуг и т.д., способствует объединению капиталов путем акционирования, а также выпуска долговых ценных бумаг (облигаций, векселей, депозитных сертификатов). Через фондовый рынок осуществляется перераспределение финансовых ресурсов между субъектами хозяйствования, отраслями экономики, движение капитала из малоэффективных отраслей и

предприятий в более эффективные. Кроме того, рынок ценных бумаг обеспечивает страхование (хеджирование) финансовых рисков и рисков инвестирования.

Страховой рынок также как и вышеобозначенные, аккумулирует временно свободные денежные средства и направляет их в экономику страны. Следует отметить, что в мировой практике страховой рынок признается одним из стратегических секторов экономики. Он занимает до 10% ВВП и именно через посредничество страхового рынка обеспечивается прилив значительной части инвестиций в экономику. Место страхового рынка в финансовой системе обусловлено как финансированием страховой защиты, так и значением инвестиционных ресурсов страховых организаций в обслуживании страховой, инвестиционной и других видов деятельности.

Следовательно, распределительный процесс общественного продукта, с позиции устройства финансовой системы государства и движения финансовых ресурсов, представляется завершенным, что прослеживается на основе взаимосвязи и взаимозависимости всех её сфер и звеньев.

В первой сфере (1) формируется объект распределительных отношений – денежная форма стоимости в виде НД, которая посредством налогов и других обязательных платежей формирует два важнейших звена общегосударственных финансов – государственный бюджет и целевые государственные внебюджетные фонды. Временно свободные денежные средства, возникающие в первой и во второй сфере, перемещаются в третью сферу, то есть на финансовый рынок (3), формируя основу для рынка ссудных капиталов, фондового и страхового. Одновременно имеет место обратное движение стоимости с финансового рынка в реальный сектор экономики и, частично, во вторую сферу (2), поскольку государство является прямым участником этих рынков. Таким образом, в финансовых отношениях, в условиях функционирования финансового рынка, имеет место двухстороннее движение стоимости.

В связи с тем, что важнейшей сферой финансовой системы в условиях рыночной экономики является финансовый рынок, основное назначение которого заключается в обеспечение всех сфер и звеньев финансовыми ресурсами, то целесообразно, на наш взгляд, уточнить вопрос по поводу выполняемых финансами функций. Большинство авторов придерживаются точки зрения, что финансы выполняют две основные функции – распределительную и контрольную. Другие, не исключая вышеназванные, выделяют также регулирующую, стимулирующую, обеспечивающую и т.д.. Однако, с нашей точки зрения, сущность финансов может быть выражена через три функции – распределительную, контрольную и функцию наращивания общественного богатства. Выделять другие функции нет необходимости, поскольку если глубоко рассматривать распределительный процесс, то становится очевидным, что он включает и регулирование, и стимулирование и обеспечивает все сферы и звенья финансовой системы финансовыми ресурсами. Однако, при этом, необходимо содержание распределительной функции также уточнить в соответствии с требованиями современного национального законодательства.

Наше видение распределительного процесса представлено в виде схемы на рис. 2. Не вызывает сомнения, что объектом распределительных отношений является денежная форма стоимости в виде национального дохода. В результате его распределения происходит формирование основных (первичных) доходов, сумма которых равна национальному доходу. Эти доходы формируются при распределении национального дохода среди участников общественного производства и представлены заработной платой работников сферы материального производства и доходами организаций. Однако первичных доходов недостаточно для развития отдельных

отраслей и сфер национальной экономики, поэтому необходимо их перераспределение между отраслями, территориями и различными социальными группами населения.

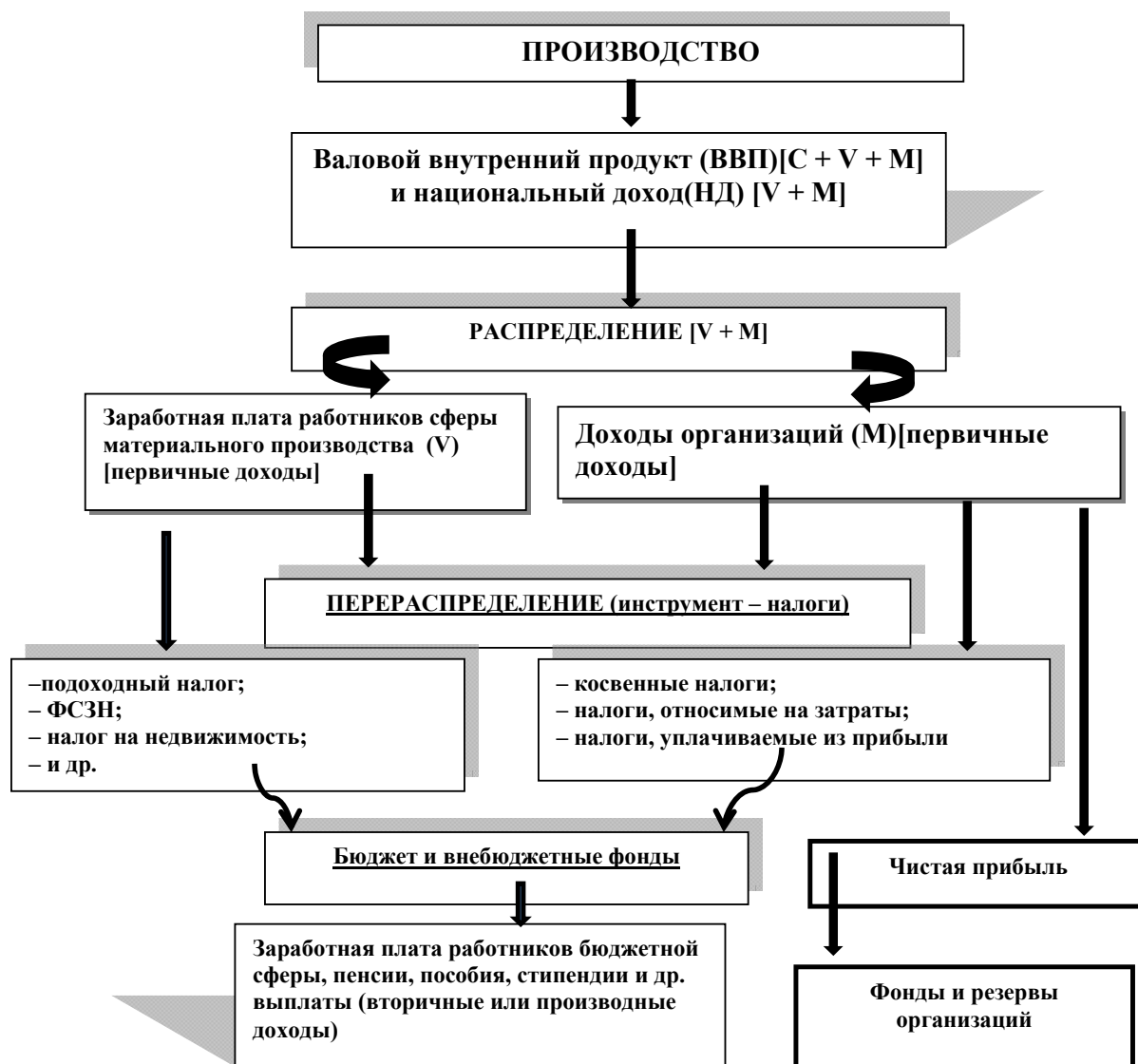

Рисунок 2 – Схема распределительного процесса

Источник: разработан авторами.

В результате перераспределения образуются вторичные и производные доходы, которые служат для формирования конечных пропорций распределения национального дохода. Инструментом перераспределения являются налоги, уплачиваемые в республиканский и местный бюджеты юридическими и физическими лицами в соответствии с требованиями Налогового кодекса Республики Беларусь. Из доходов работников в бюджет уплачиваются подоходный налог, страховые взносы в фонд социальной защиты населения, налог на недвижимость, земельный налог и др. Что касается прибавочного продукта, то в его составе можно выделить три группы налогов – налоги, исчисляемые из выручки от реализации (НДС, акцизы); налоги, относимые на затраты (земельный налог, экологический налог, налог за добычу (изъятие) природных ресурсов, страховые взносы в фонд социальной защиты населения, налог на недвижимость); налоги, уплачиваемые из прибыли организаций, а также чистую прибыль, направляемую на воспроизводственные нужды субъектов хозяйствования. За

счет налогов и других обязательных платежей формируются доходы бюджета и внебюджетных фондов, из которых финансируются пенсии, пособия, стипендии (вторичные доходы), социальная сфера, правоохранительная деятельность, оборона страны и т. д.

Не подлежит также сомнению и тот факт, что наряду с распределительной функцией финансы выполняют и контрольную функцию, поскольку процесс распределения объективно невозможен без осуществления контроля.

В условиях развития финансового рынка, который, несомненно, следует рассматривать как важнейшую сферу финансовой системы государства, объективно необходимо выделить третью функцию финансов – функцию наращивания общественного богатства. Сущность данной функции заключается в том, что в условиях финансового рынка (в частности фондового) увеличивается действительная или реальная стоимость капитала организаций, посредством как долевых, так и долговых ценных бумаг. В случае долевых ценных бумаг это происходит путем возрастания их стоимости на рынке выше номинальной, при формировании рыночной цены, базирующейся на законе спроса и предложения. Прирост этой цены увеличивает национальное богатство государства в виде прироста дохода. Относительно долговых ценных бумаг, то здесь ситуация аналогичная и прирост национального богатства государства имеет также место в случае превышения их рыночной стоимости сверх номинальной.

Выводы и перспективы дальнейших исследований.

1. Важнейшей сферой финансовой системы государства в условиях рыночных отношений, с нашей точки зрения, следует рассматривать финансовый рынок, основное назначение которого заключается в обеспечении всех сфер и звеньев финансовыми ресурсами. Финансовый рынок трансформирует систему денежных перераспределительных отношений и способствует приумножению общественного богатства. Появляются финансовые отношения, связанные с деятельностью финансовых посредников, что приводит к созданию новой стоимости.

2. Устройство финансовой системы любого государства следует рассматривать в контексте действующего национального финансового законодательства. Это касается также перераспределительных отношений и связано с формированием вторичных и производных доходов.

3. В качестве важнейшей функции, в условиях функционирования финансового рынка, как сферы финансовой системы государства, следует рассматривать функцию наращивания общественного богатства. Посредством финансовых отношений не только распределяется и перераспределяется созданная в сфере материального производства стоимость, но и приумножается созданное общественное богатство. В финансовой сфере возникает многократное увеличение стоимости финансовых активов, по сравнению с их первоначальной стоимостью. Первоначальная эмиссия кредитных денег, долевых и долговых ценных бумаг, направленная в реальный сектор экономики, неизбежно вызывает спрос на дополнительные финансовые ресурсы в других звеньях финансовой системы, а, следовательно, дополнительную потребность в финансировании.

Перспективным представляется углубление исследований по данной проблеме в контексте дальнейшего развития рыночных отношений и соответствующем изменении в национальном финансовом законодательстве.

Список литературы

1. Бочаров В. Корпоративные финансы [Текст] / В. Бочаров. – СПб: Питер, 2001. – 256 с.: ил. – (Серия «Ключевые вопросы»).

2. Теория финансов: учеб. пособие [Текст] / Н.Е. Заяц, М.К. Фисенко, Т.В. Сорокина и др.; Под ред. проф. Н.Е. Заяц, М.К. Фисенко. – Мн.: БГЭУ, 2005. – 351 с.
3. Финансы: Учебник для вузов [Текст] / Под ред. Г.Б. Поляка. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 607 с.
4. Романовский М.В. Финансы, денежное обращение и кредит. 2-е изд., перераб. и доп. [Электронный ресурс] / М.В. Романовский. – М.: 2010. – 714 с. – Режим доступа: <http://www.alleng.ru/d/econ-fin/econ-fin001.htm/>
5. Финансы: Учебник для вузов [Текст] / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. – М.: Юрайт-М., 2004. – 504 с.
6. Финансы и финансовый рынок: учеб. пособие [Текст] / Г.Е. Кобринский [и др.]; Под общ. ред. Г.Е. Кобринского, М.К. Фисенко. – Минск: Выш.шк., 2011. – 343 с.
7. Финансы: Учебник для вузов [Текст] / Под ред. проф. Л. А. Дробозиной. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 527 с.

References

1. Bocharov, V. (2001). *Korporativnye finansy [Corporate Finance]*. SPb: Piter [in Russian].
2. Zajac, N.E., Fisenko, M.K., & Sorokina, T.V., et.al. (2005). *Theory of Finance*. N.E. Zajac, M.K. Fisenko (Ed.). Mn.: BGJeU [in Russian].
3. Poljak, G.B. (Eds.). (2003). *Finances*. (2nd ed.). M.: JuNITI-DANA [in Russian].
4. Romanovskij, M.V. (2010). *Finances, money circulation and credit*. (2nd ed.). Moskva. *alleng.ru*. Retrieved from <http://http://www.alleng.ru/d/econ-fin/econ-fin001.htm/> [in Russian]
5. Romanovskij, M.V., Vrublevskaja, O.V., & Sabanti, B.M. (Eds.). (2004). *Finances*. M.: Jurajt-M [in Russian].
6. Kobrinskij, G.E. (2011). *Finance and Financial Market*. G.E. Kobrinskogo, M.K. Fisenko (Ed.). Minsk: Vysh.shk. [in Russian].
7. Drobzinoj, L.A. (Eds.). (2001). *Finance*. M.: JuNITI [in Russian].

Lyudmila Fedosenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Tatyana Ivanova

Franscisk Scorina Gomel State University, Gomel, Belarus

Problem Aspects of Functions of Finance and Distributive Process of a Public Product

The distributive and redistributive relations in connection with development of the financial market are investigated and need of allocation of function of accumulation of public wealth as one of the main functions of finance is proved.

The maintenance of a financial system of the state is considered, interrelations and interdependence of her spheres and links are proved.

It is offered to include the financial market in structure of a financial system of the state because it transforms the monetary redistributive relations and promotes enhancement of public wealth.

The system of the distributive and redistributive relations in society is considered in the context of the Belarusian financial legislation.

finance, financial system, financial market, functions of finance, public product, national income, distribution, redistribution

Одержано (Received) 03.10.2017

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2017

Прийнято до друку (Approved) 15.12.2017

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Андрейченко Андрій Вадимович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна, *E-mail: avandreichenko@gmail.com*

Андрейченко Андрей Вадимович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и управления, Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, г. Одесса, Украина, *E-mail: avandreichenko@gmail.com*

Andrii Andreichenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Management, Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine, *E-mail: avandreichenko@gmail.com*

Андрощук Ірина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ira.androshchuk.84@mail.ru*

Андрощук Ирина Ивановна – кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ira.androshchuk.84@mail.ru*

Iryna Androshchuk – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ira.androshchuk.84@mail.ru*

Барбанова Ірина Сергіївна – магістрант спеціальності «Управління інноваційної діяльністю», Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: barbanova@ukr.net*

Барбанова Ирина Сергеевна – магистрант специальности «Управление инновационной деятельностью», Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: barbanova@ukr.net*

Iryna Barbanova – Master of Specialty "Management of Innovation Activity", Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: barbanova@ukr.net*

Бугаєва Марія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: bmw87forever@gmail.com*

Бугаєва Мария Викторовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: bmw87forever@gmail.com*

Buhaieva Maria – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: bmw87forever@gmail.com*

Василичев Денис Вікторович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: vasilichev@ukr.net*

Василичев Денис Вікторович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: vasilichev@ukr.net*

Denis Vasylychev – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: vasilichev@ukr.net*

Волот Олена Ігорівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту, Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна, *E-mail: e_volot@ukr.net*

Волот Елена Игоревна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина, *E-mail: e_volot@ukr.net*

Volot Olena – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Department of Accounting, Taxation and Auditing, Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine, *E-mail: e_volot@ukr.net*

Горбунов Олександр Володимирович – Народний депутат України, Голова підкомітету з питань видатків державного бюджету Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Верховна рада України, м. Київ, Україна, *E-mail: Baza007@meta.ua*

Горбунов Александр Владимирович – Народный депутат Украины, Председатель подкомитета по вопросам расходов государственного бюджета Комитета Верховной Рады Украины по вопросам бюджета, Верховная Рада Украины, г. Киев, Украина, *E-mail: Baza007@meta.ua*

Oleksandr Horbunov – People's Deputy of Ukraine, Chairperson of the subcommittee on state budget expenditures of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Budget, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine, *E-mail: Baza007@meta.ua*

Гречуха Олеся Віталіївна – магістрант спеціальності «Менеджмент бізнес адміністрування», Черкаський державний технологічний університет, м.Черкаси, Україна, *E-mail: olesya.grechukha@gmail.com*

Гречуха Олеся Виталиевна – магистрант специальности «Менеджмент бизнес администрирования», Черкасский государственный технологический университет, г.Черкассы, Украина, *E-mail: olesya.grechukha@gmail.com*

Olesya Hrechukha – Master of Specialty "Management of business administration" Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: olesya.grechukha@gmail.com*

Грінченко Андрій Юрійович – кандидат економічних наук, ТОВ «Кліар Енерджі», м. Чернігів, *E-mail: grand7979@bigmir.net*

Гриненко Андрей Юрьевич – кандидат экономических наук, ООО «Клиар Енерджи», г. Чернигов, Украина, *E-mail: grand7979@bigmir.net*

Andriy Grinenko – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), “Clear Energy” Ltd., Chernihiv, Ukraine, *E-mail: grand7979@bigmir.net*

Грузд Аліна Володимирівна – магістрант спеціальності «Бізнес-адміністрування», Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: alinahruzd@gmail.com*

Грузд Алина Владимировна — магистрант специальности «Бизнес-администрирования», Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: alinahruzd@gmail.com*

Alina Hruzd – Master of specialty "Business-administration", Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: alinahruzd@gmail.com*

Гуцалюк Олексій Миколайович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: alex-g.88@ukr.net*

Гуцалюк Алексей Николаевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: alex-g.88@ukr.net*

Oleksiy Gutsalyuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economics Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: alex-g.88@ukr.net*

Дудан Марина Олександрівна – асистент кафедри статистики, бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, Білоруський державний технологічний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь, *E-mail: dma18@yandex.ru*

Дудан Марина Александровна– ассистент кафедры статистики, бухгалтерского учета, анализа и аудита, Белорусский государственный технологический университет, г. Минск, Республика Беларусь, *E-mail: dma18@yandex.ru*

Marina Dudan – Assistant of the Department of Statistics, Accounting, Analysis and Audit, Belarusian State Technological University, Minsk, Republic of Belarus, *E-mail: dma18@yandex.ru*

Захарова Оксана Володимирівна – професор, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна, *E-mail: bonheur5576@gmail.com*

Захарова Оксана Владимировна – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента и бизнес-администрирования, Черкасский государственный технологический университет, г. Черкассы, Украина, *E-mail: bonheur5576@gmail.com*

Oksana Zakharova – Professor, Doctor of Economics Sciences, Professor of the Department of Management and Business Administration, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: bonheur5576@gmail.com*

Заярнюк Олексій Васильович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Заярнюк Алексей Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджменту и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Oleksii Zaiarniuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: oleksiyzajarnuk@meta.ua*

Іванова Тетяна Іванівна – старший викладач кафедри фінансів та кредиту, Гомельський державний університет імені Франциска Скоріні, м. Гомель, Республіка Білорусь, *E-mail: itigomel@mail.ru*

Иванова Татьяна Ивановна – старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь, *E-mail: itigomel@mail.ru*

Tatyana Ivanova – Senior lecturer of Department of finance and credit, Franscisk Scorina Gomel State University, Gomel, Republic of Belarus, *E-mail: itigomel@mail.ru*

Карпенко Андрій Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: a.v.karpenko@meta.ua*

Карпенко Андрей Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: a.v.karpenko@meta.ua*

Andrii Karpenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Human Resources Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: a.v.karpenko@meta.ua*

Кернасюк Юрій Валентинович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник лабораторії маркетингу, економічного аналізу і захисту інтелектуальної власності, Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Кернасюк Юрий Валентинович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник лаборатории маркетинга, экономического анализа и защиты интеллектуальной собственности, Кировоградская государственная сельскохозяйственная опытная станция Национальной академии аграрных наук Украины, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Yuriy Kernasyuk – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior researcher, laboratory of marketing, economic analysis and protection of intellectual property, Kirovohrad state agricultural experimental station of the National academy of agrarian sciences of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Коваленко Сніжанна Володимирівна – асистент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: Snezhana1011@ukr.net*

Коваленко Сніжанна Владимировна – ассистент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: Snezhana1011@ukr.net*

Snezhana Kovalenko – Assistant of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitskiy, Ukraine, *E-mail: Snezhana1011@ukr.net*

Коновалов Юрій Олександрович – Науковий співробітник відділу дослідження адміністрування митних платежів, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної

політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: konovalovy83@gmail.com*

Коновалов Юрий Александрович – Научный сотрудник отдела исследования администрирования таможенных платежей, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: konovalovy83@gmail.com*

Konovallav Yuriy – Research associate, Department of Customs Administration Studies, Research Center of Customs Affairs of Research Institute of Fiscal Policy of University of the State Fiscal Service of Ukraine, Khmel'nitsky, Ukraine, *E-mail: konovalovy83@gmail.com*

Кудашов Валер Іванович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри організації виробництва та економіки нерухомості, Білоруський державний технологічний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь, *E-mail: v.kudashov@tut.by*

Кудашов Валерій Іванович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри організації виробництва та економіки нерухомості, Білоруський державний технологічний університет, г. Минск, Республіка Беларусь, *E-mail: v.kudashov@tut.by*

Valerij Kudashov – Professor, Doctor of Economics, Professor of the Department of Production and Real Estate Economics, Belarusian State Technological University, Minsk, Republic of Belarus, *E-mail: v.kudashov@tut.by*

Левченко Олександр Миколайович – професор, доктор економічних наук, проректор з наукової роботи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Левченко Александр Николаевич – профессор, доктор экономических наук, проректор по научной работе, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Oleksandr Levchenko – Professor, Doctor of Economics Sciences, Vice-Rector of Scientific Activities, Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitskiy, Ukraine, *E-mail: om_levchenko@ukr.net*

Лізунков Олександр Вікторович – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри будівельних, дорожніх машин та будівництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: avlizunkov@gmail.com*

Лизунков Александр Викторович – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры строительных, дорожных машин и строительства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: avlizunkov@gmail.com*

Olexandr Lizunkov – Associate Professor, PhD in Technicals (Candidate of Technical Sciences), Associate Professor of the Department of Building, Road Vehicles and Construction, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: avlizunkov@gmail.com*

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: LysenkoAlla2010@yandex.ua*

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: LysenkoAlla2010@yandex.ua*

Alla Lysenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitskiy, Ukraine, *E-mail: LysenkoAlla2010@yandex.ua*

Магопєць Олена Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: magserg@ukr.net*

Магопєц Елена Анатольевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: magserg@ukr.net*

Magopets Olena – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: magserg@ukr.net*

Малаховський Юрій Віталійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: yurmala61@mail.ru*

Малаховский Юрий Витальевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: yurmala61@mail.ru*

Malakhovsky Yurii – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: yurmala61@mail.ru*

Мельник Тетяна Андріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та планування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: semenovichta@ukr.net*

Мельник Татьяна Андреевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и планирования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: semenovichta@ukr.net*

Tatiana Melnyk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance and Planning, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: semenovichta@ukr.net*

Муравський Володимир Васильович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку у виробничій сфері, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, Україна, *E-mail: vvmur@gmail.com*

Муравский Владимир Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры учета в производственной сфере, Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, Украина, *E-mail: vvmur@gmail.com*

Volodymyr Muravskyi – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting in the Industrial Sphere, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, *E-mail: vvmur@gmail.com*

Романюк Уляна Василівна – молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем адміністрування митних платежів, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: uliana_romaniyk@ukr.net*

Романюк Ульяна Васильевна – Младший научный сотрудник отдела исследования администрирования таможенных платежей, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, м. Хмельницкий, Украина, *E-mail: uliana_romaniyk@ukr.net*

Uliana Romaniyk – Junior research, Department of Customs Administration Studies, Research Center of Customs Affairs of Research Institute of Fiscal Policy of University of the State Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: uliana_romaniyk@ukr.net*

Руда Тетяна Василівна – старший науковий співробітник, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу адміністрування митних платежів, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: bulovich_2006@ukr.net*

Руда Татьяна Васильевна – старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела администрирования таможенных платежей, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: bulovich_2006@ukr.net*

Ruda Tatiana – Leading Researcher, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Leading Researcher of the Department of Customs Administration Studies, Research Center of Customs Affairs of Research Institute of Fiscal Policy of University of the State Fiscal Service of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: bulovich_2006@ukr.net*

Руденко Лариса Олександрівна – магістрант, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: maria0494@ukr.net*

Руденко Лариса Олександрівна – магистрант, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: maria0494@ukr.net*

Larysa Rudenko – Master's student, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: maria0494@ukr.net*

Савіцька Інна Миколаївна – асистент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: inna87@ua.fm*

Савицкая Инна Николаевна – ассистент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: inna87@ua.fm*

Inna Savitska – Assistant of the Department of Economics, Management and Commercial Activities, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: inna87@ua.fm*

Ситник Оксана Юрївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та права, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: oysytnyk@gmail.com*

Сытник Оксана Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, экономики и права, Кировоградская летная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: oysytnyk@gmail.com*

Oksana Sytnyk – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Management, Economics and Law, Kirovograd Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: oysytnyk@gmail.com*

Солових Андрій Євгенович – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ekskntu09@gmail.com*

Соловых Андрей Евгениевич – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ekskntu09@gmail.com*

Andrey Solovykh – Associate Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences), Associate Professor of Department of Economics Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ekskntu09@gmail.com*

Сторожук Оксана Василівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Сторожук Оксана Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Oksana Storozhuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: oksana_storozhuk@ukr.net*

Стрижак Олена Олегівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна, *E-mail: ssssellennnn@gmail.com*

Стрижак Олена Олегівна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина, *E-mail: ssssellennnn@gmail.com*

Olena Stryzhak – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Tourism, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine, *E-mail: ssssellennnn@gmail.com*

Твердохліб Марія Олександрівна – магістр кафедри управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: Mary4@meta.ua*

Твердохлеб Мария Александровна – магистр кафедры управления персоналом и экономика труда, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: Mary4@meta.ua*

Mariia Tverdokhlib – Magister of the Department of Human Resources Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: Mary4@meta.ua*

Ткачук Ольга Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Ткачук Ольга Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Olga Tkachuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: alionatkachuk2017@ukr.net*

Федосенко Людмила Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита, Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, м. Гомель, Республика Беларусь, *E-mail: stepan112@rambler.ru*

Федосенко Людмила Васильевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита, Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь, *E-mail: stepan112@rambler.ru*

Lyudmila Fedosenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Department of Finance and Credit, Franciszk Scorina Gomel State University, Gomel, Republic of Belarus, *E-mail: stepan112@rambler.ru*

Царенко Ілона Олександрівна – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Царенко Илона Александровна – аспирант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Ilona Tsarenko – Postgraduate of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Цимбал Людмила Іванівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна, *E-mail: l.tsimbal@ukr.net*

Цымбал Людмила Ивановна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев, Украина, *E-mail: l.tsimbal@ukr.net*

Tsymbal Liudmyla – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of International Economy Department, Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine, *E-mail: l.tsimbal@ukr.net*

Чередніченко Марія Геннадіївна – аспірант кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: maria0494@ukr.net*

Чередниченко Мария Геннадиевна – аспирант кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: maria0494@ukr.net*

Maria Cherednichenko – Postgraduate of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: maria0494@ukr.net*

Щогольєва Інна Валентинівна – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та права, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: akvilon69@rambler.ru*

Щёголева Инна Валентиновна – доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры менеджмента, экономики и права, Кировоградская лётная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: akvilon69@rambler.ru*

Inna Shchogoleva – Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department of Management, Economics and Law, Kirovohrad Flight Academy of the National Aviation University, Kropivnitsky, Ukraine, *E-mail: akvilon69@rambler.ru*

Наукові праці

Кіровоградського національного технічного університету

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 32

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка І.М. Каліч

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 15.12.2017. Підписано до друку 18.12.2017. Формат 60х84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 40,75
Тираж 300 прим. Замовлення № 0216

*Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53*